

Visų šalių proletarai, vienykitės!

**PARTIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS prie LKP CK —
MARKSIZMO-LENINIZMO INSTITUTO prie TSKP CK FILIALAS**

K. MARKSAS

KAPITALAS

POLITINĖS EKONOMIJOS KRITIKA

ANTRASIS TOMAS

II KNYGA: KAPITALO CIRKULIACIJOS PROCESAS

**VALSTYBINĖ
POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATOROS LEIDYKLA
Vilnius — 1958**

NUO MARKSIZMO-LENINIZMO INSTITUTO prie TSKP CK
LIETUVOS FILIALO

Ruošiant K. Markso «Kapitalo» II tomo vertimą į lietuvių kalbą pagrindu buvo paimtas vokiškasis originalo tekstas (Karl Marx, Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie, herausgegeben von Friedrich Engels, Volksausgabe, 1933). Lygia greta buvo naudojama rusiškuoju «Kapitalo» II tomo vertimu (К. Маркс, Капитал, Критика политической экономии, перевод И. И. Степанова-Скворцова, проверенный и исправленный, Государственное издательство политической литературы, 1955). Atskirais atvejais, ypač tada, kai reikėjo perteikti iš anglų ir prancūzų autorių veikalų paimtas citatas, buvo pasinaudota «Kapitalo» II tomo angliškuoju vertimu (Karl Marx, Capital, A Critique of Political Economy, translated by Ernest Untermann, 1913) ir «Kapitalo» II tomo prancūziškuoju vertimu (Karl Marx, Le Capital, traduit par J. Molitor, Paris 1926).

Ruošiant K. Markso «Kapitalo» II tomo lietuviškąjį vertimą taip pat atsižvelgta į tai, kad V. I. Leninas kai kurias šio veikalo ištraukas cituoja savo veikaluose jo paties išverstas. Tokiais atvejais vertimas į lietuvių kalbą padarytas laikantis V. I. Lenino pateikto teksto.

Lietuviškajame «Kapitalo» II tomo leidime, kaip ir rusiškajame, kai kurios teksto vietos yra paimtos į kampinius skliaustus; tai yra tokie sakiniai ir atskiri žodžiai, kurie buvo neteisingai išspausdinti

antrajame vokiškame «Kapitalo» II tomo leidime, bet, sutikrinus tą leidimą su F. Engelso redaguotu rankraščiu, buvo ištaisyti.

Galutinai redaguojant «Kapitalo» II tomo lietuviškąjį vertimą atsižvelgta į papildomus iš Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK gautus nurodymus dėl atskirų vokiškojo originalo patikslinimų ir ištaisytinų rusiškojo leidimo vietų.

†

†

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Zweiter Band.

Buch II: Der Circulationsprocess des Kapitals.

Zweite Auflage.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg

Verlag von Otto Meissner.

1893.

«Kapitalo» II tomo antrojo vokiško leidimo viršelis
(Sumažintu)

PRATARMĖ

Paruošti spaudai antrąją «Kapitalo» knygą, ir paruošti ją taip, kad ji būtų, iš vienos pusės, nuoseklus ir kiek galint užbaigtas kūrinys, o iš antros pusės, vien tik autoriaus, bet ne redaktoriaus kūrinys, — tai buvo nelengvas darbas. Uždavinį apsunkino tai, kad rankraščiai buvo daug kartų perdirbti ir daugeliu atvejų buvo fragmentinio pobūdžio. Visiškai parengtas spaudai buvo, daugiausia, vienas vienintelis rankraštis (IV), bet didesnė ir šio rankraščio dalis dėl vėlesnių perdirbimų buvo pasenusi. Nors pagrindinė medžiagos dalis ir buvo daugiausia apdorota iš esmės, bet nebuvo pakankamai išbaigta stiliaus atžvilgiu; medžiaga buvo išdėstyta tokia kalba, kuria Marksas paprastai darydavo savo išrašus: nerūpestingas stilius, familiarūs, dažnai aštriai humoristiniai išsireiškimai ir posakiai, angliški ir prancūziški techniniai terminai, dažnai ištisi sakiniai ir net puslapiai anglų kalba; tai — užrašytos mintys tokia forma, kuria jos vienu ar kitu atveju vystėsi autoriaus galvoje. Greta atskirų smulkiai išdėstytų dalių kitos, ne mažiau svarbios dalys tėra tik nužymėtos; iliustruojančių faktų medžiaga surinkta, bet beveik nesugrupuota, jau nekalbant apie apdorojimą; skirsnio pabaigoje, siekiant pereiti prie sekancio skirsnio, dažnai tėra tik keletas nesusietų sakinių, teduodančių nebaigto minties vystymo gaires; pagaliau žinoma rašysena, kurios kartais pats autorius negalėjo išskaityti.

Aš apsiribojau, kiek tai buvo galima, pažodiniu rankraščių perteikimu, padarydamas tik tokius stiliaus pakeitimus, kuriuos būtų padaręs pats Marksas, ir įdėdamas tik kai kuriuos paaiškinamus sakinius ir perėjimus ten, kur tai buvo absoliučiai būtina ir kur, be to, prasmė nekėlė jokių abejonių. Teiginius, dėl kurių reikšmės

galėjo kilti kad ir mažiausia abejonė, aš verčiau daviau spausdinti pažodžiui. Mano padaryti perdirbimai ir įterpimai nesudaro iš viso nė dešimties spausdintų puslapių, ir visi jie tėra tik formalaus pobūdžio.

Jau vien tik išvardijus Markso paliktą rankraštinę medžiagą II knygai, matyti, su kokių neprilygstamu sąžiningumu, su kokia griežta savikritika jis stengėsi išgvildinti iki visiško tobulumo savo didžius ekonominius atradimus, prieš juos skelbdamas; ši savikritika tik retai leido jam dėstymą pagal turinį ir pagal formą pritaikyti savo akiračiui, kuris dėl naujų studijų nuolat plėtėsi. Šią medžiagą sudaro štai kas:

Pirmiausia yra rankraštis «Zur Kritik der politischen Oekonomie» [«Dėl politinės ekonomijos kritikos»] iš 23 sąsiuvinų, kurie sudaro 1472 puslapius po ketvirtadalį lapo, parašytus nuo 1861 m. rugpiūčio iki 1863 m. birželio mėn. Šis rankraštis yra tęsinys pirmojo tokio pat pavadinimo sąsiuvinio, kuris išėjo Berlyne 1859 metais. 1—220 puslapiuose (I—V sąsiuviniai), o paskui vėl 1159—1472 puslapiuose (XIX—XXIII sąsiuviniai) jis gvildena temas, išnagrinėtas «Kapitalo» I knygoje, pradedant nuo pinigų virtimo kapitalu iki pabaigos; tai yra pirmoji iš turimų tos knygos redakcijų. 973—1158 puslapiuose (XVI—XVIII sąsiuviniai) nagrinėjami kapitalas ir pelnas, pelno norma, pirklinis kapitalas ir piniginis kapitalas, vadinasi, tokios temos, kurios vėliau buvo išnagrinėtos III knygos rankraštyje. Priešingai, temos, įėjusios į II knygą, taip pat ir labai daug temų, kurios vėliau buvo išnagrinėtos III knygoje, čia dar atskirai nebuvo gvildenamos. Jos paliečiamos tarp kitko, būtent tame skyriuje, kuris sudaro svarbiausiąją rankraščio dalį: 220—972 puslapiai (VI—XV sąsiuviniai) — «Priedamosios vertės teorijos». Šiame skyriuje pateikta plati kritinė centrinio politinės ekonomijos punkto — priedamosios vertės teorijos istorija ir, be to, polemikos su pirmtakais forma išdėstyta didesnė dalis tų punktų, kurie vėliau specialiai ir loginiame sąryšyje buvo išnagrinėti II ir III knygos rankraštyje. Aš pasilieku sau teisę paskelbti kritinę šio rankraščio dalį kaip «Kapitalo» IV knygą*, pašalinęs iš jo daugelį vietų, kurios jau išnagrinėtos II ir III knygoje. Kad ir koks vertingas yra šis rankraštis, tačiau juo mažai teko naudotis šiam II knygos leidimui.

Sekantis laiko atžvilgiu yra III knygos rankraštis. Jis, bent didžiąja dalimi, parašytas 1864 ir 1865 metais. Tik jį pagrindiniais bruožais paruošęs, Marksas ėmėsi apdoroti I knygą, pirmąjį tomą, kuris buvo išspausdintas 1867 metais. Ši III knygos rankraštį aš dabar rengiu spaudai.

* Paskelbta po Engelso mirties pavadinimu «Priedamosios vertės teorijos» («Kapitalo» IV tomas). *Red.*

Iš vėlesnio laikotarpio — po I knygos pasirodymo — yra keturi rankraščiai in folio II knygai, paties Markso sunumeruoti nuo I iki IV. Iš jų I rankraštis (150 puslapių), parašytas, reikia manyti, 1865 ar 1867 metais, yra pirmasis savarankiškas, bet daugiau ar mažiau fragmentinis II knygos apdorojimas jos dabartiniu pavidalu. Iš šio rankraščio taip pat nieko negalima buvo panaudoti. III rankraštį iš dalies sudaro rinkinys citatų ir nurodymų į Markso užrašų sąsiuvinius, — visa tai daugiausia liečia II knygos pirmąjį skyrių, — iš dalies jis yra apdorojimas atskirų punktų, būtent — kritika A. Smito teiginių apie pagrindinį ir apyvartinį kapitalą ir apie pelno šaltinį; toliau eina pridedamosios vertės normos santykio su pelno norma išdėstymas, priklausęs III knygai. Nurodymai davė mažai ką naujo, dėl vėlesnių redakcijų naudojimas jais neteko prasmės tiek II, tiek ir III knygai; taigi, dauguma atvejų juos taip pat teko atidėti į šalį. IV rankraštis yra spaudai paruoštas II knygos pirmojo skyriaus ir antrojo skyriaus pirmųjų skirsnių apdorojimas, ir ten, kur tai buvo reikalinga, jis buvo panaudotas. Nors pasirodė, kad jis parašytas anksčiau negu II rankraštis, bet dėl to, kad jis savo forma labiau užbaigtas, jį buvo galima sėkmingai panaudoti atitinkamai knygos daliai; pakako padaryti keletą papildymų iš II rankraščio. Šis pastarasis rankraštis yra vienintelis šiaip taip užbaigtas II knygos apdorojimas; jis datuotas 1870 metais. Pastabose galutinei redakcijai, apie kurias tuojau bus kalbama, tiesiai pasakyta: «Pagrindu turi būti paimta antroji redakcija».

Po 1870 metų vėl prasidėjo pertrauka, kurios svarbiausia priežastis buvo bloga Markso sveikatos būklė. Kaip paprastai, Marksas skyrė šį laiką studijoms; agronomija, agrariniai santykiai Amerikoje ir ypač Rusijoje, pinigų rinka ir bankai, pagaliau, gamtos mokslai: geologija ir fiziologija, o ypač savarankiški matematiniai darbai sudaro gausių Markso tų laikų užrašų sąsiuvinį turinį. 1877 m. pradžioje jis pasijuto tiek pasveikęs, jog vėl galėjo imtis savo tikrojo darbo. 1877 m. kovo pabaiga yra datuoti nurodymai ir pastabos iš aukščiau minėtųjų keturių rankraščių, kurie sudarė pagrindą naujam II knygos perdirbimui, kurio pradžia yra V rankraštyje (56 puslapiai in folio). Jis apima pirmuosius keturis skirsnius ir dar mažai tėra apdorotas; esminiai punktai gvildenami išnašose; medžiaga veikiau yra surinkta negu atrinkta, bet šis rankraštis yra paskutinis pilnas šios svarbiausios pirmojo skyriaus dalies išdėstymas. Pirmasis mėginimas padaryti iš jo paruoštą spaudai rankraštį yra VI rankraštis (po 1877 m. spalio ir prieš 1878 m. liepos mėn.); jame tėra tik 17 ketvirtadalio lapo puslapių, kurie apima didesniąją pirmojo skirsnio dalį; antrasis — ir paskutinis — mėginimas yra VII rankraštis, kuris sudaro tik 7 puslapius in folio ir kuris pažymėtas «1878 m. liepos 2 d.» data.

Tuo metu Marksas, matyti, įsitikino, kad, jeigu jo sveikatos būklė iš pagundų nepasikeis, jam niekuomet nepavyks baigti paruošti II ir III knygą taip, kad jis pats tuo būtų patenkintas. Iš tikrųjų, V—VIII rankraščiuose perdaug dažnai pastebime žymių, rodančių jo įtemptą kovą su slegiančia liga. Sunkiausia pirmojo skyriaus dalis buvo iš naujo perdirbta V rankraštyje; likusi pirmojo skyriaus dalis ir visas antrasis skyrius (išskyrus septynioliktąjį skirsnį) nesudarė bent kiek žymesnių teorinių sunkumų; o trečiasis skyrius, visuomeninio kapitalo reprodukcija ir cirkuliacija, jam atrodė būtinai perdirbtinas. Būtent, II rankraštyje reprodukcija iš pradžių buvo traktuojama nepriklausomai nuo jai tarpininkaujančios piniginės cirkuliacijos, o paskui dar kartą — siejant su pinigine cirkuliacija. Tai reikėjo pašalinti ir aplamai visą skyrių reikėjo perdirbti taip, kad jis atitiktų išsiplėtusį autoriaus akiratį. Taip atsirado VIII rankraštis, tik 70 ketvirtadalio lapo puslapių sąsiuvinis; bet kiek daug Marksas sugebėjo sutalpinti šiuose puslapiuose, rodo palyginimas su išspausdintu III skyriumi, atmetus iš II rankraščio paimtas vietas.

Ir šis rankraštis tėra tik preliminarinis dalyko aptarimas, kuriuo pirmiausia buvo siekta nustatyti ir išvystyti įsigytas naujas, palyginti su II rankraščiu, pažiūras, paliekant nuošalyje tuos punktus, apie kuriuos negalima buvo pasakyti nieko naujo. Žymi antrojo skyriaus XVII skirsnio dalis, kuri ir iš viso tam tikru laipsniu liečia trečiąjį skyrių, vėl buvo perdirbta ir išplėsta. Čia neretai nutrūksta loginis nuoseklumas, dėstyme vietomis yra spragų, ypač pabaigoje jis yra visiškai fragmentinio pobūdžio. Bet tai, ką Marksas norėjo pasakyti, vienaip ar kitaip čia yra pasakyta.

Tokia yra medžiaga II knygai, iš kurios aš, kaip Marksas prieš savo mirtį pasakė savo dukteriai Eleonorai, turėjau «ką nors padaryti». Aš priėmiau šį pavedimą siauriausiuose jo rėmuose; kur tik buvo galima, aš apribojau savo darbą vien tik pasirinkimu tarp įvairių redakcijų. Ir aš visuomet pagrindu imdavau paskutinę iš turimų redakcijų, palygindamas ją su ankstesnėmis. Tikrų, t. y. ne tik techninių sunkumų čia tesudarė tik pirmasis ir trečiasis skyrius, bet užtat tai buvo nemaži sunkumai. Aš stengiausi juos išspręsti išimtinai autoriaus dvasia.

Citatas tekste aš daugiausia verčiau ten, kur jos pateikiamos iaktams patvirtinti, arba ten, kur originalas prieinamas kiekvienam, kuris nori nuodugniai išsiaiškinti reikalą, pavyzdžiui, kur cituojamas A. Smitas. Tai buvo neįmanoma tik X skirsnyje, nes čia tiesiog kritikuojamas angliškasis tekstas. Cituojant iš I knygos, puslapiai nurodyti pagal antrąjį jos leidimą, kuris pasirodė dar Marksui gyvam esant.

Išskyrus pirmąjį apdorojimą rankraštyje «Dėl politinės ekonomijos kritikos», išskyrus minėtas III rankraščio dalis ir keletą trumpų pastabų, padarytų kai kur užrašų sąsiuvinuose, III knygai yra

tik: minėtas 1864—1865 m. rankraštis in folio, paruoštas beveik taip pat pilnai, kaip II knygos II rankraštis, ir pagaliau 1875 m. sąsiuvinis: pridedamosios vertės normos santykis su pelno norma, išdėstytas matematiškai (lygtimis). Šios knygos parengimas spaudai sparčiai žengia į priekį. Kiek aš lig šiol galiu spręsti, čia daugiausia susidarys tik techninių sunkumų,— žinoma, išskyrus kai kuriuos labai svarbius skyrius.

Čia pravartu paneigti Marksui iškeliamaį kaltinimą, kuris buvo skleidžiamas iš pradžių patylomis ir tik atskirų asmenų, o dabar, po jo mirties, Vokietijos katedersocialistų, valstybinių socialistų ir jų šalininkų paskelbtas kaip neginčijamas faktas,— kaltinimą, kad, esą, Marksas nuplagijavęs Rodbertų. Kitoje vietoje¹ aš jau esu pasakęs šiuo reikalu tai, kas būtiniausia, bet tik čia aš galiu pateikti svarbiausius įrodymus.

Kiek aš žinau, šis kaltinimas pirmą kartą yra iškeltas knygoje «Emanzipationskampf des vierten Standes», R. Meyer, Berlin 1874, 43 psl.: «Iš šių paskelbtų veikalų» (turimi galvoje Rodbertaus veikalai, parašyti trisdešimtųjų metų antrojoje pusėje) «Marksas, kaip tai galima įrodyti, pasisėmė didesnę savo kritikos dalį». Ligi pateikiant tolesnių įrodymų, aš, žinoma, galėjau manyti, jog visą šio tvirtinimo «įrodomumą» sudaro tai, kad Rodbertus užtikrino tuo p. Majerį. 1879 metais scenoje pasirodo pats Rodbertus ir ryšium su savo veikalu «Zur Erkenntnis unsrer staatswirtschaftlichen Zustände» (1842 m.) [Родбертус: «К познанию нашего государственного-хозяйственного строя». Соцэкиз, 1935] rašo J. Celeriui («Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft», Tiubingenas, 1879, 219 psl.) štai ką: «Jūs pamatysite, kad tai {čia išdėstytas mintis} jau labai puikiai panaudojo... Marksas, kuris, žinoma, manęs, kaip autoriaus, nenurodo». Paskui jį, daug negalvodamas, tai kartoja ir jo pomirtinis leidėjas T. Kozakas («Das Kapital» von Rodbertus. Berlin 1884, Einleitung, XV psl.) [Родбертус: «Капитал». Введение Т. Козака, 1906]. Pagaliau 1881 metais R. Majerio išleistuose «Briefe und sozialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow» Rodbertus tiesiog sako: «Dabar aš matau, kad mane *apvogė* Šeflė ir Marksas, manęs nepaminėdami» (Brief Nr. 60, 134 psl.). O kitoje vietoje Rodbertaus pretenzija yra aiškesnė: «Iš kur *atsiranda* kapitalisto *pridedamoji vertė*, tai aš savo 3-jame socialiniame laiške parodžiau *iš esmės visiškai taip pat* kaip Marksas, tik žymiai trumpiau ir aiškiau» (Brief Nr. 48, 111 psl.).

¹ Pratarinėje knygai «Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons Philosophie des Elends» von Karl Marx. Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Stuttgart 1885 [Karlus Marksas. «Filosofijos skurdas. Atsakymas į Prudono «Skurdo filosofiją». Į vokiečių kalbą vertė E. Bernšteinas ir K. Kautskis. Stutgartas, 1885].

Apie visus šiuos kaltinimus plagijavimu Marksas niekuomet nieko nežinojo. Jo «Emanzipationskampf» egzemplioriuje buvo supiaustyta tik Internacionalą liečianti dalis, kitą knygos dalį supiausčiau jau aš pats po jo mirties. Tiubingeno «Zeitschrift» jis niekuomet nebuvo matęs. «Briefe etc.» R. Majeriui taip pat buvo jam nežinomi, ir į šią vietą apie «apvogimą» mano dėmesį maloniai atkreipė tik 1884 metais pats p. dr. Majeris. Tačiau laiškas Nr. 48 Marksui buvo žinomas; p. Majeris buvo toks malonus, jog padovanojo originalą jauniausiajai Markso dukteriai. Marksas; kurio ausį, žinoma, pasiekė paslaptingas šnibždėjimas apie slaptus jo kritikos šaltinius, kurių reikią ieškoti Rodbertaus veikaluose, parodė man šį laišką, pastebėdamas, kad šis laiškas jam pagaliau yra autentiškas liudijimas, rodantis, į ką iš tikrųjų pretenduoja pats Rodbertus; jeigu jis netvirtina nieko daugiau, tai jam, Marksui, šie tvirtinimai visiškai neturi reikšmės, o jei Rodbertus savo paties dėstymą laiko trumpesniu ir aiškesniu, tai jis gali jam palikti šį malonumą. Jis tikrai manė, kad šiuo Rodbertaus laišku visas reikalas baigtas.

Taip buvo galima manyti tuo labiau, kad, kaip aš tiksliai žinau, visa Rodbertaus literatūrinė veikla Marksui buvo nežinoma iki 1859 metų, kada jo paties politinės ekonomijos kritika buvo paruošta ne tik pagrindiniais bruožais, bet ir svarbiausiomis detalėmis. Savo ekonomines studijas jis pradėjo 1843 metais Paryžiuje, imdamas studijuoti didžiųjų anglų ir prancūzų veikalus; iš vokiečių jis žinojo tik Rau ir Listą, ir to jam užteko. Nei Marksas, nei aš nieko nežinojome apie tai, kad yra Rodbertus, kol 1848 metais mums laikraštyje «Neue Rheinische Zeitung» teko kritikuoti jo, kaip Berlyno deputato, kalbas ir jo, kaip ministro, veiksmus. Mes apie jį nieko nežinojome ir užklausėme Reino deputatus, kas gi toks yra šis Rodbertus, staiga pasidaręs ministru. Bet ir jie mums nieko negalėjo pranešti apie ekonominius Rodbertaus veikalus. Priešingai, Marksas ir be Rodbertaus pagalbos jau tuomet labai gerai žinojo, ne tik iš kur, bet ir kaip «atsiranda kapitalisto pridedamoji vertė»; tai įrodo «Misère de la philosophie» [«Filosofijos skurdas»], 1847 m., ir paskaitos apie samdomąjį darbą ir kapitalą, skaitytos 1847 metais Briuselyje ir išspausdintos 1849 metais laikraštyje «Neue Rheinische Zeitung», Nr. Nr. 264—269. Tik apie 1859 metus Marksas sužinojo iš Lasalio, kad yra ir ekonomistas Rodbertus, ir vėliau jis Britanijos muziejuje rado jo «Trečiąjį socialinį laišką».

Tokios yra faktinės aplinkybės. Kaipgi yra su tuo turiniu, kurį Marksas «pavogęs» iš Rodbertaus? «Iš kur atsiranda kapitalisto pridedamoji vertė, — sako Rodbertus, — tai aš savo 3-jame socialiniame laiške parodžiau visiškai taip pat kaip Marksas, tik trumpiau ir aiškiau». Vadinasi, štai kur centrinis punktas: pridedamosios vertės teorija; ir iš tikrųjų, negalima nurodyti, ką gi kita iš Markso galėtų Rodbertus šiaip taip reklamuoti kaip savo nuosavybę. Taigi,

Rodbertus pasiskelbia čia tikroju autorium pridedamosios vertės teorijos, kurią Marksas iš jo pavogęs.

Ką gi sako mums 3-sis socialinis laiškas apie pridedamosios vertės atsiradimą? Jis tiesiog sako, kad «renta», kuria autorius supranta žemės rentą ir pelną, atsiranda ne iš «vertės priedo» prie prekės vertės, bet «dėl vertės atskaitymo iš darbo užmokesčio, kitaip tariant — dėl to, kad darbo užmokestis tesudaro tik dalį darbo produkto vertės», o esant pakankamam darbo našumui, «neturi būti lygus natūralinei darbo produkto mainomajai vertei, kad iš jos dar liktų dalis kapitalui padengti (1) ir rentai» [К. Родбертус: «Экономические сочинения». Огиз, 1936, 289 psl.]. Bet Rodbertus nepasako mums, kas yra ši «natūralinė produkto mainomoji vertė», iš kurios nieko nelieka «kapitalui padengti», vadinasi, žaliavoms ir įrankių nusidėvėjimui padengti.

Laimėi, mums buvo lemta konstatuoti, kokį įspūdį Marksui padarė šis naują epochą pradedantis Rodbertaus atradimas. Rankraštyje «Zur Kritik etc.», X sąsiuvinis, 445 ir sek. psl., mes randame: «Nukrypimas. Ponas Rodbertus. Nauja žemės rentos teorija». Trečiasis socialinis laiškas čia nagrinėjamas tik šiuo požiūriu. Rodbertaus pridedamosios vertės teorija aplamai baigiama nagrinėti šia ironiška pastaba: «Ponas Rodbertus iš pradžių tyrinėja padėtį šalyje, kur žemės ir kapitalo nuosavybė nėra atskirta viena nuo kitos, ir po to prieina *svarbu* rezultatą, kad renta (kuria jis supranta visą pridedamąją vertę) tėra lygi neapmokėtam darbui arba produktų kiekiui, kuriuo šis darbas reiškiasi».

Kapitalistinė žmonija gamino pridedamąją vertę jau keletą šimtmečių ir pamažu priėjo prie to, kad ėmė galvoti, kaip ji atsirado. Pirmasis jos aiškinimas buvo kilęs tiesiog iš pirklių praktikos: pridedamoji vertė atsirandanti iš produkto vertės priedo. Ši pažiūra buvo viešpataujanti merkantilstų tarpe, bet jau Džemsas Stiuartas pamatė, kad čia tai, ką laimi vienas, būtinai turi pralaimėti kitas. Vis dėlto tokia pažiūra laikėsi dar ilgą laiką, ypač socialistų tarpe; bet iš klasikinio mokslo ją išslūmė A. Smitas.

Veikale «Wealth of Nations» [«Tautų turtas»], I kn., VI sk., jis sako: «Kai tik atskirų asmenų rankose susikaupia kapitalas (stock), kai kurie iš jų, savaimė suprantama, siekia jį panaudoti, kad pastatytų prie darbo darbščius žmones, kuriuos jie aprūpina medžiagomis ir pragyvenimo reikmenimis, norėdami gauti *pelną* iš jų darbo produktų pardavimo arba iš to, *ką jų darbas prideda prie medžiagų vertės*. . . Todėl *vertė*, kurią darbininkai *prideda prie medžiagų vertės*, šiuo atveju pati susiskaido į *dvi dalis*, iš kurių viena apmoka *jų darbo užmokesčių*, o kita — jų *įmonininko pelną* už visą kapitalą, kurį jis buvo avansavęs medžiagoms ir darbo užmokesčiui». [Plg. A. Смит: «Исследование о природе и причинах богатства народов». Соцэкгиз, 1935, I t., 46 psl.] Ir kiek toliau: «Nuo to laiko, kai visa žemė kurioje nors šalyje yra pasidariusi private nuosavybe,

žemės savininkai, kaip ir visi kiti žmonės, nori piauti ten, kur jie nebuvo sėję, ir ima reikalauti rentos net už natūralius žemės vaisius... Darbininkas... turi *atiduoti* žemės savininkui *dalį* to, ką surenka arba pagamina jo *darbas*. Si dalis, arba — kas yra tas pat — šios dalies kaina, sudaro *žemės rentą*. . .» (ten pat, 47 psl.).

Dėl šios vietos Marksas minėtame rankraštyje «Zur Kritik etc.», 253 psl., pažymi: «Taigi, pridedamąją vertę, arba pridedamąjį darbą, — atlikto ir prekėje sudaiktinto darbo perteklių *virš* apmokėto darbo, vadinasi, virš darbo, gavusio savo ekvivalentą darbo užmokeskyje, — A. Smitas supranta kaip *bendrą kategoriją*, ir čia pelnas tikrąja šio žodžio prasme ir žemės renta sudaro tik jos atšakas».

Toliau A. Smitas sako, I kn., VIII skirsnis: «Kai tik žemė pasidaro private nuosavybe, žemės savininkas reikalauja dalies beveik kiekvieno produkto, kurį darbininkas gali išauginti šioje žemėje arba surinkti iš jos. Jo renta sudaro *pirmąjį išskaitymą iš žemei įdirbti sunaudoto darbo produkto*. Tik retais atvejais žemę dirbantis asmuo turi išteklių pragyventi iki nuimant derlių. Jo išlaikymas paprastai jam avansuojamas iš kapitalo (stock), priklausančio jo šeimnininkui, nuomininkui, kuris samdo jį ir kuris neturėtų jokio intereso jį samdyti, jeigu jis *negautų dalies jo darbo produkto* arba jeigu jo kapitalas nebūtų jam padengiamas su tam tikru pelnu. Šis pelnas sudaro *antrąjį išskaitymą iš žemei įdirbti sunaudoto darbo produkto*. Toks pat išskaitymas pelnui apmokėti daromas beveik iš kiekvieno kito darbo produkto. Visose pramonės šakose daugumai darbininkų reikalingas šeimnininkas, kuris avansuotų jiems medžiagas jų darbui, taip pat darbo užmokesį ir pragyvenimo reikmenis ligi baigiant darbą. Šis šeimnininkas *gauna dalį jų darbo produkto*, arba dalį vertės, kurią darbas prideda jo apdirbamai medžiagai; ši dalis ir sudaro šeimnininko pelną». [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкономиз, 1935, I t., 61 psl.]

Marksas dėl to pastebi (rankraštis, 256 psl.): «Taigi, A. Smitas čia tiesiog apibrezžia žemės rentą ir kapitalo pelną kaip paprastus *išskaitymus* iš darbininko produkto, arba iš jo produkto vertės, lygios darbui, kurį jis prijungia prie žaliavos. Bet šis išskaitymas, kaip anksčiau parodė pats A. Smitas, tegali susidėti tik iš darbo dalies, kurią darbininkas prijungia prie žaliavos virš to darbo kiekio, kuris apmoka tik jo darbo užmokesį arba tik teikia jo darbo užmokesčio ekvivalentą, vadinasi, iš pridedamojo darbo, iš neapmokėtos jo darbo dalies».

«Iš kur atsiranda kapitalisto pridedamoji vertė» ir, be to, žemės savininko pridedamoji vertė, tai, vadinasi, žinojo jau A. Smitas. Marksas tai tiesiog pripažįsta jau 1861 metais, tuo tarpu kai Rodbertus ir daugybė jo garbintojų, augančių kaip grybai po valstybinio socializmo šilto vasaros lietaus, tai, matyti, visiškai užmiršo.

«Tačiau,— rašo Marksas toliau,— pridedamosios vertės kaip tokios Smitas neatskyrė kaip atskiros kategorijos nuo ypatingų formų, kurias ji įgauna pelne ir žemės rentoje. Todėl jo ir dar labiau Rikardo veikaluose yra daug klaidų ir trūkumų nagrinėjant». Ši pastaba pažodžiui tinka Rodbertui. Jo «renta» tėra vien žemės rentos ir pelno suma; apie žemės rentą jis susikūrė visiškai klaidingą teoriją; pelną jis priima visiškai neperžiūrėdamas, kokį jis jį rado savo pirmtakų veikaluose. Priešingai, Markso pridedamoji vertė yra *visuotinė forma* tos vertės sumos, kurią be jokio ekvivalento pasisavina gamybos priemonių savininkai ir kuri pagal visiškai ypatingus, tik Markso atrastus dėsnius susiskaido į atskiras *pakeistines* pelno ir žemės rentos formas. Šie dėsniai bus išdėstyti III knygoje, kur pirmą kartą bus parodyta, kiek reikia tarpinių grandžių, norint nuo bendro pridedamosios vertės supratimo priėti iki jos virtimo pelnu ir žemės renta supratimo, vadinasi, iki pridedamosios vertės pasiskirstymo kapitalistų klasės viduje dėsnių supratimo.

Rikardo eina jau žymiai toliau už A. Smitą. Jis savąjį pridedamosios vertės supratimą grindžia ta nauja vertės teorija, kuri užuomazgoje yra jau A. Smito veikaluose, bet kurią jis beveik visuomet užmiršta, kai reikalas liečia jos pritaikymą, ir kuri pasidarė viso vėlesnio ekonomijos mokslo išeities tašku. Iš to, kad prekių vertę apsprendžia prekėse realizuoto darbo kiekis, jis kildina pasiskirstymą tarp darbininkų ir kapitalistų to vertės kiekio, kurį darbas prijungė žaliavai, kildina šios vertės susiskaidymą į darbo užmokesį ir pelną (t. y. šiuo atveju į pridedamąją vertę). Jis parodo, kad prekių vertė lieka ta pati, kad ir kaip keistųsi šių dviejų dalių santykis,— šiam dėsniui jis pripažįsta tik atskiras išimtis. Jis net nustato, kad ir perdaug bendrai, kai kuriuos svarbius dėsnius dėl tarpusavio santykio tarp darbo užmokesčio ir pridedamosios vertės (paimtos pelno forma) (Marksas: «Kapitalas», I t., XV skirsnis, I poskyris) ir parodo, kad žemės renta yra perteklius virš pelno, atliekamas tam tikromis sąlygomis. Nė vienu iš šių punktų Rodbertus nenuėjo toliau už Rikardo. Rikardo teorijos vidiniai prieštaravimai, dėl kurių žlugo jo mokykla, Rodbertui liko arba visai nežinomi, arba paskatino jį iškelti tik utopinius reikalavimus («Zur Erkenntnis etc.», 130 psl.), užuot padarius ekonominius sprendimus.

Rikardo vertės ir pridedamosios vertės teorijai nereikėjo laukti Rodbertaus «Zur Erkenntnis etc.», kad toji teorija būtų socialistiškai panaudota. «Kapitalo» pirmojo tomo 609 psl. (2-sis vok. leid.) pateikta citata: «The possessors of surplus produce or capital» [«Priedamojo produkto, arba kapitalo, savininkai»] [žr. K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 525 psl.] iš vieno veikalo: «The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russel». London 1821. Šis veikalas, į kurio reikšmę turėjo

atkreipti dėmesį jau vien posakis: surplus produce or capital [pridedamasis produktas, arba kapitalas], yra 40-ties puslapių pamfletas, Markso ištrauktas iš užmaršties; jame sakoma:

«Kad ir kiek priderėtų kapitalistui» {kapitalisto požiūriu}, «jis visuomet tegali pasisavinti tik darbininko pridedamąjį darbą (surplus labour), nes darbininkas turi gyventi» (23 psl.). Bet *kaip* gyvena darbininkas ir todėl koks didelis gali būti kapitalisto pasisavinamas pridedamasis darbas, tai labai santykinis dalykas. «Jei kapitalo vertė mažėja ne tokiu santykiu, koku auga jo masė, tai kapitalistas iš kiekvienos darbininko darbo valandos stengsis išspausti produktą virš to minimumo, iš kurio darbininkas gali gyventi. . . kapitalistas gali galų gale pasakyti darbininkui: tu neturi valgyti duonos, nes galima gyventi runkeliais ir bulvėmis; ir mes jau esame priėję prie to» (24 psl.). «Jei darbininką galima privesti iki tokios padėties, kad jis, užuot valgęs duoną, maitinsis bulvėmis, tai neginčijama tiesa, kad tuo iš jo darbo galima išspausti daugiau; t. y. jei, maitindamasis duona, jis yra priverstas savo ir savo šeimos išlaikymui *pasilaikyti pirmadienio ir antradienio darbą*, tai, maitindamasis bulvėmis, jis tegaus sau tik *pusę pirmadienio*, o kita pirmadienio pusė ir visas antradienis *atiteks* arba valstybės naudai, arba *kapitalistui*» (26 psl.). «Neginčijama (it is admitted), kad kapitalistams sumokami interesai*, ar jie būtų sumokami rentos, piniginių palūkanų ar įmonininko pelno forma, yra sumokami iš kitų darbo» (23 psl.). Taigi, čia mes turime visiškai Rodbertaus «rentą», tik vietoj «rentos» pasakyta «interesai».

Marksas dėl to pastebi (rankraštis «Zur Kritik», 852 psl.): «Sis mažai težinomas pamfletas, pasirodęs tuo metu, kai ėmė patraukti į save dėmesį «neįtikimas lopytojas» Mak-Kulochas, yra žymus žingsnis į priekį palyginti su Rikardo. Pridedamoji vertė arba «pelnas», kaip ją vadina Rikardo (dažnai taip pat — pridedamasis produktas, surplus produce), arba interest [palūkanos], kaip ją vadina pamfleto autorius, jame tiesiog apibrėžiama kaip surplus labour, pridedamasis darbas, darbas, kurį darbininkas atlieka veltui, atlieka virš to darbo kiekio, kuriuo padengiama jo darbo jėgos vertė, t. y. pagaminamas jo darbo užmokesčio ekvivalentas. Kaip svarbu buvo *vertę* suvesti *į darbą*, lygiai taip pat svarbu buvo pridedamąją vertę (surplus value), kuri reiškiasi *pridedamuoju produktu* (surplus produce), suvesti *į pridedamąjį darbą* (surplus labour). Iš esmės tai buvo pasakyta jau A. Smito ir sudaro svarbiausiąjį Rikardo analizės momentą. Bet jie to niekur nėra pasakę absoliutine forma ir nėra tvirtai nustatę». Paskui toliau, rankraščio 859 psl., sakoma: «Beje, autorius lieka nelaisvėje tų ekonominių kategorijų, kurias jis perėmė iš savo pirmtakų. Kaip Rikardo teorijoje pridedamosios ver-

* Nuo anglų kalbos žodžio «interest» = palūkanos. Red.

tės ir pelno suplakimas atveda į nemalonius prieštaravimus, visiškai tas pat atsitiko ir jam, pridedamąją vertę pavadinus kapitalo interesais*. Beje, jis stovi aukščiau už Rikardo tuo atžvilgiu, kad jis pirmasis suveda bet kurią pridedamąją vertę į pridedamąjį darbą, ir nors pridedamąją vertę jis vadina kapitalo interesais, tačiau kartu pabrėžia, kad kaip interest of capital [kapitalo palūkanas] jis supranta bendrąją pridedamojo darbo formą skirtingai nuo ypatingų jo formų, rentos, piniginių palūkanų ir įmonininko pelno. Bet vienos iš šių ypatingų formų pavadinimą — interest [palūkanos] — jis vis dėlto priima kaip bendrosios formos pavadinimą. O to pakanka, kad jis vėl susipainiotų ekonominiame žargone» (rankraštyje — «slang»).

Šis paskutinis punktas visiškai tinka mūsų Rodbertui. Ir jis lieka nelaisvėje tų ekonominių kategorijų, kurias jis perėmė iš savo pirmtakų. Ir jis pakrikštijo pridedamąją vertę vienos iš pakeistinių priklausomų jos formų vardu: renta, kurią jis, be to, dar padarė visiškai neapibrėžtą. Šių dviejų klaidų rezultatas yra tas, kad jis vėl nuklysta į ekonominį žargoną, padaręs pažangą, palyginti su Rikardo, toliau į priekį kritiškai nebeina ir vietoj to pasiduoda pagundai savo neužbaigtą teoriją, dar neatsipalaidavusią nuo lukštų, padaryti pagrindu utopijos, su kuria, kaip visuomet, jis gerokai pavėlavo. Pamfletas, pasirodęs 1821 metais, jau visiškai anticipavo Rodbertaus «rentą», atsiradusią 1842 metais.

Mūsų pamfletas tėra tik kraštutinis avanpostas gausios literatūros, kuri dvidešimtaisiais metais pakreipė Rikardo vertės ir pridedamosios vertės teoriją proletariato interesais prieš kapitalistinę gamybą, mušė buržuaziją jos pačios ginklu. Visas Oueno komunizmas, kiek jis stoja į ekonominę polemiką, remiasi Rikardo. Bet greita jo buvo dar ištisa eilė rašytojų, iš kurių Marksas jau 1847 metais polemikoje prieš Prudoną («Misère de la philosophie», 49 psl.) [žr. K. Маркс: «Нищета философии». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 4 t., 1955] pateikia tik kai kuriuos: Edmondą, Tompsoną, Hodsčiną ir t. t. ir t. t., «ir dar keturis puslapius ir t. t. ir t. t.». Iš šios daugybės veikalų aš nesirinkdamas imu tik vieną: «An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness, by William Thompson; a new edition, London 1850». Šis veikalas, parašytas 1822 metais, pirmą kartą pasirodė 1827 metais. Turtas, kurį pasisavina negaminančiosios klasės, jame taip pat visur apibūdinamas kaip išskaitymas iš darbininko produkto ir, be to, apibūdinamas gana stipriais žodžiais. «Tai, ką mes vadiname visuomene, visą laiką siekė apgaule ar įkalbinėjimu, bauginimu ar prievarta priversti gamybinį darbininką dirbti darbą už kiek galint mažesnę jo paties darbo produkto dalį» (28 psl.). «Kodėl gi

* Nuo anglų kalbos žodžio «interest» — palūkanos. Red.

darbininkas neturi gauti absoliučiai viso savo darbo produkto?» (32 psl.). «Šios kompensacijos, kurią kapitalistai išspaudžia iš gamybinio darbininko žemės rentos ar pelno vardu, jie reikalauja už naudojimąsi žeme arba kitais dalykais... Kadangi visos fizinės medžiagos, kurias apdirbdamas ar su kurių pagalba beturtis gamybinis darbininkas, neturintis nieko kito, kaip tik savo sugebėjimą gaminti, tegali parodyti šį savo gamybinį sugebėjimą,— kadangi šios medžiagos yra nuosavybė kitų asmenų, kurių interesai priešingi darbininko interesams ir kurių sutikimas yra jo veiklos prieštara,— tai ar nepriklauso ir ar neturi priklausyti nuo šių kapitalistų malonės, kurią *dalį jo paties darbo vaisių* jie panorės duoti jam kaip atlyginimą už šį darbą (125 psl.)... *pasilaikyto produkto* dydžio atžvilgiu, ar vadinami... šie išskaitymai mokesčiais, pelnu ar vagyste» (126 psl.) ir t. t.

Prisipažįstu, aš parašiau šias eilutes ne be tam tikros gėdos. Aš dar galiu sutikti, kad dvidešimtųjų ir trisdešimtųjų metų anti-kapitalistinė anglų literatūra yra visiškai nežinoma Vokietijoje, nors Marksas jau veikale «*Misère de la philosophie*» tiesiog nurodė į ją, o kai ką iš jos — 1821 m. pamfletą, Revenstoną, Hodskiną ir kt.— ne kartą citavo «*Kapitalo*» pirmajame tome. Tačiau ta aplinkybė, kad ne tikai literatus vulgaris [vulgarusis rašytojas], «tikrai nieko neišmokęs» ir beviltiškame nusiminime besikabinąs į Rodbertaus skverną, bet ir tikras diplomuotas profesorius, «besididžiuojąs savo mokytumu», tlek užmiršo savo klasikinę politinę ekonomiją, jog rimtai prikiša Marksui pavogus iš Rodbertaus tokius dalykus, kuriuos galima rasti jau A. Smito ir Rikardo veikaluose,— jau įrodo, kaip žemai dabar yra nusmukusi oficialioji politinė ekonomija.

Bet ką gi tokiu atveju naujo yra pasakęs Marksas apie pridedamąją vertę? Kaip čia atsitiko, kad Markso pridedamosios vertės teorija padarė tokį įspūdį, lyg žaibas būtų trenkęs iš giedro dangaus, ir, be to, visose civilizuotosiose šalyse, kai visų jo socialistinių pirmtakų teorijos, jų tarpe ir Rodbertaus teorija, nepadarė jokio poveikio?

Chemijos istorija gali mums tai paaiškinti pavyzdžiu.

Kaip žinoma, dar XVIII amžiaus pabaigoje vyravo flogistinė teorija, pagal kurią kiekvieno degimo esmę sudaro tai, kad iš degančio kūno atsiskiria kitas, hipotetinis kūnas, absoliuti degimo medžiaga, kuri buvo pavadinta flogistono vardu. Šios teorijos pakakdavo paaiškinti daugumai tuomet žinomų cheminių reiškinių, nors kai kuriais atvejais ir ne be sunkumų. Bet štai 1774 metais Pristlis atrado oro rūšį, «kurią jis rado tokią gryną arba tokią laisvą nuo flogistono, jog palyginti su ja paprastas oras atrodė

jau sugadintas». Jis pavadino ją deflogistuotu oru. Netrukus po to Švedijoje Selė atrado tokią pat oro rūšį ir įrodė jos buvimą atmosferoje. Selė taip pat rado, kad ji pranyksta, jeigu joje arba paprastame ore sudeginamas koks nors kūnas, ir todėl ją pavadino ugnies oru (Feuerluft). «Iš šių duomenų jis padarė tokią išvadą, kad junginys, kuris atsiranda susijungiant flogistonui su viena iš oro sudėlinių dalių» {vadinasi, degant}, «yra ne kas kita, kaip ugnis arba šiluma, kuri išeina pro stiklą»².

Pristlis, kaip ir Selė, atrado deguonį, bet jie nežinojo, ką turėjo savo rankose. Jie «pasiliko nelaisvėje» flogistoninių «kategorių, kurias jie perėmė iš savo pirmtakų». Elementas, kuriam buvo lemta sugriauti visas flogistonines pažiūras ir revoliucionizuoti chemiją, jų rankose nedavė jokių vaisių. Bet Pristlis nedelsdamas pranešė apie savo atradimą į Paryžių Lavuazjei, o Lavuazjė, vadovaudamasis tuo nauju faktu, peržiūrėjo visą flogistoninę chemiją ir pirmas atrado, kad naujoji oro rūšis buvo naujas cheminis elementas, kad degant *ne* paslaptingasis flogistonas *išsiskiria* iš degančio kūno, o šis naujasis elementas *susijungia* su kūnu; tuo būdu jis pirmas pastatė ant kojų visą chemiją, kuri savo flogistonine forma stovėjo ant galvos. Ir jeigu Lavuazjė neatrado deguonies vienu laiku su kitais ir nepriklausomai nuo jų, kaip jis vėliau teigė, tai vis dėlto tikrasis deguonies *atradėjas* buvo jisai, o ne tie du, kurie tik *aprašė* jį, net nenuvokdami, *ką* būtent jie aprašė.

Pridedamosios vertės teorijoje Marksas savo pirmtakų atžvilgiu užima tokią pat padėtį, kaip Lavuazjė Pristlio ir Selės atžvilgiu. *Egzistavimas* tos produkto vertės dalies, kurią mes dabar vadiname pridėjamąja verte, buvo nustatytas jau seniai prieš Marksą; lygiai taip pat daugiau ar mažiau aiškiai buvo nusakyta, iš ko ji susideda, būtent: iš produkto to darbo, už kurį jo pasisavintojas nesumokėjo jokio ekvivalento. Bet toliau nebuvo nueita. Vieni — klasikiniai buržuaziniai ekonomistai — tyrinėjo ne daugiau kaip kiekybinį santykį, kuriuo darbo produktas paskirstomas tarp darbininko ir gamybos priemonių savininko. Kiti — socialistai — šį paskirstymą laikė neteisingu ir ieškojo utopinių priemonių tam neteisingumui pašalinti. Ir vicni ir kiti liko nelaisvėje ekonominių kategorių, kurias jie buvo perėmę iš savo pirmtakų.

Bet štai pasirodė Marksas. Ir būtent tiesiog priešingai visiems savo pirmtakams. Ten, kur jie matė *išsprendimą*, jis matė tik *problema*. Jis matė, kad čia nebuvo nei deflogistuotas oras, nei ugnies oras, bet deguonis, kad čia reikalas lieti ne paprastą ekonominio fakto konstatavimą, ne šio fakto prieštaravimą amžinajam teisingumui ir tikrajai moralei, bet tokį faktą, kuriam lemta buvo padaryti

² Roscoe-Schorlemmer: «Ausführliches Lehrbuch der Chemie». Braunschweig 1877, I, 13, 18 psl.

perversmą visoje ekonomijoje ir kuris davė raktą visai kapitalistiškai gamybai suprasti,— tam, kuris sugebėtų juo pasinaudoti. Remdamasis šiuo faktu, jis ištyrė visas ligi jo nustatytas kategorijas, kaip kad Lavuazjė, remdamasis deguonim, buvo ištyręs ankstesnes flogistoninės chemijos kategorijas. Norėdamas žinoti, kas yra pridėamoji vertė, jis turėjo žinoti, kas yra vertė. Pirmiausia reikėjo kritiškai išnagrinėti pačią Rikardo vertės teoriją. Taigi, Marksas ištyrė darbą jo savybės kurti vertę atžvilgiu ir pirmą kartą nustatė, *koks* darbas, kodėl ir kaip sukuria vertę, nustatė, kad vertė aplamai yra ne kas kita, kaip kristalizuotas *šios* rūšies darbas,— momentas, kurio Rodbertus ligi paskutinių savo dienų nesuprato. Paskui Marksas ištyrė prekės ir pinigų santykį ir parodė, kaip ir kodėl — dėl jai būdingos savybės būti verte — prekė ir prekių mainai turi sukelti prekės ir pinigų priešingumą. Tuo pagrįsta jo pinigų teorija yra pirmoji išsami pinigų teorija, kuri dabar visų tyliai pripažinta. Jis ištyrė pinigų vartimą kapitalu ir įrodė, kad tas vartimas remiasi darbo jėgos pirkimu ir pardavimu. Pastatydamas darbo vietoje darbo jėgą, savybę kurti vertę, jis iš karto išsprendė vieną iš sunkumų, į kuriį sudužo Rikardo mokykla: negalėjimą kapitalo ir darbo savitarpio mainus suderinti su Rikardo dėsniu, kad darbas apsprendžia vertę. Nustatęs, kad kapitalas turi būti skirstomas į pastovųjį ir kintamąjį, jis pirmasis iki smulkmenų pavaizdavo tikrąją pridėamosios vertės susidarymo proceso eigą ir tuo būdu išaiškino ją, o to nepadarė nė vienas iš jo pirmtakų; taigi, jis nustatė pačiame kapitale skirtumą, kurio visiškai nepajėgė suprasti nei Rodbertus, nei buržuaziniai ekonomistai, bet kuris duoda raktą painiausioms ekonominėms problemoms išspręsti; įtikinamiausias to įrodymas čia vėl yra II knyga ir dar labiau — kaip tai vėliau bus parodyta — III knyga. Toliau, jis ištyrė pačią pridėamąją vertę, atskleidė abi jos formas: absoliutinę ir santykinę pridėamąją vertę, ir parodė, kokią skirtingą, bet abiem atvejais lemiamą vaidmenį ji suvaidino istoriniame kapitalistinės gamybos vystymesi. Remdamasis pridėamosios vertės teorija, jis išvystė pirmą mūsų turimą racionalią darbo užmokesčio teoriją ir pirmą kartą nubrėžė pagrindinius kapitalistinio kaupimo istorijos bruožus bei išdėstė istorinę jo tendenciją.

O Rodbertus? Paskaitęs visa tai, jis, kaip ir kiekvienas tendencingas ekonomistas, pareiškia laiką tai «užsipuolimu prieš visuomenę», pareiškia, kad jis jau pats yra pasakęs daug trumpiau ir aiškiau, iš kur atsiranda pridėamoji vertė, ir pagaliau pareiškia, kad nors visa tai teisinga «dabartinei kapitalo formai», t. y. tokiam kapitalui, koks egzistuoja istorijoje, bet ne «kapitalo sąvokai», t. y. ne pono Rodbertaus utopiniam kapitalo supratimui. Visiškai taip pat, kaip senis Pristlis, kuris ligi paskutinių savo dienų liko ištikimas flogistonui ir nenorėjo nė girdėti apie deguonį. Tačiau Pristlis tikrai

pirmasis aprašė deguonį, tuo tarpu kai Rodbertus savo pridedamąją vertę arba, geriau pasakius, savo «renta» vėl atrado tik visiems žinomą dalyką, o Marksas, priešingai Lavuazjės elgesiui, anaip tol netvirtino, kad jis pirmasis atradęs pridedamosios vertės egzistavimo faktą.

Visa kita, ką Rodbertus atliko politinės ekonomijos srityje, yra tokio pat lygio. Jo įvykdytas pridedamosios vertės teorijos perdirtimas į utopiją jau buvo netyčia Markso iškritikuotas veikale «Mière de la philosophie»; visa, ką dar galima buvo apie tai pasakyti, yra mano pasakyta to veikalo vokiškojo vertimo pratarinėje. Jo pateiktas prekybos krizių aiškinimas nepakankamu darbininkų klasės vartojimu jau randamas Sismondžio veikale «Nouveaux principes de l'Économie politique», IV kn., IV skirsnis³. Tačiau Sismondis čia nuolatos turėjo galvoje pasaulinę rinką, o Rodbertaus akiratis nesiekia toliau Prūsijos sienos. Jo spekuliatyviniai samprotavimai apie tai, ar darbo užmokestis atsiranda iš kapitalo ar iš pajamų, priklauso scholastikos sričiai, ir juos visiškai sugriauna šios antrosios «Kapitalo» knygos trečiasis skyrius. Jo rentos teorija liko vien jo nuosavybė ir gali ramiai snausti toliau, kol išeis iš spaudos Markso rankraštis, kuriame ji iškritikuojama*. Pagaliau, jo projektai išvaduoti senąją Prūsijos žemėvaldą iš kapitalo priespaudos vėl yra visiškai utopiški; jie aplenkia kaip tik vienintelį praktinį klausimą, apie kurį čia kalbama,— klausimą, kuriuo būdu senosios Prūsijos junkeris, gaudamas, sakysime, 20 000 markių metinių pajamų ir išleisdamas, sakysime, 30 000 markių, vis dėlto gali nedaryti jokių skolų.

Rikardo mokykla apie 1830 metus sužlugo mėgindama išspręsti pridedamosios vertės klausimą. Tai, ko ji negalėjo išspręsti, juo labiau liko neišsprendžiama jos įpėdinei, vulgariajai ekonomijai. Du momentai, į kuriuos ji sudužo, yra šie:

Pirma. Darbas yra vertės matas. Bet gyvasis darbas mainant į kapitalą turi mažesnę vertę negu sudaiktintas darbas, į kurį jis mainomas. Darbo užmokestis, gyvojo darbo tam tikro kiekio vertė, visuomet yra mažesnis negu vertė produkto, kurį pagamina tas pats gyvojo darbo kiekis arba kuriuo šis darbas reiškiasi. Taip suprantant, klausimas tikrai yra neišsprendžiamas. Marksas jį teisingai

* «Taigi, dėl turtų koncentracijos nedidelio skaičiaus savininkų rankose vidaus rinka vis labiau ir labiau siaurėja, ir pramonė vis labiau ir labiau yra priversta ieškoti realizavimo užsienio rinkose, kur jai gresia didesni sukrėtimai» (būtent 1817 m. krizė, kuri aprašoma tuoju po to). «Nouveaux principes» 1819 m. leid., I t., 336 psl. [Žr. *Симонд де Сисмонди*: «Новые начала политической экономии». Соцэкгиз, 1936, 314 psl.]

* Čia kalbama apie Markso veikalo «Priedamosios vertės teorijos» antrąją dalį. *Red.*

pastatė ir tuo pačiu atsakė į jį. Darbas neturi vertės. Kaip vertę kuriantį veikla jis taip pat negali turėti atskiros vertės, kaip sunkumas negali turėti atskiro svorio, šiluma — atskiros temperatūros, elektra — atskiro srovės stiprumo. Kaip prekė yra perkamas ir parduodamas ne darbas, bet darbo *jėga*. Kai tik ji pasidarė prekė, jos vertė matuojama darbu, ikūnytu joje kaip visuomeniniame produkte; ši vertė yra lygi darbui, visuomeniškai būtinam jai pagaminti ir atgaminti. Vadinasi, darbo jėgos pirkimas ir pardavimas, remiantis tokia jos verte, anaipol neprieštarauja ekonominiam vertės dėsniai.

Antra. Pagal Rikardo vertės dėsnį du kapitalai, naudojantieji vienodą kiekį vienodai apmokamo gyvojo darbo, visoms kitoms sąlygoms esant lygioms, pagamina per vienodą laiką vienodos vertės produktus, o taip pat vienodo dydžio pridedamąją vertę arba pelną. O jeigu jie naudoja nevienodą gyvojo darbo kiekį, tai jie negali pagaminti vienodo dydžio pridedamosios vertės arba, kaip sako rikardininkai, pelno. Bet iš tikrųjų yra atvirkščiai. Faktiškai vienodi kapitalai per vienodą laiką pagamina vidutiniškai vienodą pelną, nepriklausomai nuo to, daug ar mažą gyvojo darbo jie panaudoja. Vadinasi, čia yra prieštaravimas vertės dėsniai, kurį pastebėjo jau Rikardo ir kurio išspręsti jo mokykla taip pat nesugebėjo. Rodbertus taip pat negalėjo nepastebėti šio prieštaravimo; bet užuot jį išsprendęs, jis padarė jį vienu iš savo utopijos išeities taškų («Zur Erkenntnis», 131 psl.). Šį prieštaravimą Marksas yra išsprendęs jau rankraštyje «Zur Kritik»; pagal «Kapitalo» planą sprendimas bus duotas III knygoje. Ligi jos pasirodymo praeis dar eilė mėnesių. Vadinasi, ekonomistams, kurie tariasi atradę, kad Rodbertus yra slaptas Markso teorijos šaltinis ir nepralenkiamas jo pirmtakas, čia atsiranda proga parodyti, ką gali duoti Rodbertaus ekonomija. Jeigu jie parodys, kuriuo būdu gali ir turi susidaryti vienoda vidutinė pelno norma ne tik nepažeidžiant vertės dėsnio, bet kaip tik jo pagrindu, tuomet mes kalbėsime su jais toliau. Tačiau ar nemalonės jie paskubėti? Puikūs šios II knygos tyrinėjimai ir visiškai nauji jų rezultatai lig šiol beveik nepaliestose srityse tėra tik įvedamieji teiginiai III knygos turiniui; III knygoje padaromos galutinės išvados iš Markso pateikto kapitalistiniu pagrindu vykstančios visuomeninės reprodukcijos proceso išdėstymo. Kai pasirodys ši III knyga, mažiau tebus kalbama apie kažkokį ekonomistą Rodbertų.

Antroji ir trečioji «Kapitalo» knygos, kaip man neretai yra sakęs Marksas, turi būti skirtos jo žmonai.

Fridrichas Engelsas

Londonas, Markso gimimo dieną, 1885 m. gegužės 5 d.

Šis antrasis leidimas iš esmės yra pažodinis pirmojo leidimo perspausdinimas. Ištaisytos korektūros klaidos, pašalinti kai kurie stiliaus trūkumai, išbraukta keletas nedidelių pastraipų, kuriose tebuvo vien pakartojimai.

Trečioji knyga, kuri sudarė visai netikėtų sunkumų, dabar rankraštyje taip pat beveik baigta. Jei sveikata man leis, ji galės būti pradėta spausdinti dar šį rudenį.

F. Engelsas

Londonas, 1893 m. liepos 15 d.

Kad patogiau būtų apžvelgti, čia pateikiama trumpa santrauka vietų, paimtų iš atskirų II—VIII rankraščių.

PIRMASIS SKYRIUS

21—30 psl. iš VII rankraščio. — 30—33 psl. iš VI rankraščio. — 33—101 psl. iš V rankraščio. — 101—104 psl. — užrašas, rastas tarp išrašų iš knygų. — 105 psl. iki skyriaus pabaigos iš IV rankraščio; tačiau įterpta: 112—113 psl., vieta iš VIII rankraščio. — 116 ir 121 psl. pastabos iš II rankraščio.

ANTRASIS SKYRIUS

Pradžia, 131—140 psl., yra IV rankraščio pabaiga. — Nuo čia iki skyriaus pabaigos, 305 psl., viskas iš II rankraščio.

TREČIASIS SKYRIUS

XVIII skirsnis (306—313 psl.) iš II rankraščio.
 XIX skirsnis: I ir II (314—341 psl.) iš VIII rankraščio. — III (341—342 psl.) iš II rankraščio.
 XX skirsnis: I (343—345 psl.) iš II rankraščio, tik baigiamoji pastraipa iš VIII rankraščio.
 II (346—348 psl.) pagrindas paimtas iš II rankraščio.
 III, IV, V (348—369 psl.) iš VIII rankraščio.
 VI, VII, VIII, IX (369—382 psl.) iš II rankraščio.
 X, XI, XII (382—420 psl.) iš VIII rankraščio.
 XIII (420—427 psl.) iš II rankraščio.
 XXI skirsnis (428—458 psl.) visas iš VIII rankraščio.

ANTROJI KNYGA
KAPITALO CIRKULIACIJOS PROCESAS

PIRMASIS SKYRIUS

**KAPITALO METAMORFOZĖS
IR JŲ APYTAKA**

PIRMASIS SKIRSNIS

PINIGINIO KAPITALO APYTAKA

Kapitalo apytakos procesas¹ vyksta trimis stadijomis, kurios, kaip išdėstyta pirmajame tome, sudaro tokią eilę:

Pirmoji stadija: Kapitalistas pasirodo prekių rinkoje ir darbo rinkoje kaip pirkėjas; jo pinigai paverčiami preke, arba atlieka cirkuliacijos aktą $P-Pr$.

Antroji stadija: Kapitalistas gamybiškai vartoja pirktąsias prekes. Jis veikia kaip kapitalistinis prekių gamintojas; jo kapitalas atlieka gamybos procesą. Rezultatas yra didesnės vertės prekė negu jos gamybos elementų vertė.

Trečioji stadija: Kapitalistas sugrįžta į rinką kaip pardavėjas; jo prekė paverčiama pinigais, arba atlieka cirkuliacijos aktą $Pr-P$.

Vadinasi, piniginio kapitalo apytakos formulė yra tokia: $P-Pr...G...Pr'-P'$, kur taškai rodo, kad cirkuliacijos procesas yra nutrūkęs, o Pr' ir P' reiškia pridėjamą vertę padidėjusius Pr ir P .

Pirmajame tome pirmoji ir trečioji stadijos buvo nagrinėjamos tik tiek, kiek tai reikalinga, norint suprasti antrąją stadiją — kapitalo gaminimo procesą. Todėl ten nebuvo atsižvelgta į tas įvairias formas, kurias įvairiose savo stadijose įgauna kapitalas ir kurias, kartojantis apytakai, jis čia prisiima, čia nusimeta. Dabar jos sudaro artimiausią nagrinėjimo objektą.

Norint suprasti tas formas jų grynu pavidalu, pirmiausia reikia abstrahuoti visus momentus, kurie neturi nieko bendro su pačiu formos kitimu ir susidarymu. Todėl čia imama kaip prielaida

¹ Iš VII rankraščio.

ne vien tai, kad prekės parduodamos pagal jų vertes, bet ir tai, kad tai vyksta nekintamomis aplinkybėmis. Vadinasi, paliekami nuošalyje tie vertės kitimai, kurie galėjo įvykti apytakos proceso metu.

I. PIRMOJI STADIJA: $P-Pr^2$

$P-Pr$ yra tam tikros pinigų sumos pavirtimas tam tikra prekių suma: pirkėjui — jo pinigų pavirtimas preke, pardavėjams — jų prekių pavirtimas pinigais. Šis bendrosios prekinės cirkuliacijos aktas kartu pasidaro funkcionaliai apibrėžta dalimi savarankiškoje individualinio kapitalo apytakoje pirmiausia ne dėl savo formos, bet dėl savo medžiaginio turinio, dėl specifinio vartojimo pobūdžio tų prekių, kurios pasikeičia savo vieta su pinigais. Tai, iš vienos pusės, yra gamybos priemonės, iš antros pusės — darbo jėga: daiktiniai ir asmeniniai prekinės gamybos veiksniai, kurių ypatingas pobūdis, žinoma, turi atitikti pagamintino gaminio rūšį. Jei mes darbo jėgą pavadinsime D , gamybos priemonės — Gp , tai kapitalisto perkama prekių suma $Pr = D + Gp$, arba, trumpiau, $Pr < \frac{D}{\alpha_p}$. Vadinasi, nagrinėjamas pagal savo turinį, aktas $P-Pr$ yra $P-Pr < \frac{D}{\alpha_p}$, t. y. $P-Pr$ susiskaido į $P-D$ ir $P-Gp$; pinigų suma P pasidalija į dvi dalis, iš kurių viena perka darbo jėgą, o antra — gamybos priemonės. Šios dvi pirkinų rūšys priklauso visiškai skirtingoms rinkoms: viena — tikrąja šio žodžio prasme prekių rinkai, antra — darbo rinkai.

Tačiau be šio kokybinio susiskaidymo tos prekių sumos, į kurią paverčiamas P , aktas $P-Pr < \frac{D}{\alpha_p}$ reiškia ir nepaprastai būdingą kiekybinį santykį.

Mes žinome, kad darbo jėgos vertė, atitinkamai jos kaina, darbo jėgos savininkui, parduodančiam ją kaip prekę, sumokama darbo užmokesčio forma, t. y. kaip kaina tam tikros darbo sumos, kurioje yra ir pridedamasis darbas; tuo būdu, jei, pvz., darbo jėgos vienos dienos vertė = 3 markėms, penkių valandų darbo produktui, tai sutartyje tarp pirkėjo ir pardavėjo ši suma figūruoja kaip kaina arba užmokestis, sakysim, už dešimties valandų darbą. Jei tokia sutartis sudaryta, pvz., su 50 darbininkų, tai jie per vieną dieną turi pateikti pirkėjui iš viso 500 darbo valandų, iš kurių pusę, 250 darbo valandų = 25 dešimties valandų darbo dienas, sudaro vien pridedamasis darbas. Pirktinų gamybos priemonių kiekis ir apimtis turi būti pakankami šiai darbo masei panaudoti.

Vadinasi, $P-Pr < \frac{D}{\alpha_p}$ išreiškia ne tik kokybinį santykį, ne tik tai, kad tam tikra pinigų suma, pvz., 422 sv. st., paverčiama viena kita atitinkančiomis gamybos priemonėmis ir darbo jėga, bet išreiškia ir kiekybinį santykį tarp pinigų dalies, sunaudotos darbo jėgai D , ir dalies, sunaudotos gamybos priemonėms Gp , — santykį,

² Nuo čia VII rankraštis, pradėtas 1878 m. liepos 2 d.

kurį pirmiausia apsprendžia tam tikro darbininkų skaičiaus sunaudojamo perteklinio pridedomojo darbo suma.

Vadinasi, jei, pvz., kurioje nors verpykloje 50-ties darbininkų savaitinis darbo užmokestis sudaro 50 sv. st., tai gamybos priemonėms turi būti sunaudota 372 sv. st., tariant, kad tai yra vertė gamybos priemonių, kurias paverčia verpalais 3 000 valandų savaitinis darbas, iš kurių 1 500 valandų yra pridedamasis darbas.

Cia visai neturi reikšmės, kuriuo mastu įvairiose pramonės šakose papildomam darbui naudoti turi būti papildomai sunaudojama vertė gamybos priemonių pavidalu. Cia kalbama tik apie tai, kad visais atvejais gamybos priemonėms sunaudojama pinigų dalis — akte $P-Gp$ pirktos gamybos priemonės turi būti pakankamos, vadinasi, iš anksto tam apskaičiuotos, parūpintos atitinkama proporcija. Kitaip sakant, gamybos priemonių kiekis turi būti pakankamas, kad absorbuotų visą darbo kiekį, kad su jo pagalba pavirstų produktu. Jei nebūtų pakankamai gamybos priemonių, tai perteklinis darbas, kurį gauna savo žinion pirkėjas, negalėtų būti panaudotas; jo teisė disponuoti tuo darbu nieko neduotų. Jei būtų daugiau gamybos priemonių negu pirkėjo žinioje turimo darbo, tai jos liktų neprisotintos darbo, nepavirstų produktu.

Kai aktas $P-Pr < \frac{D}{Op}$ įvykdytas, pirkėjas turi savo žinioje ne tik gamybos priemones ir darbo jėgą, būtinas tam tikram naudingam daiktui pagaminti: jis turi savo žinioje didesnį paleidžiamą veikti darbo jėgos kiekį, arba didesnį darbo kiekį, negu reikia darbo jėgos vertei padengti, ir tuo pačiu metu turi savo žinioje gamybos priemones, kurios reikalingos šiai darbo sumai realizuoti arba sudaiktinti; vadinasi, jis turi savo žinioje veiksnius, įgalinančius gaminti didesnės vertės gaminius negu jų gamybos elementų vertė, arba tokį prekių kiekį, kuriame bus ir priddomoji vertė. Vadinasi, vertė, jo avansuota pinigine forma, dabar yra įgavusi tokią natūralinę formą, kuria ji gali būti realizuojama kaip vertė, sukurianti priddomąją vertę (prekių pavidalu). Kitaip tariant: ji yra *gamybinio kapitalo* būvyje arba turi jo formą, — gamybinio kapitalo, kuris turi savybę funkcionuoti kaip kuriantis vertę ir priddomąją vertę. Pažymėkime šios formos kapitalą raide G .

Bet G vertė $= D + Gp$ vertei $= P$, paverstam į D ir Gp . P yra ta pati kapitalo vertė, kaip ir G , tik jos egzistavimo forma yra kitokia; būtent — tai yra kapitalo vertė, esanti piniginiame būvyje arba turinti piniginę formą: tai yra *piniginis kapitalas*.

Todėl aktas $P-Pr < \frac{D}{Op}$, arba, bendrąja jo forma, $P-Pr$, kuris yra visų prekių pirkimo aktų suma, būdamas bendrosios prekinės cirkuliacijos aktas, tuo pačiu metu, kaip kapitalo apytakos savarankiško proceso stadija, yra kapitalo vertės pavirtimas iš jos piniginės formos į jos gamybinę formą, arba, trumpai tariant, *piniginio kapi-*

talo pavirtimas *gamybiniu kapitalu*. Vadinasi, toje apytakos figūroje, kuri čia pirmiausia nagrinėjama, pinigai yra pirmas kapitalo vertės reiškėjas, todėl piniginis kapitalas yra ta forma, kuria avansuojamas kapitalas.

Kaip piniginis kapitalas, jis yra tokiame būvyje, kuriame jis gali vykdyti pinigų funkcijas, pvz., šiuo atveju visuotinės pirkimo priemonės ir visuotinės mokėjimo priemonės funkcijas (pastarąją tiek, kiek darbo jėga, nors ji ir perkama anksčiau, yra apmokama tik po to, kai ji veiks; jei rinkoje nėra gatavų gamybos priemonių ir jas tenka užsakyti, akte $P—Gp$ pinigai taip pat veikia kaip mokėjimo priemonė). Ši savybė kyla ne iš to, kad piniginis kapitalas yra kapitalas, bet iš to, kad jis yra pinigai.

Iš antros pusės, kapitalo vertė piniginiame būvyje taip pat gali atlikti tik pinigų funkcijas ir jokių kitų. Kapitalo funkcijomis jas daro tam tikras jų vaidmuo kapitalo judėjime, vadinasi, ir stadijos, kuriose jos pasirodo, sąryšis su kitomis kapitalo apytakos stadijomis. Pavyzdžiui, atveju, kuris pirmiausia domina mus, pinigai paverčiami prekėmis, kurios, būdamos sujungtos, sudaro natūralinę gamybinio kapitalo formą, tad paslėptiniu pavidalu, pagal galimumą, šioje formoje jau glūdi kapitalistinio gamybos proceso rezultatas.

Dalis pinigų, atliekančių akte $P—Pr < \frac{D}{Gp}$ piniginio kapitalo funkciją, išeidami šią cirkuliaciją, kartu patys ima vykdyti funkciją, kurioje dingsta jų kaip kapitalo pobūdis ir lieka jų kaip pinigų pobūdis. Piniginio kapitalo P cirkuliacija susiskaido į $P—Gp$ ir $P—D$, gamybos priemonių pirkimą ir darbo jėgos pirkimą. Išnagrinėjame pastarąją aktą skyriumi. $P—D$ iš kapitalisto pusės yra darbo jėgos pirkimas; iš darbininko, darbo jėgos savininko, pusės tai yra darbo jėgos pardavimas, — darbo pardavimas, galime čia pasakyti, nes darbo užmokesčio forma jau numatoma. Tai, kas pirkėjui yra $P—Pr$ ($=P—D$), čia, kaip ir vykstant kiekvienam pirkimui, pardavėjui (darbininkui) yra $D—P$ ($=Pr—P$), jo darbo jėgos pardavimas. Tai yra pirmoji prekės cirkuliacijos stadija arba pirmoji jos metamorfozė (I knyga, III skirsnis, 2a poskyris); iš darbo pardavėjo pusės tai yra jo prekės pavertimas į piniginę formą. Gautus tokiu būdu pinigus darbininkas pamažu išleidžia tam tikrai sumai prekių, kurios patenkina jo poreikius, vartojimo reikmenims. Taigi, visa jo prekės cirkuliacija reiškiasi kaip $D—P—Pr$, t. y., pirma, $D—P$ ($=Pr—P$) ir, antra, $P—Pr$, vadinasi, bendrąja paprastosios prekinės cirkuliacijos $Pr—P—Pr$ forma, kur pinigai figūruoja vien tik kaip trumpalaikė cirkuliacijos priemonė, vien tik kaip tarpininkas mainant prekę į prekę.

$P—D$ yra būdingas piniginio kapitalo pavirtimo gamybinio kapitalu momentas, nes tai yra esminė sąlyga, kad pinigine forma avansuota vertė tikrai pavirstų kapitalu, pridėdamąją vertę gaminančia verte. $P—Gp$ yra reikalingas tik tam, kad realizuotų tą darbo kiekį, kuris nupirktas aktu $P—D$. Todėl $P—D$ buvo išnagrinėtas

šiuo požiūriu I knygos II skyriuje: «Pinigų virtimas kapitalu». O čia reikia išnagrinėti dalyką dar ir kitu požiūriu, — būtent specialiai piniginio kapitalo, kaip kapitalo pasireiškimo formos, atžvilgiu.

Aktas $P-D$ apamai pripažįstamas būdingu kapitalistiniam gamybos būdai. Bet anaipol ne dėl tos jau nurodytos priežasties, kad darbo jėgos pirkimas yra tokia pirkimo sutartis, kuri sąlygoja tiekimą didesnio darbo kiekio, negu reikia darbo jėgos kainai, darbo užmokesčiui, padengti, kuri, vadinasi, sąlygoja tiekimą pridedamojo darbo, kuris yra pagrindinė sąlyga avansuotajai vertei kapitalizuoti, arba — tai yra tas pat — pridedamajai vertei gaminti. Ne, jis pripažįstamas būdingu veikiau dėl savo formos, nes darbo užmokesčio forma darbas perkamas už *pinigus*, o tai yra piniginio ūkio požymis.

Cia vėl būdingu laikomas ne formos iracionalumas, — priešingai, iracionalumu nepastebima. Iracionalumą sudaro tai, kad pats darbas, kaip vertę kuriantis elementas, negali turėti vertės, todėl ir tam tikras darbo kiekis negali turėti vertės, kuri reikštųsi jo kaina, jo ekvivalentiškumu tam tikram pinigų kiekiui. Bet mes žinome, kad darbo užmokestis tėra tik užmaskuota forma, forma, kurią turėdama, pvz., darbo jėgos vienos dienos kaina atrodo esanti kaina darbo, kuris šios darbo jėgos per dieną yra paverčiamas į tekamąjį būvį, ir kad tuo būdu vertė, šios darbo jėgos pagaminta, pvz., per 6 darbo valandas, pasidaro jos dvylikos valandų funkcionavimo, arba dvylikos valandų darbo, vertės išraiška.

$P-D$ laikomas būdingu vadinamojo piniginio ūkio bruožu, jo požymiu, nes darbas čia yra jo savininko prekė, todėl pinigai yra pirkėjas; vadinasi, $P-D$ laikomas būdingu piniginio ūkio bruožu dėl šio santykio (t. y. žmogaus veiklos pirkimo ir pardavimo) piniginio pobūdžio. Bet pinigai jau labai anksti pasireiškė kaip vadinamųjų patarnavimų pirkėjas, — ir, nepaisant to, nei P nepavirto piniginiu kapitalu, nei bendrasis ūkio pobūdis iš pagrindų nepasikeitė.

Pinigams visai neturi reikšmės, kuria prekių rūšimi jie paverčiami. Jie yra visuotinė ekvivalento forma visų prekių, kurios jau savo kainomis parodo, kad jos ideališkai yra tam tikra pinigų suma, laukia, kada jos bus paverstos pinigais, ir, tik pasikeisdamos savo vieta su pinigais, jos įgauna formą, kurią turėdamos gali būti paverstos vartojamosiomis vertėmis savo savininkams. Jei rinkoje jau yra darbo jėga kaip jos savininko prekė, kurios pardavimas vyksta mokėjimo už darbą forma, darbo užmokesčio pavidalu, tai jos pirkimas ir pardavimas nesudaro nieko nuostabaus, lyginant su bet kurios kitos prekės pirkimu ir pardavimu. Būdinga yra ne tai, kad prekė — darbo jėga — gali būti nupirkta, bet tai, kad darbo jėga yra prekė.

Per aktą $P-Pr < \frac{D}{\sigma p}$, paversdamas piniginį kapitalą gamybiniu kapitalu, kapitalistas sujungia daiktinius ir asmeninius gamybos veiksmus, kiek šiuos veiksmus sudaro prekės. Jei pinigai pirmą

kartą paverčiami gamybinių kapitalu arba pirmą kartą jų savininkui funkcionuoja kaip piniginis kapitalas, tai jis, prieš pirkdamas darbo jėgą, turi iš pradžių nupirkti gamybos priemones, darbo pastatus, mašinas ir t. t.; prieš darbo jėgai pereinant jo žinion, jis turi turėti gamybos priemones, kad ją būtų galima panaudoti kaip darbo jėgą.

Taip reikalas atrodo iš kapitalisto pusės.

Iš darbininko pusės: jo darbo jėgos gamybinis pasireiškimas tėra galimas tik nuo to momento, kai ji dėl jos pardavimo sujungiamo su gamybos priemonėmis. Vadinasi, iki pardavimo ji egzistuoja atskirai nuo gamybos priemonių, nuo daiktinių savo pasireiškimo sąlygų. Šioje atskirumo būklėje ji negali būti tiesiogiai panaudota nei gaminti vartojamosioms vertėms jos savininkui, nei gaminti prekėms, kurias parduodamas jis galėtų gyventi. Bet kai tik ji, būdama parduota, yra sujungiamo su gamybos priemonėmis, ji lygiai taip pat, kaip ir gamybos priemonės, pasidaro jos pirkėjo gamybinio kapitalo sudėtine dalimi.

Todėl, nors akte $P-D$ pinigų savininkas ir darbo jėgos savininkas santykiauja vienas su kitu tik kaip pirkėjas ir pardavėjas, stovi vienas priešais kitą kaip pinigų savininkas ir prekės savininkas, vadinasi, šiuo požiūriu yra paprastame piniginiame santykiyje vienas su kitu, — vis dėlto pirkėjas nuo pat pradžios pasirodo ir kaip savininkas gamybos priemonių, kurios sudaro daiktines sąlygas darbo jėgos savininkui gamybiškai sunaudoti darbo jėgą. Kitaip tariant, šios gamybos priemonės stovi priešais darbo jėgos savininką kaip svetima nuosavybė. Iš antros pusės, darbo pardavėjas stovi priešais pirkėją kaip svetima darbo jėga, kuri turi pereiti jo žinion, turi būti įjungta į jo kapitalą, kad jis tikrai galėtų funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas. Vadinasi, tuo momentu, kai kapitalistas ir samdomasis darbininkas stovi vienas priešais kitą akte $P-D$ ($D-P$ iš darbininko pusės), klasinis santykis tarp kapitalisto ir samdomojo darbininko jau yra akivaizdoje, jau yra duotas. Nagrinėjamas aktas yra pirkimas ir pardavimas, piniginis santykis, bet toks pirkimas ir pardavimas, kur numatoma, kad pirkėjas yra kapitalistas, o pardavėjas — samdomasis darbininkas; vadinasi, šis santykis išplaukia iš to, kad sąlygos darbo jėgai realizuoti — pragyvenimo reikmenys ir gamybos priemonės — yra nuo darbo jėgos savininko atskirtos kaip svetima nuosavybė.

Cia mūsų nedomina, kaip atsiranda šis atskyrimas. Jis egzistuoja, jei vykdomas aktas $P-D$. Mus čia domina štai kas: jei $P-D$ yra piniginio kapitalo funkcija arba jei pinigai čia yra kapitalo egzistavimo forma, tai anaipol ne vien dėl to, kad pinigai čia pasireiškia kaip mokėjimo priemonė atlyginti už žmogaus veiklą, turinčią naudingą efektą, — už patarnavimą; vadinasi, anaipol ne dėl pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcijos. Pinigai gali būti sunaudoti tokia forma tik dėl to, kad darbo jėga yra atskirta nuo gamybos priemonių (įskaitant čia ir pragyvenimo reikmenis kaip pačios darbo jėgos ga-

mybos priemonės), dėl to, kad šis atskyrimas gali būti pašalintas tik tokiu būdu, kad darbo jėga parduodama gamybos priemonių savininkui ir kad, vadinasi, pirkėjui priklauso ir darbo jėgos funkcionavimas, kurio ribos anaipol nesutampa su ribomis darbo kiekio, reikalingo jos pačios kainai atgaminti. Kapitalistinis santykis pasireiškia gamybos procese tik dėl to, kad jis jau egzistuoja pats savaime cirkuliacijos akte, skirtingose pagrindinėse ekonominėse sąlygose, kurioms esant pardavėjas ir pirkėjas stovi vienas priešais kitą, jų klasiniame santykiyje. Šis santykis išplaukia ne iš pinigų prigimties; priešingai, tik šio santykio buvimas gali paprastą pinigų funkciją paversti kapitalo funkcija.

Aiškinant piniginį kapitalą (tik su juo mes tuo tarpu ir turime reikalą tam tikros funkcijos, kuria jis čia mums pasirodo, ribose), paprastai daromos dvi klaidos viena greta kitos arba tarpusavyje susipynusios. Pirmą, funkcijos, kurias atlieka kapitalo vertė kaip piniginis kapitalas ir kurias ji gali atlikti kaip tik dėl to, kad ji turi piniginę formą, klaidingai kildinamos iš jos, kaip kapitalo, pobūdžio, tuo tarpu kai jos išplaukia tik iš kapitalo vertės piniginio būvio, iš jos pasireiškimo pinigų forma. Ir, antra, atvirkščiai: tas specifinis pinigų funkcijos turinys, kuris kartu paverčia ją kapitalo funkcija, kildinamas iš pinigų prigimties (todėl pinigai painiojami su kapitalu), tuo tarpu kai piniginio kapitalo funkcija numato, kaip čia vykdančią $P—D$, visuomenines sąlygas, kurių visai nėra paprastojėje prekinėje ir atitinkamoje piniginėje cirkuliacijoje.

Vergų pirkimas ir pardavimas savo forma taip pat yra prekių pirkimas ir pardavimas. Tačiau nesant vergovės pinigai negali vykdyti šios funkcijos. Jeigu yra vergovė, tai ir pinigai gali būti sunaudoti vergams pirkti. Priešingai, pinigų buvimas pirkėjo rankose dar toli gražu nėra pakankamas, kad vergovė būtų padaryta galima.

Ta aplinkybė, kad savosios darbo jėgos pardavimas (savojo darbo pardavimo forma arba darbo užmokesčio forma) yra ne izoliuotas reiškinys, bet prekinės gamybos prielaida, dedanti savo antspaudą visai visuomenei, kad, vadinasi, piniginis kapitalas atlieka čia nagrinėjamą funkciją $P—Pr < \frac{D}{\sigma_p}$ visuomeniniu mastu, — ši aplinkybė numato buvus tokius istorinius procesus, kurie suardė pradinį gamybos priemonių ir darbo jėgos sujungimą: procesus, dėl kurių liaudies masė, darbininkai, kaip beturčiai, stovi priešais nedirbančiuosius, kaip gamybos priemonių savininkus. Ir čia nesvarbu, ar tas gamybos priemonių ir darbo jėgos sujungimas, prieš jį suardant, turėjo tokią formą, kad darbininkas pats, kaip gamybos priemonė, priklausė prie kitų gamybos priemonių, ar jis buvo jų savininkas.

Taigi, dalyko esmė, sudaranti akto $P—Pr < \frac{D}{\sigma_p}$ pagrindą, yra paskirstymas; ne paskirstymas įprastine vartojimo reikmenų paskirstymo prasme, bet pačios gamybos elementų paskirstymas, kai

daiktiniai veiksniai yra sukoncentruoti vienoje pusėje, o nuo jų izoliuota darbo jėga — kitoje.

Vadinasi, kad aktas $P—D$ galėtų pasidaryti visuotiniu visuomeniniu aktu, gamybos priemonės, daiktinė gamybinio kapitalo dalis, jau turi stovėti priešais darbininką kaip tokios, kaip kapitalas.

Anksčiau mes esame matę, kad kapitalistinė gamyba, kartą atsiradusi, besivystydama ne tik atgamina šį atskyrimą, bet ir plečia jį nuolat augančiu mastu, kol jis pasidaro universaliai viešpatuojančiu visuomeniniu būviu. Bet dalykas turi dar ir kitą pusę. Kad kapitalas galėtų susikurti ir pajungti sau gamybą, to prielaida yra tam tikras prekybos išsivystymo laipsnis, dėl to ir prekinės cirkuliacijos, taigi, ir prekinės gamybos išsivystymo laipsnis: gaminiai negali kaip prekės įeiti į cirkuliaciją, jeigu jie gaminami ne pardavimui, vadinasi, ne kaip prekės. Bet tik kapitalistinės gamybos pagrindu prekinė gamyba yra normalus, viešpatuojantis gamybos tipas.

Rusijos žemvaldžiai, kurie po vadinamojo valstiečių išlaisvinimo dabar tvarko savo žemės ūkį naudodami samdomuosius darbininkus vietoj nelaisvų baudžiauninkų, skundžiasi dviem dalykais: pirma, kad trūksta piniginio kapitalo. Pavyzdžiui, jie sako: prieš parduodant derlių, tenka sumokėti samdomiesiems darbininkams palyginti stambiu mastu, ir čia trūksta pirmosios sąlygos, grynųjų pinigų. Norint vykdyti gamybą kapitalistiškai, reikia, kad nuolatos būtų kapitalas pinigų forma, būtent — darbo užmokesčiui mokėti. Tačiau žemvaldžiai gali dėl to nenusiminti. Laikas moko, ir pramoninis kapitalistas jau turi savo žinioje ne tik savo paties pinigų, bet ir l'argent des autres [kitų pinigų].

Tačiau būdingesnis yra antrasis nusiskundimas, būtent: nors ir būtų pinigų, bet vis dėlto nėra pakankamo kiekio darbo jėgų, kurias būtų galima nupirkti bet kuriuo metu: dėl kaimo bendruomenės žemės bendruomeninės nuosavybės Rusijos žemės ūkio darbininkas dar nėra visiškai atskirtas nuo savo gamybos priemonių, todėl jis dar toli gražu nėra «laisvas samdomasis darbininkas» pilna šio žodžio prasme. Bet tokio darbininko buvimas visuomeniniu mastu yra būtina sąlyga, kad $P—Pr$, pinigų virtimas preke, galėtų būti piniginio kapitalo virtimas gamybinio kapitalu.

Todėl visiškai aišku, kad piniginio kapitalo apytakos formulė: $P—Pr...G...Pr'—P'$ yra savaime suprantama kapitalo apytakos forma tik jau išsivysčiusios kapitalistinės gamybos pagrindu, nes jos prielaida yra samdomųjų darbininkų klasės buvimas visuomeniniu mastu. Kapitalistinė gamyba, kaip mes esame matę, gamina ne tik prekę ir pridedamąją vertę: ji atgamina, ir vis besiplečiančiu mastu, samdomųjų darbininkų klasę ir paverčia samdomaisiais darbininkais milžinišką betarpiškų gamintojų daugumą. Todėl aktai $P—Pr...G...Pr'—P'$, kadangi pirmoju jų realizavimosi prielaida yra

nuolatinis samdomųjų darbininkų klasės buvimas, jau numato kapitalą gamybinio kapitalo forma, vadinasi, numato ir gamybinio kapitalo apytakos formą.

II. ANTROJI STADIJA: GAMYBINIO KAPITALO G FUNKCIJA

Cia nagrinėjamoji kapitalo apytaka prasideda cirkuliacijos aktu $P-Pr$, pinigų virtimu į prekę, pirkimu. Vadinasi, cirkuliacija turi būti papildyta priešinga metamorfoze $Pr-P$, prekės virtimu į pinigus, pardavimu. Tačiau betarpiškas akto $P-Pr < \frac{D}{\Delta p}$ rezultatas yra pinigine forma avansuotos kapitalo vertės cirkuliacijos nutrūkimas. Piniginiam kapitalui pavirtus gamybinio kapitalu, kapitalo vertė įgavo tokią natūralinę formą, kuria ji nebegali toliau cirkuliuoti ir turi įeiti į vartojimą, būtent — į gamybinį vartojimą. Darbo jėgos vartojimas, darbas, tegali būti realizuotas tik darbo procese. Kapitalistas negali parduoti darbininką kaip prekę, kadangi tasai nėra jo vergas ir kadangi jis nupirko tik jo darbo jėgos naudojimą tam tikram laikui. Iš antros pusės, jis gali naudoti darbo jėgą tik priversdamas ją naudoti gamybos priemonės kaip prekių kūrimo veiksmus. Vadinasi, pirmosios stadijos rezultatas yra stojimas į antrąją, į gamybinę kapitalo stadiją.

Judėjimas vyksta $P-Pr < \frac{D}{\Delta p} \dots G$ pavidalu, kur taškai reiškia, kad kapitalo cirkuliacija yra nutrūkusi, bet jo apytakos procesas vyksta toliau, nes iš prekinės cirkuliacijos sferos jis stoja į gamybos sferą. Vadinasi, pirmoji stadija, piniginio kapitalo virtimas gamybinio kapitalu, tėra tik antrosios stadijos, gamybinio kapitalo funkcionavimo, pirmtakė ir įžanginė fazė.

$P-Pr < \frac{D}{\Delta p}$ numato, kad individas, vykdąs šį aktą, ne tik turi savo žinioje vertes viena ar kita vartojamąja forma, bet kad jis turi šias vertes pinigine forma, kad jis yra pinigų savininkas. O kadangi aktą sudaro kaip tik pinigų atidavimas, tai individas gali likti pinigų savininku tik tiek, kiek pinigai implicitai [tai numanoma] jam sugrįžta per patį pinigų sunaudojimo aktą. Tačiau pinigai jam gali sugrįžti tik parduodant prekes. Vadinasi, aktas nuo pat pradžios numato, kad tas individas yra prekių gamintojas.

$P-D$. Samdomasis darbininkas gyvena tik iš darbo jėgos pardavimo. Jos išlaikymas — jo išsilaikymas — reikalauja kasdieninio vartojimo. Vadinasi, darbininko apmokėjimas turi būti nuolat kartojamas trumpais laiko tarpais, kad jis galėtų kartoti savo išsilaikymui reikalingus pirkimus — aktą $D-P-Pr$, arba $Pr-P-Pr$. Todėl kapitalistas nuolat turi stovėti priešais jį kaip piniginis kapitalistas, o jo kapitalas — kaip piniginis kapitalas. Bet, iš antros pusės, kad betarpiškų gamintojų, samdomųjų darbininkų, masė galėtų vykdyti aktą $D-P-Pr$, būtinieji pragyvenimo reikmenys nuolat turi stovėti priešais juos tokia forma, kuria jie gali būti nupirkti, t. y.

prekių forma. Tuo būdu ši padėtis reikalauja jau aukšto produkto kaip prekių cirkuliacijos išsivystymo, todėl ir plataus prekinės gamybos masto. Kai gamyba, naudojant samdomąjį darbą, įgauna visuotinį pobūdį, prekinė gamyba turi pasidaryti visuotine gamybos forma. Prekinė gamyba, — tariant, kad ji yra visuotinio pobūdžio, — savo ruožtu sąlygoja nuolat augantį visuomeninio darbo pasidalijimą, t. y. nuolat didėjantį atsiskyrimą produkto, kurį tam tikras kapitalistas gamina kaip prekę, vis didesnį vienas kitą papildančių gamybos procesų susiskaidymą į savarankiškus procesus. Todėl tuo pačiu laipsniu, kuriuo vystosi $P-D$, vystosi ir $P-Gp$, t. y. tuo pačiu mastu gamybos priemonių gamyba atsiskiria nuo prekių gamybos, prekių, kurių atžvilgiu jos yra gamybos priemonės, ir pastarosios pačios stovi priešais kiekvieną prekių gamintoją kaip prekės, kurių jis negamina, bet kurias jis perka savo tam tikram gamybos procesui. Jos kyla iš gamybos šakų, kurios yra visiškai atskirtos nuo jo paties gamybos šakos ir yra tvarkomos savarankiškai, — jos įeina į jo gamybos šaką kaip prekės; todėl jas tenka pirkti. Prekinės gamybos daiktinės sąlygos vis didesniu mastu stovi priešais prekių gamintoją kaip kitų prekių gamintojų produktai, kaip prekės. Ir tuo pačiu mastu kapitalistas turi pasireikšti kaip piniginis kapitalistas, kitaip sakant — plečiasi tas mastas, kuriuo jo kapitalas turi funkcionuoti kaip piniginis kapitalas.

Iš antros pusės, tos pačios aplinkybės, kurios sukuria pagrindinę kapitalistinės gamybos sąlygą — samdomųjų darbininkų klasės buvimą, — skatina visos prekinės gamybos perėjimą į kapitalistinę prekinę gamybą. Tuo mastu, kuriuo pastaroji vystosi, ji veikia griaušiamai ir ardomai bet kurią senesnę gamybos formą, kuri, naudojama daugiausia betarpiškai savajam vartojimui, paverčia preke tik produkto perteklių. Produkto pardavimą ji daro svarbiausiu interesu, iš pradžių lyg ir nepaliesdama paties gamybos būdo, — toks buvo, pvz., pirmas kapitalistinės pasaulinės prekybos poveikis tokioms tautoms, kaip kinai, indai, arabai ir t. t. Bet ten, kur kapitalistinė prekinė gamyba įleidžia šaknis, ji sugriauna visas prekinės gamybos formas, kurių pagrindas buvo arba savasis gamintojų darbas, arba vien tik atliekamo produkto kaip prekės pardavimas. Iš pradžių ji prekinę gamybą daro visuotine gamybos forma ir paskui palaipsniui visą prekinę gamybą paverčia į kapitalistinę³.

Kokios bebūtų gamybos visuomeninės formos, darbininkai ir gamybos priemonės visuomet lieka jos veiksniai. Bet, būdami atskirti vieni nuo kitų, ir vieni ir kitos yra jos veiksniai tik galimybėje. Ką aplamai galima būtų gaminti, jie turi susijungti. Tas ypatingas pobūdis ir būdas, kuriuo įvykdomas šis sujungimas, skiria įvairias visuomeninės santvarkos ekonomines epochas. Nagrinėjamoju atveju laisvo darbininko atskyrimas nuo jo gamybos priemonių yra iš anks-

³ Iki čia VII rankraštis. Nuo čia VI rankraštis.

to duotas išeities taškas, ir mes jau esame matę, kaip ir kuriomis sąlygomis darbininkas ir gamybos priemonės sujungiami kapitalisto rankose, — būtent, sujungiami kaip gamybinė jo kapitalo egzistavimo forma. Todėl tas realus procesas, į kurį sueina tokiu būdu sujungti asmeniniai ir daiktiniai prekės kūrimo veiksniai, pats gamybos procesas pasidaro kapitalo funkcija, — kapitalistiniu gamybos procesu, kurio prigimtis smulkiai aprašyta pirmojoje šio veikalų knygoje. Kiekviena įmonė, gaminanti prekes, kartu pasidaro įmone darbo jėgai išnaudoti; bet tik kapitalistinė prekinė gamyba pasidaro tokiu naują epochą sudarančiu išnaudojimo būdu, kuris, istoriškai vystydamasis, organizuodamas darbo procesą ir galingai vystydamas techniką, padaro perversmą visoje ekonominėje visuomenės struktūroje ir toli pralenkia visas iki tol buvusias epochas.

Dėl tų skirtingų vaidmenų, kuriuos gamybos priemonės ir darbo jėga gamybos proceso metu vaidina kuriant vertę, vadinasi, ir gaminant pridėjamąją vertę, jos skiriasi kaip pastovusis ir kintamasis kapitalas, kiek jos yra avansuotos kapitalo vertės egzistavimo formos. Kaip skirtingos gamybinio kapitalo sudėtinės dalys, jos, toliau, skiriasi tuo, kad pirmosios, jeigu jas turi kapitalistas, lieka jo kapitalas ir už gamybos proceso ribų, tuo tarpu kai darbo jėga tik gamybos procese pasidaro individualinio kapitalo egzistavimo forma. Jei darbo jėga yra prekė tik jos pardavėjo, samdomojo darbininko, rankose, tai, priešingai, kapitalu ji pasidaro tik jos pirkėjo, kapitalisto, rankose, kuris ją gauna laikinai vartoti. Pačios gamybos priemonės pasidaro daiktiniu gamybinio kapitalo įsikūnijimu, arba gamybinio kapitalu, tik nuo to momento, kai darbo jėga, kaip asmeninė to paties kapitalo egzistavimo forma, įgalinama jose įsikūnyti. Vadinasi, kaip žmogaus darbo jėga iš prigimties nėra kapitalas, lygiai taip pat gamybos priemonės iš prigimties nėra kapitalas. Jos įgauna šį specifinį visuomeninį pobūdį tik tam tikromis istoriškai išsivysčiusiomis sąlygomis, panašiai kaip tik tokie pat sąlygomis taurieji metalai įgauna pinigų pobūdį arba pinigai — piniginio kapitalo pobūdį.

Funkcionuodamas gamybinis kapitalas suvartoja savo paties sudėtines dalis, kad paverstų jas didesnės vertės produktų mase. Kadangi darbo jėga veikia tik kaip vienas iš jo organų, tai ir jos pridėdamuoju darbu sukurtas produkto vertės perteklius virš jį sudarančių elementų vertės yra kapitalo vaisius. Darbo jėgos pridėdamasis darbas yra neapmokamas darbas kapitalui ir todėl kapitalistui sukuria pridėjamąją vertę, vertę, už kurią jis nemoka ekvivalento. Todėl produktas yra ne tik prekė, bet prekė, apvaisinta pridėjamąja verte. Jos vertė = $G + M$, lygi jai pagaminti suvartoto gamybinio kapitalo G vertei plius jo pagaminta pridėamoji vertė M . Tarkime, kad šią prekę sudaro 10 000 svarų verpalų, kuriems pagaminti suvartotos 372 sv. st. vertės gamybos priemonės ir 50 sv. st. vertės darbo jėga. Verpimo procese verpėjai perkėlė į verpalus savo

darbu suvartotų gamybos priemonių vertę 372 sv. st. dydžio ir tuo pačiu metu, sutinkamai su savo darbo sunaudojimu, patiekė naują vertę, sakysim, 128 sv. st. dydžio. Todėl 10 000 svarų verpalų atstovauja 500 sv. st. vertei.

III. TREČIOJI STADIJA: $Pr—P'$

Prekė pasidaro *prekiniu kapitalu* kaip betarpiškai iš paties gamybos proceso išėjusi pridedamąją vertę jau davusios kapitalo vertės egzistavimo funkcionalinė forma. Jei prekinė gamyba visu jos visuomeniniu mastu būtų vykdoma kapitalistiškai, tai bet kuri prekė nuo pat pradžios būtų prekinio kapitalo elementas, vis tiek ar šią prekę sudaro ketus ar Briuselio nėriniai, sieros rūgštis ar cigarai. Problema, kurioms prekių rūšims dėl jų savybės yra lemtas kapitalo rangas ir kuriuos sukūrė sau pati scholastinė ekonomija.

Kapitalas, turėdamas prekinę formą, turi vykdyti prekės funkciją <ir jis tegali vykdyti tik šią funkciją>. Daiktai, iš kurių jis susideda, pagaminti kaip tik rinkai, turi būti parduoti, paversti pinigais, vadinasi, turi atlikti judėjimą $Pr—P$.

Tarkime, kad kapitalisto prekę sudaro 10 000 svarų medvilnės verpalų. Jei verpimo procese suvartota 372 sv. st. vertės gamybos priemonių ir sukurta nauja 128 sv. st. vertė, tai verpalų vertė yra 500 sv. st., ką ir išreiškia jų tokio pat pavadinimo kaina. Ši kaina realizuojama pardavimu $Pr—P$. Kas daro šį paprastą bet kurios prekinės cirkuliacijos aktą kartu ir kapitalo funkcija? Anaipol ne koks nors pakitimas, įvyksta šio akto metu: ne prekės vartojamojo pobūdžio pakitimas, nes kaip vartojimo reikmuo prekė ir pereina pirkėjui, ir ne jos vertės pakitimas, nes pastarosios dydis visiškai nekinta, o kinta tik jos forma. Iš pradžių vertė egzistavo verpaluose, dabar ji egzistuoja piniguose. Čia pasirodo esminis skirtumas tarp pirmosios stadijos $P—Pr$ ir paskutinės stadijos $Pr—P$. Pirmojoje stadijoje avansuotieji pinigai funkcionuoja kaip piniginis kapitalas, nes per cirkuliaciją jie pavirsta specifinės vartojamosios vertės prekėmis. Paskutinėje stadijoje $Pr—P$ prekė tegali funkcionuoti kaip kapitalas tik tiek, kiek ji šį kapitalo pobūdį atsineša jau gatavą iš gamybos proceso, prieš prasidedant jos cirkuliacijai. Verpimo proceso metu verpėjai suriškia 128 sv. st. verpalų vertę. Iš jų, sakysim, 50 sv. st. kapitalistui sudaro tik jo sąnaudų darbo jėgai ekvivalentą, o 78 sv. st. — esant 156% darbo jėgos išnaudojimo laipsniui — sudaro pridedamąją vertę. Vadinasi, 10 000 svarų verpalų vertėje yra, pirma, suvartoto gamybinio kapitalo G vertė, kurios pastovioji dalis = 372 sv. st., kintamoji = 50 sv. st., jų suma = 422 sv. st. = 8 440 svarų verpalų. O gamybinio kapitalo G vertė = Pr , vertei ji sudarančių elementų, kurie stadijoje $P—Pr$ stovėjo priešais kapitalistą kaip prekės jų pardavėjų rankose. Bet, antra, verpalų vertėje

yra ir 78 sv. st. pridedamoji vertė = 1 560 svarų verpalų. Vadinasi, Pr , kaip 10 000 svarų verpalų vertės išraiška, yra $= Pr + \Delta Pr$, Pr plius Pr prieauglis (=78 sv. st.), kurį mes pavadinsime pr , nes šiuo metu jis egzistuoja ta pačia prekinė forma, kaip ir pradinė vertė Pr . 10 000 svarų verpalų vertė = 500 sv. st., vadinasi, $= Pr + pr = = Pr'$. Ne absoliutus vertės dydis (500 sv. st.) paverčia Pr , kaip 10 000 svarų verpalų vertės išraišką, į Pr' . Juk absoliutų vertės dydį tiek्यbei Pr' , taip pat kaip ir visiems kitiems Pr , kadangi jie yra kurios nors kitos prekių sumos vertės išraiška, apsprendžia jame su-daktinto darbo dydis. Pr pavirsta į Pr' dėl santykinio jo vertės dydžio — dėl jo vertės dydžio palyginti su verte kapitalo G , kuris su-vartotas jį gaminant. Pr' apima šią vertę plius gamybinio kapitalo patiekta pridedamoji vertė. Jo vertė yra didesnė, viršija šią kapita-lo vertę šia pridedamąja verte pr . 10 000 svarų verpalų išreiškia padidėjusią, pridedamąja verte praturtintą kapitalo vertę ir jie vai-dina tokį vaidmenį kaip kapitalistinio gamybos proceso produktas. Pr' išreiškia verčių santykį — prekinio produkto vertės santykį su verte kapitalo, kuris sunaudotas jam pagaminti; vadinasi, Pr' išreiškia, kad jo vertę sudaro kapitalo vertė ir pridedamoji vertė. 10 000 svarų verpalų yra prekinis kapitalas, Pr' , tik kaip pakeistinė gamybinio kapitalo G forma, vadinasi, tik sąryšyje, kuris pirmiausia egzistuoja tik šio individualinio kapitalo apytakoje arba egzistuoja tik tam kapitalistui, kuris savo kapitalu pagamino verpalus. Tik, taip sakant, vidinis, bet anaip tol ne koks nors išorinis santykis daro šiuos 10 000 svarų verpalų, kaip vertės reiškęją, prekinį kapitalu; kapitalistinį šių 10 000 svarų apgamą sudaro ne absoliutus jų ver-tės dydis, bet santykinis dydis, jų vertės dydis palyginti su tuo, kurį turėjo juose esantis gamybinis kapitalas, prieš pavirsdamas preke. Todėl, jei 10 000 svarų verpalų bus parduoti pagal jų vertę, už 500 sv. st., tai šis cirkuliacijos aktas, nagrinėjamas kaip toks, $= = Pr - P$, tėra paprastas vertės, kuri lieka nekintama, pavertimas iš prekinės formos į piniginę formą. Bet, kaip atskira individualinio ka-pitalo apytakos stadija, tas pats aktas yra realizavimas 422 sv. st. ka-pitalo vertės, esančios prekėje, +78 sv. st. pridedamoji vertė, esanti toje pačioje prekėje, vadinasi, yra $Pr' - P'$, prekinio kapitalo paver-timas iš jo prekinės formos į piniginę formą⁴.

Pr' funkcija dabar yra tokia pat, kaip ir bet kurio prekinio pro-dukto: pavirsti pinigais, būti parduotam, išeiti cirkuliacijos fazę $Pr - P$. Kol dabar savo verte padidėjęs kapitalas tebeturi prekinio kapitalo formą, nejudėdamas guli rinkoje, gamybos procesas sustoja. Kapitalas neveikia nei kaip produkto kūrėjas, nei kaip vertės kūrė-jas. Priklausomai nuo skirtingo greitumo laipsnio, kuriuo kapitalas nusimeta prekinę formą ir įgauna piniginę formą, arba priklausomai nuo pardavimo greitumo, ta pati kapitalo vertė labai nevienodu

⁴ Iki čia VI rankraštis. Nuo čia V rankraštis.

laipsniu bus ir produkto kūrėjas ir vertės kūrėjas, ir reprodukcijos mastas priklausomai nuo to plėsis arba mažės. Pirmojoje knygoje buvo parodyta, kad tam tikro kapitalo veikimo laipsnį sąlygoja gamybos proceso savybės, kurios tam tikru mastu yra nepriklausomos nuo kapitalo vertės dydžio. Dabar pasirodo, kad cirkuliacijos procesas išjudina naujas jėgas, kurios sąlygoja kapitalo veikimo laipsnį, šio veikimo plėtimąsi ir mažėjimą, ir kurios yra nepriklausomos nuo kapitalo vertės dydžio.

Prekių masė Pr' , kaip savo verte padidėjusio kapitalo reiškėjas, toliau visa savo apimtimi turi atlikti metamorfozę $Pr'—P'$. Kiekis to, kas parduota, čia pasidaro esminė aplinkybė. Atskira prekė figūruoja tik kaip integralinė visos masės dalis. 500 sv. st. vertės egzistuoja dešimtyje tūkstančių svarų verpalų. Jei kapitalistui pavyks parduoti tik 7 440 svarų pagal jų 372 sv. st. vertę, tai jis tokiu būdu padengs tik savo pastoviojo kapitalo vertę, sunaudotų gamybos priemonių vertę; jei 8 440 svarų, — tai tik viso avansuotojo kapitalo vertės dydį. Kad realizuotų pridėdamąją vertę, jis turi parduoti daugiau, o kad realizuotų visą 78 sv. st. pridėdamąją vertę (=1 560 svarų verpalų), jis turi parduoti visus 10 000 svarų verpalų. Vadinasi, 500-uose sv. st. pinigų jis gauna tik lygią vertę už parduotą prekę; jo santoris cirkuliacijos ribose yra paprastas $Pr—P$. Jeigu jis būtų sumokėjęs savo darbininkams 64 sv. st. vietoj 50 sv. st. užmokėsčio, tai jo pridėamoji vertė būtų tik 64 sv. st. vietoj 78 sv. st., ir išnaudojimo laipsnis būtų tik 100% vietoj 156%; bet jo verpalų vertė liktų tokia pat, kokia buvo pirmiau, pasikeistų tik įvairių jos dalių santykis; cirkuliacijos aktas $Pr—P$ dabar, kaip ir pirmiau, būtų 10 000 svarų verpalų pardavimas už 500 sv. st., už jų vertę.

$Pr'=Pr+pr$ (=422 sv. st.+78 sv. st.). — Pr lygus G vertei, arba gamybiniam kapitalui, o pastarasis lygus vertei P , kuris avansuotas akte $P—Pr$, perkant gamybos elementus; mūsų pavyzdyje=422 sv. st. Jei prekės masė parduodama pagal jos vertę, tai $Pr=422$ sv. st. ir $pr=78$ sv. st., 1 560 svarų verpalų pridėamojo produkto vertei. Jei pr , išreikštą pinigais, mes žymėsime raide p , tai $Pr'—P'=(Pr+pr)—(P+p)$, o apytaka $P—Pr..G...Pr'—P'$ jos platesniąja forma tuo būdu bus žymima $P—Pr<^D_{0p}...G...(Pr+pr)—(P+p)$.

Pirmojoje stadijoje kapitalistas paima vartojimo reikmenis iš tikrąja šio žodžio prasme prekių rinkos ir iš darbo rinkos; trečiojoje stadijoje jis meta prekes atgal, bet tik į vieną rinką, į tikrąja šio žodžio prasme prekių rinką. Bet jei paskui, panaudodamas savo prekę, jis paima iš rinkos daugiau vertės, negu metė į ją iš pradžių, tai tik todėl, kad meta į ją didesnę prekęs vertę, negu iš pradžių paėmė. Jis metė į rinką vertę P ir paėmė tokią pat vertę Pr ; jis meta į rinką $Pr+pr$ ir paima tokią pat vertę $P+p$. — Mūsų pavyzdyje P buvo lygus 8 440 svarų verpalų vertei; bet jis meta į rinką 10 000 sva-

ry, vadinasi, duoda jai didesnę vertę, negu pats paėmė iš rinkos. Iš antros pusės, jis metė į rinką šią padidėjusią vertę tik todėl, kad, išnaudodamas darbo jėgą, gamybos procese pagamino pridėdamąją vertę (išreikštą pridėdamuoju produktu kaip tam tikra produkto dalimi). Tik kaip gamybos proceso produktas prekių masė yra prekinis kapitalas, padidėjusios kapitalo vertės reiškėjas. Aktu $Pr'-P'$ realizuojama tiek avansuoti kapitalo vertė, tiek ir pridėdamoji vertė. Viena ir kita realizuojama kartu per eilę parduvimų arba vienu metu iš karto parduodant visą prekių masę, ką ir išreiškia $Pr'-P'$. Bet tas pats cirkuliacijos aktas $Pr'-P'$ yra skirtingas kapitalo vertei ir pridėdamajai vertei tiek, kiek kiekvienai iš jų jis reiškia skirtingą jų cirkuliacijos stadiją, nevienodą skyrių toje metamorfozių eilėje, kurią jos išsina cirkuliacijos sferoje. Pridėdamoji vertė pr tik gamybos procese ir atsirado. Vadinasi, ji pirmą kartą pasirodo prekių rinkoje, ir pasirodo kaip tik prekinė forma; tai — pirmoji jos cirkuliacijos forma, todėl ir aktas $pr-p$ yra pirmasis jos cirkuliacijos aktas, arba jos pirmoji metamorfozė, kurią, vadinasi, dar lieka papildyti priešingu cirkuliacijos aktu, arba priešinga metamorfoze $p-pr^5$.

Kitaip yra su cirkuliacija, kurią atlieka kapitalo vertė Pr tame pačiame cirkuliacijos akte $Pr'-P'$, kuris jai yra cirkuliacijos aktas $Pr-P$, kur $Pr=G$, lygus iš pradžių avansuotam P . Kapitalo vertė pradėjo pirmąjį savo cirkuliacijos aktą kaip P , kaip piniginis kapitalas, ir aktu $Pr-P$ sugrįžta į tą pačią formą; vadinasi, ji išėjo abi priešingas cirkuliacijos fazes: 1) $P-Pr$ ir 2) $Pr-P$ ir vėl turi tokią formą, kuria ji iš naujo gali pradėti tą patį apytakos procesą. Tai, kas pridėdamajai vertei yra pirmasis prekinės formos pavirtimas pinigine forma, kapitalo vertei yra sugrįžimas, arba pavirtimas atgal į jos pradinę piniginę formą.

Vykstant aktui $P-Pr < \frac{D}{Gp}$, piniginis kapitalas buvo paverstas prekių D ir Gp suma, turinčia tokią pat vertę. Šios prekės nebe-funkcionuoja kaip prekės, kaip pardavimo objektai. Jų vertė nuo šiol egzistuoja jų pirkėjo, kapitalisto, rankose kaip jo gamybinio kapitalo G vertė. Funkcijoje G , gamybiniame vartojime, jos paverčiamos nauja prekės rūšimi, kuri savo natūraline forma skiriasi nuo gamybos priemonių, jos paverčiamos verpalais, kuriuose jų vertė ne tik kad išlieka, bet ir padidėja nuo 422 sv. st. iki 500 sv. st. Vykstant šiai realiai metamorfozei, prekės, paimitos iš rinkos pirmojoje stadijoje $P-Pr$, pakeičiamos preke, kuri skiriasi nuo jų ir savo natūraline forma ir savo verte ir kuri dabar turi funkcionuoti kaip prekė, turi būti pavērsta pinigais ir parduota. Todėl gamybos procesas atrodo esąs tik pertrauka kapitalo vertės cirkuliacijos procese,

⁵ Tai lieka teisinga, kad ir kuriuo būdu mes skirstytume kapitalo vertę ir pridėdamąją vertę. 10 000 svarų verpalų kiekyje yra 1 560 svarų = 78 sv. st. pridėdamosios vertės, bet 1 svare verpalų = 1 šilingui taip pat yra 2,496 uncijos = 1,872 penso pridėdamosios vertės.

kuriame ligi šiol tebuvo išeita tik pirmoji fazė $P-Pr$. Kapitalo vertė išeina antrąją ir baigiamąją fazę $Pr-P$ po to, kai pasikeitė Pr natūralinė forma ir jo vertė. Bet jei nagrinėjama kapitalo vertė, paimta kaip tokia, tai pasirodo, kad gamybos procese pasikeitė tik jos vartojamoji forma. Ji egzistavo kaip 422 sv. st. vertė elementuose D ir Gp , dabar ji egzistuoja kaip 422 sv. st. vertė 8 440-yje svarų verpalų. Vadinas, jei mes nagrinėsime tik abi fazes cirkuliacijos proceso, kurį atlieka atskirai nuo savo pridedamosios vertės paimta kapitalo vertė, tai pasirodys, kad pastaroji išeina 1) $P-Pr$ ir 2) $Pr-P$, kur antrasis Pr turi pasikeitusią vartojamąją formą, bet vertė turi tą pačią kaip pirmasis Pr ; tuo būdu kapitalo vertė išeina $P-Pr-P$, — cirkuliacijos formą, kuri, prekei dukart keičiant savo vietą priešinga kryptimi, pinigams pavirstant preke ir prekei — pinigais, būtinai sąlygoja pinigų forma avansuotos vertės sugrįžimą į jos piniginę formą: jos pavirtimą atgal į pinigus.

Tas pats cirkuliacijos aktas $Pr'-P'$, kuris pinigų forma avansuotai kapitalo vertei yra antroji, baigiamoji metamorfozė, sugrįžimas į piniginę formą, pridedamajai vertei, kuri yra tame pačiame prekyniame kapitale ir kuri realizuojama jį paverčiant į piniginę formą, yra pirmoji metamorfozė, pavirtimas iš prekinės formos į piniginę formą, $Pr-P$, pirmoji cirkuliacijos fazė.

Taigi, čia reikia pažymėti dvi aplinkybes. Pirma: baigiamasis kapitalo vertės pavirtimas atgal į savo pradinę piniginę formą yra prekynio kapitalo funkcija. Antra: ši funkcija apima pirmąjį pridedamosios vertės pavirtimą iš jos pradinės prekinės formos į piniginę formą. Tuo būdu piniginė forma čia vaidina dvejopą vaidmenį: iš vienos pusės, ji yra ta forma, į kurią sugrįžta vertė, iš pradžių avansuota pinigais, — vadinasi, sugrįžimas į tą vertės formą, kuria procesas buvo pradėtas; iš antros pusės, ji yra pirmoji pakeistinė forma vertės, kuri iš pradžių stoja į cirkuliaciją prekyne forma. Jei prekės, iš kurių susideda prekinis kapitalas, parduodamos pagal jų vertę, kaip čia numatoma, tai $Pr+pr$ paverčiamas į lygios vertės $P+p$. Šia forma $P+p$ (422 sv. st. + 78 sv. st. = 500 sv. st.) realizuotasis prekinis kapitalas dabar yra kapitalisto rankose. Kapitalo vertė ir pridedamoji vertė dabar egzistuoja kaip pinigai, vadinasi, visuotine ekvivalentine forma.

Taigi, proceso pabaigoje kapitalo vertė vėl turi tą pačią formą, kuria ji įstojo į jį, ir, vadinasi, vėl kaip piniginis kapitalas gali pradėti ir išeiti šį procesą. Kaip tik dėl to, kad pradinė ir baigiamoji proceso forma yra piniginis kapitalas (P), šios formos apytakos procesas mūsų pavadintas piniginio kapitalo apytaka. Proceso pabaigoje pasikeitusi yra ne avansuotosios vertės forma, bet tik jos dydis.

$P+p$ yra ne kas kita, kaip tam tikro dydžio pinigų suma, mūsų atveju 500 sv. st. Bet kaip kapitalo apytakos rezultatas, kaip realizuotasis prekinis kapitalas, ši pinigų suma apima kapitalo ver-

tę ir pridedamąją vertę; be to, jos jau nebėra suaugusios drauge, kaip kad verpaluose; dabar jos guli viena šalia kitos. Jų realizavimas davė kiekvienai iš jų savarankišką piniginę formą. $^{211}/_{250}$ šios sumos yra kapitalo vertė, 422 sv. st., ir $^{39}/_{250}$ — 78 sv. st. pridedamoji vertė. Šis prekinio kapitalo realizacijos įvykdytas atskyrimas yra ne tiktai formalus turinio, — apie tai mes tuojau pakalbėsime; jis įgyja svarbią reikšmę kapitalo reprodukcijos procese, priklausomai nuo to, ar p prijungiamas prie P ištiesai, iš dalies ar visai neprijungiamas, vadinasi, ar jis toliau funkcionuoja kaip avansuotos kapitalo vertės sudėtinė dalis, ar ne. p ir P cirkuliacija taip pat gali būti visiškai skirtinga.

P' pavidalu kapitalas yra vėl sugrįžęs į savo pradinę formą P , į savo piniginę formą; bet sugrįžęs tokia forma, kad šis sugrįžimas yra jo, kaip kapitalo, realizacija.

Pirma, čia yra kiekybinis skirtumas. Buvo P , 422 sv. st.; dabar yra P' , 500 sv. st., ir šį skirtumą išreiškia $P \dots P'$, kiekybiškai skirtingi kraštutiniai apytakos nariai, o pati tos apytakos eiga yra tik taškais... pažymėta. $P' > P$, $P' - P = M$, pridedamajai vertei. — Bet, kaip šios apytakos $P \dots P'$ rezultatas, dabar egzistuoja tik P' ; tai yra rezultatas, kuriame yra užgesęs jo susidarymo procesas. P' dabar egzistuoja savarankiškai kaip toks, nepriklausomai nuo judėjimo, kuris jį sukūrė. Judėjimas praėjo, jo vietoje yra P' .

Bet P' kaip $P + p$, 500 sv. st. kaip 422 sv. st. avansuotas kapitalas plius jo 78 sv. st. prieauglis, tuo pačiu metu yra kokybinis santykis, nors pats šis kokybinis santykis egzistuoja tik kaip tos pačios sumos dalių santykis, vadinasi, kaip kiekybinis santykis. P , avansuotasis kapitalas, kuris dabar vėl turi savo pradinę formą (422 sv. st.), dabar egzistuoja kaip realizuotasis kapitalas. Jis ne tik išliko, — jis ir realizavosi kaip kapitalas, nes jis, būtent kaip kapitalas, skiriasi nuo p (78 sv. st.), su kuriuo jis santykiauja kaip su savo padidėjimu, su savo vaisiumi, su savo paties sukurtu prieaugliu. Jis realizavosi kaip kapitalas, nes realizavosi kaip vertė, sukūrusi vertę. P' egzistuoja kaip kapitalistinis santykis; P yra jau ne vien pinigai, — jis tiesiog pasirodo kaip piniginis kapitalas, pasireiškia kaip savaime padidėjusi vertė, vadinasi, kaip vertė, kuri turi savybę didėti, sukurti daugiau vertės, negu ji pati turi. P pasidarė kapitalu dėl savo santykio su kita P' dalimi (t. y. su p), kuri yra jo sąlygota, jo kaip priežasties sukurta, jis pasidarė kapitalu dėl savo santykio su šia dalimi kaip su padariniu, kurio pagrindas jis yra. Tuo būdu P' yra vertės suma, diferencijuota pati savyje, turinti funkcionaliai (suvokiant) skirtingas dalis ir išreiškianti kapitalistinį santykį.

Bet šis santykis yra išreikštas tik kaip rezultatas, be to tarpininkaujancio proceso, kuris šį rezultatą sukūrė.

Vertės dalys, kaip tokios, kokybiškai nesiskiria viena nuo kitos, išskyrus tai, kad jos pasireiškia kaip skirtingų objektų, konkrečių daiktų vertės, skirtingomis vartojamosiomis formomis, vadinasi, kaip

skirtingų prekių kūnų vertės,— skirtumas, kuris išplaukia ne iš jų pačių kaip paprastų vertės dalių. Piniguose išnyksta bet koks prekių skirtumas, nes jie yra kaip tik bendra visoms prekėms ekvivalentinė forma. 500 sv. st. pinigų suma susideda iš visiškai vienalyčių 1 sv. st. elementų. Kadangi paprastame šios pinigų sumos buvime yra išnykusi tarpininkaujamoji jos kilmės grandis ir išnykęs bet kuris pėdsakas specifinio skirtumo, kurį turi įvairios kapitalo sudėtinės dalys gamybos procese, tai skirtumas egzistuoja tik tarp sąvokos: pagrindinė suma (angliškai principal) = avansuotajam 422 sv. st. kapitalui ir sąvokos: vertės perteklinė suma = 78 sv. st. Tarkime, pvz., kad $P' = 110$ sv. st., iš kurių $100 = P$, pagrindinei sumai, ir $10 = M$, pridedamajai vertei. Abi 110 sv. st. sumos sudėtinės dalys yra absoliučiai vienalytės, vadinasi, suvokiant neatskiriamos. Bet kurie 10 sv. st. visuomet sudaro $\frac{1}{11}$ bendrosios 110 sv. st. sumos, ar jie yra $\frac{1}{10}$ avansuotos pagrindinės 100 sv. st. sumos ar 10 sv. st. perteklius virš jos. Todėl pagrindinė suma ir sumos prieauglis, kapitalas ir pridedamoji suma, gali būti išreikšti kaip visos sumos trupmenos; mūsų pavyzdyje $\frac{10}{11}$ sudaro pagrindinę sumą, arba kapitalą, $\frac{1}{11}$ — pridedamąją sumą. Tuo būdu ta piniginė išraiška, kurią realizuotasis kapitalas čia įgauna savo proceso pabaigoje, yra iracionali kapitalistinio santykio išraiška.

Tai, tarp kitko, galioja ir P' ($=Pr+pr$) atžvilgiu. Bet su tuo skirtumu, kad P' , kuriame Pr ir pr taip pat sudaro tik proporcingas tos pačios vienalytės prekių masės vertės dalis, nurodo esąs kilęs iš G , kurio betarpiškas produktas jis yra, tuo tarpu kai formoje P' , kilusioje betarpiškai iš cirkuliacijos, yra išnykęs tiesioginis santykis su G .

Iracionalus skirtumas tarp pagrindinės ir priaugusios sumos, kurį turi savyje P' , kiek jis išreiškia judėjimo $P \dots P'$ rezultatą, tučtuojau išnyksta, jei P' vėl pradeda aktyviai funkcionuoti kaip piniginis kapitalas, vadinasi, jeigu jis nėra fiksuojamas kaip savo verte padidėjusio pramoninio kapitalo piniginė išraiška. Piniginio kapitalo apytaka gali prasidėti tik nuo P (nors kaip P dabar funkcionuoja P'), bet jokių būdu ne nuo P' , t. y. tik kaip kapitalo vertės avansavimo forma, bet jokių būdu ne kaip kapitalistinio santykio išraiška. Kai tik 500 sv. st. vėl avansuojami kaip kapitalas naujam savaiminiam augimui, jie yra pradinis taškas, tuo tarpu kai pirmiau jie buvo sugrįžimo taškas. Vietoj 422 sv. st. kapitalo dabar yra avansuotas 500 sv. st. kapitalas — daugiau pinigų negu pirma, daugiau kapitalo vertės,— bet santykis tarp dviejų sudėtinių dalių yra atkritęs; visiškai taip pat ir iš pradžių būtų galėjusi funkcionuoti kaip kapitalas 500 sv. st. suma vietoj 422 sv. st.

Būti P' pavidalu nėra aktyvi piniginio kapitalo funkcija; jo paties pasirodymas P' pavidalu, priešingai, yra P' funkcija. Jau paprastojoje prekinėje cirkuliacijoje: 1) $Pr_1 - P$; 2) $P - Pr_2$, P aktyviai funkcionuoja tik antrajame akte $P - Pr_2$; jo pasirodymas P pa-

vidalu tėra tik rezultatas pirmojo akto, kurio dėka jis pasireiškia kaip pakeistinė Pr_1 forma. Žinoma, kapitalistinis santykis, kurį turi savyje P' , vienos jo dalies, kaip kapitalo vertės, santykis su kita jo dalimi, kaip šios vertės prieaugliu, įgyja ir funkcionalinę reikšmę, jei, nuolat kartojantis apytakai $P \dots P'$, P' susiskaido į dvi cirkuliacijas,— kapitalo cirkuliaciją ir pridedamosios vertės cirkuliaciją, vadinasi, jeigu abi dalys ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai atlieka skirtingas funkcijas,— P kitokias negu p . Bet, nagrinėjama kaip tokia, forma $P \dots P'$ neapima kapitalisto vartojimo, o vien tik savaiminį vertės augimą ir kaupimą, kiek pastarasis pirmiausia reiškiasi periodiniu vis naujai avansuojamo piniginio kapitalo didėjimu.

Nors $P' = P + p$ ir yra iracionali kapitalo forma, bet tuo pačiu metu tai yra piniginis kapitalas jo realizuota forma, kaip pinigai, kurie pagamino pinigus. Čia reikia matyti skirtumą nuo piniginio kapitalo funkcijos pirmojoje stadijoje $P - Pr < \frac{D}{Gp}$. Šioje pirmojoje stadijoje P cirkuliuoja kaip pinigai. P funkcionuoja kaip piniginis kapitalas vien dėl to, kad tik piniginiame būvyje jis gali atlikti pinigų funkciją, pavirsti į G elementus, į D ir Gp , stovinčius priešais jį kaip prekės. Šiame cirkuliacijos akte P funkcionuoja tik kaip pinigai; bet kadangi šis aktas yra pirmoji kapitalo vertės judėjimo proceso stadija, tai jis, dėl čia perkamų prekių D ir Gp specifinės vartojamosios formos, kartu yra ir piniginio kapitalo funkcija. Priešingai, P' , susidedantis iš P , kapitalo vertės, ir p , jos pagamintos pridedamosios vertės, išreiškia padidėjusią kapitalo vertę,— visos kapitalo apytakos proceso tikslą ir rezultatą, jo funkciją. Kad jis išreiškia šį rezultatą pinigine forma, kaip realizuotas piniginis kapitalas, tai išplaukia ne iš to, kad jis yra kapitalo piniginė forma, piniginis kapitalas, bet, atvirkščiai, iš to, kad jis yra piniginis kapitalas, kapitalas pinigine forma, iš to, kad kapitalas šia forma pradėjo procesą, buvo avansuotas pinigine forma. Kaip mes matėme, pavirtimas atgal į piniginę formą yra prekinio kapitalo Pr' , o ne piniginio kapitalo funkcija. O kai dėl skirtumo tarp P' ir P , tai jis (p) tėra tik pr , Pr prieauglio, piniginė forma; P' tik todėl yra $= P + p$, kad Pr' buvo $= Pr + pr$. Vadinasi, P' šį skirtumą ir kapitalo vertės santykį su jos sukurta pridedamąja verte turėjo savyje ir išreiškė jau anksčiau, negu viena ir kita vertė pavirto į P' , į vieną pinigų sumą, kurioje abi vertės dalys savarankiškai stovi viena priešais kitą ir todėl gali būti panaudotos savarankiškoms, viena nuo kitos besiskiriančioms funkcijoms.

P' tėra Pr' realizavimo rezultatas. Ir viena ir kita — Pr' kaip ir P' — tėra padidėjusios kapitalo vertės skirtingos formos, prekinė forma ir piniginė forma, jos abi turi bendra tai, kad jos yra padidėjusi kapitalo vertė. Abi yra pasireiškęs veikime kapitalas, nes čia kapitalo vertė kaip tokia egzistuoja drauge su pridedamąja verte kaip nuo jos skirtingu, jos dėka gautu vaisium, nors šis santykis ir

reiškiasi tik tokia iracionalia forma, kaip tos pačios pinigų sumos arba tos pačios prekių vertės dviejų dalių santykis. Bet kaip kapitalo santykio su jo pagaminta pridėjamąja verte ir jo skirtumo nuo pridėamosios vertės išraiška, vadinasi, kaip padidėjusios vertės išraiška, P' ir Pr' yra tas pat ir išreiškia jie tą patį dalyką, tik skirtinga forma; jie skiriasi vienas nuo kito ne kaip piniginis kapitalas ir prekinis kapitalas, bet kaip pinigai ir prekė. Kiek jie yra padidėjusi vertė, kapitalas, pasireiškęs veikime kaip kapitalas, jie išreiškia tik gamybinio kapitalo funkcionavimo rezultata, vienintelio funkcionavimo, kuriuo kapitalo vertė sukuria vertę. Bendra jiems yra tai, kad jie abu, piniginis kapitalas ir prekinis kapitalas, yra kapitalo egzistavimo būdai. <Skirtumas tarp jų yra tas, kad jie yra skirtingi kapitalo egzistavimo būdai.> Vienas yra piniginės formos kapitalas, kitas — prekinės formos. Todėl juos skiriantieji specifinių funkcijų skirtumai negali būti kas nors kita, kaip tik skirtumai tarp pinigų funkcijos ir prekės funkcijos. Prekinis kapitalas, kaip betarpiškas kapitalistinio gamybos proceso produktas, turi žymių, rodančių, kad jis yra kilęs iš gamybos proceso, ir todėl savo forma jis yra racionalnesnis, ne tiek nesuvokiamas, kaip piniginis kapitalas, kuriame yra išnykusi bet kokia gamybos proceso žymė, kaip ir aplamai piniguose išnyksta bet koks prekės vartojamosios formos ypatingumas. Todėl toks piniginės kapitalo formos savotiškumas išnyksta tik ten, kur pats P' funkcionuoja kaip prekinis kapitalas, kur jis yra betarpiškas gamybos proceso produktas, o ne pakeistinė šio produkto forma, — vadinasi, pačios piniginės medžiagos gamyboje. Aukso gamybai, pvz., formulė būtų tokia: $P - Pr < \frac{D}{Gp} \dots G \dots P'(P+p)$, kur P' figūruoja kaip prekinis produktas, nes G tiekia daugiau aukso, negu buvo avansuota pirmajame P , piniginiame kapitale, aukso gamybos elementams. Vadinasi, čia dingsta iracionalumas reiškinio $P \dots P'(P+p)$, kur viena pinigų sumos dalis yra tos pačios pinigų sumos kitos dalies motina.

IV. APYTAKA KAIP VISUMA

Mes esame matę, kad cirkuliacijos procesą, pasibaigus jo pirmajai fazei $P - Pr < \frac{D}{Gp}$, nutraukia gamyba — G , kurioje prekės D ir Gp , pirktos rinkoje, yra vartojamos kaip medžiaginės ir vertinės gamybinio kapitalo sudėtinės dalys; šio vartojimo produktas yra nauja prekė, Pr' , pasikeitusi savo natūraline forma ir savo verte. Pertrauktas cirkuliacijos procesas, $P - Pr$, turi būti papildytas aktu $Pr - P$. Bet kaip šios antrosios ir baigiamosios cirkuliacijos fazės reiškinys atsiranda Pr' , prekė, savo natūraline forma ir savo verte skirtinga nuo pirmojo Pr . Vadinasi, cirkuliacijos eilė reiškiasi taip: 1) $P - Pr_1$; 2) $Pr'_2 - P'$, kur antrojoje pirmosios prekės Pr_1 fazėje vietoj jos atsiranda kita prekė Pr'_2 , didesnės vertės ir kitokios

... *(The following text is extremely faint and largely illegible due to the quality of the scan. It appears to be a handwritten note or a very light print of a page from a book, containing several paragraphs of text.)*

K. Markso «Kapitalo» II tomo rankraščio puslapio faksimilė

(Sumažinta)

vartojamosios formos; šis pasikeitimas įvyksta G funkcijos sukeltamos pertraukos metu, t. y. tuo metu, kai iš Pr elementų, iš gamybinio kapitalo G egzistavimo formų, gaminamas Pr' . Priešingai, pirmoji pasireiškimo forma, kuria kapitalas mums pasirodė (I knyga, IV skirsnis, 1 poskyris), forma $P—Pr—P'$ (suskaidoma į: 1) $P—Pr_1$; 2) $Pr_1—P'$), dukart rodo tą pačią prekę. Ten mes abu kartus matome tą pačią prekę, į kurią pavirsta pinigai pirmojoje fazėje ir kuri antrojoje fazėje pavirsta atgal į didesnį pinigų kiekį. Nepaisant šio esminio skirtumo, abi cirkuliacijos turi bendra tai, kad pirmojoje jų fazėje pinigai paverčiami preke, o antrojoje fazėje — prekę pinigais, vadinasi, pirmojoje fazėje sunaudoti pinigai — vėl įplaukia atgal antrojoje fazėje. Iš vienos pusės, joms yra bendra tai, kad pinigai įplaukia atgal į savo pradinį tašką, o iš antros pusės — tai, kad pinigų įplaukia atgal daugiau, negu buvo avansuota. Šiuo atžvilgiu ir $P—Pr$. . $Pr'—P'$ jau yra bendrojoje formulėje $P—Pr—P'$.

Toliau, abiejose cirkuliacijai priklausančiose metamorfozėse, $P—Pr$ ir $Pr'—P'$, kiekvieną kartą stovi viena priešais kitą ir pakeičia viena kitą vienodo dydžio, tuo pačiu metu egzistuojančios vertės. Vertės dydį pakeičia tiksliai metamorfozė G , gamybos procesas, kuris tuo būdu yra reali kapitalo metamorfozė, priešingai vien tik formų metamorfozei, vykstančiai cirkuliacijos sferoje.

Išnagrinėkime dabar visą judėjimą $P—Pr$. . G . . $Pr'—P'$ arba išplėstinę jo formą $P—Pr < \frac{D}{Gp} . . . G . . Pr' (Pr + pr) — P' (P + p)$. Kapitalas čia yra vertė, kuri išėina eilę tarpusavy susijusių, vienas kito sąlygojamų pavirtimų iš vienos formos į kitą, eilę metamorfozių, kurios sudaro tokį pat viso proceso fazių arba stadijų kiekį. Dvi iš šių fazių priklauso cirkuliacijos sferai, viena — gamybos sferai. Kiekvienoje iš šių fazių kapitalo vertė turi skirtingą formą, kurią atitinka skirtinga, speciali funkcija. Šiame judėjime avansuotoji vertė ne tik išlieka, bet ir išauga, padidėja. Pagaliau baigiamojoje stadijoje ji sugrįžta į tą pačią formą, kuria ji pasirodė prasidedant visam procesui. Tuo būdu šis procesas, kaip visuma, yra apytakos procesas.

Tos dvi formos, kurias kapitalo vertė įgauna savo cirkuliacijos stadijose, yra *piniginio kapitalo ir prekinio kapitalo* formos; jos forma, priklausanti gamybos stadijai, yra *gamybinio kapitalo* forma. Kapitalas, kuris visos savo apytakos eigoje įgauna ir vėl nusimeta šias formas ir kiekvienoje iš jų atlieka ją atitinkančią funkciją, yra *pramoninis kapitalas*; žodis pramoninis čia vartojamas tokia prasme, kuria jis apima kiekvieną kapitalistiškai tvarkomą gamybos šaką.

Vadinasi, piniginis kapitalas, prekinis kapitalas, gamybinis kapitalas čia reiškia anaipol ne savarankiškas kapitalo rūšis, kurių funkcijos sudaro taip pat savarankiškų ir viena nuo kitos atskirtų verslovininkystės šakų (*Geschäftszweige*) turinį. Jie čia reiškia tik

atskiras funkcionalines formas pramoninio kapitalo, kuris įgauna jas visas tris vieną po kitos.

Kapitalo apytaka normaliai vyksta tik esant tai sąlygai, jei skirtingos jos fazės neužtrukdamos pereina viena į kitą. Jei kapitalas užtrunka pirmojoje fazėje $P—Pr$, tai piniginis kapitalas sustingsta į lobį; jei gamybos fazėje, — tai vienoje pusėje gamybos priemonės guli nefunkcionuodamos, o kitoje pusėje darbo jėga lieka be darbo; jei kapitalas užtrunka paskutinėje fazėje $Pr'—P'$, tai neparduotos prekės susikaupdamos užtveria kelią cirkuliacijos eigai.

Iš antros pusės, dėl pačios dalyko prigimties, pati apytaka sąlygoja tai, kad kapitalas tam tikrais laiko tarpais fiksuojamas atskirose apytakos fazėse. Kiekvienoje iš savo fazių pramoninis kapitalas yra susijęs su viena tam tikra forma — kaip piniginis kapitalas, gamybinis kapitalas, prekinis kapitalas. Tik atlikęs funkciją, atitinkančią tą formą, kurią jis turi tam tikru metu, jis įgauna formą, kuria jis gali stoti į naują pasikeitimo fazę. Norėdami tai išaiškinti, mes tarėme mūsų pavyzdyje, kad gamybos stadijoje sukurtos prekių masės kapitalo vertė yra lygi visai iš pradžių pinigų pavidalu avansuotos vertės sumai; kitaip tariant, kad visa pinigų pavidalu avansuota kapitalo vertė iš karto pereina iš vienos stadijos į kitą, sekančią stadiją. Tačiau mes matėme (I knyga, VI skirsnis), kad dalis pastoviojo kapitalo, darbo priemonės tikrąja šio žodžio prasme (pvz., mašinos) vėl iš naujo naudojami didesniame ar mažesniame pasikartojančių gamybos procesų kiekyje, todėl tik dalimis perteikia savo vertę produktui. Kiek ši aplinkybė modifikuoja kapitalo apytakos procesą, mes pamatysime vėliau. O čia pakaks štai ko: mūsų pavyzdyje gamybinio kapitalo vertė = 422 sv. st. apima tik vidutinių fabričių pastatų, mašinų ir t. t. nusidėvėjimą, vadinasi, tik tą vertės dalį, kurią, paverčiant 10 600 svarų medvilnės į 10 000 svarų verpalų, jie perkelia į pastaruosius, į savaitinio 60 valandų verpimo proceso produktą. Vadinasi, kaip gamybos priemonės, kuriomis pavirsta avansuotas 372 sv. st. pastovusis kapitalas, darbo priemonės, pastatai, mašinos ir t. t. figūruoja taip, tartum juos tik būtų nuomoję rinkoje, mokant savaitines įmokas. Tačiau tai absoliučiai nekeičia dalyko esmės. Bereikia tik per savaitę pagamintą 10 000 svarų verpalų kiekį padauginti iš savaitių skaičiaus, sudarančio tam tikrą eilę metų, — ir visa nupirktų ir per tą laiką suvartotų darbo priemonių vertė bus perkelta į verpalus. Iš to aišku, kad avansuotas piniginis kapitalas iš pradžių turi būti paverstas šiomis priemonėmis, vadinasi, turi išeiti iš pirmosios stadijos $P—Pr$, ir tik po to jis galės funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas G . Lygiai taip pat mūsų pavyzdyje aišku, kad 422 sv. st. kapitalo vertės suma, gamybos proceso metu įsikūnijusi verpaluose, negali stoti į cirkuliacijos fazę $Pr'—P'$ kaip 10 000 svarų verpalų vertės sudėtinė dalis, kol jie nėra pagaminti. Negalima verpalų parduoti, kol jie nėra suverpti.

Bendrojoje formulėje į *G* produktą žiūrima kaip į materialinį daiktą, skirtingą nuo gamybinio kapitalo elementų, kaip į objektą, kuris egzistuoja atskirai nuo gamybos proceso ir kuris turi nuo gamybos elementų skirtingą vartojamąją formą. Visais atvejais, kur gamybos proceso rezultatas pasirodo kaip daiktas, į jį žiūrima taip,— net ten, kur produkto dalis vėl kaip elementas įeina į toliau vykstančią gamybą. Antai, grūdai naudojami kaip sėkla grūdams gaminti, bet produktą sudaro tik grūdai, vadinasi, jis turi formą, skirtingą nuo čia panaudotų kitų elementų — darbo jėgos, įrankių, trąšų. Bet esama savarankiškų pramonės šakų, kur gamybos proceso produktas nėra naujas medžiaginis produktas, nėra prekė. Iš šių šakų ekonominiu atžvilgiu svarbi yra tik susisiekimo pramonė, ar tai bus transporto pramonė tikrąja šio žodžio prasme prekėms ir žmonėms pervežti, ar pramonė tik pranešimams, laiškams, telegramoms ir t. t. perduoti.

A. Ciuprov⁶ sako apie tai: «Fabrikantas gali pirma pagaminti gaminius ir paskui ieškoti vartotojų»; {jo produktas, išmestas gatavas iš gamybos proceso, kaip nuo jo atskirta prekė pereina į cirkuliacijos sferą}; «gamyba ir vartojimas yra du aktai, atskirti vienas nuo kito erdvės ir laiko atžvilgiu; o transporto pramonėje, kuri nesukuria naujų produktų, bet kilnoja žmones ir daiktus, šie du aktai susilieja drauge; geležinkelio patarnavimai {pergabėnimas} vartojami tuo pačiu momentu, kai jie gaminami. Todėl rajonas, kuriame geležinkeliai gali ieškoti savo patarnavimų realizavimo, siekia ne daugiau kaip 50 varstų (53 km) abiejose linijos pusėse».

Pervežimo rezultatas — vis tiek, ar transportuojami žmonės ar prekės — yra buvimo vietos pakeitimas, pvz., verpalai dabar yra Indijoje, o ne Anglijoje, kur jie buvo pagaminti.

Bet transporto pramonė parduoda patį pergabėnimą. Jos teikiamas naudingas efektas yra neatskiriama susijęs su transporto procesu, t. y. su transporto pramonės gamybos procesu. Žmonės ir prekės važiuoja drauge su transporto priemonėmis, ir jų važiavimas, vietos keitimas ir yra gamybos procesas, sukliamas transporto priemonių. Naudingąjį efektą galima vartoti tik gamybos proceso metu; šis efektas neegzistuoja kaip nuo šio proceso skirtingas vartojamasis daiktas, kuris, tik jį pagaminus, funkcionuoja kaip prekybos objektas, cirkuliuoja kaip prekė. Bet šio naudingo efekto, kaip ir kiekvienos kitos prekės, mainomąją vertę apsprendžia jam sunaudotų gamybos elementų (darbo jėgos ir gamybos priemonių) vertė plius pridėjamoji vertė, kurią sukūrė transporto pramonėje dirbančių darbininkų pridėdamasis darbas. Kai dėl transporto pramonės naudingo efekto vartojimo, tai jis ir šiuo atžvilgiu nesiskiria nuo kitų prekių. Jeigu jis naudojamas individualiniam vartojimui, tai jį suvartojus išnyksta jo vertė; jeigu jis vartojamas gamybiškai, pats būdamas pervežamų prekių gamybos stadija, tai jo vertė kaip

⁶ A. Чупров: «Железнодорожное хозяйство». Москва, 1875, 69—70 рсл.

papildoma vertė perkeliama į pačią prekę. Taigi, formulė transporto pramonei yra tokia: $P—Pr < \frac{D}{\alpha_p} \dots G—P'$, nes čia apmokamas ir vartojamas pats gamybos procesas, o ne produktas, kuris gali būti atskirtas nuo jo. Vadinasi, ji turi beveik lygiai tokią pat formą, kočia tinka tauriųjų metalų gamybai, tik su tuo skirtumu, kad P' čia yra gamybos proceso metu sukurto naudingojo efekto pakeistinė forma, o ne šio proceso metu gauto ir iš jo išstumto aukso arba sidabro natūralinė forma.

Pramoninis kapitalas yra vienintelė kapitalo egzistavimo forma, kuriai esant kapitalo funkcija yra ne tik pasisavinti pridedamąją vertę, arba pridedamąjį produktą, bet ir sukurti juos. Todėl kaip tik pramoninis kapitalas sąlygoja kapitalistinį gamybos pobūdį; pramoninio kapitalo egzistavime glūdi klasinis prieštaravimas tarp kapitalistų ir samdomųjų darbininkų. Tuo mastu, kuriuo jis įvaldo visuomeninę gamybą, vyksta technikos ir visuomeninės darbo proceso organizacijos, o kartu ir ekonominio-istorinio visuomenės tipo perversmas. Kitos kapitalo rūšys, kurios iki jo egzistavo nuėjusiose į praeitį arba žlungančiose visuomeninės gamybos sanklodose, ne tik yra pajungtos jam ir ne tik patiria jį atitinkančius savo funkcijų mechanizmo pakitimus, bet ir juda jau tik pramoninio kapitalo pagrindu, vadinasi, gyvena ir miršta, laikosi ir žlunga kartu su šiuo savo pagrindu. Piniginis kapitalas ir prekinis kapitalas, kiek jie su savo funkcijomis pasirodo greta pramoninio kapitalo kaip atskirų verslovininkystės šakų atstovai, tėra tik dėl darbo visuomeninio pasidalijimo pasidariusios savarankiškos ir vienpusiškai išsivysčiusios skirtingų funkcionaliųjų formų egzistavimo rūšys, — formų, kurias pramoninis kapitalas cirkuliacijos sferoje čia įgauna, čia nusimeta.

Apytaka $P \dots P'$, iš vienos pusės, susipina su bendrąja prekyne cirkuliacija, išeina iš jos, įeina į ją, sudaro jos dalį. Iš antros pusės, individualiniam kapitalistui ji sudaro atskirą savarankišką kapitalo vertės judėjimą, — judėjimą, kuris vyksta iš dalies bendrosios prekinės cirkuliacijos ribose, iš dalies už jos ribų, bet kuris visuomet išlaiko savo savarankišką pobūdį. Pirma, todėl, kad abi judėjimo fazės, kurios išeinamos cirkuliacijos sferoje, $P—Pr$ ir $Pr'—P'$, kaip kapitalo judėjimo fazės yra funkcionaliai apibrėžto pobūdžio; stadijoje $P—Pr$ pastarasis, Pr , savo natūraline forma yra apibrėžtas kaip darbo jėga ir gamybos priemonės; stadijoje $Pr'—P'$ realizuojama kapitalo vertė + pridedamoji vertė. Antra, G , gamybos procesas, apima gamybinių vartojimą. Trečia, pinigų sugrįžimas į jų pradinį tašką judėjimą $P \dots P'$ daro apytaka, kuri yra užbaigta pati savyje.

Vadinasi, kiekvienas individualinis kapitalas savo abiejose cirkuliacijos pusėse $P—Pr$ ir $Pr'—P'$ yra, iš vienos pusės, agentas bendrosios prekinės cirkuliacijos, kurioje jis funkcionuoja arba yra įpintas čia kaip pinigai, čia kaip prekė; tuo būdu pats in-

dividualinis kapitalas yra narys bendrojoje prekių pasaulio metamorfozių eilėje. Iš antros pusės, bendrosios cirkuliacijos ribose jis atlieka savo paties savarankišką apytaką, kurioje gamybos sfera sudaro pereinamąją stadiją ir kurioje jis sugrįžta į savo pradinį tašką ta pačia forma, kuria jis jį buvo palikęs. Savo paties apytakoje, kuri apima ir jo realią metamorfozę gamybos procese, kapitalas keičia ir savo vertės dydį. Jis sugrįžta ne tik kaip pinigine vertė, bet kaip padidėjusi, išaugusi pinigine vertė.

Pagaliau, jei mes pažiūrėsime į $P-Pr...G...Pr'-P'$ kaip į atskirą kapitalo apytakos proceso formą šalia kitų formų, kurios bus išnagrinėtos vėliau, tai jai būdinga štai kas:

1) Ji yra *piniginio kapitalo apytaka*, nes pramoninis kapitalas savo pinigine forma, piniginio kapitalo pavidalu, sudaro viso proceso pradinį tašką ir sugrįžimo tašką. Pati formulė išreiškia, kad pinigai čia nesunaudojami kaip pinigai, bet tik avansuojami, vadinasi, tėra tik pinigine kapitalo forma, piniginis kapitalas. Ji toliau išreiškia, kad mainomoji vertė, o ne vartojamoji vertė yra savi-tikslis, nulemiąs judėjimą. Kaip tik todėl, kad pinigine vertės forma yra savarankiška, apčiuopiama vertės pasireiškimo forma, kaip tik todėl cirkuliacijos forma $P...P'$, kurios pradinis taškas ir baigiamasis taškas yra tikrieji pinigai, visų akivaizdžiausiai išreiškia skatinamąjį kapitalistinės gamybos motyvą, pinigų darymą. Gamybos procesas tėra pinigams daryti neišvengiama tarpinė grandis, būtina blogybė. {Todėl visas nacijas su kapitalistiniu gamybos būdu periodiškai pagauna spekuliacijos karštligė, kurios metu jos siekia daryti pinigus netarpininkaujant gamybos procesui.}

2) Gamybos stadija, G funkcija, šioje apytakoje sudaro pertrauką tarp dviejų cirkuliacijos fazių <ir kaip tik todėl figūruoja vien kaip tarpinė grandis cirkuliacijoje $P-Pr...Pr'-P'$, kuri, savo ruožtu, tik tarpininkauja paprastajai cirkuliacijai $P-Pr-P'$ >. Gamybos procesas pačia šia apytakos proceso forma formaliai ir aiškiai pasirodo esąs tai, kas jis ir yra esant kapitalistiniam gamybos būdui: paprasta priemonė avansuotajai vertei didinti; vadinasi, turėjimas kaip toks čia yra gamybos savitikslis.

3) Kadangi fazių eilę pradeda fazė $P-Pr$, tai antrasis cirkuliacijos narys yra $Pr'-P'$; vadinasi, pradinis taškas yra P , piniginis kapitalas, laukias vertės padidinimo; baigiamasis taškas — P' , padidėjęs savo verte piniginis kapitalas $P+p$, kur P figūruoja kaip realizuotasis kapitalas su savo atžala p . Tai skiria P apytaką nuo dviejų kitų apytakų, G ir Pr' , ir skiria dvejopu atžvilgiu. Iš vienos pusės, skirtumą sudaro pinigine abiejų kraštutinių narių forma; o pinigai yra savarankiška apčiuopiama vertės egzistavimo forma, produkto vertė savarankiška savo forma, kurioje yra išnykusi bet kuri prekių vartojamosios vertės žymė. Iš antros pusės, forma $G...G$ ne būtinai virsta $G...G'(G+g)$, o formoje $Pr'...Pr'$ aplamai nematyti jokio dviejų kraštutinių narių vertės skirtumo. — Vadinasi,

formulei $P \dots P'$ būdinga, iš vienos pusės, ta aplinkybė, kad kapitalo vertė sudaro pradinį tašką, o padidėjusi kapitalo vertė — sugrįžimo tašką, tad kapitalo vertės avansavimas yra priemonė, padidėjusi kapitalo vertė — visos operacijos tikslas; jai būdinga, iš antros pusės, ta aplinkybė, kad šis santykis yra išreikštas pinigine forma, savarankiška vertės forma, todėl piniginis kapitalas reiškiasi kaip pinigai, gimdantieji pinigus. Tai, kad vertė kuria pridėdamąją vertę, yra išreikšta ne tik kaip proceso alfa ir omega, bet tiesiog išreikšta blizgančia pinigų forma.

4) Kadangi P' , realizuotasis piniginis kapitalas, kaip $Pr'—P'$, papildomosios ir baigiamosios $P—Pr$ fazės, rezultatas, turi absoliučiai tą pačią formą, kuria jis pradėjo pirmąją savo apytaką, tai, išėjęs iš jos, jis gali vėl pradėti tokią pat apytaką kaip padidintas (sukauptas) piniginis kapitalas: $P' = P + p$; bent forma $P \dots P'$ neišreiškia, kad, kartojantis apytakai, p cirkuliacija atsiskiria nuo P cirkuliacijos. Nagrinėjama vienkartinio savo pavidalu, formaliai, piniginio kapitalo apytaka tuo būdu išreiškia tik vertės didinimo procesą ir kaupimo procesą. Vartojimas išreikštas joje aktu $P—Pr < < \frac{D}{a_p}$ vien kaip gamybinis vartojimas, tik tokį vartojimą ir apima ši individualinio kapitalo apytaka. $P—D$ yra $D—P$ arba $Pr—P$ iš darbininko pusės; vadinasi, tai yra pirmoji fazė cirkuliacijos, kuri tarpininkauja jo asmeniniam vartojimui: $D—P—Pr$ (pragyvenimo reikmenys). Antroji fazė, $P—Pr$, jau nebejeina į individualinio kapitalo apytaką; bet ši apytaka atveda į ją, numato ją, nes tam, kad darbininkas galėtų nuolat būti rinkoje kaip išnaudojimui tinkama medžiaga kapitalistui, jis pirmiausia turi gyventi, vadinasi, turi save išlaikyti pats vartodamas. Tačiau pats šis vartojimas čia numatomas tik kaip sąlyga tam, kad kapitalas galėtų gamybiškai vartoti darbo jėgą, vadinasi, tik tiek, kiek darbininkas, pats vartodamas, palaiko ir atgamina save kaip darbo jėgą. Kai dėl Gp , prekių tikrąja šio žodžio prasme, kurios įeina į apytaką, tai jos tesudaro tik maistą gamybiniam vartojimui. Aktas $D—P$ tarpininkauja individualiniam darbininko vartojimui, pragyvenimo reikmenų pavertimui jo kūnu ir krauju. Žinoma, tam, kad kapitalistas galėtų atlikti kapitalisto funkcijas, jis taip pat turi būti, vadinasi, taip pat turi gyventi ir vartoti. Tačiau tam iš tikrųjų jam reikėtų vartoti tik tiek, kiek vartoja darbininkas, — daugiau ši cirkuliacijos proceso forma nenumato. Ir net tai formaliai čia nėra išreikšta, nes formulė baigia P' , vadinasi, rezultatas, kuris nedelsiant vėl gali funkcionuoti kaip padidintas piniginis kapitalas.

Į $Pr'—P'$ tiesiog įeina Pr' pardavimas; bet $Pr'—P'$, pardavimas vienai pusei, yra $P—Pr$, pirkimas kitai; galutinai prekė perkama tik dėl jos vartojamosios vertės, tik tam, kad (paliekant nuošalyje perpardavimą) ji įeitų į vartojimo procesą, ar tai bus asmeninis, ar gamybinis vartojimas, priklausomai nuo perkamo dalyko

prigimties. Bet šis vartojimas neįeina į apytaką to individualinio kapitalo, kurio produktas yra Pr' ; šis produktas <kaip tik tokia parduoti skirtos prekės forma išstumiamas iš apytakos>. Pr' tiesiog skirtas kitiems vartoti. Todėl merkantilinės sistemos (kurios pagrindą sudaro formulė $P—Pr..G..Pr'—P'$) aiškintojų veikaluose mes randame plačius pamokslus apie tai, kad atskiras kapitalistas turi vartoti tik tiek, kiek ir darbininkas, kad kapitalistų nacija turi perleisti savo prekių vartojimą ir aplamai vartojimo procesą kitoms, kvailesnėms nacijoms, o pati turi padaryti savo gyvenimo uždaviniu gamybinį vartojimą. Šie pamokslai savo forma ir turiniu dažnai primena analoginius asketinius bažnyčios tėvų pamokymus.

Taigi, kapitalo apytakos procesas yra cirkuliacijos ir gamybos vienybė, apima viena ir antra. Kiek abi fazės: $P—Pr$, $Pr'—P'$ yra cirkuliacijos aktai, tiek kapitalo cirkuliacija sudaro bendrosios prekinės cirkuliacijos dalį. Bet kiek jos yra funkcionaliai apibrėžti skyriai, stadijos kapitalo apytakoje, priklausančioje ne tik cirkuliacijos sferai, bet ir gamybos sferai, tiek kapitalas bendrosios prekinės cirkuliacijos viduje atlieka savo paties apytaką. Pirmojoje stadijoje bendroji prekinė cirkuliacija jam tarnauja tam, kad jis įgautų formą, kuria jis gali funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas; antrojoje stadijoje — tam, kad jis atsipalaiduotų nuo prekės formos, kuria jis negalėtų atnaujinti savo apytakos, ir tuo pačiu metu tam, kad jam susidarytų galimybė atskirti savo paties, kaip kapitalo, apytaką nuo prie jo priaugusios pridedamosios vertės cirkuliacijos.

Todėl piniginio kapitalo apytaka yra vienpusiškesnė, tad ir aiškiausiai išreikšta ir būdingiausia iš formų, kuriomis reiškiasi pramoninio kapitalo apytaka; pastarosios tikslas ir skatinamasis motyvas: vertės didinimas, pinigų darymas ir kaupimas čia atvaizduoti taip, kad jie stačiai krinta į akis (pirkti, siekiant parduoti brangiau). Kadangi čia pirmoji fazė yra $P—Pr$, tai pasirodo taip pat, kad gamybinio kapitalo sudėtinės dalys atsiranda iš prekių rinkos, kaip ir aplamai pasirodo, kad kapitalistinį gamybos procesą sąlygoja cirkuliacija, prekyba. Piniginio kapitalo apytaka — tai ne tik prekinė gamyba: ji pati realizuojasi tik per cirkuliaciją, numato pastarąją. Tai aišku, jau iš to, kad cirkuliacijai priklausanti forma P yra pirmoji ir gryna avansuotosios kapitalo vertės forma, o to nėra dviejose kitose apytakos formose.

Piniginio kapitalo apytaka tik tiek visuomet lieka bendra pramoninio kapitalo išraiška, kiek ji visuomet apima avansuotosios vertės padidėjimą. Apytakoje $G..G$ piniginė kapitalo išraiška iškyla tik kaip gamybos elementų kaina, vadinasi, tik kaip skaičiuojamaisiais pinigais išreikšta vertė, ir šia forma ji fiksuojama buhalterijoje.

$P \dots P'$ pasidaro atskira pramoninio kapitalo apytakos forma tiek, kiek naujai pasirodantis kapitalas iš pradžių avansuojamas pinigų pavidalu ir paskui ta pačia forma atsiimamas atgal, — ar tai įvyksta pereinant iš vienos gamybos šakos į kitą, ar pramoniniam kapitalui pasitraukiant iš verslo. Ši forma apima ir iš pradžių avansuojamos pinigine forma pridedamosios vertės funkcionavimą kapitalo pavidalu; aiškiausiai tai pasireiškia tuo atveju, kai pridedamoji vertė funkcionuoja ne toje įmonėje, iš kurios ji yra kilusi. $P \dots P'$ gali būti pirmoji tam tikro kapitalo apytaka; tai gali būti paskutinė apytaka; tai gali būti laikoma viso visuomeninio kapitalo forma; tai yra forma kapitalo, kuris įdedamas pirmą kartą, ar jis būtų naujai pinigine forma sukauptas kapitalas, ar senas kapitalas, visas paverstas pinigais, siekiant jį perkelti iš vienos gamybos šakos į kitą.

Piniginis kapitalas, kaip visoms apytakoms visuomet savybinga forma, atlieka šią apytaką kaip tik dėl tos kapitalo dalies, kuri gamina pridedamąją vertę, dėl kintamojo kapitalo. Normali darbo užmokesčio avansavimo forma yra mokėjimas pinigais; šis procesas turi būti nuolat trumpais laiko tarpais atnaujinamas, nes darbininkas šiaip taip manosi tik nuo mokėjimo iki mokėjimo. Todėl kapitalistas nuolat turi stovėti priešais darbininką kaip piniginis kapitalistas, o jo kapitalas — kaip piniginis kapitalas. Čia, priešingai gamybos priemonių pirkimui ir pagamintų prekių pardavimui, mokėjimai negali būti tiesiogiai ar netiesiogiai padengiami (tad didesnė piniginio kapitalo dalis faktiškai figūruoja tik prekių forma, pinigai tik skaičiuojamųjų pinigų forma, o gryniesi pinigai galiausiai tik balansams išlyginti). Iš antros pusės, dalį tos pridedamosios vertės, kuri kyla iš kintamojo kapitalo, kapitalistas išleidžia savo asmeniniam vartojimui, kuris priklauso mažmeninės prekybos sferai: jis šią dalį galų gale visuomet išleidžia grynaisiais, pinigine pridedamosios vertės forma. Ar ši pridedamosios vertės dalis yra didelė ar maža — tai dalyko nėra kiek nekeičia. Kintamasis kapitalas nuolat vis iš naujo pasirodo kaip piniginis kapitalas, sunaudojamas darbo užmokesčiui ($P-D$), o p — kaip pridedamoji vertė, išleidžiama asmeniniams kapitalisto poreikiams patenkinti. Vadinasi, P , kaip avansuoto kintamojo kapitalo vertė, ir p , kaip jos prieauglis, būtinai pasilaikomi pinigine forma, kuria jie turi būti išleidžiami.

Formulė $P-Pr \dots G \dots Pr'-P'$, kurios rezultatas yra $P'=P+p$, savo išore yra apgaulinga, yra iliuzinio pobūdžio, kuris išplaukia iš to, kad avansuota vertė ir padidėjusi vertė čia egzistuoja ekvivalente savo forma, kaip pinigai. Ši formulė pabrėžia ne vertės padidėjimą, bet šio proceso *piniginę formą*, tą aplinkybę, kad iš cirkuliacijos galų gale gauta daugiau vertės pinigine forma, negu iš pradžių buvo avansuota, — vadinasi, kapitalistui priklausančios aukso ir sidabro masės padidėjimą. Vadinamoji monetarinė sistema yra tiesiog išraiška iracionalios formos $P-Pr-P'$, judėjimo, vyks-

tančio išimtinai cirkuliacijos sferoje, ir todėl abu aktai: 1) $P-Pr$, 2) $Pr-P'$ šioje sistemoje gali būti paaiškinami tik taip, kad Pr ant-rajame akte parduodamas aukščiau savo vertės ir, vadinasi, paima iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu buvo mesta į cirkuliaciją jį per-
kant. Priešingai, formulė $P-Pr...G...Pr'-P'$, fiksuota kaip išim-
tinė forma, sudaro pagrindą labiau išvystytos merkantilinės siste-
mos, kurios būtinai elementas yra ne tik prekinė cirkuliacija, bet ir
prekinė gamyba.

Iliuzinis formulės $P-Pr...G...Pr'-P'$ pobūdis ir ją atitin-
kias iliuzinis aiškinimas išlieka tol, kol ši forma fiksuojama kaip
vienkartinė, o ne kaip tekama, nuolat atsinaujinanti,— vadinasi,
kol ji laikoma ne viena iš apytakos formų, bet išimtinė jos forma.
Bet ji jau pati savaime nurodo esant kitas formas.

Pirma, visa ši apytaka numato kapitalistinį paties gamybos pro-
ceso pobūdį ir, vadinasi, kaip bazę numato šį gamybos procesą
drauge su jo sąlygojama specifine visuomenės būkle. $P-Pr =$
 $= P-Pr < \frac{D}{G_p}$; bet $P-D$ numato samdomojo darbininko buvimą ir
todėl numato, kad gamybos priemonės sudaro gamybinio kapitalo
dalį, kad, vadinasi, darbo procesas ir vertės didinimo procesas, ga-
mybos procesas, yra kapitalo funkcija.

Antra, jei aktas $P...P'$ kartojamas, tai sugrįžimas į piniginę
formą pasirodo toks pat trumpalaikis, kaip piniginė forma pirmojoje
stadijoje. $P-Pr$ išnyksta, kad užleistų vietą G (gamybai). Nuolat
besikartojas pinigų avansavimas, lygiai kaip ir nuolatinis avansuo-
tosios osmos sugrįžimas pinigų pavidalu patys yra tik apytakoje
dingstantieji momentai.

Trečia,

$P-Pr...G...Pr'-P'$. $P-Pr...G...Pr'-P'$. $P-Pr...G...Pr'-P'$ ir t. t.

Jau antrą kartą kartojantis apytakai, prieš pasibaigiant
antrajai P apytakai, pasirodo apytaka $G...Pr'-P'$. $P-Pr...G$;
tuo būdu į visas tolesnes P apytakas galima žiūrėti formos
 $G...Pr'-P-Pr...G$ požiūriu; tuomet $P-Pr$, kaip pirmosios apy-
takos pirmoji fazė, tėra tik trumpalaikis nuolat besikartojančios ga-
mybinio kapitalo apytakos parengimas; taip ir yra iš tikrųjų, kai
reikalas liečia pramoninį kapitalą, kuris pirmą kartą įdedamas pi-
niginio kapitalo forma.

Iš antros pusės, prieš pasibaigiant antrajai G apytakai, spėja
pasibaigti pirmoji apytaka $Pr'-P'$. $P-Pr...G...Pr'$ (sutrumpin-
tai $Pr'...Pr'$), prekinio kapitalo apytaka. Tuo būdu jau pirmojoje
formoje yra abi kitos, ir, vadinasi, piniginė forma dingsta, jeigu ji
yra ne šiaip jau vertės išraiška, bet jos išraiška ekvivalentine for-
ma, pinigais.

Pagaliau, jei mes paimsime naujai pasirodantį atskirą kapitalą,
kuris pirmą kartą atlieka apytaką $P-Pr...G...Pr'-P'$, tai $P-Pr$

yra šio atskiro kapitalo vykdomo pirmojo gamybos proceso parengiamoji fazė, jo pirmtakas. Vadinasi, ši fazė $P-Pr$ nėra numatoma, bet veikiau gamybos proceso iškeliamą arba sąlygojamą. Tačiau tai liečia tik šį atskirą kapitalą. Esant kapitalistiniam gamybos būdai, vadinasi, esant kapitalistinės gamybos apsprendžiamai visuomenės būklei, bendroji pramoninio kapitalo apytakos forma yra piniginio kapitalo apytaka. Todėl kapitalistinis gamybos procesas numatomas kaip prius [pirmtakas],— jei ne vykstant pirmajai apytakai piniginio kapitalo, kurio forma iš pradžių įdedamas pramoninis kapitalas, tai už šios apytakos ribų. Nuolatinis kapitalistinio gamybos proceso buvimas numato nuolatinį apytakos $G...G$ atnaujinimą. Pirmojoje stadijoje $P-Pr < \frac{D}{\sigma_p}$ jau tiesiog pasireiškia ši prielaida, kadangi šis aktas, iš vienos pusės, numato samdomųjų darbininkų klasės buvimą ir kadangi, iš antros pusės, tai, kas gamybos priemonių pirkėjui yra pirmoji stadija $P-Pr$, jų pardavėjui yra $Pr'-P'$; vadinasi, Pr' numato prekinį kapitalą, taigi, ir pačią prekę kaip kapitalistinės gamybos rezultata, — tuo būdu, numato gamybinio kapitalo funkcionavimą.

ANTRASIS SKIRSNIS

GAMYBINIO KAPITALO APYTAKA

Bendroji gamybinio kapitalo apytakos formulė yra tokia: $G \dots Pr' - P' - Pr \dots G$. Ši apytaka reiškia periodiškai atnaujinamą gamybinio kapitalo funkcionavimą, vadinasi, reprodukciją, arba kapitalo gamybos procesą kaip reprodukcijos procesą ryšium su vertės didinimu; ne tik pridedamosios vertės gaminimą, bet periodinį jos atgaminimą; gamybinę formą turinčio pramoninio kapitalo funkcionavimą ne kaip vienkartinį, bet kaip periodiškai besikartojantį funkcionavimą, tad atnaujinimą jau apsprendžia pradinis taškas. Dalis Pr' (tam tikrais atvejais, tam tikrose pramoninio kapitalo panaudojimo srityse) gali kaip gamybos priemonės vėl betarpiškai įeiti į tą patį darbo procesą, iš kurio ji yra išėjusi kaip prekė; tuo būdu tik atkrinta reikalas paversti jos vertę tikraisiais pinigais ar piniginiiais ženklais, arba ji savarankiškai išreiškiama tik skaičiuojamųjų pinigų pavidalu. Ši vertės dalis neįeina į cirkuliaciją. Tuo būdu į gamybos procesą įeina vertės, kurios neįeina į cirkuliacijos procesą. Tas pat liečia ir tą Pr' dalį, kurią kapitalistas suvartoja in natura, kaip pridedamojo produkto dalį. Tačiau ši dalis kapitalistinei gamybai neturi reikšmės; nebent į ją tenka atsižvelgti žemės ūkyje.

Šioje formoje iš karto krinta į akis dvi aplinkybės.

Pirma. Pirmojoje formoje $P \dots P'$ gamybos procesas, G funkcionavimas, nutraukia piniginio kapitalo cirkuliaciją ir tėra tik tarpininkas tarp dviejų jo fazių $P - Pr$ ir $Pr' - P'$, o čia visas pramoninio kapitalo cirkuliacijos procesas, visas jo judėjimas cirkuliacijos fazės ribose, tesudaro tik pertrauką ir pasirodo esąs tik tarpinė grandis tarp gamybinio kapitalo, kuris kaip pirmas kraštutinis narys pradeda apytaką, ir gamybinio kapitalo, kuris kaip paskutinis narys užbaigia ją ta pačia forma, t. y. forma, kuria jis gali pradėti judėjimą iš naujo. Cirkuliacija tikrąja šio žodžio prasme tėra tik tarpininkavimas reprodukcijai, kuri periodiškai atnaujinama ir dėl šio atnaujinimo yra nenutrūkstama.

Antra. Visa cirkuliacija įgauna tokią formą, kuri yra priešinga tai, kurią ji turi piniginio kapitalo apytakoje. Ten forma,

jei paliksime nuošalyje vertės dydį, buvo tokia: $P-Pr-P(P-Pr, Pr-P)$; čia, jei vėl paliksime nuošalyje vertės dydį, ji yra: $Pr-P-Pr(Pr-P, P-Pr)$, t. y. paprastosios prekinės cirkuliacijos forma.

I. PAPRASTOJI REPRODUKCIJA

Pirmiausia išnagrinėkime procesą $Pr'-P'-Pr$, vykstantį cirkuliacijos sferoje tarp dviejų kraštutinių narių $G...G$.

Šios cirkuliacijos pradinis taškas yra prekinis kapitalas: $Pr' = Pr + pr = G + pr$. Prekinio kapitalo funkcija $Pr'-P'$ (realizavimas jame esančios kapitalo vertės $=G$, kuri dabar egzistuoja kaip prekės Pr sudėtinė dalis, o taip pat realizavimas jame esančios pridėdamosios vertės, kuri dabar egzistuoja kaip tos pačios prekių masės sudėtinė dalis, turinti vertę pr) buvo išnagrinėta kalbant apie pirmąją apytakos formą. Bet ten ji sudarė antrąją pritrauktos cirkuliacijos fazę ir baigiamąją visos apytakos fazę. Čia ji sudaro antrąją apytakos fazę, bet pirmąją cirkuliacijos fazę. Pirmoji apytaka baigiasi P' , ir kadangi P' , kaip ir pradinis P , gali vėl kaip piniginis kapitalas pradėti antrąją apytaką, tai iš pradžių nebuvo reikalo nagrinėti, ar P ir p (pridedamoji vertė), kuriuos turi savyje P' , eis bendru keliu ir toliau, ar jie pasirinks skirtingus kelius. Ten būtų reikėję tai išnagrinėti tik tuo atveju, jei mes būtume pirmąją apytaką pasekę toliau, jos atnaujintoje eigoje. Bet, nagrinėjant gamybinio kapitalo apytaką, šis klausimas turi būti išspręstas, kadangi atsakymas jau apsprendžia pirmąją jo apytaką ir kadangi $Pr'-P'$ joje yra pirmoji cirkuliacijos fazė, kurią turi papildyti $P-Pr$. Nuo to, kaip šis klausimas bus išspręstas, priklausau, ar formulė vaizduoja paprastąją reprodukciją, ar reprodukciją išplėstiniu mastu. Tuo būdu apytakos pobūdis kinta sutinkamai su tuo, kaip šis klausimas bus išspręstas.

Taigi, pirmiausia imkime gamybinio kapitalo paprastąją reprodukciją, kaip ir pirmajame skirsnyje, laikydamiesi prielaidos, kad aplinkybės lieka nepasikeitusios ir kad prekės yra perkamos bei parduodamos pagal jų vertę. Esant tokiai prielaidai, visa pridėdamoji vertė įeina į asmeninį kapitalisto vartojimą. Prekinį kapitalą Pr' pavertus pinigais, pinigų sumos dalis, sudaranti kapitalo vertę, tebecirkuliuoja pramoninio kapitalo apytakoje; kita dalis, pinigais paversta pridėdamoji vertė, įeina į bendrąją prekinę cirkuliaciją, yra nuo kapitalisto einanti pinigine cirkuliacija, kuri betgi vyksta jau už jo individualinio kapitalo cirkuliacijos sferos.

Mūsų pavyzdyje mes turėjome 10 000 svarų verpalų 500 sv. st. vertės prekinį kapitalą Pr' ; iš jų 422 sv. st. yra gamybinio kapitalo vertė ir kaip pinigine 8 440 svarų verpalų forma tęsia Pr' pradėtą kapitalo cirkuliaciją, o 78 sv. st. pridėdamoji vertė, 1 560 svarų verpalų, perteklinės prekinio produkto dalies, pinigine forma, pasitraukia

iš šio kapitalo cirkuliacijos ir nueina atskirą kelią bendrosios prekinės cirkuliacijos sferoje.

$$Pr' \begin{pmatrix} Pr \\ + \\ pr \end{pmatrix} - P' \begin{pmatrix} P \\ + \\ p \end{pmatrix} - Pr < \frac{D}{Gp}$$

$p-pr$ yra eilė pirkimų pinigais, kuriuos kapitalistas išleidžia arba prekėms tikrąja šio žodžio prasme, arba patarnavimams savo vertingai asmenybei arba savo šeimai. Šie pirkimai yra suskaidyti, jie atliekami įvairiais laiko tarpais. Vadinasi, pinigai laikinai egzistuoja einamajam vartojimui skirtos pinigų atsargos arba lobio forma,— nes pinigai, kurių cirkuliacija yra nutraukta, turi kaip tik lobio formą. Jų kaip cirkuliacijos priemonės funkcija, o tokia priemone jie lieka ir tūrėdami laikiną lobio formą, neįeina į kapitalo cirkuliaciją pinigine jo forma P . <Ši funkcija kyla iš individualinio kapitalo apytakos, bet nebeįeina vėl į ją.> Pinigai šiuo atveju ne avansuojami, bet išleidžiami.

Mes laikėmės prielaidos, kad visas avansuotasis kapitalas visuomet ištisai pereina iš vienos savo fazės į kitą; taip ir čia mes laikėmės prielaidos, kad proceso G prekinis produktas turi savyje visą gamybinio kapitalo G vertę = 422 sv. st. plius pridedamoji vertė = 78 sv. st., kuri sukurta gamybos proceso metu. Mūsų pavyzdyje, kur mes nagrinėjame skaidų prekinį produktą, pridedamoji vertė egzistuoja 1 560 svarų verpalų forma,— visiškai taip pat, kaip, skaičiuojant 1-am svarui verpalų, ji egzistuoja 2,496 uncijos verpalų forma. Tačiau jei prekinis produktas būtų, pvz., mašina už 500 sv. st. ir tos pačios sudėties pagal vertę, tai nors viena šios mašinos vertės dalis būtų = 78 sv. st. pridedamosios vertės, bet šie 78 sv. st. egzistuo­tu­jų tik mašinoje, paimtoje kaip visuma; nesudaužant mašinos į gabalus ir tokiu būdu nesunaikinant drauge su jos vartojamąja verte ir jos vertės, jos negalima padalyti į kapitalo vertę ir pridedamąją vertę. Vadinasi, abi vertės sudėtinės dalys gali būti pateiktos kaip prekės kūno sudėtinės dalys tik ideališkai, bet negali būti pateiktos kaip savarankiški prekės Pr' elementai, kaip kad kiekvienas svaras verpalų yra atskiriamas, savarankiškas 10 000 svarų prekės elementas. Pirmuoju atveju, prieš p pradėdamas savo atskirą cirkuliaciją, turi būti parduota ištisai visa prekė, prekinis kapitalas, mašina. Priešingai, jei kapitalistas parduoda 8 440 svarų, tai tolesnių 1 560 svarų pardavimas sudarys visiškai atskirą pridedamosios vertės cirkuliaciją tokia forma: pr (1 560 svarų verpalų) — p (78 sv. st.) — pr (vartojimo reikmenys). Bet kiekvienos atskiros produkto — 10 000 svarų verpalų — dalies vertės elementai lygiai taip pat gali būti pateikti produkto dalimis, kaip viso produkto vertės elementai. Kaip visą produktą, 10 000 svarų verpalų, galima padalyti į pastoviojo kapitalo vertę (c), 7 440 svarų verpalų 372 sv. st. vertės,

kintamojo kapitalo vertę (v), 1 000 svarų verpalų už 50 sv. st., ir pridėdamąją vertę (m), 1 560 svarų verpalų už 78 sv. st., — taip pat ir kiekvieną svarą verpalų galima padalyti į $c=11,904$ uncijos verpalų 8,928 penso vertės, $v=1,600$ uncijos verpalų 1,200 penso vertės, $m=2,496$ uncijos verpalų 1,872 penso vertės. Kapitalistas galėtų taip pat, iš eilės parduodamas 10 000 svarų dalimis, vieną po kito vartoti šiose dalyse esančius pridėdamosios vertės elementus, ir tokiu būdu jis taip pat iš eilės realizuotų sumą $c+v$. Bet galų gale ir ši operacija remiasi prielaida, kad yra parduoti visi 10 000 svarų ir kad, vadinasi, parduodant 8 440 svarų yra padengta c ir v vertė (I knyga, VII skirsnis, 2 poskyris).

Tačiau kaip bebūtų, akto $Pr'-P'$ dėka kapitalo vertė ir pridėdamoji vertė, kurias turi savyje Pr' , ima egzistuoti atskirai viena nuo kitos, egzistuoti kaip skirtingos pinigų sumos; abiem atvejais tiek P , tiek ir p yra iš tikrųjų pakeistinė forma tos vertės, kuri iš pradžių, Pr' pavidalu, tik kaip prekės kaina, turėjo savotišką, tik idealią išraišką.

$pr-p-pr$ yra paprastoji prekinė cirkuliacija; pirmoji jos fazė $pr-p$ įeina į prekinio kapitalo cirkuliaciją $Pr'-P'$, vadinasi, į kapitalo apytaką; priešingai, papildomoji jos fazė $p-pr$ yra už šios apytakos ribų, vyksta kaip nuo jos atskirtas bendrosios prekinės cirkuliacijos aktas. Pr' pavertus į P' , kapitalo vertės ir pridėdamosios vertės, Pr ir pr , cirkuliacija susiskaido. Iš to išeina štai kas:

Pirma. Po to, kai aktu $Pr'-P'=Pr'-(P+p)$ prekinis kapitalas yra realizuotas, darosi galima suskaidyti kapitalo vertės ir pridėdamosios vertės judėjimą, kuris akte $Pr'-P'$ dar tebebuvo bendras ir buvo vykdomas tos pačios prekių masės; dabar abi vertės, kaip pinigų sumos, įgauna savarankiškas formas.

Antra. Jei šis suskaidymas įvyksta, ir čia p išleidžiamas kaip kapitalisto pajamos, o P , kaip funkcionalinė kapitalo vertės forma, toliau eina savu apytakos nustatomu keliu, tai pirmasis aktas $Pr'-P'$ ryšium su po to einančiais aktais $P-Pr$ ir $p-pr$ gali būti atvaizduotas kaip dvi skirtingos cirkuliacijos: $Pr-P-Pr$ ir $pr-p-pr$; abi šios eilės bendrąja savo forma priklauso prie įprastinės prekinės cirkuliacijos.

Beje, praktikoje, kai nagrinėjame vientisus, neskaidžius prekių kūnus, vertės sudėtinės dalys atsiskiria ideališkai. Pavyzdžiui, Londono statybos įmonėse, kurios daugiausia laikosi kreditu, statybos verslovininkas gauna paskolas pagal tai, kaip namo statyba žengia iš stadijos į stadiją. Nė viena iš šių stadijų nėra namas, bet tik realiai egzistuojanti būsimąjo namo, esančio statymo procese, sudėtinė dalis; vadinasi, nepaisant savo realumo, tai tėra tik ideali viso namo trupmena, ir vis dėlto pakankamai reali tam, kad būtų garantija papildomai paskolai. (Žr. apie tai vėliau, XII skirsnis.)

Trečia. Jei kapitalo vertės ir pridėdamosios vertės judėjimas, buvęs dar bendras Pr ir P ribose, atsiskiria tik dalinai (tad dalis

pridedamosios vertės sunaudojama ne kaip pajamos) arba visai neatsiskiria, tai pačioje kapitalo vertėje įvyksta pakitimas dar jos apytakos metu, prieš jai pasibaigiant. Mūsų pavyzdyje gamybinio kapitalo vertė buvo 422 sv. st. Vadinasi, jeigu jis tęs judėjimą $P-Pr$, pvz., jau kaip 480 sv. st. arba 500 sv. st., tai paskutines apytakos stadijas jis išeis kaip 58 sv. st. arba 78 sv. st. didesnė vertė, negu buvo pradžioje. Tuo pačiu metu tai gali būti susiję su kapitalo sudėties pagal vertę pakitimu.

$Pr'-P'$, I apytakos ($P...P'$) antroji cirkuliacijos stadija ir šios apytakos baigiamoji stadija, mūsų apytakoje yra jos antroji stadija ir pirmoji prekinės cirkuliacijos stadija. Vadinasi, kalbant apie cirkuliaciją, $Pr'-P'$ turi būti papildyta aktu $P'-Pr'$. Bet $Pr'-P'$ ne tik jau užbaigė vertės didinimo procesą (šiuo atveju G funkcija, pirmąją stadiją), bet ir jo rezultatas, prekinis produktas Pr' , jau yra realizuotas. Vadinasi, $Pr'-P'$ užbaigia kapitalo vertės didinimo procesą, lygiai kaip ir realizavimą to prekinio produkto, kuriame glūdi padidėjusi kapitalo vertė.

Taigi, mes tarėme esant paprastąją reprodukciją, t. y. kad $p-pr$ visiškai atsiskiria nuo $P-Pr$. Kadangi abi cirkuliacijos, tiek $pr-p-pr$, tiek ir $Pr-P-Pr$, bendrąja savo forma priklauso prie prekinės cirkuliacijos (ir todėl nerodo jokio vertės skirtumo tarp dviejų kraštutinių narių), tai lengva, kaip kad daro vulgarioji ekonomija, kapitalistinį gamybos procesą suprasti vien kaip prekių gamybą, kaip gamybą vartojamųjų verčių, skirtų vienokiam ar kitokiam vartojimui ir kapitalisto gaminamų vien tam, kad jis galėtų jas pakeisti kitokios vartojamosios vertės prekėmis arba, kaip klaidingai teigia vulgarioji ekonomija, mainyti į šias prekes.

Pr' nuo pat pradžios stoja kaip prekinis kapitalas, ir viso proceso tikslas, turtėjimas (vertės didinimas), ne tik nepašalina kapitalisto asmeninio vartojimo, kuris didėja beaugant pridedamajai vertei (vadinasi, ir kapitalui), bet tiesiog numato jį.

Kapitalisto pajamų cirkuliacijoje pagamintoji prekė pr (arba ją atitinkanti idealinė prekinio produkto Pr' dalis) iš tikrųjų tarnauja tik tam, kad paverstų šias pajamas iš pradžių į pinigus, o paskui iš pinigų į eilę kitų prekių, naudojamų asmeniniam vartojimui. Bet čia nereikia išleisti iš akių vienos mažos aplinkybės: pr yra prekės vertė, nieko nekainavusi kapitalistui, pridedamojo darbo įkūnijimas, todėl jis iš pradžių pasirodo scenoje kaip prekinio kapitalo Pr' sudėtinė dalis. Vadinasi, jau pačiu savo egzistavimu šis pr yra pririštas prie atliekančios savo procesą kapitalo vertės apytakos; jei ši apytaka sustos arba šiaip kaip nors bus sutrukdyta, tai sumažės arba net visai nutruks ne tik pr vartojimas, bet kartu ir pr pakeičiančių prekių eilės realizavimas. Taip pat bus ir tuo atveju, jei aktas $Pr'-P'$ nepavyks arba jei pavyks parduoti tik tam tikrą Pr' dalį.

Mes matėme, kad $pr-p-pr$, kaip kapitalisto pajamų cirkuliacija, įeina į kapitalo cirkuliaciją tik tol, kol pr yra Pr' , kapitalo,

turinčio funkcionalinę prekinio kapitalo formą, vertės dalis; bet, pasidariusi savarankiška akte $p-pr$, pajamų cirkuliacija pilnąja jos forma $pr-p-pr$ nebeįeina į kapitalisto avansuoto kapitalo judėjimą, nors ir yra kilusi iš jo. Pajamų cirkuliacija yra susijusi su avansuotojo kapitalo judėjimu tiek, kiek kapitalo egzistavimo prielaida yra kapitalisto egzistavimas, o pastarąjį sąlygoja tai, kad jis suvartoja pridėdamąją vertę.

Pr' , pvz., verpalai, bendrojoje cirkuliacijoje funkcionuoja tik kaip prekė; bet, kaip kapitalo cirkuliacijos momentas, Pr' funkcionuoja kaip *prekinis kapitalas*, kaip viena iš formų, kurias pakaitomis įgauna ir nusimeta kapitalo vertė. Pardavus verpalus pirkliai, jie išėina iš apytakos proceso to kapitalo, kurio produktas jie yra, bet vis dėlto jie dar pasilieka kaip prekė bendrosios cirkuliacijos sferoje. Tos pačios prekių masės cirkuliacija tebevyksta toliau, nors ji jau nebesudaro savarankiškos verpyklos savininko kapitalo apytakos momento. Tuo būdu tikrai baigiamoji kapitalisto mestos į cirkuliaciją prekių masės metamorfozė, $Pr-P$, galutinis jos išėjimas į vartojimo sferą, erdvės ir laiko atžvilgiu gali būti visiškai atskirtas nuo tos metamorfozės, kurioje ši prekių masė funkcionuoja kaip to kapitalisto prekinis kapitalas. Tą pačią metamorfozę, kuri jau įvyko to kapitalo cirkuliacijoje, reikia dar įvykdyti bendrosios cirkuliacijos sferoje.

Reikalas nėra nesikeičia, jei verpalai vėl įeina į kito pramoninio kapitalo apytaką. Bendroji cirkuliacija apima tiek tarpusavyje susipinančias įvairių savarankiškų visuomeninio kapitalo dalių apytakas, t. y. atskirų kapitalų visumą, tiek ir cirkuliaciją verčių, kurios mestos į rinką ne kaip kapitalas, t. y. verčių, kurios įeina į individualinio vartojimo sferą.

Santykis tarp kapitalo apytakos, kiek ji yra bendrosios cirkuliacijos dalis, ir apytakos, kiek ji sudaro savarankiškos apytakos grandis, savo ruožtu išskyla mums, jei mes išnagrinėsime cirkuliaciją $P'=P+p$. P , kaip piniginis kapitalas, tęsia kapitalo apytaką; p , kaip pajamų išleidimas ($p-pr$), įeina į bendrąją cirkuliaciją, bet iškrinta iš kapitalo apytakos. Į kapitalo apytaką įeina tik toji p dalis, kuri funkcionuoja kaip papildomas piniginis kapitalas. Cirkuliacijoje $pr-p-pr$ pinigai funkcionuoja vien kaip monetos; šios cirkuliacijos tikslas yra individualinis kapitalisto vartojimas. Vulgariosios ekonomijos kretinizmui yra būdinga tai, kad šią cirkuliaciją, neįeinančią į kapitalo apytaką, — cirkuliaciją tos naujai sukurtos vertės dalies, kuri suvartojama kaip pajamos, — ji vaizduoja kaip būdingą kapitalo apytaką.

Antrojoje fazėje, $P-Pr$, mes vėl matome kapitalo vertę $P=G$ (vertei gamybinio kapitalo, kuris čia pradeda pramoninio kapitalo apytaką), atpalaiduotą nuo pridėamosios vertės, vadinasi, turinčią tą patį vertės dydį, kaip pirmojoje piniginio kapitalo apytakos stadijoje $P-Pr$. Nepaisant vietos skirtumo, funkcija to piniginio

kapitalo, į kurį dabar pavirto prekinis kapitalas, yra ta pati: pavirsti į Gp ir D , į gamybos priemones ir darbo jėgą.

Taigi, prekinio kapitalo funkcijoje $Pr'—P'$ kapitalo vertė kartu su $pr—p$ išėjo fazę $Pr—P$ ir dabar įstoja į papildomą fazę $P—Pr < < \frac{D}{Gp}$; vadinasi, visa jos cirkuliacija yra $Pr—P—Pr < \frac{D}{Gp}$.

Pirma. Piniginis kapitalas P pasirodė I formoje (apytaka $P...P'$), kaip toje pradinėje formoje, kuria avansuojama kapitalo vertė; čia jis nuo pat pradžios pasirodo kaip dalis tos pinigų sumos, į kurią pavirto prekinis kapitalas pirmojoje cirkuliacijos fazėje $Pr'—P'$, vadinasi, nuo pat pradžios pasirodo kaip prekinio produkto pardavimo tarpininkaujamas G , gamybinio kapitalo, pavirtimas į piniginę formą. Piniginis kapitalas čia egzistuoja nuo pat pradžios ne kaip pradinė ir ne kaip baigiamoji kapitalo vertės forma, nes fazė $P—Pr$, užbaigianti fazę $Pr—P$, gali būti išeita tik antrą kartą nusimetant piniginę formą. Todėl ta $P—Pr$ dalis, kuri tuo pačiu metu yra $P—D$, yra jau ne šiaip pinigų avansavimas, pasireiškias darbo jėgos pirkimu, bet toks avansavimas, kai darbo jėgai avansuojami pinigų forma tie patys 1 000 svarų verpalų, kuriuose glūdi 50 sv. st. vertės ir kurie sudaro darbo jėgos sukurtos prekių vertės dalį. Pinigai, kurie čia avansuojami darbininkui, tėra tik tam tikros paties darbininko pagamintos prekės vertės dalies pakeistinė ekvivalentinė forma. Ir jau vien dėl to aktas $P—Pr$, kiek jis yra aktas $P—D$, anaipolt nėra tik piniginę formą turinčios prekės pakeitimas vartojamosios formos preke, bet apima ir kitus elementus, nepriklausomus nuo bendrosios prekinės cirkuliacijos kaip tokios.

P' yra pakeistinė Pr' forma; Pr' savo ruožtu yra G ankstesniojo funkcionavimo, gamybos proceso, produktas; todėl visa pinigų suma P' yra piniginė ankstesniojo darbo išraiška. Mūsų pavyzdyje 10 000 svarų verpalų = 500 sv. st., verpimo proceso produktas; iš jų 7 440 svarų verpalų = avansuotam pastoviam kapitalui $c=372$ sv. st.; 1 000 svarų verpalų = avansuotam kintamajam kapitalui $v=50$ sv. st. ir 1 560 svarų verpalų = pridedamajai vertei $m=78$ sv. st. Jeigu iš P' vėl avansuojamas, kitoms sąlygoms esant lygioms, tik pirminis kapitalas = 422 sv. st., tai artimiausią savaitę darbininkui akte $P—D$ bus avansuota tik dalis per šią savaitę pagamintų 10 000 svarų verpalų (būtent piniginė 1 000 svarų verpalų vertė). Kaip akto $Pr—P$ rezultatas, pinigai visuomet yra ankstesniojo darbo išraiška. Jei tuojau pat prekių rinkoje įvyksta papildomas aktas $P—Pr$, vadinasi, jei P atiduodamas už egzistuojančias, rinkoje esančias prekes, tai ankstesnysis darbas vėl paverčiamas iš vienos formos (pinigų) į kitą formą (prekę). Bet laiko atžvilgiu $P—Pr$ skiriasi nuo $Pr—P$. Išimtiniais atvejais jie gali vykti vienu laiku, pvz., jei kapitalistas, kuris vykdo $P—Pr$, ir kapitalistas, kuriam šis aktas yra $Pr—P$, vienu laiku perduoda vienas kitam savo prekes, ir P tada tik padengia skirtumą. Laiko skirtumas tarp $Pr—P$ ir $P—Pr$

įvykdymo gali būti didesnis ar mažesnis. Nors P , kaip akto $Pr—P$ rezultatas, atstovauja ankstesniajam darbui, vis dėlto P akte $P—Pr$ gali atstovauti pakeistinei formai prekių, kurių dar nėra rinkoje ir kurios joje atsiras tik ateityje, nes aktas $P—Pr$ paprastai atliekamas tik po to, kai Pr yra naujai pagamintas. Lygiai taip pat P gali atstovauti tokioms prekėms, kurios gaminamos vienu laiku su tuo Pr , kurio piniginė išraiška yra P . Pavyzdžiui, mainuose $P—Pr$ (gamybos priemonių pirkimas) anglis gali būti nupirkta anksčiau, negu ji bus iškelta iš kasyklos. Jei p figūruoja kaip sukauptieji pinigai, o ne išleidžiamas kaip pajamos, jis gali atstovauti medvilnei, kuri bus pagaminta tik kitais metais. Tas pat yra išleidžiant kapitalisto pajamas, vykdant $p—pr$. Lygiai taip pat darbo užmokestis $D=50$ sv. st.; šie pinigai yra ne tik darbininkų ankstesniojo darbo piniginė forma, bet kartu ir asignavimas vienalaikiam arba būsimajam darbui, kuris ką tik realizuojasi arba turi realizuotis ateityje. Darbininkas už juos gali nusipirkti švarką, kuris bus pasiūtas tik kitą savaitę. Taip būtent yra su labai dideliu skaičiumi būtinųjų pragyvenimo reikmenų, kurie, kad nesugestų, turi būti suvartoti beveik betarpiškai jų gamybos momentu. Tuo būdu pinigais, kuriais darbininkui išmokamas jo darbo užmokestis, jis gauna būsimojo savo paties arba kitų darbininkų darbo pakeistinę formą. Duodamas jam dalį ankstesniojo jo darbo, kapitalistas duoda jam asignavimą būsimajam jo paties darbui gauti. Vienalaikis arba būsimašis jo paties darbas sudaro tą dar nesamą atsargą, iš kurios jam apmokamas ankstesnysis jo darbas. Čia visiškai išnyksta mintis apie atsargos sudarymą.

Antra. Cirkuliacijoje $Pr—P—Pr < \frac{D}{p}$ tie patys pinigai dukart keičia savo vietą: kapitalistas gauna juos iš pradžių kaip parduotą ir perduoda juos toliau kaip pirkėjas; prekės pavertimas į piniginę formą tėra tik tam, kad iš piniginės formos ji vėl būtų pavesta į prekinę formą; todėl piniginė kapitalo forma, jo buvimas piniginio kapitalo pavidalu, šiame judėjime tėra tik trumpalaikis momentas; kitaip tariant, kol vyksta judėjimas, piniginis kapitalas, jeigu jis panaudojamas kaip pirkimo priemonė, tėra tik cirkuliacijos priemonė; mokėjimo priemonė tikrąja šio žodžio prasme jis yra tuo atveju, jei kapitalistai perka vienas iš kito, ir dėl to tenka suvesti tik mokėjimų balansą.

Trečia. Piniginio kapitalo, ar jis veiktų vien kaip cirkuliacijos priemonė, ar kaip mokėjimo priemonė, funkcionavimas tik tarpininkauja Pr pakeičiant elementais D ir Gp , t. y. pakeičiant verpalus, prekinį produktą, — kuris (atskaičius pridedamąją vertę, panaudojamą kaip pajamos) yra gamybinio kapitalo rezultatas, — šio produkto gamybos elementais; kitaip tariant, tarpininkauja paverčiant atgal kapitalo vertę iš jos prekinės formos į šios prekės sudarymo

elementus; vadinasi, galiausiai, tarpininkauja tik paverčiant atgal prekinį kapitalą į gamybinį kapitalą.

Kad apytaka vyktų normaliai, Pr' turi būti parduotas pagal savo vertę ir parduotas visas. Toliau, $Pr—P—Pr$ apima ne tik vienos prekės pakeitimą kita, bet pakeitimą esant tiems patiems vertės santykiams. Mes tarėme, kad kaip tik taip ir vyksta pakeitimas. Bet iš tikrųjų gamybos priemonių vertė kinta; kapitalistinei gamybai kaip tik savybingas nepalaujamas vertės santykių kitimas dėl nuolatinių darbo našumo kitimų, kurie yra būdingi kapitalistinei gamybai. Čia mes tik nurodome šį gamybos veiksmų vertės kitimą; ištirtas jis bus vėliau. Gamybos elementų pavirtimas į prekinį produktą, G pavirtimas į Pr' , vyksta gamybos sferoje; Pr' pavirtimas atgal į G — cirkuliacijos sferoje. Šis pavirtimas atgal į G įvyksta paprastosios prekių metamorfozės būdu. Bet savo turiniu šis pavirtimas atgal į G sudaro reprodukcijos proceso, nagrinėjamo kaip visuma, momentą. $Pr—P—Pr$, kaip kapitalo cirkuliacijos forma, apima funkcionaliai apibrėžtą medžiagų apykaitą. Toliau, procesas $Pr—P—Pr$ sąlygoja tai, kad Pr yra lygus tam tikro prekių kiekiui Pr' gamybos elementams ir kad šių elementų verčių santykis lieka toks, koks buvo pradžioje. Vadinasi, čia ne tik tariama, kad prekės <perkamos ir> parduodamos pagal jų vertę, bet taip pat, kad apytakos metu neįvyksta jokio jų vertės pakitimo; priešingu atveju procesas negali vykti normaliai.

P apytakoje $P...P'$ yra pradinė kapitalo vertės forma; ji nusimetama šią formą tik tam, kad iš naujo ją įgautų. P apytakoje $G...Pr'—P'—Pr...G$ yra forma, kuri įgaunama tik procese ir pasukui tame pačiame procese vėl nusimetama. Piniginė forma čia yra tik trumpalaikė savarankiška kapitalo vertės forma. Kapitalas, būdamas Pr' formos, taip pat karštligiškai siekia įgauti piniginę formą, kaip, būdamas P' formos, pavirtęs į ją tartum į lėlytę, siekia ją nusimesti, kad vėl įgautų gamybinio kapitalo formą. Kol šis kapitalas tebeturi piniginę formą, jis nefunkcionuoja kaip kapitalas ir todėl jo vertė nedidėja; kapitalas guli nenaudojamas. P čia veikia kaip cirkuliacijos priemonė, bet kaip kapitalo cirkuliacijos priemonė. Tariamas savarankiškumas, kurį turi piniginė kapitalo vertės forma pirmojoje jos apytakos formoje (piniginio kapitalo formoje), dingsta šioje antrojoje formoje, kuri tuo būdu yra I formos kritika ir suveda ją vien tik į atskiros formos padėtį. Jeigu antroji metamorfozė $P'—Pr$ susiduria su kliūtimis (pvz., jei rinkoje nėra gamybos priemonių), tai apytaka, reprodukcijos proceso vyksmas, nutrūksta lygiai taip pat, kaip ir kapitalui užsigulėjus prekinio kapitalo forma. Bet esama ir skirtumo: kapitalas pinigine forma gali ilgiau išbūti, negu perėinamąja prekinė forma. Nefunkcionuodamas kaip piniginis kapitalas, jis nenustoja buvęs pinigai; bet jeigu jis per ilgai užtrunka savoje prekinio kapitalo funkcijoje, jis nustoja buvęs prekė ir aplamai vartojamoji vertė. Antra, būdamas piniginės formos, jis sugeba

vietoj savo pradinės gamybinio kapitalo formos įgauti kitą formą, o būdamas Pr' formos, jis iš viso nejuda iš vietos.

$Pr'—P'—Pr$ tik šiam Pr' , sutinkamai su jo forma, apima cirkuliacijos aktus, kurie yra jo reprodukcijos momentai; tačiau, kad galėtų vykti $Pr'—P'—Pr$, yra reikalinga tikroji to Pr , į kurią pavirsta Pr' , reprodukcija; o šią reprodukciją savo ruožtu sąlygoja reprodukcijos procesai, vykstant už Pr' atstovaujamo individualinio kapitalo reprodukcijos proceso ribų.

I formoje aktas $P—Pr < \frac{D}{Op}$ paruošia tik pirmąjį piniginio kapitalo pavirtimą į gamybinį kapitalą; II formoje — pavirtimą atgal iš prekinio kapitalo į gamybinį kapitalą; vadinasi, jei pramoninio kapitalo lieka įdėta tiek pat, šis aktas paruošia prekinio kapitalo pavirtimą atgal į tuos pačius gamybos elementus, iš kurių jis kilo. Todėl čia, kaip ir I formoje, šis aktas yra paruošiamoji gamybos proceso fazė, bet jau kaip sugrįžimas į jį, jo atnaujinimas, vadinasi, reprodukcijos proceso pirmtakas, todėl ir vertės didinimo proceso pasikartojimo pirmtakas.

Reikia dar kartą pažymėti, kad aktas $P—D$ yra ne paprasti prekių mainai, bet pirkimas prekės D , kuri turi būti naudojama pridedamajai vertei gaminti, panašiai kaip ir $P—Gp$ tėra vien procedūra, medžiagiškai būtina tam pačiam tikslui pasiekti.

Įvykdžius $P—Pr < \frac{D}{Op}$, P paverčiamas atgal į gamybinį kapitalą, į G , ir apytaka vėl prasideda.

Vadinasi, $G...Pr'—P'—Pr...G$ išplėstinė forma yra tokia:

$$G...Pr' \left(\begin{array}{c} (Pr) \\ + \\ pr \end{array} \right) - \left(\begin{array}{c} (P) \\ + \\ p \end{array} \right) - Pr < \frac{D}{Op}...G$$

Piniginio kapitalo pavertimas gamybinio kapitalu yra prekių pirkimas, turint tikslą gaminti prekes <ir kaip tik kapitalistiškai gaminti prekes>. Vartojimas įeina į paties kapitalo apytaką tik tiek, kiek jis yra šitoks gamybinis vartojimas; jo sąlyga yra ta, kad su šitaip vartojamų prekių pagalba sukuriama pridedamoji vertė. O tai yra kažkas labai skirtinga nuo tos gamybos ir net tos prekinės gamybos, kurios tikslas yra gamintojų egzistavimas; prekės pakeitimas preke, sąlygojamas pridedamosios vertės gaminimo, yra visai kas kita, negu produktų mainai kaip tokie, kurie vyksta tik pinigams tarpininkaujant. Bet taip vaizduoja reikalą ekonomistai, norėdami įrodyti, kad perprodukcija yra negalima.

Be P , paverčiamo į D ir Gp , gamybinio vartojimo, apytakoje yra pirmasis narys akto $P—D$, kuris darbininkui yra $D—P=Pr—P$. Iš tos cirkuliacijos $D—P—Pr$, kuri eina iš darbininko ir apima jo vartojimą, į kapitalo apytaką įeina tik pirmasis narys, kaip $P—D$ rezultatas. Antrasis aktas, būtent $P—Pr$, neįeina į individualinio kapitalo cirkuliaciją, nors ir yra kilęs iš jos. Bet kapitalistų klasei

yra reikalingas nuolatinis darbininkų klasės buvimas, todėl yra reikalingas ir akto $P—Pr$ tarpininkaujamas darbininko vartojimas.

Kapitalo vertės apytakos tęsimo atžvilgiu, taip pat ir kapitalisto vykdomo pridėamosios vertės suvartojimo atžvilgiu aktas $Pr'—P'$ parodo tik viena: kad Pr' yra paverstas į pinigus, parduotas. Jis, žinoma, yra perkamas tik dėl to, kad daiktas yra vartojamoji vertė ir, vadinasi, tinka vienokiam ar kitokiam, gamybiniam ar individualiniam vartojimui. Bet jei Pr' cirkuliuoja toliau, pvz., verpalus pirkusio pirklio rankose, tai ši aplinkybė iš pradžių neturi nieko bendro su tęsimu apytakos to individualinio kapitalo, kuris pagamino verpalus ir pardavė juos pirkliui. Visas procesas vyksta toliau, o kartu vyksta toliau ir jo sąlygojamas individualinis kapitalisto ir darbininko vartojimas. Ši aplinkybė yra svarbi tyrinėjant krizes.

Būtent, kai Pr' yra parduotas, paverstas į pinigus, jis gali būti paverstas atgal į realius darbo proceso, vadinasi, ir reprodukcijos proceso veiksmus. Ar Pr' nupirko galutinis vartotojas, ar pirklys, kuris savo ruožtu nori jį parduoti, tai betarpiškai visai nekeičia reikalo. Kapitalistinės gamybos sukuriamų prekių masių dydį apsprendžia šios gamybos mastas ir poreikis ją nuolat plėsti, o ne iš anksto nustatytas paklausos ir pasiūlos kompleksas, ne tenkintinų poreikių kompleksas. Masinei gamybai betarpiškas pirkėjas, išskyrus kitus pramoninius kapitalistus, gali būti tik pirklys didmenininkas. Tam tikrose ribose reprodukcijos procesas gali vykti nesikeičiančiu arba išplėstiniu mastu, nors iš jo išmestosis prekės iš tikrųjų nėra perėjusios į individualinio arba gamybinio vartojimo sferą. Kapitalo apytaka, iš kurios prekės yra kilusios, neapima prekių vartojimo. Pavyzdžiui, jei verpalai yra parduoti, verpaluose esančios kapitalo vertės apytaka gali prasidėti iš naujo, nepriklausomai nuo to, kas įvyko su parduotaisiais verpalais. Jei pavyksta parduoti produktą, kapitalistinio gamintojo požiūriu viskas eina normaliai. Kapitalo vertės, kuriai atstovauja šis kapitalistinis gamintojas, apytaka nenutrūksta. O jei šis procesas išplečiamas, ir tai apima išplėstinį gamybos priemonių gamybinį vartojimą, — tai tokia kapitalo reprodukcija gali sukelti išplėstinį darbininkų individualinį vartojimą (vadinasi, ir paklausą), nes šį procesą pradeda ir jam tarpininkauja gamybinis vartojimas. Tuo būdu pridėamosios vertės gaminimas, o drauge su juo ir individualinis kapitalisto vartojimas gali didėti, viso reprodukcijos proceso būklė gali būti nepaprastai klestinti, — ir vis dėlto didelė prekių dalis gali pereiti į vartojimo sferą tik tariamai, o iš tikrųjų gali likti neparduota perpirklių rankose, vadinasi, faktiškai vis dar tebebūti rinkoje. Bet prekių srautas eina po srauto, ir pagaliau paaiškėja, kad pirmesnysis srautas tik tariamai yra vartojimo absorbuotas. Prekiniai kapitalai tarpusavy varžosi vienas su kitu dėl vietos rinkoje. Vėliau pasirodžiusieji parduoda žemesne kaina, kad tik parduotų. Pirmesnieji

srautai dar nėra realizuoti, kai jau sueina terminai mokėti už juos. Jų savininkai turi pasiskelbti neišsigalinčiais arba, kad galėtų mokėti, turi parduoti bet kuria kaina. Toks pardavimas nieko bendro neturi su tikrąja paklausos būkle. Jį apsprendžia vien *mokėjimų paklausa*, absoliuti būtinybė paversti prekę pinigais. Tuomet kyla krizė. Ji pasireiškia ne tuo, kad betarpiškai sumažėja vartotojų paklausa, individualinio vartojimo paklausa, bet tuo, kad sumažėja kapitalo mainai į kapitalą, susiaurėja kapitalo reprodukcijos procesas.

Jei prekės Gp ir D , į kurias pavirsta P , kad atliktų savo funkciją kaip piniginis kapitalas, kaip kapitalo vertė, skirta pavirsti atgal į gamybinį kapitalą, — jei šios prekės perkamos arba apmokamos įvairiais laiko tarpais ir, vadinasi, $P-Pr$ vaizduoja eilę vienas po kito vykstančių pirkimų ir mokėjimų, tai viena P dalis vykdo aktą $P-Pr$, o kita dalis tebelieka piniginiame būvyje, kad vėliau, atėjus paties proceso sąlygų nustatytam laikui, būtų naudojama eilei vienalaikių arba vienas po kito einančių aktų $P-Pr$. Ši dalis tik laikinai yra atitraukta nuo cirkuliacijos, kad tam tikru momentu pradėtų veikti, imtų vykdyti savo funkciją. Bet pats šios dalies laikymas atsargoje savo ruožtu yra funkcija, kurią apsprendžia jos cirkuliacija ir kuri skirta cirkuliacijai. Tokiu atveju jos kaip pirkimo ir mokėjimo fondo egzistavimas, jos judėjimo sustojimas, jos nutrūkusios cirkuliacijos būvis taip pat yra būvis, kuriame pinigai kaip piniginis kapitalas atlieka vieną iš savo funkcijų. Kaip piniginis kapitalas, nes šiuo atveju net laikinai rimtyje esantieji pinigai yra dalis piniginio kapitalo $P(P'-p=P)$, tos prekinio kapitalo vertės dalies, kuri $=G$, lygi vertei gamybinio kapitalo, kuris yra pradinis apytakos taškas. Iš antros pusės, visi iš cirkuliacijos paimti pinigai turi lobio formą. Vadinasi, lobio forma, kurią turi pinigai, čia pasidaro piniginio kapitalo funkcija, visiškai taip pat kaip akte $P-Pr$ funkcija pinigų, kurie yra pirkimo priemonė arba mokėjimo priemonė, virsta piniginio kapitalo funkcija. Priežastis yra ta, kad kapitalo vertė čia egzistuoja pinigine forma, pinigine forma čia yra pramoninio kapitalo būvis, kurį apsprendžia bendras jo apytakos sąryšis vienoje iš jos stadijų. Bet tuo pačiu metu čia vėl pasitvirtina, kad piniginis kapitalas pramoninio kapitalo apytakoje neatlieka jokių kitų funkcijų, kaip tik pinigų funkcijas, ir kad šios pinigų funkcijos tik dėl savo sąryšio su kitomis šios apytakos stadijomis turi kartu ir kapitalo funkcijų reikšmę.

P' kaip p santykio su P , kaip kapitalistinio santykio pasireiškimas betarpiškai yra funkcija ne piniginio kapitalo, bet prekinio kapitalo Pr' , kuris savo ruožtu kaip pr ir Pr santykis išreiškia tik gamybos proceso rezultata, tik jame įvykusio kapitalo vertės savaiminio padidėjimo rezultata.

Jei tolesnis cirkuliacijos proceso vyksmas susiduria su tokio-
mis kliūtimis, kad P dėl išorinių aplinkybių, rinkos padėties ir t. t.,

turi sustabdyti savo funkciją $P-Pr$ ir dėl to ilgesnį ar trumpesnį laiką išlaiko savo piniginę formą, tai mes vėl turime pinigus lobio pavidalu. Tai vyksta ir paprastojoje prekinėje cirkuliacijoje, kai perėjimą nuo $Pr-P$ į $P-Pr$ nutraukia išorinės aplinkybės. Tai yra priverstinis lobio sudarymas. Tuo būdu šiuo atveju pinigai turi ne-naudojamo, paslėptinio piniginio kapitalo formą. Tačiau tuo tarpu mes ties tuo ilgiau nesustosime.

Bet abiem atvejais piniginio kapitalo susilaikymas piniginiame savo būvyje yra judėjimo nutrūkimo rezultatas, ar šis nutrūkimas būtų tikslingas ar netikslingas, laisvanoriškas ar priverstinis, ar jis išplauktų iš kapitalo funkcijų ar prieštarautų joms.

II. KAUPIMAS IR REPRODUKCIJA ISPLĖSTINIU MASTU

Kadangi proporcijos, kuriomis gali būti plečiamas gamybos procesas, yra ne savavališkai nustatomos, bet apsprendžiamos technikos, tai realizuotoji pridėjamoji vertė, nors ji ir būtų skiriama kapitalizavimui, neretai tik kelioms apytakoms pasikartojus gali pasiekti tokį dydį (vadinasi, turi būti sukaupta iki tokio dydžio), kuriam esant ji tikrai gali funkcionuoti kaip papildomas kapitalas arba įeiti į vykdančios savo procesą kapitalo vertės apytaką. Vadinasi, pridėjamoji vertė sustingsta į lobį ir šia forma sudaro paslėptinį piniginį kapitalą. Paslėptinį [latent], — nes jis negali veikti kaip kapitalas, kol išlaiko piniginę formą^{6a}. Vadinasi, lobio sudarymas čia yra momentas, įeinąs į kapitalistinio kaupimo procesą, su juo susijęs, bet kartu iš esmės skirtingas nuo jo. Skirtingas, — nes paslėptinio piniginio kapitalo susidarymas neišplečia paties reprodukcijos proceso. Atvirksčiai, paslėptinis piniginis kapitalas čia susidaro todėl, kad kapitalistinis gamintojas negali betarpiškai išplėsti savo gamybos masto. Jeigu jis savo pridėdamąjį produktą parduoda aukso arba sidabro verslovininkui, kuris meta į cirkuliaciją naują aukso arba sidabro kiekį, arba — tai yra tas pat — pirklui, kuris mainais už tam tikrą nacionalinio pridėjamojo produkto dalį įveža iš užsienio papildomo aukso arba sidabro, tai jo paslėptinis piniginis kapitalas sudaro aukso arba sidabro pavidalu esančio nacionalinio lobio prieauglį. Visais kitais atvejais, pvz., tie 78 sv. st., kurie pirkėjo rankose buvo cirkuliacijos priemonė, kapitalisto rankose įgauna tik lobio formą; vadinasi, tik kitaip yra paskirstomas nacionalinis lobis, esantis aukso arba sidabro pavidalu.

Jei mūsų kapitalisto santoriuose pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė (tokiu būdu, kad pirkėjas apmoka prekes tik per ilgesnį ar trumpesnį laiką), tai kapitalizavimui skirtas pridėdamasis

^{6a} Išsireiškimas «paslėptinis» [«latent»] paimtas iš fizikoje esančios slapstosios šilumos sąvokos, kurią dabar beveik yra pašalinusi energijos kitimo teorija. Todėl trečiajame skyriuje (vėliau suredaguotame) Marksas pakeičia jį išsireiškimu, paimtu iš potencinės energijos sąvokos: «potencinis», arba, iš analogijos su D'Alamberto virtualiniais greičiais, «virtualinis kapitalas». — F. E.

produktas pavirsta ne pinigais, bet skolos reikalavimais, nuosavybės titulu į ekvivalentą, kurį pirkėjas, gal būt, jau turi arba, gal būt, tik numato turėti. Šis ekvivalentas neįeina į reprodukcijos procesą, priklausantį šiai apytakai, — kaip į ją neįeina ir pinigai, įdėti į vertybinius popierius ir t. t., — nors jis gali įeiti į kito individualinio pramoninio kapitalo apytaką.

Visą kapitalistinę gamybos pobūdį apsprendžia avansuotos kapitalo vertės didinimas, vadinasi, pirmoje eilėje kuo didesnės pridedamosios vertės gaminimas; o antra (žr. I knyga, XXII skirsnis), — kapitalo gaminimas, vadinasi, pridedamosios vertės pavertimas kapitalu. Kaupimas, arba gamyba išplėstiniu mastu, kuris kaip priemonė pridedamosios vertės gaminimui nuolat plėsti, todėl ir kapitalistui turtėti, yra asmeninis pastarojo tikslas ir sudaro vieną iš bendrųjų kapitalistinės gamybos tendencijų; toliau besivystydamas, kaip parodyta pirmoje knygoje, jis pasidaro būtinybe kiekvienam individualiniam kapitalistui. Nuolatinis kapitalo didinimas pasidaro sąlyga jam išlaikyti. Tačiau mes negrįšime prie to, kas anksčiau buvo išdėstyta.

Iš pradžių mes išnagrinėjome paprastąją reprodukciją, laikydamiesi prielaidos, kad visa pridedamoji vertė išleidžiama kaip pajamos. Normaliomis sąlygomis viena pridedamosios vertės dalis iš tikrųjų visuomet turi būti išleidžiama kaip pajamos, o kita dalis — kapitalizuojama, ir čia visiškai neturi reikšmės, kad tam tikrais laikotarpiais pagaminta pridedamoji vertė vienu atveju yra visa suvartojama, kitu atveju — visa kapitalizuojama. Vidutiniškai imant, — o bendroji formulė gali atvaizduoti tik vidutinį judėjimą, — vyksta ir viena ir kita. Tačiau, nenorint komplikuoti formulės, bus geriau tarus, kad kaupiama visa pridedamoji vertė. Formulė $G \dots P' - P' - P' < \frac{D}{G_p} \dots G'$ išreiškia gamybinį kapitalą, kuris atgaminamas išplėstiniu mastu, didėjant jo vertei, ir kaip padidėjęs gamybinis kapitalas pradeda antrąją savo apytaką arba, tai yra tas pat, atnaujina pirmąją savo apytaką. Kai prasideda ši antroji apytaka, mes kaip pradinį tašką vėl turime G ; tačiau šis G yra didesnis gamybinis kapitalas, negu kad buvo pirmasis G . Lygiai taip pat, kai formulėje $P \dots P'$ antroji apytaka prasideda nuo P' , tai šis P' funkcionuoja kaip P , kaip tam tikro dydžio avansuotas piniginis kapitalas; tai yra didesnis piniginis kapitalas negu tas, kuriuo buvo pradėta pirmoji apytaka; bet kai tik jis pradeda vykdyti avansuoto piniginio kapitalo funkciją, jau išnyksta bet koks ženklas, rodąs, kad jis padidėjo kapitalizuojant pridedamąją vertę. Šią jo kilmę išdildo piniginio kapitalo forma, kuria jis pradeda savo apytaką. Tas pat atsitinka ir su G' , kai jis yra pradinis naujos apytakos taškas.

Jei mes $G \dots G'$ palyginsime su $P \dots P'$, arba su pirmąja apytaka, tai pamatysime, kad jie turi toli gražu nevienodą reikšmę. $P \dots P'$, paimtas pats savaime kaip atskira apytaka, teišreiškia vien

tai, kad P , piniginis kapitalas (arba pramoninis kapitalas, kuris savo apytaką atlieka kaip piniginis kapitalas), yra pinigų gimdą pinigai, vertę gimdanti vertė, kad jis gamina pridėjamąją vertę. Priešingai, G apytakoje, pasibaigus pirmajai stadijai, gamybos proceso stadijai, vertės didinimo procesas jau yra įvykęs, o pasibaigus antrajai stadijai $Pr'—P'$ (pirmajai cirkuliacijos stadijai), kapitalo vertė + pridėdamoji vertė jau egzistuoja kaip realizuotas piniginis kapitalas, kaip P' , kuris pirmojoje apytakoje buvo paskutinis kraštutinis narys. Kad pridėdamoji vertė yra pagaminta, tai pirmiau išnagrinėtoje formoje $G...G$ (žr. išplėstinę formulę 64 puslapyje) išreiškė $pr—p—pr$, kuris antrojoje savo stadijoje iškrinta iš kapitalo cirkuliacijos ir yra pridėamosios vertės kaip pajamų cirkuliacija. Šioje formoje, kur visas judėjimas yra išreikštas $G...G$ pavidalu, kur, vadinasi, tarp abiejų baigiamųjų taškų nėra jokio vertės skirtumo, avansuotos vertės didinimas, pridėamosios vertės gaminimas, yra išreikštas taip pat, kaip akte $P...P'$; tik aktas $Pr'—P'$, būdamas paskutinė $P...P'$ stadija ir antroji apytakos stadija, yra pirmoji cirkuliacijos stadija formoje $G...G$.

G' formoje $G...G'$ išreiškia ne tai, kad yra pagaminta pridėdamoji vertė, bet tai, kad pagaminta pridėdamoji vertė yra kapitalizuota, vadinasi, kad įvyko kapitalo kaupimas, todėl G' , priešingai G , susideda iš pradinės kapitalo vertės plius jos judėjimu sukaupto kapitalo vertė.

Ir P' , kaip paprastas $P...P'$ užbaigimas, ir Pr' , koks jis yra visose šiose apytakose, paimti kaip tokie, išreiškia ne judėjimą, bet jo rezultatą: kapitalo vertės padidėjimą, realizuotą prekine forma arba pinigine forma, todėl jie išreiškia kapitalo vertę kaip $P+p$ arba kaip $Pr+p$, kaip kapitalo vertės santykį su pridėjamąja verte kaip jos atžala. Šį rezultatą jie išreiškia kaip įvairios padidėjusios kapitalo vertės cirkuliacijos formos. Bet nei formoje Pr' , nei formoje P' įvykęs vertės padidėjimas pats nėra nei piniginio kapitalo funkcija, nei prekinio kapitalo funkcija. Piniginis ir prekinis kapitalas yra atskiros, skirtingos pramoninio kapitalo formos, skirtingi pramoninio kapitalo egzistavimo būdai, kurie atitinka skirtingas jo funkcijas. Piniginis kapitalas gali vykdyti tik pinigų funkcijas, prekinis kapitalas — tik prekių funkcijas, ir skirtumas tarp jų tėra skirtumas tarp pinigų ir prekių. Lygiai taip pat pramoninis kapitalas, turėdamas gamybinio kapitalo formą, gali susidėti tik iš tų elementų, kurie apimtai įeina į bet kurį darbo procesą, sukuriantį produktus: iš vienos pusės, iš daiktinių darbo sąlygų (gamybos priemonių), iš antros pusės — iš gamybiškai (tikslingai) funkcionuojančios darbo jėgos. Pramoninis kapitalas gali egzistuoti gamybos sferoje tik esant tokiai jo sudėčiai, kuri atitinka gamybos procesą apimtai, vadinasi, ir nekapitalistinį gamybos procesą; lygiai taip pat cirkuliacijos sferoje jis gali egzistuoti tik dviem formomis,

atitinkančiomis šią sferą: prekės forma ir pinigų forma. Bet gamybos elementų suma nuo pat pradžios pasireiškia kaip gamybinis kapitalas dėl to, kad darbo jėga yra švetima darbo jėga, kurią kapitalistas yra nupirkęs iš jos savininko visiškai taip pat, kaip jis yra nupirkęs gamybos priemones iš kitų prekių savininkų; todėl ir pats gamybos procesas pasireiškia kaip gamybinė pramoninio kapitalo funkcija, o pinigai ir prekė yra to paties pramoninio kapitalo cirkuliacijos formos, vadinasi, pinigų ir prekės funkcijos yra šio kapitalo cirkuliacijos funkcijos, ir čia jos arba parengia gamybinio kapitalo funkcijas arba išplaukia iš jų. Pinigų funkcija ir prekės funkcija čia tuo pačiu metu yra piniginio kapitalo ir prekinio kapitalo funkcijos tik dėl to, kad jos yra tarpusavyje susijusios kaip formos tų funkcijų, kurias pramoninis kapitalas turi vykdyti įvairiose savo apytakos proceso stadijose. Vadinasi, būtų neteisinga specifines savybes ir funkcijas, apibūdinančias pinigus kaip pinigus ir prekę kaip prekę, kildinti iš jų kaip kapitalo savybių, — ir lygiai taip pat neteisinga, atvirkščiai, gamybinio kapitalo savybes kildinti iš to, kad jis egzistuoja gamybos priemonių pavidalu.

Kai P' arba Pr' yra fiksuojami kaip $P+p$, $Pr+pr$, t. y. kaip kapitalo vertės santykis su pridedamąja verte kaip su pirmosios atžala, tai šis santykis reiškiasi vieną kartą pinigine forma, kitą kartą — prekiene forma, o tai reikalo nėra kiek nekeičia. Vadinasi, šis santykis išplaukia ne iš savybių ir funkcijų, būdingų pinigams kaip tokiems arba prekei kaip tokiai. Abiem atvejais kapitalą apibūdinanti savybė būti vertę gimdančia verte yra išreikšta tik kaip rezultatas. Pr' visuomet yra G funkcionavimo produktas, o P' tik Pr' forma, pakitusi pramoninio kapitalo apytakoje. Todėl, kai realizuotas piniginis kapitalas vėl pradeda funkcionuoti kaip piniginis kapitalas, jis jau nebeišreiškia kapitalistinio santykio, kurį turi savyje $P'=P+p$. Kai $P \dots P'$ yra išeita ir P' vėl pradeda apytaką, P' figūruoja jau ne kaip P' , bet kaip P , net jei visa pridedamoji vertė, kurią turi savyje P' , yra kapitalizuota. Mūsų pavyzdyje antrąją apytaką pradeda 500 sv. st. piniginis kapitalas, o pirmąją buvo pradėję 422 sv. st. Piniginis kapitalas, kuris pradeda apytaką, yra 78 sv. st. didesnis, negu buvo pirmiau; šis skirtumas yra lyginant vieną apytaką su kita; bet šio palyginimo nėra kiekvienos atskiros apytakos rėmuose. Avansuotieji kaip piniginis kapitalas 500 sv. st., iš kurių 78 sv. st. pirmiau egzistavo kaip pridedamoji vertė, vaidina visiškai tokį pat vaidmenį, kaip 500 sv. st., kuriais kitas kapitalistas pradeda pirmąją savo apytaką. Tas pat yra ir gamybinio kapitalo apytakoje. Padidėjęs G' , atnaujinus apytaką, pasirodo vien kaip G , taip kaip G paprastojoje reprodukcijoje $G \dots G$.

Stadijoje $P'-Pr' < \frac{D}{Gp}$ išaugusį dydį pažymi tik Pr' , bet ne D' ar Gp' . Kadangi Pr yra D ir Gp suma, tai jau Pr' rodo, kad jame esančių D ir Gp suma yra didesnė, negu buvo pradiniame G . Bet,

antra vertus, žymėti D' ir Gp' būtų ir klaidinga, nes, kaip mes žinome, augant kapitalui kinta jo sudėtis pagal vertę — būtent, pastaroji vystosi taip, kad Gp vertė auga, o D vertė santykinai visuomet mažėja, o dažnai mažėja ir absoliučiai.

III. PINIGŲ KAUPIMAS

Ar gali p , pinigais pavirtusi pridedamoji vertė, tuojau vėl prisijungti prie kapitalo vertės, vykdančios savo judėjimo procesą, ir tuo būdu drauge su kapitalu P įeiti P' sudėtyje į apytakos procesą, — tai apsprendžia aplinkybės, kurios nepriklauso vien tik nuo p buvimo. Jei p turi būti naudojamas kaip piniginis kapitalas naujoje, savarankiškoje įmonėje, kurią numatoma įsteigti greta pirmosios, tai aišku, kad p gali būti tam panaudotas tik tada, kai jis yra minimalaus dydžio, reikalingo tokiai įmonei. Jei p turi būti panaudotas pradinei įmonei plėsti, tai vėl G medžiaginių veiksnių santykiai ir jų verčių santykis reikalauja tam tikro minimalaus p dydžio. Tarp visų šioje įmonėje veikiančių gamybos priemonių yra ne tik kokybinis, bet ir tam tikras kiekybinis santykis, tam tikras dydžių proporcingumas. Šie medžiaginiai santykiai ir su jais susiję į gamybinių kapitalą įeinančių veiksnių verčių santykiai apsprendžia tą minimalų dydį, kurį turi pasiekti p , kad jį, kaip gamybinio kapitalo prieauglį, būtų galima paversti papildomomis gamybos priemonėmis ir papildoma darbo jėga arba tik pirmosiomis. Pavyzdžiui, verpyklos savininkas negali padidinti savo verpsčių skaičiaus, kartu neįsigydamas atitinkamo skaičiaus karšimo ir kedenimo staklių, jau nekalbant apie padidintas išlaidas medvilnei ir darbo užmokesčiui, kurias sąlygoja toks įmonės išplėtimas. Vadinasi, norint tai įvykdyti, pridedamoji vertė jau turi sudaryti nemažą sumą (paprastai naujos išlaidos skaičiuojamos 1 sv. st. verpstei). Kol p pasiekia šį minimalų dydį, kapitalas turi keletą kartų pakartoti apytaką, iki jo vienas po kito pagamintų p suma galės funkcionuoti drauge su P , vadinasi, akte $P' - Pr' < \frac{D}{Gp}$. Net, paprasti detalių pakeitimai, pvz., verpimo mašinos, jei šie pakeitimai kelia našumą, reikalauja didesnio verpiamosios medžiagos sunaudojimo, reikalauja padidinti skaičių mašinų, kuriomis apdirbama medvilnė prieš verpiant, ir t. t. Vadinasi, tarpiniu laikotarpiu p kaupiamas, ir jo kaupimas yra ne jo paties funkcija, bet G . . . G pakartojimų rezultatas. Jo paties funkcija yra išbūti piniginiame būvyje tol, kol jis iš pakartotinių vertės didėjimo apytakų, — vadinasi, iš išorės, — pakankamai priaugs, kad pasiektų minimalų dydį, kuris reikalingas jam aktyviai funkcionuoti. Tik pasiekęs šį dydį, jis gali dalyvauti piniginio kapitalo P funkcionavime, — dalyvauti iš tikrųjų kaip piniginis kapitalas, šiuo atveju kaip sukaupta funkcionuojančio piniginio kapitalo P dalis. Tarpiniu laikotarpiu p kaupiamas ir egzistuoja tik susidarymo, augimo

procesė esančio lobio forma. Vadinasi, pinigų kaupimas, lobio sudarymas čia yra procesas, kuris laikinai lydi tikrąjį kaupimą, plėtimą to masto, kuriuo veikia pramoninis kapitalas. Lydi laikinai, nes, kol lobbis lieka lobio būvyje, jis nefunkcionuoja kaip kapitalas, nedalyvauja vertės didinimo procese, lieka pinigų suma, kuri auga tik todėl, kad jai neprisidedant gaunami pinigai dedami į tą pačią skrynją.

Lobio forma tėra tik forma pinigų, nesančių cirkuliacijoje, pinigų, kurių cirkuliacija nutraukta ir kurie dėl to išlaiko savo piniginę formą. Kai dėl paties lobio sudarymo proceso, tai jis savybinas bet kuriai prekinėi gamybai, o kaip savitiksliis vaidina vaidmenį tik neišsivysčiusiose, ikikapitalistinėse šios gamybos formose. Bet šiuo atveju lobbis yra piniginio kapitalo forma, o lobio sudarymas yra procesas, kuris laikinai lydi kapitalo kaupimą, kadangi — ir kiek — pinigai čia figūruoja kaip *paslėptinis piniginis kapitalas*; lobio sudarymas, — piniginę formą turinčios pridedamosios vertės išlaikymas lobio būvyje, — čia yra už kapitalo apytakos ribų vykstanti, funkcionaliai apibrėžta parengiamoji stadija pridedamajai vertei paversti į tikrai funkcionuojantį kapitalą. Vadinasi, dėl šios savo paskirties tai yra paslėptinis piniginis kapitalas; todėl ir dydį, kurį turi pasiekti lobbis, prieš stodamas į procesą, kiekvieną kartą apsprendžia gamybinio kapitalo sudėtis pagal vertę. Bet kol pinigai lieka lobio būvyje, jie dar nefunkcionuoja kaip piniginis kapitalas; sudaro nenaudojamą piniginį kapitalą; ne todėl, kad, kaip pirmiau, jų funkcija yra nutraukta, bet todėl, kad jie dar nepajėgia atlikti savo funkcijos.

Mes čia paėmėme pinigų kaupimą jo pradine realia forma, kaip tikrąjį piniginį lobį. Bet jis gali vykti ir paprastos aktyvinės sąskaitos, *Pr'* pardavusio kapitalisto skolos reikalavimų forma. Kai dėl kitų formų, kada paslėptinis piniginis kapitalas ir tarpiniu laikotarpiu egzistuoja kaip pinigus gimdantieji pinigai, pvz., kaip palūkanas duodantieji indėliai kuriame nors banke, vekseliai arba kokie nors vertybiniai popieriai, tai šios formos čionai nepriklauso. Pinigais realizuota pridedamoji vertė tokiu atveju atlieka ypatingas kapitalo funkcijas už to pramoninio kapitalo, iš kurio ji yra kilusi, apytakos ribų, — funkcijas, kurios, pirma, neturi nieko bendro su ta kapitalo apytaka kaip tokia ir, antra, yra skirtingos nuo pramoninio kapitalo funkcijų ir čia dar neišnagrinėtos.

IV. ATSARGINIS FONDAS

Lobbis ką tik išnagrinėta forma, kuri yra pridedamosios vertės egzistavimo forma, yra piniginis kaupimo fondas, ta piniginė forma, kurią laikinai įgauna kapitalo kaupimas ir kuri tokiu laipsniu

pati yra pastarojo sąlyga. Bet šis kaupimo fondas gali atlikti ir atskiras šalutines funkcijas, t. y. įeiti į kapitalo apytakos procesą, jam neįgaunant formos $G \dots G'$ ir, vadinasi, neišplečiant kapitalistinės reprodukcijos masto.

Jei procesas $P r' - P'$ užsitęsia ilgiau jo normalaus laiko ir, vadinasi, prekinio kapitalo pavirtimas į piniginę formą nenormaliai užtrunka arba jeigu, įvykus šiam pavirtimui, pvz., kaina gamybos priemonių, į kurias turi būti paverstas piniginis kapitalas, pakyla aukščiau to lygio, kuris buvo apytakai prasidedant, tai lobis, funkcionuojantis kaip kaupimo fondas, gali būti panaudotas tam, kad užimtų piniginio kapitalo arba jo dalies vietą. Vadinasi, piniginis kaupimo fondas naudojamas kaip atsarginis fondas apytakos sutrikimams išlyginti.

Kaip toks atsarginis fondas jis skiriasi nuo apytakoje $G \dots G$ išnagrinėto pirkimo priemonių ir mokėjimo priemonių fondo. Šios priemonės yra dalis funkcionuojančio piniginio kapitalo (vadinasi, jos yra aplamai esančios procese kapitalo vertės tam tikros dalies egzistavimo formos), kurio dalys pradeda funkcionuoti tik viena po kitos, įvairiais laiko tarpais. Nenutrūkstamoje gamybos proceso eigoje nuolat susidaro atsarginis piniginis kapitalas, nes, pvz., šiandien įplaukė mokėjimai, o patiems mokėti teks tik vėliau, šiandien parduotos didesnės prekių masės, o pirkti didesnes prekių mases teks tik paskesnėmis dienomis; vadinasi, šiais protarpiais dalis apyvartinio kapitalo nuolat turi piniginę formą. Priešingai, atsarginis fondas nėra funkcionuojančio kapitalo, tiksliau, piniginio kapitalo sudėtinė dalis, jis yra parengiamojoje savo kaupimo stadijoje esančio kapitalo, aktyviu kapitalu dar nepavirtusios pridedamosios vertės sudėtinė dalis. Beje, savaiame suprantama, kad keblioje situacijoje kapitalistas visai neklausia, kokias konkrečias funkcijas turi atlikti jo rankose esantieji pinigai, bet panaudoja tai, ką jis turi, — kad tik palaikytų savo kapitalo apytakos proceso vyksmą. Antai, mūsų pavyzdyje $P = 422$ sv. st., $P' = 500$ sv. st. Jei 422 sv. st. dydžio kapitalo dalis egzistuoja kaip mokėjimo priemonių ir pirkimo priemonių fondas, kaip pinigų atsarga, tai čia numatoma, kad, esant nepasikeitusioms aplinkybėms, ji visa stos į apytaką ir kad ji yra pakankama šiam tikslui. Bet atsarginis fondas yra 78 sv. st. pridedamosios vertės dalis; ji gali stoti į 422 sv. st. vertės kapitalo apytakos procesą vien tuo atveju, jei ši apytaka vyksta aplinkybėmis, kurios nelieka nepasikeitusios; juk ji yra kaupimo fondo dalis ir šiuo atveju figūruoja neplečiant reprodukcijos masto.

Piniginis kaupimo fondas jau yra paslėptinio piniginio kapitalo egzistavimas; vadinasi, yra pinigų virtimas piniginiu kapitalu.

Bendroji gamybinio kapitalo apytakos formulė, apimanti paprastąją reprodukciją ir reprodukciją išplėstiniu mastu, yra tokia:

$$G \dots \overbrace{P r' - P'}^1 \cdot \overbrace{P - P r'}^2 < \frac{D}{G_p} \dots G(G').$$

Jei $G = G'$, tai P antroje dalyje $= P' - p$; jei $G = G'$, tai P antroje dalyje yra didesnis negu $P' - p$, t. y. p visas arba iš dalies virto piniginiu kapitalu.

Gamybinio kapitalo apytaka yra ta forma, kuria klasikinė ekonomija nagrinėja pramoninio kapitalo apytakos procesą.

TREČIASIS SKIRSNIS
PREKINIO KAPITALO APYTAKA

Bendroji prekinio kapitalo apytakos formulė yra tokia:

$$Pr' - P' - Pr \dots G \dots Pr'$$

Pr' yra ne tik dviejų pirmiau išnagrinėtų apytakų produktas, bet ir jų prielaida, nes tai, kas vienam kapitalui yra $P - Pr$, jau numato $Pr' - P'$ kitam kapitalui, — bent tiek, kiek dalis gamybos priemonių pati yra kitų savo apytaką vykdančių individualinių kapitalų prekinis produktas. Mūsų atveju, pvz., anglis, mašinos ir t. t. yra anglies pramonininko, kapitalistinio mašinų gamintojo ir t. t. prekinis kapitalas. Toliau, jau I skirsnio 4 poskyryje yra parodyta, kad jau pirmą kartą kartojantis $P \dots P'$, prieš pasibaigiant šiai antrajai piniginio kapitalo apytakai, iš anksto numatoma ne tik apytaka $G \dots G$, bet ir apytaka $Pr' \dots Pr'$.

Jei reprodukcija vyksta išplėstiniu mastu, tai baigiamasis Pr' yra didesnis už pradinį Pr' , ir todėl jį čia reikia pažymėti Pr'' .

Trečiosios formos skirtumas nuo pirmųjų dviejų pasireiškia, pirma, tuo, kad čia apytaką pradeda visa cirkuliacija su abiem savo priešingomis fazėmis, o I formoje cirkuliaciją nutraukia gamybos procesas, II formoje visa cirkuliacija su savo dviem viena kitą papildančiomis fazėmis tėra tik reprodukcijos proceso tarpininkas ir todėl yra tarpininkaujantis judėjimas tarp $G \dots G$. Apytakoje $P \dots P'$ cirkuliacijos forma yra $P - Pr \dots Pr' - P' = P - Pr - P$. Apytakoje $G \dots G$ cirkuliacijos forma yra atvirkščia: $Pr' - P' \dots P - Pr = Pr - P - Pr$. Apytakoje $Pr' \dots Pr'$ cirkuliacija taip pat turi šią pastarąją formą.

Antra. Kartojantis I ir II apytakoms, net jei baigiamieji taškai P' ir G' yra atsinaujinusios apytakos pradiniai taškai, vis dėlto išnyksta ta forma, kurioje buvo pagaminti šie P' ir G' . $P' = P + p$, $G' = G + g$ pradeda naują procesą vėl kaip P ir G . O III formoje pradinis taškas Pr turi būti žymimas kaip Pr' , net jei apytaka atnaujinama pirmesniu mastu. To priežastis yra ši. I formoje, kai tik P' kaip toks pradeda naują apytaką, jis funkcionuoja kaip piniginis kapitalas P , kaip pinigine forma avansuota kapitalo vertė, kuri turi didėti. Avansuotas piniginis kapitalas, išaugęs dėl pirmosios

apytakos metu įvykusio kaupimo, padidėjo. Bet ar avansuoto piniginio kapitalo dydis yra 422 sv. st. ar 500 sv. st., — tai nė kiek nekeičia tos aplinkybės, kad jis yra paprasta kapitalo vertė. P' egzistuoja jau ne kaip išaugęs savo verte arba padidintas pridedamąja verte kapitalas, ne kaip kapitalistinis santykis. Jis (P') dar turi iš pradžių procese padidėti savo verte. Tas pat pasakytina ir apie $G \dots G'$; G' ir toliau turi nuolat funkcionuoti ir atnaujinti apytaką kaip G , kaip kapitalo vertė, kuri turi pagaminti pridedamąją vertę. — Priešingai, prekinio kapitalo apytaka prasideda ne šiaipjau kapitalo verte, bet prekinė forma jau padidėjusia kapitalo verte, ir todėl nuo pat pradžios apima ne tik prekinę formą turinčios kapitalo vertės, bet ir pridedamosios vertės apytaką. Jei šia forma vyksta paprastoji reprodukcija, tai baigiamajame taške pasirodo tokio pat dydžio Pr' , kaip pradiniam taške. Jeigu į kapitalo apytaką stoja dalis pridedamosios vertės, tai, nors pabaigoje ir atsiranda Pr'' vietoj Pr' , atsiranda didesnio dydžio Pr' , vis dėlto sekančioji apytaka vėl prasideda su Pr' , kuris tėra tik didesnis Pr' , negu buvo pirmesnėje apytakoje, ir pradeda naują savo apytaką su didesne sukaupta kapitalo verte, todėl ir su palyginti didesne naujai pagaminta pridedamąja verte. Visais atvejais Pr' visada pradeda apytaką kaip prekinis kapitalas, kuris = kapitalo vertei + pridedamoji vertė.

Pr' stoja kaip Pr atskiro pramoninio kapitalo apytakoje ne kaip šio kapitalo forma, bet kaip kito pramoninio kapitalo forma, jei gamybos priemonės yra šio pastarojo produktas. Pirmojo kapitalo aktas $P-Pr$ (t. y. $P-Gp$) šiam antrajam kapitalui yra $Pr'-P'$.

D ir Gp cirkuliacijos akte $P-Pr < D_p$ vaidina tolygų vaidmenį tiek, kiek jie yra prekės jų pardavėjų rankose, vienu atveju darbininkų, kurie parduoda savo darbo jėgą, antru atveju — gamybos priemonių savininkų, kurie jas parduoda. Pirkėjui, kurio pinigai čia funkcionuoja kaip piniginis kapitalas, D ir Gp funkcionuoja tik kaip prekės tol, kol jis jų dar nėra nupirkęs, vadinasi, kol jie, kaip kitiems priklausančios prekės, stovi priešais jo kapitalą, egzistuojantį pinigine forma; Gp ir D čia skiriasi tik tiek, kiek Gp savo pardavėjo rankose = Pr' , vadinasi, gali būti kapitalas, jei Gp yra prekinė pardavėjo kapitalo forma, o darbininkui D visuomet tėra tik prekė ir pasidaro kapitalu tik pirkėjo rankose, kaip G sudėtinė dalis.

Todėl Pr' niekuomet negali pradėti apytakos vien tik kaip Pr , vien tik kaip prekinė kapitalo vertės forma. Kaip prekinis kapitalas jis visuomet yra dvejopo pobūdžio. Vartojamosios vertės požiūriu jis yra G funkcionavimo produktas — šiuo atveju verpalai, — kurio elementai D ir Gp , atsiradę kaip prekės iš cirkuliacijos sferos, funkcionavo tik kaip šio produkto sukūrimo veiksniai. Antra, vertės

požiūriu jis yra kapitalo vertė G plus pridedamoji vertė m , kurią yra pagaminęs G funkcionavimas.

Tik paties Pr' apytakoje jo dalis $Pr=G$ =kapitalo vertei gali ir turi atsiskirti nuo tos Pr' dalies, kurioje yra pridedamoji vertė; <vadinasi, prekinis produktas, kuriame yra kapitalo vertė, gali ir turi atsiskirti nuo pridedamojo produkto, kuriame yra pridedamoji vertė>, — nepriklausomai nuo to, ar abi šios dalys yra faktiškai atskiriamos viena nuo kitos, kaip turint reikalo su verpalais, ar neatskiriamos, kaip mašinoje. Šiaip ar taip, šios vertės pasidaro atskiriamos viena nuo kitos kiekvieną kartą, kai tik Pr' pavirsta į P' .

Jei visą prekinį produktą galima suskirstyti į savarankiškus vienu ar daugiau dalinių produktus, kaip, pvz., mūsų 10 000 svarų verpalų, ir jei todėl aktą $Pr'-P'$ galima atvaizduoti kaip sumą vienas po kito įvykdytų pardavimų, tai kapitalo vertė prekinė forma gali funkcionuoti kaip Pr , gali atsiskirti nuo Pr' prieš realizuojant pridedamąją vertę, vadinasi, prieš realizuojant Pr' kaip visumą.

Iš 10 000 svarų verpalų, turinčių 500 sv. st. vertę, 8 440 svarų vertė=422 sv. st.=kapitalo vertei, yra atskirta nuo pridedamosios vertės. Jei kapitalistas parduos tik 8 440 svarų verpalų už 422 sv. st., tai šie 8 440 svarų verpalų išreiškia Pr , kapitalo vertę prekinė forma; esantis, be to, tame Pr' 1 560 svarų verpalų pridedamasis produktas=78 sv. st. pridedamajai vertei, stotų į cirkuliaciją tik vėliau; kapitalistas galėtų atlikti $Pr-P-Pr < \frac{D}{\Delta p}$ prieš įvykstant pridedamojo produkto cirkuliacijai $pr-p-pr$.

Arba jeigu jis iš pradžių parduotų 7 440 svarų verpalų, turinčius 372 sv. st. vertę, o po to 1 000 svarų verpalų, turinčius 50 sv. st. vertę, tai pirmąją Pr dalimi galėtų būti padengtos gamybos priemonės (pastovioji kapitalo dalis c), o antrąją Pr dalimi — kintamoji kapitalo dalis v , darbo jėga, — o paskui viskas taip pat, kaip pirmiau.

Bet jei vyksta tokie vienas po kito sekantieji pardavimai ir jei apytakos sąlygos tai leidžia, tai kapitalistas, užuot visą Pr' padalijęs į $c+v+m$, gali taip padalyti ir bet kurią Pr' dalį.

Pavyzdžiui, 7 440 svarų verpalų = 372 sv. st., kurie, būdami Pr' (10 000 svarų verpalų = 500 sv. st.) dalys, atstovauja pastoviajai kapitalo daliai, savo ruožtu gali būti išskaidyti į 5 535,360 svaro verpalų, turinčius 276,768 sv. st. vertę, kurie padengia tik pastoviąją kapitalo dalį, vertę gamybos priemonių, sunaudotų gaminant 7 440 svarų verpalų; į 744 svarus verpalų, turinčius 37,200 sv. st. vertę, kurie padengia tik kintamąjį kapitalą; į 1 160,640 svaro verpalų, turinčius 58,032 sv. st. vertę, kurie kaip pridedamasis produktas išreiškia pridedamąją vertę. Vadinasi, iš parduotų 7 440 svarų kapitalistas gali padengti juose esančią kapitalo vertę, parduodamas

6 279,360 svaro verpalų už 313,968 sv. st., o 1 160,640 svaro dydžio pridedamojo produkto vertę, = 58,032 sv. st., išleisti kaip pajamas.

Lygiai taip pat jis gali toliau išskaidyti 1 000 svarų verpalų, = 50 sv. st. = kintamojo kapitalo vertę, ir atitinkamai juos parduoti: 744 svarai verpalų, turintieji 37,200 sv. st. vertę, — tai bus pastoviojo kapitalo vertę, kuri yra 1 000-yje svarų verpalų; 100 svarų verpalų, turintieji 5,000 sv. st. vertę, — kintamoji kapitalo dalis tuose pačiuose 1 000-yje svarų; vadinasi, 844 svarai verpalų, turintieji 42,200 sv. st. vertę, padengia kapitalo vertę, esančią 1 000-yje svarų verpalų; pagaliau 156 svarai verpalų, turintieji 7,800 sv. st. vertę, atstovauja juose esančiam pridedamajam produktui, ir kapitalistas gali suvartoti juos kaip tokį.

Pagaliau jis gali likusius 1 560 svarų verpalų, turinčius 78 sv. st. vertę, jei tik pavyks juos parduoti, išskaidyti taip, kad 1 160,640 svaro verpalų, turinčių 58,032 sv. st. vertę, pardavimas padengtų 1 560-yje svarų verpalų esančių gamybos priemonių vertę, o 156 svarų verpalų, turinčių 7,800 sv. st. vertę, pardavimas — kintamojo kapitalo vertę; kartu paėmus, 1 316,640 svaro verpalų = 65,832 sv. st. padengia visą kapitalo vertę; pagaliau lieka pridedamasis produktas — 243,360 svaro = 12,168 sv. st., kuriuos galima išleisti kaip pajamas.

Kaip kiekvieną verpaluose esantį elementą *c*, *v*, *m* galima savo ruožtu išskaidyti į tokias pat sudėtines dalis, — lygiai taip pat galima išskaidyti ir kiekvieną atskirą svarą verpalų, turintį 1 šilingo = 12 pensų vertę.

$$\begin{array}{rcl} c = 0,744 \text{ svaro verpalų} & = & 8,928 \text{ penso} \\ v = 0,100 \text{ " "} & = & 1,200 \text{ " "} \\ m = 0,156 \text{ " "} & = & 1,872 \text{ " "} \\ \hline c + v + m = 1 \text{ svarui verpalų} & = & 12 \text{ pensų} \end{array}$$

Jei mes sudėsime trijų aukščiau nurodytų dalių pardavimų rezultatus, tai gausime tokį pat rezultatą, kaip ir iš karto pardavus 10 000 svarų verpalų.

Pastoviojo kapitalo mes turime:

vykstant 1-jam pardavimui:	5 535,360 svaro verpalų	= 276,768 sv. st.
„ 2-jam „	744,000 svarus „	= 37,200 „ „
„ 3-jam „	1 160,640 svaro „	= 58,032 „ „
Iš viso . . .	7 440 svarų verpalų	= 372 sv. st.

Kintamojo kapitalo:

vykstant 1-jam pardavimui:	744,000 svarus verpalų	= 37,200 sv. st.
„ 2-jam „	100,000 svarų „	= 5,000 „ „
„ 3-jam „	156,000 svarus „	= 7,800 „ „
Iš viso . . .	1 000 svarų verpalų	= 50 sv. st.

Pridedamosios vertės:

vykstant 1-jam pardavimui:	1 160,640	svaro verpalų	= 58,032	sv. st.
„ 2-jam „	156,000	svarus „	= 7,800	„ „
„ 3-jam „	243,360	svaro „	= 12,168	„ „
I š viso . . .	1 560	svarų verpalų	= 78	sv. st.

Bendroji suma:

Pastovusis kapitalas	7 440	svarų verpalų	= 372	sv. st.
Kintamasis kapitalas	1 000	„ „	= 50	„ „
Pridedamoji vertė	1 560	„ „	= 78	„ „

I š viso . . . 10 000 svarų verpalų = 500 sv. st.

P' — P' kaip toks yra ne kas kita, kaip 10 000 svarų verpalų pardavimas. 10 000 svarų verpalų yra prekė, kaip ir bet kurie kiti verpalai. Pirkėjui yra svarbi kaina 1 šilingas už svarą, arba 500 sv. st. už 10 000 svarų. Jei santorio metu jis ir atkreipia dėmesį į sudėtį pagal vertę, tai tik klastingai norėdamas įrodyti, kad 1 svarą būtų galima parduoti pigiau negu už 1 šilingą ir kad net tokiu atveju pardavėjas padarytų pelningą operaciją. Bet prekių kiekis, kurį jis perka, priklauso nuo jo poreikių; pvz., jeigu jis yra audyklos savininkas, tai pirkimo apimtis priklauso nuo audykloje funkcionuojančio jo paties kapitalo sudėties, o ne nuo verpyklos savininko, iš kurio jis perka, kapitalo sudėties. Proporcijos, kuriomis P' turi, iš vienos pusės, padengti jo gamybos procese suvartotą kapitalą (t. y. įvairias jo sudėties dalis), o iš antros pusės, turi tarnauti kaip pridedamasis produktas, skirtas arba pridedamajai vertei išleisti, arba kapitalui kaupiti,—šios proporcijos egzistuoja tik apytakos procese to kapitalo, kurio prekinė forma yra 10 000 svarų verpalų. Su pardavimu kaip tokiu jos neturi nieko bendro. Be to, čia laikomasi prielaidos, kad P' parduodamas pagal savo vertę ir kad, vadinasi, reikalas liečia tik jo pavertimą iš prekinės formos į piniginę formą. Žinoma, formai P' , kaip šio atskiro kapitalo apytakos funkcionalinei formai, iš kurios turi būti padengtas gamybinis kapitalas, lemiamą reikšmę turi ta aplinkybė, ar parduodant kaina ir vertė nukrypsta viena nuo kitos ir kuriuo mastu nukrypsta; bet čia, nagrinėjant vien tik formų skirtumus, mums nėra reikalo ties šiuo klausimu sustoti.

I formoje, P . . P' , gamybos procesas vyksta viduryje tarp dviejų viena kitą papildančių ir viena kitai priešingų kapitalo cirkuliacijos fazių; jis yra pasibaigęs, prieš prasidedant baigiamajai fazei P' — P' . Pinigai avansuojami kaip kapitalas, iš pradžių jie paverčiami gamybos elementais, iš jų paverčiami prekiniais produktais, o šis prekinis produktas vėl paverčiamas pinigais. Tai yra visiškai užbaigtas komercinių santykių ciklas, kurio rezultatas yra viskam ir bet kam tinkami pinigai. Tuo būdu proceso atnaujinimas duotas tik galimybėje. P . . G . . P' vienodai gali būti tiek paskutinė apytaka, kuria baigiasi individualinio kapitalo funkcija išimant jį iš įmonės, tiek

ir pirmoji apytaka individualinio kapitalo, kuris pirmą kartą ima vykdyti savo funkciją. Bendras judėjimas čia yra $P \dots P'$, nuo tam tikros pinigų sumos į didesnę pinigų sumą.

II formoje, $G \dots Pr' - P' - Pr \dots G (G')$, visas cirkuliacijos procesas eina po pirmojo G ir vyksta prieš antrąjį; bet jis vyksta tokia tvarka, kuri yra priešinga I formai. Pirmasis G yra gamybinis kapitalas, ir jo funkcija yra gamybos procesas, kuris yra parengiamoji po jo sekančio cirkuliacijos proceso sąlyga. Priešingai, baigiamasis G nėra gamybos procesas; jis tėra tik pakartotinis pramoninio kapitalo pasirodymas jo kaip gamybinio kapitalo forma. Be to, tai yra rezultatas paskutinėje cirkuliacijos fazėje įvykusio kapitalo vertės pavirtimo į $D + Gp$, į subjektyvius ir objektyvius veiksmus, kurie, būdami sujungti, sudaro gamybinio kapitalo egzistavimo formą. Kapitalas, ar jis būtų G ar G' , pabaigoje vėl pasirodo tokia forma, kuria jis iš naujo turi funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas, vykdyti gamybos procesą. Bendroji judėjimo forma, $G \dots G$, yra reprodukcijos forma ir nerodo, kaip $P \dots P'$, kad vertės didinimas yra proceso tikslas. Todėl tuo labiau ji palengvina klasikinei ekonomijai ignoruoti specifinę kapitalistinę gamybos proceso formą ir atvaizduoti gamybą kaip tokią kaip proceso tikslą, būtent, kad būtų kuo daugiau ir kuo pigiau gaminama ir kad produktas būtų mainomas į kuo įvairnesnius kitus produktus, tinkančius iš dalies gamybai atnaujinti ($P - Pr$), iš dalies vartojimui ($p - pr$). O kadangi P ir p čia yra tik trumpalaikė cirkuliacijos priemonė, tai tiek pinigų, tiek ir piniginio kapitalo ypatybės lengvai gali likti nepastebėtos, ir visas procesas pasirodo esąs paprastas ir natūralus, t. y. turi lėkšto racionalizmo natūralumą. Lygiai taip pat, nagrinėjant prekinį kapitalą, kartais užmiršamas pelnas, ir kai kalbama apie gamybos apytaką kaip visumą, tai prekinis kapitalas figūruoja vien kaip prekė, o kai kalbama apie vertės sudėtines dalis, tai jis figūruoja kaip prekinis kapitalas. Žinoma, kaupimas vaizduojamas taip pat, kaip gamyba.

III formoje, $Pr' - P' - Pr \dots G \dots Pr'$, apytaką pradeda dvi cirkuliacijos proceso fazės, ir būtent ta pačia tvarka, kaip II formoje, $G \dots G$; toliau seka G , bet taip, kaip ir I formoje, su savo funkcija, su gamybos procesu; šio pastarojo rezultatu, Pr' , apytaka pasibaigia. Kaip II formoje ji pasibaigia G , vien tik pakartotiniu gamybinio kapitalo egzistavimu, taip čia ji pasibaigia Pr' , pakartotiniu prekinio kapitalo egzistavimu; kaip II formoje kapitalas savo baigiamąja forma G vėl turi pradėti procesą kaip gamybos procesą, taip ir čia, pramoniniam kapitalui pakartotinai pasirodžius prekinio kapitalo forma, apytaka vėl turi prasidėti cirkuliacijos faze $Pr' - P'$. Abi apytakos formos yra neužbaigtos, nes jų neužbaigia P' , paversta atgal į *pinigus*, padidėjusi kapitalo vertė. Vadinasi, abi jos turi būti tęsiamos ir todėl apima reprodukciją. Visa apytaka III formoje yra $Pr' \dots Pr'$.

Trečiąją formą nuo dviejų pirmųjų skiria ta aplinkybė, kad tik šioje apytakoje vertės didinimo proceso pradinis taškas yra padidėjusi kapitalo vertė, o ne pradinė kapitalo vertė, kuri dar tik turi padidėti. Pradinis taškas čia yra Pr' , kuris yra kapitalistinis santykis; kaip toks jis lemiamai veikia visą apytaką, nes jau pirmojoje savo fazėje jis apima tiek kapitalo vertės apytaką, tiek ir pridėdamosios vertės apytaką; ir čia pridėdamoji vertė, jei ir ne kiekvienoje apytakoje atskirai, tai imant vidutiniškai, turi būti iš dalies išleidiama kaip pajamos, išeiti cirkuliaciją $pr-p-pr$, o iš dalies funkcionuoti kaip kapitalo kaupimo elementas.

Formoje $Pr' \dots Pr'$ viso prekinio produkto suvartojimas numatomas kaip paties kapitalo apytakos normalios eigos sąlyga. Individualinis darbininko vartojimas ir individualinis kaupimui neskiiriamos pridėdamojo produkto dalies vartojimas apima visą individualinį vartojimą. Todėl vartojimas, paimtas kaip visuma — ir kaip individualinis ir kaip gamybinis vartojimas, — įeina į Pr' apytaką kaip jos sąlyga. Gamybinį vartojimą (prie kurio, iš esmės imant, priklauso ir individualinis darbininko vartojimas, nes darbo jėga tam tikrose ribose yra nuolatinis darbininko individualinio vartojimo produktas) vykdo betarpiškai kiekvienas individualinis kapitalas. O individualinis vartojimas, išskyrus tą, kuris reikalingas individualiam kapitalistui egzistuoti, laikomas tikslai visuomeniniu aktu, anaipatol ne individualinio kapitalisto aktu.

I ir II formose visas judėjimas reiškiasi kaip avansuotos kapitalo vertės judėjimas. III formoje padidėjęs savo verte kapitalas, pasirodęs visuminio prekinio produkto pavidalu, sudaro pradinį tašką ir turi judančiojo kapitalo, prekinio kapitalo, formą. Tik pavertus jį pinigais, šis judėjimas susiskaido į kapitalo judėjimą ir pajamų judėjimą. Šia forma kapitalo apytaka apima tiek viso visuomeninio produkto pasiskirstymą, tiek ir specialų kiekvieno individualinio prekinio kapitalo produkto pasiskirstymą, iš vienos pusės, į individualinio vartojimo fondą, iš antros — į reprodukcijos fondą.

Formoje $P \dots P'$ galima išplėsti apytaką priklausomai nuo dydžio tos p dalies, kuri įeina į atnaujintąją apytaką.

G gali pradėti formoje $G \dots G$ naują apytaką su ta pačia verte, gal būt, net su mažesne, — ir vis dėlto jis gali reikšti reprodukciją išplėstiniu mastu; pvz., tuo atveju, jei prekės elementai atpinga, pakilus darbo našumui. Atvirkščiai, priešingu atveju savo verte padidėjęs gamybinis kapitalas gali reikšti reprodukciją medžiagiškai siauresniu mastu, — jei, pvz., gamybos elementai pabrangsta. Tas pat liečia ir $Pr' \dots Pr'$.

Formoje $Pr' \dots Pr'$ kapitalo buvimas prekinė forma yra gamybos prielaida; ir vėl kaip prielaida jis sugrįžta toje pačioje apytakoje antrajame Pr . Jei šis Pr dar nėra pagamintas arba nėra atgaminatas, tai apytaka susiduria su sunkumais; šis Pr turi būti atgaminatas

daugiausia kaip kurio nors kito pramoninio kapitalo Pr' . Šioje apytakoje Pr' egzistuoja kaip judėjimo pradinis taškas, pereinamasis taškas ir baigiamasis taškas,— todėl jis visą laiką ten yra. Jis yra nuolatinė reprodukcijos proceso sąlyga.

$Pr' \dots Pr'$ skiriasi nuo I ir II formų dar vienu momentu. Visoms trims apytakoms yra bendra tai, kad kapitalas baigia savo apytakos procesą ta pačia forma, kuria jis jį pradeda, ir dėl to vėl įgauna pradinę formą, kuria jis iš naujo pradeda tą pačią apytaką. Pradinė forma P , G , Pr' visuomet yra ta forma, kuria avansuojama kapitalo vertė (III formoje su priaugusia prie jos pridedamąja verte),— vadinasi, apytakos atžvilgiu pirminė kapitalo vertės forma; o baigiamoji forma P' , G , Pr' visuomet yra pakeistinė formos vienos apytakoje pirmiau einančios funkcionalinės formos, kuri nėra pirminė forma.

Tuo būdu P' I formoje yra pakeistinė Pr' forma, baigiamasis G II formoje — pakeistinė P forma (ir I ir II formoje šis pasikeitimas pasiekiamas paprastu prekinės cirkuliacijos aktu, prekei ir pinigams formaliai pasikeičiant vietomis); III formoje Pr' yra pakeistinė G , gamybinio kapitalo, forma. Bet čia, III formoje, pasikeitimas liečia, pirma, ne tik funkcionalinę kapitalo formą, bet ir jo vertės dydį; o antra, pasikeitimas yra rezultatas ne vien formalaus, cirkuliacijos procesui priklausančio pasikeitimo vietomis, bet tikrojo pasikeitimo, kurį gamybos procese patyrė gamybinio kapitalo prekių sudėtinių dalių vartojamoji forma ir vertė.

Krašutinė pradinė forma P , G , Pr' yra iš anksto duota kiekvieni apytakai — I, II ir III; galiniame naryje vėl pasikartojančią formą sukėlė, vadinasi, ir sąlygojo eilė pačios apytakos metamorfozių. Pr' , kaip individualinio pramoninio kapitalo apytakos baigiamasis taškas, numato tik nepriklausančią cirkuliacijai formą G to paties pramoninio kapitalo, kurio produktas yra Pr' ; P' , kaip baigiamasis taškas I formoje, kaip pakeistinė Pr' forma ($Pr'—P'$), numato, kad P yra pirkėjo rankose, yra už apytakos $P \dots P'$ ribų ir, tik pardavus Pr' , yra įtraukiamas į šią apytaką, pasidaro jos pačios baigiamąja forma. Tuo būdu II formoje baigiamasis G numato D ir Gp (Pr) kaip elementus, kurie yra už jo apytakos ribų ir aktu $P—Pr$ įtraukiami į ją, kaip jos baigiamoji forma. Bet jei paliksime nuošalyje paskutinį krašutinį tašką, tai nei individualinio piniginio kapitalo apytaka nenumato piniginio kapitalo egzistavimo aplamai, nei individualinio gamybinio kapitalo apytaka nenumato gamybinio kapitalo apytakų egzistavimo. I formoje P gali būti pirmas piniginis kapitalas, o II formoje G — pirmas gamybinis kapitalas, pasirodęs istorijos arenoje, bet III formoje

$$Pr' \left\{ \begin{array}{l} Pr - \left(P - Pr < \frac{D}{Gp} \dots G \dots Pr' \right) \\ - P' \\ pr - \left(p - pr \right) \end{array} \right.$$

Pr dukart numatomas kaip egzistuojąs už apytakos ribų. Pirmą kartą apytakoje $Pr' - P' - Pr < \frac{D}{Gp}$. Šis *Pr*, jeigu jis susideda iš *Gp*, yra prekė pardavėjo rankose; jis pats yra prekinis kapitalas, kiek jis yra kapitalistinio gamybos proceso produktas; o jeigu jis ir nėra toks produktas, tai jis pasirodo esąs prekinis kapitalas pirklio rankose. Antrą kartą akte $pr - p - pr$, antrajame *pr*, kuris taip pat turi egzistuoti kaip prekė, kad jį būtų galima nupirkti. Šiaip ar taip, *D* ir *Gp*, ar jie yra prekinis kapitalas ar ne, yra tokios pat prekės, kaip *Pr'*, ir santykinai vienas su kitu kaip prekės. Lygiai taip pat yra su antruoju *pr* akte $pr - p - pr$. Taigi, kiek $Pr' = Pr (D + Gp)$, tiek prekės yra paties *Pr'* kūrimo elementai ir tiek cirkuliacijoje jis turi būti padengiamas tokiais pat prekėmis; taip pat ir akte $pr - p - pr$ antrasis *pr* turi būti padengiamas cirkuliacijoje kitomis tokiais pat prekėmis.

Toliau, kapitalistinio gamybos būdo, kaip viešpatuojančio gamybos būdo, pagrindu bet kuri prekė pardavėjo rankose turi būti prekinis kapitalas. Ji ir toliau lieka prekinis kapitalas pirklio rankose arba pasidaro toks, jei nebuvo juo anksčiau. Arba — kaip, pvz., importo reikmenys — ji turi būti tokia prekė, kuri padengia pirminį prekinį kapitalą ir tokiu būdu suteikia šiam pastarajam tik kitą egzistavimo formą.

Prekiniai elementai *D* ir *Gp*, iš kurių susideda gamybinis kapitalas *G*, virsdami *G* egzistavimo formomis, įgauna kitą pavidalą, negu jie turėjo tose įvairiose prekių rinkose, kuriose jie įgyti. Jie dabar sujungti ir <tiktai> susijungę gali funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas.

Ta aplinkybė, kad tik šioje III formoje pačios apytakos viduje *Pr* pasirodo esąs *Pr* prielaida, paaiškinama tuo, kad apytakos pradinis taškas yra prekinės formos kapitalas. Apytaka prasideda *Pr'* (kiek jis funkcionuoja kaip kapitalo vertė,— vis tiek, ar padidinta pridėdant pridėdamąją vertę ar ne) pavirtimu prekėmis, kurios yra jo gamybos elementai. Bet šis *Pr'* pavirtimas jo gamybos elementais apima visą cirkuliacijos procesą $Pr - P - Pr (= D + Gp)$ ir yra jo rezultatas. Taigi, čia *Pr* yra abiejuose kraštutiniuose taškuose, bet antrasis kraštutinis taškas, gaunąs savo formą *Pr* akte $P - Pr$ iš išorės, iš prekių rinkos sferos, nėra paskutinis apytakos taškas, o tik paskutinis taškas jos pirmųjų dviejų stadijų, apimančių cirkuliacijos procesą. Jo rezultatas yra *G*, kurio funkcija, gamybos procesas, prasideda po to. Tik kaip gamybos proceso rezultatas, o ne kaip cirkuliacijos proceso rezultatas, *Pr'* yra apytakos užbaigimas ir įgauna tą pačią formą, kaip pradinis taškas *Pr'*. Priešingai, apytakose $P \dots P'$, $G \dots G$ baigiamieji taškai *P'* ir *G* yra betarpiški cirkuliacijos proceso rezultatai. Vadinas, čia tik apytakos pabaigoje numatoma, kad kitų rankose yra *P'* pirmuoju atveju ir *G* — antruoju. Kadangi apytaka vyksta tarp kraštutinių taškų, tai nei *P* vienu atveju, nei *G* antru,— t. y. nei *P* kaip svetimų pinigų egzistavimas,

nei G kaip svetimo gamybos proceso egzistavimas,— nėra šių apytakų prielaida. Priešingai, $Pr' \dots Pr'$ numato, kad $Pr (=D + Gp)$ yra svetimos prekės svetimose rankose, kad šios prekės įžanginio cirkuliacijos proceso įtraukiamos į apytaką ir paverčiamos gamybinio kapitalu; o kaip jo funkcionavimo rezultatas Pr' vėl pasidaro baigiamąja apytakos forma.

Bet kaip tik todėl, kad apytaka $Pr' \dots Pr'$ numato savo sferoje kito pramoninio kapitalo buvimą $Pr (=D + Gp)$ forma (o Gp apima įvairius kitus kapitalus, pvz., šiuo atveju mašinas, anglį, tepalą ir t. t.), — jau dėl šios priežasties į ją tenka žiūrėti ne tik kaip į bendrą apytakos formą, t. y. ne tik kaip į tokią visuomeninę formą, kuria galima nagrinėti kiekvieną atskirą pramoninį kapitalą (išskyrus tuos atvejus, kai kapitalas įdedamas pirmą kartą), vadinasi, ne tik kaip į judėjimo formą, bendrą visiems individualiniams pramoniniams kapitalams,— bet tuo pačiu metu ir kaip į individualinių kapitalų sumos, t. y. viso kapitalistų klasės kapitalo, judėjimo formą, kaip į tokį judėjimą, kurio atžvilgiu kiekvieno individualinio pramoninio kapitalo judėjimas tėra tik dalinis judėjimas, susipinąs su kitų kapitalų judėjimais ir jų sąlygojamas. Pvz., jei mes nagrinėjame visą kurios nors šalies metinį prekinį produktą ir analizuojame judėjimą, kuriuo viena šio produkto dalis padengia gamybinį kapitalą visose individualinėse įmonėse, o kita dalis įeina į įvairių klasių individualinio vartojimo sferą, tai mes nagrinėjame $Pr' \dots Pr'$ kaip judėjimo formą, savybingą tiek visuomeniniam kapitalui, tiek ir jo pagamintai pridedamajai vertei, arba pridedamajam produktui. Visuomeninis kapitalas = individualinių kapitalų sumai (įskaitant čia akcinius kapitalus arba valstybinį kapitalą, jei vyriausybės naudoja gamybinį samdomąjį darbą kalnų pramonėje, geležinkeluose ir t. t., vadinasi, vykdo pramoninių kapitalistų funkcijas), o bendras visuomeninio kapitalo judėjimas = algebrinei individualinių kapitalų judėjimų sumai. Ši aplinkybė jokių būdu nepašalina to, kad šis judėjimas, kaip atskiro individualinio kapitalo judėjimas, pateikia kitus reiškinius, negu tas pats judėjimas, nagrinėjamas kaip visuomeninio kapitalo bendro judėjimo dalis,— t. y. jo sąryšyje su kitų visuomeninio kapitalo dalių judėjimais. Kartu jis išsprendžia tokias problemas, kurios, nagrinėjant atskiro individualinio kapitalo apytaką, turi būti laikomos jau išspręstomis, užuot ieškojus ten jų išsprendimo.

$Pr' \dots Pr'$ yra vienintelė apytaka, kurioje iš pradžių avansuota kapitalo vertė sudaro tik dalį kraštutinio nario, nuo kurio prasideda judėjimas, ir kurioje tuo būdu judėjimas nuo pat pradžios pasirodo kaip visuminis pramoninio kapitalo judėjimas, kaip judėjimas ne tik tos produkto dalies, kuri padengia gamybinį kapitalą, bet ir tos jo dalies, kuri sudaro pridedamąjį produktą ir paprastai iš dalies išleidžiama kaip pajamos, iš dalies — skiriama būti kaupimo elementu. Kiek pridedamosios vertės kaip pajamų išleidimas įeina

į šią apytaką, tiek į ją įeina ir individualinis vartojimas. Bet šis pastarasis įeina, toliau, dar ir dėl to, kad pradinis taškas Pr , prekė, egzistuoja kaip koks nors vartojimo reikmuo; o kiekvienas kapitalistiškai pagamintas dalykas yra prekinis kapitalas, vis vien, ar jis savo vartojamąja forma skiriamas gamybiniam vartojimui, ar individualiniam vartojimui, ar abiem. $P \dots P'$ parodo tik vieną pusę: vertę, avansuotos kapitalo vertės didinimą kaip viso proceso tikslą; $G \dots G(G')$ parodo kapitalo gamybos procesą kaip reprodukcijos procesą, kai gamybinio kapitalo dydis lieka koks buvęs arba išauga (kaupimas); $Pr \dots Pr'$, jau savo pradiniame taške pasirodydamas kaip kapitalistinės prekinės gamybos forma, nuo pat pradžios apima ir gamybinį ir individualinį vartojimą; gamybinis vartojimas drauge su jame vykstančiu vertės didinimu pasirodo esąs tik šio judėjimo dalis. Pagaliau, kadangi Pr' gali egzistuoti tokia vartojamąja forma, kuri negali stoti į jokią naują gamybos procesą, tai ši aplinkybė jau iš anksto rodo, kad įvairios produkto dalimis išreikštos Pr' vertės sudėtinės dalys turi užimti nevienodą padėtį, priklausomai nuo to, ar $Pr' \dots Pr'$ imamas kaip viso visuomeninio kapitalo judėjimo forma, ar kaip savarankiškas individualinio pramoninio kapitalo judėjimas. Visomis šiomis savo ypatybėmis ši apytaka išveda mus už savo pačios kaip vien individualinio kapitalo atskiros apytakos ribų.

Figūroje $Pr' \dots Pr'$ prekinio kapitalo judėjimas, t. y. viso kapitalistiškai pagaminto produkto judėjimas, ne tik yra savarankiškos individualinio kapitalo apytakos prielaida, bet savo ruožtu yra jos sąlygojamas. Todėl, jeigu yra supras tas šios figūros savotiškumas, tai jau nebepakanka apsiriboti nurodymu, kad metamorfozės $Pr'—P'$ ir $P—Pr$ yra, iš vienos pusės, funkcionaliai apibrėžti kapitalo metamorfozės etapai, o iš antros pusės — bendrosios prekinės cirkuliacijos nariai. Darosi būtina aiškiai atvaizduoti vieno individualinio kapitalo metamorfozių susipynimus su kitų individualinių kapitalų metamorfozėmis ir su ta viso produkto dalimi, kuri skirta individualiniam vartojimui. Todėl, analizuodami individualinio pramoninio kapitalo apytaką, mes imame pagrindu svarbiausia dvi pirmąsias formas.

Apytaka $Pr'—Pr'$ yra atskiro individualinio kapitalo forma, pvz., žemės ūkyje, kur skaičiuojama nuo derliaus iki derliaus. II figūroje pradinis taškas yra sėja, o III figūroje — piūtis, arba, kaip sako fiziokratai, pirmojoje avances [avansavimai], antrojoje — reprises [pajamos]. Kapitalo vertės judėjimas III figūroje nuo pat pradžios yra bendros produktų masės judėjimo dalis, o I ir II figūrose Pr' judėjimas tesudaro tik atskiro kapitalo judėjimo momentą.

III figūroje prekių buvimas rinkoje yra nuolatinė gamybos ir reprodukcijos proceso prielaida. Todėl, jei sutelksime dėmesį ties šia figūra, tai atrodo, kad visi gamybos proceso elementai atsiranda iš prekinės cirkuliacijos sferos ir susideda tik iš prekių. Šis

vienpusiškas supratimas išleidžia iš akių tokius gamybos proceso elementus, kurie nepriklauso nuo prekinių elementų.

Kadangi apytakoje $Pr' \dots Pr'$ pradinis taškas yra visas produktas (visa vertė), tai čia pasirodo, kad (jei paliksime nuošalyje užsienio prekybą) reprodukcija išplėstiniu mastu, nesikeičiant našumui, gali vykti tik tuo atveju, jei kapitalizuotinoje pridedamojo produkto dalyje jau yra medžiaginiai papildomo gamybinio kapitalo elementai; vadinasi, pasirodo, kad jei vienerių metų gamyba yra sekančių metų gamybos prielaida arba jei ši gamyba gali vykti per vienerius metus, vienu laiku su paprastosios reprodukcijos procesu, tai pridedamasis produktas yra betarpiškai pagaminamas tokią formą, kuri įgalina jį funkcionuoti kaip papildomą kapitalą. Padidintas našumas gali padidinti tik kapitalo medžiagą, nepakeldamas jo vertės; bet tuo jis sukuria papildomą medžiagą vertei didinti.

$Pr' \dots Pr'$ sudaro Kenės Tableau économique [Ekonominės lentelės] pagrindą, ir ta aplinkybė, kad jis priešingai formai $P \dots P'$ (formai, kurios išimtinai laikėsi merkantilinė sistema) pasirinko kaip tik šią formą, o ne $G \dots G$, rodo didelį ir teisingą jo taktą.

KETVIRTASIS SKIRSNIS
TRYS APYTAKOS PROCESO FIGŪROS

Jei *Crk* žymi visą cirkuliacijos procesą, tai trys figūros gali būti atvaizduotos šitaip:

- I. $P - Pr \dots G \dots Pr' - P'$
- II. $G \dots Crk \dots G$
- III. $Crk \dots G (Pr')$.

Jei mes visas tris formas sujungsime drauge, tai visos proceso prielaidos pasirodo esančios jo rezultatas, jo paties pagaminta prielaida, <o visi jo rezultatai pasirodo esą jo prielaidos>. Kiekvienas momentas yra pradinis taškas, pereinamasis taškas ir sugrįžimo taškas. Visas procesas pasirodo kaip gamybos proceso ir cirkuliacijos proceso vienybė: gamybos procesas pasidaro cirkuliacijos proceso tarpininkas ir atvirkščiai.

Visoms trimis apytakoms bendra yra štai kas: vertės didinimas kaip apsprendžiantis tikslas, kaip skatinamasis motyvas. I figūroje tai išreiškta pačia forma. II forma prasideda nuo *G*, nuo paties vertės didinimo proceso. III formoje apytaka prasideda nuo padidėjusios vertės ir pasibaigia naujai padidėjusia verte, net jeigu judėjimas kartojamas tuo pačiu mastu.

Kiek $Pr - P$ pirkėjui yra $P - Pr$, o $P - Pr$ pardavėjui yra $Pr - P$, tiek kapitalo cirkuliacija tēra tiktai paprasta prekės metamorfozė, ir jos atžvilgiu išdėstyti dėsniai (I knyga, III skirsnis, 2 poskyris), kurie apsprendžia cirkuliuojančių pinigų kiekį, čia išlaiko savo reikšmę. Tačiau jei nesustosime ties šia formalia dalyko puse, bet nagrinėsime realų įvairių individualinių kapitalų metamorfozių sąryšį, vadinasi, iš esmės imant, individualinių kapitalų apytakų sąryšį, kaip viso visuomeninio kapitalo reprodukcijos proceso dalinių judėjimų sąryšį, tai šio sąryšio negalima paaiškinti paprasta pinigų ir prekės formų kaita.

Nuolat besisukančiame rate kiekvienas taškas kartu yra ir pradinis taškas ir sugrįžimo taškas. Jei sukimąsi nutrauksime, tai ne kiekvienas pradinis taškas yra sugrįžimo taškas. Antai, mes matėme, kad ne tiktai kiekviena atskira apytaka yra kitos apytakos

prielaida (implicite) [ją apimdama], bet kad ir apytakos kartojimasis viena forma turi kaip prielaidą apytaką kitomis formomis. Tuo būdu visas skirtumas atrodo grynai formalus arba net grynai subjektyvus skirtumas, teegzistuojantis tik stebėtojiui.

Kiek kiekviena iš šių apytakų nagrinėjama kaip atskira judėjimo forma, kurią turi įvairūs individualiniai pramoniniai kapitalai, tiek šis skirtumas taip pat visada egzistuoja tik kaip individualinis skirtumas. Bet iš tikrųjų kiekvienas individualinis pramoninis kapitalas tuo pačiu metu yra visose trijose apytakose. Trys apytakos, trijų kapitalo pavidalų reprodukcijos formos, nenutrūkstamai vyksta viena greta kitos. Pavyzdžiui, viena kapitalo vertės dalis, dabar funkcionuojanti kaip prekinis kapitalas, pavirsta piniginiu kapitalu, o kita dalis tuo pačiu metu išeina iš gamybos proceso ir stoja į cirkuliaciją kaip naujas prekinis kapitalas. Tuo būdu nuolat išeinama apskritiminė forma $Pr' \dots Pr'$; tą patį reikia pasakyti ir apie dvi kitas formas. Kapitalo reprodukcija kiekviena iš jo formų ir kiekvienoje iš jo stadijų vyksta taip pat nenutrūkstamai, kaip ir šių formų metamorfozė ir šių trijų stadijų išėjimas viena po kitos. Vadinasi, čia visa apytaka yra tikra trijų jos formų vienybė.

Mūsų tyrinėjime buvo spėjama, kad kapitalo vertė visa savo apimtimi ištiesi stoja arba kaip piniginis kapitalas, arba kaip gamybinis kapitalas, arba kaip prekinis kapitalas. Pavyzdžiui, 422 sv. st. mes iš pradžių visus turėjome piniginio kapitalo pavidalu, paskui, ir vėl visa savo apimtimi, jie pavirto gamybinio kapitalu ir pagaliau pasidarė prekinio kapitalu: 500 sv. st. vertės (tame tarpe 78 sv. st. pridėtosios vertės) verpalais. Įvairios stadijos čia sudaro tiek pat pertrūkių. Pavyzdžiui, kol 422 sv. st. tebeturi piniginę formą, t. y. kol neatlikti pirkimo aktai $P-Pr$ ($D+Gp$), tol visas kapitalas egzistuoja ir funkcionuoja tik kaip piniginis kapitalas. Kai tik jis pavirsta gamybinio kapitalu, jis jau nebefunkcionuoja nei kaip piniginis kapitalas, nei kaip prekinis kapitalas. Visas jo cirkuliacijos procesas nutrūksta, panašiai kaip, iš antros pusės, nutrūksta ir visas jo gamybos procesas, kai jis — P arba Pr' pavidalu — funkcionuoja vienoje iš dviejų cirkuliacijos stadijų. Vadinasi, šiuo atveju apytaka $G \dots G$ būtų ne tik periodinis gamybinio kapitalo atnaujinimas, bet ir jo funkcijos — gamybos proceso — nutrūkimas, kol bus išeitas cirkuliacijos procesas; užuot vykusi nenutrūkstamai, gamyba vyktų šuoliais ir atsinaujintų tik per nenustatyto ilgumo laiko tarpus priklausomai nuo to, ar greičiau ar lėčiau vyksta dvi cirkuliacijos proceso stadijos. Tai liečia, pvz., Kinijos amatininką, kuris dirba tiktai užsakytojams ir nutraukia gamybos procesą, kol gauna naujų užsakymų.

Tikrovėje tai, kas pasakyta, liečia kiekvieną atskirą judėjimą esančią kapitalo dalį, ir visos kapitalo dalys paeiliui atlieka šį judėjimą. Pavyzdžiui, 10 000 svarų verpalų yra savaitinis verpyklos savininko produktas. Šie 10 000 svarų verpalų ištiesi išeina iš

gamybos sferos ir stoja į cirkuliacijos sferą; visa juose esanti kapitalo vertė turi būti paversta piniginiu kapitalu, ir, kol ji turi piniginio kapitalo formą, ji negali vėl įeiti į gamybos procesą; prieš tai ji turi stoti į cirkuliaciją ir vėl turi būti paversta gamybinio kapitalo elementais $D + Gp$. Kapitalo apytakos procesas yra nepalaujamas nutrūkimas, pasitraukimas iš vienos stadijos, stojimas į sekančią; vienos formos nusimetimas, egzistavimas kita forma; kiekviena iš šių stadijų ne tik sąlygoja kitą, bet tuo pačiu metu ir pašalina ją.

Bet nenutrūkstamumas yra būdingas kapitalistinės gamybos požymis; jis sąlygojamas techninio jos pagrindo, nors ne visuomet absoliučiai pasiekiamas. Pažiūrėkime, kaip tai vyksta tikrovėje. Pavyzdžiui, tuo metu, kai 10 000 svarų verpalų kaip prekinis kapitalas stoja į rinką ir pavirsta pinigais (ar šie pinigai būtų mokėjimo priemonė, pirkimo priemonė ar tik skaičiuojamieji pinigai), nauja medvilnė, anglis ir t. t. užima jų vietą gamybos procese, vadinasi, jau yra iš piniginės ir prekinės formos pavirtusi atgal į gamybinio kapitalo formą ir, kaip toks kapitalas, pradeda savo funkciją; tuo pačiu metu, kai pirmieji 10 000 svarų verpalų paverčiami pinigais, anksčiau pagamintieji 10 000 svarų verpalų jau išeina antrąją savo cirkuliacijos stadiją ir iš pinigų vėl pavirsta į gamybinio kapitalo elementus. Visos kapitalo dalys iš eilės atlieka apytakos procesą, vienu laiku yra įvairiose jos stadijose. Tuo būdu pramoninis kapitalas, nenutrūkstamai atlikdamas savo apytaką, vienu laiku yra visose jos stadijose ir jas atitinkančiose įvairiose funkcionalinėse formose. Tai daliai, kuri pirmą kartą iš prekinio kapitalo pavirsta pinigais, prasideda apytaka $Pr' \dots Pr'$, o pramoniniam kapitalui, kaip judėjime esančiai visumai, apytaka $Pr' \dots Pr'$ jau yra išeita. Viena ranka pinigai avansuojami, kita — gaunami; apytakos $P \dots P'$ pradžia viename punkte tuo pačiu metu yra pinigų sugrįžimas kitame punkte. Taip pat yra ir su gamybinio kapitalu.

Todėl tikroji pramoninio kapitalo apytaka savo nenutrūkstamumu yra ne tik cirkuliacijos proceso ir gamybos proceso vienybė, bet ir visų jo trijų apytakų vienybė. Bet tokia vienybė ji tegali būti tik tuo atveju, jei kiekviena skirtinga kapitalo dalis gali iš eilės išeiti viena po kitos sekančias apytakos fazes, iš vienos fazės, iš vienos funkcionalinės formos pereiti į kitą; vadinasi, jei pramoninis kapitalas, kaip šitų dalių visuma, tuo pačiu metu yra įvairiose fazėse ir funkcijose ir tuo pačiu metu atlieka visas tris apytakas. Vienos dalies ėjimą po kitos čia sąlygoja dalių buvimas viena šalia kitos, t. y. kapitalo dalijimas. Antai, suskaidytoje fabriko sistemoje produktas nuolat yra įvairiose jo sukūrimo proceso pakopose ir nuolat pereina iš vienos gamybos fazės į kitą. Kadangi individualinis pramoninis kapitalas yra tam tikras dydis, kuris priklauso nuo kapitalisto lėšų ir kiekvienai pramonės šakai yra tam tikro minimumo apsprendžiamas, tai jį dalijant turi būti laikomasi tam tikrų skaičių proporcijų. Esamojo kapitalo dydis sąlygoja gamybos

proceso apimtį, kuri apsprendžia prekinio ir piniginio kapitalo dydį, jeigu jie funkcionuoja greta gamybos proceso. Tačiau įvairių kapitalo dalių buvimas viena greta kitos, sąlygojant gamybos nenutrūkstamumą, yra galimas tik dėl kapitalo dalių judėjimo, kuriam esant jos viena po kitos išeina įvairias apytakos stadijas. Vienų kapitalo dalių buvimas greta kitų pats tėra tik jų ėjimo viena po kitos rezultatas. Pavyzdžiui, jei vienai daliai judėjimas $Pr'—P'$ sustoja ir prekės negalima parduoti, tai šios dalies apytaka nutrūksta, ir ji jos gamybos priemonių nėra padengiama; po jos sekančių dalių, išinančių kaip Pr' iš gamybos proceso, funkcionalinį kitimą sustabdo pirma jų ėjusios dalys. Jei tokia padėtis užtrunka kurį laiką, tai gamyba apribojama, ir visas procesas sustoja. Kiekvienas dalių viena po kitos judėjimo sustojimas trikdo jų buvimą viena greta kitos; kiekvienas sustojimas vienoje stadijoje sukelia didesnį arba mažesnį sustojimą ne tik visoje apytakoje tos kapitalo dalies, kurios judėjimas sustojo, bet ir viso individualinio kapitalo apytakoje.

Sekanti forma, kurią įgauna procesas, yra fazių viena po kitos ėjimo forma: kapitalo perėjimą į naują fazę sąlygoja jo pasitraukimas iš kitos fazės. Dėl to tiek kiekvienos atskiros apytakos pradinis taškas, tiek ir sugrįžimo taškas yra viena iš funkcionaliųjų kapitalo formų. Iš antros pusės, visas procesas iš tikrųjų yra vienybė trijų apytakų, kurios yra įvairios proceso nenutrūkstamumo pasireiškimų formos. Visa apytaka kiekvienos funkcionalinės kapitalo formos atžvilgiu yra jos specifinė apytaka, ir, be to, kiekviena iš šių apytakų sąlygoja viso proceso nenutrūkstamumą: apskritiminis vienos funkcionalinės formos judėjimas sąlygoja apskritiminį kitų judėjimą. Visam gamybos procesui, ypač visuomeniniam kapitalui, yra būtina sąlyga, kad gamybos procesas kartu būtų reprodukcijos procesas, vadinasi, ir kiekvieno iš jo momentų apytakos procesas. Įvairios kapitalo dalys iš eilės išeina įvairias stadijas ir funkcionalines formas. Tuo būdu kiekviena funkcionalinė forma, nors joje pasireiškia vis naujos ir naujos kapitalo dalys, vienu laiku su kitomis atlieka savo pačios apytaką. Viena kapitalo dalis — tačiau visada kintanti — nuolat atgaminama, egzistuoja kaip prekinis kapitalas, kuris pavirsta pinigais; antra dalis — kaip piniginis kapitalas, kuris pavirsta gamybiniu kapitalu; trečia — kaip gamybinis kapitalas, kuris pavirsta prekinium kapitalu. Nuolatinis visų trijų formų buvimas pasiekiamas tuo, kad visas kapitalas savo apytakoje išeina kaip tik šias tris fazes.

Vadinasi, kapitalas kaip visuma tuo pačiu metu yra įvairiose savo fazėse, kurios erdviškai yra viena greta kitos. Bet kiekviena dalis nuolat iš eilės pereina iš vienos fazės, iš vienos funkcionalinės formos į kitą ir paeiliui funkcionuoja visose formose. Tuo būdu šios formos yra tekamosios formos, kurių vienalaikiškumui tarpininkauja jų ėjimas viena po kitos. Kiekviena forma seka po kitos ir eina

anksčiau už ją, tad vienos kapitalo dalies sugrįžimą į vieną formą sąlygoja kitos dalies sugrįžimas į kitą formą. Kiekviena dalis nepaliaujamai atlieka savo pačios apytaką, bet kiekvieną kartą šią formą turi kita kapitalo dalis, ir šios atskiros apytakos tesudaro tik viena laikius ir vienas po kito einančius viso proceso momentus.

Tiktai trijų apytakų vienybėje realizuojasi viso proceso nenutrūkstamumas vietoj aukščiau atvaizduoto nutrūkstamumo. Visuomeninis kapitalas, paimtas kaip visuma, visada pasižymi šiuo nenutrūkstamumu, ir jo procesas visada yra trijų apytakų vienybė.

Individualinių kapitalų atžvilgiu reprodukcijos nenutrūkstamumas kartais daugiau ar mažiau pažeidžiamas. Pirma, neretai įvairiais laikotarpiais vertės masės būna nelygiomis dalimis paskirstytos įvairiose stadijose ir funkcionalinėse formose. Antra, šios dalys, priklausomai nuo gaminamos prekės pobūdžio, vadinasi, priklausomai nuo specialios gamybos sferos, į kurią yra įdėtas kapitalas, gali įvairiai pasiskirstyti. Trečia, nenutrūkstamumas gali daugiau ar mažiau būti pažeistas tokiose gamybos šakose, kurios priklauso nuo metų laiko, — arba dėl gamtos sąlygų (žemės ūkis, silkų žvejyba ir t. t.), arba dėl sąlyginių aplinkybių, kaip, pvz., vadinamuosiuose sezoniniuose darbuose. Visų reguliariausiai ir vienodžiausiai procesas vyksta fabrike ir kalnakasyboje. Bet šis gamybos šakų skirtingumas nesukelia jokio bendrųjų apytakos proceso formų skirtingumo.

Kapitalas kaip savaime didėjanti vertė apima ne tik klasinius santykius, ne tik tam tikrą visuomenės pobūdį, pagrįstą tuo, kad darbas egzistuoja kaip samdomasis darbas. Kapitalas yra judėjimas, apytakos procesas, išeinąs įvairias stadijas ir pats savo ruožtu apimąs tris įvairias apytakos proceso formas. Todėl kapitalą tegalima suprasti tik kaip judėjimą, o ne kaip rimtyje esantį daiktą. Tie, kurie savarankišką vertės buvimą laiko tik abstrakcija, užmiršta, kad pramoninio kapitalo judėjimas yra ši abstrakcija in actu [veikime]. Vertė čia išeina įvairias formas, atlieka įvairius judėjimus, kuriuose ji išlieka ir tuo pačiu metu išauga, padidėja. Kadangi mes čia pirmiausia nagrinėjame tik judėjimo formą, tai mes neliesime tų revoliucijų, kurias kapitalo vertė gali patirti savo apytakos procese; tačiau yra aišku, kad, nepaisant visų vertės revoliucijų, kapitalistinė gamyba tik tol egzistuoja ir toliau gali egzistuoti, kol kapitalo vertė didėja, t. y. kol ji, kaip vertė, pasidariusi savarankiška, atlieka savo apytakos procesą; vadinasi, tol, kol revoliucijos, kurias patiria vertė, vienu ar kitu būdu įveikiamos ir neutralizuojamos. Kapitalo judėjimai pasireiškia kaip atskiro pramoninio kapitalisto veiksmas tokiu būdu, kad jis funkcionuoja kaip prekių ir darbo pirkėjas, kaip prekių pardavėjas ir gamybinis kapitalistas ir, vadinasi, savo veikla aptarnauja apytaką. Įvykus visuomeninio kapitalo vertės revoliucijai, gali atsitikti, kad individualinis to kapitalisto kapitalas bus jos nugalėtas ir žus, nepajėgdamas prisiderinti prie šio vertės kitimo

sąlygų. Kuo ryškesnės ir dažnesnės darosi vertės revoliucijos, tuo labiau automatinis, su stichinio gamtos proceso jėga veikiantis savarankiškumą įgavusios vertės judėjimas sugriauna atskiro kapitalisto planus ir apskaičiavimus, tuo labiau normalios gamybos eigą pajungia nenormali spekuliacija, tuo didesnis pavojus susidaro atskirų kapitalų egzistavimui. Tuo būdu šios periodinės vertės revoliucijos patvirtina tai, ką jos, atrodytų, turėtų paneigti, būtent, kad vertė, kaip kapitalas, įgauna savarankišką egzistavimą, kurį ji išlaiko ir įtvirtina per savo judėjimą.

Šis judėjime esančio kapitalo metamorfozių kaitaliojimasis apima nuolatinį apytakoje įvykusių kapitalo vertės dydžio pakitimų lyginimą su pirmine verte. Jei vertė ją sukuriančios jėgos, darbo jėgos, atžvilgiu savarankiškumą pradeda įgauti akte $P-D$ (darbo jėgos pirkimas) ir tą savarankiškumą realizuoja gamybos procese, išnaudojant darbo jėgą, tai šis vertės pasidarymas savarankiška iš naujo nepasireiškia toje apytakoje, kurioje pinigai, prekė, gamybos elementai tėra tiktai judėjimo procesą atliekančios kapitalo vertės besikaitaliojančios formos ir kurioje ankstesnis vertės dydis lyginamas su dabartiniu pasikeitusiu kapitalo vertės dydžiu.

«Vertė», — sako Beilis, prieštaraudamas tam, kad vertė įgauna savarankiškumą, kuris būdingas kapitalistiniam gamybos būdai ir kurį jis, Beilis, traktuoja kaip kai kurių ekonomistų iliuziją, — «vertė yra santykis tarp vienu laiku egzistuojančių prekių, nes tik tokias prekes galima mainyti vieną į kitą». Jis tai sako prieštaraudamas prekių verčių lyginimui atskirais laikotarpiais, lyginimui, kuris — jei pinigine verte kiekvienam laikotarpiui tiksliai nustatyta — reiškia tik palyginimą darbo sąnaudų, reikalingų įvairiais laikotarpiais tos pačios rūšies prekėms pagaminti. Ši nuomonė išplaukia iš bendros jo klaidingos pažiūros, kad mainomoji vertė yra lygi vertei ir vertės forma yra pati vertė; vadinasi, prekių vertės negali būti lyginamos, jeigu jos aktyviai nefunkcionuoja kaip mainomosios vertės, t. y. jeigu jų iš tikrųjų negalima išmainyti vienos į kitą. Tuo būdu jis visiškai nenumano, kad vertė funkcionuoja kaip kapitalo vertė arba kaip kapitalas tik tiek, kiek ji įvairiose savo apytakos fazėse, — kurios visiškai nesutampa laiko atžvilgiu, bet eina viena po kitos, — lieka tolygi pačiai sau ir pati su savimi lyginama.

Norint išnagrinėti apytakos formulę jos grynu pavidalu, reikia remtis ne tik ta prielaida, kad prekės parduodamos pagal jų vertę, bet ir tuo, kad tai vyksta kitoms sąlygoms esant lygioms. Paimkime, pvz., formą $G \dots G$ nepriklausomai nuo bet kokių gamybos proceso technikos revoliucijų, kurios gali nuvertinti tam tikro kapitalisto gamybinį kapitalą; taip pat nepriklausomai ir nuo bet kokio grįžtamo poveikio, kurį gamybinio kapitalo vertės elementų pakitimas gali padaryti esamo prekinio kapitalo vertei, kuri gali padidėti arba sumažėti, jeigu yra tokio kapitalo atsarga. Tarkime, kad Pr' , 10 000 svarų verpalų, bus parduoti pagal jų vertę už 500 sv. st.; 8 440 svarų verpalų, = 422 sv. st., padengia Pr' turimą kapitalo

vertę. Bet jei medvilnės, anglies ir t. t. vertė yra pakilusi (mes čia paliekame nuošalyje paprastus kainų svyravimus), tai, gal būt, šių 122 sv. st. nepakaks, kad būtų galima visiškai padengti gamybinio kapitalo elementus; reikia papildomo piniginio kapitalo — piniginis kapitalas surišamas. Atvirkščiai, jei šios kainos krinta, — piniginis kapitalas išlaisvinamas. Procesas vyksta visiškai normaliai tik tuo atveju, jei verčių santykiai pasilieka pastovūs; faktiškai jis vyksta normaliai tol, kol apytakos kartojimosi sutrikimai išsilygina; kuo labiau didėja sutrikimai, tuo didesnę piniginių kapitalą turi turėti pramoninis kapitalistas, kad galėtų laukti, kol jie išsilygins; ir kadangi besivystant kapitalistinei gamybai plečiasi kiekvieno individualinio gamybos proceso mastas, o kartu didėja ir minimalus avansuojamojo kapitalo dydis, tai toji aplinkybė prisideda prie kitų, kurios pramoninio kapitalisto funkciją vis labiau paverčia stambiųjų piniginių kapitalistų, atskirų arba asocijuotų, monopolium.

Beje, pažymėsime, kad jeigu įvyksta gamybos elementų vertės pakitimas, tai pasireiškia skirtumas tarp formos $P \dots P'$, iš vienos pusės, ir formos $G \dots G$ ir $Pr' \dots Pr'$, iš antros pusės.

Formoje $P \dots P'$, kaip naujai įdedamo kapitalo formulėje, kapitalo, kuris iš pradžių stoja kaip piniginis kapitalas, sumažėjus gamybos priemonių, pvz., žaliavų ir pagalbinių medžiagų ir t. t., vertei, tam tikro dydžio įmonei įsteigti reikia sunaudoti mažiau piniginio kapitalo, negu kad reikėjo iki jų vertės sumažėjimo, nes gamybos proceso apimtis (nesikeičiant gamybinio pajėgumo išsivystymo lygiui) priklauso nuo masės ir dydžio tų gamybos priemonių, kurias gali įvaldyti tam tikras darbo jėgos kiekis, bet nepriklauso nei nuo tų gamybos priemonių vertės, nei nuo darbo jėgos vertės (pastaroji turi įtakos tik vertės augimo dydžiui). Priešingai, jei vertė tų prekių gamybos elementų, kurie yra gamybinio kapitalo elementai, kyla, tai tam tikro dydžio įmonei įsteigti reikės daugiau piniginio kapitalo. Abiem atvejais tepaliečiamas tikslai dydis to piniginio kapitalo, kurį tenka naujai įdėti; pirmuoju atveju esama piniginio kapitalo pertekliaus, antruoju — piniginis kapitalas surišamas, jei toje gamybos šakoje įprastiniu būdu vyksta naujų individualinių pramoninių kapitalų didėjimas.

Apytakos $G \dots G$ ir $Pr' \dots Pr'$ tik tiek įgauna $P \dots P'$ pavidalą, kiek G ir Pr' judėjimas tuo pačiu metu yra kaupimas, vadinasi, kiek papildomas p , pinigai, paverčiamas piniginiu kapitalu. Bet jei paliksime tai nuošalyje, tai gamybinio kapitalo elementų vertės pakitimas joms atsiliepia kitaip, negu apytakai $P \dots P'$; mes ir vėl čia neturime galvoje grįžtamo poveikio, kurį toks vertės pakitimas daro kapitalo sudėtinėms dalims, esančioms gamybos procese. Tokiu atveju betarpiškai yra veikiama ne pirminė sąnauda, bet pramoninis kapitalas, esantis savo reprodukcijos procese, o ne savo pirmojoje apytakoje; vadinasi, yra veikiamas $Pr' \dots Pr' < \frac{D}{\Delta p}$, prekinio kapitalo pavirtimas atgal į jo gamybos elementus, jeigu jie susideda iš

prekių. Krintant vertei (atitinkamai krintant kainoms) galimi trys atvejai: reprodukcijos procesas tebevyksta tuo pačiu mastu; tokiu atveju išlaisvinama dalis lig šiol buvusio piniginio kapitalo, ir vyksta piniginio kapitalo kaupimas, nors nėra nei tikrojo kaupimo (gamybos išplėstiniu mastu), nei jo atžvilgiu parengiamojo ir jį lydinčio p (pridedamosios vertės) pavirtimo kaupimo fondu; arba, jei tai leidžia techninės proporcijos, reprodukcijos proceso mastas išplečiamas daugiau, negu tai įvyktų ankstesnėmis sąlygomis; arba sudaromos didesnės žaliavų ir t. t. atsargos.

Atvirkščiai būna, kylant prekinį kapitalą padengiančių elementų vertei. Tada reprodukcija vyksta jau nebe normaliu jos mastu (pvz., dirbama trumpesnį laiką); arba, norint ją tęsti ankstesniu mastu, turi stoti į darbą papildomas piniginis kapitalas (piniginis kapitalas surišamas); arba piniginis kaupimo fondas, jeigu jo esama, ištiesai arba iš dalies panaudojamas ne reprodukcijos procesui plėsti, bet jam ankstesniu mastu vykdyti. Čia piniginis kapitalas taip pat surišamas, tik su tuo skirtumu, kad šiuo atveju papildomas piniginis kapitalas imamas ne iš šalies, ne iš pinigų rinkos, bet iš paties pramoninio kapitalisto lėšų.

Bet vykstant apytakoms $G \dots G, Pr' \dots Pr'$, gali pasitaikyti aplinkybių, sukeliančių vieną arba kitą pakitimą. Pavyzdžiui, jei mūsų medvilnės verpyklos savininkas turi didelę medvilnės atsargą (t. y. didelę jo gamybinio kapitalo dalis turi medvilnės atsargos formą), tai dalis jo gamybinio kapitalo nuvertėja dėl medvilnės kainų kritimo; priešingai, jei kainos pakilo, tai pakyla šios jo gamybinio kapitalo dalies vertė. Iš antros pusės, jeigu jis dideles verčių mases įvirtino prekinio kapitalo forma, pvz., medvilnės verpaluose, tai krintant medvilnės kainai nuvertėja dalis jo prekinio kapitalo, vadinasi, aplamai dalis jo kapitalo, esančio apytakoje; atvirkščiai būna, kylant medvilnės kainai. Pagaliau procese $Pr' - P - Pr < \frac{D}{\sigma p}$ įvyksta štai kas: jei aktas $Pr' - P$, prekinio kapitalo realizavimas, įvyko prieš pasikeičiant Pr elementų vertei, tai kapitalui daroma įtakos tik tokiu būdu, kuris nurodytas pirmuoju atveju, būtent, antroje cirkuliacijos akte $P - Pr < \frac{D}{\sigma p}$; o jei tai įvyksta prieš pasibaigiant procesui $Pr' - P$, tai, kitoms sąlygoms esant lygioms, medvilnės kainos kritimas sukelia atitinkamą verpalų kainos kritimą, ir, atvirkščiai, medvilnės kainos kilimas sukelia verpalų kainos kilimą. Poveikis įvairiems atskiriems kapitalams, įdėtiems į tą pačią gamybos šaką, gali būti labai skirtingas, priklausomai nuo įvairių aplinkybių, kuriose jie yra. Piniginio kapitalo išlaisvinimas ir surišimas taip pat gali atsirasti dėl cirkuliacijos proceso skirtingo ilgumo, vadinasi, dėl skirtingo cirkuliacijos greičio. Tačiau tai jau priklauso prie apyvartos tyrinėjimo. Čia mus tedomina tik tikrasis skirtumas tarp $P \dots P'$ ir abiejų kitų apytakos proceso formų, pasireiškęs gamybinio kapitalo elementų vertės kitimo atžvilgiu.

Jau išsivysčiusio, vadinasi, viešpataujančio kapitalistinio gamybos būdo epochoje cirkuliacijos skyriuje $P - Pr < \frac{D}{\alpha p}$ didelė dalis prekių, iš kurių susideda Gp — gamybos priemonės, pati pasidaro svetimu prekinio kapitalu, atliekančiu savo funkciją. Vadinasi, pardavėjo požiūriu čia įvyksta $Pr' - P'$, prekinio kapitalo pavirtimas piniginiu kapitalu. Bet tai neturi absoliutinės reikšmės. Atvirkščiai. Savo cirkuliacijos procese, kuriame pramoninis kapitalas funkcionuoja arba kaip pinigai, arba kaip prekė, pramoninio kapitalo — ar jis stotų kaip piniginis kapitalas ar kaip prekinis kapitalas — apytaka susikryžiuoja su cirkuliacija prekių, pagamintų esant įvairiausiems visuomeninės gamybos būdams, jei šie gamybos būdai tuo pačiu metu yra prekinė gamyba. Ar prekės yra vergove besiremiančios gamybos produktas, ar valstiečių gamybos (kinai, Indijos rajotai), bendruomeninės gamybos (Olandų Ost-Indija), valstybinės gamybos (kaip kad baudžiavine priklausomybe besiremianti gamyba, kuri pasitaikydavo ankstesnėse Rusijos istorijos epochose), ar pusiau laukinių medžiotojų tautų ir t. t. gamybos produktas, — vis vien: priešais pinigus ir prekes, kurių pavidalu pasireiškia pramoninis kapitalas, jos stovi kaip prekės ir pinigai ir įeina į šio pastarojo apytaką ir į prekiniam kapitalo esančios pridėamosios vertės apytaką, jei ta pridėamoji vertė išleidžiama kaip pajamos, — vadinasi, įeina į abi prekinio kapitalo cirkuliacijos šakas. Gamybos proceso, kurio rezultatas jos yra, pobūdis neturi reikšmės; kaip prekės jos funkcionuoja rinkoje ir kaip prekės stoja į pramoninio kapitalo apytaką, lygiai kaip ir į jame esančios pridėamosios vertės cirkuliaciją. Dėl to visapusiškas jų kilmės pobūdis, rinkos kaip pasaulinės rinkos buvimas — štai kas sudaro būdingą pramoninio kapitalo cirkuliacijos proceso bruožą. Tai, kas pasakyta apie svetimas prekes, tiek pat liečia ir svetimus pinigus: panašiai kaip prekinis kapitalas pinigų atžvilgiu tėra tik prekė, taip ir šie pinigai jo atžvilgiu funkcionuoja tik kaip pinigai; pinigai čia funkcionuoja kaip pasauliniai pinigai.

Bet čia reikia pažymėti dvi aplinkybes.

Pirma. Prekės (Gp), kai tik yra atliktas aktas $P - Gp$, nustoja buvusios prekės ir darosi vienu iš pramoninio kapitalo egzistavimo būdų, kai jis funkcionuoja kaip G , gamybinis kapitalas. Bet dėl to jų kilmės žymės išnyksta; prekės toliau egzistuoja tik kaip pramoninio kapitalo egzistavimo formos, jos įjungtos į pramoninio kapitalo sudėtį. Tačiau kartu pasilieka galioti tai, kad joms padengti yra būtinas jų atgamimas, ir tiek kapitalistinį gamybos būdą sąlygoja gamybos būdai, esantieji kitokioje, negu jis, vystymosi stadijoje. Bet kapitalistinio gamybos būdo tendencija yra bet kurią gamybą paversti, kiek galima, prekiu gamyba; tam svarbiausia priemonė yra kaip tik šių gamybos būdų įtraukimas į jo cirkuliacijos procesą; o išsivysčiusi prekinė gamyba pati jau yra kapitalistinė prekinė gamyba. Pramoninio kapitalo įsiskverbimas visur

spartina paprastosios prekinės gamybos pavertimą kapitalistine ganyba, o kartu ir visų betarpiškų gamintojų pavertimą samdomaisiais darbininkais.

Antra. Prekės, įeinančios į pramoninio kapitalo cirkuliacijos procesą (prie jų priklauso ir būtinieji pragyvenimo reikmenys, į kuriuos darbo jėgai atgaminti pavirsta kintamasis kapitalas, kai jis jau išmokėtas darbininkams), nepriklausomai nuo jų kilmės ir nuo jas sukūrusio gamybos proceso visuomeninės formos, paties pramoninio kapitalo atžvilgiu jau pasirodo prekinio kapitalo, prekinio-prekybinio, arba pirklinio, kapitalo forma; o šis pastarasis dėl savo prigimties apima prekes, pagamintas esant bet kuriems gamybos būdams.

Kaip kapitalistinio gamybos būdo prielaida yra stambus gamybos mastas, lygiai taip pat jo būtina prielaida yra ir stambus pardavimo mastas, vadinasi, pardavimas pirkliui, o ne atskiriems vartotojams. Kiek pats tas vartotojas yra gamybinis vartotojas, t. y. pramoninis kapitalistas, vadinasi, kiek kurios nors gamybos šakos pramoninis kapitalas tiekia gamybos priemones kitai gamybos šakai, tiek vyksta (užsakymo ir t. t. forma) ir betarpiškas vieno kapitalisto prekių pardavimas daugeliui kitų. Šiuo atžvilgiu kiekvienas pramoninis kapitalistas yra betarpiškas pardavėjas, pats sau yra pirklys, koks, beje, jis yra ir parduodamas prekę pirkliui.

Prekių prekyba kaip pirklinio kapitalo funkcija yra kapitalistinės gamybos prielaida ir vis labiau vystosi tai gamybai besivystant. Vadinasi, iliustruodami atskiras kapitalistinio cirkuliacijos proceso puses, mes tariame esant prekių prekybą; o darydami bendrą kapitalistinio cirkuliacijos proceso analizę, mes tariame esant betarpišką pardavimą pirkliui netarpininkaujant, nes šis tarpininkavimas užterdo įvairius judėjimo momentus.

Kreipkimės į Sismondį, kuris dalyką vaizduoja kiek naiviai:

«Prekyboje naudojamas žymus kapitalas, kuris iš pirmo žvilgsnio neatrodo esąs dalis to kapitalo, kurio judėjimą mes anksčiau esame aprašę. Gelumbės prekybininko krautuvėse esančios gelumbės vertė visų pirma atrodo esanti kažkas skirtingo nuo tos metinės produkcijos dalies, kurią turtingasis atiduoda beturčiui kaip darbo užmokestį, kad jis dirbtų. Tačiau prekybinis kapitalas tik pavaduoja tą, apie kurį mes esame kalbėję. Kad galėtume aiškiai suprasti turto vystymąsi, mes pasekėme šį vystymąsi nuo jo [turto] atsiradimo iki suvartojimo. Kapitalas, panaudotas, pvz., gelumbės gamyboje, atrodė visada vienodas; kai jis išmainomas į vartotojo pajamas, jis pasidalija tik į dvi dalis: viena iš jų kaip pelnas sudaro fabrikanto pajamas, kita kaip darbo užmokestis už tą laiką, kai darbininkai gamino naują gelumbę, sudaro darbininkų pajamas.

Tačiau greitai buvo įsitikinta, kad visiems būtų naudingiausia, jeigu įvairios šio kapitalo dalys padengtų viena kitą ir, kai visai prekių apyvartai tarp fabrikanto ir vartotojo realizuoti užtenka šimto tūkstančių ekiu, šie šimtas tūkstančių tolygiai pasiskirstytų tarp

fabrikanto; pirklio didmenininko ir mažmenų prekybininko. Pirmasis dabar gali panaudodamas vieną trečdalį kapitalo pagaminti tokį pat prekių kiekį, kurį anksčiau jis gamino panaudodamas visą kapitalą, nes dabar, tuo momentu, kai produktas pagamintas, pirkėjas-pirklys surandamas žymiai greičiau, negu galėtų atsirasti pirkėjas iš betarpiškų vartotojų tarpo. Savo ruožtu didmenininko kapitalas kur kas greičiau padengiamas mažmenininko kapitalu... Skirtumas tarp avansuotojo darbo užmokesčio sumos ir pirkimo kainos, kurią sumoka paskutinis vartotojas, sudaro kapitalo pelną. Pelnas pasiskirstė tarp fabrikanto, pirklio didmenininko ir mažmenų prekybininko, kai tik jie pasiskirstė tarpusavyje funkcijomis. Rezultatai yra tie patys, nors dabar čia dalyvauja trys asmenys ir trys kapitalo dalys vietoj vieno kapitalo» («Nouveaux principes», I, 159, 160 psl.). [Zr. Симонд де Сисмонди: «Новые начала политической экономии», I t., Соцэкгиз, 1936, 208, 209 psl.] «Visi jie {prekybininkai} netiesiogiai prisideda prie gamybos, nes gamyba, kadangi jos tikslas yra vartojimas, gali būti laikoma užbaigta tik tuomet, kai ji produktą pristato vartotojo žinion» (ten pat, 157 psl.) [207 psl.].

Nagrinėdami bendras apytakos formas ir aplamai visoje šioje antroje knygoje mes pinigais suprantame metalinius pinigus, palikdami nuošalyje tiek simbolinius pinigus, paprastus vertės ženklus, kurie tėra tik specialus tam tikrų valstybių priklausinys, tiek ir kreditinius pinigus, kurių mes dar neištyrėme. Šitoks tyrinėjimas, pirma, atitinka istorijos eigą: pradinio kapitalistinės gamybos laikotarpiu kreditiniai pinigai nevaizina jokio vaidmens arba tevaizina tik nežymų vaidmenį. Antra, tokio tyrinėjimo reikalingumas ir teoriškai pagrindžiamas tuo, kad visi kritiniai Tuko ir kitų iki šiol atlikti kreditinių pinigų cirkuliacijos tyrinėjimai vertė juos nuolat grįžti prie nagrinėjimo, kaip reikalas atrodytų grynai metalinės cirkuliacijos pagrindu. Tačiau nereikia užmiršti, kad metaliniai pinigai gali funkcionuoti ir kaip pirkimo priemonė ir kaip mokėjimo priemonė. Paprastumo dėlei mes aplamai šioje II knygoje imame juos tik pirmąją funkcionaline forma.

Pramoninio kapitalo cirkuliacijos procesą, tesudarantį tiktai dalį jo individualinės apytakos proceso, apsprendžia anksčiau išdėstyti (I knyga, III skirsnis) bendri dėsniai, nes jis tėra tiktai eilė aktų bendros prekinės cirkuliacijos ribose. Tas pats pinigų kiekis, pvz., 500 sv. st., paeiliui įtraukia į cirkuliaciją tuo daugiau pramoninių kapitalų (arba ir individualinių kapitalų, turinčių prekinio kapitalo formą), kuo greičiau daro apyvartą pinigai, vadinasi, kuo greičiau kiekvienas atskiras kapitalas išeina eilę savo prekių arba pinigų metamorfozių. Dėl to ta pati kapitalo vertės masė savo cirkuliacijai reikalauja tuo mažiau pinigų, kuo daugiau pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė, — vadinasi, kuo daugiau, pvz., padengiant prekinį kapitalą jo gamybos priemonėmis, tenka apmokėti tik skirtumą ir kuo trumpesni yra mokėjimo terminai, pvz., išmokant darbo

užmokestį. Iš antros pusės, jei laikysimės prielaidos, kad cirkuliacijos greitis ir visos kitos aplinkybės lieka nepasikeitusios, tai pinigų kiekį, kuris turi cirkuliuoti kaip piniginis kapitalas, apsprendžia prekių kainų suma (kaina, padauginta iš prekių kiekio) arba, jeigu yra duotas prekių kiekis ir jų vertės, — pačių pinigų vertė.

Tačiau bendrosios prekinės cirkuliacijos dėsniai galioja tik tuo atveju, jei kapitalo cirkuliacijos procesas sudaro eilę paprastosios cirkuliacijos aktų, ir negalioja, jei šie aktai yra funkcionaliai apibrėžti individualinių pramoninių kapitalų apytakos etapai.

Geriausiai tai galima išaiškinti nagrinėjant cirkuliacijos procesą jo nenutrūkstamame sąryšyje, koks jis yra dviejose formose:

$$\text{II) } G \dots Pr' \left\{ \begin{array}{l} Pr - P \\ - P' \\ pr - p \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} P - Pr < \frac{D}{Gp} \dots G(G') \\ p - pr \end{array} \right.$$

$$\text{III) } Pr' \left\{ \begin{array}{l} Pr - P \\ - P' \\ pr - p \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} P - Pr < \frac{D}{Gp} \dots G \dots Pr' \\ p - pr \end{array} \right.$$

Cirkuliacijos procesas (ar jis turėtų $Pr-P-Pr$ formą, ar $P-Pr-P$ formą), aplamai susidėdamas iš eilės cirkuliacijos aktų, tesudaro tik dvi priešingas prekių metamorfozių eiles, iš kurių kiekviena atskira metamorfozė savo ruožtu numato priešingą svetimos prekės arba priešais ją stovinčių svetimų pinigų metamorfozė.

Tai, kas prekių savininkui yra aktas $Pr-P$, pirkėjui yra aktas $P-Pr$; pirmoji vienos prekės metamorfozė akte $Pr-P$ yra antroji kaip P pasirodančios kitos prekės metamorfozė; atvirkščiai yra akte $P-Pr$. Vadinasi, tai, kas buvo parodyta apie prekės metamorfozės vienoje jos stadijoje susipynimą su kitos prekės metamorfoze kitoje stadijoje, galioja ir kapitalo cirkuliacijos atžvilgiu, nes kapitalistas funkcionuoja kaip prekės pirkėjas ir pardavėjas, o jo kapitalas dėl to funkcionuoja kaip pinigai, stovį priešais svetimą prekę, arba kaip prekę, stovinti priešais svetimus pinigus. Bet šis prekių metamorfozių susipynimas tuo pačiu metu nėra kapitalų metamorfozių susipynimo išraiška.

Pirma, kaip mes esame matę, $P-Pr(Gp)$ gali būti įvairių individualinių kapitalų metamorfozių susipynimas. Pavyzdžiui, verpalus, medvilnės verpyklos savininko prekinį kapitalą, iš dalies padengia anglis. Dalis jo kapitalo turi piniginę formą ir iš jos yra paverčiama į prekinę formą, o kapitalistinio anglies pramonininko kapitalas turi prekinę formą ir dėl to yra paverčiamas į piniginę formą; čia tame pačiame cirkuliacijos akte yra dviejų (priklausančių skirtingoms gamybos šakoms) pramoninių kapitalų priešingos metamorfozės, vadinasi, susipina šių kapitalų metamorfozių eilė. Tačiau, kaip mes esame matę, Gp , į kurį pavirsta P , ne būtina turi būti prekinis

kapitalas kategoriška šio žodžio prasme, t. y. funkcionalinė pramoninio kapitalo forma, ne būtinai turi būti kapitalisto pagamintas. Čia visada yra vienoje pusėje $P—Pr$, antroje pusėje $Pr—P$, bet ne visada yra kapitalų metamorfozių susipynimas. Toliau, $P—D$, darbo jėgos pirkimas, niekad nėra kapitalų metamorfozių susipynimas, nes nors darbo jėga ir yra darbininko prekė, bet ji pasidaro kapitalu tik po to, kai yra parduota kapitalistui. Iš antros pusės, procese $Pr'—P'$ figūruojantis P' ne būtinai turi būti pakeistinė prekinio kapitalo forma; jis gali išreikšti į pinigus paverstą prekę darbo jėgą (darbo užmokestį) arba į pinigus paverstą produktą, kurį pagamino savarankiškas darbininkas, vergas, baudžiauninkas, bendruomenė.

Bet, antra, atlikti funkcionaliai apibrėžtam vaidmeniui, kurį vaidina kiekviena metamorfozė, įvykstanti individualinio kapitalo cirkuliacijos procese, visiškai nereikia, kad ši metamorfozė reikštų atitinkamą priešingą metamorfozę kito kapitalo apytakoje, — žinoma, laikantis tos prielaidos, kad visa pasaulinės rinkos gamyba tvarkoma kapitalistiškai. Pavyzdžiui, apytakoje $G...G$ veikiantis P' , kuris Pr' paverčia į pinigus, gali pirkėjui būti tiktai jo pridėjamoji vertė, paversta į pinigus (jei prekė yra vartojimo reikmuo); arba akte $P'—Pr' < \frac{D}{Gp}$ (kur kapitalas, vadinasi, jau įeina sukauptas) P' gali stoti į Gp pardavėjo kapitalo cirkuliaciją tik kaip jo avansuoto kapitalo padengimas arba ir visai nestoti į jo kapitalo cirkuliaciją, jei P' nuo pastarojo atsiskiria kaip pajamų išleidimas.

Vadinasi, klausimas, kokių būdu įvairios viso visuomeninio kapitalo sudėtinės dalys cirkuliacijos procese pavaduoja viena kitą, — o atskiri kapitalai tėra tiktai savarankiškai funkcionuojančios visuomeninio kapitalo sudėtinės dalys, — šis klausimas — ar būtų kalbama apie kapitalą ar apie pridėjamąją vertę — negali būti išspręstas tyrinėjant paprastus prekinės cirkuliacijos metamorfozių susipynimus, kurie yra bendri tiek kapitalo cirkuliacijai, tiek ir bet kuriai kitai prekiniai cirkuliacijai; šis klausimas reikalauja kitokio tyrinėjimo būdo. Be to, lig šiol buvo tenkinamasi frazėmis, kuriose, jas smulkiau analizuojant, nėra nieko kito, kaip tik neapibrėžti vaizdiniai, paimti iš kiekvienai prekiniai cirkuliacijai savybingų metamorfozių susipynimų tyrinėjimo.

Viena iš labiausiai apčiuopiamų pramoninio kapitalo apytakos proceso, vadinasi, ir kapitalistinės gamybos ypatybių yra ta aplinkybė, kad, iš vienos pusės, gamybinį kapitalą sudarantieji elementai yra imami iš prekių rinkos ir nuolat turi būti per ją atnaujinami, nuolat turi būti perkami kaip prekės, o iš antros pusės, darbo proceso produktas išėina iš šito proceso kaip prekė ir kiekvieną kartą vėl turi būti parduodamas kaip prekė. Palyginkime, pvz., šiuolaikinį Žemutinės Škotijos žemės nuomininką su kontinento senų tradicijų

smulkiuoju valstiečiu. Pirmasis parduoda visą savo produktą ir dėl to turi padengti rinkoje visus jo elementus, net sėklą; antrasis betarpiškai suvartoja didesniąją savo produkto dalį, kiek galint mažiau perka ir parduoda ir, kiek galima, pats gaminasi įrankius, drabužius ir t. t.

Tuo remiantis natūralinis ūkis, piniginis ūkis ir kredito ūkis buvo priešpastatomi vienas kitam kaip trys visuomeninės gamybos būdingos ekonominės judėjimo formos.

Pirma, šios trys formos visiškai nėra lygiavertės vystymosi fazės. Vadinamasis kredito ūkis pats yra tik piniginio ūkio forma, nes abu pavadinimai išreiškia mainų tarp pačių gamintojų funkcijas arba mainų tarp jų būdus. Išsivysčiusioje kapitalistinėje gamyboje piniginis ūkis yra tik kredito ūkio pagrindas. Tuo būdu piniginis ūkis ir kredito ūkis atitinka tik įvairias kapitalistinės gamybos išsivystymo pakopas, bet anaipol nėra skirtingos savarankiškos mainų formos palyginti su natūraliniu ūkiu. Su tokia pat teise būtų galima šioms dviem formoms priešpastatyti, kaip lygiavertes, labai įvairias natūralinio ūkio formas.

Antra, kadangi kategorijose: piniginis ūkis, kredito ūkis pabrėžiamas ir laikomas skiriamuoju požymiu ne ūkis, t. y. ne pats gamybos procesas, bet ūkį atitinkąs mainų tarp įvairių gamybos agentų, arba gamintojų, būdas, tai tą pat reiktų padaryti ir nagrinėjant pirmąją kategoriją. Vadinasi, vietoj natūralinio ūkio turėtų būti mainų ūkis. Visiškai uždaras natūralinis ūkis, pvz., Peru inkų valstybė, neatitiktų nė viens iš šių kategorijų.

Trečia, piniginis ūkis yra savybingas kiekvienai prekei gamybai, ir produktas pasirodo prekės pavidalu įvairiausiuose visuomeniniuose gamybiniuose organizmuose. Vadinasi, būdingas kapitalistinės gamybos bruožas šiuo atveju būtų tik mastas, kuriuo produktas gaminamas kaip prekybos objektas, kaip prekė, vadinasi, mastas, kuriuo ši produktą sudarantieji elementai turi vėl kaip prekybos objektas, kaip prekės, įeiti į tą ūkį, iš kurio kyla produktas.

Iš tikrųjų kapitalistinė gamyba yra prekinė gamyba, pasidariusi visuotine gamybos forma; bet ji yra tokia ir besivystydama vis labiau darosi tokia tik todėl, kad čia pats darbas pasirodo esąs prekė, nes darbininkas parduoda darbą, t. y. savo darbo jėgos funkciją, ir, be to, kaip mes tariame, parduoda pagal jos vertę, kurią apsprendžia jos atgaminimo kaštai. Tuo mastu, kuriuo darbas darosi samdomasis darbas, gamintojas darosi pramoninis kapitalistas; dėl to kapitalistinė gamyba (vadinasi, ir prekinė gamyba) visa savo apimtimi pasireiškia tik tada, kai ir betarpiškas kaimo gamintojas yra samdomasis darbininkas. Santykiyje tarp kapitalisto ir samdomojo darbininko piniginis santykis, pirkėjo ir pardavėjo santykis, darosi imanentiniu pačios gamybos santykiu. Bet šio santykio pagrindas yra visuomeninis gamybos pobūdis, o ne mainų būdas; pastarasis, priešingai, išplaukia iš pirmojo. Beje, buržuazinį akiratį, kada visas

dėmesys nukreipiamas komerciniams reikaliukams atlikti, kaip tik atitinka pažiūra, kad ne gamybos būdo charakteris yra jį atitinkančio mainų būdo pagrindas, bet atvirkščiai⁷.

Kapitalistas meta į cirkuliaciją mažiau vertės pinigų forma, negu jis iš jos paima, nes jis daugiau vertės meta į ją prekių forma, negu yra iš jos paėmęs prekių forma. Kadangi jis funkcionuoja tik kaip kapitalo personifikacija, kaip pramoninis kapitalistas, tai jo prekių verčių pasiūla visuomet yra didesnė už jo prekių verčių paklausą. Šiuo atžvilgiu, jeigu jo pasiūla ir paklausa padengtų viena kitą, tatau reikštų, kad jo kapitalo vertė nedidėja; kapitalas nefunkcionuotų kaip gamybinis kapitalas; gamybinis kapitalas pavirstų prekinio kapitalu, nepadidintu pridėdamąja verte; gamybos proceso metu jis iš darbo jėgos negautų pridėamosios vertės prekių forma, vadinasi, aplamai nefunkcionuotų kaip kapitalas. Kapitalistas iš tikrųjų turi «parduoti brangiau, negu yra pirkęs»; bet tai jam pavyksta tik dėl to, kad jis per kapitalistinę gamybos procesą savo pirkimą pigesnę prekę, — kadangi joje yra mažiau vertės, — paverčia didesnės vertės, vadinasi, brangesne preke. Jis parduoda brangiau ne dėl to, kad jis parduoda savo prekę aukščiau jos vertės, bet dėl to, kad parduoda prekę tokios vertės, kuri yra didesnė už jos gamybos elementų verčių sumą.

Norma, kuria kapitalistas gauna iš savo kapitalo vertės prieaugį, yra tuo didesnė, kuo didesnis yra skirtumas tarp jo pasiūlos ir jo paklausos, t. y. kuo didesnis yra paviršis tos prekės vertės, kurią jis siūlo, palyginti su ta prekės verte, kuriai jis reiškia paklausą. Jo tikslas yra ne tai, kad paklausa ir pasiūla viena kitą padengtų, bet tai, kad jos kuo daugiau viena kitos nepadengtų, kad jo pasiūla viršytų jo paklausą.

Tai, kas galioja atskiro kapitalisto atžvilgiu, galioja ir kapitalistų klasės atžvilgiu.

Kadangi kapitalistas tik įkūnija pramoninį kapitalą, tai jo reikiama paklausa susideda tik iš gamybos priemonių ir darbo jėgos paklausos. Jo paklausa Gp [gamybos priemonėms], nagrinėjama jose esančios vertės požiūriu, yra mažesnė už jo avansuotąjį kapitalą; jis perka gamybos priemones už mažesnę vertę, negu jo kapitalo vertė, ir todėl už dar mažesnę vertę, negu vertė to prekinio kapitalo, kurį jis tiekia į rinką.

Kai dėl jo paklausos darbo jėgai, tai šios paklausos dydį, vertės požiūriu, apsprendžia jo kintamojo kapitalo santykis su visu jo kapitalu, vadinasi $= v : K$, ir dėl to paklausa darbo jėgai kapitalistinėje gamyboje didėja santykinai mažesniu laipsniu, negu jo paklausa gamybos priemonėms. Kapitalistas vis didėjančiu mastu darosi daugiau Gp pirkėjas, negu D pirkėjas.

⁷ Iki čia V rankraštis; toliau iki skirsnio pabaigos seka užrašas, kuris yra 1877 m. ar 1878 m. sąsiuvinėje tarp išrašų iš knygu.

Kadangi darbininkas savo darbo užmokestį daugiausia paverčia pragyvenimo reikmenimis ir, be to, daugiausia būtinais pragyvenimo reikmenimis, tai kapitalisto paklausa darbo jėgai netiesiogiai tuo pačiu metu yra ir paklausa vartojimo reikmenims, įeinantiems į darbininkų klasės vartojimą. Bet ši paklausa yra lygi v ir nė vienu atomu nėra didesnė už v (jei darbininkas taupo iš savo darbo užmokesčio, — bet kokius kredito santykius mes čia būtinai paliekame nuošalyje, — tai toks faktas reiškia, kad jis dalį savo darbo užmokesčio paverčia lobiu ir pro tanto [tiek] jau nestoja kaip paklausos reiškęjas, kaip pirkėjas). Maksimali kapitalisto paklausos riba = $= K = c + v$, o jo pasiūla = $c + v + m$; vadinasi, jeigu jo prekinio kapitalo sudėtis yra $80c + 20v + 20m$, tai jo paklausa = $80c + 20v$, t. y. jo paklausa vertės požiūriu yra $\frac{1}{5}$ mažesnė už jo pasiūlą. Kuo didesnis yra jo pagamintos m masės procentinis santykis (pelno norma), tuo mažesnė darosi jo paklausa palyginti su jo pasiūla. Nors kapitalisto paklausa darbo jėgai, vadinasi, netiesiogiai ir būtinai pragyvenimo reikmenims, vykstant gamybos pažangai, progresyviai mažėja palyginti su jo paklausa gamybos priemonėms, vis dėlto nereikia, iš antros pusės, užmiršti, kad jo paklausa Gp (gamybos priemonėms), vidutiniškai imant, visada yra mažesnė už jo kapitalą. Tuo būdu jo paklausa gamybos priemonėms neišvengiamai visada pagal vertę yra mažesnė negu prekinis produktas kapitalisto, tiekiančio jam tas gamybos priemones ir naudojančio tokį pat kapitalą, kitoms sąlygoms esant vienodoms. Ta aplinkybė, kad iš tikrųjų yra ne vienas kapitalistas, bet daug kapitalistų, reikalo nė kiek nekeičia. Tarkime, kad jo kapitalas yra 1 000 sv. st., pastovioji jo dalis = $= 800$ sv. st.; tokiu atveju jo paklausa, reiškiamą visiems kapitalistams = 800 sv. st.; o jie visi kartu už savo 1 000 sv. st. (vis vien, kiek iš šios sumos tektų kiekvienam iš jų atskirai ir kiekį viso jo kapitalo dalį sudarytų suma, tenkanti kiekvienam) tiekia, esant vienodai pelno normai, 1 200 sv. st. vertės gamybos priemonių; vadinasi, jo paklausa tepadengia tik $\frac{2}{3}$ jų pasiūlos, o visa jo paties paklausa, pagal jos vertės dydį, tėra lygi tik $\frac{4}{5}$ jo paties pasiūlos.

Dabar mes dar turime, užbėgdami į priekį, kartu išnagrinėti kapitalo apyvartą. Tarkime, kad visas kapitalisto kapitalas yra 5 000 sv. st., iš kurių 4 000 sv. st. sudaro pagrindinį ir 1 000 sv. st. — apyvartinį kapitalą; šie 1 000 sutinkamai su ankstesne prielaida = $= 800c + 200v$. Kad visas jo kapitalas padarytų vieną apyvartą per metus, jo apyvartinis kapitalas turi padaryti penkias apyvartas per metus; tokiu atveju jo prekinis produktas = $6 000$ sv. st., vadinasi, jis yra 1 000 sv. st. didesnis negu jo avansuotasis kapitalas, o tai vėl duoda tokį pat pridėdamosios vertės santykį, kaip ir anksčiau:

$$5\,000 K : 1\,000 m = 100 (c + v) : 20 m.$$

Tuo būdu ši apyvarta nė kiek nekeičia visos kapitalisto paklausos santykio su visa jo pasiūla: pirmoji pasilieka $\frac{1}{5}$ mažesnė už pastarąją.

Tarkime, kad jo pagrindinį kapitalą reikia atnaujinti kas 10 metų. Vadinasi, kasmet kapitalistas amortizuoja $\frac{1}{10} = 400$ sv. st. Tokiu būdu jis dabar turi tik 3 600 sv. st. vertę pagrindiniame kapitale $- + 400$ sv. st. pinigais. Jei reikalingas remontas ir tas remontas neviršija vidutinio masto, tai jo kaštai yra ne kas kita, kaip kapitalo įdėjimas, kurį kapitalistas atlieka tik vėliau. Į reikalą mes galime žiūrėti taip, tarytum kapitalistas, nustatydamas jo įdedamo kapitalo vertę, kiek ji įeina į metinį prekinį produktą, iš pat pradžių įskaitydavo į ją remonto kaštus, tuo būdu jie įeina į amortizaciją, kuri lygi $\frac{1}{10}$ kapitalo vertės. (Jeigu iš tikrųjų jo remonto poreikis yra mažesnis už vidutinį, tai tokia aplinkybė jam naudinga, o jei didesnis, tai jam yra nuostolis. Bet visai toje pačioje pramonės šakoje veikiančių kapitalistų klasei tokia nauda ir nuostoliai išsilygina.) Šiaip ar taip, nors jo metinė paklausa, esant vienai viso jo kapitalo apyvartai per metus, pasilieka lygi 5 000 sv. st., t. y. lygi jo pirminei avansuotajai kapitalo vertei, vis dėlto ši paklausa apyvartinės kapitalo dalies atžvilgiu padidėja, o pagrindinės kapitalo dalies atžvilgiu nuolat mažėja.

Dabar pereikime prie reprodukcijos. Tarkime, kad kapitalistas asmeniniams poreikiams suvartoja visą pridedamąją vertę p ir vėl paverčia į gamybinį kapitalą tik tokį dydį, kaip pirminis kapitalas K . Tokiu atveju kapitalisto paklausa pagal vertę lygi jo pasiūlai. Bet ne jo kapitalo judėjimo atžvilgiu; kaip kapitalistas jis reiškia paklausą tik $\frac{1}{5}$ savo pasiūlos (pagal vertės dydį); $\frac{1}{5}$ jis suvartoja kaip nekaptalistas, ne vykdydamas savo kaip kapitalisto funkciją, bet savo asmeniniams poreikiams arba malonumams.

Jo sąskaita procentiniais skaičiais yra tokia:

Jo kaip kapitalisto paklausa = 100, pasiūla = 120

Jo kaip žmogaus, mėgstančio

pagyventi savo malonumui,

paklausa = 20, pasiūla = —

Paklausos suma = 120, pasiūlos suma = 120

Ši prielaida yra lygiareikšmė prielaidai, kad kapitalistinės gamybos nėra ir dėl to nėra nė paties pramoninio kapitalisto: prielaida, kad skatinamasis motyvas yra asmeninis vartojimas, o ne pats turtėjimas, pašalina patį kapitalizmo pagrindą.

Bet ji ir techniškai yra negalima. Kapitalistas ne tik turi sudaryti atsarginį kapitalą, kad galėtų apsisaugoti nuo kainų svyravimų ir laukti palankiausių konjunktūrų pirkimui ir pardavimui; jis turi kaupti kapitalą, kad tuo būdu galėtų plėsti gamybą ir įdiegti techninius patobulinimus į savo gamybinį organizmą.

Kad galėtų kaupti kapitalą, jis pirmiausia turi imti iš cirkuliacijos tam tikrą dalį pridedamosios vertės pinigine forma, įplaukiančią jam iš cirkuliacijos, ir didinti ją kaip lobį tol, kol ji įgaus

senajai įmonei išplėsti arba naujai įmonei greta senosios įsteigti reikalingą dydį. Kol tebevyksta lobio sudarymas, tol jis nedidina kapitalisto paklausos; pinigai yra imobilizuoti; jie nepaima iš prekių rinkos jokio ekvivalento prekių pavidalu mainais į tą piniginių ekvivalentą, kuris paimtas iš rinkos už prekę, nugabentą į rinką.

Kreditas čia paliekamas nuošalyje; o kreditas apima, pvz., tokį atvejį, kai kapitalistas, pinigams susikaupiant, deda juos į banką einamojį sąskaiton už palūkanas.

PENKTASIS SKIRSNIS

CIRKULIACIJOS LAIKAS⁸

Kapitalo judėjimas per gamybos sferą ir dvi cirkuliacijos sferos fazes, kaip mes matėme, vyksta iš eilės laiko atžvilgiu. Laikas, kurį jis išbūna gamybos sferoje, sudaro jo gamybos laiką, laikas, kurį jis išbūna cirkuliacijos sferoje, — jo cirkuliacijos laiką. Todėl visas laikas, per kurį kapitalas atlieka savo apytaką, yra lygus gamybos laiko ir cirkuliacijos laiko sumai.

Suprantama, gamybos laikas apima darbo proceso periodą, bet pastarasis neapima viso gamybos laiko. Pirmiausia priminsime, kad dalis pastoviojo kapitalo egzistuoja darbo priemonių pavidalu, kaip, pvz., mašinos, pastatai ir t. t., kurie iki pat savo egzistavimo pabigos panaudojami tuose pačiuose nuolat besikartojančiuose darbo procesuose. Nors periodinis darbo proceso nutrūkimas, pvz., naktį, ir nutraukia šių darbo priemonių funkcionavimą, bet jis nenutraukia jų buvimo gamybos vietoje. Jos yra ten ne tik tada, kai funkcionuoja, bet ir tada, kai nefunkcionuoja. Iš antros pusės, kapitalistas turi turėti parengtą tam tikrą žaliavų ir pagalbinių medžiagų atsargą, kad gamybos procesas ilgesnį ar trumpesnį laiką vyktų iš anksto nustatytu mastu, nepriklausomai nuo rinkos kasdien reiškiamos prekių pasiūlos atsitiktinumų. Ši žaliavų ir t. t. atsarga gamybiškai suvartojama tik palaipsniui. Dėl to susidaro skirtumas tarp jos gamybos laiko⁹ ir jos funkcionavimo laiko. Vadinasi, gamybos priemonių gamybos laikas apima 1) laiką, kurį jos funkcionuoja kaip gamybos priemonės, t. y. panaudojamos gamybos procese; 2) pertraukas, kurių metu gamybos procesas, vadinasi, ir į jį įjungtų gamybos priemonių funkcionavimas, nutrūksta; 3) laiką, kurį jos, nors ir būdamos parengtos kaip proceso sąlygos, vadinasi, jau būdamos gamybiniu kapitalu, dar nėra įėjusios į gamybos procesą.

Lig šiol išnagrinėtas skirtumas visuomet yra skirtumas tarp gamybinio kapitalo buvimo gamybos sferoje laiko ir jo buvimo

⁸ Nuo čia IV rankraštis.

⁹ Gamybos laikas čia paimtas aktyviaja prasme: gamybos priemonių gamybos laikas čia yra ne tas laikas, per kurį jos pagaminamos, bet tas laikas, kurį jos dalyvauja prekinio produkto gamybos procese. — F. E.

gamybos procese laiko. Bet pats gamybos procesas gali sąlygoti darbo proceso, todėl ir darbo laiko pertrūkius, intervalus, kai darbo objektas paliekamas fizinių procesų poveikiui, žmogaus darbui toliau neprisidedant. Gamybos procesas, vadinasi, ir gamybos priemonių funkcionavimas šiuo atveju tebevyksta, nors darbo procesas, vadinasi, ir gamybos priemonių kaip darbo priemonių funkcionavimas yra nutrūkęs. Mes tai matome pavyzdyje su grūdais, kurie pasėti, su vynu, kuris rūgsta rūsyje, su darbo medžiaga daugelyje manufaktūrų, kaip, pvz., odos gamyklose, kuriose ši medžiaga yra cheminių procesų veikiamą. Gamybos laikas čia yra ilgesnis negu darbo laikas. Skirtumą tarp abiejų sudaro gamybos laiko perviršis palyginti su darbo laiku. Šį perviršį visada sąlygoja tai, kad gamybinis kapitalas yra gamybos sferoje *paslėptiniu pavidalu*, nefunkcionuodamas pačiame gamybos procese, arba tai, kad jis funkcionuoja gamybos procese, bet nėra darbo procese.

Toji paslėptinio gamybinio kapitalo dalis, kuri laikoma parengta tik kaip gamybos proceso sąlyga, kaip, pvz., medvilnė, anglis ir t. t. verpykloje, neveikia nei kaip produkto kūrimo veiksnys, nei kaip vertės kūrimo veiksnys. Ji yra neveikiantis kapitalas, nors toks jo neveikimas yra būtina nenutrūkstamo gamybos proceso vyksmo sąlyga. Pastatai, aparatai ir t. t., būtini kaip gamybinės atsargos (paslėptinio kapitalo) saugyklos, yra gamybos proceso sąlygos ir dėl to sudaro avansuoto gamybinio kapitalo sudėtinės dalis. Jie atlieka savo kaip gamybinio kapitalo sudėtinių dalių saugotojų parengtinėje stadijoje funkciją. Kiek šitoje stadijoje reikalingi darbo procesai, tiek šie procesai pabrangina žaliavas ir t. t., bet jie yra gamybinis darbas ir sukuria pridėjamąją vertę, nes dalis šio darbo, kaip ir kiekvieno samdomojo darbo, nėra apmokama. Normalūs viso gamybos proceso pertrūkiai, vadinasi, tarpai, kurių metu gamybinis kapitalas nefunkcionuoja, negamina nei vertės, nei pridėamosios vertės. Iš to ir kyla siekimas versti dirbti ir naktį (I knyga, VIII skirsnis, 4 poskyris). Tokios darbo laiko pertraukos, kurias darbo objektui tenka patirti paties gamybos proceso metu, nesukuria nei vertės, nei pridėamosios vertės; bet jos prisideda prie produkto sukūrimo, sudaro dalį jo gyvenimo, yra procesas, kurį jis turi išieiti. Aparatų ir t. t. vertė perkeliama į produktą sutinkamai su visu tuo laiku, kurį jie funkcionuoja; pats darbas perkelia produktą į šią stadiją, ir naudojimasis šiais aparatais tiek pat yra gamybos sąlyga, kaip ir nudulkėjimas dalies medvilnės, kuri neįeina į produktą, bet vis dėlto perkelia į jį savo vertę. Kita paslėptinio kapitalo dalis, kaip, pvz., pastatai, mašinos ir t. t., t. y. darbo priemonės, kurių funkcionavimą tenutraukia tik gamybos proceso normalios pertraukos, — nenormalūs pertrūkiai dėl gamybos sumažinimo, križių ir t. t. yra gryni nuostoliai, — ši paslėptinio kapitalo dalis prijungia produktui savo vertę, nors ir neįeina į kuriamąjį produktą; visą vertę, kurią ši dalis prijungia produktui, apsprendžia vidutinis

jos egzistavimo ilgumas; ji praranda savo vertę dėl to, kad praranda vartojamąją vertę, tiek tuo metu, kai ji funkcionuoja, tiek ir tuo metu, kai ji nefunkcionuoja.

Pagaliau vertė pastoviosios kapitalo dalies, kuri tebėra gamybos procese, nors darbo procesas yra nutrūkęs, vėl pasirodo kaip gamybos proceso rezultatas. Pats darbas čia pastato gamybos priemonės į tokias sąlygas, kuriose jos pačios savaime išėina tam tikrus natūralius procesus, kurių rezultatas yra tam tikras naudingas efektas arba jų vartojamosios vertės formos pasikeitimas. Darbas visada perkelia gamybos priemonių vertę į produktą, jeigu jis iš tikrųjų naudoja jas tikslingai kaip gamybos priemones. Reikalas nėra nesikeičia nuo to, ar darbas šiam efektui pasiekti turi nenutrūkstamai veikti darbo objektą darbo priemonėmis, ar jis teturi duoti postūmį, pastatydamas gamybos priemones į tokias sąlygas, kuriose jos, darbui toliau neprisidedant, dėl gamtos procesų pačios savaime patiria iš anksto numatytą pakitimą.

Vis vien, kuo remiasi gamybos laiko perviršis palyginti su darbo laiku, — ar tuo, kad gamybos priemonės sudaro tik paslėptinį gamybinį kapitalą, vadinasi, dar tebėra tikrojo gamybos proceso priangyje, ar tuo, kad gamybos proceso metu jų pačių funkcionavimą nutraukia šio proceso sustojimai, ar pagaliau tuo, kad pats gamybos procesas sąlygoja darbo proceso pertrūkius, — nėra vienu iš šių atvejų gamybos priemonės nefunkcionuoja taip, kad jos įsiurbtų darbą. Jeigu jos neįsiurbia darbo, tai neįsiurbia ir pridedamojo darbo. Todėl gamybinio kapitalo vertė nedidėja tol, kol jis tebėra tame savo gamybos laiko tarpe, kuris sudaro perviršį palyginti su darbo laiku, kad ir koks neatskiriamas nuo šių jo sustojimų būtų vertės didinimo proceso realizavimas. Aišku, kad kuo labiau gamybos laikas ir darbo laikas sutampa vienas su kitu, tuo didesnis yra tam tikro gamybinio kapitalo našumas ir jo vertės didėjimas per tam tikrą laiko tarpą. Iš to kyla kapitalistinės gamybos tendencija kiek galint sutrumpinti gamybos laiko perviršį palyginti su darbo laiku. Bet nors kapitalo gamybos laikas ir gali nukrypti nuo jo darbo laiko, vis dėlto jame visada yra šis pastarasis, ir pirmojo perviršis palyginti su antruoju net yra gamybos proceso sąlyga. Vadinasi, gamybos laikas visada yra tas laikas, per kurį kapitalas gamina vartojamąsias vertes ir didina savo vertę, t. y. funkcionuoja kaip gamybinis kapitalas, nors gamybos laikas apima ir tą laiką, kai kapitalas arba yra paslėptiniame būvyje, arba gamina produktus, nedidindamas savo vertės.

Cirkuliacijos sferoje kapitalas yra prekinio kapitalo ir piniginio kapitalo pavidalu. Du jo cirkuliacijos procesus sudaro tai, kad jis pavirsta iš prekinės formos į piniginę formą ir iš piniginės formos į prekinę formą. Ta aplinkybė, kad prekės pavertimas į pinigus čia kartu yra prekyboje esančios pridedamosios vertės realizavimas ir kad pinigų pavertimas į prekę tuo pačiu metu yra kapitalo vertės

pavertimas arba pavertimas atgal į jos gamybos elementų formą, nė kiek nekeičia to fakto, kad šie procesai, kaip cirkuliacijos procesai, yra paprastos prekių metamorfozės procesai.

Cirkuliacijos laikas ir gamybos laikas tarpusavyje pašalina vienas kitą. Savo cirkuliacijos metu kapitalas nefunkcionuoja kaip gamybinis kapitalas ir todėl negamina nei prekės, nei pridedamosios vertės. Jei mes nagrinėjame paprasčiausios formos apytaką, kai visa kapitalo vertė kiekvienu atveju iš karto pereina iš vienos fazės į kitą, tai yra aišku, kad gamybos procesas, vadinasi, ir savaiminis kapitalo vertės didėjimas būna nutrūkęs tol, kol trunka jo cirkuliacijos laikas, ir kad priklausomai nuo jo ilgumo gamybos procesas bus atnaujinamas greičiau arba lėčiau. Priešingai, jeigu įvairios kapitalo dalys išeina apytaką viena po kitos, o tokiu atveju visos kapitalo vertės apytaka įvyksta paeiliui įvairių tos vertės dalių apytakoje, tai yra aišku, kad kuo ilgesnis yra tas laiko tarpas, kurį kapitalo vertės sudėtinės dalys nuolat užtrunka cirkuliacijos sferoje, tuo mažesnė bus toji jos dalis, kuri nuolat funkcionuoja gamybos sferoje. Todėl cirkuliacijos laiko didėjimas ir mažėjimas veikia kaip neigiama riba gamybos laiko mažėjimą arba didėjimą arba to laipsnio, kuriuo tam tikro dydžio kapitalas funkcionuoja kaip gamybinis kapitalas, mažėjimą arba didėjimą. Kuo didesniu laipsniu kapitalo cirkuliacijos metamorfozės yra tik idealinės, t. y. kuo daugiau cirkuliacijos laikas = 0 arba artėja prie nulio, tuo daugiau funkcionuoja kapitalas, tuo labiau kyla jo našumas ir savaiminis jo vertės didėjimas. Pavyzdžiui, jei kapitalistas dirba užsakymui, gauna užmokestį pristačius produktą, o sumokama jo paties gamybos priemonėmis, tai cirkuliacijos laikas artėja prie nulio.

Taigi, kapitalo cirkuliacijos laikas aplamai apriboja jo gamybos laiką, vadinasi, ir jo vertės didinimo procesą, pastarąjį apribojdamas proporcingai cirkuliacijos laiko ilgumui. O cirkuliacijos laiko ilgumas gali didėti arba mažėti labai įvairiu laipsniu ir todėl labai įvairiu laipsniu gali apriboti kapitalo gamybos laiką. Bet politinė ekonomija temato tik *išorinį pasireiškimą*, būtent tik cirkuliacijos laiko įtaką aplamai kapitalo vertės didinimo procesui. Šią neigiamą įtaką ji laiko teigiama, nes jos padariniai yra teigiami. Ji tuo labiau laikosi įsikibus šios regimybės, kad ji atrodo teikianti įrodymą, jog kapitalas turįs mistinį savaiminio vertės didėjimo šaltinį, nepriklausomą nuo jo gamybos proceso, vadinasi, ir nuo darbo išnaudojimo, ir trykstantį jam iš cirkuliacijos sferos. Vėliau mes pamatysime, kad net mokslinė ekonomija leidžiasi šios regimybės suklaidinama. Šią regimybę, kaip vėliau bus parodyta, sustiprina įvairūs reiškiniai: 1) Kapitalistinis pelno apskaičiavimo būdas, kai neigiama priežastis figūruoja kaip teigiama, kadangi kapitalams, esantiems įvairiose idėjimų sferose, kur skirtingas tik cirkuliacijos laikas, ilgesnis cirkuliacijos laikas veikia kaip kainų pakilimo pagrinin-

das,— žodžiu tariant, kaip vienas iš pelno išsilyginimo pagrindų. 2) Cirkuliacijos laikas sudaro tik apyvartos laiko momentą; o apyvartos laikas apima gamybos laiką arba reprodukcijos laiką. Tai, kas iš tikrųjų egzistuoja pastarojo dėka, atrodo egzistuojančiu cirkuliacijos laiko dėka. 3) Prekių virtimą kintamuoju kapitalu (darbo užmokesčiu) sąlygoja tai, kad jos prieš tai pavirsta pinigais. Vadinasi, vykstant kapitalo kaupimui, pavirtimas papildomu kintamuoju kapitalu vyksta cirkuliacijos sferoje arba cirkuliacijos metu. Dėl to atrodo, kad kaip tik cirkuliacijos laiko dėka įvyko šis kaupimas.

Cirkuliacijos sferoje kapitalas — viena arba kita eile — išeina dvi priešingas fazes $Pr—P$ ir $P—Pr$. Tuo būdu jo cirkuliacijos laikas taip pat pasidalija į dvi dalis: į laiką, kuris jam reikalingas pavirsti iš prekės į pinigus, ir į laiką, kuris jam reikalingas pavirsti iš pinigų į prekę. Jau iš paprastosios prekinės cirkuliacijos analizės (I knyga, III skirsnis) yra žinoma, kad $Pr—P$, pardavimas, yra sunkiausia jo metamorfozės dalis ir todėl, esant įprastinėms sąlygoms, sudaro didesnę cirkuliacijos laiko dalį. Vertė, įkūnyta piniguose, turi tokią formą, kurią visada galima paversti į kitą. O kai ji įkūnyta prekeyje, ji tik pavirsdama pinigais gali įgauti šitą formą, tinkamą betarpiškiems mainams ir dėl to bet kuriuo metu pasiruošusią veikti. Tuo tarpu, vykstant kapitalo cirkuliacijos procesui jo fazėje $P—Pr$, turimas galvoje jo pavirtimas prekėmis, sudarančiomis tam tikrus gamybinio kapitalo elementus tam tikroje įmonėje. Gali atsitikti, kad rinkoje nėra gamybos priemonių ir kad jas dar reikia pagaminti arba atgabenti iš tolimų rinkų, arba kad įprastinė jų pasiūla sutriko, pasikeitė kainos ir t. t.,— žodžiu tariant, galima susidurti su daugybe aplinkybių, kurių negalima pastebėti esant paprastam formos $P—Pr$ pakitimui, bet kurios ir šiai cirkuliacijos fazės daliai reikalauja sunaudoti čia daugiau, čia mažiau laiko. Kaip $Pr—P$ ir $P—Pr$ yra atskirtos viena nuo kitos laiko atžvilgiu, taip jos gali būti atskirtos ir erdvėje, pirkimų rinka ir pardavimų rinka gali būti skirtingose vietose. Pavyzdžiui, fabrikuose supirkėjas ir pardavėjas dažnai net yra du atskiri žmonės. Esant prekiniai gamybai, cirkuliacija yra taip pat būtina, kaip ir pati gamyba, vadinasi, ir cirkuliacijos agentai yra taip pat reikalingi, kaip gamybos agentai. Reprodukcijos procesas apima abi kapitalo funkcijas, vadinasi, ir būtinumą turėti šių funkcijų atstovavimą: arba kad pats kapitalistas joms atstovautų, arba samdomasis darbininkas, jo agentas. Tačiau tai neduoda jokio pagrindo painioti cirkuliacijos agentus su gamybos agentais, o taip pat painioti prekinio ir piniginio kapitalo funkcijas su gamybinio kapitalo funkcijomis. Cirkuliacijos agentus turi apmokėti gamybos agentai. Bet jei kapitalistai, perkantieji vienas iš kito ir parduodantieji vienas kitam, nesukuria šiuo aktu nei produktų, nei vertės, tai niekas nepasikeičia nuo to, jeigu jų įmonės dydis leidžia jiems arba verčia juos paversti kitiems pirkimo bei pardavimo funkcijas. Kai kuriuose

įmonėse supirkėjai ir pardavėjai apmokami tantjemomis, pelno dalimis. Frazė, kad juos apmoką vartotojai, nieko nepaaiškina. Vartotojai tegali tik tiek apmokėti, kiek jie patys, kaip gamybos agentai, gamina ekvivalentą prekių pavidalu arba jį pasisavina iš gamybos agentų pasiremdami juridiniu titulu (kaip bendrovės ir t. t. nariai) arba už asmeninius patarnavimus.

Tarp $Pr—P$ ir $P—Pr$ yra skirtumas, kuris neturi nieko bendro su prekės ir pinigų formos skirtingumu, bet kyla iš kapitalistinio gamybos pobūdžio. Patys savaime tiek $Pr—P$, tiek ir $P—Pr$ tėra tam tikros vertės pavertimas iš vienos formos į kitą. Bet $Pr'—P'$ tuo pačiu metu yra P' turimos pridėdamosios vertės realizavimas. Kitaip yra su $P—Pr$. Todėl pardavimas yra svarbesnis už pirkimą. $P—Pr$ normaliomis sąlygomis yra aktas, būtinas P išreiškiamai vertei padidinti, bet nėra pridėdamosios vertės realizavimas; tai — įvadas į jos gaminimą, o ne baigiamasis jo aktas.

Prekinio kapitalo cirkuliacijai $Pr'—P'$ tam tikras ribas stato pati prekių egzistavimo forma, jų kaip vartojamųjų verčių egzistavimas. Pastarosios iš prigimties yra laikinos. Todėl, jei per tam tikrą laiką jos nestos į gamybinį arba individualinį vartojimą, žiūrint, kokia yra jų paskirtis, jei, kitais žodžiais tariant, jos per tam tikrą laiką nebus parduotos, tai jos genda ir kartu su savo vartojamąja verte praranda savybę būti mainomosios vertės reiškėjais. Jose esanti kapitalo vertė kartu su priaugusia jai pridėdąja verte prarandama. Vartojamosios vertės būna eilę metų išliekančios ir savaime didėjančios kapitalo vertės reiškėjai tik su sąlyga, jeigu jos nenutrūksta atnaujinamos ir atgaminamos, padengiamos naujomis tos pačios arba kitos rūšies vartojamosiomis vertėmis. Bet jų pardavimas gatavų prekių forma, vadinasi, jų stojimas panaudojant pardavimą į gamybinį arba individualinį vartojimą, yra nuolat atsinaujinanti jų atgaminimo sąlyga. Tam tikro laiko ribose jos turi pakeisti savo senąją vartojamąją formą, kad galėtų toliau egzistuoti nauja forma. Mainomoji vertė išlieka tik dėl to, kad nuolat atsinaujina prekės kūnas, kuriame ji įsikūnija. Įvairių prekių vartojamosios vertės genda greičiau arba lėčiau; dėl to tarp jų pagaminimo ir suvartojimo gali praslinkti didesnis ar mažesnis laiko tarpas. Vadinasi, jos gali, nesant pavojaus joms žūti, ilgesnį ar trumpesnį laiką likti cirkuliacijos fazėje $Pr—P$ prekinio kapitalo pavidalu, gali prekių pavidalu išbūti ilgesnį ar trumpesnį cirkuliacijos laiką. Prekinio kapitalo cirkuliacijos laiko riba, sąlygojama paties prekės kūno gedimo, yra absoliuti riba tos cirkuliacijos laiko dalies arba to cirkuliacijos laiko, kurį prekinis kapitalas gali egzistuoti kaip toks. Kuo greičiau genda prekė, kuo greičiau ji turi būti suvartota, vadinasi, ir parduota ją pagaminus, tuo per mažesnę atstumą nuo savo gamybos vietos ji gali būti nugabenta, vadinasi, tuo siauresnė yra jos cirkuliacijos sfera erdvės atžvilgiu, tuo

labiau vietinio pobūdžio yra jos realizavimo rinka. Dėl to, kuo greičiau genda prekė, kuo siauresnė yra absoliuti jos kaip prekės cirkuliacijos laiko riba, kurią sąlygoja jos fizinės savybės, tuo mažiau ji tinka būti kapitalistinės gamybos objektu. Ji gali tikti kapitalistinei gamybai tik tankiai apgyventose vietovėse arba dėl transporto priemonių išsivystymo sumažėjus atstumams. O prekės gamybos koncentracija nedaugelyje rankų ir tankiai apgyventoje vietovėje gali sukurti santykinai didelę rinką ir tokioms prekėms, kaip, pvz., stambių alaus daryklų, pieninių ir t. t. gaminiai.

SESTASIS SKIRSNIS CIRKULIACIJOS KAŠTAI

I. GRYNIEJI CIRKULIACIJOS KAŠTAI

1. Pirkimo ir pardavimo laikas

Kapitalo formos pasikeitimai iš prekės į pinigus ir iš pinigų į prekę tuo pačiu metu yra kapitalisto prekybiniai santoriai: pirkimo ir pardavimo aktai. Laikas, per kurį įvyksta šie kapitalo formos pasikeitimai, subjektyviai, kapitalisto požiūriu, yra pardavimo ir pirkimo laikas, toks laikas, kai kapitalistas funkcionuoja rinkoje kaip pardavėjas ir pirkėjas. Kaip kapitalo cirkuliacijos laikas sudaro būtiną jo reprodukcijos laiko dalį, taip ir laikas, per kurį kapitalistas perka ir parduoda, sukiojasi rinkoje, sudaro būtiną dalį to laiko, kai jis funkcionuoja kaip kapitalistas, t. y. kaip personifikuotas kapitalas. Jis sudaro dalį jo versloinės veiklos laiko.

{Kadangi mes laikomės prielaidos, kad prekės perkamos ir parduodamos pagal jų vertes, tai šie aktai tereškia tos pačios vertės pavertimą iš vienos formos į kitą, iš prekinės formos į piniginę formą ir iš piniginės formos į prekinę formą, — tik būvio pakeitimą. Jei prekės parduodamos pagal jų vertes, tai vertės dydis lieka nepasikeitęs tiek pirkėjo, tiek ir pardavėjo rankose; pasikeičia tik jos egzistavimo forma. O jei prekės parduodamos ne pagal jų vertes, tai nepasikeitusi lieka pakitusių verčių suma: tai, kas yra pliusas vienai šaliai, yra minusas kitai.

Bet metamorfozės $Pr—P$ ir $P—Pr$ yra prekybiniai santoriai, kurie vyksta tarp pirkėjo ir pardavėjo; jiems reikia laiko susitarti, tuo labiau, kad čia vyksta kova, kurioje kiekviena šalis stengiasi padaryti nuostolį kitai; vienas prieš kitą stovi verteivos, o «when Greek meets Greek then comes the tug of war» [«kai graikas susitinka su graiku, įvyksta kautynės»]. Būvio pakeitimas reikalauja laiko ir darbo jėgos, bet ne tam, kad būtų sukurta vertė, o tam, kad būtų įvykdytas vertės pavertimas iš vienos formos į kitą. Dalykas nė kiek nesikeičia nuo abiejų šalių pastangų šia proga pasisavinti perteklinę vertės kiekį. Šis darbas, abiejų šalių piktavališkų siekimų didinamas, lygiai taip pat nesukuria vertės, kaip ir darbas, sunaudotas teisminiam procesui vesti, nedidina bylinėjimosi objekto vertės. Šis darbas,— kuris yra būtinas paimto kaip visuma kapitalistinio gamybos proceso momentas, o tas procesas apima ir cirkuliaciją arba yra joje,— atlieka tokį pat vaidmenį, kaip, pvz., darbas, kuris vyksta degant kokiai nors medžiagai, kuri suvartojama šilumai gauti. Šis

degimo darbas negamina šilumos, nors jis yra būtinas degimo proceso momentas. Pavyzdžiui, norėdamas sunaudoti anglį kaip kurą, aš turiu sujungti jį su deguonim ir kartu iš kieto būvio perkelti jį į dujinį būvį (nes anglies dvideginyje, degimo rezultate, anglis yra dujų pavidalu), vadinasi, aš turiu pakeisti fizinę egzistavimo formą arba fizinį būvį. Prieš atsirandant naujam junginiui, pirma turi atsiskirti grynanglio molekulės, susijungusios į vieną kietą kūną, ir pačios grynanglio molekulės turi suskilti į atskirus savo atomus. Visa tai reikalauja sunaudoti tam tikrą kiekį energijos, kuri tuo būdu nepavirsta šiluma, bet yra paaimama iš jos. Todėl jei prekių savininkai yra ne kapitalistai, bet savarankiški betarpiški gamintojai, tai laikas, kurį jie sunaudoja pirkimui ir pardavimui, yra išskaitymas iš jų darbo laiko. Štai kodėl jie visada (tiek senovėje, tiek ir viduramžiais) stengėsi tokias operacijas atlikti šventadieniais.

Žinoma, mastas, kurį prekių pavertimas pinigais įgauna kapitalistų rankose, negali šito darbo, nesukuriančio vertės, o tik tarpininkaujančio vertės formų kaitai, paversti vertę kuriančiu darbu. Tokio darbo esmės pakitimo stebuklas tiek pat mažai tegali įvykti ir nuo perkėlimo, t. y. nuo to, kad pramoniniai kapitalistai, užuot patys vykdę šį «degimo darbą», paverčia jį išimtinu jų apmokamų trečiųjų asmenų užsiėmimu. Žinoma, šie tretieji asmenys neatiduos jų žinion savo darbo jėgos dėl jų gražių akių. Šiaip ar taip, kokio nors žemvaldžio rentos rinkėjui arba banko kurjeriui nerūpi, kad jų darbas nė skatiku nedidina nei rentos, nei maišais perkeliamų į kitą banką aukso lydinų vertės dydžio.)¹⁰

Kapitalistui, kuris verčia kitus jam dirbti, pirkimas ir pardavimas darosi svarbiausia funkcija. Kadangi jis daugelio produktą pasisavina plačiu visuomeniniu mastu, tai tokiu pat mastu jis turi pardavinėti šį produktą, o paskui vėl jį paversti iš pinigų į gamybos elementus. Bet, kaip ir anksčiau, pirkimo ir pardavimo laikas nesukuria vertės. Iliuziją čia sukelia pirklinio kapitalo funkcionavimas. Bet, dargi detaliau šito nenagrinėjant, yra savaime aišku, kad jei kokia nors funkcija, kuri savaime yra negamybinė, bet yra būtinas reprodukcijos momentas, dėl darbo pasidalijimo iš šalutinės daugelio funkcijos pavirsta išimtaine nedaugelio funkcija, jų specialiu užsiėmimu, tai nuo to pats funkcijos pobūdis nepasikeičia. Galimas dalykas, kad *vienas* pirklis (čia paimtas tik kaip prekių formos pakeitimo agentas, tik kaip pirkėjas ir pardavėjas) savo operacijomis sutrumpina *daugeliui* gamintojų tą laiką, kurį jie sunaudodavo pirkimui ir pardavimui. Tokiu atveju jį galima laikyti mašina, mažinančia bereikalingą jėgos sunaudojimą arba padedančia išlaisvinti laiką gamybai¹¹.

¹⁰ Skliaustuose pateikta vieta yra paimta iš pastabos VIII rankraščio pabaigoje.

¹¹ «Prekybos kaštus, nors ir būtinus, reikia laikyti nuostolingomis išlaidomis» (*Quesnay: «Analyse du Tableau économique»*. Daire leid. «Physiocrates», I dalis, Paryžius, 1846, 71 psl.). Pasak Kenės, «pelnas», kurį duoda pirklių

Kad dalykas būtų paprastesnis (nes mes tik vėliau nagrinėsime pirkli kaip kapitalistą ir pirklinį kapitalą), mes laikysimės prielaidos, kad pirkimo ir pardavimo agentas yra žmogus, parduodąs savo darbą. Jis savo darbo jėgą ir savo darbo laiką naudoja šioms operacijoms $Pr-P$ ir $P-Pr$. Vadinasi, jis gyvena iš to taip pat, kaip kitas gyvena, pvz., iš verpimo arba piliulių gaminimo. Jis reprodukcijos procese atlieka būtiną, <nors ir negamybinę> funkciją, nes pats reprodukcijos procesas apima ir negamybines funkcijas. Jis dirba taip pat, kaip bet kuris kitas, bet jo darbo turinys nesukuria nei vertės, nei produkto. Jis pats priklauso prie gamybos faux frais [negamybinių kaštų]. Jis duoda naudos ne tuo, kad negamybinę funkciją paverčia gamybine arba negamybinę darbą — gamybiniu. Būtų stebuklas, jei toks pavertimas galėtų įvykti dėl tokio funkcijos perkėlimo nuo vieno žmogaus kitam. Priešingai, jis duoda naudos tuo; kad tik mažesnė visuomenės darbo jėgos ir darbo laiko dalis sunaudojama šiai negamybinei funkcijai. Dar daugiau. Tarkime, kad jis tiesiog samdomasis darbininkas, nors ir geriau apmokamas. Kad ir kaip būtų apmokamas jo darbas, dalį savo laiko jis kaip samdomasis darbininkas dirba veltui. Gal būt, jis kasdien gauna per aštuonias valandas sukuriama vertę, o dirba dešimt valandų. Dvi jo atliekamo pridėdamojo darbo valandos taip pat negamina vertės, kaip ir aštuonios jo būtinojo darbo valandos, nors dėl šio būtinojo darbo jam atitenka dalis visuomeninio produkto. Pirma, dabar, kaip ir anksčiau, nagrinėjant visuomeniniu požiūriu, darbo jėga dešimt valandų tenaudojama tik šiai cirkuliacijos funkcijai. Ji naudojama ne kam nors kitam, ne gamybiniam darbui. Bet, antra, visuomenė neapmoka šių dviejų pridėdamojo darbo valandų, nors jas ir sunaudojo žmogus, dirbęs tą laiką. Visuomenei tai neduoda jokie papildomo produkto ar papildomos vertės. Bet cirkuliacijos kaštai, kuriems atstovauja šis žmogus, sumažėja vienu penktadaliu: nuo dešimties valandų iki aštuonių. Visuomenė nesumoka jokio ekvivalento už penktadalį to tikrojo cirkuliacijos laiko, kurio agentas yra tas žmogus. Bet jei tą agentą panaudoja kapitalistas, tai neapmokėtos dvi valandos mažina jo kapitalo cirkuliacijos kaštus, sudarančius išskaitymą iš jo pajamų. Jam tai yra teigiamas laimėjimas, nes susiaurėja neigiamos jo kapitalo vertės didėjimo ribos. O jei smulkieji savarankiški prekių gamintojai sunaudoja dalį savo

konkurencija dėl to, kad verčia juos «tenkintis mažesniu atlyginimu, arba pasipelnymu. . . , yra, rimtai kalbant, ne kas kita, kaip nuostolio išvengimas (*privation de perte*) pardavėjui iš pirmų rankų ir pirkėjui-vartotojui. O nuostolio išvengimas darant prekybos išlaidas nėra *realus produktas* arba turto didėjimas, pasiektas per prekybą, jei tik laikysime ją paprastais mainais, nepriklausomai nuo pervežimo išlaidų arba kartu su jomis» (145—146 psl.). «Prekybos kaštus visada apmoka produktų pardavėjai, kurie gautų visą pirkėjų mokamą kainą, jei nebūtų tarpinių išlaidų» (163). Savininkai ir gamintojai yra «salariants» — apmokantieji; pirkliai yra «salariés» — apmokamieji, pasamdytieji (164 psl.) (*Quesnay*: «Problèmes économiques», *Daire* leid. «Physiocrates», I dalis, Pa-ryžius, 1846).

laiko pirkimui ir pardavimui, tai čia yra arba laikas, sunaudojamas tik jų gamybinės veiklos protarpiais, arba laikas, atimamas nuo jų gamybos laiko.

Esant bet kokioms aplinkybėms, tam sunaudojamas laikas yra cirkuliacijos kaštai, kurie nieko neprideda vertėms, virstančioms iš vienos formos į kitą. Tai yra kaštai, kurie reikalingi vertėms iš prekinės formos į piniginę formą paversti. Jei kapitalistinis prekių gamintojas pasireiškia kaip cirkuliacijos agentas, jis tesiskiria nuo betarpiško prekių gamintojo tik tuo, kad parduoda ir perka stambesniu mastu, todėl ir stambesniu mastu funkcionuoja kaip cirkuliacijos agentas. Bet jei įmonės mastas verčia jį arba leidžia jam pirkti (samdyti) savus cirkuliacijos agentus kaip samdomuosius darbininkus, tai dalyko esmė nuo to nesikeičia. Darbo jėga ir darbo laikas ligi tam tikro laipsnio turi būti sunaudoti cirkuliacijos procesui (kiek jis yra paprastas formos pakeitimas). Bet dabar ši sąnauda atrodo esanti papildoma kapitalo sąnauda; dalį kintamojo kapitalo tenka sunaudoti šioms tik cirkuliacijos sferoje funkcionuojančioms darbo jėgoms pirkti. Toks kapitalo avansavimas nesukuria nei produkto, nei vertės. Jis pro tanto [tiek] sumažina mastą, kuriuo avansuotasis kapitalas funkcionuoja gamybiškai. Lygiai taip pat būtų, jei dalis produkto būtų paversta mašina, kuri pirktų ir pardavinėtų likusią produkto dalį. Ši mašina yra išskaitymas iš produkto. Ji neprideda prie gamybos proceso, nors gali sumažinti cirkuliacijai sunaudojamą darbo jėgą ir t. t. Ji tėra dalis cirkuliacijos kaštų.

2. Sąskaitybą

Be tikrųjų pirkimų ir pardavimų, darbo laikas sunaudojamas ir sąskaitybai, kuriai, be to, sunaudojamas ir sudaiktintas darbas: plunksnos, rašalas, popierius, rašomasis stalas, kontoros išlaidos. Vadinasi, šiai funkcijai sunaudojama, iš vienos pusės, darbo jėga, iš antros — darbo priemonės. Čia yra visiškai taip pat, kaip su pirkimo bei pardavimo laiku.

Kapitalas, kaip vienybė savo apytakose, kaip judėjime esanti vertė, ar ji būtų gamybos sferoje ar abiejose cirkuliacijos sferose fazėse, — egzistuoja tik ideališkai, skaičiuojamųjų pinigų pavidalu, pirmiausia prekių gamintojo, ypač kapitalistinio prekių gamintojo galvoje. Per sąskaitybą, prie kurios priklauso ir kainų nustatymas arba prekių kainų apskaičiavimas (kainų kalkuliacija), šis judėjimas fiksuojamas ir kontroliuojamas. Tuo būdu gamybos judėjimas ir ypač vertės didėjimas, — kai prekės figūruoja tik kaip vertės atstovai, kaip pavadinimai daiktų, kurių kaip verčių idealinis egzistavimas fiksuojamas skaičiuojamaisiais pinigais, — įgauna simbolinį atspindį vaizduotėje. Kol atskiras prekių gamintojas savo sąskaitybą turi tik savo galvoje (kaip, pvz., valstietis; tik kapitalistiniame žemės ūkyje atsiranda žemės nuomininkas, kuris veda sąskaitybą) arba tik tarp kitko, laisvu nuo gamybos laiku, veda savo išlaidų ir pajamų,

mokėjimų terminų ir t. t. knygą, tol yra aišku, kad ši jo funkcija ir jai sunaudojamos darbo priemonės, kaip, pvz., popierius ir pan., yra papildomas sunaudojimas darbo laiko ir darbo priemonių, kurios, tiesa, yra būtinos, bet sudaro išskaitymą tiek iš laiko, kurį jis galėtų sunaudoti gamybiškai, tiek ir iš darbo priemonių, funkcionuojančių tikrajame gamybos procese, dalyvaujančių sukuriant produktą ir vertę¹². Pačios funkcijos prigimtis nekinta nei dėl to masto, kurį ji įgauna todėl, kad ji koncentruojama kapitalistinio prekių gamintojo rankose ir iš daugelio smulkiųjų prekių gamintojų funkcijos pasidaro *vieno* kapitalisto funkcija, funkcija stambaus masto gamybos procese; ji nekinta nei dėl jos atskyrimo nuo gamybinių funkcijų, kurių priedas ji buvo, nei dėl jos išskyrimo į savarankišką vieną tevkydančių specialiųjų agentų funkciją.

Darbo pasidalijimas, kokios nors funkcijos išskyrimas į savarankišką jos dar nepaverčia produktą ir vertę kuriančia funkcija, jeigu ji tokia nebuvo savaime, vadinasi, iki to laiko, kai pasidarė savarankiška. Jei kapitalistas naujai įdeda savo kapitalą, tai dalį kapitalo jis turi sunaudoti buhalteriu pasamdyti ir t. t. ir sąskaitybės reikmenims pirkti. Jeigu jo kapitalas jau funkcionuoja, yra nuolatiname savo reprodukcijos procese, tai jis turi dalį prekinio produkto, paversdamas ją į pinigus, nuolat atgal paversti į buhalterį, kontoros tarnautoją ir pan. Ši kapitalo dalis atitraukiama nuo gamybos proceso ir priklauso prie cirkuliacijos kaštų, prie išskaitymų iš bendrųjų įplaukų. (Tą pat reikia pasakyti apie pačią darbo jėgą, kuri panaudojama vien tik šiai funkcijai.)

Tačiau yra tam tikras skirtumas tarp sąskaitybės kaštų, t. y. negamybinių darbo laiko sąnaudų, iš vienos pusės, ir laiko sąnaudų tiesiog pirkimui ir pardavimui — iš antros pusės. Pastarosios išplaukia tik iš gamybos proceso tam tikros visuomeninės formos, iš to, kad tai — prekių gamybos procesas. Sąskaitība, kaip šio proceso kontrolė ir apibendrinimas mintyse, darosi tuo reikalingesnė, kuo labiau procesas vyksta visuomeniniu mastu ir netenka grynai individualinio pobūdžio. Tuo būdu sąskaitība yra reikalingesnė kapitalistinėje gamyboje negu susiskaidžiusioje amatininkų ir valstiečių gamyboje, ji reikalingesnė kolektyvinėje gamyboje negu kapitalistinėje. Bet sąskaitybės kaštai mažėja vykstant gamybos koncentra-

¹² Viduramžiais mes žemės ūkio sąskaitybą terandame tik vienuolynuose. Tačiau mes matėme (I knygoje), kad jau senovės indų bendruomenėse figūruoja buhalteris žemės ūkiui. Sąskaitība čia išskirta į išimtinę bendruomenės pareigūno funkciją. Tokiu darbo pasidalijimu sutaupoma laiko, darbo ir lėšų, bet gamyba ir gamybos sąskaitība pasilieka tokie pat skirtingi dalykai, kaip laivų pakrovimas ir krovinių kvitų išrašymas. Buhalterio asmenyje dalis bendruomenės darbo jėgos yra atitraukta nuo gamybos, ir išlaidos, susijusios su jo veikla, padengiamos ne jo paties darbu, bet išskaitymu iš bendruomeninio produkto. Su kapitalisto buhalteriu mutatis mutandis [turint galvoje atitinkamus pasikeitimus] yra kaip su indų bendruomenės buhalteriu. (Iš II rankraščio.)

cijai ir mažėja tuo labiau, kuo labiau ji virsta visuomenine sąskaityba.

Čia kalbama tik apie bendrą pobūdį cirkuliacijos kaštų, kurie kyla tik iš formų metamorfozės. Čia nėra reikalo gilintis į visas detalias šių kaštų formas. Bet kaip šios <funkcijos>, priklausančios vertės grynos formų kaitos sričiai ir, vadinasi, išplaukiančios iš tam tikros gamybos proceso visuomeninės formos, funkcijos, kurios individualiniam prekių gamintojui tėra tik trumpalaikiai ir vos pastebimi momentai ir vyksta greta jo gamybinių funkcijų arba susipina su jomis, — kaip jos gali nustebinti žvilgsnį, pasirodydamos kaip masiniai cirkuliacijos kaštai, — tai matyti iš paprasto pinigų priėmimo ir išmokėjimo pavyzdžio, kai šios operacijos atskiriamos ir stambiu mastu koncentruojamos kaip išimtinė banko ir t. t. arba individualinės įmonės kasininko funkcija. Bet reikia įsidėmėti, kad šie cirkuliacijos kaštai, keisdami savo pavidalą, nekeičia savo pobūdžio.

3. Pinigai

Ar koks nors produktas gaminamas kaip prekė ar ne kaip prekė, jis visada yra medžiaginė turto forma, vartojamoji vertė, skirta individualiniam arba gamybiniam vartojimui. Jo kaip prekės vertė idealiai egzistuoja kainoje, kuri nė kiek nekeičia jo tikros vartojamosios formos. Bet ta aplinkybė, kad tam tikros prekės, pvz., auksas ir sidabras, funkcionuoja kaip pinigai ir kaip tokie būna vien tik cirkuliacijos procese (net kaip lobis, atsarga ir t. t. jie pasilieka, nors ir paslėptiniu pavidalu, cirkuliacijos sferoje), ištiesai yra gamybos proceso tam tikros visuomeninės formos, prekių gamybos proceso produktas. Kadangi kapitalistinės gamybos pagrindu prekė darosi visuotinio produkto forma; kadangi didžiausia produkto masė gaminama kaip prekė ir dėl to turi įgauti piniginę formą; vadinasi, kadangi prekių masė, toji visuomeninio turto dalis, kuri funkcionuoja kaip prekė, nuolat auga, — tai čia didėja ir kiekis aukso ir sidabro, funkcionuojančių kaip cirkuliacijos priemonė, kaip mokėjimo priemonė, atsarga ir t. t. Šios prekės, funkcionuojančios kaip pinigai, neįeina nei į individualinį, nei į gamybinį vartojimą. Tai yra visuomeninis darbas, fiksuotas tokia forma, kuria jis naudojamas tik kaip cirkuliacijos mašina. Nekalbant apie tai, kad dalis visuomeninio turto turi šią negamybinę formą, pinigų nusidėvėjimas reikalauja nuolat juos kompensuoti arba vis didesnę visuomeninio darbo kiekį — produkto forma — paversti į didesnius aukso ir sidabro kiekius. Šie kompensavimo kaštai pasiekia žymų mastą kapitalistiškai išsivysčiusiose nacijose, kadangi turto dalis, turinti pinigų formą, apamai yra didelė. Auksas ir sidabras kaip piniginės prekės sudaro visuomenei cirkuliacijos kaštus, kurie išplaukia tik iš gamybos visuomeninės formos. Tai yra prekinės gamybos apamai faux

frais [negamybiniai, tačiau būtini kaštai], kurie auga besivystant prekinėi gamybai ir ypač kapitalistinei gamybai. Tai yra visuomeninio turto dalis, kuri turi būti paaukota cirkuliacijos procesui¹³.

II. LAIKYMO KAŠTAI

Cirkuliacijos kaštai, kurie kyla vien iš vertės formų kaitos, iš cirkuliacijos, nagrinėjamos grynu pavidalu, neįeina į prekių vertę. Jiems sunaudojamos kapitalo dalys yra <vien išskaitymai iš gamybiškai sunaudojamo kapitalo, jei mes turime galvoje kapitalistą, ir negamybiškai sunaudota darbo jėga, jei nagrinėsime visą visuomenę>. Kitokios prigimties yra tie cirkuliacijos kaštai, kuriuos mes dabar išnagrinėsime. Juos gali sąlygoti gamybos procesai, kurie tik tęsiasi cirkuliacijoje, vadinasi, kurių gamybinį pobūdį tik užtūšuoja cirkuliacijos forma. Iš antros pusės, visuomeniniu požiūriu, jie gali būti grynieji kaštai, negamybinis gyvojo arba sudaiktinto darbo sunaudojimas, bet kaip tik dėl to jie gali veikti taip, kad sukuria vertę individualiniam kapitalistui, sukuria jo prekės pardavimo kainos priedą. Tai išplaukia jau iš to, kad tokie kaštai yra skirtingi įvairiose gamybos sferose, o kartais yra skirtingi ir įvairiems individualiniams kapitalams toje pačioje gamybos sferoje. Sudarydami prekės kainos priedą, jie yra paskirstomi sutinkamai su tuo, koku mastu jie tenka individualiniams kapitalistams. Bet kiekvienas darbas, kuris prideda vertę, gali pridėti ir pridedamąją vertę ir kapitalistinės gamybos pagrindu visada pridės pridedamąją vertę, nes jo sukuriama vertė priklauso nuo jo paties dydžio, o jo sukuriama pridedamoji vertė — nuo to, koku laipsniu kapitalistas jį apmoka. Tuo būdu kaštai, kurie pabrangina prekę, nieko nepridedami jos vartojamai vertei, ir priklauso, visuomenės požiūriu, prie gamybos faux frais [negamybinių, tačiau būtinų kaštų], gali sudaryti individualinio kapitalisto turto šaltinį. Iš antros pusės, šie cirkuliacijos kaštai nepraranda negamybinių kaštų pobūdžio nuo to, kad priedas, kurį jie prijungia prekių kainai, tik tolygiai paskirsto tuos kaštus. Pavyzdžiui, draudimo bendrovės paskirsto individualinių kapitalistų nuostolius visai kapitalistų klasei. Tačiau tai netrukdo tokiu būdu išlyginamiems nuostoliams, kaip ir anksčiau, likti nuostoliais viso visuomeninio kapitalo atžvilgiu.

1. *Atsargos sudarymas aplamai*

Tuo metu, kai produktas egzistuoja prekinio kapitalo pavidalu arba būna rinkoje, t. y. visą tarpinį laiką tarp gamybos proceso, iš

¹³ «Cirkuliuojantieji šalyje pinigai yra tam tikra šalies kapitalo dalis, absoliučiai atitraukta nuo gamybinių tikslų, siekiant palengvinti arba padidinti kitos dalies našumą; vadinasi, tam tikra turto suma taip pat būtina tam, kad auksas galėtų vaidinti cirkuliacijos priemonės vaidmenį, kaip ji būtina tam, kad būtų galima pagaminti mašiną, kuri palengvintų kurią nors kitą gamybą» («Economist», V t., 520 psl.).

kurio jis išeina, ir vartojimo proceso, į kurį jis įeina, jis sudaro prekių atsargą. Kaip prekė rinkoje, vadinasi, atsargos pavidalu, prekinis kapitalas dukart pasirodo kiekvienoje apytakoje: vieną kartą kaip prekinis produktas to paties judėjime esančio kapitalo, kurio apytaka nagrinėjama; antrą kartą, priešingai, kaip kito kapitalo prekinis produktas, kuris turi būti rinkoje, kad jį būtų galima nupirkti ir paversti gamybiniu kapitalu. Zinoma, yra galima, kad šis pastarasis prekinis kapitalas pagaminamas tik pagal užsakymą. Tokiu atveju įvyksta nutrūkimas visam tam laikui, kol jis gaminamas. Tačiau gamybos ir reprodukcijos proceso eiga reikalauja, kad tam tikra prekių (gamybos priemonių) masė nuolat būtų rinkoje, vadinasi, sudarytų atsargą. Lygiai taip pat gamybinis kapitalas apima darbo jėgos pirkimą, ir piniginė forma čia tėra tik pragyvenimo reikmenų vertės forma, o didesnę dalį pragyvenimo reikmenų darbininkas turi rasti rinkoje. Šiame paragrafe mes smulkiau sustosime ties šiuo klausimu. Bet čia jau aišku štai kas. Jei laikysimės judėjime esančios kapitalo vertės požiūriu, kapitalo vertės, kuri pavirto prekinio produktu ir dabar turi būti parduota, t. y. paversta atgal į pinigus, kuri, vadinasi, dabar funkcionuoja rinkoje kaip prekinis kapitalas, tai toks prekinio kapitalo būvis, kuriam esant jis sudaro atsargą, yra netikslingas, priverstinis buvimas rinkoje. Kuo greičiau įvyksta pardavimas, tuo sparčiau vyksta reprodukcijos procesas. Formos pasikeitimo $P' - P'$ susitrukdytas kliūdo realiai medžiagų apykaitai, kuri turi įvykti kapitalo apytakoje, ir tolesniam pastarojo kaip gamybinio kapitalo funkcionavimui. Iš antros pusės, nuolatinis prekės buvimas rinkoje, prekių atsarga, $P - P'$ atžvilgiu yra sąlyga, be kurios negali vykti nei reprodukcijos procesas, nei naujo arba papildomo kapitalo panaudojimas.

Kad prekinis kapitalas galėtų likti rinkoje kaip prekių atsarga, reikalingi pastatai, krautuvės, prekių saugyklos, prekių sandėliai, vadinasi, reikia sunaudoti pastovųjį kapitalą, o taip pat apmokėti darbo jėgą, kuri sukrautų prekes į saugyklas. Be to, prekės genda ir yra žalingų stichinių įtakų veikiamos. Norint jas nuo to apsaugoti, tenka sunaudoti papildomą kapitalą iš dalies darbo priemonėms daiktine forma, iš dalies darbo jėgai¹⁴.

Taigi, kapitalo egzistavimas prekinio kapitalo forma, vadinasi, prekių atsargos pavidalu, sukelia kaštus, kurie nepriklauso gamybos sferai, <bet cirkuliacijos sferai> ir dėl to yra laikomi cirkuliacijos kaštais. Šie cirkuliacijos kaštai skiriasi nuo I punkte nurodytų

¹⁴ Korbetas 1841 metais apskaičiavo kviečių laikymo kaštus per 9 mėnesių sezoną: jie praranda $\frac{1}{2}\%$ savo kiekio, 3% kviečių kainos patūkanoms, 2% už sandėlių nuomą, 1% supylimas ir gabenimo mokesčiai, $\frac{1}{4}\%$ iškrovimo darbui, iš viso 7% , arba, jei kviečių kaina yra 50 šilingų, 3 šil. 6 pensus kvarteriui (*Th. Corbet: «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.»*. London 1841 [140 psl.]). Liverpulio pirklių parodymais, duotais geležinkelių komisijai, (grynieji) negamybiniai grūdų laikymo kaštai 1865 metais buvo 2 pensai kvarteriui, arba 9—10 pensų tonai per mėnesį («Royal Commission on Railways», 1867, Evidence, 19 psl., Nr. 331).

kaštų tuo, kad jie tam tikru laipsniu įeina į prekių vertę, vadinasi, pabrangina prekes. Bet kuriuo atveju kapitalas ir darbo jėga, kurie tarnauja prekių atsargai laikyti ir saugoti, yra atimti iš betarpiško gamybos proceso. Iš antros pusės, čia įdėti kapitalai, įskaitant ir darbo jėgą kaip kapitalo sudėtinę dalį, turi būti padengti iš visuomeninio produkto. Todėl jų sunaudojimas veikia taip pat, kaip darbo gamybinio pajėgumo sumažėjimas, tad tam tikram naudingam efektui gauti reikalingas didesnis kapitalo ir darbo kiekis. Tai yra *papildomi kaštai*.

Kiek cirkuliacijos kaštai, prekių atsargos sudarymo sąlygojami, išplaukia tik iš ilgumo to laikotarpio, per kurį esamos vertės pavirsta iš prekinės formos į piniginę formą, vadinasi, kiek cirkuliacijos kaštai išplaukia tik iš gamybos proceso tam tikros visuomeninės formos (tik iš to, kad produktas gaminamas kaip prekė ir dėl to turi būti paverstas į pinigus), tiek jie savo pobūdžiu sutampa su cirkuliacijos kaštais, išvardytais I punkte. Iš antros pusės, prekių vertė tokiu atveju išlieka arba padidėja tik dėl to, kad vartojamoji vertė — pats produktas — statoma į tokias daiktines sąlygas, kurios reikalauja įdėti kapitalo, ir patiria operacijas, per kurias vartojamąsias vertes veikia papildomas darbas. Priešingai, prekių verčių apskaičiavimas, sąskaityba, registruojanti šį procesą, pirkimo ir pardavimo operacijos neveikia vartojamosios vertės, kurioje yra prekės vertė. Šie kaštai tėra susiję tik su prekės vertės forma. Spėjamu atveju šie papildomi atsargos sudarymo kaštai (atsargos sudarymas čia yra priverstinis) išplaukia tik iš formų kaitos susitrukdyimo ir iš jos būtinumo; nepaisant to, jie vis dėlto nuo papildomų kaštų, išnagrinėtų I punkte, skiriasi tuo, kad jų tikslas yra ne pakeisti vertės formą, bet išlaikyti vertę, kuri egzistuoja prekėje kaip produkte, kaip vartojamojoje vertėje ir kuri dėl to tegali būti išlaikyta tik išlaikant produktą, išlaikant pačią vartojamąją vertę. Vartojamoji vertė čia nepakeliama ir nepadidinama. Priešingai, ji sumažėja. Bet jos mažėjimas yra apribojamas, ir ji išlieka. Prekėje esanti avansuota vertė čia taip pat nepakeliama, bet prie jos prijungiamas naujas darbas, tiek sudaiktintas, tiek ir gyvasis.

Toliau reikia išnagrinėti, kiek šie kaštai kyla dėl savotiško prekinės gamybos aplamai pobūdžio ir dėl prekinės gamybos visuotinės absoliutinės formos, t. y. kapitalistinės prekinės gamybos, pobūdžio; kiek, iš antros pusės, jie savybingi bet kokiai visuomeninei gamybai, o čia kapitalistinėje gamyboje tik įgauna ypatingą pavidalą, ypatingą pasireiškimo formą.

A. Smitas laikėsi to nepagrįsto požiūrio, kad atsargos sudarymas esąs viena iš būdingų kapitalistinės gamybos ypatybių¹⁵. Vėlesnieji ekonomistai, pvz., Laloras, atvirkščiai, teigia, kad, besivystant kapitalistinei gamybai, atsargos sudarymas mažėjas. Sismondis tai net laiko neigiama kapitalistinės gamybos puse.

¹⁵ Book II. Introduction.

Iš tikrųjų atsarga egzistuoja trimis formomis: gamybinio kapitalo forma, individualinio vartojimo fondo forma ir prekių atsargos, arba prekinio kapitalo, forma. Kai didėja atsarga viena forma, tai atsarga kita forma santykinai mažėja, nors savo absoliučiu dydžiu ji tuo pačiu metu gali didėti visomis trimis formomis.

Savaime aišku, kad ten, kur betarpiškas gamybos tikslas yra savo poreikių patenkinimas ir kur tik mažesnė produkcijos dalis teiskiriama mainams arba pardavimui, kur, vadinasi, visuomeninis produktas visiškai neįgauna prekės formos arba ją teįgauna tik nedidelė jo dalis, ten atsarga prekės forma, arba prekių atsarga, tesudaro tik nežymią ir nepastebimą turto dalį. O vartojimo fondas čia yra palyginti didelis, ypač tikrąja šio žodžio prasme pragyvenimo reikmenų fondas. Užtenka tik priminti senovinį valstiečių ūkį. Didžiausia produkto dalis betarpiškai, nesudarydama prekių atsargos — kaip tik dėl to, kad ji pasilieka savo savininko rankose — čia pavirsta atsarginėmis gamybos priemonėmis arba atsarginiais pragyvenimo reikmenimis. Ji neįgauna prekių atsargos formos, ir kaip tik dėl to, Smito nuomone, tokiu gamybos būdu besiremiančiose visuomenėse nėra jokios atsargos. A. Smitas painioja atsargos formą su pačia atsarga ir mano, kad visuomenė iki šiol gyvenusi diena iš dienos arba pasiklovusi rytdienos atsitiktinumais¹⁶. Tai — naivus nesusi-pratimas.

Gamybinio kapitalo formą turinti atsarga egzistuoja gamybos priemonių forma, gamybos priemonių, kurios jau yra gamybos procese arba bent gamintojo rankose, t. y. paslėptiniu pavidalu jau yra gamybos procese. Anksčiau mes esame matę, kad, besivystant darbo našumui, vadinasi, ir besivystant kapitalistiniam gamybos būdai, kuris visuomeninį darbo gamybinį pajėgumą išvysto daugiau negu visi ankstesnieji gamybos būdai, nuolat auga masė gamybos priemonių, kurios, turėdamos darbo priemonių formą, visam laikui yra įėjusios į gamybos procesą ir vis pakartotinai jame funkcionuoja ilgesnį ar trumpesnį laiko tarpą (pastatai, mašinos ir t. t.); mes taip pat esame matę, kad šių gamybos priemonių didėjimas yra tiek darbo

¹⁶ A. Smitas įsivaizduoja, kad atsargos sudarymas išplaukiąs tik iš produkto pavirtimo į prekę ir vartojimui skirtos atsargos — į prekių atsargą. Bet iš tikrųjų ši formų kaita, pereinant iš gamybos savam vartojimui į prekinę gamybą, sukelia smarkiausias krizes gamintojų ūkyje. Pavyzdžiui, Indijoje iki paskutinių laikų yra išlikęs «paprotyš krauti į svirus didelius kiekius grūdų gausaus derliaus metais, kai už juos mažai ką tebutų galima gauti» (Return. Bengal and Orissa Famine. H. of C. 1867, I, 230 psl., Nr. 74). Dėl Amerikos piliecinio karo staiga padidėjęs medvilnės, džiuoto ir t. t. paklausai, daugelyje Indijos dalių smarkiai sumažėjo ryžių auginimas, pakilo ryžių kainos ir gamintojai pradėjo išparduoti senąsias ryžių atsargas. 1864—1866 metais prie to prisidėjo lig tol nematytas ryžių išvežimas į Australiją, Madagaskarą ir t. t. Dėl to tokio smarkaus pobūdžio buvo 1866 m. badas, dėl kurio vien tik Orisos apygardoje žuvo 1 milijonas žmonių (I. c., 174, 175, 213, 214 ir III: «Papers relating to the Famine in Behar», 32, 33 psl., kur drain of old stock [senųjų atsargų išsekimas] pabrėžiamas kaip viena iš bado priežasčių). (Iš II rankraščio.)

visuomeninio gamybinio pajėgumo vystymosi prielaida, tiek ir jo pasekmė. Ne tik absoliutus, bet ir santykinis šios formos turto augimas (plg. I knyga, XXIII skirsnis, 2 poskyris) pirmiausia yra būdingas kapitalistiniam gamybos būdai. Medžiaginės pastoviojo kapitalo egzistavimo formos, gamybos priemonės, susideda ne tik iš tokios rūšies darbo priemonių, bet taip pat iš įvairiausių apdirbimo laipsnių darbo medžiagos ir iš pagalbinių medžiagų. Kartu su gamybos mastu ir darbo gamybinio pajėgumo kėlimu taikant kooperaciją, darbo pasidalijimą, naudojant mašinas ir t. t. didėja ir masė žaliavų, pagalbinių medžiagų ir t. t., įeinančių į kasdieninį reprodukcijos procesą. Šie elementai turi būti čia pat gamybos vietoje. Tuo būdu šios gamybinio kapitalo formą turinčios atsargos kiekis absoliučiai didėja. Kad gamybos procesas vyktų nenutrūkstamai — visiškai nepriklausomai nuo to, ar ši atsarga atnaujinama kasdien ar tik tam tikrais laiko tarpais, — reikia, kad gamybos vietoje nuolat čia pat būtų didesnė atsarga žaliavų ir t. t., negu jų suvartojania, pvz., kasdien arba kas savaitė. Proceso nenutrūkstamumas reikalauja, kad jo būtinų sąlygų buvimas nepriklausytų nei nuo galimų pertrūkių kasdien vykdam užpirkimus, nei nuo to, kad prekinis produktas būtų parduodamas kasdien arba kas savaitė ir dėl to tik nereguliariai tegalėtų būti paverčiamas atgal į jo gamybos elementus. Tuo tarpu yra aišku, kad gamybinis kapitalas labai skirtinga apimtimi gali būti paslėptiniame būvyje, arba sudaryti atsargą. Pavyzdžiui, yra didelis skirtumas, ar verpyklos savininkas turi paruošti medvilnės arba anglies atsargą trims mėnesiams ar vienam mėnesiui. Tuo būdu ši atsarga gali santykinai mažėti, nors absoliučiai ji ir didėtų.

Tai priklauso nuo įvairių sąlygų, kurios visos, iš esmės imant, suvedamos į tai, kad greičiau, reguliariau ir labiau užtikrintai galėtų būti pristatoma reikalinga žaliavų masė, kad tuo būdu niekad nenutrūktų gamybos procesas. Kuo mažiau laikomasi šių sąlygų, vadinasi, kuo mažesnis yra pristatymo tikrumas, reguliarumas ir greitis, tuo didesnė turi būti gamintojo turima paslėptinė gamybinio kapitalo dalis, t. y. savo apdirbimo dar belaukianti žaliavų ir t. t. atsarga. Šios sąlygos, vadinasi, ir šią formą turinčios atsargos dydis yra atvirkščiai proporcingi kapitalistinės gamybos išsivystymo lygiui, todėl ir visuomeninio darbo gamybiniam pajėgumui.

Tuo tarpu tai, kas čia atrodo kaip atsargos sumažėjimas (pvz., Lalorui), iš dalies tėra tik prekinio kapitalo formą turinčios atsargos, arba tikrąja šio žodžio prasme prekių atsargos, sumažėjimas. Vadinasi, tai tėra tik tos pačios atsargos formos pasikeitimas. Pavyzdžiui, jei pačioje šalyje kasdien pagaminamos anglies kiekis yra didelis, vadinasi, jei anglies gamybos apimtis ir energija yra didelė, tai verpyklos savininkui nereikia didelių anglies sandėlių, kad būtų užtikrintas jo gamybos nenutrūkstamumas. Nuolat tinkamai atnaujinamas anglies atgabenimas daro tai nereikalingu dalyku. Antra, greitis, kuriuo vieno proceso produktas gali kaip gamybos priemonė

pereiti į kitą procesą, priklauso nuo transporto ir ryšių priemonių išsivystymo. Čia transporto pigumas vaidina didelį vaidmenį. Nuo- lat atnaujinamas, pvz., anglies atgabenimas iš kasyklų į verpyklą atseitų brangiau negu aprūpinimas didesniu anglies kiekiu ilges- niam laiko tarpui, esant palyginti pigiam transportui. Abi šias lig šiol išnagrinėtas aplinkybes sąlygoja pats gamybos procesas. Trečia, įtakos daro kredito sistemos išsivystymas. Kuo mažiau verpyklos savininkas, atnaujindamas savo medvilnės, anglies ir t. t. atsargas, priklauso nuo betarpiško savo verpalų pardavimo, — o kuo labiau yra išsivysčiusi kredito sistema, tuo mažesnis yra šis betarpiškas priklausomumas, — tuo mažesnis gali būti santykinis šių atsargų dydis, kad būtų galima užtikrinti nenutrūkstamą verpalų gamybą tam tikru mastu, nepriklausomą nuo verpalų pardavimo atsitiktinū- mų. Bet, ketvirta, daugelio žaliavų, pusfabrikačių ir t. t. gamyba reikalauja ilgesnių laiko tarpų. Ypač tai liečia visas žaliavas, kurias tiekia žemės ūkis. Vadinasi, kad neįvyktų gamybos proceso pertrū- kių, turi būti tam tikra tokių medžiagų atsarga visam laiko tarpui, per kurį naujas produktas negali pakeisti senojo. Jei ši atsarga ma- žėja pramoninio kapitalisto rankose, tai šis faktas tereiškia, kad ji prekių atsargos forma didėja pirklio rankose. Transporto priemonių išsivystymas leidžia, pvz., greitai pervežti iš Liverpulio į Mančesterį medvilnę, gulinčią uoste, į kurį ji įvežama. Tuo būdu fabrikantas, priklausomai nuo poreikio, gali palyginti nedidelėmis dalimis at- naujinti savo medvilnės atsargą. Bet užtat tuo didesnė tos pačios medvilnės masė kaip prekių atsarga bus Liverpulio pirklių rankose. Vadinasi, čia yra tik atsargos formos pasikeitimas, o to nepastebėjo Laloras ir kiti. O jei paimsime visuomeninį kapitalą, tai abiem atve- jais tas pats produkto kiekis turi atsargos formą. Besivystant trans- porto priemonėms, atskirai šaliai mažėja dydis tos būtinos masės, kuri turi būti paruošta atsargos pavidalu, pvz., metams. Jei tarp Amerikos ir Anglijos kursuoja daug garlaivių ir burinių laivų, tai Anglijoje galima dažniau atnaujinti medvilnės atsargą, ir tuo būdu sumažėja vidutinis kiekis tos medvilnės atsargos, kuri turi gulėti Anglijos sandėliuose. Lygiai taip pat veikia pasaulinės rinkos vysty- masis ir su juo susijęs to paties produkto gavimo šaltinių skaičiaus didėjimas. Produktas įvežamas dalimis iš įvairių šalių ir įvairiais laiko tarpais.

2. Prekių atsarga tikrąja šio žodžio prasme

Jau esame matę, kad kapitalistinės gamybos pagrindu prekė da- rosi visuotinė produkto forma ir darosi tuo labiau, kuo labiau ši ga- myba vystosi platin ir gilyn. Vadinasi, net esant vienodai gamybos apimčiai, produkto dalis, egzistuojanti prekės pavidalu, darosi žy- miai didesnė, negu ji buvo esant ankstesniems gamybos būdams arba esant žemesnio išsivystymo laipsnio kapitalistiniam gamybos būdai. Bet kiekviena prekė, vadinasi, ir kiekvienas prekinis kapitalas,

kuris taip pat tėra tik prekė, bet prekė kaip kapitalo vertės egzistavimo forma, — kiekviena prekė, jeigu ji betarpiškai nepereina iš savo gamybos sferos į gamybinio arba individualinio vartojimo sferą, t. y., kol ji yra rinkoje, sudaro prekių atsargos elementą. Todėl, besivystant kapitalistinei gamybai, nors gamybos apimtis liktų nepasikeitusi, auga ir prekių atsarga kaip tokia (t. y. prekinė produkto forma darosi vis labiau savarankiška ir labiau įsitvirtina). Jau esame matę, kad tai yra tik atsargos formos pasikeitimas: vienoje pusėje atsarga prekinė forma didėja tik dėl to, kad kitoje pusėje, tiesioginės atsargos gamybai arba vartojimui forma, ji mažėja. Tai — tik pakeistinė visuomeninė atsargos forma. Jei lygia greta auga ne tik santykinis prekių atsargos dydis palyginti su visu visuomeniniu produktu, bet taip pat ir jos absoliutus dydis, tai taip yra dėl to, kad, besivystant kapitalistinei gamybai, auga ir viso produkto masė.

Besivystant kapitalistinei gamybai, gamybos masą vis mažiau apsprendžia betarpiška produkto paklausa ir vis daugiau apsprendžia dydis kapitalo, kuriuo disponuoja individualinis kapitalistas, jo kapitalo siekimas didinti savo vertę ir būtinumas, kad jo gamybos procesas vyktų nenutrūkstamai ir plėstųsi. Kartu su tuo kiekvienoje atskiroje gamybos šakoje būtinai didėja produkto masė, kuri yra rinkoje prekės pavidalu arba ieško realizavimo. Didėja kapitalo masė, fiksuota ilgesniam ar trumpesniam laikui prekinio kapitalo forma. Dėl to didėja prekių atsarga.

Pagaliau, didesnė visuomenės dalis paverčiama samdomaisiais darbininkais, žmonėmis, kurie gyvena diena iš dienos, gauna savo darbo užmokestį kas savaitę ir kasdien jį išleidžia, kurie, vadinas, turi rasti pragyvenimo reikmenis atsargos pavidalu. Kad ir kaip besikeistų atskiri šios atsargos elementai, bet kuriuo metu dalis jų turi nejudėti, kad tuo būdu atsarga visuomet galėtų likti judėjime.

Visi šie momentai išplaukia iš gamybos formos ir joje glūdinčio formos pasikeitimo, kurį produktas turi patirti cirkuliacijos procese.

Kad ir kokia būtų visuomeninė produktų atsargos forma, tos atsargos laikymas reikalauja kaštų: pastatų, talpyklų ir t. t., skirtų produktams saugoti; taip pat, priklausomai nuo produkto prigimties, reikalauja daugiau ar mažiau gamybos priemonių ir darbo, kurį tenka sunaudoti siekiant išvengti žalingų įtakų. Kuo didesnė yra visuomeninė atsargų koncentracija, tuo santykinai mažesni yra šie kaštai. Šios sąnaudos visada sudaro dalį visuomeninio darbo, turinčio arba sudaiktintą arba gyvąją formą, — vadinas, kapitalistinėje gamyboje jos yra kapitalo sąnaudos, kurios nedalyvauja sukuriant produktą ir dėl to yra išskaitymas iš produkto. Jie yra būtini, šie papildomi visuomeninio turto kaštai. Tai — visuomeninio produkto laikymo kaštai, nepriklausomai nuo to, ar šio visuomeninio produkto būvimas prekių atsargos elementu išplauktų tik iš gamybos visuomeninės formos, vadinas, iš prekinės formos ir jos būtinų pasikeitimų, ar mes vėl tetaikytume prekių atsargą tik specialia visoms visuomenėms savybingos produktų atsargos forma, nors tokia atsarga

neturėtų *prekių* atsargos formos, šios produktų atsargos formos, priklausančios cirkuliacijos procesui.

Dabar kyla klausimas: kiek šie kaštai įeina į prekių vertę?

Kai kapitalistas savo kapitalą, avansuotą gamybos priemonėms ir darbo jėgai, yra pavertęs produktu, pardavimui skirta gatavų prekių mase, ir ji pasilieka sandėliuose neparduota, tai šiam laikui sustoja ne tik jo kapitalo vertės didėjimo procesas. Išlaidos, susijusios su šios atsargos laikymu pastatuose, o taip pat išlaidos papildomam darbiui ir t. t. sudaro tiesioginį nuostolį. Pagaliau atsiradęs pirkėjas išjuoktų kapitalistą, jeigu jis pasakytų: mano prekė šešis mėnesius išbuvo neparduota ir dėl jos laikymo per tuos šešis mėnesius ne tik neveikė toks ir toks mano kapitalo kiekis, bet tai dar pareikalavo x papildomų kaštų. Tant pis pour vous [tuo blogiau jums], pasakys pirkėjas. Greta jūsų yra kitas pardavėjas, kurio prekė pagaminta tik užvakar. Jūsų prekė yra užsigulėjusi ir, tur būt, daugiau ar mažiau yra laiko apgadinta. Dėl to jūs turite parduoti pigiau, negu jūsų varžovas. — Prekės egzistavimo sąlygos nė kiek nesikeičia nuo to, ar prekių gamintojas yra tikrasis savo prekės gamintojas ar kapitalistinis jos gamintojas, t. y., iš esmės imant, tik tikrųjų jos gamintojų atstovas. Savo daiktą jis turi paversti pinigais. Papildomi kaštai, kuriuos jam sukėlė jo fiksavimas prekiu forma, priklauso prie jo asmeninių reikalų, kurie pirkėjui visai nerūpi. Pastarasis jo prekės cirkuliacijos laiko jam neapmoka. Net tais atvejais, kai kapitalistas tyčia sulauko savo prekę ne rinkoje tikros arba laukiamos vertės revoliucijos metu,— ir tokiais atvejais tik nuo tikrojo šios vertės revoliucijos atėjimo, nuo jo spekuliacijos pagrįstumo ar nepagrįstumo priklauso, ar jis realizuos savo papildomus kaštus. Bet vertės revoliucija nėra jo papildomų kaštų pasekmė. Vadinasi, kadangi atsargos sudarymas yra cirkuliacijos sustojimas, to sustojimo sukelti kaštai neprideda prekei jokios vertės. Iš antros pusės, jokia atsarga negali egzistuoti nebūdama cirkuliacijos sferoje, kapitalui ilgesnį ar trumpesnį laiką nepasiliekant savo prekiu forma; vadinasi, atsarga yra negalima be cirkuliacijos sustojimo,— visiškai taip pat, kaip negalima pinigų cirkuliacija nesusidarant pinigų atsargai. Vadinasi, be prekių atsargos nėra galima prekinė cirkuliacija. Jei akte $Pr'—P'$ kapitalistui neiškyla reikalas sudaryti atsargą, tai toks reikalas jam iškyla akte $P—Pr$; tai liečia ne jo prekinį kapitalą, bet kitų kapitalistų, kurie gamina gamybos priemones jam ir pragyvenimo reikmenis jo darbininkams.

Atrodytų, dalyko esmė negali pasikeisti nuo to, ar atsargos sudarymas vyksta laisvanoriškai ar nelaisvanoriškai, t. y. ar prekių gamintojas tyčia laiko atsargą ar jo prekės sudaro atsargą dėl to, kad paties cirkuliacijos proceso sąlygos pasipriešina prekės pardavimui. Vis dėlto šiam klausimui išspręsti yra naudinga žinoti, kuo laisvanoriškas atsargos sudarymas skiriasi nuo nelaisvanoriško. Nelaisvanoriškas atsargos sudarymas išplaukia iš cirkuliacijos sustojimo arba yra tolygus cirkuliacijos sustojimui, kuris nepriklauso

nuo prekių gamintojo numatymo ir prieštarauja jo valiai. Kas yra būdinga laisvanoriškam atsargos sudarymui? Abiem atvejais pardavėjas stengiasi kuo greičiau realizuoti savo prekę. Jis nuolat siūlo produktą kaip prekę. Jeigu jis susilaukys nuo pardavimo, tai produktas tesudarys tik galimą ($\delta\upsilon\upsilon\acute{\alpha}\mu\epsilon\iota$), o ne tikrąjį ($\epsilon\grave{\nu}\epsilon\sigma\tau\epsilon\iota\alpha$) prekių atsargos elementą. Ir vienu ir kitu atveju prekė kaip tokia jam tėra tik mainomosios vertės reiškinys, ir kaip tokia ji tegali veikti tik nusimesdama ir nusimetusi prekinę formą ir įgavusi piniginę formą.

Prekių atsarga turi būti tam tikro dydžio, kad per tam tikrą laikotarpį galėtų atitikti paklausos dydį. Kartu tenka atsižvelgti į nuolatinį pirkėjų skaičiaus didėjimą. Pavyzdžiui, kad užtektų vienai dienai, dalis rinkoje esančių prekių nuolat turi išlikti prekinė forma, kai kita dalis juda, pavirsta pinigais. Be to, toji dalis, kuri sustoja,— tuo metu, kai kita juda,— nuolat mažėja, kaip kad mažėja pačios atsargos dydis, kol ji visa išparduodama. Tuo būdu į prekių sustojimą čia atsižvelgta kaip į būtiną prekės pardavimo sąlygą. Toliau, atsargos dydis turi būti didesnis negu vidutinis pardavimo dydis arba vidutinis paklausos dydis. Kitaip perteklius virš vidutinio paklausos dydžio negalėtų būti patenkintas. Iš antros pusės, atsarga turi būti nuolat atnaujinama, kadangi ji nuolat sunaudojama. Šis atnaujinimas galiausiai įvyksta tik per gamybą, prekių atgabenimą. Ar prekės gaunamos iš užsienio ar ne iš užsienio, tai dalyko nė kiek nekeičia. Atnaujinimas priklauso nuo to, koks laiko tarpas yra reikalingas prekėms atgaminti. Prekių atsargos turi užtekti visam šiam laikui. Ta aplinkybė, kad ji nepasilieka pirminio gamintojo rankose, bet eina per įvairias saugyklas, nuo pirklio didmenininko iki mažmenų prekybininko, keičia ne dalyko esmę, bet tik jo išorinį pasireiškimą. Visuomenės požiūriu abiem atvejais dalis kapitalo pasilieka prekių atsargos forma, kol prekė nėra įėjusi į gamybinį arba individualinį vartojimą. Pats gamintojas stengiasi turėti sandėlyje tokią prekių atsargą, kuri atitinka vidutinę paklausą, kad nereikėtų betarpiškai priklausyti nuo gamybos ir kad būtų užtikrintas pastovus pirkėjų kontingentas. Sutinkamai su gamybos periodais įsigali pirkimų periodai; ilgesnį ar trumpesnį laiką prekės sudaro atsargą, kol jas pakeis kiti tos pačios rūšies egzemplioriai. Tik tokiu atsargos sudarymu yra užtikrinamas pastovumas ir nenutrūkstamumas cirkuliacijos proceso, vadinasi, ir reprodukcijos proceso, kuris apima ir cirkuliacijos procesą.

Reikia prisiminti, kad Pr gamintojams aktas $Pr'—P'$ jau gali būti įvykęs, nors Pr vis dar tebėra rinkoje. Jei pats gamintojas panorėtų savo prekes laikyti savo sandėliuose tol, kol jos bus parduotos jau pačiam betarpiškam vartotojui, tai jis turėtų paleisti į judėjimą dvigubą kapitalą: vieną kaip prekės gamintojas, kitą kaip pirklys. Pačiai prekei — ar mes į ją žiūrėsime kaip į atskirą prekę ar kaip į visuomeninio kapitalo sudėtinę dalį — dalykas nė kiek nesikeičia nuo to, ar atsargos sudarymo kaštai tenka prekių gamintojui ar eilei pirklių, nuo A iki Z .

Kadangi prekių atsarga yra ne kas kita, kaip tik prekinė forma atsargos, kuri, esant tam tikram visuomeninės gamybos mastui, neegzistuoja kaip prekių atsarga, vis tiek egzistuoję arba kaip gamybinė atsarga (paslėptinis gamybos fondas), arba kaip vartojimo fondas (vartojimo reikmenų atsarga), tai ir kaštai, kurių reikalauja atsargos laikymas, vadinasi, atsargos sudarymo kaštai, — t. y. tam tikslui naudojamas sudaiktintas arba gyvasis darbas, — yra tik tam tikra visuomeninio gamybos fondo arba visuomeninio vartojimo fondo laikymo kaštų forma. Jų sukeliamas prekės vertės padidėjimas tik paskirsto šiuos kaštus pro rata [proporcingai] tarp įvairių prekių, kadangi jie įvairioms prekių rūšims yra skirtingi. Atsargos sudarymo kaštai, kaip ir anksčiau, lieka išskaitymas iš visuomeninio turto, nors jie ir yra jo egzistavimo sąlyga.

Tik tai tiek, kiek prekių atsarga yra prekinės cirkuliacijos sąlyga ir net forma, būtinai atsirandanti prekinėje cirkuliacijoje, vadinasi, kiek šis tariamas sustingimas yra paties judėjimo forma, — panašiai kaip piniginės atsargos sudarymas yra pinigų cirkuliacijos sąlyga, — tik tai tiek šis sustingimas yra normalus. Priešingai, jei prekės, užtrukusios cirkuliacijos rezervuaruose, neišlaisvina vietos sekančiai produkcijos bangai ir tuo būdu rezervuarai perpildomi, tai prekių atsarga didėja dėl cirkuliacijos sustojimo, visiškai taip pat, kaip auga lobia dydis, kai įvyksta pinigų cirkuliacijos sustojimas. Ir čia yra vis vien, ar šis sustojimas įvyksta pramoninio kapitalisto ar pirklio sandėliuose. Tokiu atveju prekių atsarga jau nebėra nenutrūkstamo pardavimo sąlyga, bet pasekmė tos aplinkybės, kad prekių nepavyksta parduoti. Kaštai pasilieka tie patys, bet kadangi dabar jie išplaukia vien tik iš formos, būtent iš būtinumo paversti prekes pinigais, ir iš šios metamorfozės sunkumų, tai jie neįeina į prekės vertę, bet yra išskaitymas, vertės praradimas realizuojant vertę. Kadangi normali ir anomali atsargos forma iš paviršiaus žiūrint nesiskiria viena nuo kitos ir abi yra cirkuliacijos sustojimas, tai šie reiškiniai gali būti palaikyti vienas kitu. Pačius gamybos agentus jie gali suklaidinti tuo lengviau, kad gamintojui jo kapitalo cirkuliacijos procesas gali vykti kaip ir anksčiau, nors į pirklių rankas perėjusių jo prekių cirkuliacijos procesas yra sustojęs. Jei didėja gamybos ir vartojimo apimtis, tai, kitoms sąlygoms esant vienodoms, didėja ir prekių atsarga. Ji atnaujinama ir absorbuojama anksčiau greičiau, bet jos mastas padidėja. Tuo būdu dėl cirkuliacijos sustojimo didėjanti prekių atsargos apimtis gali būti klaidingai laikoma reprodukcijos proceso išsiplėtimo simptomu; ypač ši klaida darosi galima, kai, besivystant kredito sistemai, tikrasis judėjimas gali būti mistifikuotas.

Atsargos sudarymo kaštai susideda 1) iš produkto masės kiekybinio sumažėjimo (pvz., laikant miltų atsargą); 2) kokybės sugedimo; 3) sudaiktinto ir gyvojo darbo, kurio reikalauja atsargos laikymas.

III. TRANSPORTO KAŠTAI

Čia nėra reikalo gilintis į visas cirkuliacijos kaštų detales, kaip, pvz., įpakavimas, rūšiavimas ir t. t. Bendras dėsnis yra tas, *kad visi cirkuliacijos kaštai, kurie kyla tik iš prekės formos pasikeitimo, prekei neprideda jokios vertės*. Tai tėra kaštai, reikalingi vertei realizuoti, arba jai paversti iš vienos formos į kitą. Tiems kaštams su-naudotas kapitalas (įskaitant ir jo valdomą darbą) priklauso prie kapitalistinės gamybos faux frais [negamybinių, tačiau būtinų kaštų]. Šie kaštai turi būti padengiami iš pridedamojo produkto ir jie sudaro, imant visą kapitalistų klasę, išskaitymą iš pridedamosios vertės, arba pridedamojo produkto: visiškai taip pat, kaip tas laikas, kuris darbininkui reikalingas pragyvenimo reikmenims pirkti, jam yra prarastas laikas. Tačiau transporto kaštai vaidina labai svarbų vaidmenį, ir dėl to čia reikia bent trumpai juos panagrinėti.

Kapitalo apytakoje ir prekės metamorfozėje, sudarančioje dalį šios apytakos, vyksta visuomeninio darbo medžiagų apykaita. Ši medžiagų apykaita gali sąlygoti produktų kilnojimąsi, jų tikrą judėjimą iš vienos vietos į kitą. Bet prekių cirkuliacija gali vykti ir jiems fiziškai nejudant, produktų pervežimas — nesant prekinės cirkuliacijos ir net nesant betarpiškų produktų mainų. Namas, kurį asmuo *A* parduoda asmeniui *B*, cirkuliuoja kaip prekė, bet jis nejuda iš vietos. Judamosios prekių vertės, kaip, pvz., medvilnė arba ketus, pasilieka, kaip ir anksčiau, tame pačiame prekių sandėlyje tuo pačiu metu, kai jos išeina tuzinus cirkuliacijos procesų, yra spekuliantų perkamos ir vėl parduodamos¹⁷. Iš tikrųjų čia persikelia tik daikto nuosavybės titulas, bet ne pats daiktas. Iš antros pusės, pvz., inkų valstybėje transporto pramonė vaidino didelį vaidmenį, nors visuomeninis produktas necirkuliavo kaip prekė ir nebuvo paskirtomas per mainų prekybą.

Todėl nors transporto pramonė kapitalistinės gamybos pagrindu pasireiškia kaip cirkuliacijos kaštų priežastis, tačiau ši ypatinga jų pasireiškimo forma dalyko nėra kiek nekeičia.

Produktų kiekis nepadidėja dėl jų pervežimo. Visi produktų natūralinių savybių pakitimai, kuriuos sukelia pervežimas, neskaitant ikai kurių išimčių, yra ne iš anksto siekiamas naudingas efektas, bet neišvengiama blogybė. Tačiau daiktų vartojamoji vertė realizuojasi tik juos vartojant, o šis vartojimas jų perkėlimą, vadinasi, papildomą gamybinių transporto pramonės procesą gali padaryti būtiną. Tuo būdu į transporto pramonę įdėtas gamybinis kapitalas transportuojamiems produktams prijungia vertę, iš dalies dėl transporto priemonių vertės perkėlimo, iš dalies dėl to, kad vertę prijungia transporto darbas. Šis pastarasis vertės priedas susiskaido, kaip iš viso būna kapitalistinėje gamyboje, į darbo užmokesčio padengimą ir į pridedamąją vertę.

¹⁷ Storchas tokią cirkuliaciją vadina «lactice» [dirbtinė].

Kiekviename gamybos procese didelį vaidmenį vaidina darbo objekto perkėlimas ir tam tikslui reikalingos darbo priemonės ir darbo jėgos,— pvz., medvilnė perkeliama iš karšimo dirbtuvės į verpyklą, anglis iškeliama iš šachtos į paviršių. Tą patį reiškinį, tik didesniu mastu, matome tada, kai pagamintas produktas kaip pagaminta prekė pereina iš vienos savarankiškos gamybos vietos į kitą, erdvės atžvilgiu nuo jos nutolusią. Po produktų transportavimo iš vienos gamybos vietos į kitą taip pat vyksta pagamintų produktų transportavimas iš gamybos sferos į vartojimo sferą. Produktas tik tada yra paruoštas vartojimui, kai jis yra baigęs šį judėjimą.

Kaip anksčiau buvo parodyta, bendras prekinės gamybos dėsnis yra toks: darbo našumas yra atvirkščiai proporcingas jo sukuriama vertei. Tai taip pat liečia transporto pramonę, kaip ir bet kurią kitą. Kuo mažesnis negyvojo ir gyvojo darbo kiekis yra reikalingas prekei nugabenti per tam tikrą atstumą, tuo didesnis yra darbo gamybinis pajėgumas, ir atvirkščiai¹⁸.

Absolūtus vertės dydis, kurį transportas prideda prekėms, kitoms sąlygoms esant vienodoms, yra atvirkščiai proporcingas transporto pramonės gamybiniam pajėgumui ir tiesiog proporcingas atstumams, per kuriuos prekės turi nueiti.

Santykinė vertės dalis, kurią transporto kaštai, kitoms sąlygoms esant vienodoms, prijungia prekės kainai, yra tiesiog proporcinga prekės apimčiai ir svoriui <ir atvirkščiai proporcinga jos vertei>. Bet yra daug modifikuojančių aplinkybių. Pvz., pervežimas reikalauja didesnių ar mažesnių atsargumo priemonių, vadinasi, ir didesnio ar mažesnio darbo ir darbo priemonių sunaudojimo, žiūrint, koks yra produkto dūžtamumas, linkimas gesti, sprogstamumas. Šioje srityje geležinkelių magnatai parodo dar didesnį genialumą išrandant fantastines rūšis, negu botanikai ar zoologai. Pavyzdžiui, Anglijos geležinkeliuose priimta prekių klasifikacija sudaro tomus ir savo bendru principu remiasi tendencija įvairiausias natūralines prekių savybes paversti į tiek pat gausius transporto požiūriu trūkumus ir į apgaulinėjimo priedangas. «Stiklas, kurio crate (tam tikro talpumo pakuojamoji dėžė) kainavo 11 sv. st., dėl pramonės laimėjimų ir stiklo mokesčio panaikinimo dabar tekainuoja tik 2 sv. st., bet

¹⁸ Rikardo cituoja Sėjų, kuris prekybos teigiamybe laiko tai, kad ji transporto kaštais pabrangina produktus arba pakelia jų vertę. «Prekyba,— sako Sėjus,— duoda mums galimybę gauti prekę toje vietoje, kur ji gaminama, ir pristatyti ją į kitą vietą, kur ji bus suvartota. Todėl ji duoda mums galimybę padidinti prekės vertę visu jos kainos vietoje ir jos kainos kitoje vietoje skirtumu» (Say, II t., 458 psl.). Rikardo dėl to paslėbi: «Teisingai; bet kaip prekė gauna šią papildomą vertę? Pridedant prie gamybos kaštų, pirma, transporto kaštus, antra, pelną už pirklio avansuotą kapitalą. Vadinasi, prekės vertė bus didesnė dėl tos pačios priežasties, dėl kurios ir kiekvienos kitos prekės vertė bus didesnė, nes tai prekei pagaminti ir transportuoti buvo sunaudota daugiau darbo dar prieš tai, kai ją pirkto vartotojas. Bet tai negalima laikyti vienu iš prekybos pranašumų» (Ricardo: «Principles of Political Economy». 3-sis leid. London 1821, 309—310 psl.). [Zr. Рикардо: «Начала политической экономии», 1955, 219 psl.]

transporto kaštai yra tokie pat dideli, kaip anksčiau, ir dar padidėjo pervežant kanalais. Anksčiau glazūravimui vartojamų stiklo ir stiklinių prekių tonos nugabenimas 50 mylių nuo Birmingamo kainavo 10 šil. Dabar transporto kaina trigubai padidinta tuo pagrindu, kad esama rizikos, kurią sudaro prekės dūžtamumas. Bet jei kas nors sudaužoma, geležinkelių valdyba to neapmoka»¹⁹. Toliau, ta aplinkybė, kad toji santykinė vertės dalis, kurią prekei prideda transporto kaštai, yra atvirkščiai proporcinga jos vertei, duoda geležinkelių magnatams ypatingą pagrindą skirti prekėms tarifą, tiesiog proporcingą jų vertei. Pramonininkų ir prekybininkų skundai dėl šio punkto kartojasi kiekviename minėtojo pranešimo liudytojų parodymų puslapyje.

Kapitalistinis gamybos būdas mažina transporto kaštus atskiroms prekėms tiek vystydamas transporto ir ryšių priemones, tiek ir koncentruodamas transportą, didindamas jo mastą. Jis didina tą tiek gyvojo, tiek ir sudaiktinto visuomeninio darbo dalį, kuri sunaudojama prekėms transportuoti,— didina dėl to, kad, pirma, milžinišką visų produktų daugumą paverčia prekėmis ir, antra, vietines rinkas pakeičia tolimomis rinkomis.

Cirkuliavimas, t. y. faktinis prekių kilnojimasis erdvėje, realizuojasi transportuojant prekes. Iš vienos pusės, transporto pramonė yra savarankiška gamybos šaka, todėl ir speciali gamybinio kapitalo įdėjimo sfera. O iš antros pusės, ji skiriasi tuo, kad yra gamybos proceso tęsinys cirkuliacijos proceso *ribose* ir cirkuliacijos *procesui*.

¹⁹ «Royal Commission on Railways», 31 psl., Nr. 630.

ANTRASIS SKYRIUS

KAPITALO APYVARTA

SEPTINTASIS SKIRSNIS

APYVARTOS LAIKAS IR APYVARTŲ SKAIČIUS

Kaip mes esame matę, visas tam tikro kapitalo apyvartos laikas yra lygus jo cirkuliacijos laiko ir jo gamybos laiko sumai. Tai yra laiko tarpas nuo kapitalo vertės avansavimo tam tikra forma momento iki judėjimo procese esančios kapitalo vertės sugrįžimo ta pačia forma.

Kapitalistinės gamybos apsprendžiantis tikslas visada yra avansuotosios vertės didinimas, ar toji vertė būtų avansuota savo savarankiška forma, t. y. pinigine forma, ar prekės pavidalu, tad jos vertės forma avansuotųjų prekių kainoje įgauna tik idealinį savarankiškumą. Abiem atvejais ši kapitalo vertė savo apytakoje išsina įvairias egzistavimo formas. Jos tolygumas sau pačiai konstatuojamas kapitalisto knygoje arba skaičiuojamųjų pinigų forma.

Ar mes paimsime formą $P \dots P'$ ar formą $G \dots G$, abi formos išreiškia, 1) kad avansuotoji vertė funkcionavo kaip kapitalo vertė ir savaime padidėjo; 2) kad, procesui pasibaigus, ji sugižo į tą formą, kuria ji tą procesą pradėjo. Avansuotosios vertės P augimas ir kartu kapitalo sugrįžimas į šią formą (į piniginę formą) aiškiai išskyla formoje $P \dots P'$. Bet tas pat įvyksta ir antrojoje formoje. Iš tikrųjų, G pradinis taškas yra gamybos elementų, tam tikros vertės prekių, buvimas. Ta forma apima šios vertės padidėjimą (P' ir P') ir sugrįžimą į pirminę formą, kadangi antrajame G avansuotoji vertė vėl įgauna tą pačią gamybos elementų formą, kuria ji pradžioje buvo avansuota.

Anksčiau mes matėme: «Jei gamyba turi kapitalistinę formą, tai ir atgaminimas turi tokią pat formą. Panašiai kaip darbo procesas, esant kapitalistiniam gamybos būdai, pasireiškia tik kaip vertės didinimo proceso priemonė, lygiai taip pat atgaminimas pasireiškia tik kaip priemonė avansuotajai vertei kaip kapitalui, t. y. kaip

didėjančiai vertei, atgaminti» (I knyga, XXI skirsnis). [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 505 psl.]

Trys formos: I) $P \dots P'$, II) $G \dots G$ ir III) $P' \dots P'$ skiriasi viena nuo kitos štai kuo: II formoje ($G \dots G$) proceso atnaujinimas, reprodukcijos procesas, yra išreikštas kaip tikras, o I formoje tik kaip galimas. Bet abi šios formos skiriasi nuo III formos tuo, kad avansuotoji kapitalo vertė — ar ji avansuota pinigų pavidalu ar medžiaginių gamybos elementų pavidalu — yra pradinis taškas, vadinasi, ir sugrįžimo taškas. Formoje $P \dots P'$ sugrįžimas yra $P' = P + p$. Jei procesas atnaujinamas ankstesniu mastu, tai pradinis taškas vėl yra P , ir p neįeina į jį, bet mums tik parodo, kad P kaip kapitalas padidino savo vertę ir dėl to pagamino pridėjamąją vertę p , bet atstūmė ją nuo savęs. Formoje $G \dots G$ pradinis taškas ir vėl yra kapitalo vertė, avansuota gamybos elementų G forma. Ši forma apima ir avansuotosios kapitalo vertės padidėjimą. Jei vyksta paprastoji reprodukcija, tai ta pati kapitalo vertė ta pačia forma G iš naujo pradeda savo procesą. O jei vyksta kaupimas, tai dabar procesą pradeda G' (pagal vertės dydį $= P' = P'$) kaip padidėjusi kapitalo vertė. Bet procesą vėl pradeda avansuotoji kapitalo vertė pradine forma, nors didesnė negu praeitą kartą. Priešingai, III formoje kapitalo vertė pradeda procesą ne kaip avansuotoji, bet jau kaip padidėjusi, kaip visas prekių formą turįs turtas, kurio tik dalį tesudaro avansuotoji kapitalo vertė. Pastaroji forma yra svarbi trečiajam skyriui, kuriame atskirų kapitalų judėjimas nagrinėjamas sąryšyje su viso visuomeninio kapitalo judėjimu. Bet ja netenka naudotis tyrinėjant kapitalo apyvartą, kuri visada prasideda avansuojant kapitalo vertę — arba pinigų arba prekių forma — ir kuri visada sąlygoja cirkuliuojančios kapitalo vertės sugrįžimą ta forma, kuria ji buvo avansuota. Iš I ir II apytakų reikia naudotis pirmąja, jei dėmesys daugiausia kreipiamas į tą įtaką, kurią apyvarta daro pridėamosios vertės kūrimui; antrąja, — kai kalbama apie apyvartos įtaką produkto kūrimui.

Ekonomistai, neskirdami įvairių apytakos formų, nenagrinėjo jų atskirai pagal jų santykį su kapitalo apyvarta. Paprastai yra imama forma $P \dots P'$, nes ji viešpatauja atskiro kapitalisto atžvilgiu ir yra jo naudojama atliekant savo apskaičiavimus, nors pinigai būtų pradinis taškas tik skaičiuojamųjų pinigų pavidalu. Kiti remiasi kapitalo sąnaudomis gamybos elementų forma ir nagrinėja judėjimą ligi sugrįžimo momento, ir nė kalbos nėra apie šio sugrįžimo formą, apie tai, ar jis įvyksta preke ar pinigais. Pavyzdžiui: «Ekonominis ciklas, ... t. y. visa gamybos eiga, nuo laiko, kai daromos sąnaudos, iki sugrįžimo momento. Žemdirbystėje sėjos laikas yra ekonominio ciklo pradžia, o piūtis — pabaiga» («Economic cycle, ... the whole course of production, from the time that outlays are made till returns are received. In agriculture seedtime is its commencement, and harvesting its ending».— S. P. Newman: «Elements of Political Economy». Andover and New York, 81 psl.). Kiti pradeda nuo P'

(III formos): «Galima būti tos nuomonės, kad gamybinių ryšių pasaulis juda ratu, kurį mes pavadinsime ekonominiu ciklu ir kuriame kiekviena apyvarta užsibaigia, kai tik įmonė, atlikusi vieną po kitos savo operacijas, vėl ateina į tą tašką, nuo kurio prasidėjo apyvarta. Pradžią galima laikyti tą momentą, kai kapitalistui įplaukia mokėjimai, per kuriuos jam sugrįžta jo kapitalas; nuo šio momento jis vėl ima telkti sau darbininkus ir darbo užmokesčio pavidalu skirstyti jiems jų pragyvenimo reikmenis, arba, teisingiau sakant, galią, reikalingą šiems reikmenims įsigyti; gauti iš jų pagamintus daiktus, kurie gaminami jo įmonėje; atgabenti tuos daiktus į rinką ir ten užbaigti šios eilės judėjimų apytaką, parduodant tuos daiktus ir įplaukų už prekes pavidalu gaunant kompensaciją už visas savo kapitalo sąnaudas» (Th. Chalmers: «On Political Economy», 2-sis leid. London 1832, 84 ir sek. psl.).

Kai visa kapitalo vertė, atskiro kapitalisto įdėta į kurią nors gamybos šaką, yra išėjusi savo judėjimo apytaką, ji vėl pasirodo savo pradine forma ir vėl gali pakartoti tą patį procesą. Kad vertė būtų įamžinta ir toliau augtų kaip kapitalo vertė, ji turi pakartoti šią apytaką. Kapitalo gyvenime atskira apytaka yra tik vienas etapas, kuris nuolat kartojasi, vadinasi, yra periodas. Periodo $P...P'$ pabaigoje kapitalas vėl turi formą piniginio kapitalo, kuris iš naujo patirs eilę formos pasikeitimų, apimančių ir jo reprodukcijos procesą, arba vertės didinimo procesą. Pasibaigus periodui $G...G$, kapitalas vėl turi formą gamybos elementų, kurie yra prielaida jo apytakai atnaujinti. Kapitalo apytaka, apibrėžiama ne kaip atskiras aktas, bet kaip periodinis procesas, vadinama kapitalo apyvarta. Šios apyvartos ilgumą apsprendžia kapitalo gamybos laiko ir jo cirkuliacijos laiko suma. Ši laiko suma yra kapitalo apyvartos laikas. Vadinasi, ji apima laiko tarpą nuo vieno visos kapitalo vertės apytakos periodo iki sekančio; ji pažymi periodiškumą kapitalo gyvenimo procese arba, kitaip sakant, laiką, per kurį įvyksta tos pačios kapitalo vertės didinimo proceso, arba gamybos proceso, atsinaujinimas, pasikartojimas.

Jei paliksime nuošalyje individualinius atsitikimus, kurie atskiram kapitalui gali pagreitinti arba sutrumpinti apyvartos laiką, tai kapitalo apyvartos laikas yra skirtingas priklausomai nuo skirtingų kapitalo įdėjimo sferų.

Kaip darbo diena yra natūralus matavimo vienetas darbo jėgos funkcijai, taip metai yra natūralus matavimo vienetas funkcionuojančiojo kapitalo apyvartoms. Natūrali tokio matavimo vieneto bazė yra ta aplinkybė, kad vidutinėje juostoje, kapitalistinės gamybos tėvynėje, svarbiausieji žemės vaisiai yra metiniai produktai.

Jei metus, kaip apyvartos laiko matavimo vieneta, mes pažymėsime A , tam tikro kapitalo apyvartos laiką — a , jo apyvartų skaičių — n , tai $n = \frac{A}{a}$. Vadinasi, jei, pvz., apyvartos laikas a yra 3 mėnesiai, tai $n = \frac{12}{3} = 4$; kapitalas padaro 4 apyvartas per metus,

arba apsiverčia keturis kartus. Jeigu $a = 18$ mėnesių, tai $n = 12/18 = 2/3$, arba kapitalas per metus išeina tik $2/3$ savo apyvartos laiko. Jeigu jo apyvartos laikas yra keleri metai, tai jis, vadinasi, apskaičiuojamas vienerius metus padauginus kelis kartus.

Kapitalistui jo kapitalo apyvartos laikas yra laikas, kuriam jis turi avansuoti savo kapitalą, kad jo vertė būtų padidinta ir kad jis sugrįžtų savo pirmine forma.

Prieš pradėdant smulkiau nagrinėti tą įtaką, kurią apyvarta daro gamybos procesui ir vertės didinimo procesui, reikia išnagrinėti dvi naujas formas, kurias kapitalas įgauna cirkuliacijos procese ir kurios veikia jo apyvartos formą.

ASTUNTASIS SKIRSNIS
**PAGRINDINIS KAPITALAS
 IR APYVARTINIS KAPITALAS**

I. FORMŲ SKIRTINGUMAS

I knygos VI skirsnyje mes matėme, kad dalis pastoviojo kapitalo išlaiko tą apibrėžtą vartojamąją formą, kuria ji įeina į gamybos procesą, atžvilgiu tų produktų, kuriuos sukuriant ji dalyvauja. Per trumpesnius ar ilgesnius periodus nuolat besikartojančiuose darbo procesuose ši pastoviojo kapitalo dalis nuolat atlieka tas pačias funkcijas. Tokie yra, pvz., gamybiniai pastatai, mašinos ir t. t., trumpai tariant, visa, ką mes vadiname *darbo priemonėmis*. Ši pastoviojo kapitalo dalis perteikia vertę produktui tiek, kiek ji kartu su savo vartojamąja verte praranda savo mainomąją vertę. Šis vertės perteikimas, arba šis tokių gamybos priemonių vertės perėjimas į produktą, kurį sukuriant jos dalyvauja, nustatomas vidutiniu apskaičiavimu; jis matuojamas vidutiniu gamybos priemonių funkcionavimo ilgumu, apimančiu laiką nuo to momento, kai jos įeina į gamybos procesą, iki to momento, kai jos bus visiškai nusidėvėjusios, pasidarys netinkamos ir turės būti pakeistos naujais tos pačios rūšies egzemplioriais, arba turės būti atgamintos.

Tuo būdu šios pastoviojo kapitalo dalies — darbo priemonių tikrąją šio žodžio prasme — savotiškumą sudaro štai kas.

Dalis kapitalo avansuojama pastoviojo kapitalo, t. y. gamybos priemonių, forma; gamybos priemonės funkcionuoja kaip darbo proceso veiksniai tol, kol jos išlaiko tą savarankišką vartojamąją formą, kuria jos stoja į darbo procesą. Pagamintas produktas, vadinasi, ir produkto kūrimo veiksniai, kiek jie yra paversti produktu, išmetami iš gamybos proceso, kad iš gamybos sferos kaip prekės pereitų į cirkuliacijos sferą. Priešingai, darbo priemonės, kartą stojusios į gamybos sferą, jau niekad iš jos nepasitraukia. Prie gamybos sferos jas tvirtai pririša jų funkcija. Dalis avansuotosios kapitalo vertės yra *fiksuojama* šia forma, kurią apsprendžia darbo priemonių funkcija gamybos procese. Kartu su darbo priemonių funkcionavimu ir iš to kylančiu jų nusidėvėjimu dalis jų vertės perkeliama į produktą, o kita lieka fiksuota darbo priemonėse ir, vadinausi, pasilieka gamybos procese. Tokiu būdu fiksuota vertė nuolat mažėja, kol darbo priemonės visiškai nusidėvi; todėl jų vertė per ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį pasiskirsto masei produktų, kurie išeina iš nuolat besikartojančių darbo procesų eilės. Bet kol darbo

priemonė vis dar tebeveikia kaip darbo priemonė, vadinasi, kol jos dar nereikia pakeisti nauju tos pačios rūšies egzemplioriumi, pastoviojo kapitalo vertė visą laiką tebėra fiksuota joje, o kita iš pradžių joje fiksuotos vertės dalis perkeliama į produktą ir dėl to cirkuliuoja kaip prekių atsargos sudėtinė dalis. Kuo ilgiau tarnauja darbo priemonės, kuo lėčiau jos nusidėvi, tuo ilgiau pastoviojo kapitalo vertė lieka fiksuota šia vartojamąja forma. Tačiau kad ir kaip ilgai tarnautų darbo priemonės, tas laipsnis, kuriuo jos perteikia savo vertę, visuomet yra atvirksčiai proporcingas bendram darbo priemonių funkcionavimo ilgumui. Jeigu iš dviejų vienodos vertės mašinų viena nusidėvi per penkerius metus, o kita per dešimt, tai per vieno ilgumo laiką pirmoji perteikia dukart daugiau vertės, negu antroji.

Ši darbo priemonėse fiksuota kapitalo vertės dalis cirkuliuoja taip pat, kaip ir kiekviena kita dalis. Mes aplamai esame matę, kad visa kapitalo vertė yra nuolatinėje cirkuliacijoje ir todėl šia prasme visas kapitalas yra apyvartinis kapitalas. Bet čia nagrinėjamos kapitalo dalies cirkuliacija yra savotiška. Pirmą, ji necirkuliuoja savo vartojamąja forma, cirkuliuoja tik jos vertė, ir, be to, tik palaipsniui, dalimis, tiek, kiek ji perkeliama iš nagrinėjamosios kapitalo dalies į produktą, kuris cirkuliuoja kaip prekė. Per visą šios dalies funkcionavimo laiką tam tikra jos vertės dalis lieka fiksuota joje, išlaiko savo savarankiškumą tų prekių, kurias gaminant ji dalyvauja, atžvilgiu. Dėl tokios ypatybės ši pastoviojo kapitalo dalis įgauna *pagrindinio* [fixes] *kapitalo* formą. Priešingai jam visos kitos gamybos procesui avansuoto kapitalo medžiaginės sudėtinės dalys sudaro *apyvartinį*, arba *tekamąjį, kapitalą* [zirkulierendes oder flüssiges Kapital].

Dalis gamybos priemonių, — būtent tokios pagalbinės medžiagos, kurias savo funkcionavimo metu suvartoja pačios darbo priemonės, kaip, pvz., akmens anglį suvartoja garo mašina, arba kurios tik padeda procesui, kaip, pvz., šviečiamosios dujos ir t. t., — ši gamybos priemonių dalis medžiagiškai neįeina į produktą. Tik jos vertė sudaro dalį produkto vertės. Savo paties cirkuliacijoje produktas įveda į cirkuliaciją ir tokių gamybos priemonių vertę. Tai yra jų ir pagrindinio kapitalo bendra ypatybė. Bet kiekviename darbo procese, į kurį jos įeina, jos suvartojamos ištaisai, ir dėl to kiekvienam naujam darbo procesui jas tenka ištaisai pakeisti naujais tos pačios rūšies egzemplioriais. Savo funkcionavimo metu jos neišlaiko savo savarankiškos vartojamosios formos. Vadinasi, jų funkcionavimo metu nė viena kapitalo vertės dalis nepasilieka fiksuota jų ankstesniu vartojamuoju pavidalu, jų natūraline forma. Ta aplinkybė, kad ši pagalbinių medžiagų dalis medžiagiškai neįeina į produktą, bet įeina į produkto vertę tik savo verte, kaip produkto vertės dalis, ir kad ryšium su tuo tokių medžiagų funkcionavimas yra įtvirtintas gamybos sferoje, — ši aplinkybė kai kuriuos ekonomistus, kaip, pvz., Ramsėjų, privedė prie to, kad jie (tuo pačiu metu suplakdami

pagrindinį ir pastovųjį kapitalą) priskyrė jas prie pagrindinio kapitalo kategorijos.

Ta gamybos priemonių dalis, kuri medžiagiškai įeina į produktą, vadinasi, žaliavos ir t. t., tuo pačiu iš dalies įgauna tokias formas, kuriomis ji vėliau gali įeiti į individualinį vartojimą kaip vartojimo reikmenys. Darbo priemonės tikraja šio žodžio prasme, medžiaginiai pagrindinio kapitalo reiškiėjai, suvartojamos tik gamybiškai ir negali įeiti į individualinį vartojimą, nes jos neįeina į produktą arba į tą vartojamąją vertę, kurią sukurti jos padeda, bet, priešingai, išlaiko jos atžvilgiu savo savarankišką formą visą laiką, kol jos galutinai nusidėvės. Išimtį sudaro transporto priemonės. Naudingas efektas, kurį jos duoda savo gamybinio funkcionavimo metu, vadinasi, būdamos gamybos sferoje,— kilnojimas iš vienos vietos į kitą,— tuo pačiu metu įeina ir, pvz., į keleivio individualinį vartojimą. Šiuo atveju jis taip pat apmoka vartojimą, kaip apmoka naudojimąsi kitais vartojimo reikmenimis. Mes esame matę, kad žaliavos ir pagalbinės medžiagos kartais susilieja vienos su kitomis, kaip, pvz., chemijos priemonėje. Taip pat būna su darbo priemonėmis, pagalbinėmis medžiagomis ir žaliavomis. Pavyzdžiui, žemdirbystėje įdėtos dirvai pagerinti medžiagos iš dalies įeina į išauginamą produktą kaip produkto kūrimo veiksniai. Iš antros pusės, jų veikimas pasiskirsto ilgesniam laikotarpiui, pvz., 4—5 metams. Todėl dalis jų medžiagiškai įeina į produktą ir tuo pačiu perkelia savo vertę į produktą, o kita dalis, tebeturėdama senąją vartojamąją formą, joje fiksuoja ir savo vertę. Ji, kaip ir anksčiau, tebeegzistuoja kaip gamybos priemonės ir dėl to išlaiko pagrindinio kapitalo formą. Kaip darbinis gyvulys, jautis yra pagrindinis kapitalas. Bet jeigu jis skirtas maistui, tai jis jau funkcionuoja ne kaip darbo priemonė ir, vadinasi, ne kaip pagrindinis kapitalas.

Tai, kas gamybos priemonėms sunaudotai kapitalo vertės daliai suteikia pagrindinio kapitalo pobūdį, yra vien tik savotiškas šios vertės cirkuliavimo būdas. Tas ypatingas cirkuliavimo būdas išplaukia iš to ypatingo būdo, kuriuo darbo priemonės perteikia savo vertę produktui, arba iš to ypatingo vaidmens, kurį darbo priemonės, kaip vertės kūrimo veiksniai, vaidina gamybos proceso metu. Šis būdas savo ruožtu išplaukia iš darbo priemonių funkcionavimo darbo procese ypatybių.

Yra žinoma, kad ta pati vartojamoji vertė, išeidama kaip produktas iš vieno darbo proceso, įeina į kitą kaip gamybos priemonė. Tiktai produkto kaip darbo priemonės funkcionavimas gamybos procese paverčia jį pagrindiniu kapitalu. Priešingai, kai jis pats tik išeina iš proceso, jis dar anaip tol nėra pagrindinis kapitalas. Pavyzdžiui, mašina, kaip mašinų gamybos fabrikanto produktas arba prekė, priklauso prie jo prekinio kapitalo. Pagrindiniu kapitalu ji pasidaro tik pirkėjo, kapitalisto, rankose, kai jis ją gamybiškai panaudoja.

Kitoms sąlygoms esant vienodoms, pagrindinio kapitalo įtvirtinimo laipsnis auga kartu su darbo priemonių tarnavimo ilgumu. Kaip tik nuo šio tarnavimo ilgumo priklauso dydis skirtumo tarp kapitalo vertės, įtvirtintos darbo priemonėse, ir tos vertės dalies, kuri pakartotiniuose darbo procesuose perkeliama į produktą. Kuo lėtesnis yra šis vertės perkėlimas, — o vertė perkeliama iš darbo priemonių vykstant kiekvienam to paties darbo proceso pakartojimui, — tuo didesnis yra įtvirtintasis kapitalas, tuo didesnis yra skirtumas tarp gamybos procese panaudojamo kapitalo ir jame suvartojamo kapitalo. Kai šis skirtumas išnyksta, tai reiškia, kad darbo priemonės atgyveno savo laiką ir kartu su savo vartojamąja verte prarado savo vertę. Jos nustojo buvusios vertės reikšėjai. Kadangi darbo priemonės, kaip ir bet kuris kitas medžiaginis pastoviojo kapitalo reikšėjas, perteikia savo vertę produktui tik tiek, kiek jos kartu su savo vartojamąja verte praranda ir vertę, tai aišku, kad kuo lėčiau prarandama jų vartojamoji vertė, kuo ilgiau jos išsilaiko gamybos procese, tuo ilgesnis yra periodas, kuriame pastovioji kapitalo vertė jose lieka fiksuota.

Jei gamybos priemonės, kurios nėra darbo priemonės tikrąja šio žodžio prasme, pvz., pagalbinės medžiagos, žaliavos, pufabrikai ir t. t., — jei šios gamybos priemonės vertės perkėlimo, todėl ir savo vertės cirkuliacijos būdo atžvilgiu užima tokią pat padėtį, kaip darbo priemonės, tai jos taip pat yra medžiaginis pagrindinio kapitalo reikšėjas, jo egzistavimo forma. Toks yra atvejis su jau minėtais dirvos pagerinimais, suteikiančiais dirvai cheminių sudėtinių dalių, kurių veikimas apima daugelį gamybos periodų arba daugelį metų. Čia dalis vertės ir toliau egzistuoja šalia produkto savo savarankiška forma, arba pagrindinio kapitalo forma, o kita vertės dalis perkeliama į produktą ir dėl to kartu su juo cirkuliuoja. Šiuo atveju į produktą įeina ne tik dalis pagrindinio kapitalo vertės, bet ir ta vartojamoji vertė, ta substancija, kurioje yra ši vertės dalis.

Paliekant nuošalyje pagrindinę klaidą — kategorijų: pagrindinis ir apyvartinis kapitalas painiojimą su kategorijomis: pastovusis ir kintamasis kapitalas, — ekonomistų painiava, kurią jie lig šiol daro apibrėždami sąvokas, pirmiausia remiasi štai kuo.

Tam tikras savybes, kurias darbo priemonės turi dėl savo natūralinės formos, jie laiko betarpiškomis pagrindinio kapitalo savybėmis, — toks yra, pvz., kad ir namo fizinis nejudamumas. Bet juk labai lengva būtų parodyti, kad kitos darbo priemonės, kurios kaip tokios taip pat yra pagrindinis kapitalas, turi priešingų savybių, pvz., kad ir laivo fizinis judamumas.

Arba ekonominę formos apibrėžtumą, kurį sąlygoja vertės cirkuliacija, jie painioja su pačiam daiktui būdinga savybe: tarytum daiktai, kurie patys savaime aplamai nėra kapitalas, bet pasidaro juo tik esant tam tikriems visuomeniniams santykiams, jau *patys savaime* ir iš prigimties galėtų būti kapitalas tam tikra forma, pagrindinis arba apyvartinis kapitalas. I knygos V skirsnyje mes esame

matę, kad gamybos priemonės kiekviename darbo procese, vis vien kuriomis visuomeninėmis sąlygomis jis vyktų, visada dalijasi į darbo priemones ir darbo objektą. Bet tik esant kapitalistiniam gamybos būdai ir darbo priemonės ir darbo objektas pasidaro kapitalu, be to, «gamybiniu kapitalu», kaip nustatyta praeitame skyriuje. Kartu darbo priemonių ir darbo objekto skirtingumas, išplaukias iš darbo proceso prigimties, atsispindi nauja forma — pagrindinio kapitalo ir apyvartinio kapitalo skirtingumo forma. Tik nuo to laiko daiktas, kuris funkcionuoja kaip darbo priemonė, pasidaro pagrindiniu kapitalu. Jei tas daiktas dėl savo medžiaginių savybių gali būti naudojamas ir kitose funkcijose, neskaitant darbo priemonės funkcijos, tai jis priklausomai nuo savo funkcijų skirtingumo yra arba nėra pagrindinis kapitalas. Gyvuliai kaip darbiniai gyvuliai yra pagrindinis kapitalas; penimi mėšai gyvuliai yra žaliava, kuri galų gale kaip produktas stoja į cirkuliaciją,— vadinasi, tai ne pagrindinis, bet apyvartinis kapitalas.

Jau ta aplinkybė, kad kuri nors gamybos priemonė yra ilgesniam laikui įtvirtinta pakartotiniuose darbo procesuose, kurie yra tarpusavyje susiję, nenutrūkstami ir dėl to sudaro gamybos periodą, t. y. visą gamybos laiką, būtiną produktui pagaminti,— jau toji aplinkybė, panašiai kaip ir pagrindinis kapitalas, reikalauja iš kapitalisto avansuoti ilgesniam ar trumpesniam laikui, bet tos avansuotos kapitalo dalies dar nepaverčia pagrindiniu kapitalu. Pvz., sėklos yra ne pagrindinis kapitalas, bet tik žaliava, kuri beveik ištiesiems metams fiksuojama gamybos procese. Kiekvienas kapitalas, kol jis funkcionuoja kaip gamybinis kapitalas, yra įtvirtintas gamybos procese, vadinasi, gamybos procese taip pat yra įtvirtinti visi gamybinio kapitalo elementai, nepriklausomai nuo to, kokia yra jų natūralinė forma, jų funkcijos ir jų vertės cirkuliacavimo būdas. Ar šis įtvirtinimas trunka ilgesnį ar trumpesnį laiką priklausomai nuo gamybos proceso rūšies arba pageidaujamo naudingo efekto,— ne tai nulemia skirtumą tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo²⁰.

Dalis darbo priemonių, prie kurių priklauso ir bendrosios darbo sąlygos, arba pritvirtinama prie tam tikros vietos, kai ji kaip darbo priemonė stoja į gamybos procesą arba kai ji ruošiama gamybinei funkcijai, kaip, pvz., mašinos. Arba dalis darbo priemonių nuo pat pradžių gaminama tokia nejudama, su vieta susijusia forma, kaip, pvz., dirvos pagerinimai, fabriku pastatai, aukštakrošnės, kanalai, geležinkeliai ir t. t. Nuolatinį darbo priemonių pritvirtinimą prie gamybos proceso, kuriame jos turi funkcionuoti, čia kartu sąlygoja fizinis jų egzistavimo būdas. Iš antros pusės, darbo priemonės gali fiziškai nuolat kilnotis iš vienos vietos į kitą, judėti ir, nepaisant to, nuolat būti gamybos procese, kaip, pvz., garvežys, laivas, darbiniai gyvuliai ir t. t. Nejudamumas nesuteikia joms, pirmuoju

²⁰ Kadangi apibrėžti pagrindinį ir apyvartinį kapitalą yra labai sunku, tai p. Lorencas Steinas mano, kad šis skyrimas įvedamas tik norint dėstyti padaryti lengvesnį.

atveju, pagrindinio kapitalo pobūdžio, o judamumas, antruoju atveju, neatima joms šio pobūdžio. Tačiau ta aplinkybė, kad darbo priemonės yra pritvirtintos prie tam tikros vietos, yra įleidusios savo šaknis į žemę, skiria šiai pagrindinio kapitalo daliai atskirą vaidmenį nacių ekonomikoje. Jų negalima išsiųsti į užsienį, jos negali cirkuluoti pasaulinėje rinkoje kaip prekės. Šio pagrindinio kapitalo nuosavybės titulai gali keistis, jį galima pirkti ir parduoti, ir tiek jis gali idealiai būti cirkuliacijoje. Šie nuosavybės titulai gali cirkuluoti net užsienio rinkose, pvz., akcijų forma. Tačiau nuo to, kad keičiasi asmenys, kurie yra šios rūšies pagrindinio kapitalo savininkai, nesiėčia tam tikros šalies nejudamos, materialiai įtvirtintos turto dalies santykis su to paties turto judamąja dalimi²¹.

Iš savotiškos pagrindinio kapitalo cirkuliacijos išplaukia apyvartos savotiškumas. Ta vertės dalis, kurią pagrindinis kapitalas savo natūraline forma praranda dėl nusidėvėjimo, cirkuliuoja kaip produkto vertės dalis. Per cirkuliaciją produktas iš prekės pavirsta pinigais; vadinasi, pinigais pavirsta ir ta darbo priemonių vertės dalis, kurią produktas įveda į cirkuliaciją, ir, be to, ši vertės dalis pinigų pavidalu lašas po lašo sunkiasi iš cirkuliacijos proceso tiek, kiek šios darbo priemonės nustoja buvusios vertės reišėėjai gamybos procese. Vadinasi, šių darbo priemonių vertė dabar įgauna dvejopą egzistavimą. Dalis tos vertės lieka susijusi su darbo priemonių vartojamąja arba natūraline forma, priklausančia gamybos procesui, o kita dalis nuo jos atsiskiria pinigų pavidalu. Savo funkcionavimo eigoje ta darbo priemonių vertės dalis, kuri egzistuoja jų natūraline forma, nuolat mažėja, o į piniginę formą pavirtusi vertės dalis nuolat didėja, kol pagaliau darbo priemonės atgyvens savo amžių ir visa jų vertė, atsiskyrusi nuo darbo priemonių lavono, pavirs pinigais. Čia pasireiškia šio gamybinio kapitalo elemento apyvartos savotiškumas. Jo vertei virstant pinigais, lygia greta virsta pinigine lėlyte ta prekė, kuri yra šios vertės reišėėjas. Bet jo virtimas atgal iš piniginės formos į vartojamąją formą atsiskiria nuo prekės vartimo atgal į kitus tos prekės gamybos elementus, ir jį jau apsprendžia pačių darbo priemonių atgaminimo periodas, t. y. laikas, per kurį darbo priemonės atgyvena savo amžių ir turi būti pakeistos kitu tos pačios rūšies egzempliorium. Jei kokios nors mašinos, kurios vertė yra, sakysime, 10 000 sv. st., funkcionavimo ilgumas sudaro, pvz., 10 metų, tai pradžioje avansuotos šiai mašinai vertės apyvartos laikas sudarys 10 metų. Ligi pasibaigiant šiam laikui jos nereikia atnaujinti; ji tebeveikia savo natūraline forma. Tuo tarpu jos vertė dalimis eina į cirkuliaciją kaip prekių, kurioms nenutrūksta gaminti tarnauja mašina, vertės dalis ir tuo būdu palaipsniui pavirsta į pinigus, kol pagaliau, 10-iai metų baigiantis, ji ištiesai pavirs į pinigus, o iš pinigų atgal pavirs į mašiną ir, vadinasi, užbaigs

²¹ Iki šios vietos IV rankraštis. — Nuo čia II rankraštis.

savo apyvartą. Ligi ateinant šiam atgaminimo laikui, mašinos vertė palaiapsniui kaupiama atsarginio pinigų fondo forma.

Kitus gamybinio kapitalo elementus sudaro iš dalies pastoviojo kapitalo elementai, glūdintieji pagalbinėse medžiagose ir žaliavose, iš dalies kintamasis kapitalas, sunaudotas darbo jėgai.

Darbo proceso ir vertės didinimo proceso analizė (I knyga, V skirsnis) parodė, kad šios įvairios gamybinio kapitalo sudėtinės dalys kaip produkto kūrimo veiksniai ir vertės kūrimo veiksniai vaidina visiškai skirtingą vaidmenį. Iš pagalbinių medžiagų ir žaliavų susidedančios pastoviojo kapitalo dalies vertė, — kaip ir iš darbo priemonių susidedančios jo dalies vertė, — iš naujo pasirodo produkto vertėje tik kaip perkelta vertė, kai tuo tarpu darbo jėga, veikdama darbo procese, prijungia produktui savo vertės ekvivalentą arba tikrai atgamina savo vertę. Toliau, viena pagalbinių medžiagų dalis — anglis kurui, šviečiamosios dujos ir t. t. — suvartojama darbo procese, medžiagiškai jai neįeinant į produktą, o kita jų dalis kūniškai įeina į produktą ir sudaro jo substancijos medžiagą. Tačiau cirkuliacijai, vadinasi, ir apyvartos būdams, visi šie skirtingumai neturi reikšmės. Jei pagalbinės medžiagos ir žaliavos ištiesai suvartojamos sukuriant tam tikrą produktą, tai jos ištiesai perkelia į produktą visą savo vertę. Dėl to produktas pastarąją ištiesai įveda į cirkuliaciją, ji pavirsta į pinigus, o iš pinigų — atgal į prekęs gamybos elementus. Šios vertės apyvarta nenutrūksta, kaip kad pagrindinio kapitalo apyvarta, bet nenutrūkstamai išeina visą jos formų apytaką, tad šie gamybinio kapitalo elementai nuolat atnaujinami in natura.

Kai dėl kintamosios gamybinio kapitalo sudėtinės dalies, sunaudojamos darbo jėgai, tai darbo jėga perkama tam tikram laikui. Kapitalistui ją pirkus ir įvedus į gamybos procesą, ji sudaro jo kapitalo sudėtinę dalį, būtent — kintamąją kapitalo sudėtinę dalį. Kasdien ji veikia tam tikrą laiko tarpą, per kurį ji prijungia produktui ne tik visą savo dienos vertę, bet ir tam tikrą papildomą, pridedamąją vertę, kurią mes tuo tarpu čia paliksime nuošalyje. Po to, kai darbo jėga yra pirktą, pvz., savaitei ir atliko savo funkciją, jos pirkimas tam tikrais laiko tarpais nuolat turi būti atnaujinamas. Tas jos vertės ekvivalentas, kurį darbo jėga savo funkcionavimo metu prijungia produktui ir kuris dėl produkto cirkuliacijos paverčiamas į pinigus, nuolat turi būti paverčiamas atgal iš pinigų į darbo jėgą, arba nuolat turi išeiti pilną savo formų apytaką, t. y. nuolat turi daryti apyvartą, kad nenutrūktų nepaliaujamos gamybos apytaka.

Vadinasi, gamybinio kapitalo vertės dalis, avansuota darbo jėgai, ištiesai perkeliama į produktą (pridedamąją vertę mes čia visą laiką paliekame nuošalyje), išeina kartu su juo abi metamorfozes, priklausančias cirkuliacijos sferai, ir dėl tokio nuolatinio atnaujinimo visuomet lieka įjungta į gamybos procesą. Todėl, kad ir kaip darbo jėga šiaipjau, vertės kūrimo atžvilgiu, skirtusi nuo tų pastoviojo kapitalo sudėtinių dalių, kurios *nesudaro pagrindinio* kapitalo,

šis vertės apyvartos būdas darbo jėgai yra bendras su šiomis sudėtinėmis dalimis ir priešingas pagrindinio kapitalo apyvartos būdai. Dėl tokio savo apyvartos būdo bendrumo šios gamybinio kapitalo sudėtinės dalys, — būtent tos jo vertės dalys, kurios sunaudojamos darbo jėgai ir gamybos priemonėms, nesudarančioms pagrindinio kapitalo, — stovi priešais pagrindinį kapitalą kaip *apyvartinis*, arba *tekamasis*, kapitalas.

Kaip anksčiau esame matę, pinigai, kuriuos kapitalistas sumoka darbininkui už darbo jėgos vartojimą, iš tikrųjų yra tik visuotinė ekvivalentinė būtinų darbininko pragyvenimo reikmenų forma. Tiek ir kintamasis kapitalas medžiagiškai susideda iš pragyvenimo reikmenų. Bet čia, nagrinėjant apyvartą, tai yra formos klausimas. Kapitalistas perka ne darbininko pragyvenimo reikmenis, bet pačią jo darbo jėgą. Kintamąją jo kapitalo dalį sudaro ne darbininko pragyvenimo reikmenys, bet veikimu pasireiškianti jo darbo jėga. Darbo procese kapitalistas gamybiškai vartoja pačią darbo jėgą, o ne darbininko pragyvenimo reikmenis. Darbininkas pats paverčia pragyvenimo reikmenimis tuos pinigus, kuriuos jis gavo už savo darbo jėgą, kad paskui juos paverstų atgal į darbo jėgą, kad palaikytų savo egzistavimą: visiškai taip pat, kaip, pvz., kapitalistas paverčia pragyvenimo reikmenimis sau pačiam dalį pridamosios vertės, esančios prekėje, kurią jis parduoda už pinigus, — ir, nepaisant to, jokiū būdu negalima pasakyti, kad jo prekės pirkėjas jam sumokąs pragyvenimo reikmenimis. Ir net jeigu dalis darbo užmokesčio darbininkui išmokama pragyvenimo reikmenimis, in natura, tai čia šiais laikais yra antras santoris. Jis parduoda savo darbo jėgą už tam tikrą kainą, ir kartu susitariama, kad dalį šios kainos jis gaus pragyvenimo reikmenimis. Tai keičia tik sumokėjimo formą, bet nekeičia to fakto, kad jis iš tikrųjų parduoda savo darbo jėgą. Tai yra antras santoris, kuris sudaromas jau ne tarp darbininko ir kapitalisto, bet tarp darbininko kaip prekės pirkėjo ir kapitalisto kaip prekės pardavėjo; priešingai, pirmajame santoryje darbininkas yra prekės (savo darbo jėgos) pardavėjas, o kapitalistas yra jos pirkėjas. Visiškai taip pat būtų, jei kapitalistas, parduodamas savo prekę, pvz., mašiną geležies gamyklai, panorėtų gauti už ją kitą prekę, geležį. Vadinasi, apyvartiniu kapitalu, priešingai pagrindiniam kapitalui, darosi ne patys darbininko pragyvenimo reikmenys, taip pat ir ne jo darbo jėga, bet ta gamybinio kapitalo vertės dalis, kuri sunaudojama darbo jėgai ir kuri dėl savo apyvartos formos įgauna šį pobūdį, bendrą jai ir kai kurioms pastoviojo kapitalo sudėtinėms dalims ir priešingą kitoms to paties kapitalo sudėtinėms dalims.

Apyvartinio kapitalo vertė — darbo jėgos ir gamybos priemonių pavidalu — avansuojama tik laikui, per kurį gaminamas produktas, be to, avansuojama sutinkamai su gamybos mastu, kurį apsprendžia pagrindinio kapitalo dydis. Ši vertė visa įeina į produktą, todėl parduodant produktą vėl visa sugrįžta iš cirkuliacijos ir gali būti iš

naujo avansuojama. Darbo jėga ir gamybos priemonės, kurių pavidalu egzistuoja apyvartinė kapitalo sudėtinė dalis, paimamos iš cirkuliacijos tiek, kiek tai reikalinga gamybai ir pagamintam produktui parduoti, bet jos nuolat turi būti pakeičiamos ir atnaujinamos priešingo pirkimo aktu, paverčiant jas atgal iš piniginės formos į gamybos elementus. Kiekvieną kartą jos paimamos iš rinkos mažesnėmis masėmis, negu pagrindinio kapitalo elementai, bet tuo dažniau jas tenka vėl paimti ir joms sunaudoto kapitalo avansavimas atnaujinamas per trumpesnius laiko tarpus. Šis nuolatinis atnaujinimas vyksta produktui, kuriuo cirkuliuoja visa jų vertė, darant nuolatinę apyvartą. Pagaliau jos nenutrūksta išėina visą metamorfozių apytaką ne tik pagal savo vertę, bet ir pagal savo natūralinę formą; iš prekės jos nuolat paverčiamos atgal į tos pačios prekės gamybos elementus.

Kartu su savo pačios verte darbo jėga nuolat prijungia produktui pridėdamąją vertę, neapmokėto darbo įkūnijimą. Taigi, pridėdamosi vertė yra pagaminto produkto nuolat verčiama cirkuliuoti ir paverčiama pinigais, kaip ir kiti produkto vertės elementai. Tačiau pridėdamąją vertę mes čia tuo tarpu paliekame nuošalyje, nes dabar mes pirmiausia kalbame apie kapitalo vertės apyvartą, o ne apie pridėdamosios vertės apyvartą, kuri vyksta tuo pačiu metu.

Iš to, kas anksčiau pasakyta, išplaukia štai kas:

1. Pagrindinio ir apyvartinio kapitalo apibrėžtą formą nulemia tik gamybos procese funkcionuojančios kapitalo vertės, arba *gamybinio kapitalo*, skirtingos apyvartos. Ši apyvartos skirtingumą savo ruožtu nulemia skirtingas būdas, kuriuo įvairios gamybinio kapitalo sudėtinės dalys perkelia savo vertę į produktą, o ne skirtingas jų dalyvavimas gaminant produkto vertę arba ne ypatingas jų vaidmuo vertės didinimo procese. Pagaliau skirtingą vertės perteikimą produktui, — todėl ir skirtingus būdus, kuriais ši vertė yra produkto įvedama į cirkuliaciją ir dėl produkto metamorfozių atnaujinama savo pirmine natūraline forma, — nulemia skirtingos medžiaginės formos, kuriomis egzistuoja gamybinis kapitalas ir iš kurių viena dalis sukuriant atskirą produktą suvartojama ištiesai, o kita sunaudojama tik palaipsniui. Vadinasi, tik gamybinis kapitalas tegali pasidaryti į pagrindinį ir apyvartinį. Tačiau šis priešingumas neegzistuoja dviem kitiems pramoninio kapitalo egzistavimo būdams, vadinasi, nei prekiniam kapitalui, nei piniginiam kapitalui; jis neegzistuoja ir kaip šių dviejų formų priešingumas gamybinio kapitalo atžvilgiu. Jis egzistuoja tik *gamybiniam kapitalui ir jo ribose*. Tarkime, kad piniginis kapitalas ir prekinis kapitalas funkcionuoja kaip kapitalas, — kad ir kaip greitai jie cirkuliuotų, bet apyvartiniu kapitalu, priešingai pagrindiniam, jie tegali pasidaryti tik tuomet, jeigu jie pavirs apyvartinėmis gamybinio kapitalo sudėtinėmis dalimis. Bet kadangi šios dvi kapitalo formos egzistuoja cirkuliacijos sferoje, tai, kaip mes pamatysime, ekonomija nuo A. Smito laikų nesusilaikė nuo pagundos suplakti jas su apyvartine gamybinio kapitalo dalimi,

priskirdama «apyvartinio kapitalo» kategorijai. Iš tikrųjų piniginis kapitalas ir prekinis kapitalas yra cirkuliacijos kapitalas priešingai gamybiniam kapitalui, o ne apyvartinis kapitalas priešingai pagrindiniam.

2. Pagrindinės kapitalo sudėtinės dalies apyvarta, vadinasi, ir būtinas tam apyvartos laikas, apima keletą apyvartinių kapitalo sudėtinių dalių apyvartų. Per tą laiką, per kurį pagrindinis kapitalas padaro tik vieną apyvartą, apyvartinis kapitalas padaro keletą apyvartų. Viena gamybinio kapitalo vertės sudėtinė dalis pagrindinio kapitalo formos apibrėžtumą įgauna tik tuo atveju, jei gamybos priemonės, kuriose ji yra, ištiesai nesuvartojamos per tą laiko tarpą, per kurį produktas pagaminamas ir kaip prekė pašalinamas iš gamybos proceso. Viena jo vertės dalis turi, kaip ir anksčiau, likti surišta su išlikusia senąja vartojamąja forma, o kitą dalį pagamintas produktas įveda į cirkuliaciją, be to, produkto cirkuliacija kartu yra visos apyvartinių kapitalo sudėtinių dalių vertės cirkuliacija.

3. Gamybinio kapitalo vertės dalis, kuri sunaudojama pagrindiniam kapitalui, yra avansuojama ištiesai, iš karto, visam laikui, kurį funkcionuoja ta gamybos priemonių dalis, kuri sudaro pagrindinį kapitalą. Vadinasi, kapitalistas iš karto meta šią vertę į cirkuliaciją; bet ji išimama atgal iš cirkuliacijos tik dalimis, palaipsniui, realizuojant tas vertės dalis, kurias pagrindinis kapitalas dalimis prijungia gaminamoms prekėms. Iš antros pusės, pačios gamybos priemonės, kuriose fiksuojama viena gamybinio kapitalo sudėtinė dalis, iš karto paimamos iš cirkuliacijos ir visam savo funkcionavimo laikui įeina į gamybos procesą; bet jų nereikia per tą laiką pakeisti naujais tos pačios rūšies egzemplioriais, jos nereikalauja atgamini-mo. Ilgesnį ar trumpesnį laiką jos dar dalyvauja sukuriant į cirkuliaciją metamas prekes, tačiau nepaimdamos iš cirkuliacijos savo pačių atnaujinimo elementų. Vadinasi, per tą laiką jos savo ruožtu nereikalauja, kad kapitalistas atnaujintų avansavimus. Pagaliau pagrindiniam kapitalui sunaudota kapitalo vertė per tą laiką, kurį funkcionuoja tos gamybos priemonės, kuriose ji egzistuoja, savo formų apytaką išeina ne medžiagiškai, bet tik savo verte, ir tai tik dalimis ir palaipsniui. T. y. dalis pagrindinio kapitalo vertės nenutrūkstamai cirkuliuoja kaip prekės vertės dalis ir paverčiama į pinigus, bet iš pinigų nepavirsta atgal į savo pirminę natūralinę formą. Šis pinigų pavirtilimas atgal į natūralinę gamybos priemonių formą įvyksta tik <apyvartos periodo> pabaigoje, kai gamybos priemonės jau yra visiškai sunaudotos.

4. Kad gamybos procesas vyktų nenutrūkstamai, apyvartinio kapitalo elementai taip pat nuolat turi būti įtvirtinti šiame procese, kaip ir pagrindinio kapitalo elementai. Bet tokiu būdu įtvirtinti pirmojo elementai yra nuolat atnaujinami in natura (gamybos priemonės pakeičiamos naujais tos pačios rūšies egzemplioriais, darbo jėga — nuolat atnaujinant pirkimą); o dėl pagrindinio kapitalo elementų, tai per visą jų egzistavimo laiką nėra atnaujinami nei

jie patys, nei jų pirkimas. Gamybos procese visuomet yra žaliavų ir pagalbinių medžiagų, bet, sunaudojus šias senąsias medžiagas gatavam produktui sukurti, jos visuomet pakeičiamos naujais tos pačios rūšies egzemplioriais. Lygiai taip pat gamybos procese visuomet yra ir darbo jėga, — bet tik dėl jos pirkimo nuolatinio atnaujinimo, o tai dažnai yra susiję su žmonių keitimu. Priešingai, visą laiką besikartojančiuose apyvartinio kapitalo apyvartose, tuose pačiuose besikartojančiuose gamybos procesuose funkcionuoja tie patys pastatai, mašinos ir t. t.

II. PAGRINDINIO KAPITALO SUDĖTINĖS DALYS, JO PADENGIMAS, REMONTAS, KAUPIMAS

Kapitale, įdėtame į tą pačią verslovę, atskirų pagrindinio kapitalo elementų tarnavimo laikas yra skirtingas, dėl to skirtingas yra ir jų apyvartos laikas. Pavyzdžiui, geležinkelyje bėgių, pabėgių, žemės darbų, stočių pastatų, tiltų, tunelių, garvežių ir vagonų funkcionavimo ilgumas ir jų atgaminimo laikas yra skirtingi, vadinasi, skirtingas yra ir jiems avansuoto kapitalo apyvartos laikas. Ilgą eilę metų pastatai, platformos, vandens saugyklos, viadukai, tuneliai, žemės iškasos ir pylimai, — trumpai tariant, visa tai, kas Anglijos geležinkelių ūkyje vadinama works of art [dirbtiniai įrenginiai], nėra reikalingi atnaujinimo. Daiktai, kurie labiausiai nusidėvi, yra bėgiai ir riedmenys (rolling stock).

Tiesiant šiuolaikinius geležinkelius, iš pradžių buvo įsigalėjusi nuomonė, kuriai pritarė įžymiausi inžinieriai praktikai, kad geležinkelio patvarumas esąs amžinas ir bėgių nusidėvėjimas toks menkas, jog, kalbant apie finansinę ir praktinę reikalo pusę, į jį esą galima nekreipti dėmesio; gerų bėgių amžiaus ilgumas buvo nustatomas 100—150 metų. Bet greitai pasirodė, kad bėgio amžiaus ilgumas, kuris, suprantama, priklauso nuo garvežių greičio, traukinių svorio ir skaičiaus, pačių bėgių storumo ir daugybės kitų šalutinių aplinkybių, vidutiniškai neviršija 20 metų. Atskirose stotyse, stambiuose susisiekimo centruose, bėgiai net kasmet nusidėvi. Apie 1867 metus buvo pradėta naudoti plieninius bėgius, kurie kainavo beveik dvigubai brangiau už geležinius, bet užtat daugiau kaip dvigubai yra patvaresni. Medinių pabėgių tarnavimo laikas buvo 12—15 metų. Kai dėl riedmenų, tai prekiniai vagonai nusidėvi žymiai greičiau už keleivinius. Garvežio tarnavimo laikas 1867 metais buvo skaičiuojamas 10—12 metų.

Pirma, nusidėvėjimas yra paties naudojimo rezultatas. Aplamai imant, bėgių nusidėvėjimo greitumas yra proporcingas traukinių skaičiui (R. C., Nr. 17645)²². Esant didesniai traukinių greičiui,

²² Citatos, pažymėtos R. C., yra paimtos iš «Royal Commission on Railways. Minutes of Evidence taken before the Commissioners, presented to both Houses of Parliament». London 1867. — Klausimai ir atsakymai yra sunumeruoti, ir numeriai čia pažymėti.

nusidėvėjimas augo didesne proporcija, negu greičio kvadratas, t. y. esant dukart didesniai traukinių greičiui, nusidėvėjimas padidėdavo daugiau kaip keturis kartus (R. C., Nr. 17046).

Toliau, nusidėvėjimo priežastis yra gamtos jėgų įtaka. Antai, pabėgiai genda ne tik nuo tikrojo nusidėvėjimo, bet ir nuo puvimo. «Geležinkelio užlaikymo kaštai priklauso ne tiek nuo nusidėvėjimo, kurį sukelia traukinių eismas, kiek nuo atmosferos veikiamo medžio, geležies ir statybinės medžiagos kokybės. Vienas atšiaurios žiemos mėnuo padaro geležinkeliui daugiau žalos, negu ištisi traukinių eismo metai». (R. P. Williams: «On the Maintenance of Permanent Way». Pranešimas, padarytas Institute of Civil Engineers 1867 m. rudenį.)

Pagaliau čia, kaip ir visur stambiojoje pramonėje, moralinis nusidėvėjimas taip pat vaidina savo vaidmenį: praslinkus 10 metų, už 30 000 sv. st. paprastai galima pirkti tokį vagonų ir garvežių skaičių, kuris anksčiau kainavo 40 000 sv. st. Tuo būdu reikia skaičiuoti, kad šios medžiagos rinkos kaina sumažėja 25%, nors vartojamoji vertė ir visiškai nesumažėtų: (Lardner: «Railway Economy»).

«Vamzdiniai tiltai dabartine jų forma nebeatnaujinami» (nes dabartiniu metu yra geresnių tokių tiltų formų). «Įprastinis jų remontavimas, atskirų dalių šalinimas ir keitimas nėra tikslingi» (W. P. Adams: «Roads and Rails». London 1862). Dėl pramonės pažangos paprastai vyksta nuolatiniai darbo priemonių perversmai: Dėl to jos pakeičiamos ne savo pirmine forma, bet perversmą patyrusia forma. Iš vienos pusės, ta aplinkybė, kad pagrindinio kapitalo masė įdedama į verslovę tam tikra natūraline forma ir ja turi egzistuoti tam tikrą vidutinį amžiaus ilgumą, yra priežastis, dėl kurios naujos mašinos ir t. t. teįvedamos tik palaiptiui, ir dėl to yra kliūtis greitai ir visur įvesti patobulintas darbo priemones. Iš antros pusės, konkurencinė kova, ypač lemiamų perversmų metu, verčia senąsias darbo priemones, dar joms natūraliai nemirus, pakeisti naujomis darbo priemonėmis. Katastrofos, krizės — štai kas daugiausia verčia plačiu visuomeniniu mastu vykdyti tokį prieš laikinį įmonių įrengimų atnaujinimą.

Nusidėvėjimas (paliekant nuošalyje moralinį nusidėvėjimą) yra ta vertės dalis, kurią pagrindinis kapitalas jo naudojimo eigoje palaiptiui perteikia produktui, — perteikia, vidutiniškai imant, tiek, kiek jis praranda savo vartojamąją vertę.

Šis naudojimas iš dalies yra tokio pobūdžio, kad pagrindinis kapitalas turi tam tikrą vidutinį amžiaus ilgumą; jis visas avansuojamas šiam laikui; jam pasibaigus, jis visas turi būti pakeistas. Gyvųjų darbo priemonių, pvz., arklių, atgaminimo laiką nustato pati gamta. Vidutinį jų, kaip darbo priemonių, gyvenimo amžiaus ilgumą apsprendžia gamtos dėsniai. Kai tik baigiasi tas laikas, sunaudotus egzempliorius reikia pakeisti naujais. Arklys gali būti pakeistas ne dalimis, bet tik kitu arkliu.

Kiti pagrindinio kapitalo elementai gali būti atnaujinami periodiškai arba dalinai. Čia reikia skirti dalinį arba periodinį atnaujinimą nuo laipsniško verslovės plėtimo.

Pagrindinis kapitalas dalinai susideda iš vienaarūšių sudėtinių elementų, kurių amžiaus ilgumas nevienodas ir kurie atnaujinami dalimis įvairiais laiko tarpais. Antai, bėgius prie stočių tenka atnaujinti dažniau negu visur kitur geležinkelio linijoje. Taip pat yra su pabėgiais, kurių 8%, pasak Lardnerio, kasmet tekdavo atnaujinti Belgijos geležinkeliuose 50-siais metais, vadinasi, visi pabėgiai buvo atnaujinami per 12 metų. Tuo būdu padėtis čia yra tokia: tam tikra suma avansuojama tam tikrai pagrindinio kapitalo rūšiai, pvz., dešimčiai metų. Ši sąnauda daroma iš karto. Bet tam tikra šio pagrindinio kapitalo dalis, kurios vertė įėjo į produkto vertę ir kartu su juo yra paversta pinigais, kasmet atnaujinama in natura, o kita dalis tebeegzistuoja savo pirmine natūraline forma. Štai kaip tik ši iš karto padaroma sąnauda ir tikrai dalinis atgaminimas natūraline forma ir teskia šį kapitalą kaip pagrindinį nuo apyvartinio kapitalo.

Kiti pagrindinio kapitalo elementai susideda iš nevienodų sudėtinių dalių, kurios nusidėvi per nevienodą laiką ir dėl to turi būti atnaujinamos ne tuo pačiu laiku. Kaip tik taip yra su mašinomis. Tai, ką mes dabar pasakėme, kalbėdami apie skirtingą įvairių pagrindinio kapitalo sudėtinių dalių amžių, visiškai galioja ir įvairių tos pačios mašinos sudėtinių dalių amžiui, — mašinos, kuri figūruoja kaip šio pagrindinio kapitalo elementas.

Dėl laipsniško įmonės išplėtimo, darant dalinius atnaujinimus, mes pažymėsime štai ką. Nors, kaip mes matėme, pagrindinis kapitalas tebeveikia in natura gamybos procese, — jo vertės dalis, kuri apsprendžiama vidutinio nusidėvėjimo, cirkuliuoja kartu su produktu, yra paverčiama pinigais, sudaro elementą atsarginio pinigų fondo, kuris naudojamas kapitalui padengti, kai ateina laikas jį atgauti in natura. Ši pagrindinio kapitalo vertės dalis, tokiu būdu paversta pinigais, gali būti panaudota įmonei išplėsti arba įvesti mašinų patobulinimams, kurie padidins jų efektyvumą. Tuo būdu trumpesniais ar ilgesniais laiko tarpais įvyksta reprodukcija, ir, be to, nagrinėjant ją visuomenės požiūriu, reprodukcija išplėstiniu mastu: ekstensyviai išplėstiniu mastu, jei išplečiama gamybos sritis; intensyviai išplėstiniu mastu, jei gamybos priemonės padaromos efektyvesnės. Tokia reprodukcija išplėstiniu mastu išplaukia ne iš kaupimo — pridamosios vertės pavertimo kapitalu, bet iš vertės, kuri atsisakojo, pinigine forma atsiskyrė nuo pagrindinio kapitalo kūno, pavertimo atgal į naują — papildomą arba efektyvesnę tos pačios rūšies pagrindinį kapitalą. Suprantama, iš dalies nuo įmonės specifinės prigimties priklauso, kaip plačiai ir koku mastu ji gali šitaip palaipsniui didėti, vadinasi, kokio dydžio turi būti sukauptas atsarginis fondas, kad jį tuo būdu būtų galima įdėti į tą pačią įmonę, ir kuriais laiko tarpais gali vykti šis įdėjimas. Iš

antros pusės, galimumas tobulinti esančių mašinų detales, žinoma, priklauso nuo patobulinimų pobūdžio ir nuo pačios mašinos konstrukcijos. Bet kaip labai, pvz., geležinkelių įrenginiuose iš pat pradžių reikia turėti galvoje šį momentą, parodo Adamsas: «Visa konstrukcija turi būti derinama su principu, kuris viešpatuoja bičių avilyje: sugebėjimu neribotai plėstis. Visi per daug solidūs ir ypač simetriški įrenginiai yra nepraktiški, nes plėtimo atveju juos tenka griauti» (123 psl.).

Daugiausia tai priklauso nuo vietos, kuria disponuojama. Kai kuriuose pastatuose galima papildomai statyti aukštus į viršų, kituose reikia plėsti į šalis, vadinasi, reikia daugiau žemės. Esant kapitalistinei gamybai, iš vienos pusės, išievojama daug lėšų, o iš antros pusės, palaipsniui plečiant įmonę būna daug atvejų, kai vykdomas tokios rūšies netikslingas plėtimas į šalis (iš dalies darant žalą darbo jėgai); priežastis yra ta, kad čia niekas nevyksta pagal visuomeninį planą, bet viskas priklauso nuo be galo įvairių aplinkybių, lėšų ir t. t., į kurias atsižvelgia atskiras kapitalistas. Iš to kyla didelis gamybinių jėgų eikvojimas.

Toks atsarginio pinigų fondo (t. y. pagrindinio kapitalo dalies, pavirtusios atgal į pinigus) įdėjimas vėl į gamybą dalimis lengviausiai įvykdomas žemės ūkyje. Erdviškai atribotas gamybos laukas čia labiausiai gali palaipsniui absorbuoti kapitalą. Taip yra ir tais atvejais, kai vyksta natūralinė reprodukcija, pvz., gyvulininkystėje.

Pagrindinis kapitalas reikalauja specialių užlaikymo kaštų. Pats darbo procesas iš dalies užlaiko pagrindinį kapitalą: pastarasis genda, jeigu jis nefunkcionuoja darbo procese (žr. I knyga, VI skirsnis ir XIII skirsnis: mašinų nusidėvėjimas dėl jų nenaudojimo). Todėl Anglijos įstatymas aiškiai traktuoja kaip žalos darymą (waste) tą atvejį, kai išnuomotieji žemės sklypai nedirbami taip, kaip įprasta šalyje (W. A. Holdsworth, Barrister at Law [advokatas]: «The Law of Landlord and Tenant». London 1857, 96 psl.). Šis užlaikymas, kurį teikia pats vartojimas darbo procese, yra neatlyginama dovana, kurią duoda gyvojo darbo prigimtis. Ir tokia darbo užlaikomoji galia yra dvejopo pobūdžio. Iš vienos pusės, darbas išlaiko darbo medžiagų vertę, perkeldamas ją į produktą; iš antros pusės, kiek jis darbo priemonių vertės neperkelia į produktą, jis vis dėlto išlaiko ir jų vertę, išlaikydamas jų vartojamąją vertę, versdamas jas funkcionuoti gamybos procese.

Tačiau pagrindiniam kapitalui tvarkingai užlaikyti reikia ir tiesioginių darbo sąnaudų. Mašinas laikas nuo laiko reikia valyti. Tai yra papildomas darbas, be kurio jos pasidaro netinkamos naudoti; tai yra tiesiog saugojimas nuo žalingų stichinių įtakų, kurios neatskiriamos nuo gamybos proceso, vadinasi, tai yra mašinų užlaikymas darbingame būvyje tiesiogine šių žodžių prasme. Kaip savaime yra aišku, normalus pagrindinio kapitalo amžiaus ilgumas nustatomas turint galvoje tai, kad bus įgyvendintos tos sąlygos, kuriomis

jis gali normaliai funkcionuoti per tą laiką, visiškai taip pat, kaip, laikantis prielaidos, jog žmogus gyvena vidutiniškai 30 metų, spėjama, kad jis ir prausiasi. Vadinasi, čia kalbama ne apie tai, kad būtų padengtas mašinoje esąs darbas, — čia kalbama apie nuolatinį papildomą darbą, kuris darosi reikalingas ją naudojant. Čia kalbama ne apie tą darbą, kurį atlieka mašina, bet apie tą darbą, kuris panaudojamas mašinai, kurio atžvilgiu ji yra ne gamybos agentas, bet žaliava. Šiam darbui sunaudojamas kapitalas, nors jis ir neįeina į tikrąjį darbo procesą, kuriame iš tikrųjų atsiranda produktas, priklauso prie apyvartinio kapitalo. Gamyboje nuolat tenka sunaudoti tokį darbą, todėl produkto vertė turi nuolat padengti ir jo vertę. Šiam darbui sunaudojamas kapitalas priklauso tai apyvartinio kapitalo daliai, kuri turi padengti bendrus papildomus kaštus ir turi būti paskirstyta naujai sukurtajai vertei pagal metinį vidutinį apskaičiavimą. Mes esame matę, kad pramonėje tikrąja šio žodžio prasme ši valymo darba darbininkai atlieka neapmokamai, pertraukos metu, bet kaip tik dėl šios priežasties labai dažnai ir paties gamybos proceso metu, ir tai sudaro daugumos nelaimingų atsitikimų šaltinį. Šis darbas neįskaitomas į produkto kainą. Šia prasme vartotojas jį gauna neapmokamai. Iš antros pusės, kapitalistas tokiu būdu sutaupto savo mašinos užlaikymo kaštus. Darbininkas užmoka savo paties triūsu, ir čia glūdi viena iš tų kapitalo išsilaikymo paslapčių, kurios, iš esmės imant, pagrindžia juridinę darbininko pretenziją į mašiną ir net buržuazinės teisės požiūriu paverčia jį mašinos bendrasavininkiu. Tačiau įvairiose gamybos šakose, kur mašinas valymui tenka šalinti iš gamybos proceso ir dėl to valymas negali vykti tarp kitko, — taip yra, pvz., su garvežiais, — šis užlaikymo darbas priklauso prie einamųjų kaštų, t. y. sudaro apyvartinio kapitalo elementą. Daugiausia po trijų dienų darbo garvežį reikia nusiųsti į depą ir ten valyti; nenorint gadinti katilo jį plaunant, reikia jį prieš tai ataušinti (R. C., Nr. 17823).

Tikrasis remontas arba taisymo darbai reikalauja tokių kapitalo ir darbo sąnaudų, kurių nėra iš pradžių avansuotame kapitale ir kurios, vadinasi, negali būti — bent ne visada gali būti — kompensuotos ir padengtos iš tokio šaltinio, kaip laipsniškas pagrindinio kapitalo vertės padengimas. Pvz., jei pagrindinio kapitalo vertė = 10 000 sv. st., o bendras jo amžiaus ilgumas = 10 metų, tai šie 10 000 sv. st., po dešimties metų ištiesai pavirtę pinigais, tepadengia tik pradžioje įdėto kapitalo vertę, bet nepadengia kapitalo arba darbo, papildomai per tą laiką sunaudoto atliekant remontą. Tai — papildoma vertės sudėtinė dalis, ji taip pat avansuojama ne iš karto, bet priklausomai nuo poreikių, ir įvairių jos avansavimo momentų atėjimas yra atsitiktinis dėl pačios dalyko prigimties. Kiekvienas pagrindinis kapitalas reikalauja tokių vėlesnių, dalinių, papildomų kapitalo sąnaudų darbo priemonėms ir darbo jėgai.

Sugedimai, kurie įvyksta atskirose mašinų dalyse ir t. t., dėl dalyko prigimties yra atsitiktiniai, todėl tokie pat atsitiktiniai yra ir

dėl jų būtini remontai. Tačiau iš jų tarpo išsiskiria dvi remonto darbų rūšys, kurios yra daugiau ar mažiau pastovaus pobūdžio ir tenka įvairiems pagrindinio kapitalo amžiaus laikotarpiams: vaikystės ligos ir nepalyginti gausesnės ligos, susijusios su vyresniu už vidutinį amžiumi. Pavyzdžiui, kad ir kokios tobulos konstrukcijos mašina stotų į gamybos procesą, ją naudojant praktikoje pasirodo trūkumų, kuriuos reikia taisyti papildomu darbu. Iš antros pusės, kuo labiau ji išeina už savo vidutinio amžiaus ribų, vadinasi, kuo labiau didėja normalus nusidėvėjimas, kuo daugiau sunaudojama ir sendama silpsta medžiaga, iš kurios ji pagaminta, tuo dažnesni ir didesni darosi remonto darbai, kurie yra būtini, siekiant tinkamai užlaikyti mašiną per vidutinį jos tarnavimo laiką; visiškai taip pat ir senas žmogus, kad nemirtų prieš laiką, turi daugiau išleisti medicinos pagalbai, negu žmogus, kupinas jaunatvės jėgų. Vadinasi, nors remonto darbai yra atsitiktinio pobūdžio, jie pasiskirsto netolygiai tarp įvairių pagrindinio kapitalo amžiaus periodų.

Tiek iš to, kas čia išdėstyta, tiek ir iš atsitiktinio aplamai mašinos reikalaujamų remonto darbų pobūdžio išplaukia štai kas:

Iš vienos pusės, remonto darbams reikalingos tikrosios išlaidos darbo jėgai ir darbo priemonėms yra atsitiktinės, kaip yra atsitiktinės ir pačios aplinkybės, kurios sukelia to remonto būtinumą; būtino remonto dydis netolygiai pasiskirsto tarp įvairių pagrindinio kapitalo amžiaus periodų. Iš antros pusės, nustatant vidutinį pagrindinio kapitalo amžiaus ilgumą laikomasi prielaidos, kad jis visuomet palaikomas aktyviame būvyje — iš dalies valant (prie to priklauso ir švaros palaikymas patalpose), iš dalies taisant, o tai atliekama kiekvieną kartą, kai yra reikalinga. Vertės perkėlimas, susijęs su pagrindinio kapitalo nusidėvėjimu, apskaičiuojamas pagal vidutinį jo amžiaus ilgumą, bet šis vidutinis amžiaus ilgumas savo ruožtu apskaičiuotas remiantis tuo, kad visą laiką bus avansuojamas papildomas kapitalas, reikalingas pagrindiniam kapitalui užlaikyti.

Iš antros pusės, taip pat yra aišku, kad ši vertė, kuri prijungiama šiomis papildomomis kapitalo ir darbo sąnaudomis, negali būti į prekių kainą tuo pačiu metu, kai iš tikrųjų daromos šios sąnaudos. Pavyzdžiui, jei verpyklos savininkui šią savaitę lūžo ratas arba suplyšo diržas, jis negali šią savaitę pardavinėti savo verpalus brangiau, negu pardavinėjo perėitą savaitę. Bendri verpimo kaštai nė kiek nepasikeitė dėl šios nelaimės atskirame fabrike. Čia, kaip ir iš viso apsprendžiant vertę, nulemia vidurkis. Patyrimas parodo, koks yra vidutinis nelaimingų atsitikimų skaičius ir kokie užlaikymo bei remonto darbai yra reikalingi per tą laiką, kurį pagrindinis kapitalas, įdėtas į tam tikrą gamybos šaką, vidutiniškai imant, tarnauja gamyboje. Šis išlaidų vidurkis paskirstomas vidutiniam amžiaus laikotarpiui ir atitinkamomis dalimis prijungiamas produkto kainai, vadinasi, padengiamas jį parduodant.

Papildomas kapitalas, kuris padengiamas šitokiu būdu, priklauso prie apyvartinio kapitalo, nors atitinkamos sąnaudos yra neregu-

liaraus pobūdžio. Kadangi nepaprastai svarbu nedelsiant pataisyti kiekvieną mašinos sugedimą, tai prie kiekvieno stambesnio fabriko šalia tikrųjų fabriko darbininkų yra specialus inžinierių, stalių, mechanikų, šaltkalvių ir t. t. personalas. Jų darbo užmokestis sudaro dalį kintamojo kapitalo, ir jų darbo vertė pasiskirsto produktui. Iš antros pusės, būtinis išlaidos gamybos priemonėms nustatomos pagal minėtą vidutinį apskaičiavimą ir sutinkamai su juo visą laiką sudaro produkto vertės dalį, nors faktiškai jos avansuojamos nereguliariais laiko tarpais ir dėl to nereguliariais laiko tarpais įeina į produktą, atitinkamai į pagrindinį kapitalą. Sis tikrajam remontui sunaudojamas kapitalas kai kuriais atžvilgiais sudaro ypatingos rūšies kapitalą: jo negalima priskirti nei prie apyvartinio, nei prie pagrindinio kapitalo, bet vis dėlto jį labiau galima priskirti prie pirmojo, kadangi jis priklauso einamųjų išlaidų kategorijai.

Žinoma, sąskaitybės būdas nėra kiek nekeičia tikrojo santykio tarp daiktų, apie kuriuos ji yra vedama. Bet svarbu pažymėti, kad daugelyje gamybos šakų yra įprasta remonto kaštus ir tikrąjį pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą bendrai apskaičiuoti tokiu būdu. Tarkime, kad avansuotasis pagrindinis kapitalas yra 10 000 sv. st., jo amžiaus ilgumas — 15 metų; tuo būdu kasmetinis nusidėvėjimas yra $666\frac{2}{3}$ sv. st. Tačiau nusidėvėjimas apskaičiuojamas tik dešimčiai metų, t. y. prie pagaminamų prekių kainos pagrindinio kapitalo nusidėvėjimui kasmet pridedama 1 000 sv. st. vietoj $666\frac{2}{3}$; t. y. remonto darbams ir t. t. sudaroma $333\frac{1}{3}$ sv. st. dydžio atsarga (skaičiai 10 ir 15 yra paimti tik kaip pavyzdys). Vadinasi, vidutiniškai remontui išleidžiama tokia suma, kad pagrindinis kapitalas išsilaikytų su šiuo remontu 15 metų. Suprantama, toks apskaičiavimo būdas nekeičia to fakto, kad pagrindinis kapitalas ir jo remontui sunaudojamas papildomas kapitalas sudaro skirtingas kategorijas. Remiantis tokios rūšies apskaičiavimais, pvz., nustatoma, kad minimalus kaštų priedas, skiriamas garlaiviams užlaikyti ir atnaujinti, sudaro 15% per metus, vadinasi, atgaminimo laikas = $6\frac{2}{3}$ metų. 60-siais metais Anglijos Peninsular and Oriental Co valdyba kasmetines išlaidas šiam reikalui nustatė 16%, o tai atitinka $6\frac{1}{3}$ metų atgaminimo laiką. Geležinkeliuose vidutinis garvežio amžiaus ilgumas yra 10 metų, bet, įskaitant remontą, nusidėvėjimas nustatomas $12\frac{1}{2}$ %, o tai amžiaus ilgumą sumažina iki 8 metų. Keleiviniams ir prekiniams vagonams nusidėvėjimas apskaičiuojamas 9%, vadinasi, amžiaus ilgumas nustatomas $11\frac{1}{9}$ metų.

Istatymai, liečiantieji namų bei kitų objektų nuomos sutartis, objektų, kurie jų savininkams yra pagrindinis kapitalas ir kaip toks jų išnuomojami, visur pripažįsta skirtumą tarp normalaus nusidėvėjimo, kurį sąlygoja laikas, gamtinės įtakos ir pagaliau normalus naudojimas, ir tarp atsitiklinio remonto, kurį kartas nuo karto jų išlaikymui reikia atlikti per normalų namų amžiaus laiką, normaliai juos naudojant. Kaip taisyklė, pirmosios išlaidos tenka savininkui, antrosios — nuomininkui. Toliau, remonto darbai esti paprasti ir

kapitaliniai. Pastarieji iš dalies yra pagrindinio kapitalo jo natūraline forma atnaujinimas ir taip pat tenka savininkui, jei tik sutartis aiškiai nenurodo priešingai. Pavyzdžiui, pagal Anglijos teisę:

«Nuomininkas metai iš metų teprivalo tik užlaikyti pastatus taip, kad jie nepraleistų vėjo ir lietaus, kol tai galima be kapitalinio remonto; ir aplamai jis teprivalo pasirūpinti tik tokiais taisymais, kuriuos galima pavadinti įprastiniais. Ir net šiuo atžvilgiu tenka turėti galvoje pastato naujumo laipsnį ir bendrą jo atitinkamų dalių būklę tuo momentu, kai nuomininkas' jį priėmė: jis neprivalo nei pakeisti senosios ir nusidėvėjusios medžiagos nauja, nei atlyginti neišsvengiamo nuvertėjimo, kuris susidaro kaip laiko ir reguliaraus naudojimo rezultatas» (Holdsworth: «Law of Landlord and Tenant», 90, 91 psl.).

Tiek nuo nusidėvėjimo padengimo, tiek ir nuo užlaikymo bei remonto darbų visiškai skiriasi *draudimas*, kuris taikomas sunaikinimams, kylantiems dėl nepaprastų gamtos reiškinių, gaisro, potvynių ir t. t. Jis turi būti padengiamas iš pridėamosios vertės ir yra išskaitymas iš jos. Arba, žiūrint visos visuomenės požiūriu, reikia, kad visuomet būtų pridėtinė gamyba, t. y. gamyba platesniu mastu, negu reikia paprastam esamo turto padengimui ir atgaminimui; ji, visiškai paliekant nuošalyje gyventojų daugėjimą, reikalinga tam, kad būtų galima turėti gamybos priemonių padengti ekstrordinariniam sunaikinimui, kurį sukelia atsitiktinumai ir gamtos jėgos.

Praktikoje atsarginiame pinigų fonde tėra tik menka dalis kapitalo, kuris reikalingas padengimui. Svarbiausiąją dalį sudaro paties gamybos masto plėtimas, kuris iš dalies yra tikrasis plėtimas, o iš dalies, — gamybos šakose, kuriose gaminamas pagrindinis kapitalas, — būtina normalaus gamybos dydžio sąlyga. Pavyzdžiui, mašinų gamykla statoma turint galvoje, kad, iš vienos pusės, fabrikai, priklausantieji jos pirkėjams, kasmet bus plečia ni ir kad, iš antros pusės, dalis tų fabrikų nuolat bus reikalingi pilnutinio arba dalinio atgaminimo.

Nustatant tiek nusidėvėjimą, tiek ir remonto kaštus, sutinkamai su visuomenine vidutine norma, neišsvengiamai pasirodo dideli skirtumai net vienodo dydžio kapitalams, įdėtiems, aplamai kalbant, toms pačiomis sąlygomis į tą pačią gamybos šaką. Praktikoje vienam kapitalistui mašina ir t. t. tarnauja ilgiau kaip vidutinį laikotarpį, kitam — ne taip ilgai. Vienam remonto kaštai yra didesni už vidutinius, kitam — mažesni ir t. t. Bet prekių kainos priedas, kurį apsprendžia nusidėvėjimas ir remonto kaštai, yra tas pats: jis nustatomas pagal vidutinį dydį. Tuo būdu dėl šio kainos priedo vienas gauna daugiau, negu jis iš tikrųjų yra sunaudojęs, kitas — mažiau. Tai, kaip ir visos kitos aplinkybės, — kurios, nepaisant vienodo darbo jėgos išnaudojimo, įvairių tos pačios gamybos šakos kapitalistų pelną daro skirtingą, — prisideda prie to, kad yra sunkiau suprasti tikrąją pridėamosios vertės prigimtį.

Riba tarp tikrojo remonto ir padengimo, tarp užlaikymo kaštų ir atnaujinimo kaštų yra daugiau ar mažiau sąlyginė. Iš to kyla amžinas ginčas, pvz., geležinkelių srityje, ar tam tikros išlaidos yra remontas ar padengimas, ar jas reikia padengti iš einamųjų išlaidų ar iš pradinio kapitalo. Remonto išlaidų priskyrimas kapitalo sąskaitai vietoj pajamų sąskaitos yra žinoma priemonė, kuria geležinkelių valdybos dirbtinai padidina savo dividendus. Tačiau ir šioje srityje patyrimas jau davė esmingiausias atramos taškus. Pavyzdžiui, papildomi darbai pirmajame geležinkelio gyvenimo periode yra «anaiptol ne remontas; juos reikia laikyti esminiu geležinkelio įrengimo momentu, vadinasi, jie turi būti priskiriami kapitalo sąskaitai, kadangi jie išplaukia ne iš nusidėvėjimo ir ne iš eisimo normalaus veikimo, bet atsiranda dėl įrenginio pirminio ir neišvengiamo netobulumo» (Lardner, 1. c., 40 psl.). «Priešingai, vienintelis teisingas metodas yra priskirti kiekvienų metų pajamų sąskaitai nuvertėjimą, kuris būtinai buvo susijęs su šių pajamų pelnyumu, — vis vien, ar atitinkama suma iš tikrųjų yra sunaudota ar ne» (Captain Fitzmaurice: «Committee of Inquiry on Caledonian Railway», išspausdinta žurnale «Money Market Review», 1867).

Skirti pagrindinio kapitalo padengimą nuo jo užlaikymo praktiškai yra neįmanoma ir netikslinga žemės ūkyje, bent kol jis dar nenaudoja garo jėgos. «Esant pilnam, tačiau ne per dideliu inventoriumu (visokių žemės ūkio ir kitų darbo įrankių bei ūkio reikmenų) komplektui, kasmetinį inventoriumo nusidėvėjimą ir jo užlaikymo kaštus paprastai apsprendžia 15—25% pradinio kapitalo dydžio vidurkis, priklausomai nuo susidėjusių aplinkybių skirtingumo» (Kirchhof: «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre». Berlin 1852, 137 psl.).

Kalbant apie geležinkelio riedmenis, visiškai negalima atskirti remonto nuo padengimo. «Mes užlaikome tokį riedmenų kiekį, kokį turime. Kokį garvežių skaičių mes turime, tokį skaičių mes ir užlaikome. Jeigu ilgainiui garvežys pasidaro nebetinkamas, ir naudingiau yra pagaminti naują, tai mes tokį ir gaminame pajamų sąskaita, be to, mes, žinoma, į pajamas įrašome iš senosios mašinos likusių medžiagų vertę. . . Pasilieka gana daug. . . Ratai, ašys, katilas ir t. t., žodžiu sakant — pasilieka geroka senojo garvežio dalis» (T. Gooch, Didžiojo Vakarų geležinkelio bendrovės prezidentas, R. C., Nr. 17327—29). — «Remontuoti reiškia atnaujinti; aš nepripažįstu žodžio «padengimas». . . ; jei geležinkelio bendrovė pirko vagoną ar garvežį, tai ji turi juos remontuoti taip, kad jais būtų galima naudotis amžinai» (17784). «Garvežių kaštus mes skaičiuojame po 8½ penso vienai anglų ridos myliai. Už šiuos 8½ penso mes užlaikome garvežius visiems laikams. Mes atnaujiname savo mašinas. Jeigu jūs panorėsite pirkti naują mašiną, tai jūs išleisite daugiau pinigų, negu tai būtina. . . Senojoje mašinoje visada atsiranda pora ratų, ašis arba kita tinkama dalis; ir tai duoda galimybę pigiau pagaminti mašiną, tokią pat gerą kaip visiškai nauja» (17790).

«Dabar aš kas savaitė pagaminu naują garvežį, t. y. tokį pat gerą kaip naujas, nes jame katilas, cilindras ir rėmai yra nauji» (17823. Archibald Sturrock, Didžiojo Šiaurės geležinkelio garvežių superintendantas, R. C., 1867).

Taip pat yra su vagonais: «Ilgainiui garvežių ir vagonų atsarga nuolat atnaujinama: čia uždedami nauji ratai, čia daromi nauji rėmai. Taip palaipsniui atnaujinamos dalys, kuriomis remiasis eismas ir kurios labiausiai nusidėvi; tuo būdu mašinos ir vagonai gali būti taip atremontuoti, kad daugelyje iš jų senosios medžiagos neliks nė žymės. . . Net jeigu jie pasidaro visiškai netinkami remontui, iš senųjų vagonų arba garvežių išimamos atskiros dalys ir tuo būdu jie geležinkeliui niekad visiškai nepražūva. Dėl to cirkuliuojantis kapitalas yra nuolatinio atgaminimo procese; tai, ką geležinkelio sankasoje tam tikru laiku tenka atlikti iš karto, kai visa linija perklojama iš naujo, — tai riedmenyse atliekama palaipsniui, metai po metų. Jie egzistuoja amžinai, jie nuolat atjauninami» (Lardner, 115—116 psl.).

Šis procesas, kaip jį čia atvaizdavo Lardneris geležinkelio atžvilgiu, nevyksta atskirame fabrike, bet jis teikia mums vaizdą, kaip vyksta nuolatinis, dalinis, su remontu susipinantis pagrindinio kapitalo atgaminimas kurioje nors ištisoje pramonės šakoje arba aplamai visoje gamyboje, nagrinėjamoje visuomeniniu mastu.

Štai dar vienas faktas, parodąs, kokiose plačiose ribose apskurios valdybos gali manipuliuoti remonto ir padengimo sąvokomis, siekdamos gauti dividendų. Pagal aukščiau cituotą R. P. Viljamso pranešimą, įvairios Anglijos geležinkelių bendrovės vidutiniškai per eilę metų nurašydavo iš pajamų sąskaitos šias sumas geležinkelių sankasų bei pastatų remontui ir užlaikymo kaštams (kasmet geležinkelio linijos anglių myliai):

London and North Western	370 sv. st.
Midland	225 „ „
London and South Western	257 „ „
Great Northern	360 „ „
Lancashire and Yorkshire	377 „ „
South Eastern	263 „ „
Brighton	266 „ „
Manchester and Sheffield	200 „ „

Sie skirtumai tik visiškai menka dalimi teisplaukia iš tikrai padarytų sąnaudų skirtingumo; juos beveik išimtinai nulemia skirtingas apskaičiavimo būdas: ar išlaidų straipsniai priskiriami kapitalo sąskaitai ar pajamų sąskaitai. Viljamsas tiesiai sako: «Mažesnis sąnaudų skaičius imamas todėl, kad tai reikalinga geram

dividendui gauti, o didesnis skaičius išvedamas dėl to, kad esama didesnių pajamų, kurios gali tai pakelti».

Tam tikrais atvejais nusidėvėjimas, vadinasi, ir jo padengimas, praktiškai yra lygus nuliui, tad atsižvelgiama vien tik į remonto kaštus. Tai, ką Lardneris toliau sako dėl geležinkelių works of art [dirbtinių įrenginių], aplamai imant, liečia ir visus tokius patvarius įrenginius, kaip kanalai, dokai, geležiniai ir akmeniniai tiltai ir t. t. «Nusidėvėjimas, kurį, laikui ilgai veikiant, patiria ir solidūs įrenginiai, per trumpesnius laiko tarpus veikia beveik nepastebimai; tačiau praslinkus ilgam laikui, pvz., šimtmečiams, jis net solidžiausių įrenginių atnaujinimą, pilnutinį ar dalinį, daro būtiną. Šio nepastebimo nusidėvėjimo santykį su apčiuopiamesniu kitų geležinkelio dalių nusidėvėjimu galima palyginti su santykiu tarp dangaus kūnų judėjimo amžius truncančių nukrypimų ir periodinių jų nukrypimų. Laiko poveikis masyviems geležinkelio įrenginiams — tiltams, tuneliams, viadukams ir t. t. — teikia pavyzdį, ką galima pavadinti per amžius tepasireiškančiu nusidėvėjimu. Greitesnis ir labiau pastebimas nusidėvėjimas, kuris trumpesniais laiko tarpais ištaisomas remontu ir padengimu, yra analogiškas periodiniams nukrypimams. Į kasmetinio remonto kaštus įeina ir padengimas tos atsitiktinės žalos, kuri laikas nuo laiko padaroma net tvirčiausių įrenginių išorinei pusei; bet ir nepriklausomai nuo tokio remonto laikas jiems nepracina be pėdsakų, ir galų gale turi ateiti momentas, kad ir koks tolimas jis būtų, kai šių įrenginių būklė pareikalaus statyti juos iš naujo. Šiaip ar taip, finansiniu bei ekonominiu požiūriu tas laikas gali būti per daug tolimas, kad į jį reikėtų atsižvelgti praktiniuose apskaičiavimuose» (Lardner, l. c., 38, 39 psl.).

Tai liečia visus tokius ilgaamžio patvarumo įrenginius, kuriuose, vadinasi, netenka palaiptiesniui, pagal nusidėvėjimą, padengti jiems avansuotąjį kapitalą, bet tenka tik perkelti į produkto kainą kiekvienų metų vidutinius jų užlaikymo bei remonto kaštus.

Kaip mes esame matę, didesnė dalis pinigų, kasmet ar net dažniau sugrįžtančių pagrindinio kapitalo nusidėvėjimui padengti, vėl paverčiama atgal į natūralinę šio kapitalo formą; vis dėlto kiekvienam atskiram kapitalistui yra reikalingas amortizacijos fondas tai pagrindinio kapitalo daliai, kuriai, tik eilei metų praslinkus, iš karto ateina atgaminimo laikas ir kurią tuomet tenka padengti ištaisai. Žymi pagrindinio kapitalo sudėtinė dalis jau dėl pačios savo savybės dalinį atgaminimą daro negalimą. Be to, kai dalinis atgaminimas vyksta tokiu būdu, kad trumpais laiko tarpais prie pagrindinio kapitalo nuvertėjusio elemento prijungiamas naujas, tai, kad būtų galima įvykdyti šį padengimą, — žiūrint, koks yra specifinis tam tikros gamybos šakos pobūdis, — reikia prieš tai sukaupti didesnę ar mažesnę kiekį pinigų. Tam yra pakankama ne kiekviena pinigų suma, — tam reikalinga tam tikro dydžio pinigų suma.

Jei mes tai išnagrinėsime turėdami galvoje vien paprastąją pinigų cirkuliaciją, visiškai palikdami nuošalyje kredito sistemą, apie

kurią bus kalbama vėliau, tai judėjimo mechanizmas yra toks: jeigu viena visuomenėje esančių pinigų dalis visuomet guli nenaudojama kaip lobis, o kita funkcionuoja kaip cirkuliacijos priemonė arba kaip betarpiškas jau cirkuliuojančių pinigų atsarginis fondas, tai proporcija, kuria visa pinigų masė pasidalija į lobį ir į cirkuliacijos priemones, nuolat kinta. Tai buvo parodyta pirmojoje knygoje (III skirsnis, 3a poskyris). Mūsų pavyzdyje pinigai, kuriuos palyginti stambus kapitalistas turi sukaupti palyginti stambiaus lobiaus pavidalu, perkant pagrindinį kapitalą iš karto išmetami į cirkuliaciją. Paskui jie vėl visuomenėje savaimė pasidalija į cirkuliacijos priemones ir lobį. Dėl amortizacijos fondo, į kurį, kaip į savo pradinį tašką, sugrįžta pagrindinio kapitalo vertė, atitinkanti jo nusidėvėjimą, dalis cirkuliuojančių pinigų ilgesniam arba trumpesniam laikui vėl sudaro lobį rankose to paties kapitalisto, kurio lobis perkant pagrindinį kapitalą nuo jo pasitraukė, pavirsdamas cirkuliacijos priemone. Taigi, visuomenėje esančio lobiaus pasiskirstymas nuolat kinta; tas lobis pakaitomis funkcionuoja kaip cirkuliacijos priemonė, o paskui kaip lobis vėl atsiskiria nuo cirkuliuojančių pinigų masės. Kartu su kredito sistemos vystymusi, kuris būtinai vyksta lygia greta su stambiosios pramonės ir kapitalistinės gamybos vystymusi, pinigai funkcionuoja jau nebe kaip lobis, bet kaip kapitalas, tačiau ne jų savininko, bet kitų kapitalistų, kurių žinion jie perduodami, rankose.

DEVINTASIS SKIRSNIS
**BENDRA AVANSUOTOJO KAPITALO APYVARTA.
 APYVARTŲ CIKLAI**

Mes esame matę, kad pagrindinės ir apyvartinės gamybinio kapitalo sudėtinės dalys padaro savo apyvartas skirtingu būdu ir skirtingais periodais ir kad toje pačioje įmonėje įvairių pagrindinio kapitalo sudėtinių dalių apyvartos periodai taip pat yra skirtingi priklausomai nuo jų amžiaus ilgumo, vadinasi, ir nuo skirtingo atgaminimo laiko. (Apie tikrąjį arba tariamąjį įvairių apyvartinio kapitalo sudėtinių dalių apyvartos skirtingumą toje pačioje įmonėje žr. šio skirsnio pabaigoje, kur pažymėta skaitmeniu 6.)

1. Bendra avansuotojo kapitalo apyvarta yra įvairių jo sudėtinių dalių apyvartos vidurkis; apskaičiavimo būdas yra duotas vėliau. Kadangi čia kalbama tik apie skirtingus laiko periodus, tai, žinoma, nėra nieko paprastesnio kaip išvesti jų vidurkį; bet

2. čia esama ne tik kiekybinio, bet ir kokybinio skirtumo.

Į gamybos procesą įeinąs apyvartinis kapitalas perkelia į produktą visą savo vertę, ir dėl to, kad gamybos procesas vykty nenutrūkstamai, jis nuolat turi būti padengiamas in natura, parduodant produktą. Į gamybos procesą įeinąs pagrindinis kapitalas į produktą perkelia tik dalį savo vertės (nusidėvėjimą) ir, nepaisant nusidėvėjimo, toliau funkcionuoja gamybos procese; todėl jis tik po ilgesnių ar trumpesnių laiko tarpų, bent ne taip dažnai, kaip apyvartinis kapitalas, turi būti atnaujinamas in natura. Šis atnaujinimo būtinumas, atgaminimo laikas, ne tik kiekybiškai yra skirtingas įvairioms pagrindinio kapitalo sudėtinėms dalims: kaip mes esame matę, dalis ilgesnį amžių turinčio, daugiamečio pagrindinio kapitalo gali būti atnaujinama ir prijungiama in natura senajam pagrindiniam kapitalui kasmet arba trumpesniais laiko tarpais; o jei pagrindinis kapitalas turi kitokias savybes, tai jis tegali būti padengiamas tik iš karto, jo amžiui pasibaigus.

Todėl atskiras įvairių pagrindinio kapitalo dalių apyvartas reikia suvesti į vienodą apyvartos formą, kad jos tesiskirtų viena nuo kitos tik kiekybiškai, apyvartos laiko ilgumu.

Šios kokybinės tapatybės nesti, jei mes $G...G$, — nenutrūkstamo gamybos proceso formą, — laikysime pradinio tašku, nes tam tikri G elementai turi būti nuolat padengiami in natura, o kiti ne. Bet

forma $P \dots P'$, be abejonės, duoda tokią apyvartos tapatybę. Paimkime, pvz., 10 000 sv. st. vertės mašiną, kurios amžiaus ilgumas — 10 metų, vadinasi, kasmet pavirsta atgal į pinigus $\frac{1}{10} = 1\,000$ sv. st. Šie 1 000 sv. st. per vienerius metus pavirto iš piniginio kapitalo į gamybinį kapitalą, paskui į prekinį kapitalą, o iš pastarojo vėl į piniginį kapitalą. Jie sugrįžo į savo pirminę piniginę formą, taip pat kaip apyvartinis kapitalas, — jei mes pastarąjį nagrinėsime kaip įgavusį šią formą, — ir čia yra visiškai tas pat, ar metų pabaigoje 11 000 sv. st. piniginis kapitalas vėl bus paverstas į natūralinę kokios nors mašinos formą, ar nebus paverstas. Todėl, apskaičiuodami bendrą avansuotojo gamybinio kapitalo apyvartą, mes visus jo elementus fiksuojame pinigine forma, tad sugrįžimas į piniginę formą yra apyvartos užbaigimas. Mes remiamės prielaida, kad vertė visada avansuojama pinigais, nors ir būtų kalbama apie nenutrūkstamą gamybos procesą, kai ši piniginė vertės forma tėra tik skaičiuojamieji pinigai. Kaip tik tokiu būdu mes galime išvesti vidurkį.

3. Iš to išeina, kad net tuo atveju, jei didesnioji avansuotojo gamybinio kapitalo dalis susideda iš pagrindinio kapitalo, kurio atgaminimo laikas, vadinasi, ir apyvartos laikas apima daugiametį ciklą, vis dėlto per metus apsvirtusi kapitalo vertė gali būti didesnė negu bendra avansuotojo kapitalo vertė; tai — pasekmė to, kad apyvartinis kapitalas per metus padaro keletą apyvartų.

Tarkime, kad pagrindinis kapitalas = 80 000 sv. st., jo atgaminimo laikas = 10 metų, tad 8 000 sv. st. kasmet sugrįžta į savo piniginę formą, arba pagrindinis kapitalas per metus padaro $\frac{1}{10}$ savo apyvartos. Tarkime, kad apyvartinis kapitalas = 20 000 sv. st. ir per metus padaro penkias apyvartas. Vadinasi, visas kapitalas = 100 000 sv. st. Apsivertęs pagrindinis kapitalas = 8 000 sv. st.; apsvirtęs apyvartinis kapitalas = $20\,000 \times 5 = 100\,000$ sv. st. Vadinasi, per metus apsvirtęs kapitalas = 108 000 sv. st., — 8 000 sv. st. didesnis negu avansuotasis kapitalas. Apsivertė $1 + \frac{2}{25}$ kapitalo.

4. Vadinasi, avansuotojo kapitalo *vertės apyvarta* laiko atžvilgiu atsiskiria nuo jo tikrojo atgaminimo, arba nuo realios jo sudėtinių dalių apyvartos. Pavyzdžiui, tarkime, kad 4 000 sv. st. kapitalas per metus padaro penkias apyvartas. Tokiu atveju apsvirtęs kapitalas = $4\,000 \times 5 = 20\,000$ sv. st. Bet tai, kas kiekvienos apyvartos pabaigoje sugrįžta, kad būtų vėl avansuotas, yra pradžioje avansuotasis 4 000 sv. st. kapitalas. Jo dydis nekinta nuo skaičiaus tų apyvartos periodų, kurių metu jis iš naujo funkcionuoja kaip kapitalas (pridedamoji vertė čia paliekama nuošalyje).

Taigi, pavyzdyje, pažymėtame skaitmeniu 3, laikantis pada-rytos prielaidos, metų pabaigoje į kapitalisto rankas sugrįžo: a) 20 000 sv. st. vertės suma, kurią jis vėl sunaudoja apyvartinėms kapitalo sudėtinėms dalims, ir b) 8 000 sv. st. suma, kuri dėl nusidėvėjimo atsiskyrė nuo avansuotojo pagrindinio kapitalo vertės;

o gamybos procese, kaip ir anksčiau, pasilieka vis tas pats pagrindinis kapitalas, bet jo vertė sumažėjo nuo 80 000 sv. st. iki 72 000 sv. st. Vadinasi, gamybos procesą reikia tęsti dar devynėrius metus, — ir tik tuomet avansuotasis pagrindinis kapitalas atgyvens savo laiką, nustos funkcionavęs kaip produkto ir vertės kūrimo veiksnys ir turės būti pakeistas. Tuo būdu avansuotoji kapitalo vertė turi išeiti tam tikrą apyvartų ciklą, pvz., šiuo atveju dešimties metinių apyvartų ciklą, — ir šį ciklą apsprendžia panaudojamojo pagrindinio kapitalo amžiaus ilgumas, vadinasi, jo atgaminimo laikas arba apyvartos laikas.

Taigi, tuo pačiu mastu, kuriuo, besivystant kapitalistiniam gamybos būdui, auga panaudojamojo pagrindinio kapitalo vertės dydis ir ilgėja jo amžius, tokiu pat mastu pramonės ir pramoninio kapitalo gyvenimas kiekvienoje atskiroje jo įdėjimo šakoje išsivysto į ilgametį gyvenimą, sakysime, vidutiniškai į dešimties metų gyvenimą. Jeigu, iš vienos pusės, pagrindinio kapitalo vystymasis ilgina šį gyvenimą, tai, iš antros pusės, jis sutrumpėja dėl gamybos priemonių nuolatinių perversmų, kurie, besivystant kapitalistiniam gamybos būdui, taip pat nuolat gausėja. Su tuo yra susijęs ir gamybos priemonių keitimas ir būtinumas nuolat jas atnaujinti, nes jos morališkai nusidėvi žymiai anksčiau, negu fiziškai atgyvena savo laiką. Galima manyti, kad svarbiausiose stambiosios pramonės šakose šis gyvenimo ciklas dabar, vidutiniškai imant, yra dešimt metų. Tačiau čia svarbu ne tam tikras skaičius. Šiaip ar taip, yra aišku štai kas: šis eilę metų apimęs ciklas tarpusavyje susijusių apyvartų, kuriose kapitalas savo pagrindine sudėtine dalimi yra įtvirtintas, sudaro periodinių krizių materialinį pagrindą, ir šio ciklo eigoje komercinis gyvenimas [Geschäft] paeiliui išsina susilpnėjimo, vidutinio pagyvėjimo, smarkaus pakilimo, krizės periodus. Nors periodai, kada įdedamas kapitalas, labai skirtingi ir toli gražu nėra tolygūs vienas kitam, vis dėlto krizė visada sudaro stambiųjų naujų kapitalo įdėjimų pradinį tašką. Vadinasi, nagrinėjant visą visuomenę, krizė daugiau ar mažiau sudaro naują materialinį pagrindą sekančiam apyvartų ciklui ^{22a}.

5. Apie apyvartos apskaičiavimo būdą leiskime pakalbėti vienam Amerikos ekonomistui:

«Kai kuriose gamybos šakose visas avansuotasis kapitalas per metus padaro keletą apyvartų, arba keletą kartų apsiverčia; kai kuriose kitose viena dalis padaro daugiau kaip vieną apyvartą per metus, o kita ne tiek daug. Kapitalistui tenka apskaičiuoti savo pelną sutinkamai su tuo vidutiniu periodu, kuris reikalingas visam jo kapitalui, kad pereitų per jo rankas, arba padarytų vieną apyvartą.

^{22a} «Miestų gamyba yra susijusi su apyvarta, apimančia keletą dienų; kaimo gamyba, priešingai, su apyvarta, apimančia metus» (*Adam H. Müller: «Die Elemente der Staatskunst»*. Berlin 1809, III, 178 psl.). Tokia yra naivi romantikos pažiūra į pramonę ir žemės ūkį.

Tarkime, kad kas nors tam tikroje įmonėje pusę savo kapitalo įdėjo į pastatus ir mašinas, kurias atnaujinamos vieną kartą per dešimt metų; ketvirtadalį — į įrankius ir t. t., kurie atnaujinami per dvejus metus, ir kad paskutinis ketvirtadalis, sunaudotas darbo užmokesčiui ir žaliavoms, per metus padaro dvi apyvartas. Tarkime, kad visas jo kapitalas yra 50 000 dolerių. Tada jo metinė sąnauda bus:

$$50\,000 : 2 = 25\,000 \text{ dol. per } 10 \text{ metų} = 2\,500 \text{ dol. per } 1 \text{ metus}$$

$$50\,000 : 4 = 12\,500 \text{ „ „ } 2 \text{ metų} = 6\,250 \text{ „ „ „ „}$$

$$50\,000 : 4 = 12\,500 \text{ „ „ } \frac{1}{2} \text{ metų} = 25\,000 \text{ „ „ „ „}$$

$$\text{Per } 1 \text{ metus} = 33\,750 \text{ dol.}$$

Vadinasi, vidutinis laikas, per kurį visas jo kapitalas padaro vieną apyvartą, yra 16 mėnesių... Paimkime kitą atvejį: ketvirtadalis viso 50 000 dolerių kapitalo padaro apyvartą per 10 metų; kitas ketvirtadalis — per 1 metus; likusi pusė — dvi apyvartas per metus. Tada metinė sąnauda bus:

$$12\,500 : 10 = 1\,250 \text{ dol.}$$

$$12\,500 = 12\,500 \text{ „}$$

$$25\,000 \times 2 = 50\,000 \text{ „}$$

$$\text{Per } 1 \text{ metus padarė apyvartą} = 63\,750 \text{ dol.} \gg$$

(Scrope: «Political Economy», išl. Alonzo Potter, New York 1841, 141, 142 psl.).

6. Tikrieji ir tariamieji įvairių kapitalo dalių apyvartos skirtingumai. — Tas pats Skropas toje pačioje vietoje sako: «Kapitalas, kurį fabrikantas, ūkininkas arba prekybininkas sunaudoja darbo užmokesčiui sumokėti, cirkuliuoja visų greičiausiai, kadangi šis kapitalas, jei mokėjimas atliiekamas kas savaitę, apsivers, gal būt, vieną kartą per savaitę dėl to, kad įplaukos iš pardavimo arba iš apmokėtų sąskaitų taip pat gaunamos kas savaitę. Kapitalas, sunaudotas žaliavoms arba pagamintų prekių atsargoms, cirkuliuoja ne taip greitai; jis gali padaryti dvi arba keturias apyvartas per metus, priklausomai nuo to, kiek laiko praeina tarp žaliavų pirkimo ir prekių pardavimo, — mes laikomės prielaidos, kad kreditas pirkimams ir pardavimams duodamas vienodam laikui. Kapitalas, esąs įrankiuose ir mašinose, cirkuliuoja dar lėčiau, nes jis, gal būt, per penkerius arba dešimt metų vidutiniškai tepadarys tik vieną apyvartą, t. y. bus suvartotas ir atnaujintas; ir tai nepaisant to, kad kai kurie įrankiai jau po trumpos eilės operacijų bus suvartoti. Kai dėl kapitalo, įdėto į pastatus, pvz., fabrikus, krautuves, sandėlius, klėtis, į kelius, drėkinimo įrenginius ir t. t., tai atrodo, kad jis apylamai beveik visiškai necirkuliuoja. Bet iš tikrųjų ir šie įrenginiai, padėdami gamybai, nusidėvi visiškai taip pat, kaip ir anksčiau minėtieji, ir tam, kad gamintojas galėtų tęsti savo operacijas, jie turi būti atgaminti. Skirtumą tesudaro tai, kad jie suvartojami

ir atgaminami lėčiau negu kiti. . . Į juos įdėtas kapitalas apsiverčia, gal būt, tik per 20 ar per 50 metų».

Skropas čia painioja tą apyvartinio kapitalo tam tikrų dalių judėjimo skirtingumą, kurį individualiniam kapitalistui sąlygoja mokėjimo terminai ir kredito santykiai, su tuo apyvartų skirtingumu, kuris išplaukia iš kapitalo prigimties. Jis sako, kad darbo užmokestis turi būti sumokamas kas savaitė iš kassavaitinių įplaukų, gaunamų iš apmokėtų pardavimų arba sąskaitų. Pirma, čia tenka pastebėti, kad net darbo užmokesčio atžvilgiu yra skirtumų priklausomai nuo mokėjimų terminų ilgumo, t. y. nuo ilgumo to laiko, kuriam darbininkas priverstas kredituoti kapitalistą; vadinasi, priklausomai nuo to, koks yra darbo užmokesčio mokėjimo terminas: kas savaitė, kas mėnuo, kas trys mėnesiai, kas pusmetis ir t. t. Čia galioja anksčiau išdėstytas dėsnis: «Reikalinga mokėjimo priemonių (t. y. to piniginio kapitalo, kurį tenka avansuoti iš karto) masė yra atvirkščiai proporcinga mokėjimų laikotarpių ilgumui» (I knyga, III skirsnis, 3b poskyris). [Plg. K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 131 psl.]

Antra, į savaitinį produktą ištisai įeina ne tik nauja vertė, tos savaitės darbo prijungta ji gaminant, bet taip pat ir vertė tų žaliavų bei pagalbinių medžiagų, kurios per tą laiką suvartotos produktui. Kartu su produktu cirkuliuoja ir ši jame esanti vertė. Parduodant produktą ji įgauna piniginę formą ir vėl turi būti paversta į tuos pačius gamybos elementus. Tai vienodai liečia tiek darbo jėgą, tiek ir žaliavas bei pagalbines medžiagas. Tačiau mes jau esame matę (VI skirsnis, II poskyris, 1 straipsnis), kad gamybos nenutrūkstamumas reikalauja gamybos priemonių atsargos, kuri yra skirtinga įvairioms gamybos šakoms, o toje pačioje šakoje ir vėl skirtinga įvairioms šio apyvartinio kapitalo elemento sudėtinėms dalims, pvz., angliai ir medvilnei. Todėl, nors šias medžiagas nuolat reikia padengti in natura, nėra reikalo nuolat jų iš naujo pirkti. Kaip dažnai atsinaujina pirkimas, priklauso nuo paruoštos atsargos dydžio, nuo to, kuriam laikui jos užteks iki jai pasibaigiant. Kai dėl darbo jėgos, tai čia tokio atsargos sudarymo nėra. Pavirtimas atgal į pinigus tos kapitalo dalies, kuri sunaudota darbui, vyksta lygia greta su pavirtimu atgal į pinigus tos dalies, kuri sunaudota pagalbinėms medžiagoms ir žaliavoms. Bet pinigų virtimas atgal, iš vienos pusės, į darbo jėgą, o iš antros pusės, į žaliavas vyksta atskirai, nes šių dviejų sudėtinųjų dalių pirkimo ir apmokėjimo terminai yra skirtingi: viena iš jų, kaip gamybinė atsarga, perkama per ilgesnius laiko tarpus, o kita, darbo jėga, per trumpesnius, pvz., kas savaitė. Iš antros pusės, be gamybinės atsargos, kapitalistas turi turėti pagamintų prekių atsargą. Palikime nuošalyje pardavimo ir t. t. sunkumus. Tarkime, pvz., kad reikia pagaminti tam tikrą prekių kiekį užsakymui. Tuo metu, kai gaminama paskutinė jo dalis, jau pagaminta dalis pasilieka sandėliuose tol, kol bus atliktas visas užsakymas.

Kiti apyvartinio kapitalo apyvartos skirtingumai atsiranda tuo atveju, jei vieniems jo elementams tenka pasilikti parengiamojoje gamybos proceso stadijoje (medžio džiovinimas ir t. t.) ilgiau negu kitiems.

Kredito sistema, kuria čia remiasi Skropas, lygiai kaip ir prekybinis kapitalas, modifikuoja apyvartą atskiram kapitalistui. O visuomeniniu mastu jie ją modifikuoja tik tiek, kiek pagreitina ne tik gamybą, bet ir vartojimą.

DESIMTASIS SKIRSNIS

**PAGRINDINIO IR APYVARTINIO KAPITALO TEORIJOS.
FIZIOKRATAI IR ADOMAS SMITAS**

Kenė išveda skirtumą tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo kaip skirtumą tarp avances primitives [pirminių avansų] ir avances annuelles [kasmolinių avansų]. Jis teisingai vaizduoja šį skirtumą kaip skirtumą tik gamybinio, t. y. į betarpišką gamybos procesą įjungto, kapitalo ribose. Bet kadangi jam vienintelis tikrai gamybinis kapitalas yra kapitalas, panaudojamas žemės ūkyje, t. y. žemės nuomininko kapitalas, tai ir šie skirtumai pasireiškia tik žemės nuomininko kapitalo atžvilgiu. Tuo pačiu paaiškinama, kodėl jis vienai kapitalo daliai ima metinį apyvartos periodą, kitai — ilgesnį (dešimties metų). Vystydami toliau savo teoriją, fiziokratai šiuos skirtumus pradėjo taikyti ir kitoms kapitalo rūšims, pramoniniam kapitalui aplamai. Visuomenei skirtumas tarp kasmolinių ir daugiamečių avansų yra toks svarbus, kad daugelis ekonomistų net po Adomo Smito grįždavo prie šio apibrėžimo.

Skirtumas tarp abiejų avansų rūšių atsiranda tik tuomet, kai avansuotieji pinigai yra paversti gamybinio kapitalo elementais. Šis skirtumas pasireiškia vien tik gamybinio kapitalo rėmuose. Dėl to Kenė neateina į galvą priskirti pinigų prie pirminių arba prie kasmolinių avansų. Kaip avansai gamybai, — t. y. kaip gamybinis kapitalas, — abi avansų rūšys priešpastatomos tiek pinigams, tiek ir rinkoje esančioms prekėms. Toliau, Kenė teisingai suveda skirtumą tarp šių dviejų gamybinio kapitalo elementų į skirtingus būdus, kuriais šie elementai įeina į pagaminto produkto vertę, vadinasi, į skirtingus būdus, kuriais jų vertė cirkuliuoja kartu su produkto verte, vadinasi, ir į skirtingus jų padengimo arba jų atgaminimo būdus, kai vieno elemento vertė padengiama kasmet ištiesai, o kito vertė — dalimis, per ilgesnius laiko tarpus ²³.

²³ Plg. *Quesnay*: «Analyse du Tableau économique» («Physiocrates», Daire leid., I dalis, Paris 1846). Mes ten, pvz., skaitome: «Kasmolinius avansus sudaro išlaidos, kurios kasmet daromos žemės ūkio darbams. Šiuos avansus reikia skirti nuo pirminių avansų, sudarančių žemės ūkio įrenginių fondą» (59 psl.). Vėlesnieji fiziokratai šiuos avances [avansus] neretai tiesiog vadina kapitalu: «capital ou avances». — *Dupont de Nemours*: «Origine et progrès d'une science nouvelle», 1767 (Daire, I, 291 psl.); toliau Le Troncas rašo: «Egzistuojami ilgesnį ar trumpesnį laiką, darbo gaminiai sudaro žymių nacijos turtų fondą, nepriklausomą nuo jo kasmolinio atgaminimo; šis fondas yra per ilgą laiką sukauptas,

Vienintelė pažanga, kurią pasiekė Adomas Smitas, yra nurodymų kategorijų apibendrinimas. Jis priskiria jas jau ne tik specialiai kapitalo formai, žemės nuomininko kapitalui, bet ir aplamai kiekvienai gamybinio kapitalo formai. Iš to jau savaime išeina, kad vieton iš žemės ūkio paimto kasmetinės ir daugiametės apyvartos skirtingumo stoja įvairialaikų apyvartų skirtingumas aplamai, tad pagrindinio kapitalo apyvarta visada apima daugiau kaip vieną apyvartinio kapitalo apyvartą, vis vien, ar ši pastaroji trunka vienerius metus, daugiau kaip metus ar mažiau kaip metus. Tuo būdu Smitas avances annuelles [kasmetinius avansus] paverčia apyvartiniu, o avances primitives [pirminius avansus] — pagrindiniu kapitalu. Bet šiuo kategorijų apibendrinimu ir apsiriboja jo padaryta pažanga. O tuo atžvilgiu, kaip jis tai padaro, jis žymiai atsilieka nuo Kenės.

Jau tas šiuurkščiai empirinis metodas, kuriuo Smitas pradeda savo tyrinėjimą, sukelia neaiškumą: «Yra du skirtingi būdai, kuriais kapitalas gali būti naudojamas, kad jis savo savininkui duotų pajamas arba pelną» («Wealth of Nations», II knyga, I skirsnis, 189 psl. Aberdeen leid., 1848). [Жг. Адам Смит: «Богатство народов», I т., Соцэкиз, 1935, 231 psl.]

Būdai, kuriais galima įdėti vertę, kad ji funkcionuotų kaip kapitalas, duotų savo savininkui pridėdamąją vertę, yra tokie pat skirtingi, tokie pat įvairūs, kaip ir kapitalo įdėjimo sferos. Tai yra klausimas dėl įvairių gamybos šakų, į kurias gali būti įdėtas kapitalas. Bet šitaip suformuluotas klausimas siekia dar toliau. Jis apima ir klausimą, koku būdu vertė, jeigu ji net neįdėta kaip gamybinis kapitalas, gali savo savininkui funkcionuoti kaip kapitalas, pvz., kaip palūkanas duodantis kapitalas, pirklinis kapitalas ir t. t. Taigi, mes čia esame be galo nutolę nuo tikrojo analizės objekto, būtent nuo klausimo: koku būdu *gamybinio* kapitalo pasidalijimas į įvairius jo elementus veikia jų apyvartą, nepriklausomai nuo jų panaudojimo sferų skirtingumo.

Adomas Smitas ten pat toliau rašo: «Pirma, jis gali būti panaudotas produktams žemėje išauginti, manufaktūroje pagaminti arba pirkti ir vėl jiems parduoti su pelnu». [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 231 psl.] A. Smitas čia mums tik tepasako, kad kapitalas gali būti panaudotas žemės ūkyje, manufaktūroje ir prekyboje. Vadinasi, jis tekalba tik apie įvairias kapitalo įdėjimo sferas ir, tarp kita ko, apie tokias, kur, kaip prekyboje, kapitalas neįeina į betarpišką gamybos procesą, vadinasi, nefunkcionuoja kaip gamybinis kapitalas. Tuo pačiu jis pasitraukia nuo to pagrindo, kuriuo rėmėsi fiziokratai, nustatydami atskirų gamybinio kapitalo dalių skirtingumus ir jų įtaką apyvartos pobūdžiui.

pradžioje produktais apmokamas *kapitalas*, kuris nenutrūksta ir atsinaujina ir auga» (Daire, II, 928 psl.). — Tiurgo jau sistemingiau vartoja žodį kapitalas vietoj «avansų» ir dar labiau sutapatina manufacturiers [pramonininkų] avansus su žemės nuomininkų avansais (Turgot: «Réflexions sur la formation et la distribution des richesses», 1766).

Negana to, jis tuoju pat pateikia kaip pavyzdį pirklinį kapitalą, nors šiuo atveju kalbama vien tik apie *gamybinio* kapitalo dalių skirtingumus produkto ir vertės kūrimo procese, kurie savo ruožtu sukelia kapitalo apyvartos ir jo atgaminimo skirtingumus.

Jis toliau rašo: «Tuo būdu naudojamas kapitalas neduoda savo savininkui pajamų arba pelno, kol jis pasilieka jo nuosavybė arba išlaiko savo ankstesnę formą». [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 231 psl.] «Tuo būdu naudojamas kapitalas!» Bet juk Smitas kalba apie kapitalą, įdėtą į žemės ūkį arba pramonę, ir toliau teigia, kad tuo būdu įdėtas kapitalas dalijasi į pagrindinį ir apyvartinį! Vadinasi, kapitalo naudojimas nurodytuoju būdu negali savaime jo padaryti nei pagrindiniu, nei apyvartiniu.

O gal jis nori pasakyti, kad kapitalas, naudojamas prekėms gaminti ir toms prekėms parduoti su pelnu, pavirtęs prekėmis, turi būti parduotas ir parduodant, pirma, pereiti iš pardavėjo nuosavybės į pirkėjo nuosavybę, antra, pakeisti savo natūralinę prekės formą į piniginę formą, ir kad kapitalas dėl to savo savininkui yra be naudos, kol jis pasilieka jo nuosavybė arba išlaiko — savininkui — tą pačią formą? Tačiau tada visas reikalas yra šitoks: ta pati kapitalo vertė, kuri anksčiau funkcionavo gamybinio kapitalo forma, priklausanti gamybos procesui, dabar funkcionuoja kaip prekinis kapitalas ir piniginis kapitalas, — formomis, priklausančiomis cirkuliacijos procesui, — ir dėl to jau nebėra nei pagrindinis, nei apyvartinis kapitalas. Ir tai vienodai liečia tiek tuos vertės elementus, kuriuos prijungia žaliavos bei pagalbinės medžiagos, vadinasi, apyvartinis kapitalas, tiek ir tuos, kurie prijungiami nusidėvint darbo priemonėms, vadinasi, prijungiami pagrindinio kapitalo. Tuo būdu mes ir čia ne kiek neišsiaiškinome skirtumo tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo.

Toliau: «Pirklio prekės jam neduoda pajamų arba pelno, kol jis jų neparduos už pinigus, o pinigai jam tiek pat mažai teduoda, kol jie vėl nebus išmainyti į prekes. Jo kapitalas nuolat pasitraukia nuo jo viena forma ir sugrįžta jam kita forma, ir tik dėl tokios cirkuliacijos, arba paeiliui vykstančių mainų aktų, jis gali jam duoti tam tikrą pelną. Dėl to tokius kapitalus galima visiškai teisingai pavadinti apyvartiniais kapitalais». [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 231 psl.]

A. Smitas apyvartiniu kapitalu čia vadina tai, ką aš siūlau vadinti *cirkuliacijos kapitalu*. Tai — kapitalas ta forma, kuri savybinga cirkuliacijos procesui, tam formų pasikeitimui, kuris vyksta per mainus (medžiagos pasikeitimas ir savininko pasikeitimas), vadinasi, tai — prekinis ir piniginis kapitalas priešingai gamybiniam kapitalui, tai kapitalo formai, kuri savybinga gamybos procesui. Tai ne dvi skirtingos rūšys, į kurias pramoninis kapitalistas dalija savo kapitalą, bet skirtingos formos, kurias ta pati avansuotoji kapitalo vertė, išeidama savo curriculum vitae [gyvenimo kelią], paeiliui nuolat įgauna ir vėl nusimeta. A. Smitas tai painioja, — ir tai yra didelis

žingsnis atgal palyginti su fiziokratais, — su tais formos skirtingumais, kurie atsiranda kapitalo vertės, iš eilės išeinančios savo apytakos stadijas, cirkuliacijos ribose, atsiranda tuo metu, kai kapitalo vertė turi *gamybinio* kapitalo formą, ir atsiranda kaip tik dėl to, kad įvairūs gamybinio kapitalo elementai skirtingai dalyvauja vertės kūrimo procese ir skirtingai perkelia savo vertę į produktą. Vėliau mes išnagrinėsime pasekmes, kurias sukelia šis gamybinio kapitalo ir cirkuliacijos sferoje esančio kapitalo (prekinio ir piniginio kapitalo), iš vienos pusės, ir pagrindinio ir apyvartinio kapitalo — iš antros, supainiojimas iš pačių pagrindų. Kapitalo vertė, avansuota pagrindiniam kapitalui, lygiai taip pat cirkuliuoja kartu su produktu, kaip ir vertė, avansuota apyvartiniam kapitalui, ir, vykstant prekinio kapitalo cirkuliacijai, pirmoji lygiai taip pat pavirsta piniginiu kapitalu, kaip ir antroji. Skirtumas atsiranda tik dėl to, kad pagrindinio kapitalo vertė cirkuliuoja dalimis ir, vadinasi, taip pat dalimis, per ilgesnius ar trumpesnius periodus, turi būti padengiama, atgaminama savo natūraline forma.

Kad A. Smitas čia apyvartiniu kapitalu laiko ne ką kita, kaip tik cirkuliacijos kapitalą, t. y. kapitalo vertę cirkuliacijos procesui priklausančiomis jos formomis (prekinis kapitalas ir piniginis kapitalas), įrodo jo labai nevykusiai parinktas pavyzdys. Jis kaip pavyzdį ima tą kapitalo rūšį, kuri visiškai nepriklauso gamybos procesui, bet egzistuoja vien tik cirkuliacijos sferoje, susideda tik iš cirkuliacijos kapitalo: jis ima pirklinį kapitalą.

Kaip absurdiška yra pradėti pavyzdžiu, kuriame kapitalas aplamai figūruoja ne kaip gamybinis kapitalas, jis pats sako tuojuo po to: «Pirklio kapitalas ištiesai yra apyvartinis kapitalas». [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 232 psl.] Bet, kaip mes vėliau sužinome, skirtumas tarp apyvartinio ir pagrindinio kapitalo pats juk išplaukia iš esminių skirtingumų, glūdinčių pačiame gamybiniame kapitale. Iš vienos pusės, A. Smitas turi galvoje fiziokratų nustatytą skirtingumą, iš antros pusės, skirtingas formas, kurias kapitalo vertė įgauna savo apytakos procese. Ir viena ir antra jis suplaka į vieną margą krūvą.

Tačiau kokių būdu pelnas gali atsirasti dėl pinigų ir prekęs formų kaitos, dėl paprasto vertės pavirtimo iš vienos iš šių formų į kitą, pasilieka absoliučiai nesuprantama. Ir išaiškinti tai absoliučiai neįmanoma, kadangi Smitas pradeda nuo pirklinio kapitalo, kuris funkcionuoja tik cirkuliacijos sferoje. Mes dar prie to sugrįšime, o tuo tarpu paklauskime, ką jis sako apie pagrindinį kapitalą:

«Antra, kapitalas gali būti panaudotas pagerinti žemei, pirkti naudingoms mašinoms ir darbo įrankiams arba panašioms daiktams, kurie duoda pajamas arba pelną, nekeisdami savininko arba toliau necirkuliuodami. Dėl to tokius kapitalus visiškai pagrįstai galima pavadinti pagrindiniais kapitalais. Įvairiuose versluose reikalingas labai skirtingas santykis tarp juose naudojamų pagrindinių ir apyvartinių kapitalų... Tam tikra kiekvieno amatininko

arba fabrikanto kapitalo dalis turi būti įdėta į jo darbo įrankius. Tačiau ši dalis vienuose versluose yra labai maža, o kituose labai didelė... Bet užtat žymiai didesnė visų tokių amatininkų» (kaip siuvėjai, batsiuviai, audėjai) «kapitalo dalis cirkuliuoja jų darbininkų darbo užmokesčio arba jų suvartojamų medžiagų kainos pavidalu ir su pelnu apmokama realizuojant gaminių kainą». [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 232 psl.]

Jau nekalbant apie vaikišką pelno šaltinio apibrėžimą, tų teiginių silpnumas ir painiava jau matyti štai iš ko: pvz., mašinų fabrikantui mašina yra produktas, kuris cirkuliuoja kaip prekinis kapitalas, vadinasi, kalbant A. Smito žodžiais, «atsiskiria, keičia savininką, cirkuliuoja toliau». Šiuo atveju mašina pagal jo paties apibrėžimą būtų ne pagrindinis, bet apyvartinis kapitalas. Ši painiava ir vėl kyla dėl to, kad Smitas pagrindinio ir apyvartinio kapitalo skirtingumą, kuris atsiranda dėl nevienodo įvairių gamybinio kapitalo elementų cirkuliavimo, painioja su skirtingomis formomis, kurias išsena tas pats kapitalas, gamybos proceso ribose funkcionuodamas kaip *gamybinis* kapitalas, o cirkuliacijos sferoje — kaip cirkuliacijos kapitalas, t. y. kaip prekinis kapitalas arba kaip piniginis kapitalas. Tuo būdu tie patys daiktai, priklausomai nuo vietos, kurią jie užima kapitalo gyvenimo procese, pasak A. Smito, gali funkcionuoti ir kaip pagrindinis kapitalas (kaip darbo priemonės, gamybinio kapitalo elementai) ir kaip «apyvartinis» kapitalas, prekinis kapitalas (kaip produktas, išstumtas iš gamybos sferos į cirkuliacijos sferą).

Bet A. Smitas staiga keičia pačius kapitalo padalijimo pagrindus ir pradeda prieštarauti tam, nuo ko keliomis eilutėmis aukščiau jis pradėjo visą tyrinėjimą. Mes turime galvoje sakinį: «Yra du skirtingi būdai, kuriais kapitalas gali būti naudojamas, kad jis savo savininkui duotų pajamas arba pelną», t. y. jį galima naudoti arba kaip apyvartinį, arba kaip pagrindinį kapitalą. Cia, aišku, turimi galvoje skirtingi įvairių vienas nuo kito nepriklausomų kapitalų panaudojimo būdai, pvz., kapitalai gali būti įdėti arba į pramonę, arba į žemės ūkį. Bet toliau mes skaitome: «Įvairiuose versluose reikalingas labai skirtingas santykis tarp juose naudojamų pagrindinių ir apyvartinių kapitalų». Dabar pagrindinis ir apyvartinis kapitalas jau yra nebe įvairūs savarankiški kapitalo įdėjimai, bet įvairios to paties gamybinio kapitalo dalys, kurios įvairiose kapitalo įdėjimo sferose sudaro įvairias jo visuminės vertės dalis. Vadinasi, tai — skirtingumai, kurie atsiranda iš atitinkamo paties *gamybinio* kapitalo padalijimo ir todėl jų esti tiksliai gamybinio kapitalo atžvilgiu. Bet tam vėl prieštarauja ta aplinkybė, kad prekybinis kapitalas, kaip vien tik apyvartinis kapitalas, priešpastatomas pagrindiniam, — nes A. Smitas sako: «Pirklio kapitalas ištais yra apyvartinis kapitalas». Iš tikrųjų tai yra kapitalas, funkcionuojantis tik cirkuliacijos sferoje, ir kaip toks jis aplamai stovi priešais gamybinį kapitalą, įjungtą į gamybos procesą, bet kaip tik todėl jis kaip

tekamoji (apyvartinė) gamybinio kapitalo sudėtinė dalis negali būti priešpastatomas pagrindinei gamybinio kapitalo sudėtinėi daliai.

Savo pateikiamuose pavyzdžiuose Smitas pagrindiniu kapitalu laiko instruments of trade [darbo įrankius], apyvartiniu kapitalu — tą kapitalo dalį, kuri įdėta į darbo užmokestį ir žaliavas, čia įskaitant ir pagalbines medžiagas («repaid with a profit by the price of the work» [«su pelnu apmokama realizuojant gaminių kainą»]).

Taigi, čia Smitui pirmiausia pradinis taškas yra įvairūs darbo proceso sudėtiniai elementai: darbo jėga (darbas) ir žaliavos, iš vienos pusės, darbo įrankiai — iš antros pusės. Bet šie darbo proceso sudėtiniai elementai yra kapitalo sudėtinės dalys, nes jiems yra sunaudota tam tikra vertės suma, kuri turi funkcionuoti kaip kapitalas. Tiek jie yra *gamybinio*, t. y. gamybos procese funkcionuojančio, kapitalo medžiaginiai elementai, jo egzistavimo būdai. Kodėl gi viena dalis vadinama pagrindine? Dėl to, kad «tam tikra kapitalo dalis turi būti įdėta į darbo įrankius». Bet juk kita jo dalis taip pat įdėta į darbo užmokestį ir žaliavas. Toliau, mašinos ir «darbo įrankiai... panašūs daiktai... duoda pajamas arba pelną, nekeisdami savininko [without changing masters] arba toliau necirkuliuodami. Dėl to tokius kapitalus visiškai pagrįstai galima pavadinti pagrindiniais kapitalais».

Kaip pavyzdį paimkime kalnakasybą. Žaliava čia visai nepaudojama, nes darbo objektas, pvz., varis, yra gamtos produktas, kuris darbu dar turi būti gautas. Varis, kuris dar tikrai turi būti gautas, būdamas proceso produktas, kuris vėliau cirkuliuos kaip prekė, atitinkamai kaip prekinis kapitalas, nešudaro gamybinio kapitalo elemento. Jokia kapitalo vertės dalis nėra įdėta į varį. Iš antros pusės, kiti gamybos proceso elementai, darbo jėga ir pagalbines medžiagas, kaip anglis, vanduo ir t. t., medžiagiškai taip pat neįeina į produktą. Anglis suvartojama ištiesai, ir tikrai jos vertė įeina į produktą, visiškai taip pat, kaip į produktą įeina mašinos ir t. t. vertės dalis. Pagaliau darbininkas produkto, vario, atžvilgiu pasilieka toks pat savarankiškas, kaip ir mašina. Tikrai vertė, pagaminta jo darbu, dabar yra vario vertės sudėtinė dalis. Tuo būdu šiame pavyzdyje nė viena iš gamybinio kapitalo sudėtinių dalių nepereina į kito savininko (masters) rankas ir nė viena toliau necirkuliuoja, nes nė viena iš jų medžiagiškai neįeina į produktą. Kurgi čia lieka vietos apyvartiniam kapitalui? Paties A. Smito apibrėžimu, visas kapitalas, sunaudojamas vario rūdynams eksploatuoti, susidedų vien tik iš pagrindinio kapitalo.

Paimkime, iš antros pusės, pramonę, panaudojančią žaliavas, kurios sudaro produkto substanciją, ir, toliau, pagalbines medžiagas, kurios fiziškai, o ne tikrai pagal vertę, įeina į produktą, kaip, pvz., akmens anglis, naudojama kūrenimui. Kartu su produktu, pvz., verpalais, žaliava, iš kurios produktas susideda, medvilnė, pereina į kito savininko rankas ir pereina iš gamybos proceso į vartojimo procesą. Bet kol medvilnė funkcionuoja kaip gamybinio kapitalo

elementas, savininkas jos neparduoda, bet ją apdirba, verčia daryti iš jos verpalus. Savininkas medvilnės nepaleidžia iš rankų. Arba, vartojant labai neteisingą ir trivialų A. Smito posakį, savininkas negauna pelno, by parting with it, by its changing masters, or by circulating it [skirdamasis su produktu, produktui keičiant savininką, arba paleisdamas jį į cirkuliaciją]. Jis taip pat neleidžia į cirkuliaciją savo medžiagų, kaip ir mašinų. Jos yra įtvirtintos gamybos procese visiškai taip pat, kaip verpimo mašinos ir fabriko pastatai. Juk dalis gamybinio kapitalo turi būti nuolat įtvirtinta anglies, medvilnės ir t. t. forma, kaip ir darbo priemonių forma. Skirtumas tėra tik tas, kad, pvz., savaitinei verpalų gamybai reikalinga medvilnė, anglis ir t. t. ištiesai yra suvartojama savaitiniam produktui pagaminti ir, vadinasi, nuolat turi būti pakeičiama naujais medvilnės, anglies ir t. t. egzemplioriais; tuo būdu šie gamybinio kapitalo elementai, nors jie savo rūšimi lieka tolygūs, nuolat susideda iš naujų tos pačios rūšies egzempliorių, o ta pati atskira verpimo mašina, tas pats atskiras fabriko pastatas ir toliau dalyvauja ištisoje eilėje pakartotinių savaitinių gamybos procesų, nebūdami pakeičiami naujais savo rūšies egzemplioriais. Kaip gamybinio kapitalo elementai, visos jo sudėtinės dalys yra nuolat įtvirtintos gamybos procese, nes be jų pastarasis negali vykti. Ir visi gamybinio kapitalo elementai, pagrindiniai ir apyvariniai, sudarydami gamybinį kapitalą, vienodai stovi priešais cirkuliacijos kapitalą, t. y. prekinį kapitalą ir piniginį kapitalą.

Tas pat liečia ir darbo jėgą. Dalis gamybinio kapitalo nuolat turi būti įdėta į ją, be to, tas pats kapitalistas palyginti ilgą laiką vartoja tas pačias, tarpusavyje tolygias darbo jėgas, panašiai kaip jis vartoja tas pačias mašinas. Skirtumą tarp darbo jėgos ir mašinos sudaro ne tai, kad mašina perkama kartą visam laikui (to nėra, pvz., tada, kai mašina perkama išsimokėtinai), o darbininkas ne visam laikui, bet tai, kad darbininko sunaudojamas darbas ištiesai įeina į produkto vertę, o mašinos vertė — tik dalimis.

Smitas painioja įvairius apibrėžimus, apibūdindamas šiais žodžiais apyvartinį kapitalą priešingai pagrindiniam: «Tuo būdu naudojamas kapitalas neduoda savo savininkui pajamų arba pelno, kcl jis pasilieka jo nuosavybė arba išlaiko savo ankstesnę formą». Jis prilygina tą grynai formalią prekės metamorfozę, kurią produktas, prekinis kapitalas, išėina cirkuliacijos sferoje ir kuri tarpininkauja prekių perėjimui iš rankų į rankas, tai fizinei metamorfozei, kurią įvairūs gamybinio kapitalo elementai išėina gamybos proceso metu. Prekės pavertimą pinigais ir pinigų pavertimą preke, pirkimą ir pardavimą, jis be tolesnio svarstymo čia suplaka su gamybos elementų pavertimu į produktą. Kaip pavyzdys jo pateiktas apyvartinis kapitalas yra pirkinis kapitalas, pavirstas iš prekės pinigais, iš pinigų preke, tai — formų kaita, savybinga prekeinei cirkuliacijai: *Pr—P—Pr*. Bet tokia cirkuliacijoje vykstanti formų kaita funkcionuojančiam pramoniniam kapitalui turi tą reikšmę, kad prekės,

į kurias atgal paverčiami pinigai, yra gamybos elementai (darbo priemonės ir darbo jėga); vadinasi, nurodytoji formų kaita sąlygoja pramoninio kapitalo funkcionavimo nenutrūkstamumą, sąlygoja gamybos procesą kaip nenutrūkstamą procesą, arba kaip reprodukcijos procesą. Visa ši formų kaita vyksta *cirkuliacijoje*; kaip tik ši formų kaita tarpininkauja tikrajam prekių perėjimui iš vienu rėnkų į kitas. Priešingai, metamorfozės, kurias gamybinis kapitalas išaina savo gamybos proceso ribose, yra *darbo procesui* savybingos metamorfozės, reikalingos tam, kad gamybos elementai būtų paversti produktu, kurį numatyta pagaminti. A. Smitas sustoja ties tuo, kad dalis gamybos priemonių (darbo priemonės tikrąja šio žodžio prasme) tarnauja darbo procese (ką jis neteisingai išreiškia žodžiais: «yield a profit to their master» [«duoda pelną savo savininkui»]), nekeisdama savo natūralinės formos; nusidėvėdama tik palaipsniui; o kita dalis, medžiagos, kinta ir kaip tik dėl šio kitimo atlieka savo kaip gamybos priemonių paskirtį. Tačiau šis skirtingas vaidmuo, kurį gamybinio kapitalo elementai vaidina darbo procese, sudaro tik pradinį tašką skirtumo tarp pagrindinio ir nepagrindinio kapitalo, bet ne patį šį skirtumą, kaip jau aišku iš to, kad tas skirtumas vienodu mastu egzistuoja visiems gamybos būdams, kapitalistiniams ir nekapitalistiniams. Bet šį skirtingą medžiaginį santykį atitinka tam tikri *vertės perėjimo* į produktą būdai, o pastaruosius savo ruožtu atitinka skirtingas vertės padengimas parduodant produktą; ir vien tai sudaro aną skirtumą. Tuo būdu kapitalas yra pagrindinis ne todėl, kad jis įtvirtintas darbo priemonėse, bet todėl, kad dalis jo vertės, įdėtos į darbo priemones, pasilieka įtvirtinta jose, kai kita dalis cirkuliuoja kaip produkto vertės sudėtinė dalis.

«Jeigu jis (kapitalas) naudojamas pelnui ateityje gauti, jis turi jį duoti arba likdamas pas savininką, arba pereidamas į kitas rankas. Pirmuoju atveju tai yra pagrindinis, antruoju — apyvartinis kapitalas» (189 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкриз, 1935, 237 psl.]

Pirmiausia čia krinta į akis šiurkščiai empirinis pelno supratimas, kuris atspindi paplitusias vidutiniško kapitalisto pažiūras ir visiškai prieštarauja gilesnei ezoterinei A. Smito pažiūrai. Produkto kainoje padengiama tiek medžiagų kaina, tiek ir darbo jėgos kaina, bet kartu ir toji darbo įrankių vertės dalis, kuri perkeliama į produktą dėl jų nusidėvėjimo. Iš šio padengimo jokia būdu dar nesudaro pelnas. Priklausomai nuo to, ar produktui pagaminti avansuota vertė yra padengiama, tą produktą parduodant, ištisi ar dalimis, iš karto ar palaipsniui, tegali keistis tik padengimo būdas ir laikas; bet abiem atvejais tai yra vertės padengimas ir jis anaipol nepavirsta pridėdamosios vertės kūrimu. Pagrindą čia sudaro įprastinė pažiūra, kad pridėdamoji vertė, — kadangi ji realizuojama tikrai parduodant produktą, per jo cirkuliaciją, — ir atsirasti tegalinti tik iš pardavimo, iš cirkuliacijos. Iš tikrųjų tariamai skirtingas pelno atsiradimo būdas šiuo atveju tėra tik neteisingas išreiškimas to fak-

to, kad įvairūs gamybinio kapitalo elementai vaidina skirtingą vaidmenį, kaip gamybiniai elementai nevienodai funkcionuoja darbo procese. Ir pagaliau šis skirtingumas kildinamas ne iš darbo proceso arba vertės didinimo proceso, ne iš paties gamybinio kapitalo funkcijos, bet teturi tik subjektyvią reikšmę atskiram kapitalistui, kuriam viena kapitalo dalis yra naudinga vienu, kita — kitu atžvilgiu.

Priešingai, Kenė šiuos skirtingumus kildino iš paties reprodukcijos proceso ir jo būtinų dėsningumų. Kad šis procesas galėtų vykti nenutrūkstamai, per metus pagaminto produkto vertė turi kasmet ištiesai padengti kasmetinių avansų vertę, o pagrindinio kapitalo [Anlagekapital] vertė turi būti padengiama tik dalimis, tad tik per eilę metų, pvz., dešimtmetį, ji ištiesai padengiama ir, vadinasi, ištiesai atgaminama (pakeičiama naujais tos pačios rūšies egzemplioriais). Tuo būdu A. Smitas žengia didelį žingsnį atgal palyginti su Kene.

Vadinasi, pagrindiniam kapitalui apibrėžti A. Smitui tepasilieka viena: tai — darbo priemonės, kurios priešingai produktams, kuriuos sukurti jos padeda, nekeičia savo formos gamybos procese ir naudojamos gamyboje tol, kol pasidaro nebetinkamos. Kartu užmirštama, kad visi gamybinio kapitalo elementai savo natūraline forma (kaip darbo priemonės, medžiagos ir darbo jėga) nuolat stovi priešais produktą ir kaip prekė cirkuliuojantį produktą; taip pat užmirštama, kad skirtumą tarp dalies, susidedančios iš medžiagų ir darbo jėgos, ir dalies, susidedančios iš darbo priemonių, darbo jėgos atžvilgiu tesudaro vien tai, kad ji nuolat iš naujo perkama (bet ne visam savo egzistavimo laikui, kaip perkamos darbo priemonės), o medžiagų atžvilgiu šį skirtumą tesudaro tai, kad darbo procese funkcionuoja ne tie patys tolygūs, bet visuomet nauji tos pačios rūšies egzemplioriai. Kartu lengvai susidaro neteisingas įspūdis, kad pagrindinio kapitalo vertė nedalyvaujanti cirkuliacijoje, nors A. Smitas, žinoma, anksčiau yra nurodęs, kad pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas sudaro dalį produktų kainos.

Priešpastatydamas apyvartinį kapitalą pagrindiniam, A. Smitas nepaaiškina, kad šis priešingumas tik tiek teegzistuoja, kiek apyvartinis kapitalas yra toji gamybinio kapitalo sudėtinė dalis, kuri turi būti *ištiesai* padengta iš produkto vertės, vadinasi, turi ištiesai dalyvauti jo metamorfozėse, o pagrindinio kapitalo atžvilgiu to nėra. Vietoj to jis painioja apyvartinį kapitalą su tomis formomis, kurias kapitalas įgauna, pereidamas iš gamybos sferos į cirkuliacijos sferą, kaip prekinis kapitalas ir piniginis kapitalas. Bet abi šios formos, prekinis kapitalas ir piniginis kapitalas, vienodai yra tiek pagrindinių, tiek ir apyvartinių gamybinio kapitalo sudėtinųjų dalių vertės reišėkėjai. Abi jos yra cirkuliacijos kapitalas priešingai gamybiniam kapitalui, bet ne apyvartinis (tekamasis) kapitalas priešingai pagrindiniam.

Pagaliau visiškai neteisinga pažiūra, kad pagrindinis kapitalas kurias pelną, pasilikdamas gamybos procese, o apyvartinis, pasitraukdamas iš gamybos proceso ir cirkuliuodamas cirkuliacijos

sferoje, — priveda štai prie ko: ta vienoda forma, kurią *apyvartoje* įgauna kintamasis kapitalas ir apyvartinė pastoviojo kapitalo sudėtinė dalis, slepia esminį jų skirtingumą *vertės didinimo* ir pridamosios vertės kūrimo procese, ir tuo būdu visa kapitalistinės gamybos paslaptis dar labiau užtemdoma. Bendras pavadinimas «apyvartinis kapitalas» panaikina šį esminį skirtingumą. Vėlesnioji ekonomija šiuo atžvilgiu nuėjo dar toliau, laikydama esminiu ir vieninteliu skirtinu priešingumu ne priešingumą tarp pastoviojo ir kintamojo, bet tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo.

Pažymėjęs pagrindinį ir apyvartinį kapitalą kaip du skirtingus kapitalo įdėjimo būdus, iš kurių kiekvienas kaip toks duoda pelną, A. Smitas sako: «Joks pagrindinis kapitalas negali duoti kokių nors pajamų kitaip, kaip tik su apyvartinio kapitalo pagalba. Naudingiausios mašinos ir darbo įrankiai negali nieko pagaminti be apyvartinio kapitalo, tiekiančio medžiagas, kurias jie apdirba, ir pragyvenimo reikmenis darbininkams, kurie juos panaudoja» (188 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 235 psl.]

Cia paaiškėja, ką reiškia ankstesni išsireiškimai: «yield a revenue», «make a profit» [«duoda pajamas», «duoda pelną»] ir t. t.; būtent, tai reiškia, kad abi kapitalo dalys yra produkto kūrėjai.

Dabar A. Smitas pateikia šį pavyzdį: «Ta nuomininko kapitalo dalis, kuri sunaudojama žemės ūkio padargams, yra pagrindinis kapitalas, o ta, kuri sunaudojama darbo užmokesčiui ir jo darbininkams išlaikyti, yra apyvartinis kapitalas». (Čia skirtumas tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo teisingai suvedamas vien tiktai į įvairių gamybinio kapitalo sudėtinių dalių skirtingą cirkuliaciją, į skirtingą jų apyvartą.) «Nuomininkas gauna pelną iš pirmojo, būdamas jo valdytojas, o iš antrojo — skirdamasis su juo. Jo darbinių gyvulių kaina, arba vertė, yra pagrindinis kapitalas» (čia ir vėl teisinga tai, kad skirtingumo pagrindu laikoma vertė, o ne medžiaginis elementas) «lygiai taip pat, kaip ir jo ūkio padargų kaina; gyvulių laikymui sunaudojami pašarai yra apyvartinis kapitalas, kaip ir lėšos darbininkams laikyti. Nuomininkas gauna pelną, turėdamas darbinius gyvulius ir skirdamasis su jų išlaikymui reikalingais produktais». (Nuomininkas pasilaiko gyvulių pašarus, jų neparduoda. Jis suvartoja juos gyvuliams šerti, panaudodamas pačius gyvulius kaip darbo įrankius. Skirtumas tėra tik toks: pašarai, kurie skiriami gyvuliams išlaikyti, yra suvartojami ištisai ir nuolat turi būti atnaujunami betarpiškai iš žemės ūkio produkto arba jį parduodant, o patys gyvuliai tepakeičiami tiktai tiek, kiek atskiri jų egzemplioriai darosi nedarbingi.) «Ir kaina ir išlaikymas gyvulių, kurie perkami ir nupenimi ne darbui, bet pardavimui, yra apyvartinis kapitalas. Nuomininkas gauna savo pelną, skirdamasis su jais». (Kiekvienas prekių gamintojas, vadinasi, ir kapitalistinis gamintojas, parduoda savo produktą, savo gamybos proceso rezultata, bet dėl to tas produktas dar nepasidaro nei pagrindinė, nei apyvartinė jo *gamybinio* kapitalo dalis. Priešingai, dabar jo produktas turi tokią formą, kuria jis yra

ištumtas iš gamybos proceso ir turi funkcionuoti kaip prekinis kapitalas. Penimieji gyvuliai funkcionuoja gamybos procese kaip žaliava, o ne kaip darbo įrankis, kaip, pvz., darbiniai gyvuliai. Dėl to jie įeina į produktą kaip substancija, ir visa jų vertė perkeliama į produktą, kaip ir pagalbinių medžiagų {pašarų} vertė. Kaip tik dėl to jie ir yra apyvartinė gamybinio kapitalo dalis, o visai ne dėl to, kad parduotasis produktas — nupenėti gyvuliai — čia turi tą pačią natūralinę formą, kaip žaliava, t. y. dar nupenėti gyvuliai. Tai yra atsitiktinumas. Bet kartu A. Smitas iš šio pavyzdžio galėtų pamatyti, kad ne daiktinis gamybos elemento pobūdis, bet jo funkcija gamybos procese apsprendžia jame esančią vertę kaip pagrindinę ar apyvartinę.) «Taip pat ir visa sėklų vertė yra pagrindinis kapitalas. Nors jos visą laiką kilnojamos iš svirno į lauką ir atgal, jos niekad nekeičia savininko [it never changes masters] ir, vadinasi, tikrąja šio žodžio prasme necirkuliuoja. Nuomininkas gauna savo pelną ne iš jų pardavimo, bet dėl jų daugėjimo». [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 232—233 psl.]

Cia labai ryškiai išskyla visas Smito nustatyto skirtumo beprasmiškumas. Pagal jo teoriją sėklos būtų pagrindinis kapitalas, jei neįvyktų change of masters [savininko pasikeitimas], t. y. jei sėklos būtų betarpiškai padengiamos iš metinio produkto, tiesiog išskaitomos iš produkto. Tačiau jos būtų apyvartinis kapitalas, jei visas produktas būtų parduodamas ir dalis jo vertės būtų suvartojama sėkloms iš kito savininko pirkti. Vienu atveju įvyksta change of masters [savininko pasikeitimas], antru jis neįvyksta. Smitas čia vėl painioja apyvartinį kapitalą su prekinio kapitalu. Produktas yra medžiaginis prekinio kapitalo reiškėjas. Bet, žinoma, tas reiškėjas tėra tik ta jo dalis, kuri iš tikrųjų stoja į cirkuliaciją ir neįeina vėl betarpiškai į tą patį gamybos procesą, iš kurio ji yra išėjusi kaip produktas.

Ar sėklos betarpiškai išskaitomos kaip produkto dalis ar parduodamas visas produktas ir dalis jo vertės paverčiama iš šalies pirktoomis sėklomis, abiem atvejais tėra tik vertės padengimas, ir tuo padengimu nesukuriamas joks pelnas. Vienu atveju sėklos kartu su likusia produkto dalimi stoja kaip prekė į cirkuliaciją, antru atveju jos figūruoja tik buhalterijoje kaip avansuotojo kapitalo vertės sudėtinė dalis. Bet abiem atvejais jos pasilieka apyvartinė gamybinio kapitalo sudėtinė dalis. Jos ištiesai suvartojamos gaminant produktą ir ištiesai turi būti padengtos iš jo, kad būtų galima reprodukcija.

«Vadinasi, žaliava ir pagalbinės medžiagos netenka tos savarankiškos formos, kuria jos buvo stojusios į darbo procesą kaip vartojamosios vertės. Kitaip yra su darbo priemonėmis tikrąja to žodžio prasme. Įrankis, mašina, fabriko pastatas, statinė ir t. t. darbo procese tarnauja tik tol, kol jie išlaiko savo pirminę formą, kol jie rytoj gali stoti į darbo procesą ta pačia forma, kaip ir vakar. Kaip savo gyvenimo, darbo proceso, metu jie produkto atžvilgiu išlaiko savo savarankišką formą, taip jie išlaiko ją ir po savo mirties.

Mašinų, įrankių, fabriko pastatų ir t. t. lavonai, kaip ir anksčiau, tebeegzistuoja atskirai nuo produktų, kuriuos sukurti jie padėjo («Kapitalas», I knyga, VI skirsnis). [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 184 psl.]

Siuos skirtingus gamybos priemonių panaudojimo produktui sukurti būdus, kai vienos gamybos priemonės išlaiko savo savarakišką formą produkto atžvilgiu, o kitos ją keičia arba visiškai jos netenka, šį skirtingumą, savybingą darbo procesui kaip tokiam, nors jo tikslas būtų patenkinti vien tiktai savus, pvz., patriarchalinės šeimos poreikius, be jokių mainų, be prekinės gamybos, A. Smitas vaizduoja klaidingai, nes jis, pirma, įveda šiam atvejui visiškai nepritaikomą pelno apibrėžimą, kad vienos gamybos priemonės duoda savininkui pelną, išlaikydamos savo formą, kitos — jos netekdamos; nes jis, antra, tam tikros gamybos elementų dalies kitimus darbo procese painioja su ta formų kaita, kuri savybinga produktų mainams, prekių cirkuliacijai (pirkimas ir pardavimas) ir kuri kartu apima cirkuliuojančiųjų prekių savininkų pasikeitimą.

Apyvartos prielaida yra ta, kad reprodukcijai tarpininkauja cirkuliacija, t. y. produkto pardavimas, jo pavirtimas į pinigus ir pavirtimas atgal iš pinigų į jo gamybos elementus. Bet kadangi kapitalistiniame gamintojų dalis jo paties produkto betarpiškai vėl yra gamybos priemonė, tai gamintojas lyg parduoda produktą sau pačiam, ir kaip tik taip ši operacija figūruoja jo buhalterijoje. Vadinasi, ši reprodukcijos dalis realizuojasi ne per cirkuliaciją, o betarpiškai. Bet toji produkto dalis, kuri tuo būdu vėl yra gamybos priemonė, padengia apyvartinį kapitalą, o ne pagrindinį, kadangi 1) apyvartinio kapitalo vertė ištiesai įeina į produktą ir 2) kadangi jis in natura turi būti ištiesai padengiamas nauju egzempliorium iš naujo produkto.

A. Smitas mums sako, iš ko susideda apyvartinis ir pagrindinis kapitalas. Jis išvardija tuos daiktus, tuos medžiaginius elementus, kurie sudaro pagrindinį kapitalą, ir tuos, kurie sudaro apyvartinį kapitalą, tarytum tokia paskirtis būtų daiktams savybinga medžiagiškai, iš prigimties, o ne išplauktų, priešingai, iš tam tikros šių daiktų funkcijos kapitalistiniame gamybos procese. Tačiau ir tame pačiame skirsnyje (II knyga, I skirsnis) jis pažymi, kad nors tam tikras daiktas, pvz., gyvenamasis namas, skirtas betarpiškam naudojimui, «gali duoti pajamų savo savininkui ir tokiu būdu atlikti jam kapitalo funkciją, bet jis negali duoti jokių pajamų visuomenei arba atlikti jai kapitalo funkciją, ir visos tautos pajamos niekad negali būti tokiu būdu bent kiek padidintos» (186 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 233 psl.] Vadinasi, čia A. Smitas visiškai aiškiai pareiškia mintį, kad savybė būti kapitalu priklauso daiktams ne kaip tokiems ir ne bet kuriomis aplinkybėmis, bet yra funkcija, kurią jie, priklausomai nuo aplinkybių, čia vykdo, čia nevykdo. Bet kas teisinga aplamai kapitalo atžvilgiu, teisinga ir jo padalinių atžvilgiu.

Tie patys daiktai sudaro apyvartinio ar pagrindinio kapitalo sudėtinę dalį priklausomai nuo to, kokią funkciją jie atlieka darbo procese. Pavyzdžiui, gyvuliai, kaip darbiniai gyvuliai (darbo priemonė), yra medžiaginis pagrindinio kapitalo įkūnijimas; priešingai, kaip mėšai penimi gyvuliai (žaliava) jie yra nuomininko apyvartinio kapitalo sudėtinė dalis. Iš antros pusės, tas pats daiktas gali čia funkcionuoti kaip gamybinio kapitalo sudėtinė dalis, čia priklausyti betarpiško vartojimo fondui. Pavyzdžiui, namas, funkcionuodamas kaip darbo patalpa, yra pagrindinė gamybinio kapitalo sudėtinė dalis; funkcionuodamas kaip gyvenamasis namas, jis visai neturi kapitalo formos, bet yra tiesiog gyvenamasis namas. Tos pačios darbo priemonės daugeliu atvejų gali funkcionuoti čia kaip gamybos priemonės, čia kaip vartojimo reikmenys.

Tokia yra viena iš klaidų, išplaukiančių iš Smito pažiūrų: būdingos pagrindinio ir apyvartinio kapitalo savybės laikomos daiktams priklausančiomis savybėmis. Jau darbo proceso analizė («Kapitalas», I knyga, V skirsnis) parodo, kaip darbo priemonių, darbo medžiagos, produkto apibrėžimas keičiasi priklausomai nuo skirtingų vaidmenų, kuriuos tas pats daiktas vaidina šiame procese. Bet pagrindinio ir nepagrindinio kapitalo apibrėžimas savo ruožtu remiasi tam tikrais vaidmenimis, kuriuos šie elementai vaidina darbo procese, vadinasi, ir vertės kūrimo procese.

Be to, išvardijant daiktus, iš kurių susideda pagrindinis ir apyvartinis kapitalas, visiškai paaiškėja, kad A. Smitas supainioja skirtumą tarp pagrindinių ir apyvartinių kapitalo sudėtinių dalių, galiojančių ir turinčių prasmę tik gamybinio kapitalo (gamybinę formą turinčio kapitalo) atžvilgiu, su skirtumu tarp gamybinio kapitalo ir tų formų, kurias kapitalas turi savo cirkuliacijos procese: prekinio kapitalo ir piniginio kapitalo. Jis toje pačioje vietoje sako (187, 188 psl.): «Apyvartinis kapitalas susideda... iš maisto, medžiagų ir visokių rūšių pagamintų produktų, esančių atitinkamų pardavėjų rankose, ir iš pinigų, reikalingų jiems cirkuliuoti ir jiems paskirstyti...» [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкономиз, 1935, 235 psl.] — Iš tikrųjų, atidžiau įsižiūrėję, mes pamatysime, kad čia, priešingai tam, kas anksčiau pasakyta, apyvartinis kapitalas vėl sutapatinamas su prekinio kapitalu ir piniginiu kapitalu, t. y. su dviem kapitalo formomis, kurios visiškai nepriklauso gamybos procesui, kurios sudaro ne apyvartinį (tekamąjį) kapitalą priešingai pagrindiniam, bet cirkuliacijos kapitalą priešingai gamybiniam kapitalui. Tikrai *šalia* šių kapitalo formų figūruoja gamybinio kapitalo sudėtinės dalys, kurios yra avansuotos medžiagoms (žaliavoms arba pusfabrikačiams) ir iš tikrųjų yra įjungtos į gamybos procesą. A. Smitas sako:

«... Trečioji ir paskutinė iš trijų dalių, į kurias natūraliai pasiskirsto visa visuomenės atsarga, yra apyvartinis kapitalas, kuriam būdinga tai, kad jis teduoda pajamas tiktai cirkuliuodamas arba keisdamas savininkus. Jis savo ruožtu susideda iš keturių

dalių: 1) iš pinigų. . .» (Bet pinigai niekad nėra gamybinio, gamybos procese funkcionuojančio kapitalo forma. Jie visada tėra tik viena iš formų, kurias kapitalas įgauna savo cirkuliacijos procese); «2) iš maisto atsargų, kurias turi mėsininkas, gyvulių verslininkas, žemės nuomininkas. . . ir kurias parduodami jie tikisi gauti pelną. . .» — «3) iš medžiagų, visiškai žalių arba daugiau ar mažiau apdirbtų, kurios yra skirtos drabužiams, apyvokos daiktams gaminti, pastatams statyti, bet gamyboje dar nėra įgavusios vienos iš šių trijų formų ir pasilieka ūkininkų, fabrikantų, šilko, gelumbės, statybinės miško medžiagos pirklių, stalių bei dailidžių, plytininkų ir t. t. rankose»; ir pagaliau «4) iš gaminių, jau pagamintų ir išbaigtų, bet dar tebesančių pirklio arba fabrikančio rankose». [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 235 psl.]

2 ir 4 punktuose tėra tik produktai, kurie kaip tokie yra išstumti iš gamybos proceso ir turi būti parduoti; trumpai tariant, tai — produktai, kurie dabar funkcionuoja kaip prekės, dėl to atitinkamai kaip prekinis kapitalas, vadinasi, turi tokią formą ir užima tokią vietą procese, jog nesudaro gamybinio kapitalo elemento, nepriklausomai nuo to, kokia yra jų galutinė paskirtis, t. y. ar jie sutinkamai su tuo tikslu, kuriam turi tarnauti (vartojamoji vertė), pagaliau įeina į individualinį vartojimą ar į gamybinį vartojimą. 2 punkte šie produktai yra maisto reikmenys, 4 punkte — visi kiti pagaminti produktai, kurie, vadinasi, ir vėl susideda iš pagamintų darbo priemonių arba pagamintų vartojimo reikmenų (kitų, negu 2 punkte esantieji maisto reikmenys).

Kad Smitas kartu kalba ir apie pirkli, tai tik parodo jo painiavą. Jei gamintojas pardavė pirkliui savo produktą, tai produktas jau aplamai nebesudaro jokios jo kapitalo formos. Tiesa, visuomenės požiūriu tai vis dar tebėra prekinis kapitalas, nors jis jau yra kitose rankose, o ne savo gamintojo rankose; bet kaip tik dėl to, kad jis yra prekinis kapitalas, jis negali būti nei pagrindinis, nei apyvartinis kapitalas.

Kiekvienoje gamyboje, kurios tikslas nėra betarpiškas paties gamintojo vartojimas, produktas turi cirkuliuoti kaip prekė, t. y. turi būti parduotas, ne tam, kad iš to būtų gautas pelnas, bet tam, kad gamintojas aplamai galėtų gyventi. Esant kapitalistinei gamybai, prie to dar prisideda ta aplinkybė, kad parduodant prekę realizuojama ir joje esanti pridėjamoji vertė. Produktas prekės pavidalu išeina iš gamybos proceso ir dėl to nėra nei pagrindinis, nei apyvartinis jo elementas.

Beje, A. Smitas čia paneigia pats save. Visi pagaminti produktai, nepriklausomai nuo to, kokia yra jų medžiaginė forma arba jų vartojamoji vertė, jų naudingas efektas, čia yra prekinis kapitalas, t. y. kapitalas viena iš tų formų, kurios priklauso cirkuliacijos procesui. Būdami šios formos, jie visai nėra jų savininko gamybinio kapitalo sudėtinės dalys; žinoma, tai anaipol netrukdo tam, kad, būdami parduoti, jie pirkėjo rankose *pasidarytų* gamybinio kapitalo

sudėtinėmis dalimis, vis vien apyvartinėmis ar pagrindinėmis. Tuo būdu čia pasirodo, kad tie patys daiktai, kurie tam tikrą laiką stoja rinkoje kaip prekinis kapitalas priešingai gamybiniam kapitalui, vėliau, paimti iš rinkos, gali funkcionuoti arba nefunkcionuoti kaip apyvartinės arba pagrindinės gamybinio kapitalo sudėtinės dalys.

Medvilnės verpyklos savininko produktas — verpalai — yra prekinė jo kapitalo forma, yra prekinis kapitalas jam. Verpalai negali vėl funkcionuoti kaip jo gamybinio kapitalo sudėtinė dalis — nei kaip darbo medžiaga, nei kaip darbo priemonė. Bet audimo fabriko savininkui, kuris pirko tuos verpalus, jie įjungiami į jo gamybinį kapitalą kaip viena iš apyvartinių jo sudėtinių dalių. Verpyklos savininkui verpalai yra dalies jo tiek pagrindinio, tiek ir apyvartinio kapitalo vertės reiškėjas (pridedamąją vertę mes paliekame nuošalyje). Lygiai taip pat mašina, kaip mašinų fabriko produktas, yra prekinė jo kapitalo forma, prekinis kapitalas jam; ir kiek ji išlaiko šią formą, ji nėra nei apyvartinis, nei pagrindinis kapitalas. Kai ji parduota vienam iš fabrikantų, panaudojančių ją savo gamyboje, ji pasidaro pagrindinė gamybinio kapitalo dalis. Net tuo atveju, jei produktas turi tokią vartojamąją formą, kad jis iš dalies gali kaip gamybos priemonė vėl įeiti į tą patį procesą, iš kurio jis ką tik išėjo, kaip, pvz., anglis anglies gavyboje, — net čia kaip tik ta produkto — anglies — dalis, kuri skirta parduoti, nėra nei apyvartinis, nei pagrindinis kapitalas, ji yra prekinis kapitalas.

Iš antros pusės, produktas gali turėti tokią vartojamąją formą, kad jis visiškai negalės sudaryti kokio nors gamybinio kapitalo elemento, nei kaip darbo medžiaga, nei kaip darbo priemonė. Tokie, pvz., yra kai kurie pragyvenimo reikmenys. Vis dėlto savo gamintojui produktas yra prekinis kapitalas, tiek pagrindinio, tiek ir apyvartinio kapitalo vertės reiškėjas; ar jis išreiškia pirmojo ar antrojo vertę, tai priklauso nuo to, ar ištiesai ar dalimis turi būti padengtas jam pagaminti panaudotas kapitalas, ar ištiesai ar dalimis jis perkelia savo vertę į produktą.

Pagal Smito išdėstymą 3 punkte figūruoja medžiagos (žaliavos, pusfabrikačiai, pagalbinės medžiagos), iš vienos pusės, ne kaip jau įjungta į gamybinį kapitalą sudėtinė dalis, bet iš tikrųjų tiksliai kaip speciali rūšis vartojamųjų verčių, iš kurių aplamai susideda visuomeninis produktas, kaip speciali prekių rūšis šalia 2 ir 4 punktuose išvardytų kitų medžiaginių visuomeninio produkto elementų, pragyvenimo reikmenų ir t. t. Iš antros pusės, tos žaliavos pateikiamos kaip įjungtos į gamybinį kapitalą ir, vadinasi, kaip jo elementai, esantieji gamintojo rankose. Paineja susidaro dėl to, kad jos iš dalies laikomos funkcionuojančiomis gamintojo rankose («ūkininkų, fabrikantų rankose» ir t. t.), o iš dalies funkcionuojančiomis pirklių («šilko, gelumbės, statybinės miško medžiagos pirklių») rankose, pirklių, kuriems jos tėra tik prekinis kapitalas, o ne gamybinio kapitalo sudėtinės dalys.

Iš tikrųjų A. Smitas, čia išvardydamas apyvartinio kapitalo elementus, visiškai užmiršta skirtumą tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo, tegaliojantį tik gamybinio kapitalo atžvilgiu. Priešingai, prekinį kapitalą ir piniginį kapitalą, t. y. abi cirkuliacijos procesui priklausančias kapitalo formas, jis priešpastato gamybiniam kapitalui, bet ir tai nesąmoningai.

Pagaliau būdingą, kad A. Smitas, išvardydamas apyvartinio kapitalo sudėtines dalis, užmiršta darbo jėgą. Ir to priežastis yra dvejopa.

Mes ką tik matėme, kad, paliekant nuošalyje piniginį kapitalą, apyvartinis kapitalas jo teorijoje tėra tik kitoks prekinio kapitalo pavadinimas. Bet kadangi darbo jėga cirkuliuoja rinkoje, ji nėra kapitalas, nėra jokia prekinio kapitalo forma. Ji apšiamai nėra kapitalas; o darbininkas nėra kapitalistas, nors jis ir gabena į rinką prekę, būtent — savo paties kailį. Tiktai po to, kai darbo jėga jau yra parduota ir įjungta į gamybos procesą, — vadinasi, tiktai po to, kai ji nustojo cirkuliuoti kaip prekė, — ji pasidaro gamybinio kapitalo sudėtine dalimi: kintamuoju kapitalu kaip pridėdamosios vertės šaltiniu, apyvartine gamybinio kapitalo sudėtine dalimi jai sunaudotos kapitalo vertės apyvartos atžvilgiu. Kadangi Smitas čia painioja apyvartinį kapitalą su prekinio kapitalu, tai jis darbo jėgos negali priskirti savo apyvartinio kapitalo rubrikai. Dėl to kintamasis kapitalas čia turi tų prekių, kurias darbininkas perka už savo darbo užmokesį, pragyvenimo reikmenų, formą. Šia forma kapitalo vertė, sunaudota darbo užmokesčiui, priklauso, pasak Smito, apyvartiniam kapitalui. Bet tai, kas įjungta į gamybos procesą, yra darbo jėga, yra pats darbininkas, o ne pragyvenimo reikmenys, kuriais darbininkas palaiko savo egzistavimą. Beje, mes jau esame matę (I knyga, XXI skirsnis), kad visuomenės požiūriu paties darbininko atgaminimas per jo individualinį vartojimą taip pat priklauso prie visuomeninio kapitalo reprodukcijos proceso. Bet to negalima pasakyti apie atskirą, savyje uždarą gamybos procesą, kurį mes čia nagrinėjame. «Acquired and useful abilities» (187 psl.) [«Igytiniai ir naudingi sugebėjimai»], kuriuos Smitas pateikia pagrindinio kapitalo rubrikoje, iš tikrųjų sudaro apyvartinio kapitalo sudėtines dalis, kadangi tai yra samdomojo darbininko «abilities» [sugebėjimai] ir darbininkas yra pardavęs savo darbą kartu su savo «abilities».

Didelė Smito klaida yra ta, kad jis visą visuomeninį turtą dalija į: 1) betarpiško vartojimo fondą, 2) pagrindinį kapitalą, 3) apyvartinį kapitalą. Pagal tai visą turtą reikėtų padalyti į: 1) vartojimo fondą, kuris visiškai nesudaro dalies funkcionuojančiojo visuomeninio kapitalo, nors atskiros jo dalys visada *galėtų* funkcionuoti kaip kapitalas, ir 2) kapitalą. Viena turto dalis pagal tai funkcionuoja kaip kapitalas, kita dalis — kaip nekapitalas, arba kaip vartojimo fondas. Vadinasi, kiekvienam kapitalui čia yra neišvengiama būtinybė būti arba pagrindiniu arba apyvartiniu kapitalu, kaip kiekvienam žinduoliui iš prigimties yra būtina būti arba patinu arba pa-

tele. Tačiau mes matėme, kad priešingumas tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo tegali būti taikomas tik *gamybinio* kapitalo elementams, kad, vadinasi, šalia jų dar yra labai žymi kapitalo masė — prekinis kapitalas ir piniginis kapitalas,— kuri turi tokią formą, jog *negali būti* nei pagrindinis, nei apyvartinis kapitalas.

Kadangi visa kapitalistiniu pagrindu pagamintų visuomenės produktų masė rinkoje cirkuliuoja kaip prekinis kapitalas,— išskyrus tą produkto dalį, kuri savo natūraline forma, betarpiškai, be pardavimo arba pirkimo, vėl yra atskirų kapitalistinių gamintojų vartojama kaip gamybos priemonės, tai aišku, kad iš prekinio kapitalo turi būti išimti tiek pagrindiniai ir apyvariniai gamybinio kapitalo elementai, tiek ir visi vartojimo fondo elementai. Iš tikrųjų tai reiškia, kad gamybos priemonės ir vartojimo reikmenys kapitalistinės gamybos pagrindu iš pradžių pasireiškia kaip prekinis kapitalas, nors jų paskirtis būtų vėliau tarnauti kaip vartojimo reikmenys arba gamybos priemonės; lygiai taip pat net darbo jėga rinkoje turi prekės formą, nors ir ne prekinio kapitalo formą.

Iš to kyla ši nauja A. Smito painiava. Jis sako:

«Iš šių keturių dalių» (apyvartinio kapitalo, t. y. kapitalo, turinčio prekinio kapitalo ir piniginio kapitalo formas, priklausančias cirkuliacijos procesui,— dvi dalys, kurios pavirsta į keturias dėl to, kad Smitas prekinio kapitalo sudėtinės dalis ir vėl skiria remdamasis medžiaginėmis požymiais),— «iš šių keturių dalių trys dalys — maistas, medžiagos ir pagaminti produktai — reguliariai kasmet arba ilgesniais ar trumpesniais negu metai laikotarpiais yra paaimamos iš apyvartinio kapitalo ir įdedamos į pagrindinį kapitalą arba į atsargas, skirtas betarpiškam vartojimui. Kiekvienas pagrindinis kapitalas pradžioje atsiranda iš apyvartinio kapitalo ir turi būti nuolat iš to paties šaltinio papildomas. Visos naudingos mašinos ir darbo įrankiai pradžioje atsiranda iš apyvartinio kapitalo, kuris tiekia medžiagas, iš kurių jie gaminami, ir pragyvenimo reikmenis juos gaminantiems darbininkams. Lygiai taip pat yra reikalingas tos pačios rūšies kapitalas jiems nuolat tvarkingai užlaikyti» (188 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 235 psl.]

Išskyrus produkto dalį, kurią gamintojai betarpiškai vėl vartoja kaip gamybos priemones, kapitalistinės gamybos atžvilgiu galioja šis bendras teiginys: visi produktai ateina į rinką kaip prekės ir dėl to kapitalistui cirkuliuoja kaip prekinė jo kapitalo forma, kaip prekinis kapitalas, nepriklausomai nuo to, ar turi ir ar gali šie produktai pagal savo natūralinę formą, pagal savo vartojamąją vertę, funkcionuoti kaip gamybinio kapitalo (gamybos proceso) elementai, t. y. kaip gamybos priemonės ir, vadinasi, kaip pagrindiniai arba apyvariniai gamybinio kapitalo elementai; ar jie tegali būti naudojami tik kaip individualinio, o ne gamybinio vartojimo reikmenys. Visi produktai kaip prekės metami į rinką; dėl to visos gamybos priemonės ir visi vartojimo reikmenys, visi gamybinio ir

individualinio vartojimo elementai turi būti vėl kaip prekės perkant paimti iš rinkos. Sis triuizmas, žinoma, yra teisingas. Vadinasi, tai vienodai taikytina tiek pagrindiniams, tiek ir apyvartiniams gamybinio kapitalo elementams, darbo priemonėms ir darbo medžiagoms visomis jų formomis. (Be to, čia yra užmiršta, kad esama gamybinio kapitalo elementų, kurie pačios gamtos yra duoti, vadinasi, nėra produktai.) Mašina perkama rinkoje lygiai taip pat, kaip ir medvilnė. Bet iš to anaipol neišeina, kad kiekvienas pagrindinis kapitalas pradžioje atsiranda iš apyvartinio kapitalo, — tai išeina tik iš to, kad Smitas painioja cirkuliacijos kapitalą su apyvartiniu, arba tekamuoju, t. y. nepagrindiniu kapitalu. Ir, be to, Smitas pats save paneigia. Mašinos kaip prekė sudaro, anot jo paties žodžių, dalį 4 punkte nurodyto apyvartinio kapitalo. Tuo būdu tai, kad jos kyla iš apyvartinio kapitalo, tereiškia, kad jos funkcionavo kaip prekinis kapitalas anksčiau, negu jos pradėjo funkcionuoti kaip mašinos, bet kad medžiagiškai jos kyla iš pačių savęs; lygiai taip pat medvilnė kaip verpyklos savininko kapitalo apyvartinis elementas kyla iš rinkoje cirkuliuojančios medvilnės. Bet jei Smitas savo tolesniame dėstyme pagrindinį kapitalą kildina iš apyvartinio kapitalo, remdamasis tuo, kad mašinų gamybai yra reikalingas darbas ir žaliavos, tai, pirma, mašinoms gaminti taip pat yra reikalingos darbo priemonės, t. y. pagrindinis kapitalas, ir, antra, žaliavoms gaminti taip pat reikalingas pagrindinis kapitalas, mašinos ir t. t., nes gamybinis kapitalas visada apima darbo priemones, bet ne visada darbo medžiagą. Jis pats tuojau po to sako: «Žemės, kasyklų ir žvejybos verslovių eksploatavimui reikalingas tiek pagrindinis, tiek ir apyvartinis kapitalas» (vadinasi, jis sutinka, kad ne tik apyvartinis, bet ir pagrindinis kapitalas yra reikalingas žaliavoms gaminti); «ir» (čia nauja klaida) «jų produktas padengia su pelnu ne tik šiuos kapitalus, bet ir *aplamai visus visuomenės kapitalus*» (188 psl.). [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 236 psl.] Tai visiškai neteisinga. Jų produktas tiekia žaliavas, pagalbines medžiagas ir t. t. visoms kitoms pramonės šakoms. Bet jų vertė nepadengia visų kitų visuomeninių kapitalų vertės; ji padengia tik savo pačios kapitalo vertę (+pridedamoji vertė). Čia A. Smitui vėl atsiliepia fizokratų įtaka.

Visuomenės požiūriu yra teisinga, kad prekinio kapitalo dalis, susidedanti iš produktų, kurie legali būti naudojami tik kaip darbo priemonės, anksčiau ar vėliau iš tikrųjų funkcionuos kaip darbo priemonės, — jeigu tik jie nėra pagaminti aplamai be jokios naudos, jei nepasilieka neparduoti; kitaip sakant, kapitalistinės gamybos pagrindą tokios rūšies produktai, nustoję buvę prekėmis, pasidaro sutinkamai su savo paskirtimi pagrindinės visuomeninio gamybinio kapitalo dalies tikraisiais elementais.

Čia matome skirtumą, išplaukiantį iš natūralinės produkto formos.

Pavyzdžiui, verpimo mašina neturi vartojamosios vertės, jeigu ji nepanaudojama verpimui, nepanaudojama kaip gamybos elementas, vadinasi, kapitalistiniu požiūriu nefunkcionuoja kaip pagrindinė gamybinio kapitalo sudėtinė dalis. Bet verpimo mašina yra judama. Ji gali būti išvežta iš šalies, kurioje yra pagaminta, ir parduota svetimoje šalyje mainais, tiesiogiai ar netiesiogiai, į žaliavus ir t. t. ar į šampaną. Salyje, kur ji buvo pagaminta, ji tokiu atveju funkcionavo tik kaip prekinis kapitalas, bet anaipol nefunkcionavo — net ją pardavus — kaip pagrindinis kapitalas.

Priešingai, produktai, kurie, būdami surišti su žeme, yra priverstinai prie tam tikros vietos ir dėl to tegali būti panaudojami tik toje vietoje, pvz., fabriku pastatai, geležinkeliai, tiltai, tuneliai, dokai ir t. t., melioracijos ir t. t., — fiziškai negali būti išvežti tokiu pavidalu, kuriuo jie egzistuoja. Jie yra nejudami. Jie arba visai negali būti panaudoti, arba, jeigu jie yra parduoti, turi funkcionuoti kaip pagrindinis kapitalas toje šalyje, kurioje yra pagaminti. Savo kapitalistiniam gamintojui, kuris spekuliacijos sumetimais, turėdamas tikslą parduoti, stato fabrikus arba gerina žemę < arba rangovui, kuris komerciniais pagrindais tiesia geležinkelius ir stato tiltus >, — šitie daiktai yra jo prekinio kapitalo forma, vadinasi, pagal A. Smitą, apyvartinio kapitalo forma. Bet, nagrinėjami visuomenės požiūriu, šie daiktai, kad neliktų be naudos, turi pagaliau savo šalyje funkcionuoti kaip pagrindinis kapitalas jų buvimo vietoje fiksuotame gamybos procese. Iš to anaipol neišeina, kad nejudami daiktai kaip tokie jau savaime yra pagrindinis kapitalas; jie, kaip, pvz., gyvenamieji namai ir t. t., gali priklausyti vartojimo fondui ir tuo būdu iš viso nepriklausyti visuomeniniam kapitalui, nors jie sudaro elementą visuomeninio turto, kurio atžvilgiu kapitalas tėra tik dalis. Šių daiktų gamintojas, vartojant Smito posakį, gauna pelną juos parduodamas. Taigi, jie — apyvartinis kapitalas! Jais besinaudojantis žmogus, paskutinis jų pirkėjas, tegali juos eksploatuoti, tikslai panaudodamas juos gamybos procese. Taigi, jie — pagrindinis kapitalas!

Pavyzdžiui, geležinkelio nuosavybės titulai gali kasdien eiti iš rankų į rankas, ir jų savininkai, parduodami šiuos titulus net užsienyje, gali gauti pelną, — tad geležinkelio nuosavybės titulai, nors ne pats geležinkelis, gali būti eksportuojami. Vis dėlto patys tie daiktai toje šalyje, kur jie yra lokalizuoti, turi būti arba nenaudojami, arba funkcionuoti kaip pagrindinė gamybinio kapitalo sudėtinė dalis. Lygiai taip pat fabrikantas A gali gauti pelną parduodamas savo fabriką fabrikantui B, ir tai vis dėlto netrukdo fabrikui dabar, kaip ir anksčiau, funkcionuoti kaip pagrindiniam kapitalui.

Tuo būdu tam tikroje vietoje įtvirtintos, nuo žemės neatskiriamos darbo priemonės dėl pačios savo paskirties turi neišvengiamai funkcionuoti kaip pagrindinis kapitalas pačioje šalyje, nors savo gamintojui jos funkcionuoti kaip prekinis kapitalas, nesudarytų jo pagrindinio kapitalo elementų (pastarasis jam susideda iš darbo

priemonių, kurios jam reikalingos pastatams, geležinkeliams ir t. t. statyti). Bet iš to jokiū būdu neišplaukia priešinga išvada, kad pagrindinis kapitalas būtinai turįs susidėti iš nejudamų daiktų. Laisvas arba garvežys veikia tik judėdami; ir vis dėlto jie funkcionuoja — ne savo gamintojui, bet tam, kas juos eksploatuoja, — kaip pagrindinis kapitalas. Iš antros pusės, daiktai, kurie iš tikrųjų yra įtvirtinti gamybos procese, jame gyvena ir miršta ir, kartą stoję į jį, jau niekad iš jo nepasitraukia, yra apyvartinės gamybinio kapitalo sudėtinės dalys, — pvz., anglis, mašinos suvartojama gamybos procese, dujos, naudojamos fabriko pastatui apšviesti, ir t. t. Jie yra apyvartiniai ne dėl to, kad jie fiziškai kartu su produktu pasitraukia iš gamybos proceso ir cirkuliuoja kaip prekė, bet dėl to, kad jų vertė ištiesai įeina į prekės vertę, kurią pagaminti jie padeda, ir, vadinasi, ištiesai turi būti padengta parduodant prekę.

Iš ką tik cituotos A. Smito veikalo vietos tenka pažymėti dar šį sakinį: «Apyvartinis kapitalas, kuris tiekia... pragyvenimo reikmenis juos» (darbo įrankius ir mašinas) «gaminantiems darbininkams».

Fiziokratų teorijoje darbo užmokesčio pavidalu avansuota kapitalo dalis teisingai figūruoja avances annuelles [kasmetinių avansų] pavadinimu priešingai avances primitives [pirminiems avansams]. Iš antros pusės, jie kaip žemės nuomininko panaudojamo gamybinio kapitalo sudėtinę dalį nurodo ne pačią darbo jėgą, bet pragyvenimo reikmenis, kurie išduodami žemės ūkio darbininkams (the maintenance of the workmen [darbininkų išlaikymas], kaip sako Smitas). Tai yra glaudžiai susiję su jų specifine doktrina. Būtent, vertės dalį, kurią darbas prijungia produktui (visiškai taip pat, kaip ir tą vertės dalį, kurią produktui prijungia žaliavos, darbo įrankiai ir t. t., trumpai tariant, medžiaginės pastoviojo kapitalo sudėtinės dalys), jie tেলাiko tik lygia vertei tų pragyvenimo reikmenų, kurie apmokėti darbininkams ir kuriuos jie turi suvartoti savo kaip darbo jėgos funkcionavimui palaikyti. Atrasti skirtumą tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo fiziokratams neleido pati jų doktrina. Jei pridedamąją vertę gamina darbas (virš savo paties kainos atgaminimo), tai jis ją gamina pramonėje lygiai taip pat, kaip ir žemės ūkyje. Bet kadangi pagal fiziokratų sistemą darbas ją gamina tik vienoje gamybos šakoje, žemės ūkyje, tai ji atsirančanti ne iš darbo, bet iš ypatingo gamtos veikimo (iš to, kad ji padeda) šioje šakoje. Ir tik dėl to jiems darbas žemės ūkyje yra gamybinis darbas skirtingai nuo kitų darbo rūšių.

A. Smitas apibrėžia darbininkų pragyvenimo reikmenis kaip apyvartinį kapitalą priešingai pagrindiniam:

1. Kadangi jis apyvartinį kapitalą priešingai pagrindiniam painioja su kapitalo formomis, priklausančiomis cirkuliacijos sferai, su cirkuliacijos kapitalu; šį painiojimą iš jo nekritiškai paveldėjo vėlesnieji ekonomistai. Dėl to jis painioja prekinį kapitalą su apyvartine gamybinio kapitalo sudėtine dalimi; ir savaime suprantama,

kad ten, kur visuomeninis produktas įgauna prekės formą, darbininkų, kaip ir nedarbininkų, pragyvenimo reikmenys, medžiagos, kaip ir pačios darbo priemonės, tegali būti gautos tik iš prekinio kapitalo.

2. Bet ir fiziokratų pažiūros prasikiša Smito teorijoje, nors jos prieštarauja ezoterinei — tikrai mokslinei — jo paties koncepcijai.

Avansuotasis kapitalas aplamai paverčiamas gamybinio kapitalu, t. y. įgauna formą gamybos elementų, kurie patys yra ankstesniojo darbo (prie jo priklauso ir darbo jėga) produktas. Tiktai šia forma jis tegali funkcionuoti gamybos procese. Ir jei vietoj pačios darbo jėgos, į kurią yra pavirtusi kintamoji kapitalo dalis, paimsime darbininko pragyvenimo reikmenis, tai bus aišku, kad šie pragyvenimo reikmenys kaip tokie vertės kūrimo atžvilgiu nesiskiria nuo kitų gamybinio kapitalo elementų — nuo žaliavų ir darbininkų gyvulių egzistavimo reikmenų. Tuo remdamasis, Smitas aukščiau cituotoje vietoje ir prilygina juos, sekdamas fiziokratų pavyzdžiu, vienus kitiems. Pragyvenimo reikmenys patys savaime negali padidinti savo vertės arba prijungti jai pridedamąją vertę. Jų vertė, kaip ir kitų gamybinio kapitalo elementų vertė, tegali vėl pasireikšti tik produkto verte. Jie negali produktui prijungti daugiau vertės, negu jie patys turi. Nuo pagrindinio kapitalo, susidedančio iš darbo priemonių, jie, panašiai kaip žaliavos, pusfabrikačiai ir t. t., tesiskiria tik tuo, kad jie (bent kapitalistui, kuris juos apmoka) visiškai suvartojami gaminti produktui, kurį kuriant jie dalyvauja, kad, vadinasi, jų vertė turi būti ištisai padengta, o pagrindinio kapitalo atžvilgiu tai vyksta tik palaipsniui, dalimis. Vadinasi, gamybinio kapitalo dalis, avansuota darbo jėgai (arba darbininko pragyvenimo reikmenims), dabar nuo kitų medžiaginių gamybinio kapitalo elementų tesiskiria tik medžiagiškai, o ne savo vaidmeniu darbo procese ir vertės didinimo procese. Ji tesiskiria tik tuo, kad patenka į apyvarstinio kapitalo kategoriją kartu su viena objektyvių produkto kūrimo veiksmių (materials [medžiagų], kaip iš viso Smitas juos vadina) dalimi, skirtingai nuo kitos objektyvių produkto kūrimo veiksmių dalies, kuri priklauso pagrindinio kapitalo kategorijai.

Ta aplinkybė, kad darbo užmokesčiui sunaudota kapitalo dalis priklauso prie apyvarstinės gamybinio kapitalo dalies ir, priešingai pagrindinei gamybinio kapitalo sudėtinei daliai, turi tekamumo savybę, kuri jai yra bendra su daiktinių produkto kūrimo veiksmių dalimi, žaliavomis ir t. t., — ši aplinkybė neturi absoliučiai nieko bendro su tuo vaidmeniu, kurį vertės didinimo procese vaidina ši kintamoji kapitalo dalis priešingai pastoviajai. Cia tekalbama vien apie tai, koku būdu ši avansuotosios kapitalo vertės dalis turi būti cirkuliacijos procese iš produkto vertės padengta, atnaujinta, t. y. atgaminta. Pakartotiniai darbo jėgos pirkimo aktai priklauso cirkuliacijos procesui. Bet tiktai gamybos procese vertė, sunaudota darbo jėgai, iš apibrėžto, pastovaus dydžio pavirsta (ne darbininkui, bet kapitalistui), kintamu, — ir, vadinasi, aplamai tik tokiu būdu

avansuotoji vertė paverčiama kapitalo verte, kapitalu, savaiame didėjančia verte. Bet dėl to, kad, panašiai kaip daro Smitas, apyvartine gamybinio kapitalo sudėtine dalimi laikoma ne ta vertė, kuri sunaudota darbo jėgai, bet ta, kuri sunaudota darbininko pragyvenimo reikmenims, — dėl to neįmanoma suprasti skirtumo tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo, vadinasi, ir suprasti kapitalistinės gamybos proceso aplamai. Šios kapitalo dalies apibrėžimą, kad ji yra kintamasis kapitalas priešingai pastoviajam kapitalui, sunaudotam daiktiniams produkto kūrimo veiksniams, čia visiškai užtemdo apibrėžimas, kad pagal savo vaidmenį apyvartoje darbo jėgai sunaudota kapitalo dalis priklauso prie apyvartinės gamybinio kapitalo dalies. Šis užtemdymas užbaigiamas tuo, kad kaip gamybinio kapitalo elementas vietoj darbo jėgos pateikiami darbininko pragyvenimo reikmenys. Dalyko esmė nesikeičia nuo to, ar darbo jėgos vertė avansuojama pinigais ar tiesiog pragyvenimo reikmenimis. Nors, žinoma, šis pastarasis atvejis kapitalistinės gamybos pagrindu tegali būti tik išimtis²⁴.

Dėl to, kad apyvartinio kapitalo apibrėžimą A. Smitas tuo būdu nustatė kaip lemiamą darbo jėgai sunaudotos kapitalo vertės apibrėžimą, — naudodamasis šiuo fiziokratų duotu apibrėžimu be fiziokratų prielaidos, — Smitas laimingai pasiekė tai, kad jo pasekėjai visiškai negalėtų pažinti tos darbo jėgai sunaudotos kapitalo dalies kaip kintamosios kapitalo dalies. Gillesnės ir teisingesnės mintys, paties A. Smito atskirai išdėstytos kitose vietose, nepaėmė viršaus — nugalėjo kaip tik ši klaida. O vėlesnieji rašytojai nuėjo dar toliau; jiems ne tik lemiamas darbo jėgai sunaudotos kapitalo dalies apibrėžimas yra tas, kad ji yra apyvartinis kapitalas priešingai pagrindiniam, — jie esminiu apyvartinio kapitalo apibūdinimu laiko tai, kad jis sunaudojamas darbininkų pragyvenimo reikmenims. Iš to neišvengiamai išplaukia doktrina apie darbo fondą, susidedantį iš būtinųjų pragyvenimo reikmenų, kaip apie apibrėžtą dydį, kuris, iš vienos pusės, fiziškai apriboja darbininkų dalį visuomeniniame produkte, o iš antros pusės, visas turi būti sunaudotas darbo jėgai pirkti.

²⁴ Kaip A. Smitas pats uždaro sau kelią darbo jėgos vaidmeniui vertės didinimo procese suprasti, parodo šis sakinytis, kuriame darbininkų darbas pagal fiziokratų metodą prilyginamas darbininkų gyvulių darbui: «Ne tik tai jo (nuomininko darbininkai, bet ir jo darbiniai gyvuliai yra gamybiniai darbininkai» (II knyga, V skirsnis, 243 psl.). [Zr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 307 psl.]

VIENUOLIKTASIS SKIRSNIS
PAGRINDINIO IR APYVARTINIO KAPITALO TEORIJS.
RIKARDO

Rikardo pažymi skirtumą tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo tik norėdamas parodyti vertės dėsnio išimtis, būtent tokius atvejus, kai darbo užmokesčio norma veikia kainas. Apie tai mes kalbėsime tik III knygoje.

Tačiau pagrindinis neaiškumas jau iš pat pradžių iškyla šiame abejingame sugretinime: «Šis pagrindinio kapitalo tarnavimo ilgumo laipsnio skirtingumas ir įvairumas proporcijų, kuriomis šios dvi kapitalo rūšys gali būti kombinuojamos»²⁵. [Pig. Рикардо: «Начала политической экономии». Москва, 1955, 49 psl.]

O jei paklausime, kokios yra šios dvi kapitalo rūšys, tai pasirodo štai kas: «Be to, proporcijos tarp kapitalo, skirto darbui išlaikyti, ir kapitalo, įdėto į įrankius, mašinas ir pastatus, gali būti įvairiai kombinuojamos»²⁶ [ten pat]. Vadinasi, pagrindinis kapitalas = = darbo priemonėms, ir apyvartinis kapitalas = kapitalui, kuris sunaudotas darbui. Kapitalas, skirtas «darbui išlaikyti», jau tai yra lėkštas išsireiškimas, pasiskolintas iš A. Smito. Apyvartinis kapitalas čia supainiojamas, iš vienos pusės, su kintamuoju kapitalu, t. y. su gamybinio kapitalo dalimi, sunaudota darbui. Bet, iš antros pusės, kadangi priešpastatymas paimtas ne iš vertės didinimo proceso — pastovusis ir kintamasis kapitalas, — bet iš cirkuliacijos proceso (sena Smito painiava), tai kaip rezultatas gaunami dvigubai klaidingi apibrėžimai.

Pirma. Pagrindinio kapitalo tarnavimo ilgumo laipsnio skirtingumas ir kapitalo, susidedančio iš pastoviosios ir kintamosios dalies, sudėties skirtingumas čia laikomi lygiareikšmiais. Bet pastarasis skirtingumas apsprendžia pridedamosios vertės gaminimo skirtingumą; priešingai, pirmasis, jei kalbama apie vertės didinimo procesą, liečia tik tuos būdus, kuriais esamoji gamybos priemonių vertė perkeliama į produktą; o jei turimas galvoje cirkuliacijos

²⁵ «This difference in the degree of durability of fixed capital, and this variety in the proportions in which the two sorts of capital may be combined». — *Ricardo*: «Principles of Political Economy», 25 psl.

²⁶ «The proportions too, in which the capital that is to support labour, and the capital that is invested in tools, machinery, and buildings, may be variously combined». — L. c.

procesas, tai jis liečia tik sunaudotojo kapitalo atnaujinimo periodą, arba, kitaip sakant,— laiką, kuriam kapitalas yra avansuotas. Jei mes, užuot atskleidę vidinį kapitalistinio gamybos proceso judėjimą, nagrinėsime tik susiformavusius reiškinius, tai tie skirtingumai iš tikrųjų sutaps. Vykstant visuomeninės pridėamosios vertės pasiskirstymui tarp kapitalų, įdėtų į įvairias gamybos šakas, turi įtakos ir skirtingumas periodų, kuriems yra avansuotas kapitalas (pvz., skirtingas pagrindinio kapitalo amžiaus ilgumas), ir skirtinga kapitalo organinė sudėtis (vadinasi, ir skirtinga pastoviojo ir kintamojo kapitalo cirkuliacija). Ir viena ir antra vienodai prisideda prie bendros pelno normos išsilyginimo ir verčių pavirtimo į gamybos kainas.

Antra. Cirkuliacijos proceso požiūriu vienoje pusėje yra darbo priemonės: pagrindinis kapitalas, antroje pusėje — darbo medžiaga ir darbo užmokestis: apyvartinis kapitalas. Priešingai, darbo proceso ir vertės didinimo proceso požiūriu vienoje pusėje yra gamybos priemonės (darbo priemonės ir darbo medžiaga), pastovusis kapitalas; antroje pusėje — darbo jėga, kintamasis kapitalas. Kapitalo organinei sudėčiai («Kapitalas», I knyga, XXIII skirsnis, 2 poskyris) neturi jokios reikšmės, ar tam tikras pastoviojo kapitalo vertės kiekis susideda iš didelio darbo priemonių kiekio ir nedidelio darbo medžiagos kiekio, ar iš didelio darbo medžiagos kiekio ir nedidelio darbo priemonių kiekio: kapitalo organinę sudėtį ištiesai apsprendžia santykis tarp kapitalo, sunaudoto gamybos priemonėms, ir kapitalo, sunaudoto darbo jėgai. Priešingai: cirkuliacijos proceso požiūriu, skirtumo tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo požiūriu, lygiai taip pat neturi jokios reikšmės, kokių santykiu tam tikras apyvartinio kapitalo vertės kiekis pasiskirsto į darbo medžiagą ir darbo užmokestį. Vienu požiūriu darbo medžiaga patenka į tą pačią kategoriją kaip ir darbo priemonės, priešpastatant kapitalo vertei, kuri sunaudota darbo jėgai. Antru požiūriu kapitalo dalis, sunaudota darbo jėgai, priklauso tai pačiai kategorijai kaip ir kapitalo dalis, sunaudota darbo medžiagai, priešpastatant tai kapitalo daliai, kuri sunaudota darbo priemonėms.

Todėl Rikardo teorijoje kapitalo vertės dalis, sunaudota darbo medžiagai (žaliavoms ir pagalbinėms medžiagoms), nepasirodo nei vienoje, nei antroje pusėje. Ji visiškai dingsta. Ji netinka pagrindinio kapitalo kategorijai, nes pagal savo cirkuliacijos būdą ji visiškai sutampa su darbo jėgai sunaudota kapitalo dalimi. Iš antros pusės, ji negali būti priskirta prie apyvartinio kapitalo, nes kartu su tuo savaime išnyktų iš A. Smito pasiskolintas ir tydomis aprobuotas priešpastatymo: pagrindinis ir apyvartinis kapitalas sutapatinimas su priešpastatymu: pastovusis ir kintamasis kapitalas. Rikardo turi per daug stiprų logikos instinktą, kad to nepajustų, ir dėl to ši kapitalo dalis jo teorijoje visiškai dingsta.

Čia reikia pažymėti, kad, kaip sako politinė ekonomija, kapitalistas darbo užmokesčiui sunaudojamą kapitalą avansuoja

įvairiems laiko tarpams, priklausomai nuo to, ar darbo užmokestį jis išmoka, pvz., kas savaitę, kas mėnuo ar kas trys mėnesiai. Iš tikrųjų yra kaip tik atvirkščiai. Darbininkas avansuoja kapitalistui savo darbą savaitei, mėnesiui, trimis mėnesiams, priklausomai nuo to, ar jam apmokama kas savaitę, kas mėnuo ar kas trys mėnesiai. Jei kapitalistas *pirktų* darbo jėgą, užuot ją apmokėjęs, vadinasi, jeigu jis mokėtų darbininkui darbo užmokestį už dieną, savaitę, mėnesį arba už tris mėnesius pirmyn, tai būtų galima kalbėti apie avansavimą šiems laiko tarpams. Bet kadangi jis moka po to, kai darbas *jau* truko dienas, savaites, mėnesius, užuot pirkęs ir apmokėjęs darbą tam laiko tarpui, kurį jis *turi* trukti, tai čia yra kapitalistinis quid pro quo: avansas, darbininko išduotas kapitalistui darbo pavidalu, paverčiamas avansu, kurį kapitalistas išduoda darbininkui pinigų pavidalu. Reikalo nė kiek nekeičia tai, kad kapitalistas gauna atgal iš cirkuliacijos, arba realizuoja, patį produktą arba jo vertę (kartu su įkūnyta jame pridėdama verte) tiktai praėjus ilgesniems ar trumpesniems laiko tarpams, priklausomai nuo to, kad nevienodo ilgumo laikas yra reikalingas produktui pagaminti, o taip pat nuo to, kad nevienodo ilgumo laikas yra reikalingas jo cirkuliacijai. Šiaip ar taip, pardavėjui visiškai nesvarbu, ką pirkejas ketina veikti su jo preke. Kapitalistui mašina neatsieina pigiau dėl to, kad jis turi iš karto avansuoti visą jos vertę, kai tuo tarpu jam ši vertė iš cirkuliacijos proceso įplaukia atgal tik palaipsniui ir dalimis; taip pat jis nemoka brangiau už medvilnę dėl to, kad medvilnės vertė ištiesai įeina į iš jos pagaminto produkto vertę ir, vadinasi, ištiesai ir iš karto padengiama parduodant produktą.

Grįžkime prie Rikardo.

1. Būdinga kintamojo kapitalo ypatybė yra ta, kad čia tam tikra, duota (vadinasi, kaip tokia pastovioji) kapitalo dalis, duota vertės suma (laikomasi prielaidos, kad ji lygi darbo jėgos vertei, nors šiuo atveju yra nesvarbu, ar darbo užmokestis lygus darbo jėgos vertei, didesnis ar mažesnis už ją) išmainoma į jėgą, savaime didėjančią savo verte, kuriančią vertę,— į darbo jėgą, kuri ne tik atgamina kapitalisto apmokėtą vertę, bet tuo pačiu metu gamina pridėdama vertę, anksčiau nebuvusią, jokių ekvivalentu neapmokėtą vertę. Ši būdinga darbo užmokesčiui sunaudotos kapitalo dalies savybė, toto coelo [visais atžvilgiais] skirianti ją kaip kintamąjį kapitalą nuo pastoviojo kapitalo, dingsta, jei kapitalo dalis, sunaudota darbo užmokesčiui, nagrinėjama vien tik cirkuliacijos proceso požiūriu ir tuo būdu vaizduojama kaip apyvartinis kapitalas priešingai pagrindiniam kapitalui, sunaudotam darbo priemonėms. Tatai jau išplaukia iš to, kad tada toje pačioje rubrikoje — apyvartinio kapitalo rubrikoje — kapitalo dalis, sunaudota darbo jėgai, sujungiamą su pastoviojo kapitalo sudėtine dalimi, sunaudota darbo medžiagai, ir priešpastatoma kitai pastoviojo kapitalo sudėtinei daliai, kuri sunaudota darbo priemonėms. Pridedamoji vertė, t. y. kaip tik toji sąlyga, kuri įdėtąją vertės sumą paverčia kapitalu, čia visiškai

paliekama nuošalyje. Taip pat paliekamas nuošalyje ir tas faktas, kad vertės dalis, kurią produktui prijungia darbo užmokesčiui sunaudotas kapitalas, yra naujai pagaminta (vadinasi, iš tikrųjų atgaminta), o vertės dalis, kurią produktui prijungia žaliavos, nėra naujai pagaminta, nėra iš tikrųjų atgaminta, bet tik išlaikyta produkto vertėje, konservuota, ir dėl to tik vėl pasirodo kaip produkto vertės sudėtinė dalis. Skirtumas, kaip jis dabar atrodo apyvartinio ir pagrindinio kapitalo priešingumo požiūriu, tėra toks: prekei pagaminti panaudotų darbo priemonių vertė tik dalimis įeina į prekės vertę ir dėl to tik dalimis padengiama parduodant prekę, vadinasi, ir aplamai padengiama tik dalimis ir palaiptams. Iš antros pusės, prekei pagaminti panaudotos darbo jėgos ir panaudotų darbo objektų (žaliavų ir pan.) vertė ištiesai įeina į prekę ir dėl to ištiesai padengiama ją parduodant. Šia prasme cirkuliacijos proceso atžvilgiu viena kapitalo dalis atrodo esanti pagrindinis, kita — tekamas, arba apyvartinis, kapitalas. Abiem atvejais kalbama apie duotas, avansuotas vertės perkėlimą į produktą ir apie jos padengimą iš naujo produktą parduodant. Skirtumas dabar tėra tik tas, kad vienais atvejais šis vertės perkėlimas, vadinasi, ir vertės padengimas, vyksta dalimis ir palaiptams, kitais atvejais — iš karto. Kartu panaikinamas kardinalus skirtumas tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo, vadinasi, užtušuojama visa pridedamosios vertės sukūrimo ir kapitalistinės gamybos paslaptis, t. y. užtušuojamos sąlygos, paverčiančios kapitalu tam tikras vertes ir daiktus, kuriuose jos įsikūnija. Visos kapitalo sudėtinės dalys čia tesiskiria tik savo cirkuliacijos būdu (o prekės cirkuliacijoje, žinoma, figūruoja tiktai jau esamos, duotos vertės); be to, ypatingas cirkuliacijos būdas yra bendras ir kapitalui, kuris sunaudotas darbo užmokesčiui, ir tai kapitalo daliai, kuri sunaudota žaliavoms, pufabrikacioms, pagalbinėms medžiagoms, — priešingai tai kapitalo daliai, kuri sunaudota darbo priemonėms.

Todėl suprantama, kodėl buržuazinė politinė ekonomija instinktyviai laikėsi Smito teorijoje esančio «pastoviojo ir kintamojo kapitalo» kategorijų painiojimo su «pagrindinio ir apyvartinio kapitalo» kategorijomis ir be jokios kritikos ištiesą šimtmetį perteikdavo šią painiavą iš kartos į kartą. Jai kapitalo dalis, sunaudota darbo užmokesčiui, jau visiškai nesiskiria nuo žaliavoms sunaudotos kapitalo dalies ir tik formaliai — tik tuo, ar ji cirkuliuoja dalimis ar ištiesai kartu su produktu — tesiskiria nuo pastoviojo kapitalo. Tuo būdu vienu smūgiu sugriaunamas pagrindas, kuriuo remiantis galima suprasti tikrąją kapitalistinę gamybą, vadinasi, ir kapitalistinio išnaudojimą, judėjimą. Tuo būdu kalbama tik apie tai, kad avansuotoji vertė vėl pasirodo.

Ši nekritiškai iš A. Smito pasiskolinta painiava trukdo Rikardo nuosekliai išvystyti savo teoriją. Ji jam trukdo ne tik daugiau negu vėlesniems apologetams, kurių tikslams sąvokų painiava gal ir netrukdo, bet ir daugiau negu pačiam A. Smitui, nes Rikardo, priešin-

gai jam, nuosekliau ir aštriau vysto vertę ir pridedamąją vertę, iš tikrųjų paremia ezoterinį A. Smitą prieš ekzoterinį A. Smitą.

Fiziokratų teorijoje nėra nė pėdsako šios painiavos. Skirtumas tarp avances annuelles [kasmetinių avansų] ir avances primitives [pirminių avansų] teliečia tikrai skirtingus įvairių kapitalo, ypač žemdirbystės kapitalo, sudėtinių dalių atgaminimo periodus; tuo tarpu jų pažiūros į pridedamosios vertės gaminimą sudaro nepriklausomą nuo šio skyrimo jų teorijos dalį, būtent tą dalį, kurią jie iškelia kaip patį teorijos pagrindą. Pridedamosios vertės susidarymas čia aiškinamas ne remiantis kapitalu kaip tokiu, bet priskiriant jį tik vienai tam tikrai gamybinei kapitalo sferai, žemės ūkiui.

2. Apibrėžiant kintamąjį kapitalą, — vadinasi, ir bet kurią vertės sumą paverčiant kapitalu, — esmingiausia yra tai, kad kapitalistas išmaino tam tikrą, duotą (ir šia prasme pastovų) vertės dydį <į darbo jėgą; vertę jis išmaino į jėgą, kuriančią vertę>; tam tikras vertės kiekis išmainomas į vertės gaminimą, į jos savaiminį didėjimą. Ar kapitalistas moka darbininkui pinigais ar pragyvenimo reikmenimis, tai šio esminio apibrėžimo nė kiek nekeičia. Tai keičia tik kapitalisto avansuotosios vertės egzistavimo būdą, nes vienu atveju ji įgauna formą pinigų, už kuriuos darbininkas pats perkasi rinkoje savo pragyvenimo reikmenis, antru atveju — formą pragyvenimo reikmenų, kuriuos darbininkas suvartoja betarpiškai. Iš tikrųjų išsivysčiusios kapitalistinės gamybos prielaida yra ta, kad darbininkas apmokamas pinigais, nes aplamai jos prielaida yra cirkuliacijos proceso tarpininkaujamas gamybos procesas, t. y. jos prielaida yra piniginis ūkis. Bet pridedamosios vertės kūrimas — vadinasi, ir avansuotosios vertės sumos kapitalizavimas — neišplaukia nei iš piniginės, nei iš natūralinės darbo užmokesčio, arba darbo jėgai pirkti sunaudoto kapitalo, formos. Jis išplaukia iš vertės mainymo į jėgą, kuriančią vertę, iš pastovaus dydžio pavertimo kintamu.

Didesnis ar mažesnis darbo priemonių įtvirtinimas priklauso nuo jų tarnavimo ilgumo, t. y. nuo fizinės savybės. Priklausomai nuo tarnavimo ilgumo jos, kitoms sąlygoms esant vienodoms, nusidėvi greičiau arba lėčiau, vadinasi, ilgesnį arba trumpesnį laiką funkcionuoja kaip pagrindinis kapitalas. Bet jos funkcionuoja kaip pagrindinis kapitalas anaipatol ne vien dėl šios fizinės ilgo tarnavimo savybės. Žaliavos metalo fabrikuose yra tokios pat ilgalaiškės, kaip ir mašinos, kuriomis jos apdirbamos, ir tarnauja ilgiau už daugelį šių mašinų sudėtinių dalių: odą, medį ir t. t. Vis dėlto metalas, naudojamas kaip žaliava, sudaro dalį apyvartinio kapitalo, o funkcionuojanti darbo priemonė, pagaminta, gal būt, iš to paties metalo, sudaro dalį pagrindinio kapitalo. Vadinasi, ne dėl fizinės medžiagos prigimties, ne dėl mažesnio ar didesnio patvarumo tas pats metalas vieną kartą priskiriamas pagrindinio kapitalo rubrikai, kitą kartą — apyvartinio kapitalo rubrikai. Priešingai, šis

skirtumas išplaukia iš to vaidmens, kurį jis vaidina gamybos procese: vienu atveju kaip darbo objektas, kitu — kaip darbo priemonė.

Darbo priemonės funkcija gamybos procese reikalauja, aplamai imant, kad ši priemonė ilgesnį ar trumpesnį laiką nuolat iš naujo būtų naudojama pakartotiniuose darbo procesuose. Tuo būdu jau jos funkcija apsprendžia ilgesnį ar trumpesnį jos medžiagos tarnavimo laiką. Bet medžiagos, iš kurios ji pagaminta, tarnavimo ilgumas pats savaime jos nedaro pagrindiniu kapitalu. Ta pati medžiaga kaip žaliava pasidaro apyvartinis kapitalas; ir ekonomistams, kurie painioja skirtumą tarp prekinio kapitalo ir gamybinio kapitalo su skirtumu tarp apyvartinio kapitalo ir pagrindinio kapitalo, ta pati medžiaga, ta pati mašina kaip produktas yra apyvartinis kapitalas, kaip darbo priemonė — pagrindinis kapitalas.

Bet nors pagrindiniu kapitalu darbo priemonė darosi ne dėl patvarumo tos medžiagos, iš kurios ji pagaminta, vis dėlto jos kaip darbo priemonės vaidmuo reikalauja, kad ji būtų iš palyginti patvarios medžiagos. Vadinasi, jos medžiagos patvarumas yra jos kaip darbo priemonės funkcionavimo sąlyga, o kartu ir materialinis pagrindas to cirkuliavimo būdo, kuris ją daro pagrindiniu kapitalu. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, didesnis ar mažesnis jos medžiagos patvarumas uždeda jai didesniu ar mažesniu laipsniu įvirtinimo [Fixität] antspaūdą ir, vadinasi, yra iš esmės susijęs su jos kaip pagrindinio [fixes — įvirtinto] kapitalo kokybe.

Bet jei darbo jėgai sunaudota kapitalo dalis nagrinėjama vieni tik apyvartinio kapitalo požiūriu ir, vadinasi, priešpastatoma pagrindiniam kapitalui; jei dėl to skirtumas tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo suplakamas su skirtumu tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo, tai natūralu, — turint galvoje, kad medžiaginis darbo priemonės realumas yra esminis jos kaip pagrindinio kapitalo pobūdžio pagrindas, — kildinti apyvartinio kapitalo pobūdį, priešingai pagrindiniam, iš medžiaginio darbo jėgai sunaudoto kapitalo realumo, o paskui vėl apibrėžti apyvartinį kapitalą remiantis medžiaginiu kintamojo kapitalo realumu.

Tikroji darbo užmokesčiui sunaudoto kapitalo medžiaga yra pats darbas: veikimu pasireiškianti, vertę kurianti darbo jėga, gyvasis darbas, kurį kapitalistas yra išmainęs į negyvąjį sudaiktintą darbą ir įjungęs į savo kapitalą, ir dėl to jo rankose esanti vertė pavirsta savaime didėjančia verte. Bet šios savaiminio didėjimo galios kapitalistas neparduoda. Ji visada tėra tik jo gamybinio kapitalo sudėtinė dalis, kaip ir jo darbo priemonės, bet niekad nebūna jo prekinio kapitalo sudėtinė dalis, kaip, pvz., pagamintas produktas, kurį jis parduoda. Gamybos procese, kaip gamybinio kapitalo sudėtinės dalys, darbo priemonės nestovi priešais darbo jėgą kaip pagrindinis kapitalas, o darbo medžiaga ir pagalbinės medžiagos nesutampa su ja kaip apyvartinis kapitalas; priešais vieną ir antrą darbo jėga stovi kaip asmeninis veiksnys priešais daiktinius veiksnius, — taip yra darbo proceso požiūriu. Ir viena ir antra stovi prie-

šais darbo jėgą kaip pastovusis kapitalas priešais kintamąjį kapitalą, — taip yra vertės didinimo proceso požiūriu. Arba, jei čia kalbama apie medžiaginį skirtingumą, kiek jis veikia cirkuliacijos procesą, tai klausimas yra toks: iš vertės, kuri yra ne kas kita, kaip sudaiktintas darbas, prigimties ir iš veikimu pasireiškiančios darbo jėgos, kuri yra ne kas kita, kaip sudaiktinamas darbas, prigimties išplaukia, kad darbo jėga per jos funkcionavimo laiką nenutrūksta mai kuria vertę ir pridėdamąją vertę, — ir tai, kas darbo jėgai reiškiiasi kaip judėjimas, kaip vertės kūrimas, jos produkte rimties forma pasirodo kaip sukurta vertė. Jei darbo jėga jau veikė, tai kapitalas jau daugiau nebesusideda iš darbo jėgos, iš vienos pusės, ir gamybos priemonių — iš antros. Kapitalo vertė, kuri buvo sunaudota darbo jėgai, dabar yra vertė, kuri (+ pridėdama) prijungta produktui. Norint pakartoti procesą, reikia parduoti produktą ir už gautus pinigus vėl iš naujo pirkti darbo jėgą ir įjungti ją į gamybinį kapitalą. Kapitalo daliai, kuri sunaudota darbo jėgai, taip pat kaip ir jo daliai, kuri sunaudota darbo medžiagai ir t. t., tai suteikia apyvartinio kapitalo pobūdį priešingai tam kapitalui, kuris pasilieka įtvirtintas darbo priemonėse.

Tačiau jeigu antrinį apyvartinio kapitalo apibrėžimą, jam bendrą su dalimi pastoviojo kapitalo (žaliavos ir pagalbinės medžiagos), paversime esminiu darbo jėgai sunaudotos kapitalo dalies apibrėžimu, — būtent, jei remsimės tuo, kad jai sunaudota vertė ištiesai perkeliama į produktą, kurį gaminant ši darbo jėga suvartojama, o ne palaiptniui ir dalimis, kaip kad yra su pagrindiniu kapitalu, kad ši vertė, vadinasi, taip pat turi būti ištiesai padengta pardudant produktą, — tai šiuo atveju ir kapitalo dalis, sunaudota darbo užmokesčiui, medžiagiškai turi susidėti ne iš funkcionuojančios darbo jėgos, bet iš medžiaginių elementų, kuriuos darbininkas perkasi už savo darbo užmokestį, t. y. iš visuomeninio prekinio kapitalo dalies, įeinančios į darbininko vartojimą, — iš pragyvenimo reikmenų. Tokiu atveju pagrindinis kapitalas susideda iš darbo priemonių, kurios palyginti lėtai nusidėvi ir kurių dėl to nereikia dažnai atnaujinti, o kapitalas, sunaudotas darbo jėgai, — iš pragyvenimo reikmenų, <kurių amžius yra trumpesnis> ir kuriuos dėl to reikia greičiau atnaujinti.

Tačiau greitesnio ar lėtesnio nusidėvėjimo ribos nyksta.

«Darbininko vartojami maistas ir drabužiai, pastatas, kuriame jis dirba, įrankiai, kuriais jis dirbdamas naudojasi, yra laikino pobūdžio. Tačiau labai skirtingas yra laikas, kurį šie įvairūs kapitalai gali būti naudojami: garo mašina gali būti naudojama ilgiau kaip laivas, laivas — ilgiau kaip darbininko drabužiai, o darbininko drabužiai — ilgiau kaip jo vartojamas maistas»²⁷. [Zr. Рикардо: «Начала политической экономии». Москва, 1955, 49 psl.]

²⁷ «The food and clothing consumed by the labourer, the buildings in which he works the implements with which his labour is assisted, are all of a perishable nature. There is, however, a vast difference in the time for which these

Rikardo čia užmiršta namą, kuriame gyvena darbininkas, jo baldus, jo vartojimo įrankius, kaip peiliai, šakutės, indai ir t. t., kurie visi savo tarnavimo ilgumo prasme yra tokio pat pobūdžio, kaip ir darbo priemonės. Tie patys daiktai, tos pačios daiktų klasės vienu atveju pasirodo kaip vartojimo reikmenys, antru atveju — kaip darbo priemonės.

Skirtumas, kaip nurodo Rikardo, yra toks: «Priklausomai nuo to, ar kapitalas greitai nusidėvi ir dažnai turi būti atgaminamas, ar jis suvartojamas lėtai, jis yra priskiriamas arba prie apyvartinio, arba prie pagrindinio kapitalo»²⁸. [Plg. Рикардо: «Начала политической экономики». Москва, 1955, 49 psl.]

Prie to jis daro pastabą: «Neesminis skirstymas, kuriame atribojančioji linija negali būti tiksliai išvesta»²⁹ [ten pat].

Tuo būdu mes laimingai vėl atėjome pas fiziokratų, kurių teorijoje skirtumas tarp avances annuelles [kasmetinių avansų] ir avances primitives [pirminių avansų] buvo panaudojamojo kapitalo vartojimo ilgumo, vadinasi, ir panaudojamojo kapitalo atgaminimo laiko skirtumas. Tačiau tai, kas jų teorijoje išreiškia svarbų visuomeninei gamybai reiškinį ir veikale «Tableau économique» [«Ekonominė lentelė»] taip pat siejama su cirkuliacijos procesu, čia tėra tik subjektyvus ir, anot paties Rikardo, bereikalingas skyrimas.

Jei darbui sunaudota kapitalo dalis skiriasi nuo darbo priemonės sunaudotos kapitalo dalies tik savo atgaminimo periodu, vadinasi, savo cirkuliacijos ilgumu; jei viena dalis susideda iš pragyvenimo reikmenų taip pat, kaip antra iš darbo priemonių, ir pastarosios tesiskiria nuo pirmųjų tik mažesniu patvarumu, be to, ir pirmųjų patvarumas, žinoma, yra įvairaus laipsnio, — jei taip yra, tai visas differentia specifica [specifinis skirtumas] tarp darbo jėgai sunaudoto kapitalo ir gamybos priemonės sunaudoto kapitalo, suprantama, visiškai išnyksta.

Tai visiškai prieštarauja Rikardo vertės teorijai, kaip ir jo pelno teorijai, kuri iš tikrųjų yra pridedamosios vertės teorija. Jis skirtumą tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo aplamai tenagrinėja tik tiek, kiek įvairūs jų kiekybiniai santykiai įvairiose gamybos šakose, esant vienodo dydžio kapitalams, veikia vertės dėsnį, būtent, jis nagrinėja, kaip dėl šių aplinkybių darbo užmokesčio kilimas arba mažėjimas atsiliepią produkto kainai. Tačiau net ribotuose šito tyrinėjimo rėmuose, painiodamas pagrindinį ir apyvartinį kapitalą su pastoviuoju ir kintamuoju kapitalu, jis daro didžiules klaidas ir iš tikrųjų savo tyrinėjime remiasi visiškai klaidingu pagrindu. Būtent, 1) kadangi

different capitals will endure: a steam-engine will last longer than a ship, a ship than the clothing of the labourer, and the clothing of the labourer longer than the food which he consumes». *Ricardo*: «Principles of Political Economy», 27 psl.

²⁸ «According as capital is rapidly perishable and requires to be frequently reproduced, or is of slow consumption, it is classed under the heads of circulating, or fixed capital» [26 psl.].

²⁹ «A division not essential, and in which the line of demarcation cannot be accurately drawn» [26 psl.].

darbo jėgai sunaudota kapitalo vertės dalis priskiriama apyvartinio kapitalo rubrikai, tai neteisingai vystomi paties apyvartinio kapitalo apibrėžimai ir ypač tos sąlygos, kurios darbui sunaudotą kapitalo dalį priskiria šiai rubrikai; 2) painiojamas tas apibrėžimas, pagal kurį darbui sunaudota kapitalo dalis yra kintamasis kapitalas, ir tas apibrėžimas, pagal kurį ji yra apyvartinis kapitalas priešingai pagrindiniam.

Jau iš pat pradžių yra aišku, kad darbo jėgai sunaudoto kapitalo apibrėžimas kaip apyvartinio arba tekamojo yra antrinis apibrėžimas, kuriame dingsta jo differentia specifica [specifinis skirtingumas] gamybos procese, nes tokiam apibrėžime, iš vienos pusės, darbui ir žaliavoms ir t. t. sunaudoti kapitalai yra lygiareikšmiai; rubrika, sutapatinanti dalį pastoviojo kapitalo su kintamuoju, visiškai ignoruoja kintamojo kapitalo differentia specifica priešingai pastoviajam. Iš antros pusės, nors darbui ir darbo priemonėms sunaudotos kapitalo dalys ir priešpastatomos viena kitai, bet anaip tol ne tuo atžvilgiu, kad jos visiškai skirtingu būdu dalyvauja gaminant vertę, o tuo atžvilgiu, kad tik per skirtingus laiko tarpus jos abi perkelia į produktą savo turimą vertę.

Visais šiais atvejais tekalbama apie tai, *kaip* tam tikra vertė, sunaudota prekės gamybos procese, — ar tai būtų darbo užmokestis, žaliavų kaina ar darbo priemonių kaina, — kaip ji perkeliama į produktą, vadinasi, koku būdu ji cirkuliuoja kartu su produktu ir parduodant produktą sugrįžta į savo pradinį tašką, arba yra padengiama. Vienintelį skirtumą čia tesudaro tas «*kaip*», ypatingas šios vertės perkėlimo būdas, vadinasi, ir jos cirkuliavimo būdas.

Sutartimi iš anksto nustatyta darbo jėgos kaina gali būti sumokama ir pinigais ir pragyvenimo reikmenimis, — abiem atvejais jos pobūdis lieka nepasikeitęs, abiem atvejais ji yra duota, iš anksto nustatyta kaina. Tuo tarpu, mokant darbo užmokestį pinigais, yra aišku, kad pinigai, kaip tokie, neįeina į gamybos procesą taip, kaip gamybos priemonės, kurių ne tik vertė, bet ir pati medžiaga stvoja į gamybos procesą. Bet jei pragyvenimo reikmenimis, kuriuos darbininkas perka už savo darbo užmokestį, betarpiškai, kaip medžiaginei apyvartinio kapitalo formai, taikoma ta pati rubrika kaip ir žaliavoms ir pan. ir jie priešpastatomi darbo priemonėms, tai reikalas jau atrodo kitoks. Jei vienu daiktų, t. y. gamybos priemonių, vertė darbo procese perkeliama į produktą, tai kitų daiktų, t. y. pragyvenimo reikmenų, vertė vėl pasireiškia darbo jėga, kuri juos suvartojo, ir jos funkcionavimu vėl perkeliama į produktą. Abiem atvejais tekalbama tik apie pakartotinį gamybos metu avansuotų verčių pasirodymą produkte. (Fiziokratai tai laikė tikru dalyku ir dėl to neigė, kad pramoninis darbas gali gaminti pridėjamąją vertę.) Antai, Ueilendas jau cituotoje vietoje rašo: «Visiškai nesvarbu, kuria forma kapitalas iš naujo pasirodo. . . įvairios rūšys maisto, drabužių ir butų, kurie yra

reikalingi žmogaus egzistavimui ir jo gerovei, taip pat kinta. Jie laikas nuo laiko suvarlojami, ir jų vertė iš naujo pasirodo» ir t. t. («Elements of Political Economy», 31, 32 psl.). Kapitalo vertės, avansuotos gamybai gamybos priemonių ir pragyvenimo reikmenų pavidalu, vienodai vėl pasirodo produkto vertėje. Tuo būdu laimingai pasiekama tai, kad kapitalistinis gamybos procesas paverčiamas visiškai misterija, ir produkte esančios pridėamosios vertės kilmė visiškai nuslepiama.

Toliau, tuo pačiu išbaigiamas buržuazinei politinei ekonomijai būdingas fetišizmas, paverčias visuomeninį ekonominį pobūdį, kurį daiktams suteikia visuomeninis gamybos procesas, į natūralinį, iš medžiaginės tų daiktų prigimties išplaukiantį pobūdį. Pavyzdžiui, «darbo priemonės yra pagrindinis kapitalas» yra scholastinis apibrėžimas, vedąs į prieštaravimus ir painiavą. Nagrinėjant darbo procesą («Kapitalas», I knyga, V skirsnis) buvo parodyta, kad nuo to vaidmens, kurį medžiaginiai elementai kiekvienu konkrečiu atveju vaidina tam tikrame darbo procese, nuo jų funkcijos ištiesai priklauso, ar jie funkcionuoja kaip darbo priemonės, kaip darbo medžiaga ar kaip produktas. Lygiai taip pat darbo priemonės tik tuo atveju yra pagrindinis kapitalas, jei gamybos procesas yra aplamai kapitalistinis gamybos procesas, ir, vadinasi, gamybos priemonės yra aplamai kapitalas, jeigu jos turi ekonominį apibrėžtumą, visuomeninį kapitalo pobūdį; ir, antra, jos yra pagrindinis kapitalas tik tuo atveju, jeigu jos tam tikru būdu perkelia savo vertę į produktą. Jei to nėra, jos pasilieka darbo priemonės, nebūdamos pagrindinis kapitalas. Lygiai taip pat pagalbinės medžiagos, pvz., trąšos, jeigu jos perteikia savo vertę tokiu pat būdu, kaip didesnė dalis darbo priemonių, darosi pagrindiniu kapitalu, nors jos ir nėra darbo priemonės. Čia kalbama ne apie apibrėžimus, kurie gali būti taikomi daiktams. Kalbama apie tam tikras funkcijas, kurios išreiškiamos tam tikromis kategorijomis.

Jei pragyvenimo reikmenims kaip tokiems, esant bet kurioms aplinkybėms, priskiriama savybė būti kapitalu, sunaudotu darbo užmokesčiui, tai ši savybė «išlaikyti darbą», to support labour (Rikardo, 25 psl.), paverčiama šito «apyvartinio» kapitalo pobūdžiu. Vadinasi, išeina, kad pragyvenimo reikmenys, jeigu jie nebūtų «kapitalas», negalėtų išlaikyti darbo jėgos; tuo tarpu jų kaip kapitalo pobūdis jiems kaip tik suteikia savybę išlaikyti *kapitalą* svetimu darbu.

Jei pragyvenimo reikmenys kaip tokie yra apyvartinis kapitalas, — jį pavertus darbo užmokesčiu, — tai toliau iš to išplaukia, kad darbo užmokesčio dydis priklauso nuo darbininkų skaičiaus santykio su esamąja apyvartinio kapitalo mase, — mėgiamas ekonomistų teiginys; tuo tarpu iš tikrųjų pragyvenimo reikmenų masė, kurią darbininkas paima iš rinkos, ir pragyvenimo reikmenų masė, kurią kapitalistas turi savo paties vartojimui, priklauso nuo pridėamosios vertės santykio su darbo kaina.

Rikardo, kaip ir Bartonas^{29a}, visur painioja santykį tarp kintamojo kapitalo ir pastoviojo su santykiu tarp apyvartinio kapitalo ir pagrindinio. Vėliau mes pamatysime, į kokį klaidingą kelią dėl to nuslysta jo tyrinėjimas apie pelno normą.

Toliau, Rikardo sutapatina pagrindinio ir apyvartinio kapitalo skirtingumą su tais skirtingumais, kurie apyvartos procese susidaro veikiant visiškai kitokiems priežastims. Jis rašo: «Tenka taip pat pastebėti, kad apyvartinis kapitalas gali cirkuliuoti arba sugrįžti savo savininkui per labai skirtingus laiko tarpus. Kviečiai, nuomininko pirkti sėjai, yra pagrindinis kapitalas palyginti su kviečiais, kuriuos pirkto kepėjas duonai iš jų gaminti. Vienas palieka juos dirvoje ir negali jų atgauti anksčiau kaip po metų, antras gali juos sumalti į miltus, parduoti kaip duoną savo pirkėjams, ir, praslinkus savaitei, jo kapitalas vėl bus laisvas tai pačiai gamybai atnaujinti arba kuriai nors kitai pradėti»³⁰. [Žr. Рикардо: «Начала политической экономии». Москва, 1955, 50 psl.]

Cia būdinga, kad kviečiai, nors jie kaip sėkla yra ne pragyvenimo reikmuo, bet žaliava, priklauso, pirma, apyvartiniam kapitalui, nes patys savaime jie yra maisto produktas, ir, antra, jie priklauso pagrindiniam kapitalui, nes jų sugrįžimas nusitęsia ištisiems metams. Tačiau ne tik lėtesnis ar greitesnis sugrįžimas tam tikrą gamybos priemonę daro pagrindiniu kapitalu, bet tam tikras jos vertės perkėlimo į produktą būdas.

Iš A. Smito kylančios painiavos rezultatai yra šie:

1. Skirtumas tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo painiojamas su skirtumu tarp gamybinio kapitalo ir prekinio kapitalo. Pavyzdžiui, ta pati mašina yra apyvartinis kapitalas, jeigu ji kaip prekė yra rinkoje, ir pagrindinis kapitalas, jeigu ji įjungta į gamybos procesą. Čia visiškai nesuprantama, kodėl tam tikra kapitalo rūšis labiau negu kokia nors kita kapitalo rūšis turi būti pagrindinis kapitalas arba apyvartinis.
2. Kiekvienas apyvartinis kapitalas sutapatinamas su kapitalu, kuris sunaudotas arba turi būti sunaudotas darbo užmokesčiui. Žr., pvz., Dž. St. Milį ir kt.
3. Skirtumas tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo, kurį jau Bartonas, Rikardo ir kiti painioja su skirtumu tarp apyvartinio ir pagrindinio kapitalo, pagaliau visiškai suvedamas į šį pastarąjį

^{29a} «Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society». London 1817. (Atitinkama vieta cituota I knygoje, 655 psl., 79 išnaša). [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 563 psl., 79 išnaša.]

³⁰ «It is also to be observed that the circulating capital may circulate, or be returned to its employer, in very unequal times. The wheat bought by a farmer to sow is comparatively a fixed capital to the wheat purchased by a baker to make into loaves. The one leaves it in the ground, and can obtain no return for a year; the other can get it ground into flour, sell it as bread to his customers, and have his capital free, to renew the same, or commence any other employment in a week» (26, 27 psl.).

skirtumą. Žr., pvz., Ramsėjų, kurio teorijoje visos gamybos priemonės, žaliavos ir t. t., taip pat kaip ir darbo priemonės, yra pagrindinis kapitalas ir tiktai darbo užmokesčiui sunaudotas kapitalas yra apyvartinis kapitalas. Bet kadangi suvedimas daromas kaip tik šia forma, tai tikrasis skirtumas tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo lieka nesuprastas.

4. Naujausiems Anglijos, ypač Škotijos ekonomistams, kurie į viską žiūri neapsakomai ribotu banko tarnautojo požiūriu, Makleodui, Patersonui ir kitiems, skirtumas tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo pavirsta skirtumu tarp money at call ir money not at call (piniginiai indėliai, kurie gali būti atsiimami iš anksto neįspėjus arba — tik iš anksto įspėjus).

DVYLIKTASIS SKIRSNIS

DARBO PERIODAS

Paimkime dvi gamybos šakas, kuriose nustatyta vienodo ilgumo darbo diena, sakysime, dešimties valandų darbo procesas; pvz., tai bus medvilnės verpykla ir garvežių gamykla. Vienoje šakoje kasdien, kas savaitė patiekiamas tam tikras pagaminto produkto, medvilnės verpalų, kiekis; kitoje šakoje darbo procesas turi būti kartojamas, gal būt, ištikus tris mėnesius, kad būtų pagamintas vienas išbaigtas produktas, vienas garvežys. Vienu atveju produktas iš prigimties yra skaidus, ir tas pats darbas kasdien arba kas savaitė vėl atnaujinamas. Kitu atveju darbo procesas yra nenutrūkstamas, apima palyginti didelį skaičių kasdieninių darbo procesų, kurie savo susijungimu, savo operacijų nenutrūkstamumu patiekia pagamintą produktą tik praėjus palyginti ilgam laikui. Nors kasdien darbo procesas čia trunka vienodą laiką, vis dėlto gana skirtingą laiką trunka gamybinis aktas, t. y. pakartotiniai darbo procesai, kurie yra reikalingi išbaigtam produktui pagaminti, jam kaip prekei nugabenti į rinką ir, vadinasi, jam iš gamybinio kapitalo paversti į prekinį kapitalą. Skirtumas tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo su šituo dalyku neturi nieko bendro. Nurodytasis skirtumas išliktų ir tuo atveju, jeigu abiejose gamybos šakose pagrindinis ir apyvartinis kapitalas būtų naudojamas visiškai vienodomis proporcijomis.

Sis gamybinio akto ilgumo skirtingumas yra ne tik tai tarp įvairių gamybos sferų, bet ir toje pačioje gamybos sferoje, priklausomai nuo pagamintino produkto dydžio. Paprastas gyvenamasis namas gali būti pastatytas per trumpesnį laiką, negu didesnis fabrikas, ir dėl to reikalauja mažesnio nenutrūkstamų darbo procesų skaičiaus. Jei garvežiui pagaminti reikia trijų mėnesių, tai šarvuotlaiviui pagaminti reikia vienerių arba kelerių metų. Grūdams pagaminti reikia beveik ištisu metų, raguočiams išauginti reikia kelerių metų, miško želdinimas gali apimti periodą nuo 12 iki 100 metų; vieškelis gali būti nutiestas per kelis mėnesius, geležinkeliui nutiesti reikia keleto metų; paprastas kilimas pagaminamas, gal būt, per savaitę, gobelenui pagaminti reikia eilės metų ir t. t. Tuo būdu gamybinio akto ilgumo skirtingumas yra be galo įvairus.

Yra aišku, kad gamybinio akto ilgumo skirtingumas, esant vieniems kapitalo įdėjimams, turi sukelti kapitalo apyvartos greičio skirtingumą, t. y. periodų, kuriems avansuojamas tam tikras kapitalas, skirtingumą. Tarkime, kad mašininė verpykla ir garvežių gamykla naudoja vienodo dydžio kapitalą, kad kapitalo pasidalijimas į pastovųjį ir kintamąjį kapitalą, o taip pat į pagrindinę ir apyvaritinę sudėtines dalis abiem atvejais yra vienodas; tarkime, pagaliau, kad darbo diena yra vienodo ilgumo ir vienoda proporcija dalijasi į būtinąjį ir pridedamąjį darbą. Toliau, siekdami pašalinti visas aplinkybes, išplaukiančias iš cirkuliacijos proceso ir nesusijusias su šiuo atveju, tarkime, kad tiek verpalai, tiek ir garvežiai gaminami pagal užsakymą ir apmokami pristačius pagamintą produktą. Savaitės pabaigoje, pristatęs pagamintus verpalus, verpyklos savininkas gauna atgal (pridedamąją vertę mes čia paliekame nuošalyje) į gamybą įdėtą apyvaritinį kapitalą ir kartu nusidėvėjusią pagrindinio kapitalo dalį, įėjusią į verpalų vertę. Vadinasi, jis gali tuo pačiu kapitalu vėl pakartoti tą pačią apytaką. Tas kapitalas yra užbaigęs savo apyvartą. O garvežių fabrikantas per tris mėnesius kas savaitę turi sunaudoti naują kapitalą darbo užmokesčiui ir žaliavoms, ir tik praėjus trims mėnesiams, pristačius garvežį, apyvaritinis kapitalas, palapsniui naudotas per šį laiką tam pačiam gamybiniam aktui, tai pačiai prekei gaminti, vėl įgauna tokią formą, kuria jis vėl gali pradėti savo apytaką; lygiai taip pat mašinų nusidėvėjimas per šiuos tris mėnesius tepadengiamas tik dabar. Vieno sąnauda daroma vienai savaitei, kito sąnauda lygi savaitinei sąnaudai, padaugintai iš 12. Visoms kitoms sąlygoms esant vienodomis, vienas turi savo žinioje turėti dvylika kartų didesnę apyvaritinį kapitalą negu kitas.

Ta aplinkybė, kad kas savaitę avansuojami kapitalai yra lygūs, čia neturi jokios reikšmės. Koks bebūtų avansuotojo kapitalo dydis, vienu atveju jis avansuojamas tik vienai savaitei, kitu atveju — dvylikai savaitių, ir tik praėjus šiems laiko tarpams juo iš naujo galima operuoti, kartoti tą pačią operaciją arba pradėti kokią nors kitą.

Skirtingas apyvartos greitis arba skirtingas laikas, kuriam tenka avansuoti atskirus kapitalus ir kuriam nepasibaigus ta pati kapitalo vertė negali būti panaudota naujam darbo procesui arba naujam vertės didinimo procesui, — čia kyla štai iš ko.

Tarkime, kad garvežio arba kokios nors kitos mašinos pagaminimas reikalauja 100 darbo dienų. Tiek verpimo pramonėje, tiek ir mašinų gamyboje dirbančių darbininkų atžvilgiu 100 darbo dienų sudaro netolydinį (diskrete) dydį, susidedantį, pagal prielaidą, iš 100 vienas po kito sekančių atskirų dešimties valandų darbo procesų. Bet produkto — mašinos — atžvilgiu 100 darbo dienų sudaro tolydinį dydį, taip sakant, vieną 1 000 darbo valandų darbo dieną, vieną ištinį gamybos aktą. Tokią darbo dieną, sudarytą iš eilės viena po kitos sekančių daugiau ar mažiau gausių ir tarpusavyje susijusių darbo dienų, aš vadinu *darbo periodu*. Kalbėdami apie darbo dieną,

mes turime galvoje ilgumą darbo laiko, kurį darbininkas kasdien turi naudoti savo darbo jėgą, kurį jis kasdien turi dirbti. Priešingai, jei kalbame apie darbo periodą, tai turime galvoje tam tikrą skaičių tarpusavyje susijusių darbo dienų, kurios tam tikroje gamybos šakoje yra reikalingos pagamintam produktui gauti. Kiekvienos darbo dienos produktas čia tėra tik dalinis produktas, kuris diena iš dienos gaminamas toliau ir, tik pasibaigus ilgesniam ar trumpesniam darbo laiko periodui, įgauna savo išbaigtą pavidalą, yra pagaminta vartojamoji vertė.

Todėl visuomeninio gamybos proceso pertrūkiai, sutrikimai, pvz., dėl krizių, daro visiškai skirtingą įtaką tiems darbo produktams, kurie dėl savo prigimties yra skaidūs, ir tiems, kurių gamyba reikalauja ilgesnio, ištisinio darbo periodo. Pagaminus šiandien tam tikrą kiekį verpalų, anglies ir t. t., vienu atveju rytoj visiškai nebus gaminami verpalai, anglis ir t. t. Kitaip yra su laivais, pastatais, geležinkeliais ir t. t. Čia ne tiktai nutrūksta darbas, bet nutrūksta ir ištisinis gamybos aktas. Jei čia pradėtas darbas nėra tęsiamas, tai gamybai suvartotos gamybos priemonės ir įdėtas darbas nueina veltui. Jeigu jis vėliau ir bus atnaujintas, tai tarpiniu laikotarpiu neišvengiamai įvyks kai kurie sugedimai.

Per visą darbo periodą tarytum sluoksniais kaupiasi ta vertės dalis, kurią pagrindinis kapitalas kasdien atiduoda produktui, kol jis visiškai subręš. Ir čia tuo pačiu metu pasirodo skirtumo tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo praktine svarba. Pagrindinis kapitalas gamybos procesui avansuojamas palyginti ilgam laikui, jo nereikia atnaujinti anksčiau, negu pasibaigia šis, gal būt, ilgametis periodas. Ar garo mašina kasdien perkelia savo vertę dalimis į verpalus, netolydinio darbo proceso produktą, ar ji per tris mėnesius atiduoda ją garvežiui, tolydinio gamybinio akto produktui,— ši aplinkybė nė kiek neatsiliepia garo mašinai pirkti reikalingo kapitalo sąnaudoms. Vienu atveju jos vertė įplaukia atgal mažomis dozėmis, pvz., kas savaitė, kitu — didesnėmis dalimis, pvz., kas trys mėnesiai. Bet abiem atvejais garo mašina atnaujinama tik vieną kartą, sakysime, per 20 metų. Jei kiekvienas atskiras periodas, per kurį garo mašinos vertė parduodant produktą dalimis įplaukia atgal, yra trumpesnis už jos pačios egzistavimo periodą, tai mašina funkcionuoja gamybos procese daugelį darbo periodų.

Kitaip yra su apyvartinėmis avansuotojo kapitalo sudėtinėmis dalimis. Šiai savaitėi nupirkta darbo jėga yra sunaudota per šią savaitę ir liko sudaiktinta produkte. Ji turi būti apmokėta šios savaitės pabaigoje. Ir tokios kapitalo sąnaudos darbo jėgai daromos kas savaitė per tris mėnesius, tad šios kapitalo dalies sąnauda per vieną savaitę neatpalaiduoja kapitalisto nuo būtinumo sekančią savaitę vėl pirkti darbą. Darbo jėgai apmokėti kas savaitė turi būti sunaudojamas naujas papildomas kapitalas, ir, paliekant nuošalyje visus kredito santykius, kapitalistas turi turėti galimybę išmokėti darbo užmokestį už tris mėnesius, nors faktiškai jis moka jį tik

savaitinėmis dalimis. Tas pat liečia ir kitą apyvartinio kapitalo dalį, žaliavas ir pagalbines medžiagas. Vienas darbo sluoksnis po kito klojasi ant produkto. Ne tiktai sunaudotos darbo jėgos vertė, bet ir pridedamoji vertė nenutrūkstamai perkeliama į produktą darbo proceso metu, bet į neišbaigtą produktą, dar neįgavusį pagamintos prekės formos ir, vadinasi, dar nesugebantį cirkuliuoti. Tas pat liečia ir kapitalo vertę, kuri tarytum sluoksniais perkeliama į produktą iš žaliavų ir pagalbinių medžiagų.

Priklausomai nuo didesnio ar mažesnio darbo periodo ilgumo, kurį apsprendžia specifinė produkto prigimtis arba tas naudingas efektas, kurio siekiama jį gaminant, yra reikalingos nuolatinės papildomos apyvartinio kapitalo (darbo užmokesčio, žaliavų ir pagalbinių medžiagų) sąnaudos, be to, nė viena jų dalis nėra įgavusi cirkuliuoti sugebančios formos ir, vadinasi, negali būti naudojama tai pačiai operacijai atnaujinti; priešingai, kiekviena dalis viena po kitos yra įtvirtinama gamybos sferoje kaip susidarancio produkto sudėtinė dalis, yra surišama gamybinio kapitalo forma. Bet apyvartos laikas yra lygus kapitalo gamybos laiko ir jo cirkuliacijos laiko sumai. Tuo būdu gamybos laiko ilginimas mažina kapitalo apyvartos greitį tiek pat, kiek ir cirkuliacijos laiko ilginimas. Bet šiuo atveju reikia atkreipti dėmesį į dvi aplinkybes.

Pirma: ilgesnis buvimas gamybos sferoje. Pavyzdžiui, kapitalo suma, pirmąją savaitę avansuota darbui, žaliavoms ir t. t., lygiai taip pat, kaip ir pagrindinio kapitalo vertės dalys, perkeltos į produktą, per visą trijų mėnesių periodą lieka surištos gamybos sferoje ir, kaip įjungtos į produktą, dar tiktai susidaranti, dar nepagaminta, negali stoti į cirkuliacijos procesą kaip prekė.

Antra: kadangi gamybiniam aktui reikalingas darbo periodas trunka tris mėnesius ir iš tikrųjų tesudaro vieną ištisinį darbo procesą, tai kiekvieną savaitę nauja apyvartinio kapitalo dalis turi būti prijungiama prie ankstesniųjų. Tuo būdu, ilgėjant darbo periodui, auga vienas po kito avansuotų papildomų kapitalų masė.

Mes laikėmės prielaidos, kad į medvilnės verpyklą ir mašinių gamyklą įdėti kapitalai yra vienodo dydžio, kad šie kapitalai vienoda proporcija dalijasi į pastovųjį ir kintamąjį kapitalą, taip pat į pagrindinį ir apyvartinį kapitalą, kad darbo dienos yra vienodo ilgumo,— žodžiu tariant, kad visos sąlygos, išskyrus darbo periodo ilgumą, yra vienodos. Per pirmąją savaitę sąnaudos abiem atvejais yra vienodo dydžio, bet verpyklos savininko produktas gali būti parduotas, už gautus pinigus gali būti pirktas nauja darbo jėga ir naujos žaliavos ir t. t., žodžiu tariant, gamyba gali būti toliau vykdoma tuo pačiu mastu. Priešingai, mašinių fabrikantas tiktai pralinks trims mėnesiams, kai jo produktas jau bus pagamintas, tegali paversti atgal į pinigus apyvartinį kapitalą, sunaudotą per pirmąją savaitę, ir juo pradėti naujas operacijas. Taigi, pirma, skirtumas liečia to paties sunaudoto kapitalo kiekio sugrįžimą atgal. Anta, per tris mėnesius verpykloje ir mašinių gamykloje buvo panau-

dotas vienodo dydžio gamybinis kapitalas, bet kapitalo įdėjimų dydis verpyklos savininkui ir mašinų fabrikantui yra visiškai skirtingas, nes tas pats kapitalas vienu atveju greitai atnaujinamas ir, vadinasi, vėl gali pakartoti tą pačią operaciją; antru atveju jis teatnaujinamas palyginti lėtai ir, vadinasi, ligi jo atnaujinimo momento nauji kapitalo kiekiai nuolat turi būti prijungiami prie senųjų. Tuo būdu skirtingi yra periodai, per kuriuos atnaujinamos tam tikros kapitalo dalys, arba skirtingas yra laikas, kuriam kapitalas avansuojamas; taip pat skirtingos yra ir kapitalo masės (nors kasdien arba kas savaitę panaudojamas vienodas kapitalas), kurios turi būti avansuotos priklausomai nuo darbo proceso ilgumo. Ši aplinkybė turi būti pažymėta dėl to, kad kai kuriais atvejais, kaip, pvz., tais atvejais, kuriuos mes nagrinėsime sekančiame skirsnyje, laikas, kuriam avansuojamas kapitalas, gali ilgėti, nors avansuotasis kapitalas dėl to proporcingai nedidėtų. Kapitalas turi būti avansuojamas ilgesniam laikui, ir didesnis kapitalo kiekis surišamas gamybinio kapitalo forma.

Mažiau išsivysčiusiose kapitalistinės gamybos pakopose darbai, reikalingi ilgo darbo periodo ir, vadinasi, didelių kapitalo įdėjimų ilgam laikui, ypač jeigu jie tegali būti atliekami tik stambiu mastu,— yra vykdomi arba visiškai nekapitalistiškai, bet visuomenės arba valstybės sąskaita, kaip, pvz., kelių tiesimas, kanalų kasimas ir pan. (ankstesniais laikais jie daugiausia buvo vykdomi priverstiniu darbu, kiek turima galvoje darbo jėga); arba tik menka dalis tokių produktų, kurių pagaminimas reikalauja palyginti ilgo darbo periodo, tėra gaminama paties kapitalisto sąskaita. Pavyzdžiui, statant namą, tas privatus asmuo, kuriam skiriamas namas, laikas nuo laiko duoda avansus statybos verslovininkui. Tuo būdu šis asmuo iš tikrųjų apmoka namą dalimis, gamybos procesui bežengiant į priekį. Priešingai, išsivysčiusio kapitalizmo epochoje, kai, iš vienos pusės, dideli kapitalai yra sutelkti atskirų asmenų rankose, o iš antros pusės, šalia atskirų kapitalistų pasirodo asocijuotas kapitalistas (akcinės bendrovės) ir tuo pačiu metu yra išsivystęs kreditas, kapitalistinis statybos verslovininkas tik kaip išimtis stato pastatus atskiriems privatiems asmenims pagal užsakymą. Jo verslas yra statyti rinkai ištisas eiles namų, ištisus miesto kvartalus, panašiai kaip atskirų kapitalistų verslas yra tiesti geležinkelius rangos pagrindais.

Kokį perversmą sukėlė kapitalistinė gamyba Londono namų statyboje, mes sužinome iš vieno statybos verslovininko 1857 metais duotų parodymų bankų komisijai. Anot jo, tuo metu, kai jis dar buvo jaunas, namai paprastai buvo statomi pagal užsakymą, ir sutartoji suma buvo sumokama verslovininkui palaiptams, užbaigus tam tikras statybos stadijas. Spekuliaciniais tikslais labai maža buvo statoma; verslovininkai to griebdavosi daugiausia tik tada, kai norėdavo duoti savo darbininkams reguliaraus darbo, kad jie neišeitų kitur. Per pastaruosius 40 metų visa tai pasikeitė. Pagal užsakymą labai maža testatoma. Kam reikia naujo namo, tas turi pasirinkti

vieną iš tų, kurie pastatyti spekuliaciniais tikslais arba tebestatomi. Verslovininkas dirba jau nebe užsakytojams, bet rinkai; kaip ir kiekvienas kitas pramonininkas, jis rinkoje turi turėti pagamintas prekes. Anksčiau verslovininkas tuo pačiu metu statė spekuliaciniais tikslais kokius tris-keturis namus, o dabar jis turi pirkti (t. y., vartojant kontinentinį išsireiškimo būdą, išsinuomoti paprastai 99 metams) didelį žemės sklypą ir pastatyti jame 100 ar 200 namų, tokiu būdu imdamasis darbo, kuris dvidešimt, penkiasdešimt kartų viršija jo turto dydį. Lėšos gaunamos ipotekos pagrindais, ir pinigai perduodami verslovininko žinion tuo mastu, kuriuo žengia į priekį atskirų namų statyba. Jeigu ateina krizė, kuri sulaiko avansų sumokėjimą, tai paprastai sugriūva visa verslovė; geriausiu atveju namai pasilieka nebaigti statyti ligi geresnių laikų, blogiausiu atveju jie perduodami iš varžytynių už pusę kainos. Be spekuliacinių statybų, vykdomų stambiu mastu, dabar nė vienas verslovininkas negali išsiversti. Pelnas iš pačių statybų yra nepaprastai menkas; daugiausia laimima iš žemės rentos augimo, iš to, kad sumaniai parenkami ir išnaudojami užstatomieji sklypai. Varant tokią spekuliaciją, iš anksto numatančią paklausą namams, yra pastatyta beveik visa Belgravija ir Tiburnija ir daug tūkstančių vilų Londono apylinkėse. (Sutrumpintas atpasakojimas iš «Report of the Select Committee on Bank Acts». I dalis, 1857. Evidence, klausimai 5413—5418, 5435—5436.)

Vykdydamas darbų, reikalaujančių labai ilgo darbo periodo ir turinčių platų mastą, ištiesi atitenka kapitalistinei gamybai tik tada, kai kapitalo koncentracija jau yra labai žymi ir kai, iš antros pusės, kredito sistemos išsivystymas duoda kapitalistui patogią išeitį, sudaro galimybę avansuoti svetimą kapitalą vietoj nuosavo, vadinasi, ir juo rizikuoti. Bet, savaime suprantama, kapitalo apyvartos greičiui ir apyvartos laikui nedaro jokios įtakos ta aplinkybė, kad vienas atvejais kapitalas priklauso tam, kas jį avansuoja gamybai, kitais atvejais — jam nepriklauso.

Sąlygos, kurios didina atskiros darbo dienos produktą, kaip kad kooperacija, darbo pasidalijimas, mašinų panaudojimas, kartu trumpina darbo periodą esant tarpusavyje susijusiems gamybos aktams. Antai, mašinos trumpina namų, tiltų ir t. t. statybos laiką; javapiūvės, kuliamosios mašinos ir t. t. trumpina darbo periodą, kuris reikalingas prinokusiems grūdams į gatavą prekę paversti. Patobulinta laivų statyba, didindama laivų greitį, trumpina laivininkystei sunaudoto kapitalo apyvartos laiką. Tačiau šie pagerinimai, trumpindami darbo periodą, o kartu ir laiką, kuriam turi būti avansuotas apyvartinis kapitalas, paprastai esti susiję su didesniu pagrindinio kapitalo sunaudojimu. Iš antros pusės, kai kuriose šakose darbo periodas gali būti sutrumpintas vien išplečiant kooperaciją; pvz., geležinkelis nutiesiamas per trumpesnį laiką, jeigu organizuojamos stambios darbininkų armijos, kurios imasi darbo iš karto daugely-

je vietų. Apyvartos laikas čia sutrumpinamas padidinant avansuojamąjį kapitalą. Daugiau gamybos priemonių ir daugiau darbo jėgos turi būti sujungta kapitalistui komanduojančiam.

Taigi, darbo periodo trumpinimas daugiausia yra susijęs su trumpesniam laikui avansuojamo kapitalo didinimu, tad trumpėjant laikui, kuriam kapitalas avansuojamas, didėja avansuojamojo kapitalo masė. Todėl čia reikia priminti, kad nepriklausomai nuo to, kokia yra visuomeninio kapitalo masė, viskas priklauso nuo to, kokių mastu yra suskaidytos arba sutelktos atskirų kapitalistų rankose gamybos priemonės ir pragyvenimo reikmenys arba disponavimas jais, — vadinasi, kokį mastą jau yra pasiekusi kapitalo koncentracija. Kiek kreditas prisideda prie kapitalo koncentracijos vienose rankose, ją spartina ir didina, tiek jis prisideda prie darbo periodo, vadinasi, ir apyvartos laiko trumpėjimo.

Gamybos šakose, kur darbo periodas, ar jis būtų nenutrūkstamas ar nutrūkstamas, yra apsprendžiamas tam tikrų natūralinių sąlygų, jis aukščiau nurodytomis priemonėmis negali būti sutrumpintas. «Išsireiškimas: greitesnė apyvarta negali būti taikomas grūdinėms kultūroms, nes čia tėra galima tikrai viena apyvarta per metus. Kai dėl gyvulininkystės, tai mes tiesiog norėtume paklausti, kaip galima pagreitinti dvejų ar trejų metų avių ir ketverių ar penkerių metų jautių apyvartą?» (W. Walter Good: «Political, Agricultural, and Commercial Fallacies». London 1866, 325 psl.)

Būtinumas kuo greičiau turėti laisvus pinigus (pvz., tvirtai nustatytiems mokėjimams, kaip kad mokesčiai, žemės renta ir pan.) išsprendžia šį klausimą tokiu būdu, kad, pvz., gyvuliai, darant didelę žalą žemės ūkiui, parduodami ir papiunami dar jiems nepasiekus ekonomiškai normalaus amžiaus; pagaliau tai sukelia ir mėsos kainų pakilimą. «Žmonės, kurie anksčiau daugiausia vertėsi gyvulių auginimu ir vasarą naudojami Midland counties [vidurio grafysčių] ganyklomis, o žiemą — rytinių grafysčių tvartais... dėl grūdų kainų svyravimų ir kritimo tiek nusmuko, jog dabar džiaugiasi galėdami gauti naudos iš aukštų sviesto ir sūrio kainų; pirmąjį jie kas savaitę gabena į rinką, kad galėtų padengti einamąsias išlaidas; už sūrį jie ima avansus iš supirkėjo, kuris paima produktą; kai tik jis pasidaro tinkamas pervežimui, ir, žinoma, nustato savas kainas. Dėl tos pačios priežasties, kadangi žemės ūkis valdomas politinės ekonomijos dėsniais, veršeliai, kurie anksčiau iš pieno ūkiu besiverčiančių apygardų buvo gabenami į pietus nupenėjimui, dabar masiškai piaunami, dažnai jiems tesulaukus 8—10 dienų amžiaus, Birminghamo, Mančesterio, Liverpulio ir kitų kaimyninių didmiesčių skerdyklose. Jei sąlyklas nebūtų apmokestintas, tai ne tik nuomininkai gautų daugiau pelno ir tuo būdu galėtų ilgiau palaikyti jaunus gyvulius, kol jie paūgės ir pasieks didesnį svorį, bet ir žmonės, neturintieji karvių, galėtų veršelių penėjimui vietoj pieno naudoti sąlyklą, ir dabartinis pasibaisėtinas jaunų gyvulių trūkumas... žymiu mastu būtų pašalintas. O jei dabar šiems smulkiesiems

nuomininkams rekomenduojama penėti veršelius, jie atsako: Mes labai gerai žinome, kad penėjimas pienu apsimokėtų, bet, pirma, mes tam turėtume sunaudoti pinigų, o to mes negalime, ir, antra, mes turėtume ilgai laukti, kol mes atgausime savo pinigų, o versdamiesi pieno ūkiu mes juos tuojau atgauname» (ten pat, 11, 12 psl.).

Jei tokie yra apyvartos ilgėjimo padariniai net smulkesniems Anglijos žemės nuomininkams, tai lengva įsivaizduoti, kokių sunkumų tai turi sudaryti kontinento smulkiesiems valstiečiams.

Sutinkamai su darbo periodo ilgumu, vadinasi, ir cirkuliuoti tinkamai prekei pagaminti reikalingo laiko ilgumu, vertės dalis, kurią pagrindinis kapitalas tarytum sluoksniais perkelia į produktą, kaupiasi, ir šios vertės dalies sugrįžimas sulėtėja. Bet šis sulėtėjimas nereikalauja naujų lėšų pagrindiniam kapitalui papildyti. Mašina ir toliau tebeveikia gamybos procese nepriklausomai nuo to, ar jos nusidėvėjimo padengimas lėčiau ar greičiau įplaukia atgal pinigine forma. Kitaip yra su apyvartiniu kapitalu. Ne tiktai įdėtasis kapitalas turi būti ilgesnį laiką surištas sutinkamai su darbo periodo ilgumu, bet taip pat turi būti nuolat avansuojamas naujas kapitalas darbo užmokesčiui, žaliavoms ir pagalbinėms medžiagoms. Tuo būdu sulėtintas sugrįžimas skirtingai veikia pagrindinį ir apyvartinį kapitalą. Ar sugrįžimas bus lėtesnis ar greitesnis, pagrindinis kapitalas ir toliau tebeveikia. Priešingai, apyvartinis kapitalas, esant sulėtintam sugrįžimui, nebegali funkcionuoti, jeigu jis įtvirtintas neparduoto arba nebaigto, pardavimui dar netinkamo produkto forma ir jei nėra papildomo kapitalo, kad jį būtų galima atnaujinti in natura.— «Kai valstietis badauja, jo gyvuliai puikiai laikosi. Gerokai palijo, ir ganyklos žolė išaugo vešli. Indijos valstietis mirs badu šalia riebaus jaučio. Prietaro reikalavimai atrodo žiaurūs atskiro individo atžvilgiu, bet jie padeda išlikti visuomenei; darbinių gyvulių išlaikymas užtikrina taisyklingą žemdirbystę, o tuo pačiu ir būsimų pragyvenimo reikmenų ir būsimo turto šaltinius. Indijoje lengviau pakeisti žmogų negu jautį,— tai, gal būt, skamba žiauriai ir liūdnei, bet taip yra» (Return, East India, Madras and Orissa Famine, Nr. 4, 4 psl.). Palyginkite su tuo šį Manaros-Darmos-Sestros posakį: «Gyvybės paaukojimas be atpildo, siekiant išsaugoti dvasininko arba karvės gyvybę... šioms žemos kilmės giminėms gali užtikrinti palaimą» (X skirsnis, 62 §).

Žinoma, neįmanoma nugabenti į rinką penkerių metų gyvulį anksčiau, negu jam sukaks penkeri metai. Bet tam tikrose ribose yra įmanoma, keičiant gyvulių priežiūros būdus, per trumpesnį laiką paruošti juos jų paskirčiai. Tai kaip tik ir pasiekė Bekuelis. Anksčiau Anglijos avys, kaip dar 1855 metais ir Prancūzijos avys, jaunesnės kaip ketverių ar penkerių metų netiko piovimui. Pagal Bekuelio sistemą avis gali būti nupenėta per vienerius metus ir kiekvieną atvejų iki pasibaigiant dvejiems metams ji visiškai išauga. rūpestinga atranka Bekuelis, nuomininkas iš Dišlei-Grendžo, avių griaučius sumažino iki minimumo, būlino joms gyventi. Jo avys buvo

pavadintos Niuleisterio avimis. «Avių augintojas dabar gali patiekti rinkai tris avis per tą patį laiką, kuris anksčiau buvo reikalingas vienai aviai nupenėti; be to, jos yra storesnės, apvalesnės, stipriau yra išsivysčiusios tos jų dalys, kurios daugiausia duoda mėsos. Beveik visą jų svorį sudaro vien mėsa» (Lavergne: «The Rural Economy of England etc.», 1855, 22 psl.). [Зг. Леонс де-Лавернь: «Сельское хозяйство в Англии, Шотландии и Ирландии». Москва, 1859, 17 psl.]

Metodai, kurie sutrumpina darbo periodą, įvairiose gamybos šakose tegali būti taikomi tik labai įvairiu mastu ir neišlygina skirtingo įvairių darbo periodų ilgumo. Antai, mūsų pavyzdyje naujų darbo mašinų naudojimas gali absoliučiai sutrumpinti darbo periodą, reikalingą vienam garvežiui pagaminti. Bet jei patobulintas verpimo procesas žymiai greičiau padidina kasdien arba kas savaitę tiekiamo pagaminto produkto kiekį, tai santykinai, palyginti su verpimu, mašinų gamyboje darbo periodas pailgėja.

TRYLIKTASIS SKIRSNIS GAMYBOS LAIKAS

Darbo laikas visada yra gamybos laikas, t. y. laikas, per kurį kapitalas yra surištąs gamybos sferoje. Priešingai, ne visas laikas, per kurį kapitalas yra gamybos procese, būtinai dėl to jau yra darbo laikas.

Čia kalbama ne apie darbo proceso pertrūkius, kuriuos sąlygoja natūralinės pačios darbo jėgos ribos, nors mes ir esame matę, koks svarbus motyvas nenormaliai ilginti darbo procesą ir įvesti nenutrūkstamą dieninį ir naktinį darbą yra jau vien ta aplinkybė, kad pagrindinis kapitalas — fabriku pastatai, mašinos ir t. t. — darbo proceso pertraukų metu lieka nenaudojamas. Čia kalbama apie nutrūkimą, nepriklausomą nuo darbo proceso ilgumo, sąlygojamą pačios produkto prigimties ir jo gaminimo būdo, apie nutrūkimą, kurio metu darbo objektas yra veikiamas ilgesnių ar trumpesnių natūralinių procesų, turi patirti fizinius, cheminius, fiziologinius pakitimus, kurių metu darbo procesas visiškai arba iš dalies sustoja.

Antai, jaunas vynas tam tikrą laiką turi rūgti ir paskui vėl stovėti tam tikrą laiką, kad pasiektų nustatytą tobulumo laipsnį. Daugelyje gamybos šakų produktas turi būti džiovinamas, kaip, pvz., puodininkystėje, arba turi būti veikiamas tam tikru būdu, siekiant pakeisti jo chemines savybes, kaip, pvz., balinant. Kad žiemkenčiai užaugtų ir pribrestų, reikia maždaug 9 mėnesių. Tarp sėjos ir piūties darbo procesas yra beveik visiškai nutrūkęs. Želdinant miškus, baigus sėją ir jai būtinus parengiamuosius darbus, reikia, gal būt, 100 metų, kad sėklos pavirstų gatavu produktu; visą šį laiką joms tereikia palyginti visai nežymaus darbo poveikio.

Visais šiais atvejais didesnę gamybos laiko dalį papildomas darbas tik retai teprijungiamas. Pirmesniame skirsnyje aprašytos sąlygos, kada prie kapitalo, jau įdėto į gamybos procesą, turi būti prijungiamas papildomas kapitalas ir darbas, čia pasitaiko tik su ilgesnėmis ar trumpesnėmis pertraukomis.

Tuo būdu visais šiais atvejais avansuotojo kapitalo gamybos laikas susideda iš dviejų periodų: pirmasis periodas, kuriame kapitalas yra darbo procese; antrasis periodas, kuriame kapitalo egzistavimo forma — dar nebaigto produkto forma — paliekama natūralinių procesų poveikiui, nebūdama darbo procese. Reikalo nė kiek

nekeičia tai, kad abu šie periodai gali iš dalies susikryžiuoti ir įsiterpti vienas į kitą. Darbo periodas ir gamybos periodas čia nesutampa. Gamybos periodas ilgesnis už darbo periodą. Bet tik gamybos periodui pasibaigus, produktas yra pagamintas, subrendęs ir, vadinasi, gali būti paverstas iš gamybinio kapitalo formos į prekinio kapitalo formą. Vadinasi, sutinkamai su ilgumu tos gamybos laiko dalies, kuri nesudaro darbo laiko, ilgėja ir kapitalo apyvartos periodas. Jei gamybos laikas, viršijantis darbo laiką, nėra kartą visiems laikams nustatytas tam tikrų gamtos dėsnių, kaip kad bręstant grūdams, augant ąžuolui ir t. t., tai apyvartos periodas neretai gali būti daugiau ar mažiau trumpinamas dirbtinai trumpinant gamybos laiką. Tai pasiekama, pvz., įvedant cheminį balinimą vietoj balinimo pievoje, įvedant tobulesnius džiovinimo aparatus džiovinimo procese. Odų gamyklose, naudojantis senuoju metodu, kailiaraugio įsisunkimas į odas užtrukdavo 6—18 mėnesių, o įvedus naują metodą, pradėjus naudoti oro siurbį, ši operacija sutrumpėjo iki 1½—2 mėnesių (J. G. Courcelle-Seneuil: «Traité théorique et pratique des entreprises industrielles etc.» Paris 1857, 2-sis leid.). Puikiausią pavyzdį, rodantį, kaip galima dirbtiniu būdu sutrumpinti tą gamybos laiką, per kurį vyksta vien tik natūraliniai procesai, teikia geležies gamybos istorija ir ypač ketaus pavertimas į plieną per pastaruosius 100 metų, pradant 1780 metais atrastu pudlingavimu ir baigiant šiuolaikiniu besemeriniu procesu bei kitais nuo to laiko įvestais naujausiais metodais. Gamybos laikas nepaprastai sutrumpėjo, bet tuo pačiu mastu padidėjo ir pagrindinio kapitalo įdėjimai.

Savotišką gamybos laiko nukrypimo nuo darbo laiko pavyzdį teikia batų korpalių gaminimas Amerikoje. Čia žymi dalis papildomų kaštų susidaro dėl to, kad medis turi džiūti apie 18 mėnesių, kad pagamintas korpalis vėliau neiškryptų ir nepakeistų savo formos. Per tą laiką medis nėra veikiamas jokio kito darbo proceso. Tuo būdu į gamybą įdėto kapitalo apyvartos periodą apsprendžia ne tiktai pačiam korpalių gaminimui reikalingas laikas, bet ir tas laikas, kurį kapitalas turi neveikdamas gulėti džiūstančiame medyje. Medis 18 mėnesių yra gamybos procese, kol jis galės stoti į darbo procesą tikrąja prasme. Šis pavyzdys kartu parodo, kokie skirtingi gali būti įvairių viso apyvartinio kapitalo dalių apyvartos periodai priklausomai nuo aplinkybių, kurios yra ne cirkuliacijos sferoje, bet gamybos procese.

Ypatingai aiškiai skirtumas tarp gamybos laiko ir darbo laiko pasireiškia žemės ūkyje. Mūsų vidutiniame klimato žemė duoda derlių vieną kartą per metus. Gamybos periodo (žiemkenčiams vidutiniškai devynių mėnesių periodas) trumpėjimas arba ilgėjimas savo ruožtu priklauso nuo palankių arba nepalankių metų kaitos ir dėl to iš anksto negali būti tiksliai nustatytas ir kontroliuojamas, kaip kad pramonėje tikrąja šio žodžio prasme. Tiktai šalutiniai produktai, kaip pienas, sūris ir t. t., nuolat gali būti gaminami ir

pardavinėjami palyginti trumpais laiko tarpais. O darbo laikas čia atrodo šitaip: «Įvairiose Vokietijos vietovėse, priklausomai nuo klimatinų bei kitų turinčių įtakos sąlygų, darbo dienų skaičius trims svarbiausiems darbo periodams gali būti laikomas toks: pavasario laikotarpiui, nuo kovo pabaigos arba balandžio pradžios iki gegužės vidurio, 50—60 darbo dienų; vasaros laikotarpiui, nuo birželio pradžios iki rugpiūčio pabaigos, 65—80; rudens laikotarpiui, nuo rugsėjo pradžios iki spalio pabaigos arba lapkričio vidurio ar pabaigos, 55—75 darbo dienos. Žiemai tenka tik tokie darbai, kurie tuo metu atliekami, kaip kad trąšų išvežimas, malkų vežimas, kelionės į rinką, statybinių medžiagų atgabenimas ir t. t.» (F. Kirchhof: «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre». Dresden 1852, 160 psl.).

Todėl kuo nepalankesnis yra klimatas, tuo trumpesnis yra darbo periodas žemės ūkyje, vadinasi, tuo trumpesnis yra ir tas laikas, per kurį sunaudojamas kapitalas ir darbas. Pavyzdžiui, Rusija. Ten kai kuriose šiaurės vietovėse lauko darbai tėra galimi tik 130—150 dienų per metus. Lengva įsivaizduoti, koks nuostolis būtų Rusijai, jeigu iš 65 milijonų jos europinės dalies gyventojų 50 milijonų liktų be darbo per šešis arba aštuonis žiemos mėnesius, kai turi nutrūkti visi lauko darbai. Neskaitant 200 000 valstiečių, dirbančių 10 500 Rusijos fabriku, kaimuose visur išsivystė sava naminė pramonė. Yra kaimų, kur visi valstiečiai iš kartos į kartą yra audėjai, odininkai, batsiuviai, šaltkalviai, peilių gamintojai ir t. t.; ypač tai matome Maskvos, Vladimiro, Kalugos, Kostromos ir Peterburgo gubernijose. Tarp kitko, ši naminė pramonė vis labiau ir labiau verčiama tarnauti kapitalistinei gamybai: pvz., audėjams apmatus ir ataudus tiekia pirkliai betarpiškai arba per supirkėjus (sutrumpinta pagal «Reports by H. M. Secretaries of Embassy and Legation, on the Manufactures, Commerce etc.» Nr. 8, 1865, 86, 87 psl.). Iš to matyti, kad nesutapimas tarp gamybos periodo ir darbo periodo, pastarajam tesudarant tik dalį pirmojo, yra natūralus žemės ūkio sujungimo su pagalbiniais kaimo verslais pagrindas ir kad, iš antros pusės, šie pastarieji savo ruožtu duoda atramos tašką kapitalistui, kuris čia pradžioje præsiskverbia kaip pirklys. Kai kapitalistinė gamyba vėliau užbaigia manufaktūros atskyrimą nuo žemės ūkio, kaimo darbininkas darosi vis labiau priklausomas nuo grynai atsitiktinių šalutinių darbų, ir dėl to jo padėtis blogėja. Kapitalui, kaip mes vėliau pamatysime, visi apyvartos skirtingumai išsilygina, darbininkui — ne.

Daugumoje tikrosios pramonės šakų, kaip kad kalnų pramonėje, transporte ir pan., gamyba vyksta tolygiai, metai po metų dirbama vienodą laiką ir, — paliekant nuošalyje kainų svyravimus, gamybos sutrikimus ir t. t. kaip nenormalias pertraukas, — į kasdieninį cirkuliacijos procesą įeinančio kapitalo įdėjimai laiko atžvilgiu taip pat pasiskirsto tolygiai. Lygiai taip pat, rinkos sąlygoms esant vienodoms, apyvartinio kapitalo sugrįžimas

arba jo atnaujinimas per metus taip pat vyksta tolygiais laiko tarpais. Priešingai, tose kapitalo įdėjimo srityse, kur darbo laikas sudaro tik dalį gamybos laiko, apyvartinis kapitalas įvairiais metų laikotarpiais sunaudojamas be galo netolygiai, o sugrįžta jis tiktai iš karto natūralinių sąlygų apsprendžiamu momentu. Tuo būdu čia, esant vienodam įmonės mastui, t. y. esant vienodam avansuotojo apyvartinio kapitalo dydžiui, jis turi būti avansuojamas iš karto stambesnėmis masėmis ir ilgesniam laikui, negu įmonėse, kur darbo periodas yra nenutrūkstamas. Pagrindinio kapitalo amžiaus ilgumas čia taip pat labiau skiriasi nuo to laiko, kurį jis iš tikrųjų funkcionuoja gamybiškai. Savaiame suprantama, kad jeigu yra skirtumas tarp darbo laiko ir gamybos laiko, tai ir panaudojamojo pagrindinio kapitalo vartojimo laikas nuolat ilgesniems ar trumpesniems laikotarpiais nutraukiamas, — pvz., žemės ūkyje taip yra su darbiniiais gyvuliais, padargais ir mašinomis. Jei šis pagrindinis kapitalas susideda iš darbinių gyvulių, tai jis nuolat reikalauja vienuodų arba beveik vienuodų sąnaudų pašarams ir t. t. ir tuo metu, kai gyvuliai dirba, ir tuo metu, kai jie nedirba. Kai dėl negyvųjų darbo priemonių, tai ir čia jų neavartojimas sukelia tam tikrą nuvertėjimą. Vadinasi, produktas aplamai pabrangsta, jei vertės perteikimas produktui apskaičiuojamas ne tam laikui, kai pagrindinis kapitalas funkcionuoja, bet tam laikui, per kurį jis praranda vertę. Šiose gamybos šakose pagrindinio kapitalo neveikimas, ar jis būtų susijęs su einamaisiais kaštais ar ne, yra tokia pat jo normalaus panaudojimo sąlyga, kaip, pvz., tam tikro medvilnės kiekio praradimas verpiant; lygiai taip pat kiekviename darbo procese, vykstančiame normaliomis techninėmis sąlygomis, negamybinės, bet neišvengiamos darbo jėgos sąnaudos yra įskaitomos visiškai taip pat, kaip ir gamybinės. Kiekvienas patobulinimas, kuris mažina negamybines darbo priemonių, žaliavų ir darbo jėgos sąnaudas, mažina taip pat ir produkto vertę.

Žemės ūkyje jungiasi drauge ir palyginti ilgas darbo periodas ir didelis skirtumas tarp darbo laiko ir gamybos laiko. Hodskinas šiuo klausimu teisingai pažymi: «Skirtumas tarp laiko» (beje, jis čia neskiria darbo laiko nuo gamybos laiko), «kuris reikalingas žemės ūkio produktams pagaminti, ir to laiko, kuris reikalingas kitose darbo šakose, yra svarbiausia didelio ūkininkų priklausomumo priežastis. Jie negali gabenti savo prekių į rinką anksčiau kaip po metų. Visą šį laikotarpį jie turi imti kreditą iš batsiuvio, siuvėjo, kalvio, račiaus ir įvairių kitų gamintojų, kurių produktai jiems yra reikalingi ir yra pagaminami per nedaugelį dienų arba savaitių. Dėl šios natūralios aplinkybės ir dėl greitesnio turto gausėjimo kitose darbo šakose žemės savininkai, kurie yra monopolizavę visos valstybės žemę, nors jie, be to, yra pasisavinę ir įstatymų leidybos monopolį, vis dėlto negali išgelbėti savęs ir savo tarnų, nuomininkų, nuo likimo būti labiausiai priklausomais žmonėmis

šalyje» (Thomas Hodgskin: «Popular Political Economy». London 1827, 147 psl., pastaba).

Visi metodai, kuriais naudojantis žemės ūkyje, iš vienos pusės, sąnaudos darbo užmokesčiui ir darbo priemonėms paskirstomos tolygiau per ištikus metus, iš antros pusės, trumpinamas apyvartos laikas, pvz., auginant įvairias kultūras, dėl ko yra galimos įvairialaikės piūtys per tuos pačius metus,— visi šie metodai reikalauja padidinti gamybai avansuotą apyvartinį kapitalą, sunaudojamą darbo užmokesčiui, trąšoms, sėkloms ir t. t. Taip būna pereinant iš trilaukio ūkio su pūdymu į vaismainį ūkį be pūdymo. Taip būna Flandrijoje naudojant cultures dérobées sistemą. «Cultures dérobées sistemoje naudojami šakniavaisiai; tas pats laukas pradžioje duoda grūdus, linus, rapsą žmogaus poreikiams patenkinti, o nuėmus derlių jis apsėjamas šakniavaisiais gyvuliams šerti. Ši sistema, kuri leidžia raguočius visą laiką laikyti tvarte, įgalina sukaupti daug trąšų ir tuo būdu darosi vaismainio ūkio pagrindu. Smėlėtose vietovėse daugiau kaip trečdaliui dirbamo ploto taikoma cultures dérobées sistema; rezultatas gaunamas toks, kokį galima būtų gauti dirbamą plotą padidinus vienu trečdaliu». Be šakniavaisių, auginami dar dobilai ir kitos pašarinės žolės. «Žemdirbystė, išvystyta ligi tokio intensyvumo, jog ji pereina į daržininkystę, savaime suprantama, reikalauja įdėti palyginti nemažą kapitalą. Anglijoje kapitalo įdėjimai skaičiuojami po 250 frankų vienam hektarui. Flandrijoje mūsų valstiečiai 500 frankų kapitalo įdėjimą vienam hektarui veikiausiai laikytų per daug menku» («Essais sur l'économie rurale de la Belgique par Émile de Laveleye». Paris 1863, 59, 60, 63 psl.).

Pagaliau paimkime miškininkystę.— «Miško gamyba iš esmės skiriasi nuo daugumos kitų gamybų tuo, kad šiuo atveju gamtos jėga veikia savarankiškai ir, vykstant natūraliniam atsinaujinimui, nereikia panaudoti žmogaus ir kapitalo jėgos. Beje, net ir ten, kur miškai želdinami dirbtiniu būdu, žmogaus ir kapitalo jėgos panaudojimas palyginti su gamtos jėgų veikimu yra nežymus. Be to, miškas gali gerai augti tokiose žemėse ir vietose, kur javai nebeauga arba juos auginti nebeapsimoka. Bet miško želdinimas, taisyklingai tvarkant ūkį, tuo pačiu metu reikalauja... didesnio ploto, negu javų auginimas, nes mažose parcelėse miško negalima suskirstyti į taisyklingus sklypus, beveik nepavyksta gauti šalutinių pajamų, sunkiau vykdyti miško apsaugą ir t. t. Tačiau gamybos procesas yra susijęs su tokiais ilgais laiko tarpais, jog jis išeina už privatinio ūkio planų ribų, atskirais atvejais net už žmogaus gyvenimo ribų. Kapitalas, sunaudotas miško sklypams įsigyti» (esant kolektyvinei gamybai šis kapitalas nereikalingas, ir klausimas tėra tas, kiek žemės gerai bendruomenė miško želdinimui atimti iš arimo ir ganyklų), «teduoda žymesnių vaisių tik praėjus ilgam laikui ir apsiverčia tik iš dalies, o pilnai apyvartai, želdinant kai kurias medžių veisles, reikia iki 150 metų. Be to, taisyklingas miškų ūkis

reikalauja, kad nuolat būtų nekirsto miško atsarga, 10—40 kartų viršijanti kasmetinį naudojimą. Todėl kas neturi kitų pajamų ir neturi tiksliai žymius miško plotus, tas nepajėgia taisyklingai tvarkyti miškų ūkio» (Kirchhof, 58 psl.).

Ilgas gamybos laikas (kuris apima tik palyginti nežymų darbo laiką) ir su tuo susijęs apyvartos periodų ilgumas miško želdinimą daro nepelninga privati, vadinasi, kapitalistinė gamybos šaka,— juk kapitalistinė gamyba savo esme yra privati gamyba, nors vietoj atskiro kapitalisto stotų ir asocijuotasis kapitalistas. Aplamai kultūros ir pramonės vystymasis nuo senų laikų taip energingai pasireiškė miškų naikinimu, kad palyginti su tuo visa, kas jo buvo atlikta miškui palaikyti ir želdinti, yra visiškai menkas dydis.

Citatoje iš Kirchhofo ypač įsidėmėtina yra ši vieta: «Be to, taisyklingas miškų ūkis reikalauja, kad nuolat būtų nekirsto miško atsarga, 10—40 kartų viršijanti kasmetinį naudojimą». Tai reiškia, kad viena apyvarta padaroma per 10—40 ir daugiau metų.

Tas pat ir gyvulininkystėje. Dalis bandos (gyvulių atsarga) pasilieka gamybos procese, o kita jos dalis parduodama kaip metinis produktas. Tiksliai viena kapitalo dalis čia padaro apyvartą kasmet, visiškai taip pat, kaip tai yra pagrindinio kapitalo, mašinų, darbinių gyvulių ir t. t., atžvilgiu. Nors šis kapitalas yra ilgam laikui gamybos procese įtvirtintas kapitalas ir dėl to lėtina viso kapitalo apyvartą, vis dėlto jis nėra pagrindinis kapitalas kategoriška prasme.

Tai, kas čia vadinama atsarga — tam tikras nekirsto miško arba gyvulių kiekis,— sąlygine prasme yra gamybos procese (kartu ir kaip darbo priemonės ir kaip darbo medžiaga); sutinkamai su natūralinėmis jos atgamavimo sąlygomis, taisyklingai tvarkant ūkį, žymi jos dalis turi nuolat turėti šią formą.

Tokią pat įtaką apyvartai daro kita atsargų rūšis, kuri sudaro tik potencinį gamybinių kapitalą, bet dėl pačios ūkio prigimties turi būti kaupiama didesnėmis ar mažesnėmis masėmis ir, vadinasi, gamybai turi būti avansuojama palyginti ilgam laikui, nors ji tiksliai palaipsniui testuoja į aktyvų gamybos procesą. Prie jos priklausoma, pvz., trąšos, kol jos dar neišvežtos į lauką, taip pat grūdai, šienas ir t. t. ir tokios egzistavimo reikmenų atsargos, kurios įeina į gyvulių gamybą. «Žymią verslovės kapitalo dalį sudaro ūkinės atsargos. Tačiau jos gali netekti daugiau ar mažiau savo vertės, jei kaip reikiant nesilaikoma joms tvarkingai laikyti būtinų apsauginių priemonių; nesant pakankamos priežiūros, dalis produktų atsargos gali ūkiui net visiškai žūti. Dėl šios priežasties čia reikia labai rūpestingai prižiūrėti klojimus, daržines, svirnius ir rūsius, lygiai taip pat rūpestingai rakinti patalpas, kuriose laikomos atsargos, kartu jas reikia laikyti švarias, vėdinti ir t. t.; grūdus ir kitus klėtyse laikomus produktus reikia laikas nuo laiko tinkamai perpilti, bulves ir runkelius pakankamai apsaugoti tiek nuo šalčio, tiek ir nuo vandens ir puvinimo» (Kirchhof, 292 psl.). «Apskaičiuojant

savo ūkio poreikius, ypač gyvulių laikymo poreikius, kai paskirstymas daromas priklausomai nuo derliaus ir tikslo, reikia turėti galvoje ne tik esamo poreikio patenkinimą, bet taip pat reikia siekti, kad liktų tam tikra atsarga kokiems nors nenumatytiems atvejams. Ir jei tokiu atveju pasirodo, kad savo ūkio produktais poreikis negali būti visiškai padengtas, tai pirmiausia reikia pagalvoti, ar negalima kitais produktais (surogatais) padengti šį trūkumą arba bent pigiau įsigyti trūkstamus produktus. Jei, pvz., pasirodys, kad trūksta šieno, tai jį galima pakeisti šakniavaisiais su šiaudų priemaiša. Aplamai čia nuolat reikia atsižvelgti į įvairių produktų paskirtį ir jų rinkos kainą ir sutinkamai su tuo spręsti vartojimo klausimą; jei, pvz., avižos brangios, o tuo metu žirnių ir rugių kainos yra palyginti žemos, tai arklių pašare dalį avižų apsimoka pakeisti žirniais arba rugiais ir dėl to pasilikusias avižas parduoti» (ten pat, 300 psl.).

Anksčiau, nagrinėjant atsargų sudarymą, jau buvo minėta, kad yra reikalingas tam tikras, didesnis ar mažesnis, potencinio gamybinio kapitalo kiekis, t. y. tam tikras kiekis gamybai skirtų gamybos priemonių, kurių didesnė ar mažesnė masė turi būti atsargoje ir tiktai palaipsniui stoti į gamybos procesą. Kartu jau buvo nurodoma, kad tam tikroje įmonėje arba tam tikros apimties kapitalistinėje versloje šios gamybinės atsargos dydis priklauso nuo didesnių ar mažesnių jos atnaujinimo sunkumų, palyginamojo užpirkimų rinkų artumo, nuo transporto ir ryšių priemonių išsivystymo ir t. t. Visos šios aplinkybės turi įtakos kapitalo minimumui, kuris turi būti čia pat gamybinės atsargos forma, vadinasi, turi įtakos ilgumui to laiko, kuriam turi būti avansuojami kapitalai, ir iš karto avansuotinos kapitalo masės dydžiui. Šį dydį, kuris tuo būdu turi įtakos ir apyvartai, sąlygoja ilgesnis ar trumpesnis laikas, kurį apyvartinis kapitalas būna įtvirtintas gamybinės atsargos forma, tiesiog kaip potencinis gamybinis kapitalas. Iš antros pusės, kadangi šis sustojimas priklauso nuo didesnės ar mažesnės greito atnaujinimo galimybės, nuo rinkos sąlygų ir t. t., tai jį patį sąlygoja cirkuliacijos laikas, aplinkybės, priklausančios cirkuliacijos sferai. «Toliau, visų tokių inventorius dalykų arba reikmenų, kaip kad rankiniai įrankiai, rėčiai, pintinės, virvės, ratų tepalas, vynys ir t. t., atsarga nedelsiamam padengimui turi būti tuo didesnė, kuo mažiau yra galimybių netoliese jų greitai gauti. Pagaliau kasmet žiemos metu visas inventorius turi būti rūpestingai apžiūrėtas, ir reikia tuojuo pasirūpinti, kad visa, kas būtina, būtų papildyta ir pataisyta. Kokio, aplamai imant, didumo atsargos turi būti laikomos inventorius reikalams, tai daugiausia priklauso nuo vietinių sąlygų. Ten, kur arti nėra amatininkų ir krautuvų, reikia laikyti didesnes atsargas, negu ten, kur jų yra toje pačioje vietoje arba labai arti. Bet jei, kitoms sąlygoms esant vienodoms, iš karto užperkamas didesnis reikalingų atsargų kiekis, tai paprastai laimima tuo, kad pigiau užperkama, ypač jei tam parenkamas

palankus momentas; tiesa, tokiu atveju iš verslovės apyvartinio kapitalo iš karto išimama žymi suma, be kurios ūkis ne visada gali lengvai išsiversti» (Kirchhof, 301 psl.).

Kaip mes matėme, skirtumas tarp gamybos laiko ir darbo laiko gali atsirasti labai skirtingais atvejais. Apyvartinis kapitalas gali būti gamybos periode prieš stodamas į tikrąjį darbo procesą (kurpalių gaminimas); arba jis yra gamybos periode po to, kai jis jau išėjo tikrąjį darbo procesą (vynas, pasėliai); arba gamybos laiką vietomis nutraukia darbo laikas (žemdirbystė, miškininkystė); didelė cirkuliuoti tinkamo produkto dalis pasilieka aktyviame gamybos procese, o daug mažesnė jo dalis stoja į metinę cirkuliaciją (miškininkystė ir gyvulininkystė); ilgesnį ar trumpesnį laiką, kuriam turi būti sunaudotas apyvartinis kapitalas potencialio gamybinio kapitalo forma ir, vadinasi, didesnę arba mažesnę šio kapitalo masę, kuri turi būti sunaudota iš karto, sąlygoja iš dalies paties gamybos proceso pobūdis (žemdirbystė), o iš dalies tai priklauso nuo rinkų artumo ir t. t., žodžiu tariant, nuo aplinkybių, susijusių su cirkuliacijos sfera.

Vėliau (III knygoje) mes pamatysime, kokias absurdiškas teorijas priėjo Mak-Kuločas, Džemsas Milis ir kt., mėginami nuo darbo laiko nukrypstantį gamybos laiką sutapatinti su pirmuoju; toks mėginimas savo ruožtu kyla dėl neteisingo vertės teorijos taikymo

Apyvartos ciklą, kurį mes anksčiau nagrinėjome, nulemia gamybos procesui avansuoto pagrindinio kapitalo amžiaus ilgumas. Kadangi šis ciklas apima didesnę ar mažesnę eilę metų, tai jis taip pat apima eilę metinių, atitinkamai per metus pasikartojančių pagrindinio kapitalo apyvartų.

Žemdirbystėje tokį apyvartos ciklą apsprendžia laukininkystės sistema. «Nuomos laikas, šiaip ar taip, neturi būti trumpesnis kaip praktikuojamą laukininkystės sistemą atitinkančios apyvartos laikas,— vadinasi, trilaukiame ūkyje visuomet operuojama skaičiais 3, 6, 9 ir t. t. Jei laikomasi trilaukės sistemos su grynuoju pūdymu, tai kiekvienas laukas per šešerius metus apsėjamas tik keturis kartus; įdirbimo metais jis apsėjamas žiemkenčiais arba vasariniais ir, dirvos savybėms reikalaujant arba leidžiant, paeiliui kviečiais ir rugiais, miežiais ir avižomis. Kiekviena grūdinė kultūra toje pačioje dirvoje duoda didesnę arba mažesnę derlių negu kitos kultūros, kiekviena turi kitokią vertę ir parduodama kitokia kaina. Dėl to pajamos iš lauko kiekvienais įdirbimo metais yra kitokios, pirmojoje apyvartos pusėje (per pirmuosius trejus metus) jos yra kitokios negu antrojoje pusėje. Net vidutinės pajamos pirmojoje ir antrojoje apyvartos laiko pusėje nėra vienodos, nes derlingumas priklauso ne tik nuo dirvos kokybės, bet ir nuo oro; taip pat ir kainos priklauso nuo įvairių sąlygų. O jei dabar apskaičiuosime lauko

pajamas, turėdami galvoje vidutinį derlingumą ir vidutines kainas per visą šešerių metų apyvartos laiką, tai gausime bendrą metinių pajamų sumą tiek pirmajam, tiek ir antrajam apyvartos periodui. Tačiau to nebus, jei apskaičiuosime pajamas tik pusei apyvartos laiko, t. y. tik trejiems metams, nes tuomet bendros pajamų sumos nesutaps. Iš to išplaukia, kad, esant trilaukiame ūkiui, nuomos laiko ilgumas turi būti nustatytas bent šešerių metų. Bet ir nuomininkui ir išnuomotojui yra kur kas labiau pageidaujama ir naudingiau, kad nuomos laikas sudarytų daugkartinį nuomos laiką* {sic!} ir tuo būdu trilaukiame ūkyje vietoj šešerių metų būtų nustatoma 12, 18 ir daugiau metų, septynlaukiame ūkyje — vietoj 7—14, 28 metai» (Kirchhof, 117, 118 psl.).

(Rankraštyje čia parašyta: «Anglijos vaismainis ūkis. Čia padaryti pastabą». — F. E.)

* Kirchhofas, aišku, čia padarė klaidą; turi būti: apyvartos laiką. *Red.*

KETURIOLIKTASIS SKIRSNIS

CIRKULIACIJOS LAIKAS

Visos lig šiol išnagrinėtos aplinkybės, dėl kurių į įvairias gamybos šakas įdėtų įvairių kapitalų apyvartos periodai yra skirtingi, vadinasi, taip pat skirtingas ir tas laikas, kuriam turi būti avansuotas kapitalas,— atsiranda pačiame gamybos procese kaip pagrindinio ir apyvartinio kapitalo skirtingumas, darbo periodų skirtingumas ir t. t. Tačiau kapitalo apyvartos laikas yra lygus jo gamybos laiko ir jo cirkuliacijos laiko sumai. Todėl savaime suprantama, kad skirtingas cirkuliacijos laiko ilgumas apyvartos laiką, vadinasi, ir apyvartos periodo ilgumą daro skirtingą. Tai darosi visiškai akivaizdu, jei palyginsime du įvairius kapitalo įdėjimus, kurių tik cirkuliacijos laikas yra skirtingas, o visos kitos apyvartą modifikuojančios sąlygos yra vienodos, arba jei paimsime tam tikrą kapitalą su tam tikru pagrindinio ir apyvartinio kapitalo santykiu, esant tam tikram darbo periodui ir t. t., ir hipotetiškai keisime tik jo cirkuliacijos laiką.

Viena cirkuliacijos laiko dalis — santykinai svarbiausia — susideda iš pardavimo laiko, iš to periodo, kai kapitalas yra prekinio kapitalo būvyje. Sutinkamai su santykiniu šio laiko ilgumu ilgėja arba trumpėja cirkuliacijos laikas, vadinasi, ir apylamai apyvartos periodas. Dėl laikymo ir t. t. kaštų taip pat gali būti reikalingas papildomas kapitalo sunaudojimas. Savaime aišku, kad pagamintoms prekėms parduoti reikalingas laikas gali būti labai skirtingas atskiriems tos pačios šakos kapitalistams, vadinasi, skirtingas ne tik kapitalo masėms, įdėtoms į skirtingas gamybos šakas, bet ir skirtingiems savarankiškiems kapitalams, kurie iš tikrųjų tėra tik atsiskyrusios dalys viso kapitalo, įdėto į tą pačią gamybos sferą. Kitoms sąlygoms esant vienodomis, pardavimo periodas tam pačiam individualiniam kapitalui kitės sutinkamai su bendrais rinkos santykių svyravimais arba su šių santykių svyravimais atskiroje gamybos šakoje. Šio klausimo mes dabar plačiau nenagrinėsime. Mes konstatuojame tik paprastą faktą: visos aplinkybės, dėl kurių apylamai susidaro į įvairias gamybos šakas įdėtų kapitalų apyvartų periodų skirtingumas, sukelia ir toje pačioje šakoje esančių įvairių individualinių kapitalų apyvartos skirtingumą, jei šios aplinkybės veikia individualiai (pvz., jei vienas kapitalistas turi

galimybę parduoti greičiau negu jo konkurentas, jei vienas daugiau už kitą panaudoja metodus, trumpinančius darbo periodą, ir t. t.).

Viena iš priežasčių, nuolat sukeliančių pardavimo laiko, vadinasi, ir aplamai apyvartos laiko, skirtingumą, yra rinkos, kur prekė parduodama, tolumas nuo jos pagaminimo vietos. Visą savo kelionės iki rinkos laiką kapitalas pasilieka surištas prekinio kapitalo būvyje; jei prekė gaminama pagal užsakymą, tai iki pristatymo momento; jei ne pagal užsakymą, tai prie kelionės iki rinkos laiko dar prisideda tas laikas, kurį prekė būna rinkoje, laukdama, kol bus parduota. Ryšių bei transporto priemonių gerinimas absoliučiai trumpina prekių keliavimo periodą, bet nepanaikina iš šio keliavimo kylančio įvairių prekių kapitalų arba net įvairių to paties prekinio kapitalo dalių, keliaujančių į įvairias rinkas, cirkuliacijos laiko santykinio skirtumo. Pavyzdžiui, patbulinti buriniai laivai bei garlaiviai, sutrumpinantieji pervežimo laiką, jį sutrumpina tiek iki artimų, tiek ir iki tolimų uostų. Santykinis skirtumas pasilieka, nors dažnai jis sumažėja. Bet dėl transporto bei ryšių priemonių išsivystymo santykiniai skirtumai gali kitėti tokiu būdu, kuris neatitinka geografinių atstumų. Pavyzdžiui, geležinkelis, einąs iš gamybos vietos į svarbiausią šalies gyventojų centrą, gali geografiškai artimą tos šalies vietovę, į kurią nėra geležinkelio, padaryti absoliučiai arba santykinai tolimesne už geografiškai toliau esančią vietovę; lygiai taip pat ir dėl tos pačios priežasties gali kitėti net santykinis gamybos vietų nuotolis nuo stambesnių realizavimo rinkų; tuo ir paaiškinamas tas senųjų gamybos centrų sunykimas ir naujų atsiradimas, kuris yra susijęs su transporto bei ryšių priemonių kitimu. (Prie to dar prisideda santykinai didesnis tolimų atstumų transporto pigumas palyginti su trumpų atstumų transportu.) Kartu su transporto priemonių vystymusi didėja ne tik gabenimo greitis ir dėl to laiko atžvilgiu mažėja erdvinis nuotolis. Vystosi ne tik ryšių priemonių masė, ir tuo būdu, pvz., vienu laiku daug laivų išplaukia į tą patį uostą, keli traukiniai tuo pačiu metu kursuoja tarp dviejų punktų įvairiais geležinkeliais, bet, pvz., prekiniai laivai įvairiomis savaitės dienomis paeiliui išplaukia iš Liverpulio į Niujorką arba prekiniai traukiniai įvairiomis paros valandomis išeina iš Mančesterio į Londoną. Nors dėl šios pastarosios aplinkybės, esant tam tikram transporto priemonių pervežamajam pajėgumui, absoliutus greitis — vadinasi, ir atitinkama cirkuliacijos laiko dalis — lieka nepasikeitęs, bet prekių kiekiai gali būti paeiliui gabenami trumpesniais vienas po kito sekančiais laiko tarpais ir tuo būdu paeiliui ateiti į rinką, nesusikaupdami kaip potencialinis prekinis kapitalas didelėmis masėmis, laukiančiomis išsiuntimo. Todėl ir kapitalo sugrįžimas atgal pasiskirsto trumpesniais vienas po kito sekantiems laiko tarpams; tuo būdu viena dalis nuolat virsta piniginiu kapitalu, o kita dalis cirkuliuoja kaip prekinis kapitalas. Dėl to, kad kapitalo sugrįžimas šitaip pasiskirsto keliems

iš eilės sekantiems periodams, sutrumpėja visas cirkuliacijos laikas, vadinasi, sutrumpėja ir apyvarta. Visų pirma daugiau ar mažiau išsivysto transporto priemonių funkcionavimo intensyvumas, pvz., didėja geležinkelio traukinių skaičius, iš vienos pusės, gamybos vietai vis daugiau gaminant, virstant stambesniu gamybos centru, be to, transporto priemonių vystymasis vyksta jau esančios realizavimo rinkos kryptimi, vadinasi, stambųjų gamybos ir gyventojų centrų, eksporto uostų ir t. t. kryptimi. Bet, iš antros pusės, šis ypatingas susisiekimo lengvumas ir dėl to pagreitinta kapitalo apyvarta (kiek ją sąlygoja cirkuliacijos laikas) sukelia, atvirkščiai, pagreitintą, iš vienos pusės, gamybos centro, o iš antros — realizavimo rinkos koncentraciją. Kartu su šitaip pagreitinta žmonių ir kapitalo masių koncentracija tam tikrose vietose didėja šių kapitalo masių koncentracija nedaugelyje rankų. Kartu su pakitusiomis ryšių priemonėmis pasikeitus santykinai gamybos vietų ir rinkų padėčiai, tuo pačiu metu vyksta naujas jų persikėlimas ir pasislinkimas. Gamybos vieta, kuri dėl savo padėties prie didelio kelio arba kanalo turėjo ypatingą pranašumą, dabar jau pasirodo esanti arti vienintelės geležinkelio šakos, teveikiančios tik su palyginti didelėmis pertraukomis, o kita vieta, kuri buvo visiškai nuošalyje nuo svarbiausių susisiekimo kelių, dabar pasirodo esanti prie keleto geležinkelių mazgo. Antroji vietovė vystosi, pirmoji smunka. Tuo būdu transporto priemonių pakitimas sukelia prekių cirkuliacijos laiko, pirkimo ir pardavimo sąlygų ir t. t. vietinius skirtumus arba kitaip paskirsto jau esamus vietinius skirtumus. Šios aplinkybės svarba kapitalo apyvartai iškyla įvairių vietovių prekybininkų ir pramonininkų atstovų ginčuose su geležinkelių valdybomis. (Žiūrėk, pvz., anksčiau cituotą Railway Committee Mėlynąją knygą.)

Todėl visos gamybos šakos, kurios dėl savo produktų pobūdžio daugiausia orientuojasi į vietinį realizavimą, kaip, pvz., alaus daryklos, ligi stambiausio dydžio išsivysto svarbiausiuose gyventojų centruose. Greitesnė kapitalo apyvarta čia iš dalies išlygina didesnę kai kurių gamybos sąlygų, statybos vietos ir kt., brangumą.

Jeigu, iš vienos pusės, kartu su kapitalistinės gamybos pažanga transporto ir ryšių priemonių vystymasis tam tikram prekių kiekiui sutrumpina cirkuliacijos laiką, tai ta pati pažanga ir dėl transporto bei ryšių priemonių vystymosi susidaranti sąlygos sukelia būtinumą dirbti vis tolimesnėms rinkoms, — žodžiu tariant, pasaulinei rinkai. Nepaprastai padidėja masė kelyje esančių prekių, kurios siunčiamos į tolimesnes vietas, todėl absoliučiai ir santykinai didėja ir toji visuomeninio kapitalo dalis, kuri nuolat ilgesniam laikui pasilieka prekinio kapitalo stadijoje, cirkuliacijos laiko ribose. Kartu didėja ir toji visuomeninio turto dalis, kuri, užuot betarpiškai buvusi gamybos priemonė, yra sunaudojama transporto bei ryšių priemonėms ir pagrindiniam bei apyvartiniam kapitalui, kuris reikalingas jų veikimui.

Santykinis prekės kelionės nuo gamybos vietos iki realizavimo vietos ilgumas sukelia ne tik cirkuliacijos laiko pirmosios dalies, pardavimo laiko, skirtingumą, bet ir antrosios dalies, pinigų pavirtimo atgal į gamybinio kapitalo elementus, pirkimo laiko, skirtingumą. Pavyzdžiui, prekė siunčiama į Indiją. Tai trunka, pvz., keturis mėnesius. Tarkime, kad pardavimo laikas = 0, t. y. prekė siunčiama pagal užsakymą, ir pinigai pristatant sumokami gamintojo agentui. Pinigų persiuntimas atgal (čia nesvarbu, kuria forma jie siunčiami) ir vėl trunka keturis mėnesius. Tuo būdu praeina, aplamai imant, aštuoni mėnesiai, kol tas pats kapitalas vėl gali funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas, vadinasi, kol ta pati operacija gali būti atnaujinta. Šitaip sukeliamas apyvartos skirtingumas yra vienas iš įvairių kredito terminų materialinių pagrindų, panašiai kaip jūros prekyba, pvz., Venecijoje ir Genujoje, aplamai yra vienas iš pačios kredito sistemos šaltinių*. «1847 m. krizė ano meto bankams bei prekybos firmoms davė galimybę sutrumpinti indiškuosius ir kiniškuosius vekselių apmokėjimo terminus. (laiką, reikalingą vekselių mainams tarp tų šalių ir Europos) nuo 10 mėnesių po išrašymo iki 6 mėnesių po pareiškimo; dabar, praslinkus 20-iai metų, pagreitėjus susisiekimui ir įrengus telegrafą, pasidarė reikalingas tolesnis sutrumpinimas nuo 6 mėnesių po pareiškimo iki 4 mėnesių po išrašymo, kaip pirmas žingsnis į 4 mėnesių po pareiškimo terminą. Burinio laivo plaukimas nuo Kalkutos iki Londono aplink Gerosios Vilties iškyšulį vidutiniškai trunka mažiau kaip 90 dienų. Terminas keturi mėnesiai po pareiškimo būtų lygiareikšmis maždaug 150 dienų plaukimui. Dabartinis 6 mėnesių po pareiškimo terminas lygus maždaug 210 dienų kelionės» («London Economist», 1866 m. birželio 16 d.).— Priešingai, «braziliškasis apmokėjimo terminas vis dar nustatomas dviejų ir trijų mėnesių po pareiškimo, įsakytiniai vekseliai iš Antverpeno (į Londoną) išrašomi 3 mėnesių po išrašymo terminu, ir net Mančesteris ir Bredfordas išrašo įsakytinius vekselius į Londoną 3 mėnesiams ir ilgesniems terminams. Tuo būdu tyliu susitarimu pirkliui suteikiama pakankama galimybė realizuoti savo prekes įeigu ir ne anksčiau, tai vis dėlto maždaug tuo metu, kai bai-

* Toliau dedamose citatose vartojamiems vekselių apyvartos išsireikškimams paaiškinti: *vekselis* yra skolos dokumentas, kuris skolininką remiantis įstatymu įpareigoja tam tikrą nustatytą dieną sumokėti savo kreditoriui tam tikrą pinigų sumą. Vekselis gali būti perduodamas kitiems kaip mokėjimo priemonė ir tuo būdu jis pasidarė svarbiausia priemonė nacionaliniams ir tarptautiniams kredito santykiams plėsti. *Vekselio apmokėjimo terminas*: kredito ilgumas, pažymėtas vekselyje. *10 mėnesių po išrašymo*: 10 mėnesių skaitant nuo vekselio išrašymo dienos. *6 mėnesiai po pareiškimo*: kreditoriui pateikus vekselį, skolininkas po 6 mėnesių privalo sumokėti vekselio sumą. *Išrašyti įsakytinį vekselį iš Antverpeno į Londoną*: kreditorius gyvena Antverpene, skolininkas — Londone. Kreditoriaus įsakymu skolininkas vekselyje pažymėtą sumą privalo sumokėti atitinkamam Londono bankui. *Išrašyti prekęms laiduojamą įsakytinį vekselį*: prekęms yra laiduojamas vekselio apmokėjimas. *Vekselio terminas pasibaigė*: suėjo mokėjimo terminas. *Red.*

giasi prekėmis laiduojamų vekselių terminas. Todėl Indijos vekselių terminas nėra per ilgas. Indijos produktai, kurie Londone daugiausia parduodami trijų mėnesių apmokėjimo terminu, negali būti realizuoti, jei pridėsime tam tikrą laiką pardavimui, daug trumpesniu laiku kaip penki mėnesiai; ir vidutiniškai dar penki mėnesiai praeina tarp užpirkimo Indijoje ir atidavimo į Anglijos sandėlius. Čia mes turime dešimties mėnesių laiko tarpą, o prekėmis laiduojamų vekselių terminas neviršija septynių mėnesių» (ten pat, 1866 m. birželio 30 d.). «1866 m. liepos 2 d. penki stambūs Londono bankai, kurie daugiausia palaiko ryšius su Indija ir Kinija, taip pat ir Paryžiaus Comptoir d'Escompte pareiškė, kad nuo 1867 m. sausio 1 d. jų filialiniai skyriai bei agentūros Rytuose tepirks ir tepardavinės tik tokius vekselius, kurie išrašyti ne ilgesniam kaip keturių mėnesių po pareiškimo terminui» (ten pat, 1866 m. liepos 7 d.). Tačiau šis sumažinimas nepavyko, ir jį teko vėl panaikinti. (Nuo to laiko visa tai revoliucionizavo Sueco kanalas.— *F. E.*)

Suprantama, esant ilgesniam prekių cirkuliacijos laikui, padidėja rizika, kad kainos pardavimo rinkoje gali pasikeisti, nes ilgėja laiko tarpas, per kurį gali įvykti kainų pasikeitimas.

Cirkuliacijos laiko skirtingumas,— iš dalies individualinis skirtumas tarp įvairių atskirų tos pačios gamybos šakos kapitalų, iš dalies skirtumas tarp įvairių šakų priklausomai nuo skirtingų mokėjimo terminų tais atvejais, kai tuojuo nemokama grynaisiais,— šis skirtingumas išplaukia iš skirtingų mokėjimo terminų perkant ir parduodant. Šio kreditui svarbaus momento mes čia plačiau nenagrinėsime.

Apyvartos laiko skirtingumas taip pat priklauso ir nuo tiekimo santorių dydžio, kuris auga lygiagrečiai kapitalistinės gamybos dydžiui ir mastui. Tiekimo sutartis, kaip santoris tarp pirkėjo ir pardavėjo, yra operacija, priklausanti rinkai, cirkuliacijos sferai. Vadinasi, dėl to susidaręs apyvartos laiko skirtingumas išplaukia iš cirkuliacijos sferos, bet jis betarpiškai atsiliepia gamybos sferai, ir tai visiškai nepriklausomai nuo mokėjimų terminų bei kitų kredito sąlygų, vadinasi, ir sumokant grynaisiais. Pavyzdžiui, anglis, medvilnė, verpalai ir t. t. yra skaidūs produktai. Kiekvieną dieną pristatomas tam tikras pagamintų produktų kiekis. Bet jei verpyklos arba kasyklų savininkas apsiima pristatyti tokią produktų masę, kuri reikalauja, sakysim, viena po kitos sekančių darbo dienų periodo, apimančio keturias arba šešias savaites, tai to laiko, kuriam reikia avansuoti kapitalą, ilgumo atžvilgiu čia yra visiškai tas pat, lyg šiame darbo procese būtų įvestas nenutrūkstamas keturių arba šešių savaičių darbo periodas. Žinoma, čia laikomasi prielaidos, kad visa užsakytoji produkto masė turi būti pristatyta iš karto arba kad ji bus apmokėta tiksliai ją visą pristatčius. Tuo būdu kiekvieną dieną, atskirai paėmus, buvo pristatytas tam tikras pagamintų produktų kiekis. Bet ši gaminių masė kiekvienu momentu tesudaro tiksliai dalį tos masės, kurią pagal sutartį reikia pristatyti. Jei šiuo atveju

pagamintoji užsakytųjų prekių dalis yra jau nebe gamybos procese, tai ji vis dėlto tebeguli sandėlyje tik kaip potencinis kapitalas.

Dabar pereisime prie antrojo cirkuliacijos laiko periodo: prie pirkimo laiko arba prie periodo, per kurį kapitalas iš piniginės formos vėl pavirsta į gamybinio kapitalo elementus. Visą šį periodą jis turi ilgesnį arba trumpesnį laiką likti piniginio kapitalo būvyje, vadinasi, tam tikra viso avansuotojo kapitalo dalis turi visą laiką būti piniginio kapitalo būvyje, nors ši dalis susideda iš nuolat vienas kitą pakeičiančių elementų. Pavyzdžiui, kurioje nors įmonėje iš viso avansuotojo kapitalo turi turėti piniginio kapitalo formą 100 sv. st. $\times n$, ir tuo metu, kai visos šio 100 sv. st. $\times n$ kapitalo sudėtinės dalys tolydžio pavirsta gamybinio kapitalu, šią sumą vis dėlto nuolat papildo įplaukimas iš cirkuliacijos, iš realizuoto prekinio kapitalo. Tuo būdu tam tikra avansuotojo kapitalo vertės dalis visą laiką yra piniginio kapitalo būvyje, vadinasi, turi tokią formą, kuri priklauso ne jo gamybos sferai, bet jo cirkuliacijos sferai.

Mes jau esame matę, kad rinkos toumo sąlygojamas pailgėjimas laiko, kurį kapitalas pasilieka surištas prekinio kapitalo forma, tiesiog sąlygoja lėtesnį pinigų sugrįžimą atgal, vadinasi, taip pat stabdo kapitalo vartimą iš piniginio kapitalo į gamybinį kapitalą.

Toliau, kai dėl prekių užpirkimo, tai mes matėme (VI skirsnyje), kad pirkimui reikalingas laikas, didesnis ar mažesnis toumas nuo svarbiausių žaliavų įgijimo šaltinių verčia pirkti žaliavas ilgesniems laiko tarpams ir gamybinės atsargos pavidalu, paslėptinio arba potencinio gamybinio kapitalo pavidalu, laikyti jas tinkamas naudojimui: tuo būdu šios aplinkybės, esant tam pačiam gamybos mastui, didina masę kapitalo, kurį reikia iš karto avansuoti, ir ilgina laiką, kuriam jį reikia avansuoti.

Panašiai įvairiose verslovininkystės šakose veikia periodai — ilgesni arba trumpesni, — kai į rinką išmetamos palyginti didelės žaliavų masės. Pavyzdžiui, Londone kas trys mėnesiai vyksta didelės vilnos varžytynės, kurios turi lemiamą įtaką visai vilnos rinkai; priešingai, medvilnės rinka yra atnaujinama nuo derliaus iki derliaus, aplamai imant, nenutrūkstamai, nors ir ne visuomet tolygiai. Tokie periodai apsprendžia svarbiausius šių žaliavų užpirkimo terminus ir ypač veikia spekuliacinius pirkimus, sąlygojančius ilgesnius ar trumpesnius avansavimus šiems gamybos elementams, — veikia visiškai taip pat, kaip pagamintųjų prekių prigimtis veikia spekuliacinį, tyčinį, ilgesnį ar trumpesnį produkto sulaikymą potencinio prekinio kapitalo forma. «Vadinasi, ūkininkas taip pat turi būti ligi tam tikro laipsnio spekuliantas ir dėl to, atsižvelgdamas į laiko aplinkybes, susilaikyti nuo savo produktų pardavimo». . . (Pateikiamos kai kurios bendros taisyklės. — *F. E.*) «Tuo tarpu realizuojant produktus svarbiausias dalykas vis dėlto priklauso nuo žmogaus, nuo paties produkto ir vietovės. Kai žmogus, jau nekalbant apie nuovoką ir laimę (1), yra aprūpintas ir pakankamu verslovininiu kapitalu, jo ne-

tenka smerkti, jeigu jis, esant nepaprastai žemoms kainoms, leis pagulėti jo nuimtam derliui kad ir ištikus metus; priešingai, kam trūksta verslovinio kapitalo arba aplamai (!) spekuliacinės dvasios, tas stengsis gauti eilinę vidutinę kainą ir, vadinasi, turės pardavinėti, kai tik pasitaikys proga. Paliekant vilną gulėti daugiau kaip metus, beveik visuomet pasidaroma tik žalos, o grūdiniai javai ir aliejinių kultūrų sėklos gali būti laikomi kelerius metus, ir jų savybės bei kokybė nė kiek nenukentės. Tokie produktai, kurių kaina paprastai per trumpą laiko tarpą patiria smarkius svyravimus, kaip, pvz., aliejinių kultūrų sėklos, apyniai, šiaušimo kankorėžiai ir pan., visiškai pagrįstai paliekami gulėti tais metais, kai jų kainos yra daug žemesnės už jų gamybos kainas. Mažiausia galima delsti parduoti tokius daiktus, kurie reikalauja kasdieninių išlaidų jiems laikyti, kaip, pvz., nupenėti gyvuliai, arba kurie genda, kaip, pvz., bulvės, vaisiai ir t. t. Kai kuriose vietovėse produktas tam tikru metų laiku turi vidutiniškai žemiausią, o kitu laiku, priešingai, aukščiausią kainą. Pavyzdžiui, kai kuriose vietose vidutinė grūdų kaina apie Martyno dieną yra žemesnė negu tarp kalėdų ir velykų. Toliau, kitose vietovėse kai kuriuos produktus tegalima gerai parduoti tik tam tikru laiku, kaip, pvz., vilną vilnos mugėse tokiose vietovėse, kur, išskyrus mugės, vilnos prekyba paprastai yra menka, ir t. t.» (Kirchhof, 302 psl.).

Nagrinėjant antrąją cirkuliacijos laiko pusę, kurios metu pinigai vėl paverčiami į gamybinio kapitalo elementus, reikia atsižvelgti ne tik į šį pavirtimą, paimtą kaip tokį, ne tik į laiką, per kurį pinigai sugrįžta atgal priklausomai nuo tolimo tos rinkos, kurioje parduodamas produktas; visų pirma reikia atsižvelgti į dydį tos avansuotojo kapitalo dalies, kuri nuolat turi turėti piniginę formą, turi būti piniginio kapitalo būvyje.

Paliekant nuošalyje bet kokią spekuliaciją, tų prekių, kurios nuolat turi būti čia pat kaip gamybinė atsarga, užpirkimo dydis priklauso nuo šios atsargos atnaujinimo laiko, vadinasi, nuo aplinkybių, savo ruožtu priklausančių nuo rinkos sąlygų ir dėl to skirtingų įvairioms žaliavoms ir t. t.; tuo būdu čia laikas nuo laiko reikia iš karto avansuoti didesnį pinigų kiekį. Sutinkamai su kapitalo apyvarta pinigai įplaukia atgal greičiau arba lėčiau, bet visuomet dalimis. Viena jų dalis vėl taip pat pastoviai sunaudojama trumpais laiko tarpais, — būtent toji dalis, kuri vėl paverčiama į darbo užmokestį. Bet kilą dalį, kuri turi būti atgal paversta į žaliavas ir kt., tenka gana ilgą laiką kaupti kaip atsarginį fondą, naudojamą pirkimams arba mokėjimams. Vadinasi, ši dalis egzistuoja piniginio kapitalo forma, nors dydis, kuriuo ji egzistuoja kaip tokia, nuolat kinta.

Sekančiame skirsnyje mes pamatysime, kaip kitos aplinkybės — ar jos išplauktų iš gamybos proceso ar iš cirkuliacijos proceso — daro būtiną tam tikros avansuotojo kapitalo dalies buvimą pinigine

forma. O iš viso reikia pastebėti, jog ekonomistai labai yra linkę užmiršti, kad dalis įmonėje būtino kapitalo ne tik nuolat paeiliui išeina tris formas: piniginio kapitalo, gamybinio kapitalo ir prekinio kapitalo, bet ir kad įvairios jo dalys nuolat viena šalia kitos turi tas formas, nors santykinis šių dalių dydis nuolat kinta. Ekonomistai užmiršta kaip tik tą dalį, kuri nuolat egzistuoja piniginio kapitalo pavidalu, nors kaip tik ši aplinkybė yra labai svarbi buržuaziam ūkiui suprasti ir todėl jos svarbumas jaučiamas ir praktikoje.

PENKIOLIKTASIS SKIRSNIS
 APYVARTOS LAIKO ĮTAKA
 AVANSUOJAMOJO KAPITALO DYDŽIUI

Siame ir sekančiame, šešioliktajame, skirsnyje mes išnagrinėsi-
 me apyvartos laiko įtaką kapitalo vertės didėjimui.

Paimkime prekinį kapitalą, kuris yra, pvz., devynių savaičių darbo periodo produktas. Tuo tarpu palikime nuošalyje tiek tą produkto vertės dalį, kuri yra jam prijungta dėl pagrindinio kapitalo vidutinio nusidėvėjimo, tiek ir pridedamąją vertę, prijungtą jam gamybos proceso metu; tuo būdu šio produkto vertė bus lygi jo gamybai avansuojamo apyvartinio kapitalo vertei, t. y. darbo užmokesčio ir jo gamybai sunaudotų žaliavų bei pagalbinių medžiagų vertei. Tarkime, kad ši vertė lygi 900 sv. st.; tuo būdu savaitinė sąnauda yra 100 sv. st. Vadinasi, gamybos periodas, kuris čia sutampa su darbo periodu, yra 9 savaitės. Šiuo atveju neturi reikšmės, ar mes tarsime, kad čia turimas galvoje darbo periodas neskaidžiam produktui ar tolydinis darbo periodas skaidžiam produktui; visa tai neturi reikšmės, jei tik į rinką iš karto pristatomas toks skaidaus produkto kiekis, kuriam pagaminti reikia 9 savaičių darbo. Cirkuliacijos laikas trunka 3 savaites. Vadinasi, visas apyvartos periodas trunka 12 savaičių. Praslinkus 9 savaitėms, avansuotasis gamybinis kapitalas yra paverstas prekinium kapitalu, bet paskui jis dar tris savaites yra cirkuliacijos periode. Vadinasi, naujas gamybos periodas tegali vėl prasidėti tik 13-sios savaitės pradžioje, ir gamyba turėtų sustoti trims savaitėms, arba ketvirtadaliui viso apyvartos periodo. Čia vėl neturi reikšmės, ar laikomasi prielaidos, kad tai trunka vidutiniškai tol, kol prekė bus parduota, ar kad šį laiką sąlygoja rinkos tolumas arba mokėjimo už parduotąją prekę terminai. Jei kas 3 mėnesiai gamyba sustoja 3 savaitėms, tai per metus $3 \times 4 = 12$ savaičių = 3 mėnesiai = $\frac{1}{4}$ metinio apyvartos periodo. Todėl nenutrūkstamai vykdyti gamybą savaitė iš savaitės vienuodu mastu tegalima tik dviem būdais.

Arba gamybos mastas turi būti sumažintas tiek, kad už 900 sv. st. būtų galima vykdyti gamybą pilna apimtimi tiek darbo periodo metu, tiek ir pirmosios apyvartos cirkuliacijos metu. Tada 10-ji savaitė pradeda antrąjį darbo periodą, vadinasi, ir antrąjį apyvartos periodą,— anksčiau, negu užsibaigs pirmasis apyvartos periodas, nes apyvartos periodas yra dvylikos savaičių, o darbo

periodas — devynių savaitių. Paskirsčius 900 sv. st. 12-ai savaitių, savaitėi išeina 75 sv. st. Visų pirma yra aišku, kad tokio sumažinto įmonės masto prielaida yra pagrindinio kapitalo dydžio pakeitimas, vadinasi, aplamai įdėjimų į įmonę sumažinimas. Paskui dar yra klausimas, ar aplamai gali įvykti toks sumažinimas, nes gamybos vystymasis įvairiose įmonėse apsprendžia tam tikrą normalų kapitalo įdėjimo minimumą, ir jei kapitalo įdedama mažiau už šį minimumą, tai atskira įmonė nepajėgia išlaikyti konkurencijos. Šis normalus minimumas kartu su kapitalistiniu gamybos vystymusi savo ruožtu nuolat didėja, vadinasi, nėra pastovus. Bet tarp kiekvieną kartą duoto normalaus minimumo ir nuolat besiplečiančio normalaus maksimumo yra daugybė tarpinių pakopų,— vidurys, kuriam esant yra galimi labai skirtingi kapitalo įdėjimo laipsniai. Todėl šio vidurio ribose yra galimas sumažinimas, kurio riba kiekvieną kartą yra pats normalus minimumas.— Tokiais atvejais, kai gamyba sustoja, rinkos būna perpildytos, žaliavos pa-brangsta ir t. t., apyvartinio kapitalo normalaus sunaudojimo sumažinimas, jei pagrindinio kapitalo dydis nesikeičia, vyksta apribojant darbo laiką, tad dirbama, pvz., tik pusę dienos; lygiai taip pat klestėjimo laikais, jei pagrindinio kapitalo dydis nesikeičia, pernelyg didelis apyvartinio kapitalo išplėtimas vyksta iš dalies ilginant darbo laiką, iš dalies jį intensifikuojant. Įmonėse, iš anksto apskaičiuotose tokiems svyravimams, stengiamasi rasti išeitį iš dalies aukščiau nurodytomis priemonėmis, iš dalies vienu laiku panaudojant didesnę darbininkų skaičių, o tai yra susiję su panaudojimu atsarginio pagrindinio kapitalo, pvz., atsarginių garvežių geležinkelioose ir t. t. Bet kadangi mes tariame esant normalias sąlygas, tai tokių nenormalių svyravimų čia nenagrinėsime.

Vadinasi, čia, norint gamybą padaryti nenutrūkstama, to paties apyvartinio kapitalo sąnaudas tenka paskirstyti ilgesniam laikui, 12-ai savaitių vietoj 9. Vadinasi, kiekvienu duotu laiko tarpu funkcionuoja mažesnis gamybinis kapitalas; apyvarinė gamybinio kapitalo dalis yra sumažinta nuo 100 iki 75, arba vienu ketvirtadaliu. Visa suma, kuria sumažinamas gamybinis kapitalas, funkcionuojąs per devynių savaitių darbo periodą, yra $25 \times 9 = 225$ sv. st., arba ketvirtadalis 900 sv. st. sumos. Bet cirkuliacijos laiko santykis su apyvartos periodu, kaip ir anksčiau, yra $\frac{3}{12} = \frac{1}{4}$. Iš to išeina: norint, kad gamyba nenutrūktų į prekinį kapitalą paversto gamybinio kapitalo cirkuliacijos metu, kad ji tuo pačiu metu ir nenutrūkstamai vyktų kiekvieną savaitę, tai tegali būti pasiekta, jei tam nėra specialaus apyvartinio kapitalo, tik mažinant gamybą, mažinant apyvarinę funkcionuojančio gamybinio kapitalo sudėtinę dalį. Apyvarinė kapitalo dalis, tokiu būdu išlaisvinta gamybai cirkuliacijos metu tęsti, santykiauja su visu avansuotuoju apyvartinio kapitalu, kaip cirkuliacijos laikas santykiauja su apyvartos periodu. Kaip mes jau esame pažymėję, tai galioja tik tokioms gamybos šakoms, kuriose darbo procesas savaitė iš savaitės vyksta vienodu mastu, kur, vadi-

nasi, nereikia, kaip žemdirbystėje, per įvairius darbo periodus sunaudoti skirtingas kapitalo sumas.

Priešingai, jei mes laikysimės prielaidos, kad gamybos pobūdis neleidžia mažinti gamybos masto, vadinasi, ir kas savaitė avansuojamo apyvartinio kapitalo dydžio, tai gamybos nenutrūkstamumas tegali būti pasiektas tik panaudojant papildomą apyvarinį kapitalą, aukščiau pateiktuoju atveju — papildomus 300 sv. st. Dvylikos savaitių apyvartos periodo metu bus paeiliui avansuota 1 200 sv. st., iš jų 300 sudarys ketvirtadalį, kaip 3 savaitės sudaro 12-os savaitių ketvirtadalį. Pasibaigus 9 savaitių darbo periodui, 900 sv. st. kapitalo vertė pavirsta iš gamybinio kapitalo formos į prekinio kapitalo formą. Jos darbo periodas yra pasibaigęs, bet negali būti atnaujintas tuo pačiu kapitalu. Tris savaites, kol jis yra cirkuliacijos sferoje, funkcionuodamas kaip prekinis kapitalas, jis gamybos proceso atžvilgiu yra tokiame būvyje, tarytum jis apamai negzistuoti. Mes čia paliekame nuošalyje visus kredito santykius ir dėl to laikomės prielaidos, kad kapitalistas operuoja tik nuosavu kapitalu. Bet kai kapitalas, avansuotas pirmajam darbo periodui, užbaigęs gamybos procesą, 3 savaites užtrunka cirkuliacijos procese, tuo metu funkcionuoja papildomai sunaudotas 300 sv. st. kapitalas, tad gamybos nenutrūkstamumas nebūna pažeistas.

Čia reikia pažymėti štai ką.

Pirma: pačioje pradžioje avansuoto 900 sv. st. kapitalo darbo periodas baigiasi praėjus 9 savaitėms, bet kapitalas sugrįžta atgal ne anksčiau kaip po 3 savaitių, vadinasi, tik 13-sios savaitės pradžioje. Tačiau naujas darbo periodas tuojau vėl pradedamas su papildomu 300 sv. st. kapitalu. Kaip tik dėl to palaikomas gamybos nenutrūkstamumas.

Antra: funkcijos, kurias atlieka pirminis 900 sv. st. kapitalas ir, pasibaigus pirmajam devynių savaitių darbo periodui, naujai avansuotas papildomas 300 sv. st. kapitalas, kuris pradeda antrąjį darbo periodą betarpiškai po to, kai yra pasibaigęs pirmasis periodas, — šios funkcijos pirmojo apyvartos periodo metu yra tiksliai atskirtos viena nuo kitos arba bent gali būti atskirtos, o antrojo apyvartos periodo metu jos susipina viena su kita.

Įsivaizduokime dalyką konkrečiau.

Pirmasis apyvartos periodas trunka 12 savaitių. Pirmasis darbo periodas — 9 savaites; jam avansuoto kapitalo apyvarta pasibaigia 13-sios savaitės pradžioje. Paskutinių 3 savaitių metu funkcionuoja papildomas 300 sv. st. kapitalas, kuris pradeda antrąjį devynių savaitių darbo periodą.

Antrasis apyvartos periodas. 13-sios savaitės pradžioje 900 sv. st. yra sugrįžę atgal ir gali pradėti naują apyvartą. Bet antrasis darbo periodas jau dešimtą savaitę buvo pradėtas tais papildomais 300 sv. st.; 13-sios savaitės pradžioje šis kapitalas jau yra užbaigęs trečdalį darbo periodo, 300 sv. st. iš gamybinio kapitalo yra pavirtę produktu. Kadangi antrajam darbo periodui užbaigti tereikia

dar tik 6 savaitių, tai į antrojo darbo periodo gamybos procesą tegali įeiti tik du trečdaliai atgal sugrįžusio 900 sv. st. kapitalo, būtent tik 600 sv. st. Iš pirminių 900 sv. st. yra išlaisvinti 300 sv. st., kad galėtų vaidinti tą patį vaidmenį, kurį per pirmąjį darbo periodą vaidino papildomas 300 sv. st. kapitalas. Antrojo apyvartos periodo 6-sios savaitės pabaigoje pasibaigia antrasis darbo periodas. Jam sunaudotas 900 sv. st. kapitalas sugrįžta po 3 savaitių, vadinasi, antrojo dvylikos savaitių apyvartos periodo 9-sios savaitės pabaigoje. Per 3 jo cirkuliacijos laiko savaites jau veikia išlaisvintasis 300 sv. st. kapitalas. Tokiu būdu antrojo apyvartos periodo 7-ją savaitę, arba 19-ją metų savaitę, prasideda trečiasis 900 sv. st. kapitalo darbo periodas.

Trečiasis apyvartos periodas. Antrojo apyvartos periodo 9-sios savaitės pabaigoje vėl sugrįžta atgal 900 sv. st. Bet trečiasis darbo periodas jau prasidėjo pirmesniojo apyvartos periodo 7-ją savaitę, ir 6 jo savaitės jau praėjo. Dėl to jis tetruks dar tik 3 savaites. Tuo būdu iš atgal sugrįžusių 900 sv. st. į gamybos procesą teįeina tik 300 sv. st. Ketvirtasis darbo periodas užpildo likusias 9 šio apyvartos periodo savaites, ir tokiu būdu nuo 37-sios metų savaitės vienu laiku prasideda ketvirtasis apyvartos periodas ir penktasis darbo periodas.

Kad būtų paprasčiau apskaičiuoti, imsime tokį atvejį: darbo periodas yra 5 savaitės, cirkuliacijos laikas — 5 savaitės, vadinasi, apyvartos periodas yra 10 savaitių; metus laikysime susidedant iš 50 savaitių, kas savaitė sunaudojama 100 sv. st. kapitalo. Vadinasi, darbo periodas reikalauja 500 sv. st. apyvartinio kapitalo, ir cirkuliacijos laikas reikalauja papildomo kapitalo — naujų 500 sv. st. Darbo periodai ir apyvartų periodai tada bus tokie:

1 darbo per.	1— 5 sav.	(500 sv. st. prekė)	sugrįž.	10-sios sav.	pabaigoje
2 „ „	6—10 „	(500 „ „ „)	„	15-sios „	„
3 „ „	11—15 „	(500 „ „ „)	„	20-sios „	„
4 „ „	16—20 „	(500 „ „ „)	„	25-sios „	„
5 „ „	21—25 „	(500 „ „ „)	„	30-sios „	„

ir t. t.

Jei cirkuliacijos laikas = 0, vadinasi, apyvartos periodas lygus darbo periodui, tai apyvartų skaičius lygus darbo periodų skaičiui per metus. Vadinasi, esant penkių savaitių darbo periodui, jis būtų $\frac{50}{5}$ savaitių = 10, o padariusio apyvartą kapitalo vertė būtų = $500 \times 10 = 5000$. Lentelėje, kur cirkuliacijos laikas yra paimtas 5 savaitių, kasmet pagaminamų prekių vertė taip pat sudarys 5000 sv. st., bet iš jų $\frac{1}{10} = 500$ sv. st. nuolat pasilieka prekinio kapitalo pavidalu ir tesugrįžta tik praslinkus 5 savaitėms. Šiuo atveju metų pabaigoje dešimtojo darbo periodo (46—50 darbo savaitių) produktas užbaigs tik pusę savo apyvartos laiko, o jo cirkuliacijos laikas teks pirmosioms 5-ms sekančių metų savaitėms.

Paimkime dar trečią pavyzdį: darbo periodas 6 savaitės, cirkuliacijos laikas 3 savaitės, kassavaitinis avansavimas darbo procesui 100 sv. st.

1-sis darbo periodas: 1—6-ji savaitės. 6-sios savaitės pabaigoje yra 600 sv. st. prekinis kapitalas, kuris sugrįš 9-sios savaitės pabaigoje.

2-sis darbo periodas: 7—12-ji savaitės. Per 7—9-ją savaites avansuojama 300 sv. st. papildomo kapitalo. 9-sios savaitės pabaigoje sugrįžta 600 sv. st. Iš jų per 10—12-ją savaites avansuojama 300 sv. st.; vadinasi, 12-sios savaitės pabaigoje yra laisvų 300 sv. st. ir prekinio kapitalo pavidalu 600 sv. st., sugrįžtančių 15-sios savaitės pabaigoje.

3-sis darbo periodas: 13—18-ji savaitės. Per 13—15-ją savaites avansuojami paminėtieji 300 sv. st., paskui sugrįžta 600 sv. st., iš jų 300 sv. st. avansuojami 16—18-tai savaitėms. 18-sios savaitės pabaigoje yra laisvų 300 sv. st. pinigais; 600 sv. st. yra prekinio kapitalo pavidalu, jie sugrįžta 21-sios savaitės pabaigoje. (Žiūrėk smulkesnį šio atvejo išdėstymą vėliau, kur pažymėta II.)

Vadinasi, per 9 darbo periodus (=54 savaitės) bus pagaminta prekių už $600 \times 9 = 5400$ sv. st. Devintojo darbo periodo pabaigoje kapitalistas turės 300 sv. st. pinigais ir 600 sv. st. prekėmis, kurios dar nebus užbaigusios savo cirkuliacijos laiko.

Lygindami šiuos tris pavyzdžius, mes visų pirma konstatuojame, kad tik antrajame pavyzdyje vyksta paeiliui 500 sv. st. I kapitalo ir taip pat 500 sv. st. papildomo II kapitalo kaita; tuo būdu šios dvi kapitalo dalys juda atskirai viena nuo kitos; priežastis tėra ta, kad čia spėjamas visiškai išimtinis atvejis, būtent: darbo periodas ir cirkuliacijos laikas sudaro dvi lygias apyvartos periodo puses. Visais kitais atvejais, kokia bebūtų nelygybė tarp dviejų viso apyvartos laiko periodų, abiejų kapitalų judėjimai tarpusavyje susipina, jau pradedant nuo antrojo apyvartos periodo, kaip I ir III pavyzdžiuose. Tokiu atveju papildomas II kapitalas, kartu su dalimi I kapitalo, sudaro antrajame apyvartos periode funkcionuojantį kapitalą, o likusioji I kapitalo dalis išlaisvinama pirminei II kapitalo funkcijai. Kapitalas, kuris veikia per prekinio kapitalo cirkuliacijos laiką, šiuo atveju nėra tolygus II kapitalui, kuris pradžioje buvo avansuotas šiam tikslui, bet jis yra jam lygus pagal vertę ir sudaro visiškai tokią pat viso avansuotojo kapitalo dalį.

Antra: kapitalas, kuris funkcionavo per darbo periodą, per cirkuliacijos laiką neveikia. Antrajame pavyzdyje kapitalas funkcionuoja 5 darbo periodo savaites ir yra nenaudojamas 5 cirkuliacijos laiko savaites. Vadinasi, bendras laikas per metus, kurį I kapitalas neveikia, šiuo atveju sudarys pusę metų. Šiam laikui jo vietą užima papildomas II kapitalas, kuris pats, vadinasi, čia minimu

atveju taip pat pusę metų pasilieka nenaudojamas. Bet papildomą kapitalą, reikalingą palaikyti gamybos nenutrūkstamumui per cirkuliacijos laiką, apsprendžia ne visas cirkuliacijos laikas, t. y. ne visa cirkuliacijos laiko suma per metus, bet tik cirkuliacijos laiko santykis su apyvartos periodu. (Čia, žinoma, laikomasi prielaidos, kad visos apyvartos vyksta vienodomis sąlygomis.) Todėl II pavyzdyje papildomo kapitalo reikia 500 sv. st., o ne 2 500 sv. st. Taip yra tiesiog dėl to, kad papildomas kapitalas stoja į apyvartą visiškai taip pat, kaip ir pradžioje avansuotas kapitalas, ir, vadinasi, visiškai taip pat, kaip anas, savo dydį padengia savo apyvartų skaičiumi.

Trečia: jei gamybos laikas yra ilgesnis už darbo laiką, tai čia išnagrinėtų aplinkybių toks momentas nė kiek nekeičia. Žinoma, dėl to pailgėja apyvartų periodai, ištiesai paėmus, bet dėl šio apyvartos pailgėjimo darbo procesui neprireikia jokio papildomo kapitalo. Papildomo kapitalo tikslas tėra tik užpildyti spragas, kurios susidaro darbo procese dėl cirkuliacijos laiko; vadinasi, jis turi tik apsaugoti gamybą nuo tų sutrikimų, kurių šaltinis yra cirkuliacijos laikas; o sutrikimai, kylantieji iš pačios gamybos sąlygų, gali būti pašalinti kitu būdu, kurio mes čia nenagrinėsime. Priešingai, yra įmonių, kuriose tedirbama tiktai laikas nuo laiko, užsakymui, kur, vadinasi, tarp darbo periodų gali būti pertraukos. Tokie įmonėse papildomo kapitalo būtinumas pro tanto [atitinkamu mastu] atkrinta. Antra vertus, net daugumoje sezoninio darbo atvejų kapitalo sugrįžimo laikui yra tam tikros ribos. Tas pats darbas sekančiais metais negali būti atnaujintas tuo pačiu kapitalu, jei šio kapitalo cirkuliacijos laikas dar nėra pasibaigęs. Priešingai, cirkuliacijos laikas gali būti ir trumpesnis negu tarpas nuo vieno gamybos periodo iki sekančio. Šiuo atveju, jei tuo tarpiniu laiku kapitalas kitur neįdedamas, jis lieka nenaudojamas.

Ketvirta: kapitalas, avansuotas vienam darbo periodui, pvz., 600 sv. st. III pavyzdyje, sunaudojamas iš dalies žaliavoms bei pagalbiniams medžiagoms, darbo periodui reikalingai gamybinei atsargai, pastoviajam apyvartiniam kapitalui, iš dalies kintamajam apyvartiniam kapitalui, t. y. pačiam darbui apmokėti. Dalis, sunaudota pastoviajam apyvartiniam kapitalui, gali gamybinės atsargos forma egzistuoti nevienodai ilgą laiką, pvz., žaliavų atsargą galima sudaryti ne visam darbo periodui, anglį galima pirkti tik kas dvi savaitės. Kadangi šiuo atveju laikomasi prielaidos, kad kredito dar nėra, tai ši kapitalo dalis, jeigu jos turima ne gamybinės atsargos pavidalu, turi likti parengta pinigų forma, kad reikalui esant ją būtų galima paversli gamybine atsarga. Tai nė kiek nekeičia 6 savaitėms avansuojamo pastoviojo apyvartinio kapitalo vertės dydžio. Priešingai, jei neskaitysime piniginės atsargos nenumatyto išlaidoms, tikrojo atsarginio fondo, reikalingo sutrikimams šalinti,— tai darbo užmokestis yra mokamas trumpesniais laiko tarpais, daugiausia kas savaitė. Vadinasi, jei tik kapitalistas neverčia

darbininko ilgesniam laikui avansuoti jam savo darbo, tai darbo užmokesčiui reikalingas kapitalas turi būti piniginės formos. Vadinasi, kapitalui sugrįžus, jo dalis turi būti sulaikoma pinigine forma darbui apmokėti, o kita dalis gali būti paversta gamybine atsarga.

Papildomas kapitalas dalijasi visiškai taip pat, kaip ir pirminis kapitalas. Bet kas jį skiria nuo I kapitalo, tai (paliekant nuošalyje kredito santykius) yra štai kas: kad juo būtų galima disponuoti jo paties darbo periodui, jį reikia avansuoti jau I kapitalo viso pirmojo darbo periodo metu,— periodo, į kurį jis neįeina. Galimas dalykas, kad jau per šį laiką jis, bent iš dalies, paverčiamas pastoviuoju apyvartiniu kapitalu, kuris avansuojamas visam apyvartos periodui. Kokiu mastu jis įgauna šią formą arba kiek laiko jis turi papildomo piniginio kapitalo formą, kol pasidaro būtinas jo pavertimas į pastovųjį apyvartinį kapitalą, tai priklauso iš dalies nuo tam tikrų gamybos sąkų ypatingų gamybos sąlygų, iš dalies nuo vietinių sąlygų, iš dalies nuo žaliavų kainų svyravimo ir t. t. Nagrinėjant visą visuomeninį kapitalą, pasirodo, kad didesnė arba mažesnė šio papildomo kapitalo dalis palyginti ilgą laiką visada yra piniginio kapitalo būvyje. O dėl tos II kapitalo dalies, kuri avansuojama darbo užmokesčiui, tai ji visada paverčiama į darbo jėgą tik palaipsniui, kai pasibaigia ir yra apmokami palyginti trumpi darbo periodai. Vadinasi, ši II kapitalo dalis viso darbo periodo metu turės piniginio kapitalo formą, kol, pavirsdama į darbo jėgą, ji pradės dalyvauti gamybinio kapitalo funkcionavime.

Vadinasi, prisidėjus papildomam kapitalui, kuris yra reikalingas I kapitalo cirkuliacijos laikui paversti į gamybos laiką, padidėja ne tik avansuotojo kapitalo dydis ir pailgėja laikas, kuriam būtinai avansuojamas visas kapitalas, bet ypač padidėja ir ta avansuotojo kapitalo dalis, kuri egzistuoja piniginės atsargos pavidalu, vadinasi, yra piniginio kapitalo būvyje ir turi potencialio piniginio kapitalo formą.

Tas pat vyksta,— turint galvoje avansavimą tiek gamybinės atsargos forma, tiek ir piniginės atsargos forma,— jei cirkuliacijos laiko sukeliamas kapitalo padalijimas į dvi dalis: į kapitalą pirmajam darbo periodui ir į kapitalą, pakeičiantį jį cirkuliacijos metu, jei šis padalijimas įvyksta ne didinant įdėtąjį kapitalą, bet mažinant gamybos mastą. Palyginti su gamybos mastu, čia dar labiau padidėja kapitalas, kuris yra surištas pinigine forma.

Tokiu kapitalo padalijimu į pirminį gamybinį ir papildomą kapitalą aplanai pasiekama tai, kad darbo periodai nenutrūkstamai seka vienas po kito, kad vienodo dydžio avansuotojo kapitalo dalis visą laiką funkcionuoja kaip gamybinis kapitalas.

Įsiziūrėkime į II pavyzdį. Kapitalas, nuolat esantis gamybos procese, yra 500 sv. st. Kadangi darbo periodas = 5 savaitėms, tai per 50 savaitių (mūsų laikomų metais) šis kapitalas bus 10 kartų darbe. Todėl ir produktas, paliekant nuošalyje pridedamąją vertę,

bus lygus $500 \times 10 = 5\,000$ sv. st. Vadinasi, betarpiškai ir nenutrūkstamai gamybos procese veikiančio kapitalo požiūriu, — 500 sv. st. kapitalo vertės požiūriu, — cirkuliacijos laikas visiškai išnyksta. Apyvartos periodas sutampa su darbo periodu; cirkuliacijos laikas prilyginamas nuliui.

Priešingai, jei 500 sv. st. kapitalo gamybinį veikimą reguliariai nutrauktų 5 savaičių cirkuliacijos periodas ir tuo būdu jis tesidarytų vėl tinkamas gamybiniam veikimui tik pasibaigus visam 10 savaičių apyvartos periodui, tai per 50 metų savaičių mes turėtume 5 dešimties savaičių apyvartas; jose yra 5 penkių savaičių gamybos periodai, vadinasi, iš viso 25 gamybos savaitės su bendru produkto kiekiu už $500 \times 5 = 2\,500$ sv. st.; be to, 5 penkių savaičių cirkuliacijos periodai, vadinasi, cirkuliacijos laikas iš viso taip pat 25 savaitės. Jei mes čia sakome, kad 500 sv. st. kapitalas per metus padarė 5 apyvartas, tai akivaizdu ir aišku, kad per pusę kiekvieno apyvartos periodo šis 500 sv. st. kapitalas visiškai nefunkcionavo kaip gamybinis kapitalas ir kad iš viso jis tefunkcionavo tik pusę metų, o kitą pusę metų visiškai nefunkcionavo.

Mūsų pavyzdyje visam šių penkių cirkuliacijos periodų laikui į gamybą stoja 500 sv. st. papildomas kapitalas ir dėl to apyvarta pakyla nuo 2 500 ligi 5 000 sv. st. Bet užtat ir avansuotasis kapitalas dabar yra 1 000 vietoj 500 sv. st. Padalijus 5 000 iš 1 000, gauname 5. Vadinasi, vietoj dešimties apyvartų yra penkios. Taip iš tikrųjų ir skaičiuojama. O kai sakoma, kad 1 000 sv. st. kapitalas per metus padarė penkias apyvartas, tai iš tuščios kapitalisto galvos išgaruoja atsiminimas apie cirkuliacijos laiką ir susidaro kažkoks miglotas vaizdinys, tarytum šis kapitalas per penkias iš eilės sekusias apyvartas būtų nuolat funkcionavęs gamybos procese. Bet jei mes sakome, kad šis 1 000 sv. st. kapitalas padarė penkias apyvartas, tai čia yra apimtas ir cirkuliacijos laikas ir gamybos laikas. Iš tikrųjų, jei 1 000 sv. st. tikrai nenutrūkstamai funkcionuotų gamybos procese, tai pagal mūsų prielaidas produktas turėtų sudaryti 10 000 sv. st. vietoj 5 000. Bet norint nuolat turėti gamybos procese 1 000 sv. st., taip pat tektų ir avansuoti iš viso 2 000 sv. st. Ekonomistai, kurie aplamai nieko aiškaus nepasako apie apyvartos mechanizmą, nuolat išleidžia iš akių kaip tik tą svarbų momentą, kad gamyba gali vykti nenutrūkstamai tik tuomet, jei gamybos procese nuolat bus faktiškai užimta tik dalis pramoninio kapitalo. Kol viena dalis yra gamybos periode, kita dalis nuolat turi būti cirkuliacijos periode. Arba, kitaip tariant, viena dalis tegali funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas tik esant tai sąlygai, kad kita dalis piniginio arba piniginio kapitalo forma pasilieka išimta iš gamybos tikrąją šio žodžio prasme. To nematyti reiškia aplamai nepastebėti piniginio kapitalo reikšmės ir vaidmens.

Dabar mes turime iširti, koks bus apyvartos skirtingumas priklausomai nuo to, ar abi apyvartos periodo dalys — darbo periodas

ir cirkuliacijos periodas — bus lygios viena kitai, ar darbo periodas bus didesnis arba mažesnis už cirkuliacijos periodą, ir paskui iširti, kaip tai veikia kapitalo įtvirtinimą piniginio kapitalo forma.

Tarkime, kad kas savaitė avansuojamas kapitalas visais atvejais yra lygus 100 sv. st., o apyvartos periodas yra 9 savaitės; vadinasi, kiekvienam apyvartos periodui avansuojamas kapitalas yra lygus 900 sv. st.

I. DARBO PERIODAS LYGUS CIRKULIACIJOS PERIODUI

Nors šis atvejis tikrovėje pasitaiko tik kaip reta išimtis, jis turi būti tyrinėjimo išeities taškas, nes čia santykiškai pasireiškia kuo paprasčiausiai ir akivaizdžiausiai.

Du kapitalai (I kapitalas, kuris avansuojamas pirmajam darbo periodui, ir papildomas II kapitalas, kuris funkcionuoja per I kapitalo cirkuliacijos periodą) savo judėjimuose pakeičia vienas kitą, tarpusavyje nesusipindami. Todėl, išskyrus pirmąjį periodą, kiekvienas iš abiejų kapitalų avansuojamas tik savo paties apyvartos periodui. Tarkime, kad apyvartos periodas, kaip toliau pateikiamuose pavyzdžiuose, yra 9 savaitės; vadinasi, darbo periodas ir cirkuliacijos periodas po 4½ savaitės. Tuomet mes turime tokią metų schemą:

I LENTELE
I KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Avansuota	Cirkuliacijos periodai
I. 1— 9 sav.	1— 4½ sav.	450 sv. st.	4½— 9 sav.
II. 10—18 „	10—13½ „	450 „ „	13½—18 „
III. 19—27 „	19—22½ „	450 „ „	22½—27 „
IV. 28—36 „	28—31½ „	450 „ „	31½—36 „
V. 37—45 „	37—40½ „	450 „ „	40½—45 „
VI. 46—(54) „	46—49½ „	450 „ „	49½—(54) „ ³¹

II KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Avansuota	Cirkuliacijos periodai
I. 4½—13½ sav.	4½— 9 sav.	450 sv. st.	10—13½ sav.
II. 13½—22½ „	13½—18 „	450 „ „	19—22½ „
III. 22½—31½ „	22½—27 „	450 „ „	28—31½ „
IV. 31½—40½ „	31½—36 „	450 „ „	37—40½ „
V. 40½—49½ „	40½—45 „	450 „ „	46—49½ „
VI. 49½—(58½) „	49½—(54) „	450 „ „	(55—58½) „

³¹ Antriesiems apyvartos metams tenkančios savaitės yra susklausos.

Per 51 savaitę, kurias mes čia laikome metais, I kapitalas užbaigė šešis pilnus darbo periodus, vadinasi, pagamino prekių už $450 \times 6 = 2\,700$ sv. st., o II kapitalas per penkis pilnus darbo periodus — už $450 \times 5 = 2\,250$ sv. st. Be to, II kapitalas per paskutines pusantros metų savaitės (nuo 50-sios savaitės vidurio iki 51-sios savaitės pabaigos) pagamino dar už 150 sv. st.— iš viso per 51 savaitę produkto pagaminta už 5 100 sv. st. Vadinasi, kalbant apie betarpišką gaminimą pridedamosios vertės, kuri gaminama tik per darbo periodą, visas 900 sv. st. kapitalas padarytų $5\frac{2}{3}$ apyvartos ($900 \times 5\frac{2}{3} = 5\,100$ sv. st.). Bet jei mes išnagrinėsime tikrąją apyvartą, tai pamatysime, kad I kapitalas padarė $5\frac{2}{3}$ apyvartos, nes 51-sios savaitės pabaigoje jam dar liks neužbaigtos 3 šeštojo apyvartos periodo savaitės; $450 \times 5\frac{2}{3} = 2\,550$ sv. st.; o II kapitalas padarė $5\frac{1}{6}$ apyvartos, nes praėjo tik pusantro jo šeštojo apyvartos periodo savaitės, vadinasi, dar $7\frac{1}{2}$ savaitės teks sekantiems metams; $450 \times 5\frac{1}{6} = 2\,325$; visa tikroji apyvarta = 4 875 sv. st.

Mes nagrinėjame I kapitalą ir II kapitalą kaip du vienas nuo kito visiškai nepriklausomus kapitalus. Savo judėjimuose jie visiškai savarankiški; šie judėjimai papildoma vienas kitą tik dėl to, kad jų darbo periodai ir cirkuliacijos periodai betarpiškai vienas kitą pakeičia. Jūs galima laikyti dviem visiškai nepriklausomais kapitalais, priklausančiais įvairiems kapitalistams.

I kapitalas išėjo penkis pilnus apyvartos periodus ir du trečdalius šeštojo. Metų pabaigoje jis turi prekinio kapitalo formą; normaliam prekinio kapitalo realizavimui prireiks dar 3 savaitių. Šį laiką jis negali stoti į gamybos procesą. Jis funkcionuoja kaip prekinis kapitalas: jis cirkuliuoja. Jis teisėjo tik $\frac{2}{3}$ savo paskutinio apyvartos periodo. Tai galima išreikšti šitaip: jis padarė tik $\frac{2}{3}$ apyvartos, tik $\frac{2}{3}$ visos jo vertės teisėjo pilną apyvartą. Mes sakome: 450 sv. st. išeina savo apyvartą per 9 savaites, vadinasi, 300 sv. st.— per 6 savaites. Toks išreiškimo būdas ignoroja organinį santykį tarp dviejų specifiškai skirtingų apyvartos laiko sudėtinių dalių. Jei mes sakome, kad avansuotasis 450 sv. st. kapitalas padarė $5\frac{2}{3}$ apyvartos, tai šio išsireiškimo tiksli prasmė tėra ta, kad tas kapitalas išėjo penkis pilnus apyvartas ir tik $\frac{2}{3}$ šeštosios. Priešingai, išsireiškime: padaręs apyvartą kapitalas lygus avansuotajam kapitalui, paimtam $5\frac{2}{3}$ karto, vadinasi, aukščiau pateiktuoju atveju = 450 sv. st. $\times 5\frac{2}{3} = 2\,550$ sv. st.— šiame išsireiškime yra teisinga tai, kad jei šio 450 sv. st. kapitalo nepapildytų kitas 450 sv. st. kapitalas, tai iš tikrųjų viena jo dalis turėtų būti gamybos procese, o kita dalis cirkuliacijos procese. Jei mes apyvartos laiką norime išreikšti padariusio apyvartą kapitalo mase, tai jis visuomet tegali būti išreikštas tik esamos vertės mase (iš tikrųjų — pagaminto produkto mase). Ta aplinkybė, kad avansuotasis kapitalas nėra tokia būvyje, kuriame jis vėl gali pradėti gamybos procesą, reiškiasi tuo, kad tik jo dalis tėra gamybai tinkamame būvyje: tuó,

kad kapitalą, jeigu jis turi būti nenutrūkstamos gamybos būvyje, reikia, sutinkamai su gamybos ir cirkuliacijos periodų tarpusavio santykiu, padalyti į dalis, iš kurių viena nuolat būtų gamybos periode, o kita — nuolat cirkuliacijos periode. Čia veikia tas pats dėsnis, pagal kurį nuolat funkcionuojančio gamybinio kapitalo masę apsprendžia cirkuliacijos laiko santykis su apyvartos laiku.

Pabaigoje 51-sios savaitės, kurią mes čia laikome metų pabaiga, iš II kapitalo yra avansuota 150 sv. st. dar neužbaigtam produktui gaminti. Kita dalis tebeturi apyvartinio pastoviojo kapitalo — žaliavų ir t. t.— formą, t. y. tokią formą, kuria ji gali gamybos procese funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas. Bet trečia dalis turi piniginę formą; tai — mažiausia — darbo užmokesčio už likusią darbo periodo dalį (už 3 savaites) suma, bet iš jos mokama tik kiekvienos savaitės pabaigoje. Nors naujų metų, vadinasi, naujo apyvartų ciklo, pradžioje ši kapitalo dalis turi ne gamybinio kapitalo formą, bet piniginio kapitalo formą, kuria ji negali stoti į gamybos procesą, vis dėlto, kai tik prasideda nauja apyvarta, apyvartinis kintamasis kapitalas, t. y. gyvoji darbo jėga, jau veikia gamybos procese. Šis reiškinys išplaukia iš to, kad nors darbo jėga perkama nuo darbo periodo pradžios, sakysime, kas savaitė, ir nuo pat jo pradžios vartojama, bet ji apmokama tik savaitės pabaigoje. Pinigai šiuo atveju veikia kaip mokėjimo priemonė. Todėl, iš vienos pusės, jie kaip pinigai dar tebėra kapitalisto rankose, o iš antros pusės, darbo jėga, t. y. prekė, kuria jie pavirsta, jau veikia gamybos procese; tuo būdu ta pati kapitalo vertė čia pasirodo du kartus.

Jei mes nagrinėjame tik darbo periodus, tai:

I kapitalas pagamina	$450 \times 6 = 2\,700$	sv. st.
II „ „	$450 \times 5\frac{1}{3} = 2\,400$	„ „
vadinasi, iš viso	$900 \times 5\frac{2}{3} = 5\,100$	sv. st.

Vadinasi, visas avansuotasis 900 sv. st. kapitalas $5\frac{2}{3}$ karto per metus funkcionavo kaip gamybinis kapitalas. Pridedamosios vertės gaminimui neturi reikšmės, ar 450 sv. st. visą laiką veikia gamybos procese ir 450 sv. st. visą laiką cirkuliacijos procese, pakeisdami vienas kitą, ar 900 sv. st. veikia $4\frac{1}{2}$ savaitės gamybos procese, o kitas $4\frac{1}{2}$ savaitės cirkuliacijos procese.

Priešingai, jei mes nagrinėjame apyvartos periodus, tai:

I kapitalas	$450 \times 5\frac{2}{3} = 2\,550$	sv. st.
II „ „	$450 \times 5\frac{1}{6} = 2\,325$	„ „
vadinasi, viso kapitalo apyvarta	$900 \times 5\frac{5}{12} = 4\,875$	sv. st.

Juk viso kapitalo apyvartų skaičius lygus I ir II kapitalo apyvartų rezultatų sumai, padalytai iš I ir II kapitalo sumos.

Reikia pažymėti, kad I ir II kapitalai, jeigu jie būtų nepriklausomi vienas nuo kito, vis dėlto tebtų tik įvairios toje pačioje

gamybos sferoje avansuoto visuomeninio kapitalo savarankiškos dalys. Vadinasi, jei visuomeninis kapitalas šioje gamybos sferoje susidedų tikrai iš I ir II, tai visuomeninio kapitalo apyvartai šioje sferoje galėtų būti taikomas tas pats apskaičiavimas, kurį mes čia pritaikėme dviem, I ir II, to paties individualinio kapitalo sudėtinėms dalims. Toliau einant, kiekviena viso visuomeninio kapitalo dalis, įdėta į kokią nors gamybos sferą, gali būti apskaičiuota tokiu pat būdu. O galų gale viso visuomeninio kapitalo apyvartų skaičius yra lygus įvairiose gamybos sferose apsvertusio kapitalo sumai, padalytai iš šiose gamybos sferose avansuoto kapitalo sumos.

Toliau reikia pažymėti, kad, kaip čia toje pačioje individualinėje įmonėje I ir II kapitalai, iš esmės kalbant, turi skirtingus savo apyvartos metus (kadangi II kapitalo apyvartų ciklas prasideda $4\frac{1}{2}$ savaitės vėliau, negu I kapitalo apyvartų ciklas, todėl I kapitalo metai baigiasi $4\frac{1}{2}$ savaitės anksčiau, negu II kapitalo metai), taip ir įvairūs individualiniai kapitalai toje pačioje gamybos sferoje pradeda savo operacijas visiškai skirtingais laiko tarpais ir dėl to savo metinę apyvartą užbaigia įvairiu metų laiku. Bet pakanka atlikti tokį vidutinio dydžio apskaičiavimą, kokį aukščiau mes taikėme I ir II kapitalams, — ir mes įvairių savarankiškų visuomeninio kapitalo dalių apyvartos metus suvesime į vienus bendrus apyvartos metus.

II. DARBO PERIODAS ILGESNIS UŽ CIRKULIACIJOS PERIODĄ

Užuot vienas kitą pakeitę, I ir II kapitalo darbo periodai ir cirkuliacijos periodai susikryžiuoja tarpusavyje. Tuo pačiu metu čia vyksta kapitalo išlaisvinimas, o to nebuvo anksčiau išnagrinėtu atveju.

Tačiau tai nė kiek nekeičia to dalyko, kad dabar, kaip ir anksčiau, 1) viso avansuotojo kapitalo darbo periodų skaičius yra lygus abiejų avansuotųjų kapitalo dalių metinio produkto vertės sumai, padalytai iš viso avansuotojo kapitalo, ir 2) viso kapitalo apyvartų skaičius yra lygus abiejų apyvartų rezultatų sumai, padalytai iš abiejų avansuotųjų kapitalų sumos. Mes ir čia į abi kapitalo dalis turime žiūrėti taip, tarytum jų atliekami apyvartų judėjimai būtų visiškai nepriklausomi vienas nuo kito.

Vadinasi, mes vėl laikysimės prielaidos, kad darbo procesui kas savaitė avansuojama 100 sv. st. Darbo periodas trunka 6 savaites; vadinasi, kaskart reikia avansuoti 600 sv. st. (I kapitalas). Cirkuliacijos periodas — 3 savaitės; vadinasi, apyvartos periodas, kaip ir anksčiau, — 9 savaitės. 300 sv. st. II kapitalas stovi į darbą per I kapitalo trijų savaičių cirkuliacijos periodą. Jei-

gu abu kapitalus laikysime nepriklausomais vienas nuo kito, tai metines apyvartos schema bus tokia:

II LENTELE
I KAPITALAS, 600 sv. st.

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Avansuota	Cirkuliacijos periodai
I. 1—9 sav.	1—6 sav.	600 sv. st.	7—9 sav.
II. 10—18 „	10—15 „	600 „ „	16—18 „
III. 19—27 „	19—24 „	600 „ „	25—27 „
IV. 28—36 „	28—33 „	600 „ „	34—36 „
V. 37—45 „	37—42 „	600 „ „	43—45 „
VI. 46—(54),,	46—51 „	600 „ „	(52—54) „

PAPILDOMAS II KAPITALAS, 300 sv. st.

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Avansuota	Cirkuliacijos periodai
I. 7—15 sav.	7—9 sav.	300 sv. st.	10—15 sav.
II 16—24 „	16—18 „	300 „ „	19—24 „
III. 25—33 „	25—27 „	300 „ „	28—33 „
IV. 34—42 „	34—36 „	300 „ „	37—42 „
V. 43—51 „	43—45 „	300 „ „	46—51 „

Gamybos procesas ištisus metus vyksta be pertraukų vienodu mastu. Abu kapitalai, I ir II, lieka visiškai atskirti. Bet, norėdami atvaizduoti juos atskirtus, mes turėtume išardyti tikruosius jų susikryžiavimus bei susipynimus ir dėl to pakeisti ir apyvartų skaičių. Būtent, pagal aukščiau pateiktą lentelę, apyvartą išėitų:

I kapitalas $600 \times 5^{\frac{2}{3}} = 3\,400$ sv. st., ir

II „ $300 \times 5 = 1\,500$ „ „

vadinas, visas kapitalas . . $900 \times 5^{\frac{4}{9}} = 4\,900$ sv. st.

Tačiau tai neteisinga, nes, kaip mes pamatysime, tikrieji gamybos ir cirkuliacijos periodai neabsoliučiai sutampa su pateiktosios schemos periodais; pastarojoje svarbiausia buvo atvaizduoti abu kapitalus, I ir II, nepriklausomais vienas nuo kito.

Iš tikrųjų gi II kapitalas neturi nei atskiro darbo periodo, nei atskiro cirkuliacijos periodo, kurie būtų atsiskykę nuo I kapitalo periodų. Darbo periodas trunka 6 savaites, cirkuliacijos periodas —

3 savaites. Kadangi II kapitalas tėra lygus tik 300 sv. st., tai jis tegali užpildyti tik dalį darbo periodo. Iš tikrųjų taip ir yra. 6-sios savaitės pabaigoje 600 sv. st. vertės produktas sloja į cirkuliaciją ir 9-sios savaitės pabaigoje sugrįžta pinigų pavidalu. Kartu su tuo 7-sios savaitės pradžioje pradeda veikti II kapitalas ir sekančio darbo periodo poreikius padengia per 7—9-tą savaites. Bet pagal mūsų prielaidą 9-sios savaitės pabaigoje darbo periodas teužsibaigia tik perpus. Vadinasi, 10-sios savaitės pradžioje vėl pradeda veikti ką tik sugrįžęs 600 sv. st. I kapitalas ir savo 300-ais sv. st. padengia avansavimus, reikalingus 10—12-sios savaitių metu. Tuo užsibaigia antrasis darbo periodas. Cirkuliacijoje yra 600 sv. st. vertės produktas, kuris 15-sios savaitės pabaigoje sugrįš atgal; be to, yra išlaisvinti 300 sv. st. — pirminio II kapitalo suma, — kurie gali funkcionuoti per pirmąją sekančio darbo periodo pusę, vadinasi, 13—15-sios savaitių metu. Joms pasibaigus, vėl sugrįžta 600 sv. st.; iš jų 300 sv. st. užteks iki šio darbo periodo pabaigos, o 300 sv. st. pasilieka laisvi sekančiam darbo periodui.

Tuo būdu štai ką gauname:

I apyvartos periodas: 1—9-ji savaitės.

1-sis darbo periodas: 1—6-ji savaitės. Funkcionuoja I kapitalas, 600 sv. st.

1-sis cirkuliacijos periodas: 7—9-ji savaitės. 9-sios savaitės pabaigoje sugrįžta 600 sv. st.

II apyvartos periodas: 7—15-ji savaitės.

2-sis darbo periodas: 7—12-ji savaitės.

Pirmoji pusė: 7—9-ji savaitės. Funkcionuoja II kapitalas, 300 sv. st.

9-sios savaitės pabaigoje pinigų pavidalu sugrįžta 600 sv. st. (I kapitalas).

Antroji pusė: 10—12-ji savaitės. Funkcionuoja I kapitalo 300 sv. st.

Kiti I kapitalo 300 sv. st. lieka laisvi.

2-sis cirkuliacijos periodas: 13—15-ji savaitės.

15-sios savaitės pabaigoje pinigų pavidalu sugrįžta 600 sv. st. (susidarę perpus iš I kapitalo, perpus iš II kapitalo).

III apyvartos periodas: 13—21-ji savaitės.

3-sis darbo periodas: 13—18-ji savaitės.

Pirmoji pusė: 13—15-ji savaitės. Išlaisvintieji 300 sv. st. pradeda funkcionuoti. 15-sios savaitės pabaigoje pinigų pavidalu sugrįžta 600 sv. st.

Antroji pusė: 16—18-ji savaitės. Iš sugrįžusių 600 sv. st. funkcionuoja 300 sv. st., kiti 300 sv. st. vėl lieka laisvi.

3-sis cirkuliacijos periodas: 19—21-ji savaitės, kurių pabaigoje pinigų pavidalu vėl sugrįžta 600 sv. st.; šiuose 600 sv. st. I kapitalas ir II kapitalas dabar yra neatskiriamai susilieję.

Tokiu būdu iki 51-sios savaitės pabaigos gaunami aštuoni pilni 600 sv. st. kapitalo apyvartos periodai (I: 1—9-ji savaitės; II: 7—15; III: 13—21; IV: 19—27; V: 25—33; VI: 31—39; VII: 37—45; VIII: 43—51-ji savaitės). Bet kadangi 49—51-ji savaitės tenka aštuntajam cirkuliacijos periodui, tai per tą laiką turi stoti į darbą ir palaikyti gamybą 300 sv. st. išlaisvinto kapitalo. Tuo pačiu metų pabaigoje apyvarta atrodys šitaip: 600 sv. st. aštuonis kartus atliko savo apytaką, tai sudaro 4 800 sv. st. Prie to reikia pridėti paskutinių 3 savaitių (49—51-sios) produktą, bet jis teatluko tik trečdalį savo devynių savaitių apytakos, vadinasi, prie apyvartos sumos tereikia priskaičiuoti tik trečdalį jo dydžio, 100 sv. st. Vadinasi, jei metinis produktas, tariant, kad metai susideda iš 51 savaitės, lygus 5 100 sv. st., tai apsigertęs kapitalas sudarys tik $4\,800 + 100 = 4\,900$ sv. st.; vadinasi, visas avansuotasis 900 sv. st. kapitalas padarė $5\frac{1}{9}$ apyvartos, t. y. tik truputį daugiau kaip I atveju.

Pateiktajame pavyzdyje turimas galvoje atvejis, kai darbo laikas sudaro $\frac{2}{3}$, o cirkuliacijos laikas $\frac{1}{3}$ apyvartos periodo, vadinasi, darbo laikas yra paprastas cirkuliacijos laiko kartotinis. Kyla klausimas, ar aukščiau konstatuotas kapitalo išlaisvinimas įvyks ir esant kitoms sąlygoms.

Tarkime, kad darbo periodas = 5 savaitėms, cirkuliacijos laikas = 4 savaitėms, kas savaitė avansuojamas kapitalas = 100 sv. st. I apyvartos periodas: 1—9-ji savaitės.

1-sis darbo periodas: 1—5-ji savaitės. Funkcionuoja I kapitalas = 500 sv. st.

1-sis cirkuliacijos periodas: 6—9-ji savaitės. 9-sios savaitės pabaigoje 500 sv. st. sugrįžta pinigų pavidalu.

II apyvartos periodas: 6—14-ji savaitės.

2-sis darbo periodas: 6—10-ji savaitės.

Pirmoji dalis: 6—9-ji savaitės. Funkcionuoja II kapitalas = 400 sv. st. 9-sios savaitės pabaigoje pinigų pavidalu sugrįžta I kapitalas = 500 sv. st.

Antroji dalis: 10-ji savaitė. Iš sugrįžusių 500 sv. st. funkcionuoja 100 sv. st. Kiti 400 sv. st. lieka laisvi sekančiam darbo periodui.

2-sis cirkuliacijos periodas: 11—14-ji savaitės. 14-sios savaitės pabaigoje 500 sv. st. sugrįžta pinigų pavidalu.

Iki 14-sios savaitės pabaigos (11—14) funkcionuoja anksčiau išlaisvinti 400 sv. st.; iš tuomet sugrįžusių 500 sv. st. 100 sv. st. papildoma trečiojo darbo periodo (11—15-ji savaitės) poreikius, tad vėl išlaisvinami 400 sv. st. ketvirtajam darbo periodui. Tas pats reikškinys pasikartoja kiekviename darbo periode; jo pradžioje yra 400 sv. st., kurių užtenka pirmosioms 4 savaitėms. 4-sios savaitės pabaigoje pinigų pavidalu sugrįžta 500 sv. st., iš kurių tik

100 sv. st. yra reikalingi paskutinei savaitei; kiti 400 sv. st. lieka laisvi sekančiam darbo periodui.

Toliau paimkime 7 savaitių darbo periodą su 700 sv. st. I kapitalu, 2 savaitių cirkuliacijos laiką su 200 sv. st. II kapitalu.

Tokiu atveju pirmasis apyvartos periodas trunka per 1—9-ją savaites, iš jų pirmasis darbo periodas nuo 1-sios iki 7-sios savaitės su 700 sv. st. avansavimu ir pirmasis cirkuliacijos periodas nuo 8-sios iki 9-sios savaitės. 9-sios savaitės pabaigoje 700 sv. st. sugrįžta pinigų pavidalu.

Antrasis apyvartos periodas nuo 8-sios iki 16-sios savaitės apima antrąjį darbo periodą nuo 8-sios iki 14-sios savaitės. Iš jų 8-sios ir 9-sios savaitių poreikius padengia II kapitalas. 9-sios savaitės pabaigoje sugrįžta ankstesnieji 700 sv. st.; iš jų iki darbo periodo pabaigos (10—14-ji savaitės) gamybai panaudojami 500 sv. st.; 200 sv. st. lieka laisvi sekančiam darbo periodui. Antrasis cirkuliacijos periodas trunka 15—16-ją savaitę; 16-sios savaitės pabaigoje vėl sugrįžta 700 sv. st. Paskui kiekviename darbo periode pasikartoja tas pats reiškinys. Kapitalo poreikis per pirmąsias dvi savaites padengiamas 200-ais sv. st., išlaisvintais pirmesnio darbo periodo pabaigoje; 2-sios savaitės pabaigoje sugrįžta 700 sv. st., bet darbo periodo tepraėjo dar tik 5 savaitės, tad jam tegalėjo būti sunaudota tik 500 sv. st.; vadinasi, 200 sv. st. nuolat lieka laisvi sekančiam darbo periodui.

Taigi, pasirodo, kad mūsų išnagrinėtu atveju, kur mes laikėmės prielaidos, kad darbo periodas yra ilgesnis už cirkuliacijos periodą, bet kuriomis sąlygomis kiekvieno darbo periodo pabaigoje yra laisvas piniginis kapitalas, tokio pat didumo, kaip ir cirkuliacijos periodui avansuotas II kapitalas. Mūsų trijuose pavyzdžiuose II kapitalas buvo: pirmajame — 300 sv. st., antrajame — 400 sv. st., trečiajame — 200 sv. st.; atitinkamai darbo periodo pabaigoje išlaisvinamas kapitalas buvo 300, 400 ir 200 sv. st.

III. DARBO PERIODAS TRUMPESNIS UŽ CIRKULIACIJOS PERIODĄ

Iš pradžių mes vėl imsime tokį atvejį: apyvartos periodas yra 9 savaitės; iš jų 3 savaitės yra darbo periodas, kuriam disponuojama I kapitalu = 300 sv. st. Tarkime, kad cirkuliacijos periodas yra 6 savaitės. Šioms 6 savaitėms reikia 600 sv. st. papildomo kapitalo, kurį mes vėl galime padalyti į du kapitalus po 300 sv. st.; kiekvienas iš jų užpildo vieną darbo periodą. Tuo būdu mes turime tris kapitalus po 300 sv. st.; iš jų 300 sv. st. visada yra užimti gamyboje, o 600 sv. st. yra cirkuliacijos sferoje.

III LENTELE
 I KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Cirkuliacijos periodai
I. 1—9 sav.	1—3 sav.	4—9 sav.
II. 10—18 „	10—12 „	13—18 „
III. 19—27 „	19—21 „	22—27 „
IV. 28—36 „	28—30 „	31—36 „
V. 37—45 „	37—39 „	40—45 „
VI. 46—(54) „	46—48 „	49—(54) „

II KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Cirkuliacijos periodai
I. 4—12 sav.	4—6 sav.	7—12 sav.
II. 13—21 „	13—15 „	16—21 „
III. 22—30 „	22—24 „	25—30 „
IV. 31—39 „	31—33 „	34—39 „
V. 40—48 „	40—42 „	43—48 „
VI. 49—(57) „	49—51 „	(52—57) „

III KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Cirkuliacijos periodai
I. 7—15 sav.	7—9 sav.	10—15 sav.
II. 16—24 „	16—18 „	19—24 „
III. 25—33 „	25—27 „	28—33 „
IV. 34—42 „	34—36 „	37—42 „
V. 43—51 „	43—45 „	46—51 „

Mes čia turime tikslią analogiją su I atveju, bet su tuo skirtumu, kad dabar iš eilės vienas kitą pakeičia trys kapitalai vietoj dviejų. Kapitalų susikryžavimo arba susipynimo nėra; kiekvieną pavienį kapitalą galima pasekti atskirai iki metų pabaigos. Vadinasi, taip pat, kaip I atveju, čia darbo periodo pabaigoje kapitalas neišlaisvinamas. I kapitalas ištiesai sunaudojamas 3-sios savaitės pabaigoje, ištiesai sugrįžta 9-sios savaitės pabaigoje ir vėl pradeda funkcionuoti 10-sios savaitės pradžioje. Tas pat vyksta su II ir

III kapitalu. Taisyklingas ir pilnutinis vieno kapitalo stojimas vieton kito daro negalimą bet kokį kapitalų išlaisvinimą.

Visa apyvarta apskaičiuojama šitaip:

$$\begin{array}{l} \text{I kapitalas } 300 \text{ sv. st. } \times 5\frac{2}{3} = 1\,700 \text{ sv. st.} \\ \text{II „ } 300 \text{ „ „ } \times 5\frac{1}{3} = 1\,600 \text{ „ „} \\ \text{III „ } 300 \text{ „ „ } \times 5 = 1\,500 \text{ „ „} \end{array}$$

$$\text{Visas kapitalas } 900 \text{ sv. st. } \times 5\frac{1}{3} = 4\,800 \text{ sv. st.}$$

Dabar paimkime dar vieną pavyzdį, kur cirkuliacijos periodas darbo periodo atžvilgiu nesudaro tikslaus kartotinio; pvz., darbo periodas yra 4 savaitės, cirkuliacijos periodas — 5 savaitės; tokiu atveju atitinkamos kapitalų sumos būtų: I kapitalas = 400 sv. st., II kapitalas = 400 sv. st., III kapitalas = 100 sv. st. Mes teduodame tik pirmųjų trijų apyvartų schemą:

IV LENTELE
I KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Cirkuliacijos periodai
I. 1—9 sav.	1—4 sav.	5—9 sav.
II. 9—17 „	9. 10—12 „	13—17 „
III. 17—25 „	17. 18—20 „	21—25 „

II KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Cirkuliacijos periodai
I. 5—13 sav.	5—8 sav.	9—13 sav.
II. 13—21 „	13. 14—16 „	17—21 „
III. 21—29 „	21. 22—24 „	25—29 „

III KAPITALAS:

Apyvartos periodai	Darbo periodai	Cirkuliacijos periodai
I. 9—17 sav.	9 sav.	10—17 sav.
II. 17—25 „	17 „	18—25 „
III. 25—33 „	25 „	26—33 „

Kapitalai čia tiek tesusipina, kiek III kapitalo darbo periodas, kuris nėra savarankiškas, nes šio kapitalo teuztenka tik vienai savaitei, — kiek šis periodas sutampa su pirmąja I kapitalo darbo savaitė. Bet užtat tiek I kapitalo, tiek ir II kapitalo darbo periodo pabaigoje išlaisvinama III kapitalui lygi 100 sv. st. suma. Iš tikrųjų, jei III kapitalas užpildo I kapitalo antrojo ir visų sekančių darbo periodų pirmąją savaitę, o šios pirmosios savaitės pabaigoje sugrįžta visas I kapitalas, 400 sv. st., tai likusioji I kapitalo darbo periodo dalis tėra tik 3 savaitės, ir atitinkama kapitalo sąnauda bus 300 sv. st. Tokiu būdu išlaisvintų 100 sv. st. paskui užteks II kapitalo betarpiškai sekančio darbo periodo pirmajai savaitėi; šios savaitės pabaigoje sugrįžta visas 400 sv. st. II kapitalas; bet kadangi jau prasidėjęs darbo periodas tegali dar absorbuoti tik 300 sv. st., tai, jam pasibaigus, vėl lieka laisvi 100 sv. st., ir taip toliau. Vadinasi, tuo atveju, kai cirkuliacijos laikas darbo periodo atžvilgiu nėra paprastas kartotinis, darbo periodo pabaigoje kapitalas išlaisvinamas; be to, šis išlaisvinamas kapitalas yra lygus tai kapitalo daliai, kuri užpildo laiką, sudarantį cirkuliacijos periodo perviršį palyginti su darbo periodu arba su darbo periodų kartotiniu.

Visais išnagrinėtais atvejais buvo laikomas prielaidos, kad kiekvienoje iš čia ištirtų įmonių tiek darbo periodas, tiek ir cirkuliacijos laikas visus metus buvo vienodi. Ši prielaida buvo reikalinga, jei mes norėjome išaiškinti cirkuliacijos laiko įtaką apyvartai ir avansuojamojo kapitalo dydžiui. Dalyko nė kiek nekeičia tai, kad iš tikrųjų tokia prielaida ne visuomet realizuojasi su tokiu būtinumu, o dažnai ir visiškai neatitinka tikrovės.

Visame šiame skyriuje mes nagrinėjome tik apyvartinio kapitalo apyvartas, bet nenagrinėjome pagrindinio kapitalo apyvartų, dėl tos paprastos priežasties, kad nagrinėjamas klausimas nė kiek nėra susijęs su pagrindiniu kapitalu. Gamybos procese naudojamos darbo priemonės ir t. t. tik tada yra pagrindinis kapitalas, jeigu jų naudojimo laikas yra ilgesnis už apyvartinio kapitalo apyvartos periodą, jei laikas, per kurį šios darbo priemonės naudojamos nuolat pasikartojančiuose darbo procesuose, yra ilgesnis už apyvartinio kapitalo apyvartos periodą, vadinasi, jeigu jis yra lygus apyvartinio kapitalo apyvartos n periodams. Ar šis bendras laikas, kurį sudaro šie apyvartinio kapitalo apyvartos n periodai, bus ilgesnis ar trumpesnis, toji gamybinio kapitalo dalis, kuri šiam laikui buvo avansuota pagrindiniam kapitalui, nebus naujai avansuota šio laiko ribose. Ji tebefunkcionuoja savo ankstesne vartojamąja forma. Skirtumas tėra tas: sutinkamai su skirtingu į kiekvieną apyvartinio kapitalo apyvartos periodą įeinančio atskiro darbo periodo ilgumu: pagrindinis kapitalas perteikia didesnę arba mažesnę savo pirminės vertės dalį šio darbo periodo produktui ir sutinkamai su kiekvieno apyvartos periodo cirkuliacijos laiko ilgumu ši į produktą perkelta pagrindinio kapitalo vertės dalis greičiau arba lėčiau sugrįžta.

atgal pinigine forma. Šiame skyriuje nagrinėjamo dalyko, — gamybinio kapitalo apyvartinės dalies apyvartos, — prigimtis išplaukia iš pačios šios kapitalo dalies prigimties. Viename darbo periode panaudotas apyvartinis kapitalas negali būti panaudotas naujame darbo periode, kol jis neužbaigs savo apyvartos, nepavirs prekinium kapitalu, iš jo — piniginiu kapitalu, o iš šio pastarojo — vėl gamybiniu kapitalu. Tuo būdu, kad po pirmojo darbo periodo tuojau, be pertraukos, sektų antrasis, reikia vėl avansuoti kapitalą ir paversti jį apyvartiniais gamybinio kapitalo elementais, ir avansuoti pakankamu kiekiu, kad būtų užpildytos spragos, kurias sukelia pirmajam darbo periodui avansuoto apyvartinio kapitalo cirkuliacijos periodas. Iš to ir išplaukia apyvartinio kapitalo darbo periodo ilgumo įtaka darbo proceso mastui tam tikroje gamyboje ir avansuotojo kapitalo pasidalijimui, t. y. papildomai avansuojamų naujų kapitalo dalių dydžiui. Bet tai kaip tik ir yra tas klausimas, kurį mes turėjome išnagrinėti šiame skyriuje.

IV. IŠVADOS

Iš pirmesniojo tyrinėjimo išplaukia:

A. Įvairios dalys, į kurias turi būti padalytas kapitalas, kad viena jo dalis nuolat galėtų būti darbo periode, kai kitos dalys yra cirkuliacijos periode, — viena kitą pakeičia, kaip įvairūs savarankiški individualiniai kapitalai, dviem atvejais: 1) Jei darbo periodas yra lygus cirkuliacijos periodui, vadinasi, jeigu apyvartos periodas pasidalija į dvi lygias dalis. 2) Jei cirkuliacijos periodas yra ilgesnis už darbo periodą, bet kartu yra paprastas darbo periodo kartotinis, tad vienas cirkuliacijos periodas = n darbo periodų, kur n turi būti sveikas skaičius. Šiais atvejais nė viena paeiliui avansuojamo kapitalo dalis nėra išlaisvinama.

B. Priešingai, visais atvejais, kai: 1) cirkuliacijos periodas yra ilgesnis už darbo periodą ir nėra paprastas jo kartotinis ir 2) kai darbo periodas yra ilgesnis už cirkuliacijos periodą, — šiais atvejais kiekvieno darbo periodo pabaigoje, pradedant nuo antrosios apyvartos, nuolat ir periodiškai išlaisvinama tam tikra viso apyvartinio kapitalo dalis. Ir jei darbo periodas ilgesnis už cirkuliacijos periodą, tai šis išlaisvintasis kapitalas yra lygus cirkuliacijos periodui avansuotai viso kapitalo daliai, o jei cirkuliacijos periodas ilgesnis už darbo periodą, tai šis kapitalas yra lygus kapitalo daliai, kuri užpildo laiką, sudarantį cirkuliacijos periodo perviršį palyginti su darbo periodu arba su darbo periodų kartotiniu.

C. Iš to išeina, kad visam visuomeniniam kapitalui, jo apyvartinės dalies požiūriu, kapitalo išlaisvinimas turi būti taisyklė, o paeiliui funkcionuojančių gamybos procese kapitalo dalių viena kitos pakeitimas turi būti išimtis. Nes darbo periodo ir cirkuliacijos periodo lygybė arba cirkuliacijos periodo ir darbo periodo paprasto

kartotinio lygybė — šis taisyklingas dviejų apyvartos periodo sudėtinių dalių proporcingumas visiškai nėra susijęs su dalyko esme ir dėl to, aplamai ir ištisai imant, tegali būti tik kaip išimtis.

Vadinasi, labai žymi dalis visuomeninio apyvartinio kapitalo, padarančio keletą apyvartų per metus, kasmetinio apyvartų ciklo metu periodiškai turės išlaisvinto kapitalo formą.

Toliau yra aišku, kad, laikantis prielaidos, jog visos kitos sąlygos nėra pasikeitusios, šio išlaisvintojo kapitalo dydis auga kartu su darbo proceso apimtimi, arba su gamybos mastu, vadinasi, aplamai su kapitalistinės gamybos vystymusi. Atveju, pažymėtu B. 2) — dėl to, kad didėja visas avansuotasis kapitalas; atveju B. 1) — dėl to, kad besivystant kapitalistinei gamybai ilgėja cirkuliacijos periodas, vadinasi, ir apyvartos periodas tais atvejais, <kai darbo periodas yra trumpesnis už cirkuliacijos periodą, nesant reikiamo santykio tarp abiejų periodų>.

Pirmuoju atveju mes kas savaitę turėjome sunaudoti, pvz., 100 sv. st.; šešių savaitių darbo periodui 600 sv. st., trijų savaitių cirkuliacijos periodui 300 sv. st., iš viso 900 sv. st. Čia nuolat išlaisvinami 300 sv. st. Priešingai, jei kas savaitę yra sunaudojami 300 sv. st., tai darbo periodui mes turime 1 800 sv. st., cirkuliacijos periodui 900 sv. st., vadinasi, periodiškai yra išlaisvinami 900 sv. st. vietoj 300 sv. st.

D. Visas, pvz., 900 sv. st. kapitalas turi būti padalytas į dvi dalis: kaip ir anksčiau, 600 sv. st. darbo periodui ir 300 sv. st. cirkuliacijos periodui. Dalis, kuri iš tikrųjų sunaudojama darbo procesui, dėl to sumažės vienu trečdaliu, nuo 900 iki 600 sv. st., ir dėl to gamybos apimtis sumažės vienu trečdaliu. Antra vertus, 300 sv. st. funkcionuoja tik tam, kad nenutrūktų darbo periodas, tad kiekvieną metų savaitę darbo procesui galima sunaudoti po 100 sv. st.

Kalbant abstrakčiai, yra vis vien, ar 600 sv. st. dirba $8 \times 6 = 48$ savaites (produktas = 4 800 sv. st.), ar visas 900 sv. st. kapitalas sunaudojamas darbo procesui per 6 savaites, o paskui 3 cirkuliacijos periodo savaites neveikia. Pastaruoju atveju per 48 savaites jis veiktų $5\frac{1}{3} \times 6 = 32$ savaites (produktas = $900 \times 5\frac{1}{3} = 4\,800$ sv. st.) ir 16 savaitių jis neveiktų. Bet, dargi paliekant nuošalyje didesnį pagrindinio kapitalo gedimą, kai jis 16 savaitių neveikia, ir pabrangimą darbo, kurį tenka apmokėti per visus metus, nors jis teikia tik dalį metų, tokie reguliarūs gamybos proceso pertrūkiai aplamai nesuderinami su šiuolaikinės stambiosios pramonės tvarkymu. Pats šis nenutrūkstamumas yra darbo gamybinis pajėgumas.

Jei mes dabar nuodugniau įsižiūrėsime į išlaisvintąjį kapitalą, — iš tikrųjų į kapitalą, kurio veikimas sustabdomas, — tai pasirodys, kad žymi jo dalis nuolat turi turėti piniginio kapitalo formą. Panagrinėkime pavyzdį: darbo periodas 6 savaitės, cirkuliacijos periodas 3 savaitės, kassavaitinė sąnauda 100 sv. st. Antrojo darbo

periodo viduryje, 9-sios savaitės pabaigoje, sugrįžta 600 sv. st., iš kurių per likusią darbo periodo dalį teks sunaudoti tik 300 sv. st. Vadinasi, antrojo darbo periodo pabaigoje iš šios sumos bus išlaisvinta 300 sv. st. Kokiame būvyje yra šie 300 sv. st.? Tarkime, kad $\frac{1}{3}$ turi būti sunaudota darbo užmokesčiui, $\frac{2}{3}$ žaliavoms ir pagalbiniams medžiagoms. Vadinasi, iš sugrįžusių 600 sv. st. 200 sv. st., kurie yra skirti darbo užmokesčiui, turi piniginę formą, o 400 sv. st. turi gamybinės atsargos formą, pastoviojo gamybinio kapitalo apyvartinės dalies elementų formą. Bet kadangi II darbo periodo ant-rajai pusei tereikia tik pusės šios gamybinės atsargos, tai antroji jos pusė 3 savaites turi perteklinės, t. y. vieno darbo periodo poreikius viršijančios gamybinės atsargos formą. Tačiau kapitalistas žino, kad iš šios sugrįžusiojo kapitalo dalies (=400 sv. st.) einamajam darbo periodui jam tereikalinga tiktai pusė = 200 sv. st. Vadinasi, nuo rinkos sąlygų priklausys, ar jis tuojau pat šiuos 200 sv. st. visus arba tik jų dalį pavers pertekline gamybine atsarga, ar, belaukdamas palankesnių rinkos sąlygų, laikys juos visus arba dalį piniginio kapitalo pavidalu. Antra vertus, savaime suprantama, kad darbo užmokesčiui skirta dalis, = 200 sv. st., yra laikoma pinigine forma. Kapitalistas, nupirkęs darbo jėgą, negali padėti ją į sandėlį kaip žaliavas. Jis turi ją įjungti į gamybos procesą ir apmokėti kiekvienos savaitės pabaigoje. Vadinasi, iš išlaisvintojo 300 sv. st. kapitalo, šiaip ar taip, šie 100 sv. st. turės laisvo, t. y. darbo periodui nereikalingo, piniginio kapitalo formą. Tuo būdu piniginio kapitalo formą turintis išlaisvintasis kapitalas turi būti lygus bent kintamajam kapitalo daliai, sunaudotai darbo užmokesčiui; šio piniginio kapitalo maksimumas gali apimti visą išlaisvintąjį kapitalą. Iš tikrųjų jo dydis nuolat svyruoja tarp šio minimumo ir maksimumo.

Piniginis kapitalas, tokiu būdu išlaisvintas vien tik dėl apyvartų judėjimo mechanizmo, turi vaidinti žymų vaidmenį (šalia piniginio kapitalo, susidarančio iš kartas nuo karto vykstančio pagrindinio kapitalo sugrįžimo, ir piniginio kapitalo, kuris kiekviename darbo procese yra reikalingas kintamajam kapitalui), besivystant kredito sistemai, ir tuo pačiu metu turi sudaryti vieną iš jos pagrindų.

Tarkime, kad mūsų pavyzdyje cirkuliacijos laikas sutrumpėja nuo trijų savaičių iki dviejų. Tarkime, kad tai — ne normalus reiškinys, o tik geros konjunktūros, sutrumpintų mokėjimo terminų ir kt. rezultatas. 600 sv. st. kapitalas, sunaudotas per darbo periodą, sugrįžta savaite anksčiau, negu reikia, vadinasi, jis išlaisvinamas tai savaitei. Toliau, darbo periodo viduryje, kaip ir anksčiau, išlaisvinami 300 sv. st. (dalis tų 600 sv. st.), bet išlaisvinami 4 savaitėms vietoj ankstesnių 3. Vadinasi, pinigų rinkoje vieną savaitę yra 600 sv. st., ir 300 sv. st. yra 4 savaites vietoj ankstesnių 3. Kadangi tai liečia ne tik vieną kapitalistą, bet daugelį, ir tai vyksta įvai-

riais periodais įvairiose gamybos šakose, tai dėl to rinkoje būna daugiau laisvo piniginio kapitalo. Jei tokia būklė trunka ilgiau, tai ten, kur tai leidžia sąlygos, gamyba plečiama. Kapitalistai, kurie dirba naudodami skolintą kapitalą, reikš mažesnę paklausą pinigų rinkoje, o tai tiek pat palengvina padėtį šioje rinkoje, kaip ir padidėjusi pasiūla; arba, pagaliau, sumos, kurios cirkuliacijos mechanizmui pasidarė nebereikalingos, bus galutinai išmestos į pinigų rinką.

Cirkuliacijos laikui sutrumpėjus nuo 3 iki 2 savaitių, vadinasi, ir apyvartos periodui sutrumpėjus nuo 9 iki 8 savaitių, $\frac{1}{9}$ viso avansuotojo kapitalo pasidaro nebereikalinga. Šešių savaitių darbo periodas dabar gali vykti be pertraukos su 800 sv. st., kaip anksčiau su 900 sv. st. Todėl prekinio kapitalo vertės dalis, lygi 100 sv. st., pavirtusi atgal į pinigus, pasilieka tokiaame būvyje kaip piniginis kapitalas ir toliau jau nebefunkcionuoja kaip gamybos procesui avansuoto kapitalo dalis. Kai gamyba tęsiama ankstesniu mastu ir esant nepasikeitusioms kitoms sąlygoms, kaip. pvz., kainoms ir t. t., avansuotojo kapitalo vertės suma sumažėja nuo 900 iki 800 sv. st. Pradžioje avansuotos vertės 100 sv. st. dydžio likutis išsiskiria piniginio kapitalo forma. Kaip toks jis stoja į pinigų rinką ir sudaro papildomą čia funkcionuojančių kapitalų dalį.

Iš to matyti, kaip gali susidaryti piniginio kapitalo perteklius, ir ne tik ta prasme, kad piniginio kapitalo pasiūla yra didesnė už jo paklausą; toks perteklius visada tėra tik santykinis perteklius, kuris būna, pvz., «melancholiniu laikotarpiu», pradedančiu naują ciklą pasibaigus krizei. Tai — perteklius ta prasme, kad tam tikra avansuotosios kapitalo vertės dalis pasirodo esanti bereikalinga visam visuomeniniam reprodukcijos procesui (apimančiam ir cirkuliacijos procesą) tęsti ir dėl to išsiskiria piniginio kapitalo forma; tai — perteklius, atsirandęs esant ankstesniam gamybos mastui ir ankstesnėms kainoms vien tik dėl <cirkuliacijos laiko sutrumpėjimo ir apyvartos periodo atitinkamo sutrumpėjimo>. Ar cirkuliacijoje yra didesnė ar mažesnė pinigų masė,— tai šiuo atveju neturi jokios įtakos.

Tarkime, priešingai, kad cirkuliacijos periodas pailgėja, sakysim, nuo 3 savaitių iki 5. Tada jau sekančioje apyvartoje avansuotasis kapitalas sugrįžta 2 savaitėmis vėliau. Pats mechanizmas tos apyvartos, kurią atlieka avansuotasis kapitalas, negali vykdyti paskutinės šio darbo periodo gamybos proceso dalies. Tokiai būklei ilgiau trunkant, gali sumažėti gamybos procesas, tas mastas, kuriuo jis vykdomas,— kaip kad pirmesniu atveju jis buvo išsiplėtęs. Bet norint tęsti procesą ankstesniu mastu, reikia visam pailgėjusiam cirkuliacijos periodui avansuotąjį kapitalą padidinti $\frac{2}{9}=200$ sv. st. Šis papildomas kapitalas tegali būti paimtas tik iš pinigų rinkos. Jei cirkuliacijos periodas pailgėja vienoje arba keliuose stambiose verslovininkystės šakose, tai ši aplinkybė gali padaryti spaudimą

pinigų rinkai, jei tiktai tokios įtakos neparalyžiuoja priešinga įtaka iš kitos pusės. Taip pat šiuo atveju yra apčiuopiamai aišku, kad toks spaudimas, kaip anksčiau perteklius, nėra susijęs nei su prekių kainų kitimu, nei su esamų cirkuliacijos priemonių kiekiu kitimu.

{Šio skirsnio paruošimas spaudai buvo susijęs su nemažais sunkumais. Kad ir koks stiprus buvo Marksas algebroje, bet apskaičiavimai, ypač prekybiniai, jam nesisekdavo, nors yra storas ryšulys sąsiuvinų, kuriuose jis pats daugeliu pavyzdžių kuo smulkiausiai atliko visas prekybinių apskaičiavimų rūšis. Bet žinoti atskirus sąskaitybės metodus ir kasdien vesti praktinę pirklio sąskaitybą — anaip tol ne tas pat. Marksas susipainiojo apyvartų apskaičiavimuose, ir šalia neužbaigtų vietų atsirado kai kurie neteisingi dalykai ir prieštaravimai. Anksčiau išspausdintose lentelėse aš tepalikau vien paprasčiausius ir aritmetiškai teisingus duomenis daugiausia tokiais sumetimais.

Remdamasis neteisingais šių kruopščių apskaičiavimų rezultatais, Marksas nepagrįstai didelę reikšmę skyrė vienai, mano manymu, iš tikrųjų nelabai svarbiai aplinkybei. Aš turiu galvoje tai, ką jis vadina piniginio kapitalo «išlaisvinimu». Tikroji dalyko esmė, turint galvoje aukščiau padarytas prielaidas, yra tokia:

Koks bebūtų darbo periodo ir cirkuliacijos laiko ilgumo santykis, vadinasi, I kapitalo santykis su II kapitalu, vis tiek pasibaigus pirmajai apyvartai kapitalistui reguliariais laiko tarpais, tokio ilgumo kaip darbo periodas, sugrįžta pinigine forma kapitalas, reikalingas vienam darbo periodui, vadinasi, sugrįžta suma, lygi I kapitalui.

Jei darbo periodas = 5 savaitėms, cirkuliacijos laikas = 4 savaitėms, I kapitalas = 500 sv. st., tai kiekvieną kartą sugrįžta 500 sv. st. pinigų suma: 9-sios, 14-sios, 19-sios, 24-sios, 29-sios ir t. t. savaitių pabaigoje.

Jei darbo periodas = 6 savaitėms, cirkuliacijos laikas = 3 savaitėms, I kapitalas = 600 sv. st., tai po 600 sv. st. sugrįžta 9-sios, 15-sios, 21-sios, 27-sios, 33-sios ir t. t. savaitių pabaigoje.

Pagaliau, jei darbo periodas = 4 savaitėms, cirkuliacijos laikas = 5 savaitėms, I kapitalas = 400 sv. st., tai po 400 sv. st. sugrįš 9-sios, 13-sios, 17-sios, 21-sios, 25-sios ir t. t. savaitių pabaigoje.

Ar dalis šių sugrįžusių pinigų bus einamajam darbo periodui bereikalinga, vadinasi, ar ji bus laisva ir koks bus jos dydis, tai visiškai neturi reikšmės. Laikomasi prielaidos, kad gamyba vyksta nenutrūkstamai tuo pačiu mastu, o kad tai būtų galima, čia pat turi būti pinigų, vadinasi, jie turi sugrįžti, vis vien, ar jie «išlaisvinti» ar ne. Jei gamyba nutrūksta, tai nutrūksta ir išlaisvinimas.

Kitaip tariant: pinigų išlaisvinimas, vadinasi, paslėptinio, tik potencinio kapitalo pinigine forma susidarymas, žinoma, vyksta, bet jis vyksta bet kokiomis aplinkybėmis, o ne tik specialiomis, tekste tiksliau apibrėžtomis sąlygomis; ir vyksta jis stambesniu mastu, negu kad nurodyta tekste. Apyvartinio I kapitalo atžvilgiu pramoninis kapitalistas kiekvienos apyvartos pabaigoje yra visiškai tokioje pat padėtyje, kaip ir įmonės steigimo metu: jis vėl iš karto gavo visą apyvartinį kapitalą <piniginio kapitalo pavidalu>, o iš naujo paversti jį gamybinio kapitalu jis tegali tik palaipsniui.

Svarbiausia tekste yra nurodymas į tai, kad, iš vienos pusės, žymi pramoninio kapitalo dalis turi nuolat turėti piniginę formą, iš antros pusės — dar didesnė dalis turi kuriam laikui įgauti piniginę formą. Šios mano papildomos pastabos tik pabrėžia šį nurodymą. — *F. E.*}

V. KAINŲ KITIMO ĮTAKA

Aukščiau mes laikėmės prielaidos, kad, iš vienos pusės, kainos ir gamybos mastas nekinta, o iš antros pusės — cirkuliacijos laikas trumpėja arba ilgėja. Priešingai, dabar tarsime, kad apyvartos periodo ilgumas ir gamybos mastas nekinta, o iš antros pusės — kinta kainos, t. y. mažėja arba didėja <apvyvartinių gamybinio kapitalo elementų, t. y. žaliavų, pagalbinių medžiagų ir darbo, kainos> arba dviejų pirmųjų iš šių elementų kainos. Tarkime, kad žaliavų ir pagalbinių medžiagų kaina, taip pat ir darbo užmokestis perpus krito. Tada mūsų pavyzdyje kas savaitė reikėtų avansuoti 50 sv. st. kapitalą vietoj 100, o devynių savaičių apyvartos periodui — 450 sv. st. vietoj 900 sv. st. Visų pirma 450 sv. st. avansuotosios kapitalo vertės išskiriami kaip piniginis kapitalas, bet gamybos procesas tebevyks tuo pačiu mastu, esant tam pačiam apyvartos periodui ir ankstesniam jo pasidalijimui į darbo periodą ir cirkuliacijos periodą. Metinis produkto kiekis taip pat liks toks pat, bet jo vertė perpus sumažės. Šį pakitimą, su kuriuo yra susijęs ir piniginio kapitalo pasiūlos bei jo paklausos pakitimas, sukėlė ne cirkuliacijos pagreitėjimas ir ne cirkuliuojančių pinigų kiekio pakitimas. Priešingai. Gamybinio kapitalo elementų vertės, atitinkamai ir kainos, sumažėjimo perpus poveikis visų pirma būtų tas, kad *X* įmonės veikimui ankstesniu mastu palaikyti būtų avansuojama perpus mažesnė kapitalo vertė, o kadangi *X* įmonė avansuoja šią kapitalo vertę visų pirma pinigų forma, t. y. kaip piniginį kapitalą, tai ji išmestų į rinką tik pusę ankstesnio pinigų kiekio. Į cirkuliaciją mestų pinigų kiekis sumažėtų, nes gamybos elementų kainos krito. Tokia būtų pirmoji pasekmė.

Bet, antra, pusė pradžioje avansuotos 900 sv. st. kapitalo vertės, = 450 sv. st., kuri a) pakaitomis buvo įgavusi piniginio kapitalo, gamybinio kapitalo ir prekinio kapitalo formą, b) tuo pačiu

laiku turėjo iš dalies piniginio kapitalo formą, iš dalies gamybinio kapitalo formą ir iš dalies prekinio kapitalo formą, ir šios dalys nuolat buvo viena šalia kitos, — ši pusė būtų išskirta iš *X* įmonės apytakos ir dėl to stotų į pinigų rinką kaip papildomas piniginis kapitalas, darytų jai poveikį kaip papildoma sudėtinė dalis. Šitie išlaisvinti pinigai, 450 sv. st., veikia kaip piniginis kapitalas ne todėl, kad jie yra pinigai, pasidarę nereikalingi *X* įmonės veikimui palaikyti, bet todėl, kad jie yra pirminės kapitalo vertės sudėtinė dalis, vadinasi, turi, kaip ir anksčiau, veikti kaip kapitalas, o ne būti sunaudojami kaip paprasta cirkuliacijos priemonė. Geriausias būdas priversti juos veikti kaip kapitalą — tai mesti juos į pinigų rinką kaip piniginį kapitalą. Antra vertus, taip pat būtų galima dvigubai padidinti gamybos mastą (pagrindinį kapitalą mes paliekame nuošalyje). Su tuo pačiu avansuotoju 900 sv. st. kapitalu gamybos procesą būtų galima vykdyti dvigubu mastu.

Iš antros pusės, jeigu apyvartinių gamybinio kapitalo elementų kainos perpus pakiltų, tai kas savaitę vietoj 100 sv. st. reikėtų 150 sv. st., vadinasi, vietoj 900 sv. st. reikėtų jau 1 350 sv. st. Norint palaikyti įmonės veikimą tuo pačiu mastu, prireiktų 450 sv. st. papildomo kapitalo, ir tai, priklausomai nuo pinigų rinkos būklės, pro tanto [atitinkamu mastu] darytų jai didesnę arba mažesnę spaudimą. Jei kiekvienam laisvam kapitalui rinkoje jau ir šiaip būtų reikiama paklausa, tai kiltų smarki konkurencija dėl laisvo kapitalo. Jei tam tikra jo dalis neveiktų, tai ji pro tanto būtų pašaukta veikti.

Bet galimas ir trečias atvejis: esant tam tikram gamybos mastui, nekintant apyvartos greičiui ir nekintant apyvartinio gamybinio kapitalo elementų kainoms, *X* įmonės produktų kaina gali sumažėti arba pakilti. Jei *X* įmonės gaminamų prekių kaina krinta, tai jos prekinio kapitalo kaina nuo 600 sv. st., kuriuos ji nuolat mesdavo į cirkuliaciją, sumažėja, pvz., iki 500 sv. st. Vadinasi, šeštoji dalis avansuotojo kapitalo vertės nesugrįžta iš cirkuliacijos proceso; ji dingsta šiame procese (prekiniame kapitale esanti pridedamoji vertė čia paliekama nuošalyje). Bet kadangi gamybos elementų vertė, atitinkamai ir kaina, pasilieka ta pati, tai šių sugrįžusių 500 sv. st. teuzteks tik tam, kad būtų galima padengti penkias šeštąsias 600 sv. st. kapitalo, kuris nuolat užimtas gamybos procese. Vadinasi, norint tęsti gamybą ankstesniu mastu, reikėtų sunaudoti 100 sv. st. papildomo piniginio kapitalo.

Atvirkščiai: jei *X* įmonės produktų kaina pakils, tai ir prekinio kapitalo kaina pakils nuo 600, pvz., iki 700 sv. st. Septintoji dalis jo kainos, = 100 sv. st., ateina ne iš gamybos proceso, nebuvo jam avansuota, bet įplaukia iš cirkuliacijos proceso. Tačiau gamybiniams elementams padengti tereikia tik 600 sv. st.; vadinasi, 100 sv. st. išlaisvinami.

Ištirti priežastis, kodėl pirmuoju atveju apyvartos periodas ūsutrumpėja arba pailgėja, kodėl antruoju atveju žaliavų ir darbo kainos, o trečiuoju atveju pagamintųjų produktų kainos pakyla arba krinta,— ištirti šias priežastis mes ligi šiol nesiėmėme.

Bet mes ėmėmės ištirti štai ką:

I atvejis. Gamybos mastas nekinta, gamybos elementų ir produktų kainos nekinta, kinta cirkuliacijos periodas, vadinasi, ir apyvartos periodas.

Kaip mes tarėme esant mūsų pavyzdyje, sutrumpėjus cirkuliacijos periodui, viso kapitalo reikės avansuoti $\frac{1}{9}$ mažiau; dėl to kapitalas sumažės nuo 900 sv. st. iki 800 sv. st. ir išsiskirs 100 sv. st. piniginis kapitalas.

Kaip ir anksčiau, X įmonė per tas pačias šešias savaites patiekia tokios pat 600 sv. st. vertės produktą, o kadangi dirbama be pertraukos ištisus metus, tai ji per 51 savaitę pagamina ankstesnį 5100 sv. st. vertės produkto kiekį. Vadinasi, produkto, kurį įmonė meta į cirkuliaciją, kiekio ir kainos atžvilgiu nėra jokio pakitimo, taip pat nekinta ir laiko tarpai, kuriais įmonė meta produktą į rinką. Bet išsiskyrė 100 sv. st., nes, sutrumpėjus cirkuliacijos periodui, gamybos procesui visiškai užtenka 800 sv. st. avansuotojo kapitalo vietoj ankstesnių 900 sv. st. Šie 100 sv. st. išsiskyrusio kapitalo egzistuoja piniginio kapitalo forma. Bet jie anaipol neatstovauja tokiai avansuotojo kapitalo daliai, kuri nuolat turėtų funkcionuoti piniginio kapitalo forma. Laikysimės prielaidos, kad iš avansuotojo apyvartinio 600 sv. st. I kapitalo $\frac{4}{5}$, = 480 sv. st., nuolat sunaudojami gamybinėms medžiagoms ir $\frac{1}{5}$, = 120 sv. st., darbo užmokesčiui. Vadinasi, kas savaitė 80 sv. st. sunaudojama gamybinėms medžiagoms, 20 sv. st.— darbo užmokesčiui. Tuo būdu II kapitalas, = 300 sv. st., taip pat turi būti padalytas į $\frac{4}{5}$, = 240 sv. st., gamybinėms medžiagoms ir $\frac{1}{5}$, = 60 sv. st., darbo užmokesčiui. Darbo užmokesčiui sunaudojamas kapitalas nuolat turi būti avansuojamas pinigine forma. Kai tik bendros 600 sv. st. vertės prekinis produktas vėl pavirs į piniginę formą, kai tik jis bus parduotas, iš šios sumos 480 sv. st. gali būti paversti gamybinėmis medžiagomis (gamybine atsarga), bet 120 sv. st. išlaiko savo piniginę formą, kad galėtų būti panaudoti darbo užmokesčiui 6 savaites mokėti. Šie 120 sv. st. yra tas sugrįžtančio 600 sv. st. kapitalo minimumas, kuris nuolat atnaujinamas ir padengiamas piniginio kapitalo forma ir dėl to nuolat turi būti čia pat kaip pinigine forma funkcionuojanti avansuotojo kapitalo dalis.

Dabar, jeigu iš periodiškai trims savaitėms išlaisvinamų 300 sv. st., taip pat pasidalijančių į 240 sv. st. gamybinei atsargai ir 60 sv. st. darbo užmokesčiui, sutrumpėjus cirkuliacijos laikui, piniginio kapitalo forma išsiskirs 100 sv. st., kurie bus visiškai

išmesti iš apyvartos mechanizmo, tai iš kurgi atsiranda pinigai šiems 100 sv. st. piniginio kapitalo? Tik penktoji jų dalis susideda iš piniginio kapitalo, periodiškai išlaisvinamo apyvartų ribose. Bet $\frac{1}{5}$ -sias, = 80 sv. st., jau padengė papildoma tos pačios vertės gamybinė atsarga. Kokiu būdu ši papildoma gamybinė atsarga paverčiama pinigais ir iš kur atsiranda pinigai šiam pavertimui?

Jei sutrumpėjo cirkuliacijos laikas, tai iš aukščiau nurodytų 600 sv. st. bus paversta atgal į gamybinę atsargą tik 400 sv. st. vietoj 480 sv. st. Likusieji 80 sv. st. sulaikomi jų pinigine forma ir kartu su aukščiau nurodytais 20 sv. st., skirtais darbo užmokesčiui, sudaro šį išsiskyrusį 100 sv. st. kapitalą. Nors šie 100 sv. st. ateina iš cirkuliacijos, pirkus 600 sv. st. prekinį kapitalą, ir dabar išimami iš cirkuliacijos, nes nesunaudojami vėl darbo užmokesčiui ir gamybos elementams, tačiau nereikia užmiršti, kad jų piniginė forma yra ta pati forma, kuria jie pradžioje buvo mesti į cirkuliaciją. Iš pradžių gamybinei atsargai ir darbo užmokesčiui buvo sunaudojama 900 sv. st. pinigų. Dabar, norint vykdyti tą patį gamybos procesą, jau tereikia tik 800 sv. st. Tokiu būdu pinigine forma išsiskyrę 100 sv. st. dabar sudaro naują panaudojimo ieškantį piniginį kapitalą, naują pinigų rinkos sudėtinę dalį. Nors jie ir anksčiau periodiškai įgaudavo išlaisvinto piniginio kapitalo ir papildomo gamybinio kapitalo formą, bet toks paslėptinis būvis pats buvo gamybos proceso vykdymo sąlyga, nes jis buvo jo nenutrūkstamumo sąlyga. Dabar 100 sv. st. jau tam nebėra reikalingi ir dėl to sudaro naują piniginį kapitalą, vieną iš pinigų rinkos sudėtinių dalių, nors jie anaipol nesudaro nei jau esamos visuomeninės pinigų atsargos papildomo elemento (nes jie egzistavo įsteigiant įmonę ir jos buvo mesti į cirkuliaciją), nei naujai sukaupto lobio.

Dabar šie 100 sv. st. faktiškai išimami iš cirkuliacijos, kadangi jie yra avansuotojo piniginio kapitalo dalis, kuri toje pačioje įmonėje jau nebegali būti panaudojama. Bet toks išėmimas tėra galimas tik dėl to, kad prekinio kapitalo pavirtimas į pinigus, o šių pinigų — į gamybinį kapitalą, $Pr'—P—Pr$, viena savaite buvo pagreitintas, vadinasi, taip pat buvo pagreitinta šiame procese dalyvaujančių pinigų cirkuliacija. Jie išimti iš cirkuliacijos, nes jie daugiau nebereikalingi X kapitalo apyvartai.

Cia laikomasi prielaidos, kad avansuotasis kapitalas priklauso tam, kas jį panaudoja. Jei kapitalas būtų gautas kreditan, tai tas dalykas nieko nepakeistų. Sutrumpėjus cirkuliacijos laikui, įmonininkui reikėtų vietoj 900 sv. st. tik 800 sv. st. kreditan gauto kapitalo. Kreditoriui grąžintieji 100 sv. st. sudaro, kaip ir anksčiau, naują 100 sv. st. piniginį kapitalą, tik dabar jis yra Y rankose, o ne X rankose. Toliau, jei kapitalistas X gaudavo kreditan 480 sv. st. vertės gamybinių medžiagų ir tuo būdu pats jis teturėjo avansuoti pinigais tik 120 sv. st. darbo užmokesčiui, tai dabar jis kreditan gali imti gamybinių medžiagų už 80 sv. st. mažiau, vadinasi, šie

80 sv. st. sudaro perteklinį prekinį kapitalą kapitalistui, teikiančiam kreditą, o kapitalistui X išsiskiria 20 sv. st. pinigų.

Papildoma gamybinė atsarga dabar sumažėja $\frac{1}{3}$. Sudarydama $\frac{4}{5}$ papildomo 300 sv. st. II kapitalo, ji buvo = 240 sv. st.; dabar ji tėra = 160 sv. st., t. y. sudaro papildomą atsargą 2 savaitėms vietoj 3. Dabar ji bus atnaujinama kas 2 savaitės vietoj 3, bet taip pat tik 2 savaitėms vietoj 3. Tuo būdu užpirkimai, pvz., medvilnės rinkoje kartojasi dažniau ir mažesnėmis partijomis. Iš rinkos imamas tas pats medvilnės kiekis, nes produkto masė lieka tokia pat kaip ir anksčiau. Bet užpirkimai pasiskirsto kitaip laiko atžvilgiu ir užsitęsia ilgesniam laikui. Tarkime, pvz., kad kalbama apie 3 ir 2 mėnesius; tarkime, kad kasmetinis medvilnės suvartojimas yra 1 200 gniutulų. Pirmuoju atveju bus parduodama:

Sausio 1 d.	300 gniutulų,	lieka sandėlyje	900 gniutulų
Balandžio 1 d.	300 „	„	600 „
Liepos 1 d.	300 „	„	300 „
Spalio 1 d.	300 „	„	0 „

Priešingai, antruoju atveju:

Sausio 1 d.	parduodama 200,	sandėlyje	1 000 gniutulų
Kovo 1 d.	„ 200,	„	800 „
Gegužės 1 d.	„ 200,	„	600 „
Liepos 1 d.	„ 200,	„	400 „
Rugsėjo 1 d.	„ 200,	„	200 „
Lapkričio 1 d.	„ 200,	„	0 „

Vadinasi, medvilnei sunaudoti pinigai ištaisai tesugrįžta tik mėnesiu vėliau, lapkričio mėnesį vietoj spalio mėn. Taigi, jei, sutrumpėjus cirkuliacijos, o kartu ir apyvartos laikui, piniginio kapitalo forma išsiskiria $\frac{1}{9}$ avansuotojo kapitalo, = 100 sv. st., ir jei šie 100 sv. st. susidaro iš periodiškai besikartojančio 20 sv. st. piniginio kapitalo pertekliaus, skiriamo darbo užmokesčiui kas savaitė mokėti, ir iš 80 sv. st., kurie periodiškai pasirodo kaip gamybinės atsargos vienai savaitei perteklius, tai šį fabrikanto perteklinės gamybinės atsargos sumažėjimą, sudarantį 80 sv. st., atitinka medvilnės prekybininko prekių atsargos padidėjimas. Ta pati medvilnė tuo ilgiau guli jo sandėliuose kaip prekė, kuo mažiau ji guli fabrikanto sandėliuose kaip gamybinė atsarga.

Lig šiol mes laikėmės prielaidos, jog cirkuliacijos laiko sutrumpėjimas X įmonėje išplaukia iš to, kad X greičiau parduoda savo prekes arba greičiau gauna už jas pinigus, atitinkamai kredito sąlygomis — iš to, kad sutrumpinamas mokėjimo terminas. Vadinasi, šis cirkuliacijos laiko sutrumpėjimas išplaukia iš greitesnio prekes

pardavimo, iš greitesnio prekinio kapitalo pavirtimo į piniginį kapitalą, iš $Pr'—P$, pirmosios cirkuliacijos proceso fazės. Jis galėtų išplaukti ir iš antrosios fazės, $P—Pr$, vadinasi, tiek iš kapitalų Y , Z ir t. t. darbo periodo, tiek ir cirkuliacijos laiko tuo pačiu metu įvykstančio pakitimo, nes kapitalai Y , Z ir t. t. tiekia kapitalistui X gamybinius jo apyvartinio kapitalo elementus.

Pavyzdžiui, jei medvilnė, anglis ir t. t. senosiomis transporto sąlygomis 3 savaites užtrunka kelyje nuo savo gamybos vietos arba nuo sandėlių iki kapitalisto X gamybos vietos, tai X gamybinės atsargos minimumo turi užtekti bent 3 savaitėms, kol bus atgabentos naujos atsargos. Kol medvilnė ir anglis yra kelyje, jos negali būti naudojamos kaip gamybos priemonės. Jos veikiau tuo metu yra transporto pramonės ir joje užimto kapitalo darbo objektas ir savo cirkuliaciją atlieka anglies pramonininko arba medvilnės prekybininko prekinis kapitalas. Esant tobulesniajam transportui, pergabenimo laikas sutrumpėja iki 2 savaičių. Tuo būdu gamybinė atsarga gali pavirsti iš trijų savaičių atsargos į dvių savaičių atsargą. Kartu išlaisvinamas tam avansuotas papildomas 80 sv. st. kapitalas, o taip pat 20 sv. st., kurie buvo skirti darbo užmokesčiui, nes apsigvertęs 600 sv. st. kapitalas sugrįžta savite anksčiau.

Antra vertus, jei, pvz., sutrumpėja žaliavas tiekiančio kapitalo darbo periodas (apie tai pavyzdžių pateikta pirmesniuose skirsniuose), vadinasi, jei padidėja galimybė atnaujinti žaliavas, tai gamybinė atsarga gali sumažėti, tarpas nuo vieno atnaujinimo periodo iki kito gali sutrumpėti.

Atvirkščiai, jei cirkuliacijos laikas ir dėl to apyvartos periodas pailgėja, tai reikia avansuoti papildomą kapitalą,— iš paties kapitalisto kišenės, jeigu jis turi papildomą kapitalą. Bet tokiu atveju šis kapitalas viena arba kita forma bus panaudotas kaip dalis kapitalo, esančio pinigų rinkoje; kad būtų galima juo disponuoti, jį reikia išlaisvinti iš senosios formos, pvz., parduoti akcijas, paimti indėlius, tad ir šiuo atveju bus padaryta netiesioginė įtaka pinigų rinkai. Arba kapitalistas papildomą kapitalą turi gauti kreditan. Kai dėl papildomo kapitalo dalies, reikalingos darbo užmokesčiui, tai normaliomis sąlygomis ją nuolat reikia avansuoti kaip piniginį kapitalą, ir tuo būdu kapitalistas X savo ruožtu daro tiesioginį spaudimą pinigų rinkai. Tai kapitalo daliai, kuri turi būti įdėta į gamybines medžiagas, avansavimas piniginio kapitalo pavidalu tėra neišvengiamas tik tuo atveju, jei kapitalistas turi jas apmokėti grynaisiais. Jeigu jis gali gauti jas kreditan, tai ši aplinkybė nedaro tiesioginės įtakos pinigų rinkai, nes papildomas kapitalas tada tiesiog avansuojamas kaip gamybinė atsarga, pradžioje neįgavęs piniginio kapitalo formos. Jei kreditorius iš X gautą vekselį savo ruožtu betarpiškai vėl paleidžia į pinigų rinką, pateikia jį diskontuoti ir t. t., tai tokiu atveju pinigų rinkai daroma netiesioginė

įtaka, per antrą asmenį. Bet jeigu jis pasinaudoja šiuo vekseliu, kad, pvz., prieš laiką sumokėtų savo skolą, kuri tik vėliau turi būti padengta, tai šis papildomai avansuotas kapitalas nepadaro pinigų rinkai nei tiesioginės, nei netiesioginės įtakos.

II atvejis. Kinta gamybinių medžiagų kaina, visos kitos sąlygos nekintamos.

Anksčiau mes laikėmės prielaidos, kad iš viso 900 sv. st. kapitalo $\frac{1}{5}$, = 720 sv. st., sunaudojami gamybinėms medžiagoms ir $\frac{1}{5}$, = 180 sv. st., darbo užmokesčiui.

Jei gamybinių medžiagų kaina krinta perpus, tai joms šešių savaičių darbo periodui tereikia tik 240 sv. st. vietoj 480 sv. st. ir papildomam kapitalui Nr. II tereikia tik 120 sv. st. vietoj 240 sv. st. Vadinasi, I kapitalas sumažėja nuo 600 sv. st. iki $240 + 120 = 360$ sv. st., ir II kapitalas — nuo 300 sv. st. iki $120 + 60 = 180$ sv. st. Visas kapitalas nuo 900 sv. st. sumažėja iki $360 + 180 = 540$ sv. st. Vadinasi, išsiskiria 360 sv. st.

Šis išsiskyres ir dabar neužimtas, dėl to ieškąs panaudojimo pinigų rinkoje kapitalas, piniginis kapitalas, yra ne kas kita, kaip dalis 900 sv. st. kapitalo, pradžioje avansuoto piniginio kapitalo pavidalu, dalis, kuri pasidarė bereikalinga kritus kainoms tų gamybos elementų, į kuriuos ji vėl periodiškai pavirsta,— pasidarė bereikalinga, jeigu įmonė nėra plečiama ir jos veikimas palaikomas ankstesniu mastu. Jei tokį kainų kritimą būtų sukėlusios ne atsitiktinės aplinkybės (pvz., ypatingai gausus derlius, per daug pristatoma ir t. t.), bet gamybinio pajėgumo padidėjimas toje šakoje, kuri tiekia žaliavas, tai šis piniginis kapitalas būtų absoliutus papildymas pinigų rinkai ir aplamai laisvam kapitalui, kuris turi piniginio kapitalo formą, nes šis kapitalas jau nebebūtų būtina sudėtinė dalis to kapitalo, kuris jau yra panaudotas.

III atvejis. Kinta paties produkto rinkos kaina.

Siuo atveju kartu su kainos kritimu dalis kapitalo prarandama ir dėl to ji turi būti padengta avansuojant naują piniginį kapitalą. Šis pardavėjo nuostolis savo ruožtu gali būti pirkėjo laimėtas. Tiesiogiai, jei produkto rinkos kaina krito tik dėl atsitiktinės konjunktūros ir paskui vėl pakyla ligi savo normalaus lygio. Netiesiogiai, jei kainos pakitimą sukėlė vertės pakitimas, kuris atsiliepia ir senajam produktui, ir jei šis produktas kaip gamybos elementas vėl įeina į kitą gamybos sferą ir pro tanto [atitinkamu mastu] išlaisvina čia kapitalą. Abiem atvejais kapitalas, prarastas kapitalistui X, — o jam padengti X daro spaudimą pinigų rinkai, — jo draugų verslovininkų gali būti jam patiektas kaip naujas papildomas kapitalas. Tokiu atveju įvyksta tik perkėlimas.

Atvirkščiai, jei produkto kaina kyla, tai iš cirkuliacijos sferos pasiimama atgal kapitalo dalis, kuri nebuvo avansuota. Ji nėra gamybos procesui avansuoto kapitalo organinė dalis ir todėl, jei gamyba nėra plečiama, sudaro išsiskyrusį piniginį kapitalą. Kadangi pagal mūsų prielaidą produkto elementų kainos buvo duotos anksčiau, negu jis kaip prekinis kapitalas stojo į rinką, tai kainų pakilimą čia galėjo sukelti tikras vertės pakitimas, jeigu jis darytų grįžtamą poveikį, pvz., jei žaliavų kaina paskui pakiltų. Šiuo atveju kapitalistas *X* laimėtų iš savo produkto, kuris cirkuliuoja kaip prekinis kapitalas, ir iš jo turimos gamybinės atsargos. Šis laimėjimas duotų jam papildomą kapitalą, kurio dabar prireiks, kad jo įmonė galėtų toliau veikti esant naujoms, pakilusioms gamybos elementų kainoms.

Arba kainų pakilimas yra tik laikinas. Tada tai, kas kapitalistui *X* reikalinga kaip papildomas kapitalas, antrai šaliai yra išlaisvintas kapitalas, jeigu jo produktas sudaro gamybą elementą kitoms šakoms. Ką prarado vienas, tai laimėjo kitas.

SESIOLIKTASIS SKIRSNIS
KINTAMOJO KAPITALO APYVARTA

I. METINĖ PRIDEDAMOSIOS VERTĖS NORMA

Tarkime, kad apyvartinis kapitalas yra 2 500 sv. st., kurių $\frac{4}{5}$, = 2 000 sv. st., sudaro pastovųjį kapitalą (gamybos medžiagos), o $\frac{1}{5}$, = 500 sv. st., — kintamąjį kapitalą, sunaudojamą darbo užmokesčiui.

Tarkime, kad apyvartos periodas yra lygus 5 savaitėms; darbo periodas = 4 savaitėms, cirkuliacijos periodas = 1 savaitei. Tada I kapitalas, = 2 000 sv. st., susidės iš 1 600 sv. st. pastoviojo kapitalo ir 400 sv. st. kintamojo kapitalo; II kapitalas = 500 sv. st.; iš jų 400 sv. st. pastovusis ir 100 sv. st. kintamasis kapitalas. Per kiekvieną darbo savaitę sunaudojamas 500 sv. st. kapitalas. Per metus, susidedančius iš 50 savaičių, pagaminamas metinis produktas už $500 \times 50 = 25\,000$ sv. st. Vadinasi, 2 000 sv. st. I kapitalas, kuris nuolat veikia darbo periode, padaro $12\frac{1}{2}$ apyvartų. $2\,000 \times 12\frac{1}{2} = 25\,000$ sv. st. Iš šių 25 000 sv. st. $\frac{4}{5}$, = 20 000 sv. st., yra pastovusis kapitalas, sunaudotas gamybos priemonėms, ir $\frac{1}{5}$, = 5 000 sv. st., — kintamasis kapitalas, sunaudotas darbo užmokesčiui. Priešingai, visas 2 500 sv. st. kapitalas padaro $\frac{25\,000}{2\,500} = 10$ apyvartų.

Gamybos metu sunaudotas kintamasis apyvartinis kapitalas tik tuo atveju tegali būti vėl panaudotas cirkuliacijos procese, jei produktas, kuriame yra atgaminta jo vertė, yra parduotas, yra paverstas iš prekinio kapitalo į piniginį kapitalą, kuris vėl turi būti sunaudotas darbo jėgai apmokėti. Bet lygiai taip pat yra ir su gamybai sunaudotu pastoviuoju apyvartiniu kapitalu (gamybos medžiagomis), kurio vertė vėl pasireiškia produkte kaip jo vertės dalis. Kas šioms abiem dalims — kintamajai ir pastoviajai apyvartinio kapitalo daliai — yra bendra ir kuo jos skiriasi nuo pagrindinio kapitalo, yra ne tai, kad į produktą perkelta jų vertė yra prekinio kapitalo įtraukta į cirkuliaciją, t. y. cirkuliuoja kartu su produktu kaip prekė. Tam tikra produkto vertės dalis, būtent — kaip prekė cirkuliuojančio produkto, prekinio kapitalo, vertės dalis, visada susideda iš pagrindinio kapitalo nusidėvėjimo, t. y. iš pagrindinio kapitalo vertės dalies, perkeltos į produktą gamybos

metu. Bet skirtumas yra štai koks: gamybos procese pagrindinis kapitalas savo senąja vartojamąja forma tebefunkcionuoja per ilgesnį ar trumpesnį apyvartinio kapitalo (= apyvartinis pastovusis + apyvartinis kintamasis kapitalas) apyvartos periodų ciklą; o kiekvienos atskiros apyvartos sąlyga yra padengimas viso apyvartinio kapitalo, stojusio — prekinio kapitalo pavidalu — iš gamybos sferos į cirkuliacijos sferą. Pirmoji cirkuliacijos fazė, $P'—P'$, yra bendra apyvartiniam pastoviam ir apyvartiniam kintamajam kapitalui. Antroje fazėje jie atsiskiria. Pinigai, į kuriuos vėl pavirto prekė, iš dalies yra paverčiami gamybine atsarga (apyvartinis pastovusis kapitalas). Priklausomai nuo to, kad tokios atsargos sudėtinės dalys yra perkamos skirtingais laiko tarpais, viena šių pinigų dalis gali būti paversta gamybos medžiagomis anksčiau, kita vėliau, bet galų gale visi šie pinigai sunaudojami gamybos medžiagoms. Kita pardavus prekę gautų pinigų dalis lieka gulėti kaip piniginė atsarga ir pamažu sunaudojama į gamybos procesą įjungtai darbo jėgai apmokėti. Ji sudaro apyvartinį kintamąjį kapitalą. Vis dėlto, vykstant kapitalo apyvartai, jam pavirstant produktu, iš produkto preke, iš prekės pinigais, kaskart viena arba kita dalis ištiesai yra padengiama. Kaip tik tuo remdamiesi, mes pirmesniame skirsnyje apyvartinio kapitalo — pastoviojo ir kintamojo — apyvartą nagrinėjome atskirai ir kartu, nekreipdami dėmesio į pagrindinį kapitalą.

Klausimas, kurį mes dabar turime išnagrinėti, reikalauja žengti dar vieną žingsnį ir kintamąją apyvartinio kapitalo dalį nagrinėti taip, tarytum tik ji viena tesudarytų visą apyvartinį kapitalą, t. y. mes paliksime nuošalyje pastovųjį apyvartinį kapitalą, kuris išeina apyvartas kartu su ja.

Yra avansuota 2 500 sv. st., ir metinio produkto vertė = 25 000 sv. st. Bet kintamoji apyvartinio kapitalo dalis yra 500 sv. st., dėl to 25 000 sv. st. sumoje esantis kintamasis kapitalas yra lygus $\frac{25\,000}{5} = 5\,000$ sv. st. Padaliję 5 000 sv. st. iš 500, gausime apyvartų skaičių — 10, visiškai tokį pat kaip visam 2 500 sv. st. kapitalui.

Šis vidutinis apskaičiavimas, pagal kurį metinio produkto vertė dalijama iš avansuotojo kapitalo vertės, o ne iš šio kapitalo dalies, nuolat veikiančios viename darbo periode (vadinasi, šiuo atveju ne iš 400, bet iš 500, ne iš I kapitalo, bet iš I kapitalo + II kapitalas), vertės, šis vidutinis apskaičiavimas yra absoliučiai tikslus čia, kur kalbama tik apie pridėamosios vertės gaminimą. Vėliau pamatysime, kad, laikantis kitokio požiūrio, jis yra ne visai tikslus, kaip ir aplamai ne visai tikslus yra šis vidutinis apskaičiavimas. T. y. jis pakankamas praktiniams kapitalisto tikslams, bet jis tiksliai arba atitinkamu būdu neišreiškia visų realių aplinkybių, susijusių su apyvarta.

Lig šiol mes buvome visiškai palikę nuošalyje vieną prekinio kapitalo vertės dalį, būtent — jame esančią pridėdamąją vertę, kuri gamybos proceso metu yra pagaminta ir įkūnyta produkte. Kaip tik į ją mes dabar turime atkreipti savo dėmesį.

Jei tarsime, kad kas savaitė sunaudojamas 100 sv. st. kintamasis kapitalas pagamina 100% dydžio pridėdamąją vertę = 100 sv. st., tai 500 sv. st. kintamasis kapitalas, sunaudojamas per penkių savaitių apyvartos periodą, pagamina 500 sv. st. pridėdamąją vertę, t. y. pusė darbo dienos susideda iš pridėdamojo darbo.

Bet jei 500 sv. st. kintamojo kapitalo pagamina 500 sv. st. pridėdamąją vertę, tai 5 000 sv. st. pagamina $500 \times 10 = 5\,000$ sv. st. pridėdamąją vertę. Tačiau avansuotas kintamasis kapitalas = 500 sv. st. Visos per metus pagamintos pridėamosios vertės masės santykį su avansuoto kintamojo kapitalo vertės suma mes vadiname metine pridėamosios vertės norma. Vadinasi, šiuo atveju ji yra $\frac{5000}{500} = 1\,000\%$. Smulkiau analizuojant šią normą, pasirodys, kad ji yra lygi pridėamosios vertės normai, kurią avansuotas kintamasis kapitalas pagamina per vieną apyvartos periodą, padaugintai iš kintamojo kapitalo apyvartų skaičiaus (sutampančio su viso apyvartinio kapitalo apyvartų skaičium).

Per vieną apyvartos periodą avansuotas kintamasis kapitalas šiuo atveju = 500 sv. st.; jo pagaminta pridėamoji vertė taip pat = 500 sv. st. Todėl pridėamosios vertės norma per vieną apyvartos periodą yra $\frac{500m}{500v} = 100\%$. Šie 100%, padauginti iš 10, iš apyvartų skaičiaus per metus, duoda $\frac{5000m}{500v} = 1\,000\%$.

Tai galioja kalbant apie metinę pridėamosios vertės normą. Kai dėl pridėamosios vertės masės, gaunamos per tam tikrą apyvartos periodą, tai ši masė yra lygi per tą periodą avansuoto kintamojo kapitalo vertei, šiuo atveju = 500 sv. st., padaugintai iš pridėamosios vertės normos, vadinasi, šiuo atveju $500 \times \frac{100}{100} = 500 \times 1 = 500$ sv. st. Jeigu avansuotasis kapitalas būtų = 1 500 sv. st., tai, esant vienodai pridėamosios vertės normai, pridėamosios vertės masė būtų = $1\,500 \times \frac{100}{100} = 1\,500$ sv. st.

500 sv. st. kintamąjį kapitalą, kuris per metus padaro 10 apyvartų ir per metus pagamina 5 000 sv. st. pridėdamąją vertę, vadinasi, kuriam metinė pridėamosios vertės norma = 1 000%, mes vadinysime kapitalu *A*.

Tarkime dabar, kad kitas 5 000 sv. st. kintamasis kapitalas *B* avansuojamas ištisiems metams (t. y. šiuo atveju 50-iai savaitių) ir dėl to tepadaro tik vieną apyvartą per metus. Tarkime toliau, kad metų pabaigoje produktas apmokamas tą pačią dieną, kai tik jis yra

pagamintas, ir kad, vadinasi, piniginis kapitalas, kuriuo jis pavirsta, sugrįžta tą pačią dieną. Vadinasi, cirkuliacijos periodas čia = 0, apyvartos periodas = darbo periodui, būtent vieneriems metams. Kaip ir pirmesniu atveju, darbo procese kiekvieną savaitę yra 100 sv. st. kintamasis kapitalas, o per 50 savaičių — 5 000 sv. st. Tarkime toliau, kad pridėdamosios vertės norma yra ta pati — 100%, t. y. esant vienodam darbo dienos ilgumui pusė darbo dienos susideda iš pridėdamojo darbo. Jei mes panagrinėsime 5 savaites, tai įdėtas kintamasis kapitalas bus lygus 500 sv. st., pridėdamosios vertės norma = 100%, vadinasi, per 5 savaites pagaminta pridėdamosios vertės masė = 500 sv. st. Čia laikomasi prielaidos, kad šiuo atveju išnaudojamos darbo jėgos kiekis ir jos išnaudojimo laipsnis yra visiškai tokie pat, kaip kapitalo *A* atveju.

Įdėtasis 100 sv. st. kintamasis kapitalas kas savaitę pagamina 100 sv. st. pridėdamąją vertę, todėl per 50 savaičių įdėtasis $100 \times 50 = 5\,000$ sv. st. kapitalas pagamins 5 000 sv. st. pridėdamąją vertę. Kasmet pagaminamos pridėdamosios vertės masė yra tokia pat, kaip pirmesniu atveju, = 5 000 sv. st., bet metinė pridėdamosios vertės norma yra visiškai kitokia. Ji yra lygi per metus pagamintai pridėdamajai vertei, padalytai iš avansuoto kintamojo kapitalo: $\frac{5\,000m}{5\,000v} = 100\%$, o anksčiau kapitalui *A* ji buvo = 1 000%.

Tiek kapitalo *A*, tiek ir kapitalo *B* atveju mes kas savaitę sunaudodavome 100 sv. st. kintamojo kapitalo; vertės didėjimo laipsnis arba pridėdamosios vertės norma yra visiškai tokia pat = 100%; kintamojo kapitalo dydis taip pat vienodas = 100 sv. st. Yra išnaudojamas visiškai vienodas darbo jėgos kiekis, išnaudojimo dydis ir laipsnis abiem atvejais vienodi, darbo dienos vienodos ir vienodai dalijasi į būtinąjį darbą ir pridėdamąjį darbą. Per metus panaudoto kintamojo kapitalo suma yra vienodo didumo = 5 000 sv. st., ji paleidžia veikti tą pačią darbo masę ir iš darbo jėgos, kurią paleidžia veikti du lygūs kapitalai, gauna vienodą pridėdamosios vertės masę, 5 000 sv. st. Ir vis dėlto kapitalų *A* ir *B* pridėdamosios vertės metinės normos skirtumas sudaro 900%.

Šis reiškinys padaro, žinoma, tokį įspūdį, lyg pridėdamosios vertės norma priklausytų ne tik nuo kintamojo kapitalo paleidžiamos veikti darbo jėgos masės ir išnaudojimo laipsnio, bet ir nuo kažkokių neišaiškinamų įtakų, išplaukiančių iš cirkuliacijos proceso; ir iš tikrųjų, šis reiškinys buvo aiškinamas kaip tik šitaip, ir nors ne šia gryna, bet savo sudėtingesne ir labiau paslėpta forma (metinės pelno normos forma) jis nuo 20-jų metų pradžios sukėlė visišką painiavą Rikardo mokykloje.

Sito reiškinio stebuklingumas tuojau dingsta, jei mes ne tik tariamai, bet ir iš tikrųjų pastatysime kapitalą *A* ir kapitalą *B* į visiškai vienodas sąlygas. Sąlygos bus vienodos tik tuo atveju,

jei kintamasis kapitalas B visa savo apimtimi bus sunaudojamas darbo jėgai apmokėti per tą patį laiką, kaip ir kapitalas A .

Tada 5 000 sv. st. kapitalo B sunaudojama per 5 savaites; kas savaitė sunaudojant po 1 000 sv. st., per metus sunaudojama 50 000 sv. st. Tada pridedomoji vertė pagal mūsų prielaidą taip pat = 50 000 sv. st. Apsivertęs kapitalas = 50 000 sv. st., padalytas iš avansuotojo kapitalo = 5 000 sv. st., duoda apyvartų skaičių = 10. Pridedamosios vertės norma = $\frac{5\,000m}{5\,000v} = 100\%$, padauginta iš apyvartų skaičiaus = 10, duoda metinę pridedamosios vertės normą = $\frac{50\,000m}{5\,000v} = \frac{10}{1} = 1\,000\%$. Vadinasi, dabar metinės pridedamosios vertės normos yra vienodos kapitalui A ir kapitalui B , būtent 1 000%, bet pridedamosios vertės masės yra: kapitalui B — 50 000 sv. st., kapitalui A — 5 000 sv. st.; pagamintos pridedamosios vertės masės dabar santykiauja kaip avansuotųjų kapitalų B ir A vertė, būtent kaip 5 000 : 500 = 10 : 1. Bet užtat kapitalas B per vienodą laiką paleido veikti dešimt kartų daugiau darbo jėgos, negu kapitalas A .

Tik kapitalas, tikrai panaudotas darbo procese, tesukuria pridėdamąją vertę, ir tik jo atžvilgiu tegalioja visi lig šiol išdėstyti dėsniai, kurie liečia pridėdamąją vertę, vadinasi, ir tas dėsnis, kad pridėdamosios vertės masę, jeigu yra duota jos norma, apsprendžia santykinis kintamojo kapitalo dydis.

Pats darbo procesas matuojamas laiku. Jei darbo dienos ilgumas yra duotas (kaip čia, kur mes visas sąlygas kapitalams A ir B tariame esant vienodas, kad galėtume aiškiai atvaizduoti metinės pridėdamosios vertės normos skirtingumą), darbo savaitė susideda iš tam tikro darbo dienų skaičiaus. Arba mes galime kokį nors darbo periodą, pvz., šiuo atveju penkių savaičių darbo periodą, laikyti ištisine darbo diena, susidedančia iš 300 valandų, jei darbo diena = 10 valandų, o savaitė = 6 darbo dienoms. Bet paskui mes šį skaičių turime padauginti iš skaičiaus darbininkų, kurie kasdien tuo pačiu laiku bendrai dirba tame pačiame darbo procese. Jei šis skaičius būtų, pvz., 10, tai darbo savaitė būtų = $60 \times 10 = 600$ valandų, o penkių savaičių darbo periodas = $600 \times 5 = 3\,000$ valandų. Vadinasi, esant vienodai pridėdamosios vertės normai ir esant vienodam darbo dienos ilgumui, yra panaudojami vienodo dydžio kintamieji kapitalai, jei tuo pačiu laiko tarpu paleidžiamos veikti vienodos darbo jėgos masės (apskaičiuojamos dauginant vieną tam tikros kainos darbo jėgą iš šių jėgų skaičiaus).

Dabar sugrįškime prie mūsų pirmutinių pavyzdžių. Abiem atvejais, A ir B , kiekvieną metų savaitę yra panaudojami vienodo dydžio kintamieji kapitalai, po 100 sv. st. per savaitę. Todėl panaudotieji, darbo procese tikrai funkcionuojantieji kintamieji kapitalai yra lygūs, bet avansuotieji kintamieji kapitalai visiškai

nėra lygūs. Pavyzdyje *A* kiekvienoms 5 savaitėms avansuojama po 500 sv. st., iš kurių kas savaitė panaudojama 100 sv. st. Pavyzdyje *B* pirmajam penkių savaitių periodui tenka avansuoti 5 000 sv. st., bet iš jų panaudojama tik po 100 sv. st. per savaitę, vadinasi, per 5 savaites panaudojama tik 500 sv. st. = $\frac{1}{10}$ avansuotojo kapitalo. Per antrąjį penkių savaitių periodą turi būti avansuoti 4 500 sv. st., o panaudojama tik 500 sv. st. ir t. t. Tam tikram laiko periodui avansuotas kintamasis kapitalas tepavirsta panaudojamu, vadinasi, tikrai funkcionuojančiu ir veikiančiu kintamuoju kapitalu, tik tiek, kiek jis iš tikrųjų stoja į darbo proceso užpildytus šio laiko periodo tarpus, kiek jis tikrai funkcionuoja darbo procese. Tarpiniu laiku, kai viena jo dalis yra avansuota tik tam, kad galėtų būti panaudota vėlesniu laiku, ši dalis lyg visiškai neegzistuoja darbo procesui ir dėl to neturi jokios įtakos nei vertės, nei pridėamosios vertės kūrimumui. Taip, pvz., yra su 500 sv. st. kapitalu *A*. Jis yra avansuotas 5 savaitėms, bet į darbo procesą iš jo kas savaitė paeiliui teįeina tik 100 sv. st. Pirmąją savaitę jo panaudojama $\frac{1}{5}$; $\frac{4}{5}$ yra avansuotos, nors dar nėra panaudojamos; jas reikia turėti atsargoje 4 sekančių savaitių darbo procesui ir dėl to jos turi būti avansuotos.

Aplinkybės, kurios santykį tarp avansuotojo ir panaudotojo kintamojo kapitalo daro skirtingą, turi įtakos pridėamosios vertės gaminimui — esant tam tikrai pridėamosios vertės normai — tik tiek ir tik tuo būdu, kad jos daro skirtingą tą kintamojo kapitalo kiekį, kuris iš tikrųjų gali būti panaudotas per tam tikrą laiko tarpą, pvz., per 1 savaitę, per 5 savaites ir t. t. Avansuotas kintamasis kapitalas funkcionuoja kaip kintamasis kapitalas tik tiek ir tik tą laiką, kiek jis iš tikrųjų yra panaudojamas; bet ne tą laiką, kai jis pasilieka avansuotas atsargos pavidalu, kai jis nėra panaudojamas. Bet visos sąlygos, keičiančios santykį tarp avansuotojo ir panaudotojo kintamojo kapitalo, yra suvedamos į apyvarotos periodų skirtingumą (kurį apsprendžia arba darbo periodo, arba cirkuliacijos periodo skirtingumas, arba vieno ir kito skirtingumas). Toks yra pridėamosios vertės gaminimo dėsnis, kad, esant vienodai pridėamosios vertės normai, vienodos funkcionuojančio kintamojo kapitalo masės pagamina vienodas pridėamosios vertės mases. Vadinasi, jei kapitalai *A* ir *B* per vienodus laiko tarpus, esant vienodai pridėamosios vertės normai, panaudoja vienodas kintamojo kapitalo mases, tai per vienodus laiko tarpus jie turi pagaminti vienodas pridėamosios vertės mases, kad ir koks skirtingas būtų šio kintamojo kapitalo, panaudoto per tam tikrą laiko tarpą, santykis su kintamuoju kapitalu, avansuotu per tą patį laiko tarpą, ir, vadinasi, kad ir koks skirtingas būtų pagamintos pridėamosios vertės masės santykis ne su panaudotuoju, bet aplamai su avansuotuoju kintamuoju kapitalu. Šio santykio

skirtingumas, nè kiek neprieštaraudamas mūsų išdėstytiems pridedamosios vertės gaminimo dėsniams, priešingai, patvirtina juos ir yra neišvengiama jų pasekmė.

Išnagrinėkime pirmąjį kapitalo *B* penkių savaičių gamybos periodą. 5-sios savaitės pabaigoje buvo panaudoti ir suvartoti 500 sv. st. Naujai sukurta vertė = 1 000 sv. st., vadinasi, $\frac{500m}{500v} = 100\%$ — visiškai taip pat, kaip ir kapitalo *A* atveju. Ta aplinkybė, kad kapitalo *A* atveju pridedamoji vertė realizuojama kartu su avansuotuoju kapitalu, o kapitalo *B* atveju ji nėra kartu realizuojama, mūsų tuo tarpu neliečia, nes čia tekalbama tik apie pridedamosios vertės gaminimą ir apie jos santykį su kintamuoju kapitalu, avansuotu jos gaminimo metu. Priešingai, jei mes apskaičiuosime pridedamosios vertės kapitale *B* santykį ne su ta 5 000 sv. st. avansuotojo kapitalo dalimi, kuri panaudota, vadinasi, ir suvartota šios pridedamosios vertės gaminimo metu, bet su visu šiuo avansuotuoju kapitalu, tai mes gausime $\frac{500m}{5000v} = 1/10 = 10\%$. Taigi, kapitalui *B* 10%, o kapitalui *A* — 100%, t. y. dešimt kartų daugiau. Jei ryšium su tuo būtų pasakyta: toks pridedamosios vertės normos skirtingumas vienodo dydžio kapitalams, palaidžiantiems veikti vienodą kiekį darbo, ir tai darbo, pasidalijančio lygiomis dalimis į apmokėtą ir neapmokėtą darbą, — toks skirtingumas prieštarauja pridedamosios vertės gaminimo dėsniams, — tai atsakymas būtų paprastas ir jį būtų galima gauti vos tik pažūrėjus į faktinius santykius: kapitalui *A* yra išreikiama tikroji pridedamosios vertės norma, t. y. 500 sv. st. kintamojo kapitalo per 5 savaites pagamintos pridedamosios vertės santykis su šiuo 500 sv. st. kintamuoju kapitalu. Priešingai, kapitalui *B* apskaičiavimas yra daromas tokiu būdu, kuris nieko bendro neturi nei su pridedamosios vertės gaminimu, nei su jį atitinkančiu pridedamosios vertės normos apibrėžimu. 500 sv. st. pridedamosios vertės, kuriuos pagamino 500 sv. st. kintamasis kapitalas, yra iš tikrųjų apskaičiuojami ne pagal jų santykį su 500 sv. st. kintamojo kapitalo, avansuoto šios pridedamosios vertės gaminimo metu, bet pagal jų santykį su 5 000 sv. st. kapitalu, kurio $9/10$, 4 500 sv. st., nieko bendro neturi su šios 500 sv. st. pridedamosios vertės gaminimu ir, priešingai, tik palaiapsniui turi pradėti veikti per sekančias 45 savaites; vadinasi, jie visiškai neegzistuoja gamybai per pirmąsias 5 savaites, apie kurias čia ir tekalbama. Vadinasi, šiuo atveju kapitalų *A* ir *B* pridedamosios vertės normos skirtingumas nesudaro jokios problemos.

Dabar palyginkime metines pridedamosios vertės normas kapitalams *B* ir *A*. Kapitalui *B* mes turime $\frac{5000m}{5000v} = 100\%$; kapitalui *A*

$\frac{5\,000m}{500v} = 1\,000\%$. Bet pridėdamosios vertės normų santykis toks pat, kaip ir anksčiau. Tada mes turėjome:
 kapitalo *B* pridėdamosios vertės norma = $\frac{10\%}{100\%}$, o dabar mes turime:
 kapitalo *A* pridėdamosios vertės norma = $\frac{100\%}{1\,000\%}$;
 metinė kapitalo *B* pridėdamosios vertės norma = $\frac{100\%}{1\,000\%}$;
 metinė kapitalo *A* pridėdamosios vertės norma = $\frac{100\%}{1\,000\%}$;
 bet $\frac{10\%}{100\%} = \frac{100\%}{1\,000\%}$, vadinasi, toks pat santykis, kaip ir anksčiau.

Tačiau dabar problema pasikeitė. Metinė kapitalo *B* norma: $\frac{5\,000m}{5\,000v} = 100\%$ nesudaro, žinoma, jokio nukrypimo, netgi tariamo nukrypimo nuo mums žinomų dėsnių, liečiančių pridėdamosios vertės gaminimą ir jį atitinkančią pridėdamosios vertės normą. 5 000 *v* buvo avansuoti ir gamybiškai suvartoti per metus, jie pagamino 5 000 *m*. Vadinasi, pridėdamosios vertės norma yra išreiškiamą aukščiau pateikta trupmena $\frac{5\,000m}{5\,000v} = 100\%$. Metinė norma sutampa su tikrąja pridėdamosios vertės norma. Vadinasi, ši kartą ne kapitalas *B*, kaip anksčiau, bet kapitalas *A* yra anomalija, kuri turi būti išaiškinta.

Mes čia turime pridėdamosios vertės normą $\frac{5\,000m}{500v} = 1\,000\%$.

Bet jei pirmuoju atveju 500 *m*, 5 savaičių produktas, buvo apskaičiuojami pagal jų santykį su avansuotoju 5 000 sv. st. kapitalu, kurio $\frac{9}{10}$ nebuvo panaudojamos gaminant šią pridėdamąją vertę, tai dabar 5 000 *m* yra apskaičiuojami pagal jų santykį su 500 *v*, t. y. tik su $\frac{1}{10}$ kintamojo kapitalo, kuris tikrai buvo panaudotas gaminant 5 000 *m*; nes 5 000 *m* yra produktas 5 000 sv. st. kintamojo kapitalo, gamybiškai suvartoto per 50 savaičių, o ne produktas 500 sv. st. kintamojo kapitalo, sunaudoto tik per vieną penkių savaičių periodą. Pirmuoju atveju per 5 savaites pagaminta pridėdamoji vertė buvo apskaičiuojama pagal jos santykį su kapitalu, kuris yra avansuotas 50-iai savaičių, vadinasi, yra dešimt kartų didesnis už tą, kuris sunaudotas per 5 savaites. Dabar pridėdamoji vertė, pagaminta per 50 savaičių, yra apskaičiuojama pagal jos santykį su kapitalu, kuris yra avansuotas 5 savaitėms, vadinasi, yra dešimt kartų mažesnis už tą, kuris sunaudotas per 50 savaičių.

500 sv. st. kapitalas *A* niekad neavansuojamas daugiau kaip 5 savaitėms. Joms pasibaigus, jis sugrįžta atgal ir, padarydamas per metus dešimt apyvartų, gali tą patį procesą pakartoti dešimt kartų. Iš to išeina dvi išvados.

Pirma. Avansuotasis kapitalas *A* tik 5 kartus tėra didesnis už kapitalo dalį, kuri pastoviai naudojama gamybos procese per vieną savaitę. Priešingai, kapitalas *B*, kuris per 50 savaičių tepadarą tik vieną apyvartą ir, vadinasi, turi būti avansuotas 50-iai savaičių,

yra 50 kartų didesnis už tą jos dalį, kuri gali būti pastoviai naudojama per vieną savaitę. Todėl apyvarta keičia santykį tarp kapitalo, avansuojamo gamybos procesui per metus, ir kapitalo, kuris gali būti pastoviai panaudojamas per tam tikrą gamybos periodą, pvz., per vieną savaitę. Čia mes matome pirmą atvejį, kai penkių savaičių pridedomoji vertė apskaičiuojama ne pagal jos santykį su kapitalu, panaudojamu per tas 5 savaites, bet pagal santykį su dešimt kartų didesniu kapitalu, panaudojamu per 50 savaičių.

Antra. Kapitalo *A* penkių savaičių apyvartos periodas tesudaro tik $\frac{1}{10}$ metų, todėl metai apima 10 tokių apyvartos periodų, per kuriuos 500 sv. st. kapitalas *A* nuolat iš naujo panaudojamas. Panaudotasis kapitalas čia yra lygus 5 savaitėms avansuotam kapitalui, padaugintam iš apyvartos periodų skaičiaus per metus. Per metus panaudotas kapitalas $= 500 \times 10 = 5\,000$ sv. st. Per metus avansuotas kapitalas $= \frac{5\,000}{10} = 500$ sv. st. Iš tikrųjų, nors 500 sv. st. nuolat iš naujo panaudojami, bet visuomet kas 5 savaitės iš naujo avansuojama ne daugiau kaip šie 500 sv. st. Antra vertus, kapitalo *B* atveju per 5 savaites tėra panaudojami tik 500 sv. st. ir jie tėra avansuojami šioms 5 savaitėms. Bet kadangi apyvartos periodas čia $= 50$ savaičių, tai per metus panaudotas kapitalas yra lygus kapitalui, avansuojamam ne 5 savaitėms, bet 50-iai savaičių. Tačiau kasmet pagaminama pridemosios vertės masė, esant tam tikrai pridemosios vertės normai, yra proporcinga per metus panaudotam kapitalui, o ne per metus avansuotam kapitalui. Vadinasi, šiam 5 000 sv. st. kapitalui, kuris padaro vieną apyvartą, ši pridemosios vertės masė nėra didesnė negu 500 sv. st. kapitalui, kuris padaro dešimt apyvartų, ir ji tik dėl to yra tokia didelė, kad kapitalas, kuris padaro vieną apyvartą per metus, pats dešimt kartų yra didesnis už kapitalą, padarantį dešimt apyvartų.

Per metus apsisvertęs kintamasis kapitalas, — vadinasi, metinio produkto dalis arba jai lygi metinių sąnaudų dalis, — yra kintamasis kapitalas, tikrai panaudotas, gamybiškai suvartotas per metus. Iš to išeina, kad jeigu per metus apsisvertęs kintamasis kapitalas *A* ir per metus apsisvertęs kintamasis kapitalas *B* yra vienodo dydžio ir jeigu jie panaudojami vienodomis vertės didinimo sąlygomis, vadinasi, jeigu pridemosios vertės norma yra abiem vienoda, tai ir kasmet pagaminama pridemosios vertės masė taip pat turi būti abiem vienoda; vadinasi, kadangi panaudotųjų kapitalų masės yra vienodos, — tai turi būti vienoda ir metams apskaičiuota pridemosios vertės norma, nes ji išreiškiama formule:

$$\frac{\text{per metus pagamintos pridemosios vertės masė}}{\text{per metus apsisvertęs kintamasis kapitalas}}$$

. Arba, pasakant bendra forma: koks bebūtų apsisvertusių kintamųjų kapitalų santykinis dydis, per metus pagamintos jų pridemosios vertės norma apsprendžia ta pridemosios vertės norma, kurią atitinkami

kapitalai duodavo per vidutinius periodus (pvz., vidutiniškai per savaitę arba per dieną).

Tokia yra vienintelė pasekmė, išplaukianti iš pridedamosios vertės gaminimo ir jos normos apibrėžimo dėsnių.

Pažiūrėkime toliau, ką išreiškia santykis:

$\frac{\text{per metus apservėtas kapitalas}}{\text{avansuotasis kapitalas}}$ (čia, kaip jau pasakyta, mes turime galvoje tik kintamąjį kapitalą). Dalmuo duoda per metus avansuoto kapitalo apyvartų skaičių:

Kapitalui A mes turime:

$$\frac{5\,000 \text{ sv. st. kapitalo, apservėtusio per metus}}{500 \text{ sv. st. avansuotojo kapitalo}}; \text{ kapitalui } B:$$

$$\frac{5\,000 \text{ sv. st. kapitalo, apservėtusio per metus}}{5\,000 \text{ sv. st. avansuotojo kapitalo}}$$

Abiejuose santykiuose skaitiklis išreiškia avansuotąjį kapitalą, padaugintą iš apyvartų *skaičiaus*: kapitalui A — 500×10 , kapitalui B — $5\,000 \times 1$, arba padaugintą iš santykiu su metais paimto apyvartos *laiko* atvirkštinės trupmenos. Apyvartos laikas kapitalui A — $1/10$ metų; apyvartos *laiko* atvirkštinė trupmena — $10/1$ metų, vadinasi, $500 \times 10/1 = 5\,000$; kapitalui B — $5\,000 \times 1/1 = 5\,000$. Vardiklis išreiškia apservėtusį kapitalą, padaugintą iš apyvartų *skaičiaus* atvirkštinės trupmenos: kapitalui A — $5\,000 \times 1/10$, kapitalui B — $5\,000 \times 1/1$.

Atitinkamos darbo masės (apmokėto ir neapmokėto darbo suma), kurias paleidžia veikti abu per metus apservėti kintamieji kapitalai, čia yra vienodos, nes patys apservėti kapitalai yra vienodi ir jų vertės didėjimo normos taip pat yra vienodos.

Per metus apservėtusio kintamojo kapitalo santykis su avansuotu kintamuoju kapitalu parodo: 1) avansuotojo kapitalo santykį su kintamuoju kapitalu, panaudotu per tam tikrą darbo periodą. Jei apyvartų skaičius = 10, kaip kapitalo A atveju, ir jei laikomasi prielaidos, kad metai susideda iš 50 savaitių, tai apyvartos laikas = 5 savaitėms. Šioms 5 savaitėms turi būti avansuotas kintamasis kapitalas, ir šis 5 savaitėms avansuotas kapitalas turi būti 5 kartus didesnis už kintamąjį kapitalą, panaudojamą per vieną savaitę. T. y. per vieną savaitę tegali būti panaudota tik $1/5$ avansuotojo kapitalo (šiuo atveju 500 sv. st.). Priešingai, kapitalo B atveju, kur apyvartų skaičius = $1/1$, apyvartos laikas = 1 metams = 50 savaitių. Vadinasi, avansuotojo kapitalo santykis su kas savaitę panaudojamu kapitalu yra 50 : 1. Jei kapitalui B šis santykis būtų toks pat, kaip kapitalui A , tai B kas savaitę turėtų įdėti į įmonę 1 000 sv. st. vietoj 100.— 2) Iš to išeina, jog B turi panaudoti dešimt kartų didesnę kapitalą (5 000 sv. st.), negu A , kad paleistų veikti tokią pat kintamojo kapitalo masę, vadinasi, esant tam tikrai pridedamosios vertės normai, tokią pat (apmokėto ir neapmokėto) darbo masę, kad tuo būdu per metus pagamintų tokią pat pridedamosios vertės masę, kaip A . Tikroji pridedamosios vertės norma išreiškia ne ką kitą,

kaip per tam tikrą laiką tarpą panaudoto kintamojo kapitalo santykį su pridėdama verte, pagaminta per tą patį laiką tarpą; kitaip tariant, ji išreiškia neapmokėto darbo masę, kurią paleidžia veikti kintamasis kapitalas, panaudotas per tą laiką tarpą. Ji absoliučiai nieko bendro neturi su ta kintamojo kapitalo dalimi, kuri, nors ir avansuota, bet tam tikru laiku dar nėra panaudota; dėl to ji lygiai taip pat nieko bendro neturi su santykiu tarp kapitalo dalies, avansuotos per tam tikrą laiką tarpą, ir tos kapitalo dalies, kuri panaudota per tą laiką tarpą,— su santykiu, kuris dėl apyvartos periodo įtakos kinta ir yra skirtingas įvairiems kapitalams.

Iš to, kas yra išdėstyta, veikiau išplaukia tai, kad metinė pridėdamosios vertės norma tik vienu vieninteliu atveju tesutampa su tikrąja pridėdamosios vertės norma, išreiškiančia darbo išnaudojimo laipsnį: būtent tuo atveju, kai avansuotasis kapitalas padaro tik vieną apyvartą per metus, dėl to avansuotasis kapitalas yra lygus kapitalui, apsivertusiam per metus, t. y. per metus pagamintos pridėdamosios vertės masės santykis su kapitalu, panaudotu jai gaminti per metus, prilygsta ir yra tapatingas per metus pagamintos pridėdamosios vertės masės santykiui su kapitalu, avansuotu per metus.

A) Metinė pridėdamosios vertės norma yra lygi:

$$\frac{\text{per metus pagamintos pridėdamosios vertės masė}}{\text{avansuotas kintamasis kapitalas}}$$
 Bet per metus pagamintos pridėdamosios vertės masė yra lygi tikrajai pridėdamosios vertės normai, padaugintai iš kintamojo kapitalo, panaudoto pridėdamajai vertei gaminti. Kapitalas, panaudotas metinei pridėdamosios vertės masei pagaminti, yra lygus avansuotajam kapitalui, padaugintam iš jo apyvartų skaičiaus, kurį mes žymėsime n . Dėl to formulė A pavirsta šia formule:

B) Metinė pridėdamosios vertės norma yra lygi:

$$\frac{\text{tikroji pridėdamosios vertės norma} \times \text{avansuoto kintamojo kapitalo} \times n}{\text{avansuotas kintamasis kapitalas}}$$

Pavyzdžiui, kapitalui $B = \frac{100\% \times 5\,000 \times 1}{5\,000}$, arba 100%. Tik jei $n = 1$, t. y. jei avansuotas kintamasis kapitalas padaro tik vieną apyvartą per metus, vadinasi, yra lygus per metus panaudotam arba apsivertusiam kapitalui, tik tuo atveju metinė pridėdamosios vertės norma yra lygi tikrajai jos normai.

Jei mes metinę pridėdamosios vertės normą pažymėsime M' , likrąją pridėdamosios vertės normą — m' , avansuotą kintamąjį kapitalą — v , apyvartų skaičių — n , tai $M' = \frac{m'vn}{v} = m'n$; vadinasi, $M' = m'n$ ir tik tuo atveju = m' , jei $n = 1$; vadinasi, $M' = m' \times 1 = m'$.

Toliau, iš to išplaukia: metinė pridėdamosios vertės norma visada = $m'n$, t. y. lygi tikrajai pridėdamosios vertės normai,—

pridedamosios vertės, kurią per vieną apyvartos periodą pagaminano per šį periodą sunaudotas kintamasis kapitalas,— padaugintai iš šio kintamojo kapitalo apyvartų skaičiaus per metus arba padaugintai (kas yra tas pat) iš jo apyvartos *laiko*, paimto santykiu su metais kaip su vienetu, atvirkštinės trupmenos. (Jei kintamasis kapitalas padaro 10 apyvartų per metus, tai jo apyvartos laikas = $\frac{1}{10}$ metų; vadinasi, apyvartos laiko atvirkštinė trupmena = $\frac{10}{1} = 10$.)

Toliau iš to išplaukia: $M' = m'$, jei $n = 1$. M' yra didesnis už m' , jei n yra didesnis už 1, t. y. jei avansuotasis kapitalas padaro daugiau kaip vieną apyvartą per metus arba jei apsvertęs kapitalas yra didesnis už avansuotąjį.

Pagaliau M' yra mažesnis už m' , jei n yra mažesnis už 1, t. y., jei per metus apsvertęs kapitalas tesudaro tik dalį avansuotojo kapitalo, vadinasi, jei apyvartos periodas trunka ilgiau kaip vienerius metus.

Sustokime kiek ties pastaruoju atveju.

Laikykimės visų mūsų ankstesnio pavyzdžio prielaidų, tik tarkime, kad apyvartos periodas pailgėja iki 55 savaičių. Darbo procesas kas savaitė reikalauja 100 sv. st. kintamojo kapitalo, vadinasi, 5 500 sv. st. apyvartos periodui, ir kas savaitė pagamina 100 m ; vadinasi, m' , kaip ir anksčiau, yra 100%. Apyvartų skaičius n čia yra lygus $\frac{50}{55} = \frac{10}{11}$, nes apyvartos laikas $1 + \frac{1}{10}$ me-

tų (tariant, kad metai susideda iš 50-ies savaičių) = $\frac{11}{10}$ metų.

$$M' = \frac{100\% \times 5500 \times \frac{10}{11}}{5500} = 100 \times \frac{10}{11} = \frac{1000}{11} = 90 \frac{10}{11} \%, \text{ vadinasi,}$$

mažiau kaip 100%. Iš tikrųjų, jei metinė pridedamosios vertės norma būtų 100%, tai 5 500 v per metus turėtų pagaminti 5 500 m , o tam reikia $\frac{11}{10}$ metų. Šie 5 500 v per metus pagaminta tik 5 000 m ,

vadinasi, metinė pridedamosios vertės norma = $\frac{5000m}{5500v} = \frac{10}{11} = 90 \frac{10}{11} \%$.

Todėl metinė pridedamosios vertės norma, arba per metus pagamintos pridedamosios vertės palyginimas su aplamai *avansuotu* kintamuoju kapitalu (skirtingai nuo kintamojo kapitalo, *apsivertusio* per metus), nėra vien tik subjektyvus palyginimas: tikrasis kapitalo judėjimas pats sukelia šį priešpastatymą. Metų pabaigoje kapitalo A savininkui sugrįžo jo avansuotas kintamasis kapitalas, lygus 500 sv. st., ir, be to, 5 000 sv. st. pridedamosios vertės. Jo avansuotojo kapitalo dydį išreiškia ne ta kapitalo masė, kurią jis naudojo per metus, bet ta, kuri periodiškai jam sugrįžta. Nagrinėjant šį klausimą visiškai nesvarbu, ar kapitalas metų pabaigoje iš dalies egzistuoja gamybinės atsargos pavidalu.

iš dalies prekinio ar piniginio kapitalo pavidalu, ir kuria proporci-ja jis pasiskirsto į šias įvairias dalis. Kapitalo *B* savininkui sugrįžo 5 000 sv. st., jo avansuotasis kapitalas, ir dar 5 000 sv. st. pridedamosios vertės. Kapitalo *C* (paskutinio mūsų išnagrinėto 5 500 sv. st. kapitalo) savininkui per metus pagaminta 5 000 sv. st. pridedamosios vertės (esant 5 000 sv. st. sąnaudai ir 100% pridedamosios vertės normai), bet jo avansuotasis kapitalas, kaip ir pagaminioji pridedamoji vertė, jam dar nesugrįžo.

$M' = m'n$ išreiškia, kad pridedamosios vertės norma, galiojanti kintamajam kapitalui, panaudotam per vieną apyvartos periodą: per vieną apyvartos periodą pagamintos pridedamosios vertės masė,

per vieną apyvartos periodą panaudotas kintamasis kapitalas turi būti padauginta iš avansuoto kintamojo kapitalo apyvartos periodų skaičiaus, arba jo atgaminimo periodų skaičiaus, — iš skaičiaus periodų, per kuriuos jis atnaujina savo apytaką.

I knygos IV skirsnyje («Pinigų virtimas kapitalu») ir pas-kuo I knygos XXI skirsnyje («Paprastoji reprodukcija») mes jau esame matę, kad kapitalo vertė aplamai avansuojama, o ne su-naudojama, nes ši vertė, išėjusi įvairias savo apytakos fazes, vėl sugrįžta į savo pradinį tašką, ir, be to, praturtinta pridedamąja verte. Tai ją apibūdina kaip avansuotąją vertę. Laikas, kuris pra-eina nuo jos judėjimo pradinio taško iki jos sugrįžimo momento, ir yra tas laikas, kuriam ji avansuota. Visa kapitalo vertės atlie-kama apytaka, kuri matuojama laiku nuo kapitalo vertės avansa-vimo iki jos sugrįžimo, sudaro jos apyvartą, o tos apyvartos il-gumas sudaro apyvartos periodą. Pasibaigus šiam periodui, pasi-baigia ir apytaka, ir ta pati kapitalo vertė gali vėl pradėti tą pa-čią apytaką, vadinasi, vėl savaime didėti, gaminti pridedamąją vertę. Jei kintamasis kapitalas, kaip kad *A* atveju, padaro dešimt apyvartų per metus, tai per metus tas pats avansuotasis kapitalas dešimt kartų pagamins tokią pridedamosios vertės masę, kuri at-tinka vieną apyvartos periodą.

Mes turime išsiaiškinti avansavimo pobūdį kapitalistinės vi-suomenės požiūriu.

Kapitalas *A*, kuris padaro dešimt apyvartų per metus, avan-suojamas per metus dešimt kartų. Kiekvienam naujam apyvartos periodui jis yra iš naujo avansuojamas. Bet kartu *A* per metus niekad neavansuoja daugiau kaip tą pačią 500 sv. st. kapitalo vertę ir, iš tikrųjų, mūsų nagrinėjamam gamybos procesui niekad nedisponuoja daugiau kaip šiais 500 sv. st. Kai tik šie 500 sv. st. užbaigia vieną apytaką, kapitalistas *A* verčia juos iš naujo pradėti tokią pat apytaką; kapitalas iš prigimties išlaiko kapitalo po-būdį kaip tik dėl to, kad besikartojančiuose gamybos procesuose jis nuolat funkcionuoja kaip kapitalas. Jis šiuo atveju niekad ne-avansuojamas ilgesniam kaip 5 savaitių laikui. Jeigu apyvarta užtrunka ilgiau, tai kapitalo nepakanka. Jeigu apyvartos laikas

sutrumpėja, tai dalis kapitalo darosi perteklinė. Čia avansuojami ne dešimt kapitalų po 500 sv. st., bet *vienas* 500 sv. st. kapitalas dešimt kartų avansuojamas vienas po kito sekančiais laiko tarpais. Todėl metinė pridėdamosios vertės norma apskaičiuojama ne 500 sv. st. kapitalui, avansuojamam dešimt kartų, arba 5 000 sv. st., bet vienu kartu avansuojamam 500 sv. st. kapitalui; visiškai taip pat, kaip 1 taleris, kuris cirkuliuoja dešimt kartų, visada tėra tik vienas vienintelis cirkuliacijoje esantis taleris, nors jis atlieka 10 talerių funkciją. Bet tose rankose, kuriose jis yra kiekvieno santorio metu, jis, kaip ir anksčiau, pasilieka vis ta pati 1 talerio vertė.

Lygiai taip pat ir kapitalas *A*, kiekvieną kartą sugrįždamas ir taip pat sugrįždamas metų pabaigoje, parodo, kad jo savininkas visada operuoja tik ta pačia 500 sv. st. kapitalo verte. Tuo būdu į jo rankas kaskart tesugrįžta tik 500 sv. st. Todėl jo avansuotasis kapitalas niekad neviršija 500 sv. st. Tuo būdu avansuotasis 500 sv. st. kapitalas sudaro vardiklį tos trupmenos, kuri išreiškia metinę pridėdamosios vertės normą. Metinei pridėdamosios vertės normai mes turėjome tokią formulę: $M' = \frac{m'vn}{v} = m'n$.

Kadangi tikroji pridėdamosios vertės norma $m' = \frac{m}{v}$, lygi pridėdamosios vertės masei, padalytai iš kintamojo kapitalo, kuris ją pagamino, tai į $m'n$ mes galime dėti m' reikšmę, t. y. $\frac{m}{v}$, ir tada mes gausime kitą formulę: $M' = \frac{mn}{v}$.

Bet kadangi 500 sv. st. kapitalas padaro dešimt apyvartų, vadinasi, ir jo avansavimas yra dešimt kartų atnaujinamas, tai jis atlieka dešimteriopai didesnio kapitalo, 5 000 sv. st. kapitalo, funkciją: visiškai taip pat, kaip 500 vieno talerio vertės monetų, kurios cirkuliuoja po dešimt kartų per metus, atlieka tą pačią funkciją kaip ir 5 000 tokių pat monetų, cirkuliuojančių tik vieną kartą.

II. ATSKIRO KINTAMOJO KAPITALO APYVARTA

«Gamybos procesas, kokia bebūtų jo visuomeninė forma, turi būti nenutrūkstamas, t. y. periodiškai turi vis iš naujo išeiti tas pačias stadijas... Todėl kiekvienas visuomeninis gamybos procesas, nagrinėjamas nuolatiniame sąryšyje ir nenutrūkstamoje savo atsinaujinimo eigoje, tuo pačiu metu yra reprodukcijos procesas... Kaip periodinis kapitalo vertės prieauglis, arba periodinis funkcionuojančio kapitalo vaisius, pridėdamoji vertė įgauna iš kapitalo kylančių pajamų formą» (I knyga, XXI skirsnis). [Plg. K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 505—506 psl.]

Mes turime 10 kapitalo *A* penkių savaičių apyvartos periodų; per pirmąjį apyvartos periodą avansuojama 500 sv. st. kintamo

jo kapitalo, t. y. kas savaitė 100 sv. st. išmainoma į darbo jėgą, tuo būdu pirmojo apyvartos periodo pabaigoje darbo jėgai bus sunaudota 500 sv. st. Šie 500 sv. st., pradžioje sudarę dalį viso avansuotojo kapitalo, nustojo buvę kapitalas. Jie yra sunaudoti darbo užmokesčiui išmokėti. Darbininkai savo ruožtu sumoka jais, pirkdamiesi pragyvenimo reikmenis; vadinasi, jie suvartoja 500 sv. st. vertės pragyvenimo reikmenis. Tuo būdu sunaikinamas šio vertės dydžio prekių kiekis (tai, ką darbininkas sutaupo, pvz., pinigų ir kt. pavidalu, taip pat nėra kapitalas). Darbininkui šio prekių kiekio suvartojimas yra negamybinis vartojimas, išskyrus tai, kad jis palaiko darbingą jo darbo jėgą, vadinasi, kapitalistui būtina ją įrankti.— Bet, antra, kapitalistui šie 500 sv. st. yra išmainyti į tos pačios vertės (atitinkamai kainos) darbo jėgą. Kapitalistas gamybiškai vartoja darbo jėgą darbo procese. Praėjus 5 savaitėms, yra naujai sukurta 1 000 sv. st. vertė. Pusė jos, 500 sv. st., yra atgaminta darbo jėgai apmokėti sunaudoto kintamojo kapitalo vertė. Kita pusė, 500 sv. st., yra naujai pagaminta pridėdama vertė. Bet toji penkių savaičių darbo jėga, į kurią išmainyta kapitalo dalis tuo pačiu pavirto kintamuoju kapitalu, lygiai taip pat yra sunaudota, suvartota, nors ir gamybiškai. Vakar veikęs darbas nėra tas pats darbas, kuris veikia šiandien. Jo vertė plius jo sukurta pridėdama vertė dabar egzistuoja kaip nuo pačios darbo jėgos skirtingo daikto vertė, kaip produkto vertė. Tačiau dėl to, kad produktas yra paverčiamas pinigais, jo vertės dalis, lygi avansuotojo kintamojo kapitalo vertei, vėl gali būti paversta į darbo jėgą ir tuo būdu vėl gali funkcionuoti kaip kintamasis kapitalas. Čia neturi jokios reikšmės ta aplinkybė, kad už kapitalo vertę, ne tik atgamintą, bet jau ir paverstą atgal į piniginę formą, bus pasamdyti tie patys darbininkai, t. y. tie patys darbo jėgos atstovai. Galimas dalykas, kad antrajame apyvartos periode kapitalistas pasinaudos naujais darbininkais vietoj ankstesniųjų.

Vadinasi, per 10 penkių savaičių apyvartos periodų darbo užmokesčiui paeiliui iš tikrųjų bus sunaudotas 5 000, o ne 500 sv. st. kapitalas, ir šį darbo užmokestį darbininkai vėl sunaudos pragyvenimo reikmenims. Tokiu būdu avansuotas 5 000 sv. st. kapitalas yra suvartotas. Jo daugiau nebėra. Antra vertus, į gamybos procesą paeiliui įjungiami ne 500, bet 5 000 sv. st. vertės darbo jėga; ji ne tik atgamina savo pačios vertę, = 5 000 sv. st., bet ir pagamina perteklių, 5 000 sv. st. pridėdama vertę. 500 sv. st. kintamasis kapitalas, avansuojamas antrajam apyvartos periodui, nėra tolygus 500 sv. st. kapitalui, kuris buvo avansuotas per pirmąjį apyvartos periodą. Pastarasis yra suvartotas, išleistas darbo užmokesčiui. Bet jį *padengė* naujas 500 sv. st. kintamasis kapitalas, kuris per pirmąjį apyvartos periodą buvo pagamintas prekinė forma ir vėl paverstas į piniginę formą. Vadinasi, šis naujas

500 sv. st. piniginis kapitalas yra piniginė forma tos 'prekių masės, kuri naujai buvo pagaminta per pirmąjį apyvartos periodą. Ta aplinkybė, kad kapitalisto rankose vėl yra lygiai tokia pat 500 sv. st. pinigų suma, t. y., paliekant nuošalyje pridedamąją vertę, lygiai toks pat piniginio kapitalo kiekis, kokį jis pradžioje buvo avansavęs, užtušuoja tą faktą, kad kapitalistas operuoja naujai pagamintu kapitalu (kai dėl kitų prekinio kapitalo vertės sudėtinųjų dalių, padengiančių pastoviąsias kapitalo dalis, tai jų vertė naujai nepagaminama; pasikeičia tik forma, kuria ši vertė egzistuoja).— Paimkime trečiąjį apyvartos periodą. Čia yra aišku, kad trečiąjį kartą avansuotas 500 sv. st. kapitalas yra ne senasis, bet naujai pagamintas kapitalas, nes jis yra piniginė forma antrajame apyvartos periode pagamintos prekių masės, t. y. tos prekių masės dalies, kurios vertė yra lygi avansuoto kintamojo kapitalo vertei. Pirmajame apyvartos periode pagaminta prekių masė yra parduota. Jos vertės dalis, lygi kintamajai avansuotojo kapitalo vertės daliai, buvo išmainyta į naują antrojo apyvartos periodo darbo jėgą ir pagamino naują prekių masę, kuri savo ruožtu buvo parduota, ir dalis jos vertės sudaro 500 sv. st. kapitalą, avansuojamą trečiajame apyvartos periode.

Ir taip yra per dešimt apyvartos periodų. Jų metų naujai pagamintos prekių masės (kurių vertė, kiek ji padengia kintamąjį kapitalą, taip pat naujai pagaminama, o ne šiaipjau vėl pasireiškia kaip pastoviosios apyvartinės kapitalo dalies vertė) kas penkios savaitės yra išmetamos į rinką, kad į gamybos procesą nuolat būtų įjungiamą nauja darbo jėga.

Vadinasi, dešimteriopa avansuoto 500 sv. st. kintamojo kapitalo apyvarta pasiekiamą ne tai, kad šis 500 sv. st. kapitalas gali būti gamybiškai suvartotas dešimt kartų, ir ne tai, kad kintamasis kapitalas, pakankamas penkioms savaitėms, gali būti naudojamas 50 savaičių. Priešingai, per 50 savaičių kintamojo kapitalo bus panaudota 500 sv. st. $\times 10$, ir 500 sv. st. kapitalo visada pakaks tik 5 savaitėms, o pasibaigus penkioms savaitėms, jį teks padengti naujai pagamintu 500 sv. st. kapitalu. Tai liečia tiek kapitalą *A*, tiek ir kapitalą *B*. Bet nuo čia prasideda skirtumas.

Pirmojo penkių savaičių periodo pabaigoje kapitalistas *B*, kaip ir kapitalistas *A*, yra avansavęs ir sunaudojęs 500 sv. st. kintamąjį kapitalą. Tiek *B*, tiek ir *A* jo vertę pavertė į darbo jėgą ir ją padengė šios darbo jėgos naujai sukurtos produkto vertės dalimi, kuri yra lygi avansuoto 500 sv. st. kintamojo kapitalo vertei. Tiek kapitalistui *B*; tiek ir kapitalistui *A* darbo jėga ne tik padengia sunaudoto 500 sv. st. kintamojo kapitalo vertę nauja tokio pat dydžio verte, bet ir prijungia jai pridedamąją vertę,— pagal mūsų prielaidą — tokio pat dydžio pridedamąją vertę.

Bet tą naujai sukurtą vertę, kuri padengia avansuotą kintamąjį kapitalą ir padidina jo vertę pridedamąja verte, kapitalistas *B*

turi ne ta forma, kuria ji vėl gali funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas, atitinkamai — kaip kintamasis kapitalas. Kapitalistas *A* ją turi kaip tik tokia forma. Ir iki metų pabaigos kintamąjį kapitalą, kuris sunaudojamas per pirmąsias penkias savaites ir paskui iš eilės per kiekvienas 5 savaites, nors jį ir padengia naujai pagaminta vertė plius pridedamoji vertė, kapitalistas *B* turi ne tokia forma, kuria jis vėl gali funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas, atitinkamai — kaip kintamasis kapitalas. Nors jo vertę padengė nauja vertė, vadinasi, ji yra atnaujinta, bet jo vertės forma (šiuo atveju absoliuti vertės forma, jos piniginė forma) nėra atnaujinta.

Vadinasi, antrajam penkių savaitių periodui (ir tokiu būdu iš eilės kiekvienoms penkioms savaitėms per metus) visiškai taip pat turi būti atsargoje vėl 500 sv. st., kaip ir pirmajam periodui. Vadinasi, paliekant nuošalyje kredito santykius, metų pradžioje turi būti atsargoje 5 000 sv. st. kaip paslėptinis avansuotas piniginis kapitalas, nors iš tikrųjų per metus jie bus tik pamažu sunaudojami, paverčiami į darbo jėgą.

Priešingai, kadangi kapitalistui *A* avansuotojo kapitalo apytaka, apyvarta baigiasi jau praslinkus 5 savaitėms, tai jį padengianti vertė, jau praėjus pirmosioms penkioms savaitėms, turi tokią formą, kuria ji naują darbo jėgą gali paleisti veikti 5 savaitėms; ji turi savo pirminę, piniginę formą.

Antrajame penkių savaitių periode tiek *A*, tiek ir *B* vartoja naują darbo jėgą ir šiai darbo jėgai apmokėti sunaudoja naują 500 sv. st. kapitalą. Darbininkų pragyvenimo reikmenys, pirkti už pirmuosius 500 sv. st., yra suvartoti, šiaip ar taip, jų vertė išnyko iš kapitalisto rankų. Už antruosius 500 sv. st. perkama nauja darbo jėga, nauji pragyvenimo reikmenys išimami iš rinkos. Trumpai sakant, sunaudojamas naujas 500 sv. st. kapitalas, o ne senasis. Bet *A* atveju šis naujas 500 sv. st. kapitalas yra piniginė forma naujai pagamintos vertės, padengiančios anksčiau sunaudotus 500 sv. st. *B* atveju ši padengianti vertė turi tokią formą, kuria ji negali funkcionuoti kaip kintamasis kapitalas. Ji yra čia, bet ne kintamojo kapitalo forma. Todėl gamybos procesui per artimiausias penkias savaites tęsti reikia turėti ir reikia avansuoti papildomą 500 sv. st. kapitalą šiuo atveju būtina pinigine forma. Tuo būdu per 50 savaitių tiek *A*, tiek ir *B* sunaudoja vienodo dydžio kintamąjį kapitalą, apmoka ir suvartoja vienodą darbo jėgos kiekį. Bet *B* turi ją apmokėti avansuodamas kapitalą, lygų visai jos vertei = 5 000 sv. st., o *A* apmoka ją paeiliui ta verte, kuri nuolat atnaujinama pinigine forma, yra pagaminama per kiekvienas penkias savaites ir padengia 500 sv. st. kapitalą, avansuojamą kiekvienoms 5 savaitėms. Vadinasi, čia piniginis kapitalas niekad neavansuojamas ilgesniam kaip 5 savaitių laikui, t. y. niekad neavansuojamas didesnis kaip pirmosioms penkioms savaitėms

avansuotas 500 sv. st. kapitalas. Šių 500 sv. st. pakanka visiems metams. Todėl aišku, kad, esant vienodam darbo išnaudojimo laipsniui, esant vienodai tikrajai pridedamosios vertės normai, kapitalistų *A* ir *B* metinės pridedamosios vertės normos turi būti atvirkščiai proporcingos dydžiui tų kintamųjų piniginių kapitalų, kuriuos reikia avansuoti, kad per metus būtų galima paleisti veikti vienodą darbo jėgos masę. $A: \frac{5\ 000m}{500v} = 1\ 000\%$ ir $B: \frac{5\ 000m}{5\ 000v} = 100\%$. Bet $500v : 5\ 000v = 1 : 10 = 100\% : 1\ 000\%$.

Skirtumas išplaukia iš apyvartos periodų skirtingumo, t. y. tų periodų, kuriems pasibaigus vertė, padengianti kintamąjį kapitalą, panaudotą per tam tikrą laiko tarpą, vėl gali funkcionuoti kaip kapitalas, vadinasi, kaip naujas kapitalas. Tiek *A*, tiek ir *B* atveju vyksta tas pats per tuos pačius periodus panaudoto kintamojo kapitalo vertės padengimas. Kartu taip pat vyksta vienodas pridedamosios vertės augimas per vienodo ilgumo periodus. Bet nors *B* atveju kas 5 savaitės ir vyksta 500 sv. st. vertės padengimas, be to, dar priauga 500 sv. st. pridedamosios vertės, vis dėlto ši padengianti vertė dar nesudaro naujo kapitalo, nes ji neturi piniginės formos. *A* atveju ne tik senoji kapitalo vertė yra naujos padengiama, bet kartu ji atkuriami savo pinigine forma, vadinasi, ji padengiama kaip naujas sugebąs funkcionuoti kapitalas.

Ankstesnis ar vėlesnis padengiančios vertės pavirtimas į pinigų, t. y. į tokią formą, kuria avansuojamas kintamasis kapitalas, — yra aplinkybė, kuri pačiam pridedamosios vertės gaminimui, aišku, neturi jokios reikšmės. Pridedamosios vertės gaminimas priklauso nuo panaudoto kintamojo kapitalo dydžio ir nuo darbo išnaudojimo laipsnio. Bet nurodytoji aplinkybė keičia dydį to piniginio kapitalo, kurį reikia avansuoti, kad per metus būtų galima paleisti veikti tam tikrą darbo jėgos kiekį, ir, vadinasi, apsprendžia metinę pridedamosios vertės normą.

III. KINTAMOJO KAPITALO APYVARTA VISUOMENĖS POŽIURIU

Pažvelkime valandėlę į reikalą visuomenės požiūriu. Tarkime, kad vienas darbininkas per savaitę kainuoja 1 sv. st., darbo diena = 10 valandų. Tiek pas *A*, tiek ir pas *B* per metus dirba 100 darbininkų (100 sv. st. per savaitę 100-ui darbininkų per 5 savaites sudaro 500 sv. st., o per 50 savaitių — 5 000 sv. st.); jie dirba 6 dienas per savaitę, po 60 darbo valandų kiekvienas. Vadinasi, 100 darbininkų per savaitę dirba 6 000 darbo valandų, o per 50 savaitių — 300 000 darbo valandų. Tiek *A*, tiek ir *B* pasamdė šią darbo jėgą, ir, vadinasi, visuomenė jos niekam kitam negali sunaudoti. Šiuo atžvilgiu padėtis visuomenės požiūriu yra vienoda tiek *B* atveju, tiek ir *A* atveju. Toliau, tiek pas *B*, tiek ir pas *A* kiekvienas 100 darbininkų per metus gauna 5 000 sv. st.

darbo užmokesčio (vadinasi, 200 darbininkų kartu gauna 10 000 sv. st.) ir iš visuomenės ima pragyvenimo reikmenų šiai sumai. Ir šiuo atžvilgiu padėtis visuomenės požiūriu yra vienoda tiek *A* atveju, tiek ir *B* atveju. Kadangi abiem atvejais darbininkai gauna užmokestį kas savaitę, tai jie kas savaitę ima iš visuomenės ir pragyvenimo reikmenis, už kuriuos jie abiem atvejais taip pat kas savaitę meta į cirkuliaciją piniginių ekvivalentą. Bet nuo čia prasideda skirtumas.

Pirma. Pinigai, kuriuos meta į cirkuliaciją kapitalisto *A* darbininkas, yra ne tik, kaip kapitalisto *B* darbininkui, jo darbo jėgos vertės pinigine forma (iš tikrųjų mokėjimo už jau atliktą darbą priemonė); jau nuo antrojo apyvartos periodo, skaitant nuo įmonės įsteigimo, jie yra pinigine forma tos *jo paties naujai sukurtos vertės* (= darbo jėgos kaina plius pridedamoji vertė), kuri pagaminta pirmajame apyvartos periode; šia verte apmokamas jo darbas antrojo apyvartos periodo metu. Kapitalisto *B* darbininkui yra kitaip. Nors darbininko atžvilgiu pinigai ir čia yra mokėjimo už jo jau atliktą darbą priemonė, bet šis jau atliktas darbas nėra apmokamas naujai jo sukurta verte, pavirtusia pinigais (to paties darbo pagamintos vertės pinigine forma). Toks apmokėjimo šaltinis tegali susidaryti tik nuo antrųjų metų, kai kapitalisto *B* darbininkas apmokamas per praeitus metus jo sukurta verte, paversta pinigais.

Kuo trumpesnis yra kapitalo apyvartos periodas,—todėl kuo trumpesni yra laiko tarpai, kuriais per metus kapitalas yra atgaminamas,—tuo greičiau pradžioje pinigine forma kapitalisto avansuota kintamoji kapitalo dalis pavirsta pinigine forma tos naujai sukurtos vertės (apimančios ir pridedamąją vertę), kurią darbininkas sukūrė šiam kintamajam kapitalui padengti; vadinasi, tuo trumpesnis yra laikas, kuriam kapitalistas turi avansuoti pinigus iš savo paties fondo, tuo mažesnis, palyginti su tam tikru gamybos dydžiu, yra tas kapitalas, kurį jis iš viso avansuoja, ir tuo santykinai didesnė yra toji pridedamosios vertės masė, kurią jis, esant tam tikrai pridedamosios vertės normai, išspaudžia per metus, nes jis tuo dažniau gali vėl pirkti darbininką už paties darbininko sukurtos vertės piniginę formą ir vėl paleisti jo darbą veikti.

Esant tam tikram gamybos mastui, absoliutus avansuoto kintamojo piniginio kapitalo (kaip ir aplamai apyvartinio kapitalo) dydis mažėja, o metinė pridedamosios vertės norma didėja proporcingai apyvartos periodo trumpėjimui. Esant tam tikram avansuotojo kapitalo dydžiui ir esant tam tikrai pridedamosios vertės normai, gamybos mastas, vadinasi, ir absoliuti per vieną apyvartos periodą pagaminamos pridedamosios vertės masė auga kartu su metinės pridedamosios vertės normos didėjimu, kurį sukelia reprodukcijos periodų trumpėjimas. Aplamai imant, iš ligšiolinio

tyrinėjimo išplaukia išvada, kad sutinkamai su skirtingu apyvartos periodo ilgumu tenka avansuoti labai skirtingo dydžio piniginių kapitalą, kad, esant tam pačiam darbo išnaudojimo laipsniui, būtų galima paleisti veikti vienodą gamybinio apyvartinio kapitalo masę ir vienodą darbo masę.

Antra — ir tai yra susiję su pirmuoju skirtumu — tiek kapitalisto *A* darbininkas už savo perkamus pragyvenimo reikmenis moka kintamuoju kapitalu, kuris jo rankose yra pavirtęs į cirkuliacijos priemonę. Pavyzdžiui, jis ne tik ima iš rinkos kviečius, bet ir padengia juos ekvivalentu pinigais. Bet kadangi pinigai, kuriais kapitalisto *B* darbininkas apmoka iš rinkos gaunamus savo pragyvenimo reikmenis, nėra pinigine forma naujai sukurtos vertės, kurią jis išmeta į rinką per metus, kaip yra kapitalisto *A* darbininko atveju, tai nors jis ir tiekia pinigus pragyvenimo reikmenų parduvejui, bet netiekia jokių prekių, — nei gamybos priemonių, nei pragyvenimo reikmenų, — kurias tas galėtų pirkti už gautus pinigus, kaip tai, priešingai, yra kapitalisto *A* darbininko atveju. Dėl to iš rinkos bus paimta: darbo jėga, pragyvenimo reikmenys tai darbo jėgai, pagrindinis kapitalas kapitalisto *B* naudojamų darbo priemonių forma ir gamybinės medžiagos, ir visam tam padengti į rinką bus mestas ekvivalentas pinigų pavidalu; bet per metus į rinką nemetamas joks produktas, kuris padengtų iš rinkos paimtus medžiaginius gamybinio kapitalo elementus. Jei mes įsivaizduosime ne kapitalistinę visuomenę, bet komunistinę, tai visų pirma visiškai atkrita piniginis kapitalas, vadinasi, atkrita ir visos tos santorių maskuotės, kurios dėl jo atsiranda. Dalykas tėra tas, kad visuomenė iš anksto turi apskaičiuoti, kiek darbo, gamybos priemonių ir pragyvenimo reikmenų ji gali be jokios žalos sunaudoti tokioms gamybos šakoms, kurios, kaip, pvz., geležinkelių tiesimas, ilgą laiką, metus ar daugiau, netiekia nei gamybos priemonių, nei pragyvenimo reikmenų ir aplamai neduoda jokio naudingo efekto, bet, žinoma, atima iš visos metinės gamybos ir darbą, ir gamybos priemones, ir pragyvenimo reikmenis. Priešingai, kapitalistinėje visuomenėje, kur visuomeninis protas visada tepasireiškia tik post festum [po įvykusio fakto], nuolat gali ir turi kilti stambūs sutrikimai. Iš vienos pusės, daromas spaudimas pinigų rinkai; o gera pinigų rinkos būklė, atvirkščiai, savo ruožtu sąlygoja daugybę tokių versloinių operacijų, vadinasi, sudaro kaip tik tokias sąlygas, kurios vėliau sukelia spaudimą pinigų rinkai. Pinigų rinka patiria spaudimą, nes čia nuolat reikia ilgam laikui avansuoti piniginių kapitalą stambiu mastu. Mes jau visiškai nekalbame apie tai, kad pramonininkai ir pirkkliai meta geležinkelių ir kt. spekuliacijoms piniginių kapitalą, kuris jiems reikalingas savų įmonių veikimui palaikyti, ir padengia jį pinigų rinkoje užtraukiamomis paskolomis. Iš antros pusės, patiria spaudimą gamybinis kapitalas, kuris yra vi-

suomenės žinioje. Kadangi gamybinio kapitalo elementai nuolat paimami iš rinkos ir vietoj jų į rinką metamas tik piniginis ekvivalentas, tai didėja moki paklausa, kurioje betgi nėra jokių pasiūlos elementų. Dėl to pakyla tiek pragyvenimo reikmenų, tiek ir gamybinių medžiagų kainos. Be to, paprastai tokiu metu išsivysto spekuliacinės operacijos, ir vyksta žymus kapitalo perkėlimas. Turtėja spekuliantų, rangovų, inžinierių, advokatų ir kt. gauja. Jie sukelia didelę vartojimo reikmenų paklausą rinkoje, lygia greta kyla darbo užmokestis. Kai dėl maisto reikmenų paklausos, tai tuo, žinoma, duodamas smarkus postūmis ir žemės ūkiui. Bet kadangi maisto reikmenų kiekio negalima padidinti staiga, per vienerius metus, tai padidėja jų įvežimas, kaip ir aplamai užsieninių maisto produktų (kava, cukrus, vynas ir t. t.) bei prabangos dalykų įvežimas. Dėl to susidaro per didelis įvežimas ir spekuliacija šioje importinės prekybos dalyje. Iš antros pusės, tos pramonės šakos, kuriose gamybą galima greitai padidinti (tikroji manufaktūros pramonė, kalnakasyba ir kt.), dėl kainų pakilimo staigiai išplečiamos, o po to netrukus seka krachas. Tą patį poveikį patiria darbo rinka, o tai į naujas gamybos šakas pritraukia plačias paslėptinio santykinio gyventojų pertekliaus mases ir net jau dirbančius darbininkus. Aplamai tokios stambaus masto verslovės, kaip geležinkeliai, atima iš darbo rinkos tam tikrą skaičių jėgų, kurias tiekti tegali tik kai kurios šakos, pavyzdžiui, žemės ūkis ir t. t., kur panaudojami vien tik stiprūs vaikinai. Taip esti ir po to, kai naujos įmonės jau pasidarė pastovia gamybos šaka ir dėl to jau susidarė šioms įmonėms reikalingas darbininkų klajoklių sluoksniu, pvz., kai geležinkeliai staiga pradeda miesti stambesniu mastu negu vidutinis. Tada absorbuojama dalis rezervinės darbininkų armijos, kurios spaudimas mažino darbo užmokestį. Tokiu atveju, aplamai imant, darbo užmokestis kyla, — net tose darbo rinkos dalyse, kur darbininkai ir anksčiau lengvai susirasdavo darbą. Tai trunka tol, kol neišvengiamas krachas rezervinę darbininkų armiją vėl padaro laisvai disponuojamą; tada darbo užmokestis vėl sumažinamas ligi jo minimumo ir žemiau³².

³² Į rankraštį čia įterptas šis užrašas, kelinant vėliau jį plačiau išdėstyti: «Kapitalistinio gamybos būdo prieštaravimas: darbininkai, kaip prekių pirkėjai, yra svarbūs rinkai. Bet kapitalistinė visuomenė turi tendenciją apriboti juos, kaip savo prekęs — darbo jėgos — pardavėjus, kainos minimumu. — Tolesnis prieštaravimas: tie periodai [die Epochen], kuriuose kapitalistinė gamyba įtempia visas savo jėgas, yra, kaip taisyklė, perprodukcijos periodai, nes gamybiniai galimūmai niekad negali būti panaudoti tokiu būdu, kad jie padėtų ne tik pagaminti, bet ir realizuoti daugiau vertės; tačiau prekių pardavimą, prekinio kapitalo, vadinasi, ir pridėdamosios vertės, realizavimą apriboja ne aplamai visuomenės vartojimo poreikiai, bet vartojimo poreikiai tokios visuomenės, kurios didžiulė dauguma visada yra varginga ir turi nuolat likti varginga. Tačiau tai teliečia tik sekantį skyrių».

Kadangi didesnis ar mažesnis apyvartos periodo ilgumas priklauso nuo darbo periodo tikrąja šio žodžio prasme, t. y. nuo periodo, kuris reikalingas, kad būtų galima pagaminti produktą rinkai, tai jis remiasi materialinėmis gamybos sąlygomis, kurios įvairiems kapitalo įdėjimams yra visiškai apibrėžtos. Žemės ūkyje šios sąlygos labiau yra natūralinių gamybos sąlygų pobūdžio, o manufaktūroje ir didesnėje gavybinės pramonės dalyje jos kinta kartu su visuomeniniu paties gamybos proceso vystymusi.

Kadangi darbo periodo ilgumą apsprendžia tai, kokio didumo yra tiekiamų prekių masės (kiekybinis dydis, kuriuo produktas paprastai metamas į rinką prekės pavidalu), tai jis yra sąlyginio pobūdžio. Bet materialinį paties šio sąlyginumo pagrindą sudaro gamybos mastas, dėl to jis tėra atsitiktinis, tiktai kai jis atskirai nagrinėjamas.

Pagaliau, kadangi apyvartos periodo ilgumas priklauso nuo cirkuliacijos periodo ilgumo, tai jį iš dalies apsprendžia nuolatinis rinkos konjunktūros kitimas, sunkesnės ar lengvesnės pardavimo sąlygos ir iš to kyląs būtinumas mesti produktą iš dalies į artimesnę ar tolimesnę rinką. Paliekant nuošalyje paklausos aplamai dydį, kainų judėjimas čia vaidina svarbiausią vaidmenį: krintant kainoms, pardavimas sąmoningai apribojamas, o gamyba tebevyksta ankstesniu mastu; priešingai, kylant kainoms, gamyba ir pardavimas vyksta lygia greta arba prekė gali būti net pirmyn užparduota. Tačiau tikruoju materialiniu pagrindu reikia laikyti tikrąjį gamybos vietos atstumą nuo realizavimo rinkos.

Pavyzdžiui, Anglijos medvilnės audiniai arba verpalai parduodami į Indiją. Tarkime, kad eksportininkas moka Anglijos medvilnės fabrikantui (jis tai mielai daro tik esant gerai pinigų rinkos būklei). Bet jei fabrikantas pats savo piniginį kapitalą padengia griebdamasis kredito operacijų, tai dalykas nevyksta taip sklandžiai). Vėliau eksportininkas savo medvilninę prekę parduoda Indijos rinkoje, iš kur jam sugrįžta jo avansuotasis kapitalas. Iki to sugrįžimo momento padėtis yra visiškai tokia pat, kaip tuo atveju, kai darbo periodo ilgumas reikalauja avansuoti naują piniginį kapitalą, siekiant palaikyti gamybos procesą ankstesniu mastu. Piniginis kapitalas, kuriuo fabrikantas moka savo darbininkams ir atnaujina kitus savo apyvartinio kapitalo elementus, nėra pinigine jo pagamintų verpalų forma. Tai gali būti tik tuo atveju, jei šių verpalų vertė sugrįš į Angliją pinigų arba produkto pavidalu. Tas piniginis kapitalas, kaip ir anksčiau, yra papildomas piniginis kapitalas. Skirtumas tėra tas, kad vietoj fabrikanto jį avansuoja pirklys, kuris, gal būt, savo ruožtu jį yra gavęs pasinaudodamas kredito operacijomis. Lygiai taip pat, prieš metant šiuos pinigus į rinką arba kartu su tuo, į Anglijos rinką nemitamas papildomas produktas, kuris gali būti nupirktas už šiuos pinigus ir įeiti į gamybinio arba individualinio vartojimo sferą. Jei tokia padėtis trunka ilgą laiką ir palyginti stambiu mastu, tai

ji turi sukelti tokius pat padarinius, kokius anksčiau sukeldavo pailgėjęs darbo periodas.

Galimas daiktas, kad pačioje Indijoje verpalai ir vėl parduodami kreditan. Už šį kreditą Indijos pirklys perka produktą ir verpalams apmokėti išsiunčia jį į Angliją arba atitinkamai sumai persiunčia vekselį. Jei tokia padėtis užtrunka, tai ji daro spaudimą Indijos pinigų rinkai, o tai atsiliepia Anglijai tuo būdu, kad gali sukelti krizę. Savo ruožtu krizė, net jeigu ją lydi tauriųjų metalų išvežimas į Indiją, sukelia šioje šalyje naują krizę dėl to, kad bankrutuoja Anglijos prekybos namai ir Indijoje esantieji jų skyriai, kuriems buvo duotas Indijos bankų kreditas. Taip kyla vienlaikė krizė tiek toje rinkoje, *prieš* kurią yra prekybos balansas, tiek ir toje rinkoje, kuriai jis *naudingas*. Šis reiškinys gali būti dar sudėtingesnis. Pavyzdžiui, Anglija išsiuntė į Indiją sidabro lydinius, bet angliškieji Indijos kreditoriai ten dabar pareiškia savo reikalavimus, ir netrukus Indija turės savo sidabro lydinius nusiųsti atgal į Angliją.

Galimas daiktas, kad eksportinė prekyba į Indiją ir importinė Indijos prekyba maždaug išsilygina, nors pastarosios dydį (neskaitant ypatingų aplinkybių, kaip medvilnės pabrangimas ir t. t.) apsprendžia ir skatina pirmoji. Prekybos balansas tarp Anglijos ir Indijos gali atrodyti išsilygintas arba gali tik nežymiai svyruoti į vieną ar kitą pusę. Bet kai tik Anglijoje prasideda krizė, pasirodo, kad medvilninės prekės guli Indijos sandėliuose neparduotos (vadinasi, jos iš prekinio kapitalo nepavirto piniginiu kapitalu — perprodukcija iš šios pusės), o, iš antros pusės, pasirodo, kad Anglijoje ne tik guli neparduotos Indijos produktų atsargos, bet kad didesnė parduotų ir suvartotų atsargų dalis dar visiškai neapmokėta. Todėl tai, kas atrodo krizė pinigų rinkoje, iš tikrųjų išreiškia paties gamybos ir reprodukcijos proceso anomalijas.

Trečia. Kai dėl paties panaudoto apyvartinio kapitalo (kintamojo ir pastoviojo), tai apyvartos periodo ilgumas, kiek jis priklauso nuo darbo periodo ilgumo, sukelia šį skirtumą: esant kelioms apyvartoms per metus, kintamojo arba pastoviojo apyvartinio kapitalo elementą gali patiekti to paties kapitalo produktas, kaip, pvz., anglies pramonėje, gatavų drabužių dirbtuvėje ir t. t. Kitu atveju tai negalima, bent negalima per vienerius metus.

SEPTYNIOLIKTASIS SKIRSNIS

PRIDEDAMOSIOS VERTĖS CIRKULIACIJA

Lig šiol mes matėme, kad apyvartos periodo skirtingumas sąlygoja metinės pridamosios vertės normos skirtingumą net ir tuo atveju, jei kasmet yra pagaminama vienoda pridamosios vertės masė.

Bet toliau būtinai atsiranda pridamosios vertės kapitalizavimo, *kaupimo*, skirtingumas ir tokiu pat mastu, esant vienodai pridamosios vertės normai, atsiranda per metus pagaminamos pridamosios vertės masės skirtingumas.

Pirmiausia pažymėsime, kad kapitalas *A* (ankstesniojo skirsnio pavyzdyje) duoda periodines einamąsias pajamas, vadinasi, išskyrus apyvartos periodą pačioje veikimo pradžioje, kapitalistas savo paties vartojimą per metus padengia iš savo pagaminamos pridamosios vertės ir neturi tam avansuoti iš nuosavo fondo. Priešingai, pastarasis atvejis esti kapitalo *B* atžvilgiu. Nors per tuos pačius laiko tarpus jis pagamina tiek pat pridamosios vertės, kiek ir *A*, bet jo pridamoji vertė nėra realizuota, ir dėl to ji negali būti suvartota nei individualiai, nei gamybiškai. Kiek čia kalbama apie individualinį vartojimą, pridamoji vertė tiesiog iš anksto numatoma. Šiam vartojimui turi būti avansuotas atskiras fondas.

Gamybinio kapitalo dalis, kurią sunku priskirti tam tikrai rubrikai, būtent papildomas kapitalas, reikalingas pagrindinio kapitalo remontui bei tvarkingam užlaikymui, dabar taip pat pasirodo naujoje šviesoje.

Gamybos pradžioje kapitalistas *A* šios kapitalo dalies neavansuoja nei ištiesai, nei didesnės jos dalies. Kapitalistui nereikia ja disponuoti, jis dargi gali visai jos neturėti. Ji atsiranda iš pačios įmonės, betarpiškai paverčiant pridamąją vertę kapitalu, t. y. tiesiog panaudojant ją kaip kapitalą. Dalis pridamosios vertės, kuri per metus ne tik periodiškai pagaminama, bet ir realizuojama, gali padengti remontui ir t. t. reikalingas išlaidas. Tuo būdu dalį kapitalo, reikalingo gamybai jos pirminiu mastu vykdyti, savo veikimo metu sukuria pati įmonė, kapitalizuodama tam tikrą pridamosios vertės dalį. Kapitalistas *B* to padaryti negali. Ka-

pitalo dalis, apie kurią čia kalbama, turi jo įmonėje sudaryti dalį pradžioje avansuoto kapitalo. Abiem atvejais ši kapitalo dalis kapitalisto knygoje figūruos kaip avansuotas kapitalas, kuo ji iš tikrųjų ir yra, nes, laikantis mūsų prielaidos, ji sudaro dalį gamybinio kapitalo, kuris reikalingas gamybai tam tikru mastu vykdyti. Bet didžiulį skirtumą sudaro tai, iš kokio fondo ji avansuojama. *B* įmonėje ji iš tikrųjų sudaro dalį pradžioje avansuotino kapitalo arba kapitalo, kuriuo būtų galima disponuoti. Priešingai, *A* įmonėje ji sudaro pridedamosios vertės dalį, kuri panaudojama kaip kapitalas. Šis pastarasis atvejis mums parodo, kad ne tik sukauptas kapitalas, bet ir dalis pradžioje avansuoto kapitalo gali būti tiesiog kapitalizuota pridedamoji vertė.

Besivystant kreditui, pradžioje avansuoto kapitalo ir kapitalizuotos pridedamosios vertės santykis darosi dar painesnis. Pavyzdžiui, *A* pasiskolina iš bankininko *C* dalį gamybinio kapitalo, kuriuo jis pradeda gamybą arba ją tęsia per metus toliau. Iš pradžių jis neturi nuosavo kapitalo, kuris būtų pakankamas gamybai vykdyti. Bankininkas *C* paskolina jam sumą, susidedančią vien tik iš pridedamosios vertės, kurią į banką yra padėję įmonininkai *D*, *E*, *F* ir t. t. *A* požiūriu šiuo atveju dar nėra kalbos nėra apie sukaupą kapitalą. Bet iš tikrųjų įmonininkams *D*, *E*, *F* ir t. t. kapitalistas *A* yra ne kas kita, kaip agentas, kapitalizuojąs jų pasisavintą pridedamąją vertę.

I knygos XXII skirsnyje mes esame matę, kad kaupimas, pridedamosios vertės pavertimas kapitalu, savo realiu turiniu yra reprodukcijos išplėtimu mastu procesas, ar toks išplėtimas reikštųsi ekstensyviai, prijungiant naujus fabrikus prie senųjų, ar intensyviai, didinant ankstesnę gamybos mastą.

Gamybos dydis gali plėstis mažomis dalimis tais atvejais, kai dalis pridedamosios vertės panaudojama tokiems pagerinimams, kurie arba tik didina panaudojamo darbo gamybinį pajėgumą, arba kartu su tuo leidžia intensyviau jį išnaudoti. Arba,— tais atvejais, kai darbo diena įstatymų nėra apribota,— gamybos mastui išplėsti pakanka įdėti papildomo apyvartinio kapitalo (gamybinėms medžiagoms ir darbo užmokesčiui), nedidinant pagrindinio kapitalo, kurio kasdieninis naudojimas tokiu būdu tik pailginamas, o jo apyvartos periodas atitinkamai sutrumpinamas. Arba, esant palankiai rinkos konjunktūrai, kapitalizuota pridedamoji vertė duoda galimybę spekuliuoti žaliavomis, vykdyti tokias operacijas, kurioms pradžioje avansuoto kapitalo neužtektų, ir t. t.

Tuo tarpu aišku, kad ten, kur dėl palyginti didelio apyvartos periodų skaičiaus pridedamoji vertė per metus yra dažniau realizuojama, turi ateiti periodai, kai nebus galima nei ilginti darbo dienos, nei įvesti dalinių pagerinimų; antra vertus, proporcingas visos įmonės plėtimas tėra galimas tik tam tikrose, daugiau ar mažiau siaurose ribose, kurias sąlygoja iš dalies bendras įmonės,

pvz., pastatų, pobūdis, <iš dalies dirbamo lauko dydis, kaip žemės ūkyje>; be to, tam reikalingas tokio didumo papildomas kapitalas, kad jį tegali pateikti tik daugiametis pridedamosios vertės kaupimas.

Taigi, šalia tikrojo kaupimo, arba pridedamosios vertės pavertimo gamybinio kapitalu (ir atitinkamos reprodukcijos išplėstinio mastu), vyksta pinigų kaupimas, dalies pridedamosios vertės telkimas paslėptinio piniginio kapitalo pavidalu; tas piniginis kapitalas tik vėliau, jam pasiekus tam tikrą dydį, funkcionuos kaip papildomas aktyvus kapitalas.

Taip dalykas atrodo atskiro kapitalisto požiūriu. Tačiau, besivystant kapitalistinei gamybai, tuo pačiu metu vystosi kredito sistema. Piniginį kapitalą, kurio kapitalistas dar negali panaudoti savo paties įmonėje, panaudoja kitas, iš kurio jis už tai gauna palūkanas. Šis kapitalas jo savininkui funkcionuoja kaip piniginis kapitalas specifine prasme, kaip ypatinga kapitalo rūšis, skirtinga nuo gamybinio kapitalo. Bet kaip kapitalas jis veikia kito rankose. Aišku, kad, dažniau realizuojant pridedamąją vertę ir didėjant jos gaminimo mastui, auga ta proporcija, kuria naujas piniginis kapitalas, arba pinigai kapitalo pavidalu, yra metamas į pinigų rinką, o iš čia, bent didesnė jo dalis, vėl yra paimama gamybai plėsti.

Paprasčiausia forma, kurią gali įgauti šis papildomas paslėptinis piniginis kapitalas, yra lobio forma. Galimas dalykas, kad šis lobis yra papildomas auksas arba sidabras, tiesiogiai ar netiesiogiai gautas per mainus su šalimis, kurios gamina tauriuosius metalus. Ir tiktai tokiu būdu šalyje absoliučiai auga piniginis lobis. Antra vertus, gali būti — ir taip yra daugumoje atvejų, — kad toks lobis yra ne kas kita, kaip pinigai, išimti iš cirkuliacijos šalies viduje ir atskirų kapitalistų rankose įgavę lobio formą. Toliau, gali būti, kad šis paslėptinis piniginis kapitalas yra tik vertės ženklai — kreditinius pinigus mes vis dar paliekame nuošalyje — arba paprastos, įstatyminių dokumentų patvirtintos kapitalistų pretenzijos (juridiniai titulai) tretiesiems asmenims. Visais šiais atvejais, kokia bebūtų šio papildomo piniginio kapitalo egzistavimo forma, kadangi jis yra kapitalas in spe [būsimasis kapitalas], jis yra ne kas kita, kaip papildomi, atsargai laikomi, kapitalistų juridiniai titulai į būsimą papildomą metinę visuomenės produkciją.

«Tuo būdu tikrai sukaupto turto masė, nagrinėjama kiekybės požiūriu... , yra visiškai nedidelė palyginti su visuomenės, kuriai jis priklauso, gamybinėmis jėgomis, kokioje civilizacijos pakopoje visuomenė bebūtų, arba net palyginti su tos pačios visuomenės tikroju vartojimu tik per keletą metų; tokia nedidelė, kad įstatymų leidėjų ir politekonomistų dėmesys daugiausia turėjo būti kreipiamas į gamybines jėgas ir į jų būsimą laisvą vystymąsi, o

ne taip, kaip buvo lig šiol — vien tik į sukauptą turtą, kuris krinta į akis. Nepalyginamai didesnė vadinamojo sukaupto turto dalis yra tik nominali ir susideda ne iš tikrųjų objektų, pvz., laivų, namų, medvilnės prekių, melioracijų, bet vien tik iš juridinių titulų, iš pretenzijų į būsimas metines visuomenės gamybinės jėgas, iš juridinių titulų, kuriuos sukūrė ir įamžino priemonės bei institutai, savybingi netikrumo dėl ateities būklei... Naudojimąsi tokiais objektais (sukauptais fiziniais daiktais, arba tikruoju turtu) kaip paprasta priemone jų savininkams pasisavinti turtą, kurį visuomenės būsimosios gamybinės jėgos dar turi sukurti, šį naudojimąsi natūraliniai paskirstymo dėsniai iš jų atimtų palaipsniui, nepanaudojant jėgos; su kooperatinio darbo (co-operative labour) pagalba jis būtų iš jų atimtas per nedaugelį metų» (William Thompson: «Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth». London 1850, 453 psl. Pirmasis šios knygos leidimas pasirodė 1824 metais).

«Nedaug kas pagalvoja apie tai, o dauguma visiškai nenumano, koks menkas tiek savo dydžiu, tiek ir savo įtaka yra faktinis visuomenės kaupimas palyginti su žmonijos gamybinėmis jėgomis, netgi su įprastiniu vienos kartos vartojimu per nedaugelį metų. Priežastis aiški, bet įtaka labai pragaištinga. Turtas, kuris kasmet suvartojamas, išnyksta kartu su vartojimu, jis tėra prieš akis tik vieną akimirką ir tedaro įspūdį tik tol, kol juo gėrimasi arba kol jis vartojamas. Bet tik lėtai tesuvartojama turto dalis: baldai, mašinos, pastatai, kaip patvarūs žmonių pastangų paminklai yra prieš mūsų akis nuo mūsų vaikystės iki senatvės. Turėdami šią pastovią, patvarią, tik lėtai tesuvartojamą visuomeninio turto dalį — žemę ir žaliavas, kurioms panaudojamas darbas, ir įrankius, kuriais atliekamas darbas, namus, kurie yra pastogė darbo metu, — turėdami šiuos daiktus, jų savininkai savo asmeniškai naudai valdo visų tikrųjų gamybinių visuomenės darbininkų metines gamybinės jėgas, kad ir kokie nežymūs būtų šie daiktai palyginti su nuolat atnaujinamais šio darbo produktais. Britanijoje ir Airijoje yra 20 milijonų gyventojų; vidutinis kiekvieno žmogaus — vyro, moters ir vaiko — vartojimas sudaro apie 20 sv. st.; todėl kasmet suvartojamas darbo produktas apytikriai sudaro 400 milijonų sv. st. turtą. Kaip apskaičiuojama, bendra šiose šalyse sukaupto kapitalo suma neviršija 1 200 milijonų, arba trigubo metinio darbo produkto; dalydami lygiomis, gausime 60 sv. st. kapitalo vienam žmogui; čia mums svarbu veikiau santykis, negu daugiau ar mažiau tikslus šių spėjamųjų sumų absoliutus dydis. Viso šio kapitalo palūkanų užtekty visiems gyventojams, esant šiuolaikiniam jų gyvenimo lygiui, išlaikyti apie du mėnesius per metus, o paties sukaupto kapitalo (jeigu atsirastų jam pirkėjų) užtekty šiems gyventojams be darbo išlaikyti ištisus trejus metus! Praėjus šiam laikui, neturėdami butų, drabužių ir maisto, žmonės turėtų žūti nuo

bado arba pasidaryti vergais tų, kurie juos išlaikė per trejus metus. Kaip 3 metai santykiauja su vienos sveikos kartos amžiaus ilgumu, sakysim, su 40 metų, taip net turtingiausios šalies tikrojo turto dydis ir reikšmė, sukauptas kapitalas santykiauja su jos gamybinėmis jėgomis, su vienos tikrai žmonių kartos gamybinėmis jėgomis; ne su tuo, ką jie galėtų pagaminti esant protingai santvarkai, esant visiems vienodam tikrumui dėl ateities ir ypač esant kooperatiniam darbui, bet su tuo, ką jie iš tikrųjų absoliučiai pagamina esant netobulai santvarkai, esant visuotiniam netikrumui dėl ateities, kuris naikina dvasios žvalumą!.. Ir siekiant šią pažiūrėti milžinišką turimo kapitalo masę išlaikyti ir įamžinti jos dabartinio priverstinio pasidalijimo būklėje arba, geriau pasakius, siekiant išlaikyti ir įamžinti per ją įgyjamą disponavimą metinio darbo produktu ir monopolį jam, turi būti įamžintas visas pasibaisėtinas mechanizmas, tos ydos, nusikaltimai ir netikrumo dėl ateities kančios. Nieko negali būti sukaupta, kol nebus patenkinti būtini poreikiai, o didysis žmonių siekimų srautas reikalauja, kad jie būtų patenkinti; tuo paaiškinama, kodėl tikrojo visuomenės turto suma kiekvienu tam tikru momentu santykinai yra nedidelė. Tai — amžina gamybos ir vartojimo apytaka. Esant tokiai didžiulei metinės gamybos ir vartojimo masei, vargu ar galėjo būti išvengta mažyčio tikrojo kaupimo; ir vis dėlto dėmesys daugiausia buvo nukreiptas ne į gamybinių jėgų masę, bet į šį mažytį kaupimą. Bet nedaugelis pasigriebė šį mažytį kaupimą ir paverė jį įrankiu metai iš metų atnaujinamiems didžiulių žmonių masių darbo produktams pasisavinti. Tuo paaiškinama nepaprastai tokio įrankio svarba šiems nedaugeliui.. Apie trečdalį nacionalinio metinio produkto dabar viešųjų mokesčių pavadinimu yra atimama iš gamintojų ir jį neproduktyviai suvartoja žmonės, kurie už tai neduoda jokio ekvivalento, t. y. nieko, kas gamintojams turėtų ekvivalento reikšmę.. Minia nustebusi žvelgia į sukauptas mases, ypač jeigu jos sutelktos nedaugelio rankose. Bet kasmet pagaminamos masės, kaip amžinos, nesuskaitomos galingo srauto bangos, ritasi pro šalį ir dingsta užmirštame vartojimo okeane. Ir vis dėlto šis amžinas vartojimas sąlygoja ne tik visus malonumus, bet ir visos žmonių giminės egzistavimą. Šio metinio produkto kiekis ir jo paskirstymas pirmiausia turėtų pasidaryti tyrinėjimo objektu. Tikrasis kaupimas turi visiškai antraeilę reikšmę, be to, ir šią reikšmę jis įgauna beveik vien tik dėl savo įtakos metinio produkto paskirstymui.. Tikrasis kaupimas ir paskirstymas čia» (Tompsono veikale) «nuolat nagrinėjami gamybinių jėgų atžvilgiu ir priklausomai nuo jų. Beveik visose kitose sistemose gamybinės jėgos buvo nagrinėjamos pagal jų santykį su kaupimu ir esamojo paskirstymo būdo įamžinimu, jas pajungiant kaupimui ir esamojo paskirstymo būdo įamžinimui. Palyginti su šio esamojo paskirstymo būdo išlaikymu nuolat atsinaujinąs visos žmonių gi-

minės skurdas arba gerovė laikomi nevertais dėmesio. Prievartos, apgaulės ir atsitiktinumų rezultatų įamžinimas — tai buvo pavadinta tikrumu dėl ateities; ir šiam tariamam tikrumui dėl ateities išlaikyti buvo negailestingai aukojamos visos žmonijos gamybinės jėgos» (ten pat, 440—443 psl.).

Yra galimi tik du normalūs reprodukcijos atvejai, paliekant nuošalyje tuos sutrikimus, kurie apsunkina net reprodukciją anksčiau mastu.

Arba vyksta paprastoji reprodukcija.

Arba vyksta pridėamosios vertės kapitalizavimas, kaupimas.

I. PAGRASOJI REPRODUKCIJA

Vykstant paprastajai reprodukcijai, pridėjamąją vertę, kuri pagaminama ir realizuojama kasmet arba — esant kelioms apyvartoms — periodiškai per metus, individualiai, t. y. negamybiškai, suvartoja jos savininkai, kapitalistai.

Ta aplinkybė, kad produkto vertę iš dalies sudaro pridėamoji vertė, iš dalies ta vertės dalis, kurią sukuria produkte atgamintas kintamasis kapitalas plius produktui suvartotas pastovusis kapitalas, — ši aplinkybė absoliučiai nekeičia nei kiekio, nei vertės viso produkto, kuris prekinio kapitalo pavidalu nuolat stoja į cirkuliaciją ir lygiai taip pat nuolat iš jos išimamas gamybiniam arba individualiniam vartojimui, t. y. tam, kad būtų naudojamas kaip gamybos priemonė arba vartojimo reikmuo. Jei pastovųjį kapitalą paliksimė nuošalyje, tai ši aplinkybė tedaro įtakos tik metinio produkto paskirstymui tarp darbininkų ir kapitalistų.

Todėl, net vykstant paprastajai reprodukcijai, dalis pridėamosios vertės nuolat turi būti pinigų, o ne produkto pavidalu, nes priešingu atveju negalima jos paversti iš pinigų į vartojimui skirtą produktą. Mes čia turime nuodugniau iširti šį pridėamosios vertės pavirtimą iš jos pirminės prekinės formos į pinigus. Kad dalykas būtų paprastesnis, pavaizduosime problemą paprasčiausia forma, būtent — tarsime esant vien tik metalinių pinigų cirkuliaciją, t. y. pinigų, kurie yra tikras ekvivalentas.

Pagal anksčiau (I knyga, III skirsnis) išdėstytus paprastosios prekinės cirkuliacijos dėsnius šalyje esančių metalinių pinigų masė turi būti pakankama ne tik prekių cirkuliacijai. Ji turi būti pakankama ir vykstant pinigų cirkuliacijos svyravimams, kurie iš dalies kyla dėl cirkuliacijos greičio nepastovumo, iš dalies dėl prekių kainų kitimo, iš dalies priklauso nuo tų įvairių ir kintančių proporcijų, kuriomis pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė arba kaip cirkuliacijos priemonė tikrąja šio žodžio prasme. Santykis, kuriuo esamoji pinigų masė dalijasi į lobį ir į cirkuliuojančius

pinigus, nuolat kinta, bet bendra pinigų masė visuomet yra lygi sumai pinigų, turinčių lobio ir cirkuliuojančių pinigų formą. Ši pinigų masė (tauriojo metalo masė) yra palaipsniui sukauptas visuomenės lobis. Kadangi dalis šio lobio dėl nusidėvėjimo išnyksta, ji, kaip ir kiekvienas kitas produktas, kasmet turi būti iš naujo padengiama. Tikrovėje tai įvyksta tiesiogiai arba netiesiogiai mainant dalį šalies metalo produkto į aukšą ir sidabrą gaminančių šalių produktą. Tačiau toks internacionalinis santorio pobūdis užtemdo jo paprastą eigą. Todėl, norint problemą išreikšti kuo paprasčiau ir aiškiau, reikia tarti, kad aukso ir sidabro gamyba vyksta pačioje šalyje, vadinasi, kad aukso ir sidabro gamyba sudaro dalį visos kiekvienos šalies visuomeninės gamybos.

Jei paliksime nuošalyje prabangos dalykams gaminamą aukšą ir sidabrą, tai metinės jų gamybos minimumas turi būti lygus piniginio metalo nusidėvėjimui, kuris įvyksta dėl pinigų cirkuliacijos per metus. Toliau: didėjant kasmet pagaminamos ir cirkuliuojančios prekių masės vertės sumai, turi didėti ir metinė aukso ir sidabro gamyba, jei padidėjusios cirkuliuojančių prekių vertės sumos ir prekių cirkuliacijai (bei atitinkamo lobio sudarymui) reikalingo pinigų kiekio nekompensuoja didesnis pinigų cirkuliacijos greitis ir platesnis pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcionavimas, t. y. dažnesnis mokėjimų pagal pirkimus ir pardavimus tarpusavio padengimas, apsieinant be tikrųjų pinigų.

Vadinasi, dalis visuomeninės darbo jėgos ir dalis visuomeninių gamybos priemonių kasmet turi būti sunaudojama auksui ir sidabrui gaminti.

Kadangi mes čia tariame esant paprastąją reprodukciją, tai kapitalistai, kurie verčiasi aukso ir sidabro gamyba, apriboja ją tokiu mastu, kuris atitinka vidutinį metinį aukso ir sidabro nusidėvėjimą bei jo sąlygojamą vidutinį metinį jų suvartojimą; savo pridedamąją vertę, kurią jie, pagal mūsų prielaidą, kasmet suvartoja, nieko iš jos nekapitalizuodami, jie meta į cirkuliaciją tiesiog pinigine forma, kuri jiems yra natūralinė, o ne pakeistinė produkto forma, kaip kitose gamybos šakose.

Toliau, kai dėl darbo užmokesčio — piniginės formos, kuria avansuojamas kintamasis kapitalas, — tai čia ir jį padengia ne produkto pardavimas, ne jo pavertimas į pinigus, bet pats produktas, kurio natūralinė forma iš pat pradžių yra pinigine forma.

Pagaliau tas pat vyksta ir su ta produkto — tauriojo metalo — dalimi, kuri yra lygi periodiškai suvartojamo pastoviojo kapitalo — tiek pastoviojo apyvartinio, tiek ir per metus sunaudojamo pastoviojo pagrindinio kapitalo — vertei.

Išnagrinėjime į tauriųjų metalų gamybą įdėto kapitalo apytaką, atitinkamai apyvartą, pirmiausia forma $P-Pr \dots G \dots P'$. Kadangi Pr akte $P-Pr$ susideda ne tik iš darbo jėgos ir gamybos priemonių, bet taip pat iš pagrindinio kapitalo, kurio tik dalis vertės

tesuvartojama akte G , tai aišku, kad P' — produktas — yra pinigų suma, lygi kintamajam kapitalui, sunaudotam darbo užmokesčiui, plius apyvartinis pastovusis kapitalas, sunaudotas gamybos priemonėms, plius vertės dalis, atitinkanti pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą, plius pridamoji vertė. Jeigu, esant nekintamai bendrai aukso vertei, ši suma būtų mažesnė, tai aukso kasyklos būtų ne produktyvios, arba — jeigu tas reiškinys įgauna visuotinį pobūdį — aukso vertė palyginti su prekėmis, kurių vertė nekinta, ateityje padidėtų, t. y. prekių kainos kristų; vadinasi, ateityje sumažėtų pinigų suma, kuri sunaudojama akte $P-Pr$.

Nagrinėdami pirmiausia tikrai apyvartinę dalį kapitalo, avansuojamo kaip P , kuris yra $P-Pr...G...P'$ išeities taškas, mes matome, kad tam tikra pinigų suma avansuojama, metama į cirkuliaciją darbo jėgai apmokėti ir gamybinėms medžiagoms pirkti. Bet *šio* kapitalo apytakos ji nebus vėl išimta iš cirkuliacijos tam, kad vėl būtų mesta į ją. Produktas jau savo natūraline forma yra pinigai, vadinasi, jis neturi pavirsti pinigais per mainus, per cirkuliacijos procesą. Iš gamybos proceso į cirkuliacijos sferą jis stoji ne kaip prekinis kapitalas, kuris turi pavirsti atgal į piniginių kapitalą, bet kaip piniginis kapitalas, kuris turi pavirsti atgal į gamybinį kapitalą, t. y. vėl turi pirkti darbo jėgą ir gamybines medžiagas. Darbo jėgai ir gamybos priemonėms sunaudojamo apyvartinio kapitalo piniginė forma yra padengiama ne parduodant produktą, bet natūraline paties produkto forma; vadinasi, ne atgal išimant iš cirkuliacijos jos vertę pinigine forma, bet panaudojant papildomus, naujai pagamintus pinigus.

Tarkime, kad tas apyvartinis kapitalas = 500 sv. st., apyvartos periodas = 5 savaitėms, darbo periodas = 4 savaitėms, cirkuliacijos periodas = tikrai 1 savaitei. Pačioje pradžioje pinigai iš dalies turi būti 5 savaitėms avansuoti gamybinei atsargai, iš dalies patys turi likti atsargoje, kad palaiptui iš jų būtų galima mokėti darbo užmokestį. 6-sios savaitės pradžioje sugrįžta 400 sv. st. ir išlaisvinami 100 sv. st. Tai nuolat pasikartoja. Čia, kaip ir anksčiau, tam tikrą apyvartos laiką 100 sv. st. nuolat turės išlaisvintų pinigų formą. Bet visiškai taip pat, kaip 400 sv. st., jie susideda iš papildomų naujai pagamintų pinigų. Mūsų atveju turime 10 apyvartų per metus ir pagamintasis metinis produktas = 5000 sv. st. auksu. (Cirkuliacijos periodas čia susidaro ne iš to laiko, kuris reikalingas prekei paversti į pinigus, bet iš to laiko, kuris reikalingas pinigams paversti į gamybos elementus.)

Kiekvienam kitam 500 sv. st. kapitalui, kuris apsverčia tokiomis pat sąlygomis, nuolat atnaujinama piniginė forma yra pakeistinė forma pagaminto prekinio kapitalo, kuris kas 4 savaitės metamas į cirkuliaciją ir parduodant, — vadinasi, periodiškai išimant tokį pinigų kiekį, koks pradžioje buvo stojęs į procesą, — nuolat vėl įgauna šią pinigų formą. Priešingai, čia per kiekvieną apyvartos

periodą iš paties gamybos proceso į cirkuliaciją metama nauja papildoma 500 sv. st. pinigų masė, kad nuolat būtų galima išimti iš cirkuliacijos gamybines medžiagas ir darbo jėgą. Šių į cirkuliaciją mestų pinigų to paties kapitalo apytaka paskui iš šios cirkuliacijos jau nebeišima, priešingai, juos nuolat didina naujai pagaminamos aukso masės.

Jei mes išnagrinėsime kintamąją šio apyvartinio kapitalo dalį ir tarsime, kaip ir aukščiau, kad ji yra lygi 100 sv. st., tai įprastinėje prekinėje gamyboje šių 100 sv. st., esant dešimčiai apyvartų per metus, užtektų darbo jėgai nuolat apmokėti. Čia, aukso gamyboje, užteks tokios pat sumos, bet sugrįžtantieji 100 sv. st., kuriais kas 5 savaitės apmokama darbo jėga, yra ne pakeistinė jos produkto forma, bet paties šio nuolat atnaujinamo produkto dalis. Aukso verslovininkas moka savo darbininkams tiesiog dalimi aukso, kurį jie patys yra pagaminę. Tuo būdu 1 000 sv. st., kurie kasmet sunaudojami darbo jėgai ir kuriuos darbininkai meta į cirkuliaciją, per cirkuliaciją nesugrįžta į savo išėities tašką.

Toliau, kai dėl pagrindinio kapitalo, tai pirminiam verslovės įrengimui reikia sunaudoti palyginti stambų piniginių kapitalą, kuris tuo būdu metamas į cirkuliaciją. Kaip kiekvienas pagrindinis kapitalas, jis sugrįžta tik dalimis per kelerius metus. Bet jis sugrįžta kaip betarpiška produkto, aukso, dalis ne produktą pardavus ir dėl to produktui pavirtus pinigais. Vadinasi, jis palaipsniui įgauna savo piniginę formą ne išimant pinigų iš cirkuliacijos, bet sukaupiant atitinkamą produkto dalį. Šitaip atkurtas piniginis kapitalas nėra pinigų suma, palaipsniui išimama iš cirkuliacijos padengti tai pinigų sumai, kuri pačioje pradžioje buvo mesta į cirkuliaciją pagrindiniam kapitalui įsigyti. Tai — papildomas pinigų kiekis.

Pagaliau, kai dėl pridedamosios vertės, tai ji savo ruožtu yra lygi tai naujojo produkto, aukso, daliai, kuri per kiekvieną naują apyvartos periodą metama į cirkuliaciją, kad, pagal mūsų prielaidą, būtų sunaudojama negamybiškai, pragyvenimo reikmenims ir prabangos dalykams apmokėti.

Tačiau, pagal mūsų prielaidą, visa ši metinė aukso gamyba, nuolat išimanti iš rinkos darbo jėgą ir gamybines medžiagas, bet neišimanti iš jos pinigų, o tik nuolat aprūpinanti rinką papildomais pinigais,— ši aukso gamyba tepadengia per metus nusidėvėjusius pinigų, vadinasi, tepadeda tam, kad visuomenėje liktų toks pinigų kiekis, kuris nuolat, nors ir kintančiomis proporcijomis, egzistuoja dviem formomis: lobio forma ir cirkuliacijoje esančių pinigų forma.

Pagal prekinės cirkuliacijos dėsnį bendra pinigų masė turi būti lygi cirkuliacijai reikalingų pinigų masei plus lobio formą turinčių pinigų kiekis, kuris didėja arba mažėja priklausomai nuo cirkuliacijos mažėjimo arba plėtimosi; jis taip pat naudojamas ir būtinam atsarginiam mokėjimo priemonių fondui sudaryti. Prekių

vertė turi būti apmokėta pinigais tiek, kiek mokėjimai tarpusavyje neišsilygina. Dalykas nė kiek nesikeičia nuo to, kad tam tikra šios vertės dalis susideda iš pridėamosios vertės, t. y. kad ji prekių pardavėjui nieko nekainavo. Tarkime, kad visi gamintojai yra savarankiški gamybos priemonių savininkai, vadinasi, cirkuliacija vyksta tarp pačių betarpiškų gamintojų. Paliekant nuošalyje pastovią jų kapitalo dalį, <jų metinę naujai sukurtą vertę pagal analogiją su padėtimi kapitalistinėje visuomenėje> būtų galima suskirstyti į dvi dalis: vieną *a*, kuri padengia tik būtinus jų pragyvenimo reikmenis, kitą *b*, kurią jie iš dalies suvartoja prabangos dalykams, iš dalies sunaudoja gamybai plėsti; tokiu atveju *a* yra kintamasis kapitalas, *b* — pridėamoji vertė. Bet toks suskirstymas neturėtų jokios įtakos dydžiui tos pinigų masės, kuri reikalinga viso jų produkto cirkuliacijai. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, visos cirkuliuojančios prekių masės būtų ta pati, vadinasi, ir tam reikalingų pinigų masė būtų ta pati. Esant vienodam apyvartos periodų pasiskirstymui, gamintojams reikėtų turėti tokias pat pinigų atsargas, t. y. reikėtų pinigine forma nuolat turėti tokią pat savo kapitalo dalį, nes, pagal mūsų prielaidą, jų gamyba, kaip ir anksčiau, tebebūtų prekinė gamyba. Vadinasi, ta aplinkybė, kad dalis prekės vertės susideda iš pridėamosios vertės, nė kiek nekeičia gamybai vykdyti reikalingų pinigų masės.

Vienas Tuko priešininkas, kuris laikosi formos $P-Pr-P'$, klausia jį, kaip kapitalistui pavyksta nuolat išimti iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu jis į ją meta. Suprantama. Čia kalbama ne apie pridėamosios vertės *susidarymą*. Pridėamosios vertės susidarymas, kuris yra vienintelė paslaptis, kapitalistiniu požiūriu yra savaime suprantamas dalykas. Juk panaudotoji vertės suma nebūtų kapitalas, jeigu ji neturtėtų pridėamąją vertę. Vadinasi, kadangi, pagal prielaidą, panaudotoji vertės suma yra kapitalas, tai pridėamoji vertė yra savaime suprantamas dalykas.

Vadinasi, klausimas yra ne tas, iš kur atsiranda pridėamoji vertė, bet tas, iš kur atsiranda pinigai, kuriais pavirsta pridėamoji vertė.

Tačiau buržuazinei ekonomijai pridėamosios vertės buvimas yra savaime suprantamas. Vadinasi, tariama esant ne tiktai pridėamąją vertę, bet kartu tariama esant ir tai, kad dalis į cirkuliaciją mestos prekių masės susideda iš pridėamojo produkto, taigi yra tokia vertė, kurios kapitalistas nemetė į cirkuliaciją kartu su savo kapitalu; vadinasi, kad kapitalistas kartu su savo produktu meta į cirkuliaciją, o paskui vėl iš jos išima tam tikrą perteklių palyginti su savo kapitalu.

Prekinis kapitalas, kurį kapitalistas meta į cirkuliaciją, turi didesnę vertę (iš ko tai kyla, nepaaiškinama arba lieka nesuprantama, bet buržuazinės ekonomijos požiūriu c'est un fait [tai — faktas]) negu gamybinis kapitalas, kurį jis išėmė iš cirkuliacijos

darbo jėgos plius gamybos priemonės pavidalu. Laikantis šios prielaidos, yra aišku, kodėl ne tik kapitalistas *A*, bet ir kapitalistai *B*, *C*, *D* ir t. t. nuolat per savo prekių mainus gali išimti iš cirkuliacijos didesnę vertę negu vertė kapitalo, kuris buvo avansuotas pradžioje ir paskui nuolat iš naujo yra avansuojamas. Kapitalistai *A*, *B*, *C*, *D* ir t. t. prekinio kapitalo forma nuolat meta į cirkuliaciją didesnę prekęs vertę negu ta, kurią jie gamybinio kapitalo forma išima iš cirkuliacijos, — ši operacija yra tiek pat daugiapusiška, kiek įvairūs yra savarankiškai funkcionuojantieji kapitalai. Vadinasi, jie turi nuolat pasiskirstyti tarp savęs vertės sumą, lygią jų, — atitinkamai jų avansuotų, — gamybinių kapitalų vertės sumai (t. y. kiekvienas savo ruožtu turi išimti iš cirkuliacijos gamybinių kapitalą); ir visiškai taip pat jiems nuolat tenka pasiskirstyti tą vertės sumą, kurią jie prekiu forma iš visų pusių meta į cirkuliaciją, — kaip atitinkamą prekių vertės perteklių palyginti su jos gamybos elementų verte.

Bet prekinis kapitalas, prieš pavirsdamas atgal į gamybinių kapitalą ir prieš sunaudojant jame esančią pridedamąją vertę, turi būti paverstas pinigais. Iš kur tam atsiranda pinigų? Iš pirmo žvilgsnio šis klausimas atrodo keblus, ir nei Tukas, nei kas nors kitas lig šiol nėra į jį atsakę.

Tarkime, kad 500 sv. st. apyvartinis kapitalas, avansuotas piniginio kapitalo forma, koks bebūtų jo apyvartos periodas, yra visas visuomenės, t. y. kapitalistų klasės, apyvartinis kapitalas. Tarkime, kad pridedamoji vertė yra 100 sv. st. Tad kokių būdu visa kapitalistų klasė gali nuolat išimti iš cirkuliacijos 600 sv. st., jeigu ji nuolat meta į ją tik 500 sv. st.?

Po to, kai 500 sv. st. piniginis kapitalas pavirto gamybiniu kapitalu, šis pastarasis gamybos procese pavirsta 600 sv. st. prekių verte, ir tuo būdu cirkuliacijoje yra ne tik 500 sv. st. prekių vertė, lygi pradžioje avansuotam piniginiam kapitalui, bet ir naujai pagaminta 100 sv. st. pridedamoji vertė.

Ši papildoma 100 sv. st. pridedamoji vertė yra mesta į cirkuliaciją prekiu forma. Dėl to nėra jokios abejonės. Bet tokia operacija neduoda papildomų pinigų šios papildomos prekių vertės cirkuliacijai.

Nereikia mėginti šį sunkumą apeiti padoriai atrodančiais išsukinėjimais.

Pavyzdžiui: kalbant apie pastovųjį apyvartinį kapitalą, yra aišku, kad ne visi jį avansuoja vienu laiku. Tuo metu, kai kapitalistas *A* parduoda savo prekę, vadinasi, kai avansuotas kapitalas jam įgauna piniginę formą, pirkėjui *B*, atvirkščiai, piniginę formą turintis jo kapitalas įgauna jo gamybos priemonių formą, kaip tik tą, kurias gamina kapitalistas *A*. Tuo pačiu aktu, kuriuo *A* jo pagamintam prekiniam kapitalui vėl suteikia piniginę formą, *B* vėl suteikia gamybines formas savo kapitalui, iš piniginės formos

paverčia jį į gamybos priemones ir į darbo jėgą; ta pati pinigų suma funkcionuoja dvipusiškame procese, kaip ir vykstant kiekvienam paprastam pirkimui $Pr—P$. Antra vertus, jei kapitalistas A vėl paverčia pinigus į gamybos priemones, jis jas perka iš kapitalisto C , o pastarasis tais pačiais pinigais moka kapitalistui B , ir t. t. Tuo būdu dalykas būtų išaiškintas. Bet:

Visi nustatyti dėsniai, liečiantieji cirkuliuojančių esant prekinei cirkuliacijai pinigų kieki (I knyga, III skirsnis), dėl kapitalistinio gamybos proceso pobūdžio nė kiek nekinta.

Vadinasi, jei sakoma, kad pinigine forma avansuojamas visuomenės apyvartinis kapitalas sudaro 500 sv. st., tai čia jau atsižvelgta į tai, kad, iš vienos pusės, ši suma buvo avansuota tuo pačiu laiku, bet kad, iš antros pusės, ji paleidžia veikti didesnę gamybinių kapitalą negu 500 sv. st., nes ji pakaitomis yra įvairių gamybinių kapitalų piniginis fondas. Vadinasi, šis aiškinimo būdas jau taria esant tuos pinigus, kurių buvimą jis turi išaiškinti.

Toliau, būtų galima pasakyti: kapitalistas A gamina tokius gaminius, kuriuos kapitalistas B suvartoja individualiai, negamybiškai. Vadinasi, kapitalisto B pinigai paverčia pinigais kapitalisto A prekinį kapitalą, ir tuo būdu ta pati pinigų suma panaudojama kapitalisto B pridedamajai vertei ir kapitalisto A apyvartiniam pastoviam kapitalui paversti pinigais. Bet čia dar betarpiškiau laikomas išspręstu tas pats klausimas, į kurį reikia atsakyti. Būtent, iš kur gi kapitalistas B ima šiuos pinigus savo pajamoms padengti? Kokiu būdu jis pats šią savo produkto dalį, šią pridedamąją vertę, pavertė pinigais?

Paskui būtų galima pasakyti, kad apyvartinio kintamojo kapitalo dalis, kurią kapitalistas A nuolat avansuoja savo darbininkams apmokėti, nuolat jam sugrįžta iš cirkuliacijos; ir tik tam tikra kintanti jos dalis nuolat pasilieka pas jį patį darbo užmokesčiui išmokėti. Tačiau tarp darbo užmokesčiui skirtų pinigų išmokėjimo momento ir jų sugrįžimo momento praeina tam tikras laikas, per kurį šie pinigai, tarp kitko, gali būti panaudojami ir pridedamajai vertei paversti pinigais.— Bet, pirma, mes žinome, kad kuo ilgesnis yra šis laikas, tuo didesnė turi būti ir piniginės atsargos masė, kurią kapitalistas A nuolat turi laikyti in petto [pas save]. Antra, darbininkas išleidžia pinigus, perka už juos prekes ir tuo būdu pro tanto [atitinkamu mastu] paverčia pinigais šiose prekėse esančią pridedamąją vertę. Vadinasi, tie patys pinigai, kurie avansuojami kintamojo kapitalo forma, pro tanto taip pat panaudojami pridedamajai vertei paversti pinigais. Nesigilindami toliau į šį klausimą, mes čia tepasakysime štai ką: visos kapitalistų klasės ir nuo jos priklausančių negamybinių asmenų vartojimas vyksta lygia greta su darbininkų klasės vartojimu; vadinasi, tuo pačiu metu, kai į cirkuliaciją meta savo pinigus darbininkai, į cirkuliaciją turi mesti pinigus ir kapitalistai, kad savo

pridedamąją vertę išleistų kaip pajamas; taigi, tam tikslui pinigai turi būti išimami iš cirkuliacijos. Ką tik pateiktas aiškinimas tik sumažintų reikalingų pinigų kiekį, bet nepašalintų jų reikalingumo.

Pagaliau būtų galima pasakyti: juk darant pirmąjį pagrindinio kapitalo įdėjimą visuomet į cirkuliaciją metamas didelis kiekis pinigų, ir šiuos pinigus tik palajpsniui, dalimis, per eilę metų išima iš cirkuliacijos tas, kas juos į ją yra metęs. Argi šitos sumos neužtenka pridedamajai vertei paversti pinigais? — Į tai teks atsakyti, kad 500 sv. st. sumoje (kuri apima ir lobio būtinam atsarginiam fondui sudarymą), gal būt, jau glūdi galimumas, kad ji bus panaudota kaip pagrindinis kapitalas; jeigu ją panaudos ne tas, kas paleido į cirkuliaciją, tai kas nors kitas. Be to, čia jau numatoma, kad sumoje, sunaudojamoje įsigyti produktams, kurie yra pagrindinis kapitalas, yra apmokėta ir tose prekėse esanti pridedamoji vertė, ir klausimas yra kaip tik tas, iš kur atsiranda tie pinigai.

Bendras atsakymas jau duotas: jei turi cirkuliuoti prekių masė už 1 000 sv. st. $\times X$, tai šiai cirkuliacijai reikalingų pinigų kiekis nė kiek nesikeičia nuo to, ar šios prekių masės vertėje yra pridedamoji vertė ar nėra, ar ši prekių masė pagaminta kapitalistiškai ar nekapitalistiškai. *Vadinasi, pačios problemos nėra.* Jei kitos sąlygos, — pinigų cirkuliacijos greitis ir t. t., — yra duotos, tai 1 000 sv. st. $\times X$ dydžio prekių vertės cirkuliacijai yra reikalinga tam tikra pinigų suma, kuri visiškai nepriklauso nuo tos aplinkybės, ar daug ar maža šios vertės tenka betarpiškiems šių prekių gamintojams. Jei čia ir yra problema, tai ji sutampa su bendrąja problema: iš kur atsiranda pinigų suma, reikalinga prekių cirkuliacijai tam tikroje šalyje.

Tačiau kapitalistinės gamybos požiūriu vis dėlto susidaro tokia *iliuzija*, tarytum čia būtų ypatinga problema. Būtent, išieities taškas, iš kur pinigai metami į cirkuliaciją, čia yra kapitalistas. Pinigai, kuriuos darbininkas išleidžia savo pragyvenimo reikmenims apmokėti, iš pradžių egzistuoja kaip piniginė kintamojo kapitalo forma, ir dėl to kapitalistas iš pradžių juos meta į cirkuliaciją kaip darbo jėgos pirkimo priemonę arba jos apmokėjimo priemonę. Be to, kapitalistas meta į cirkuliaciją pinigus, kurie pradžioje jam buvo jo pastoviojo — pagrindinio ir apyvartinio — kapitalo piniginė forma; jis juos kaip pirkimo arba mokėjimo priemonę sunaudoja darbo priemonėms ir gamybinėms medžiagoms. O be šito kapitalistas jau nėra cirkuliacijoje esančios pinigų masės išieities taškas. Bet iš viso tėra tik du išieities taškai: kapitalistas ir darbininkas. Tretieji visų kategorijų asmenys arba turi gauti pinigus iš šių dviejų klasių už kokius nors patarnavimus, arba, jeigu jie gauna pinigus neatlikdami jokių patarnavimų, jie yra bendrasavininkiai pridedamosios vertės, turinčios rentos, palūkanų ir t. t. formą. Ta aplinkybė, kad ne visa pridedamoji vertė pasilieka pramoninio kapitalisto kišenėje ir kad jis turi ją pasidalyti su

kitais asmenimis, neturi nieko bendro su nagrinėjamoju klausimu. Klausimas yra tas, kokių būdu jis paverčia pinigais savo pridėdamąją vertę, o ne tas, kaip vėliau pasiskirsto už ją gauti pinigai. Vadinasi, mūsų atveju mes kapitalistą vis dar tebeturime laikyti vieninteliu pridėdamosios vertės savininku. Kai dėl darbininko, tai jau pasakyta, kad jis tėra tik antrinis išėities taškas, o kapitalistas yra pirminis išėities taškas tų pinigų, kuriuos darbininkas meta į cirkuliaciją. Pinigai, iš pradžių avansuoti kaip kintamasis kapitalas, jau atlieka savo antrąją cirkuliaciją, kai darbininkas juos išleidžia pragyvenimo reikmenims apmokėti.

Taigi, kapitalistų klasė pasilieka vienintelis pinigų cirkuliacijos išėities taškas. Jei gamybos priemonėms apmokėti jai reikia 400 sv. st. ir darbo jėgai apmokėti — 100 sv. st., tai ji meta į cirkuliaciją 500 sv. st. Bet produkte glūdinti pridėdamoji vertė, esant 100% pridėdamosios vertės normai, yra lygi 100 sv. st. vertei. Tad kokių būdu kapitalistų klasė gali nuolat išimti iš cirkuliacijos 600 sv. st., jeigu ji nuolat meta į ją tik 500 sv. st.? Iš nieko nebus nieko. Visa kapitalistų klasė negali išimti iš cirkuliacijos nieko tokio, kas anksčiau nebuvo į ją mesta.

Cia mes paliekame nuošalyje tą aplinkybę, kad 400 sv. st. pinigų sumos, esant dešimteriopai apyvartai, gal būt, užtenka 4 000 sv. st. vertės gamybos priemonių ir 1 000 sv. st. vertės darbo cirkuliacijai, o likusių 100 sv. st. lygiai taip pat užtenka 1 000 sv. st. pridėdamosios vertės cirkuliacijai. Šis pinigų sumos santykis su prekės verte, kurią ji verčia cirkuliuoti, dalyko nėra kiek nekeičia. Problema pasilieka ta pati. Jei ta pati moneta necirkuliuotų keletą kartų, tai tektų mesti į cirkuliaciją 5 000 sv. st. kaip kapitalą ir 1 000 sv. st. būtų reikalingi pridėdamajai vertei paversti pinigais. Kyla klausimas, iš kur atsiranda šie pastarieji pinigai, ar tai būtų 1 000 ar 100 sv. st.? Šiaip ar taip, jie yra perteklius palyginti su piniginiu kapitalu, kuris buvo mestas į cirkuliaciją.

Iš tikrųjų, kad ir kaip paradoksalu iš pirmo žvilgsnio tai atrodytų, kapitalistų klasė pati meta į cirkuliaciją tuos pinigus, kurie panaudojami prekėse esančiai pridėdamajai vertei realizuoti. Tačiau nota bene [įsidėmėtina]: ji meta juos į cirkuliaciją ne kaip avansuotus pinigus, vadinasi, ne kaip kapitalą. Ji juos išleidžia kaip pirkimo priemonę savo individualiniam vartojimui. Vadinasi, kapitalistų klasė šių pinigų neavansuoja, nors ji yra jų cirkuliacijos išėities taškas.

Paimkime atskirą kapitalistą, kuris ką tik yra pradėjęs savo gamybą, pvz., žemės nuomininką. Tarkime, kad pirmaisiais metais jis avansuoja 5 000 sv. st. piniginių kapitalą gamybos priemonėms (4 000 sv. st.) ir darbo jėgai (1 000 sv. st.) apmokėti. Tarkime, kad pridėdamosios vertės norma yra 100%, jo pasisavinama pridėdamoji vertė = 1 000 sv. st. Anksčiau nurodyti 5 000 sv. st.

apima visus pinigus, kuriuos jis avansuoja kaip piniginių kapitalą. Tačiau žmogus turi gyventi, o iki metų pabaigos jis negaus jokių pinigų. Jo vartojimas sudaro 1 000 sv. st. Tuos pinigus jis turi turėti. Nors jis sako, kad šiuos 1 000 sv. st. turi avansuoti pirmaisiais metais, bet tas avansavimas — kuris čia turi tik subjektyvią reikšmę — tereiškia tai, kad per pirmuosius metus jis savo individualinį vartojimą turi padengti iš savo kišenės, o ne iš neapmokamos savo darbininkų gamybos. Jis šių pinigų kaip kapitalo neavansuoja. Jis juos išleidžia, juos sumoka kaip ekvivalentą už tuos pragyvenimo reikmenis, kuriuos jis vartoja. Šią vertę jis išleidžia pinigų pavidalu, meta į cirkuliaciją ir išima iš jos prekių verčių pavidalu. Šias prekių vertes jis suvartojo. Vadinasi, išnyko bet koks jo santykis su jų verte. Pinigai, kuriuos jis už ją sumokėjo, dabar egzistuoja kaip cirkuliuojančių pinigų elementas. Bet šių pinigų vertę jis iš cirkuliacijos išėmė produktų pavidalu, o kartu su produktais, kuriuose vertė egzistavo, taip pat yra sunaikinta ir jų vertė. Ji visa pasibaigė. Bet štai metų pabaigoje jis meta į cirkuliaciją 6 000 sv. st. prekių vertę ir ją parduoda. Tuo būdu jam sugrįžta: 1) jo avansuotas 5 000 sv. st. piniginis kapitalas; 2) pinigais paversta 1 000 sv. st. pridedamoji vertė. Jis avansavo 5 000 sv. st. kaip kapitalą, metė juos į cirkuliaciją, o dabar išima iš cirkuliacijos 6 000 sv. st.: 5 000 sv. st. padengti kapitalui ir 1 000 sv. st. pridedamosios vertės. Pastarieji 1 000 sv. st. pavirto pinigais su pagalba tų pinigų, kuriuos jis pats metė į cirkuliaciją ne kaip kapitalistas, bet kaip vartotojas, kuriuos jis ne avansavo, bet išleido. Dabar jie sugrįžta jam atgal kaip jo pagamintos pridedamosios vertės piniginių forma. Ir nuo to laiko tokia operacija kartojasi kiekvienais metais. Bet, pradėdant nuo antrųjų metų, šie 1 000 sv. st., kuriuos jis išleidžia individualiniam vartojimui, jau visuomet yra jo pagamintos pridedamosios vertės pakeistinė forma, jos piniginių forma. Jis kasmet juos išleidžia, ir jie taip pat kasmet sugrįžta jam atgal.

Jeigu jo kapitalas per metus atliktų daugiau apyvartų, tai dalykas nėra kiek nepasikeistų, bet, žinoma, pasikeistų laiko ilgumas, dėl to ir dydis tos sumos, kurią kapitalistas, be jo avansuoto piniginių kapitalo, turėtų mesti į cirkuliaciją savo individualiniam vartojimui.

Šiuos pinigus kapitalistas meta į cirkuliaciją ne kaip kapitalą. Bet tam jis ir yra kapitalistas, kad galėtų iki sugrįžtant pridedamai vertei gyventi iš tų lėšų, kurias jis turi.

Siuo atveju buvo laikomasi prielaidos, kad pinigų suma, kurią kapitalistas iki pirmo savo kapitalo sugrįžimo meta į cirkuliaciją savo individualiniam vartojimui padengti, kaip tik yra lygi jo pagamintai ir dėl to pinigais paverčiamai pridedamai vertei. Aišku, kad atskiro kapitalisto atžvilgiu tokia prielaida yra savavališka. Bet ji turi būti teisinga visos kapitalistų klasės atžvilgiu, jei mes

tariame esant paprastąją reprodukciją. Ji teišreiškia tai, ką jau numato ši prielaida: būtent, kad visa prididamoji vertė, bet tikta prididamoji vertė, yra suvartojama negamybiškai; vadinasi, nė mažiausia pirminio kapitalo dalis nėra suvartojama negamybiškai.

Aukščiau buvo laikomasi prielaidos, kad visos tauriųjų metalų gamybos (=500 sv. st.) teužtenka tik pinigų nusidėvėjimui padengti.

Aukšą gaminantieji kapitalistai visą savo produktą gauna aukso, tiek tas jo dalis, kurios padengia pastovųjį ir kintamąjį kapitalą, tiek ir tą dalį, kuri susideda iš prididamosios vertės. Vadinasi, dalis visuomeninės prididamosios vertės susideda iš aukso, o ne iš tokio produkto, kuris tik cirkuliacijos procese pavirsta aukso. Ji iš pat pradžių susideda iš aukso ir yra metama į cirkuliaciją, siekiant išimti iš jos produktus. Tas pat šiuo atveju liečia ir darbo užmokesį, kintamąjį kapitalą, ir avansuoto pastoviojo kapitalo padengimą. Vadinasi, jei viena kapitalistų klasės dalis meta į cirkuliaciją prekių vertę, didesnę (prididamąją vertę) už jų avansuotą piniginį kapitalą, tai kita kapitalistų dalis meta į cirkuliaciją piniginę vertę, didesnę (didesnę prididamąją vertę) už prekių vertę, kurią jie aukso gaminti nuolat išima iš cirkuliacijos. Jei viena kapitalistų dalis nuolat išpumpuoja iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu ji paleidžia į cirkuliaciją, tai kita kapitalistų dalis,— ta, kuri gamina aukso,— nuolat pripumpuoja į cirkuliaciją daugiau pinigų, negu išima iš jos gamybos priemonių pavidalu.

Nors šio produkto — 500 sv. st. vertės aukso — dalis yra aukso verslovininkų prididamoji vertė, tačiau visa suma tėra skirta tik padengti pinigams, reikalingiems prekių cirkuliacijai; ir tokiu atveju neturi reikšmės, kiek iš šitos sumos tenka prekėse esančiai prididamajai vertei paversti pinigais ir kiek kitoms vertės sudėtinėms dalims paversti pinigais.

Dalykas nė kiek nesikeičia, jeigu aukso gamybą iš vienos šalies perkelsime į kitas šalis. Dalis visuomeninės darbo jėgos ir visuomeninių gamybos priemonių šalyje *A* yra paversta į produktą, pvz., į 500 sv. st. vertės drobę, kuri išvežama į šalį *B*, norint ten pirkti aukso. Tokiu būdu šalyje *A* panaudotas gamybinis kapitalas lygiai taip pat nemeta į šalies *A* rinką prekių,— skirtingai nuo pinigų,— kaip ir tuo atveju, jeigu jis tiesiog būtų panaudotas aukso gaminti. Šis šalies *A* produktas yra 500 sv. st. aukso ir tik kaip pinigai stoja į šalies *A* cirkuliaciją. Visuomeninės prididamosios vertės dalis, esanti šiame produkte, betarpiškai egzistuoja pinigų pavidalu ir šaliai *A* niekad neegzistuoja kitaip, kaip pinigų forma. Nors kapitalistams, gaminantiems aukso, tik dalis produkto tėra prididamoji vertė, o kita dalis padengia kapitalą, bet klausimą, koks šio aukso kiekis, paliekant nuošalyje apyvartinį pastovųjį kapitalą, padengia kintamąjį kapitalą ir koks kiekis yra prididamoji vertė,— ši klausimą nulemia vien tik tas santykis,

kuris susidaro tarp darbo užmokesčio bei pridėdamosios vertės ir cirkuliuojančių prekių vertės. Dalis, sudaranti pridėdamąją vertę, pasiskirsto tarp įvairių kapitalistų klasės narių. Nors šią vertės dalį jie nuolat išleidžia individualiniam vartojimui ir vėl ją gauna parduodami naują produktą, — kaip tik šis pirkimas bei pardavimas ir sukelia cirkuliavimą tarp jų tų pinigų, kurie reikalingi pridėdamajai vertei paversti pinigais, — vis dėlto tam tikra visuomeninės pridėdamosios vertės dalis, nors ir kintančiais kiekiais, turi pinigų formą, tam tikrą laiką pasilikdama kapitalistų kišenėje, lygiai taip pat, kaip darbo užmokesčio dalis, bent keletą savaitės dienų, pinigų forma pasilieka darbininkų kišenėse. Ir šios dalies nepriboja ta produkto — aukso — dalis, kuri iš pradžių sudarė auksą gaminančių kapitalistų pridėdamąją vertę; kaip sakytą, ją apriboja ta proporcija, kuria anksčiau nurodytas 500 sv. st. produktas aplamai pasiskirsto tarp kapitalistų ir darbininkų ir kuria cirkuliacijai skirtų prekių atsarga susideda iš pridėdamosios vertės ir iš kitų vertės sudėtinių dalių.

Tuo tarpu pridėdamosios vertės dalis, egzistuojanti ne kitų prekių pavidalu, bet pinigų pavidalu šalia šių kitų prekių, tik tiek tesusideda iš dalies kasmet pagaminamo aukso, kiek dalis metinės aukso gamybos cirkuliuoja pridėdamajai vertei realizuoti. Kita pinigų dalis, kuri kintančiomis dalimis nuolat yra kapitalistų klasės rankose kaip piniginė jų pridėdamosios vertės forma, nėra kasmet pagaminamo aukso elementas, bet yra dalis pinigų masės, kuri anksčiau buvo sukaupta šalyje.

Laikantis mūsų prielaidos, metinės 500 sv. st. aukso gamybos kaip tik teuztenka kasmetiniam pinigų nusidėvėjimui padengti. Todėl, jei turėsime galvoje tik šiuos 500 sv. st. ir paliksime nuošalyje tą kasmet pagaminamos prekių masės dalį, kurios cirkuliacijai panaudojami anksčiau sukaupti pinigai, tai prekine forma pagaminta pridėdamoji vertė jau dėl to randa cirkuliacijoje pinigus, kurie reikalingi jai pavirsti pinigais, kad kitoje pusėje pridėdamoji vertė kasmet yra pagaminama aukso forma. Tas pat liečia ir kitas 500 sv. st. produkto — aukso — dalis, kurios padengia avansuotąjį piniginių kapitalą.

Dabar mes turime padaryti dvi pastabas.

Iš to, kas buvo išdėstyta, išeina, pirma: pridėdamoji vertė, kapitalistų išleidžiama pinigų pavidalu, lygiai kaip ir kintamasis bei kitas gamybinis kapitalas, jų avansuojamas pinigų pavidalu, iš tikrųjų yra darbininkų, būtent aukso pramonėje dirbančių darbininkų produktas. Jie naujai pagamina tiek tą produkto — aukso — dalį, kuri jiems yra «avansuojama» kaip darbo užmokestis, tiek ir tą produkto — aukso — dalį, kurioje betarpiškai yra auksą gaminančių kapitalistų pridėdamoji vertė. Pagaliau, kai dėl tos produkto — aukso — dalies, kuri padengia tik pastoviojo kapitalo vertę, avansuotą auksui gaminti, tai ji tik dėl metinio darbininkų darbo vėl pasirodo

pinigų forma (ir aplamai produkte). Pradedant gamybą ji kapitalisto buvo atiduota pinigais, ne naujai pagamintais, bet sudariusiais dalį visuomenėje cirkuliuojančios pinigų masės. Priešingai, jeigu ji yra padengiama nauju produktu, papildomu auksu, ji yra metinis darbininko produktas. Kapitalisto vykdomas avansavimas ir čia tėra tik forma, kuri atsiranda dėl to, kad darbininkas nėra savo paties gamybos priemonių savininkas ir gamybos metu neturi kitų darbininkų pagamintų pragyvenimo reikmenų.

Antra: kai dėl tos pinigų masės, kuri egzistuoja nepriklausomai nuo šio kasmetinio 500 sv. st. padengimo ir turi iš dalies lobio formą, iš dalies cirkuliuojančių pinigų formą, tai su ja turi būti — t. y. pradžioje turėjo būti — visiškai taip pat, kaip kasmet būna su šiais 500 sv. st. Prie šio momento mes sugrįšime šio poskyrio paibaigoje. O dabar dar keletas kitų pastabų.

Nagrindėdami apyvartą mes matėme, kad, kitoms sąlygoms esant vienodoms, apyvartos periodų ilgumo pakitimas reikalauja skirtingo piniginio kapitalo kiekio gamybai tuo pačiu mastu vykdyti. Vadinasi, pinigų cirkuliacija turi būti pakankamai lanksti, kad ji galėtų prisitaikyti prie šio apyvartos periodų ilgėjimo ir trumpėjimo kaitaliojimosi.

Toliau, jei laikysimės prielaidos, kad aplamai sąlygos yra vienodos — nekinta darbo dienos ilgumas, intensyvumas ir našumas, — *kinta tik naujai pagamintos vertės pasiskirstymas* tarp darbo užmokesčio ir pridamosios vertės, ir dėl to arba pirmasis pakyla, o antroji sumažėja, arba atvirkščiai, tai ši aplinkybė nepadarys jokios įtakos cirkuliuojančių pinigų masei. Toks pasikeitimas gali įvykti visiškai nepadidėjant arba nesumažėjant cirkuliacijoje esančių pinigų masei. Būtent: išnagrinėkime tą atvejį, kai įvyksta bendras darbo užmokesčio pakilimas ir dėl to — esant sąlygoms, kurios aukščiau buvo spėjamos — įvyksta bendras pridamosios vertės normos sumažėjimas, be to, taip pat pagal prielaidą, nė kiek nepasikeičia cirkuliuojančios prekių masės vertė. Žinoma, šiuo atveju padidėja piniginis kapitalas, kuris turi būti avansuotas kaip kintamasis kapitalas, vadinasi, padidėja ir ta pinigų masė, kuri panaudojama tokiai funkcijai. Bet kaip tik tiek, kiek padidėja kintamojo kapitalo funkcijai reikalingų pinigų masė, kaip tik tiek sumažėja pridamoji vertė, vadinasi, ir pinigų masė, reikalinga jai realizuoti. Sumai pinigų, kurie yra reikalingi prekių vertei realizuoti, tai taip pat nedaro jokios įtakos, kaip ir pačiai šiai prekių vertei. Prekės gamybos kaštai atskiram kapitalistui pakyla, bet visuomeninė prekės gamybos kaina lieka nepasikeitusi. Tokiu atveju, paliekant nuošalyje pastoviąją vertės dalį, pakinta tik tas santykis, kuriuo prekių gamybos kaina pasiskirsto į darbo užmokesčių ir pelną.

Bet, gali mums pasakyti, didesnės kintamojo piniginio kapitalo sąnaudos (žinoma, čia laikomasi prielaidos, kad pinigų vertė nepasikeičia) reiškia didesnio piniginių lėšų kiekio buvimą darbininkų rankose. Šito rezultatas bus darbininkų reiškiamos prekių paklausos padidėjimas. Tolesnis rezultatas bus prekių kainų pakilimas.— Arba gali pasakyti: jei pakyla darbo užmokestis, tai kapitalistai pakelia savo prekių kainas. Abiem atvejais bendras darbo užmokesčio pakilimas sukelia prekių kainų pakilimą. Dėl to prekių cirkuliacijai bus reikalinga didesnė pinigų masė, nepriklausomai nuo to, kuriuo būdu būtų aiškinamas kainų pakilimas.

Atsakymas į pirmąjį samprotavimą: dėl darbo užmokesčio pakilimo kaip tik padidėja darbininkų paklausa būtiniesiems pragyvenimo reikmenims. Žymiai mažiau padidės jų paklausa prabangos dalykams arba atsiras paklausa tokiems gaminiams, kurie anksčiau neįeidavo į jų vartojimo sferą. Staiga ir stambesniu mastu pakilusi būtinųjų pragyvenimo reikmenų paklausa neabejotinai tuojau pakels jų kainą. Rezultatas bus tas, kad didesnė visuomeninio kapitalo dalis bus sunaudojama būtiniesiems pragyvenimo reikmenims gaminti, o mažesnė dalis — prabangos dalykams gaminti, nes pastarųjų kainos kris sumažėjus pridedamajai vertei ir dėl to sumažėjus kapitalistų paklausai prabangos dalykams. Priešingai, kiek patys darbininkai perka prabangos dalykus, jų darbo užmokesčio pakilimas — tokiu mastu — nesukels būtinųjų pragyvenimo reikmenų kainų pakilimo, o tepakeis prabangos dalykų pirkėjų sudėtį. Daugiau prabangos dalykų, negu lig šiol, dabar teks darbininkų vartojimui ir santykinai mažiau — kapitalistų vartojimui. Voilà tout. [Štai ir viskas.] Po kai kurių svyravimų cirkuliacijoje pasirodo tokios pat vertės prekių masė, kaip ir anksčiau. — Kai dėl trumpalaikių svyravimų, tai jų rezultatas tebus tas, kad laisvas piniginis kapitalas, kurį lig šiol buvo siekiama panaudoti spekuliacinėse biržos operacijose arba užsienyje, dabar stos į cirkuliaciją šalies viduje.

Atsakymas į antrąjį samprotavimą: jei kapitalistiniai gamintojai pajęgtų savo nuožiūra kelti savo prekių kainas, tai jie galėtų tai daryti ir darytų net ir nekylant darbo užmokesčiui. Darbo užmokestis niekad nekiltų krintant prekių kainoms. Kapitalistų klasė niekad nesipriešintų tredjunionams, jeigu ji nuolat ir bet kuriomis sąlygomis galėtų daryti tai, ką ji iš tikrųjų dabar daro kaip išimtį tam tikromis, specialiomis, taip sakant, vietinėmis sąlygomis: būtent, jeigu ji kiekvieną darbo užmokesčio pakilimą galėtų panaudoti tam, kad žymiai labiau pakeltų prekių kainas, vadinasi, kad įsidėtų į kišenę didesnį pelną.

Teigti, kad kapitalistai gali kelti prabangos dalykų kainas, nes paklausa jiems mažėja (sumažėjus paklausai, reiškiamai kapitalistų, kurių pirkimo priemonės yra sumažėjusios), būtų visiškai originalus paklausos ir pasiūlos dėsnio pritaikymas. Jei neįvyksta pa-

prastas šių dalykų pirkėjų pasikeitimas ir darbininkai nepakeičia kapitalistų,— o jei toks pasikeitimas įvyksta, tai darbininkų reikiama paklausa nesukelia būtinųjų pragyvenimo reikmenų kainų pakilimo, nes darbininkai negali būtiniesiems pragyvenimo reikmenims išleisti tos papildomo uždarbio dalies, kurią jie išleidžia prabangos dalykams,— tai prabangos dalykų kainos krinta dėl paklausos sumažėjimo. Todėl kapitalas išimamas iš prabangos dalykų gamybos, kol jų pasiūla sumažės ligi tokio dydžio, kuris atitinka pasikeitusį jų vaidmenį visuomeniniame gamybos procese. Taip sumažėjus gamybai, jų kainos, vertei nepasikeitus, vėl pakyla ligi savo normalaus lygio. Kol vyksta toks mažėjimas arba toks išsilyginimo procesas, tol pragyvenimo reikmenų gamyba, kylant jų kainoms, nuolat pritrauks tiek papildomo kapitalo, kiek jo bus atitraukta iš kitos gamybos šakos. Tai truks tol, kol paklausa bus visiškai patenkinta. Tada vėl susidaro pusiausvyra, ir visas procesas pasibaigia tuo, kad visuomeninis kapitalas, vadinasi, ir piniginis kapitalas, pasikeitusia proporcija pasiskirsto tarp būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybos ir prabangos dalykų gamybos.

Visas prieštaravimas yra kapitalistų ir jų sikofantų-ekonomistų tuščias šūvis.

Tokiam tuščiam šūviui pagrindą duoda trejopos rūšies faktai:

1) Bendras pinigų cirkuliacijos dėsnis yra toks, kad jei cirkuliuojančių prekių kainų suma pakyla,— vis tiek, ar toks kainų sumos padidėjimas įvyksta ankstesnei ar padidėjusiai prekių masei,— tai, kitoms sąlygoms esant vienodoms, padidėja cirkuliuojančių pinigų masė. Ir štai, pasekmė painiojama su priežastimi. Darbo užmokestis didėja kylant būtinųjų pragyvenimo reikmenų kainoms (nors ir retai ir tik išimtiniais atvejais jis didėja proporcingai kainų kilimui). Jo didėjimas yra prekių kainų kilimo pasekmė, o ne priežastis.

2) Esant daliniam arba vietiniam darbo užmokesčio pakilimui — t. y. jam pakilus tik atskirose gamybos šakose — gali dėl to įvykti vietinis šių šakų produktų kainų pakilimas. Tačiau net tai priklauso nuo daugelio aplinkybių. Pavyzdžiui, nuo to, kad darbo užmokestis čia nebuvo nepaprastai sumažintas ir dėl to pelno norma nebuvo nepaprastai aukšta, tad, kainoms kylant, rinka šioms prekėms nesusiaurėja (vadinasi, jų kainų pakilimui nereikia, kad prieš tai sumažėtų jų pasiūla) ir t. t.

3) Esant bendram darbo užmokesčio pakilimui, pagamintų prekių kaina pakyla tose pramonės šakose, kur vyrauja kintamasis kapitalas, bet užtat krinta tose, kur vyrauja pastovusis arba pagrindinis kapitalas.

Nagrinėjant paprastąją prekinę cirkuliaciją (I knyga, III skirsnis, 2 poskyris), pasirodė, kad nors kiekvieno tam tikro prekių kiekio cirkuliacijos procese piniginė forma tėra tik trumpalaikė,

tačiau pinigai, kurie prekės metamorfozės metu išeina iš vieno žmogaus rankų, būtinai pereina į kito žmogaus rankas; vadinasi, prekės pirmiausia ne tik visomis kryptimis yra mainomos arba pakeičia viena kitą, bet šiam pakeitimui taip pat tarpininkauja ir ji lydi visapusiškas pinigų nusėdimas. «Dėl to, kad viena prekė pakeičia kitą, prie trečio asmens rankų prilimpa pinigine prekė. Cirkuliacija tolydžio prakaituoja pinigais» [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 106 psl.]. Kapitalistinės prekinės gamybos pagrindų visiškai identišką faktą reiškiasi tuo, kad dalis kapitalo nuolat egzistuoja piniginiu kapitalo forma, o dalis pridėtosios vertės lygiai taip pat pinigine forma nuolat yra jos savininkų rankose.

Paliekant tai nuošalyje, *pinigų apytaka*, t. y. pinigų *sugrįžimas* į savo išeities tašką,— kiek tai sudaro kapitalo apyvartos momentą,— yra visiškai skirtingas nuo *pinigų cirkuliacijos*, net jai priešingas reiškinys³³, kuris išreiškia nuolatinį jų *tolimą* nuo išeities taško daug kartų jiems pereinant iš rankų į rankas (I knyga, III skirsnis). Tačiau greitesnė apyvarta eo ipso [tuo pačiu] apima greitesnę cirkuliaciją.

Pirmiausia dėl kintamojo kapitalo: jei, pvz., 500 sv. st. piniginis kapitalas kintamojo kapitalo forma padaro dešimt apyvartų per metus, tai aišku, kad ši cirkuliuojančios pinigų masės dalis verčia cirkuliuoti dešimt kartų didesnę vertės sumą = 5 000 sv. st. Ji dešimt kartų per metus cirkuliuoja tarp kapitalisto ir darbininko. Per metus darbininkas dešimt kartų apmokamas ir pats moka ta pačia cirkuliuojančios pinigų masės dalimi. Jeigu, esant vienodam gamybos mastui, šis kintamasis kapitalas padarytų tik vieną apyvartą per metus, tai įvyktų tik vienkartinė 5 000 sv. st. cirkuliacija.

Toliau, tarkime, kad pastovioji apyvartinio kapitalo dalis = = 1 000 sv. st. Jei kapitalas padaro dešimt apyvartų, tai kapitalistas savo prekę, vadinasi, ir pastoviąją apyvartinę jos vertės dalį, parduoda dešimt kartų per metus. Ta pati cirkuliuojančios pi-

³³ Nors fiziokratai dar painioja abu šiuos reiškinius, vis dėlto jie pirmieji pažymėjo pinigų sugrįžimą į savo išeities tašką kaip esminę kapitalo cirkuliacijos formą, kaip reprodukcijai tarpininkaujančios cirkuliacijos formą. «Pažvelkite į «Tableau économique» [«Ekonominė lentelė»] ir jūs pamatysite, kad gamybinė klasė tiekia pinigus, už kuriuos kitos klasės perka iš jos produktus ir kuriuos jos jai grąžina, kitais metais atvykdamos atlikti pas ją tų pačių pirkimų... Vadinasi, jūs čia nepamatysite kitokios apytakos, kaip tik tą, kurią sukuria su reprodukcija susijusios sąnaudos ir su sąnaudomis susijusi reprodukcija; šią apytaką išeina ir cirkuliacija pinigų, kurie yra sąnaudų ir reprodukcijos matas» (*Quesnay*: «Problèmes économiques», Daire, «Physiocrates», I, 208, 209 psl.). «Šis nuolatinis kapitalo avansavimas ir sugrįžimas sudaro tai, ką reikia pavadinti pinigų cirkuliacija, tą naudingą ir vaisingą jų cirkuliaciją, kuri gaivina visas visuomenės darbo rūšis, palaiko judėjimą ir gyvybę politiniame kūne ir kuri labai pagrįstai lyginama su kraujo apytaka gyvūno organizme» (*Turgot*: «Réflexions etc.», Oeuvres, Daire leid., I, 45 psl.).

nigų masės dalis (= 1 000 sv. st.) dešimt kartų per metus pereina iš savo savininkų rankų į kapitalisto rankas. Dešimt kartų įvyksta šių pinigų persikėlimas iš vienu rankų į kitas. Antra, kapitalistas dešimt kartų per metus perka gamybos priemones; tai vėl sudaro dešimt pinigų cirkuliacijos aktų, dešimt jų persikėlimų iš vienu rankų į kitas. Panaudodamas 1 000 sv. st. pinigų sumą, pramoninis kapitalistas parduoda prekių už 10 000 sv. st. ir paskui perka prekių už 10 000 sv. st. Vykstant dvidešimteriopei 1 000 sv. st. pinigų cirkuliacijai cirkuliuoja 20 000 sv. st. prekių atsarga.

Pagaliau, esant greitesnei apyvartai, greičiau cirkuliuoja ir toji pinigų dalis, kuri realizuoja pridėjamąją vertę.

Bet atvirksčiai: greitesnė pinigų cirkuliacija nebūtinai numato greitesnę kapitalo apyvartą, vadinasi, ir greitesnę pinigų apyvartą, t. y. nebūtinai numato reprodukcijos proceso sutrumpėjimą ir greitesnį jo atnaujinimą.

Greitesnė pinigų cirkuliacija įvyksta kiekvieną kartą, kai panaudojant tą patį pinigų kiekį sudaromas didesnis skaičius santorių. Tai gali vykti ir esant vienodiems kapitalo reprodukcijos periodams, pasikeitus pinigų cirkuliacijos technikai. Toliau, gali didėti skaičius santorių, kuriuose pinigų cirkuliacija nėra tikrųjų prekių mainų išraiška (diferenciniai santoriai biržoje ir t. t.). Antra vertus, pinigų cirkuliacija ir visai gali būti nereikalinga. Pavyzdžiui, ten, kur ūkininkas pats yra žemvaldys, nėra cirkuliacijos tarp nuomininko ir žemvaldžio; kur pramoninis kapitalistas pats yra kapitalo savininkas, ten nėra cirkuliacijos tarp jo ir skolinio.

Kai dėl piniginio lobio pradinio sudarymo šalyje ir nedau-gelio žmonių jo pasisavinimo, tai čia nėra reikalo tai plačiau nagrinėti.

Kapitalistinis gamybos būdas — kurio pagrindas yra samdomasis darbas, darbininko apmokėjimas pinigais ir aplamai natūrinių mokėjimų pakeitimas piniginiiais, — tegali platesniu mastu ir giliau išsivystyti tik ten, kur šalyje yra pinigų masė, pakankama cirkuliacijai ir cirkuliacijos sąlygojamam lobių (atsarginio fondo ir kt.) sudarymui. Tokia yra istorinė prielaida, nors dalyko nereikia suprasti taip, tarytum iš pradžių būtų sudaromas pakankamas lobių kiekis, o paskui prasidėtų kapitalistinė gamyba. Ji vystosi kartu su jai reikalingų sąlygų vystymusi, o viena iš tokių sąlygų yra pakankama tauriųjų metalų pasiūla. Todėl padidėjęs tauriųjų metalų įvežimas, pradėdant nuo XVI šimtmečio, yra esminis kapitalistinės gamybos vystymosi istorijos momentas. Bet kadangi čia kalbama apie tai, kad, esant kapitalistiniam gamybos būdai, ir toliau reikia įvežti piniginę medžiagą, tai, iš vienos pusės, pridėdamosi vertė metama į cirkuliaciją produkto pavidalu, be pinigų,

reikalingų jam paversti pinigais, o iš antros pusės, pridedamoji vertė metama į cirkuliaciją aukso pavidalu, prieš tai produkto nepavertus pinigais.

Papildomos prekės, kurios turi pavirsti pinigais, randa reikalingas pinigų sumas, nes kitoje pusėje ne per mainus, bet pačios gamybos į cirkuliaciją yra metamas papildomas auksas (ir sidabras), kuris turi pavirsti prekėmis.

II. KAUPIMAS IR IŠPLESTINĖ REPRODUKCIJA

Kadangi kaupimas vyksta išplėstinės reprodukcijos forma, tai aišku, kad jis pinigų cirkuliacijos atžvilgiu nesudaro jokios naujos problemos.

Pirmiausia, kai dėl papildomo piniginio kapitalo, kuris reikalingas didėjančiam gamybiniam kapitalui funkcionuoti, tai jį tiekia toji realizuotos pridedamosios vertės dalis, kurią kapitalistai meta į cirkuliaciją kaip piniginį kapitalą, o ne kaip piniginę pajamų formą. Pinigai jau yra kapitalistų rankose. Tik jie kitaip panaudojami.

Bet, padarius papildomas sąnaudas gamybiniam kapitalui, į cirkuliaciją, kaip šio kapitalo produktas, yra metama papildoma prekių masė. Kartu su šia papildoma prekių mase į cirkuliaciją buvo mesta dalis papildomų pinigų, reikalingų jai realizuoti,— būtent tuo atveju, jei šios prekių masės vertė yra lygi ją gaminant sunaudoto gamybinio kapitalo vertei. Ši papildoma pinigų masė tiesiog avansuojama kaip papildomas piniginis kapitalas ir dėl to ji sugrįžta kapitalistui vykstant jo kapitalo apyvartai. Čia iškyla tas pats klausimas, kaip ir anksčiau. Iš kur atsiranda papildomų pinigų, kad būtų galima realizuoti papildomą pridedamąją vertę, kuri dabar turi prekinę formą?

Bendras atsakymas vėl yra tas pats. Cirkuliuojančios prekių masės kainų suma padidėjo ne dėl to, kad tam tikros prekių masės kainos pakilo, bet dėl to, kad cirkuliuojančių prekių masė dabar yra didesnė negu anksčiau cirkuliavusių prekių masė; be to, kainų sumažėjimas šio skirtumo neišlygina. Papildomi pinigai, kurie yra reikalingi šios didesnės, didesnę vertę turinčios prekių masės cirkuliacijai, turi būti gauti arba taupiau panaudojant cirkuliuojančią pinigų masę,— ar tai būtų pasiekama tarpusavyje padengiant mokėjimus ir t. t., ar tai būtų pasiekama priemonėmis, kurios pagreitintų tų pačių pinigų cirkuliaciją,— arba paverčiant pinigus iš lobio formos į cirkuliuojančių pinigų formą. Pastarasis momentas reiškia ne vien tai, kad piniginis kapitalas, kuris buvo nenaudojamas, pradeda funkcionuoti kaip pirkimo priemonė arba mokėjimo priemonė; ne vien tai, kad piniginis kapitalas, kuris jau funkcionuoja kaip atsarginis fondas, atlikdamas savo savininkui atsarginio fondo funkciją, aktyviai cirkuliuoja visuomenei (pvz., įnešus

indėlius į bankus, kurie juos nuolat skolina), vadinasi, atlieka dviejopą funkciją, — jis reiškia ir tai, kad yra gaunama ekonomija naudojant sustingstančius atsarginius monetų fondus.

«Kad pinigai nuolat cirkuliuotų monetų pavidalu, monetos nuolat turi nusėsti pinigų pavidalu. Nuolatinį monetų cirkuliavimą sąlygoja nuolatinis jų sustojimas didesniais ar mažesniais kiekiais atsarginių monetų fondų pavidalu; šie monetų fondai visur susidaro cirkuliacijos procese ir kartu sąlygoja cirkuliaciją; jų susidarymas, pasiskirstymas, išnykimas ir atsinaujinimas nuolat seka vienas po kito; jų egzistavimas nuolat išnyksta, o jų išnykimas vyksta nuolat. Adomas Smitas šį nuolatinį monetų vartimą pinigais ir pinigų vartimą monetomis išreiškė taip, kad kiekvienas prekių savininkas šalia tos specialios prekės, kurią jis parduoda, visada turi turėti atsargoje tam tikrą sumą visuotinės prekės, kuria jis perka. Mes matėme, kad cirkuliacijoje $Pr-P-Pr$ antrasis narys, $P-Pr$, nuolat susiskaido į eilę pirkimų, kurie įvyksta ne iš karto, bet vienas po kito laiko atžvilgiu, tad viena P dalis cirkuliuoja kaip moneta, o kita dalis guli kaip pinigai. Pinigai čia iš tikrųjų tėra monetos, kurių funkcionavimas laikinai yra sustabdytas, ir cirkuliacijoje esančios monetų masės atskiros sudėtinės dalys pakaitomis visada pasirodo čia viena, čia kita forma. Vadinasi, šis pirmasis cirkuliacijos priemonės pavirtimas pinigais tėra techninis pačios pinigų cirkuliacijos momentas» (Karl Marx: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie», 1859, 105, 106 psl. [Plg. K. Маркс: «К критике политической экономии». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, XII t., I d., 1935, 110—111 psl.] «Moneta», priešingai pinigams, čia naudojama žymėti pinigams, kurie funkcionuoja kaip paprasta cirkuliacijos priemonė, priešingai kitoms jų funkcijoms).

Jei visų šių priemonių neužtenka, tai turi vykti papildoma aukso gamyba, arba — kas yra tas pat — dalis papildomo produkto yra tiesiogiai ar netiesiogiai išmainoma į auksą, į tauriuosius metalus gaminančių šalių produktą.

Visa suma darbo jėgos ir visuomeninių gamybos priemonių, kurios yra sunaudojamos kasmetinei aukso ir sidabro kaip cirkuliacijos priemonių gamybai, sudaro stambią kapitalistinio ir aplamai kiekvieno prekių gamyba besiremiančio gamybos būdo faux frais [negamybinių, tačiau būtinų kaštų] dalį. Ši gamyba atitraukia nuo visuomeninio panaudojimo atitinkamą galimų, papildomų gamybos priemonių ir vartojimo reikmenų, t. y. tikrojo turto, sumą. Kiek, esant nekintamam tam tikram gamybos mastui arba esant tam tikram jos plėtimo laipsniui, yra mažinami šio brangaus cirkuliacijos mechanizmo kaštai, tiek dėl to pakyla visuomeninio darbo gamybinis pajėgumas. Vadinasi, jei tokią įtaką daro pagalbinės priemonės, besivystančios kartu su kredito sistema, tai jos betarpiškai didina kapitalistinį turtą arba tuo, kad didelė visuomeninės gamybos proceso ir visuomeninio darbo proceso

dalį dėl to vyksta visiškai neįsiterpiančios tikriesiems pinigams, arba tuo, kad padidėja cirkuliacijoje tikrai esančios pinigų masės sugebėjimas funkcionuoti.

Tuo išsprendžiamas ir tuščias klausimas, ar dabartinio masto kapitalistinė gamyba būtų galima be kredito sistemos (dargi nagrinėjant tik *šiuo* požiūriu), t. y. esant vien metalinei cirkuliacijai. Aišku, kad ne. Priešingai, ji būtų apribota tauriųjų metalų gamybos dydžio. Antra vertus, nereikia kurti jokių mitinių pažiūrų apie kredito gamybinį pajėgumą, kiek jis teikia piniginių kapitalą arba paleidžia jį judėti. Toliau nagrinėti čia šį klausimą nėra mūsų uždavinys.

Dabar mes turime išnagrinėti tą atvejį, kai vyksta ne tikrasis kaupimas, t. y. betarpiškas gamybos masto plėtimas, bet dalis realizuotos pridėamosios vertės ilgesnį ar trumpesnį laiką kaupiama kaip atsarginis pinigų fondas, siekiant vėliau ją paversti gamybinio kapitalu.

Kad tokiu būdu kaupiami pinigai yra papildomi pinigai, — tai savaime suprantama. Jie tegali būti tik dalis perteklinio auksa, kuris atgabentas iš auksą gaminančių šalių. Kartu reikia pažymėti, kad šalyje jau nebėra to nacionalinio produkto, už kurį tas auksas yra įvežtas. Jis yra išvežtas į užsienį mainais į auksą.

Priešingai, jei laikysimės prielaidos, kad šalyje pasilieka anksčiau pinigų kiekis, tai sukauptieji ir besikaupiantieji pinigai įplaukia iš cirkuliacijos; pasikeičia tik jų funkcija. Iš cirkuliuojančių pinigų jie pavirsta į palaiptinui susidarantį, paslėptinį piniginių kapitalą.

Pinigai, kurie šiuo atveju sukaupti, yra pinigine parduotų prekių forma, būtent forma tos jų vertės dalies, kuri jų savininkams yra pridėjama vertė (čia laikomasi prielaidos, kad kredito sistema neegzistuoja). Kapitalistas, kaupiąs šiuos pinigus, pro tanto [atitinkamu mastu] parduoda nepirkdamas.

Įsivaizduojant šią aplinkybę kaip atskirą atvejį, nereikia jokių paaiškinimų. Dalis kapitalistų pasilaiko dalį pinigų, kuriuos jie yra gavę parduodami savo produktą, nepirkdami už juos rinkoje produkto. Priešingai, kita kapitalistų dalis paverčia produktu visus savo pinigus, išskyrus nuolat sugrįžtantį piniginių kapitalą, kuris yra reikalingas gamybai vykdyti. Dalis produkto, kuris, atstovaudamas pridėdamajai vertei, yra metamas į rinką, susideda iš gamybos priemonių arba iš realių kintamojo kapitalo elementų, iš būtinųjų pragyvenimo reikmenų. Vadinasi, ji tuoj pat gali būti panaudota gamybai plėsti. Juk mes visiškai nesilaikome prielaidos, kad, vienai kapitalistų daliai kaupiant piniginių kapitalą, kita dalis ištiesai suvartoja visą savo pridėjamąją vertę; mes tik laikomės prielaidos, kad vieni kaupia pinigine forma, sudaro paslėptinį piniginių kapitalą, o kiti iš tikrųjų kaupia, t. y. plečia gamybos mas-

tą, iš tikrųjų didina savo gamybinį kapitalą. Turima pinigų masė yra pakankama cirkuliacijos poreikiams, net jei pakaitomis viena kapitalistų dalis kaupia pinigus, o kita plečia gamybos mastą, ir atvirksčiai. Be to, pinigų kaupimas vienoje pusėje gali vykti be grynųjų pinigų, vien tik besikaupiant skolos reikalavimams.

Sunkumas atsiranda tada, kai mes piniginio kapitalo kaupimą tariame esant ne atskirą atvejį, bet bendrą kapitalistų klasei reiškinį. Pagal mūsų prielaidą, — esant visuotiniam ir išimtiniam kapitalistinės gamybos viešpatavimui, — išskyrus šią klasę, aplamai nėra jokių kitų klasių, kaip tik darbininkų klasė. Visa tai, ką perka darbininkų klasė, yra lygu jos darbo užmokesčio sumai, yra lygu visos kapitalistų klasės avansuoto kintamojo kapitalo sumai. Kapitalistų klasei šie pinigai sugrįžta pardavus jų produktą darbininkų klasei. Tokiu būdu jų kintamasis kapitalas vėl įgauna piniginę formą. Tarkime, kad kintamojo kapitalo suma, t. y. ne per metus avansuoto, bet iš tikrųjų panaudoto kintamojo kapitalo suma yra lygi 100 sv. st. $\times X$; čia nagrinėjamam klausimui neturi jokios reikšmės, ar daug ar maža, priklausomai nuo apyvartos greičio, reikia pinigų norint per metus avansuoti tokios vertės kintamąjį kapitalą. Šiuo 100 sv. st. $\times X$ kapitalu kapitalistų klasė perka tam tikrą kiekį darbo jėgos, arba išmoka darbo užmokestį tam tikram darbininkų skaičiui — pirmasis santoris. Darbininkai už tą pačią sumą perka iš kapitalistų tam tikrą prekių kiekį, ir 100 sv. st. $\times X$ suma sugrįžta į kapitalistų rankas — antrasis santoris. Ir tai nuolat pasikartoja. Vadinasi, 100 sv. st. $\times X$ suma niekad darbininkų klasei neduoda galimybės pirkti tą produkto dalį, kuri sudaro pastovųjį kapitalą, jau nekalbant apie tą dalį, kuri yra kapitalistų klasės pridedamoji vertė. Darbininkai už 100 sv. st. $\times X$ visada tegali pirkti tik tą visuomeninio produkto vertės dalį, kuri yra lygi vertės daliai, sudarančiai avansuoto kintamojo kapitalo vertę.

Palikime nuošalyje tą atvejį, kai šis visur vykstantis pinigų kaupimas neišreiškia nieko kito, kaip tik papildomai įvežto tauriojo metalo pasiskirstymą, bet kuria proporcija, tarp įvairių atskirų kapitalistų. Tad kokiu būdu gali kaupti pinigus visa kapitalistų klasė?

Visi jie turi pardavinėti dalį savo produkto, vietoj to nieko nepirkdami. Žinoma, ta aplinkybė, kad visi jie turi tam tikrą pinigų fondą, kurį jie meta į cirkuliaciją, sunaudodami jį kaip cirkuliacijos priemonę savo vartojimui, ir kad paskui kiekvienas iš jų vėl gauna atgal iš cirkuliacijos tam tikrą šio fondo dalį, — ta aplinkybė nėra niekuo paslaptinga. Bet tokiu atveju šis pinigų fondas, būtent kaip cirkuliacijos fondas, susidaro paverčiant pridėjamąją vertę pinigais ir jis anaipol nėra paslėptinis piniginis kapitalas.

Ziūrint į dalyką taip, kaip jis vyksta tikrovėje, paslėptinis piniginis kapitalas, kuris yra sukaupiamas vėliau panaudoti, susideda:

1) Iš indėlių į bankus. Jie sudaro santykinai nežymią sumą tų pinigų, kuriais iš tikrųjų disponuoja bankai. Čia piniginis kapitalas tesukaupiamas tik nominaliai. Šiuo atveju iš tikrųjų tėra sukaupiamos piniginės pretenzijos, kurios tik dėl to gali būti paverčiamos pinigais (jei tik jos kada nors paverčiamos pinigais), kad susidaro pusiausvyra tarp indėlių į banką ir pinigų pareikalavimų atgal. O pinigų pavidalu banko rankose tėra palyginti tik nedidelė suma.

2) Iš valstybinių popierių. Pastarieji aplamai yra ne kapitalas, bet tik skolinės pretenzijos į metinį nacijos produktą.

3) Iš akcijų. Jei nėra apgavystės, tai akcijos yra nuosavybės teisės titulas į bendrovei priklausantį tikrąjį kapitalą ir liudijimas gauti pridedamajai vertei, kurią kasmet duoda tas kapitalas.

Visais šiais atvejais nėra jokio pinigų kaupimo: tai, kas vienoje pusėje yra piniginio kapitalo kaupimas, kitoje pusėje yra nuolatiniškas tikras pinigų sunaudojimas. Ar pinigus sunaudoja tas asmuo, kuriam jie priklauso, ar kitas, jo skolininkas, tai dalyko nė kiek nekeičia.

Kapitalistinės gamybos pagrindu lobio sudarymas niekad nėra savitiksliis, jis yra arba cirkuliacijos sustojimo rezultatas,— tokiu atveju didesnis, negu paprastai, pinigų kiekis įgauna lobio formą,— arba apyvartos sąlygojamų sankaupų rezultatas, arba pagaliau lobs yra tik sudarymas piniginio kapitalo,— kol kas paslėptine forma,— kuris turi funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas.

Todėl jeigu, iš vienos pusės, dalis pinigų pavidalu realizuotos pridedamosios vertės išimama iš cirkuliacijos ir sukaupiama lobio pavidalu, tai tuo pačiu laiku kila pridedamosios vertės dalis nuolat paverčiama gamybiniu kapitalu. Išskyrus tą atvejį, kai tarp kapitalistų klasės pasiskirsto papildomas taurusis metalas, kaupimas pinigine forma niekad nevyksta tuo pačiu laiku visuose punktuose.

Tai metinio produkto daliai, kuri sudaro pridedamąją vertę prekinėje forma, galioja visa tai, kas galioja ir kitos metinio produkto dalies atžvilgiu. Jos cirkuliacijai reikalinga tam tikra pinigų suma. Ši pinigų suma lygiai taip pat priklauso kapitalistų klasei, kaip ir kasmet pagaminama prekių masė, kuri atstovauja pridedamajai vertei. Pradžioje ją meta į cirkuliaciją pati kapitalistų klasė. Ją tarp kapitalistų nuolat vėl paskirsto pats cirkuliacijos procesas. Kaip ir iš viso vykstant monetų cirkuliacijai, viena šios sumos dalis nuolat sustoja čia viename, čia kitame punkte, o kita dalis nepaliaujamai cirkuliuoja. Dalykas nė kiek nepasikeis, jei

toks stabdymas siekiant kaupti daromas iš dalies sąmoningai, norint sudaryti piniginį kapitalą.

Čia mes paliekame nuošalyje tuos nepaprastus cirkuliacijos atvejus, kai vienas kapitalistas užgrobia dalį kito kapitalisto pridamosios vertės ir net dalį jo kapitalo ir dėl to vyksta tiek piniginio, tiek ir gamybinio kapitalo vienpusiškas kaupimas ir centralizacija. Antai, pasisavintos pridamosios vertės dalis, kurią kapitalistas *A* kaupia kaip piniginį kapitalą, gali būti kapitalisto *B* pridamosios vertės dalis, kuri jam nesugrįžta.

T R E C I A S I S S K Y R I U S

VISO VISUOMENINIO KAPITALO
REPRODUKCIJA IR CIRKULIACIJAASTUONIOLIKTASIS SKIRSNIS³⁴

ĮVADAS

I TYRINEJIMO OBJEKTAS

Betarpiškas kapitalo gaminimo procesas yra darbo procesas ir vertės didinimo procesas, t. y. procesas, kurio rezultatas yra prekinis produktas, o pagrindinis motyvas — pridedamosios vertės gaminimas.

Kapitalo reprodukcijos procesas apima tiek šį betarpišką gamybos procesą, tiek ir abi cirkuliacijos tikrąją šio žodžio prasme proceso fazes, t. y. visą apytaką, kuri, kaip periodinis procesas,— procesas, kuris per tam tikrus laiko tarpus vis iš naujo pasikartoja,— sudaro kapitalo apyvartą.

Ar mes apytaką nagrinėsime $P...P'$ forma ar $G...G$ forma, betarpiškas gamybos procesas G visada tesudaro tik vieną šios apytakos grandį. Viena forma jis tarpininkauja cirkuliacijos procesui, kita forma cirkuliacijos procesas tarpininkauja gamybos procesui. Nuolatinį šio proceso atsinaujinimą, nuolat pasikartojantį kapitalo pasirodymą gamybinio kapitalo pavidalu abiem atvejais sąlygoja jo pasikeitimai cirkuliacijos procese. Antra vertus, nuolat atsinaujinantis gamybos procesas sąlygoja pakitimus, kuriuos kapitalas vis iš naujo patiria cirkuliacijos sferoje, pakaitomis pasirodydamas čia piniginio kapitalo forma, čia prekinio kapitalo forma.

Tačiau kiekvienas atskiras kapitalas tėra atsiskyrusi, taip saktant, individualiniu gyvenimu apdovanota viso visuomeninio kapitalo trupmeninė dalis, kaip ir kiekvienas atskiras kapitalistas tėra tik individualinis kapitalistų klasės elementas. Visuomeninio kapitalo judėjimas susideda iš jo atsiskyrusių trupmeninių dalių judėjimų visumos, iš individualinių kapitalų apyvartų visumos. Kaip

³⁴ Iš II rankraščio.

atskiros prekės metamorfozė yra grandis prekių pasaulio — prekinės cirkuliacijos — metamorfozių grandinėje, taip ir individualinio kapitalo metamorfozė, jo apyvarta, yra grandis visuomeninio kapitalo apytakoje.

Visas šis procesas apima tiek gamybinį vartojimą (betarpišką gamybos procesą) kartu su jam tarpininkaujančiais formų pasikeitimais (mainų aktais, nagrinėjant dalyką materialiniu požiūriu), tiek ir individualinį vartojimą su jam tarpininkaujančiais formų pasikeitimais, arba mainų aktais. Jis apima, iš vienos pusės, kintamojo kapitalo pavertimą darbo jėga, vadinasi, ir darbo jėgos įjungimą į kapitalistinį gamybos procesą. Čia darbininkas pasirodo kaip savo prekės, darbo jėgos, pardavėjas, o kapitalistas — kaip jos pirkėjas. Bet, iš antros pusės, prekių pardavimas kartu numato, kad darbininkų klasė jas perka, vadinasi, numato jos individualinį vartojimą. Čia darbininkų klasė pasirodo kaip prekių pirkėjas, o kapitalistai — kaip prekių pardavėjai darbininkams.

Prekinio kapitalo cirkuliacija apima ir pridedamosios vertės cirkuliaciją, vadinasi, ir tuos pirkimo ir pardavimo aktus, kurie tarpininkauja individualiniam kapitalistų vartojimui, pridedamosios vertės vartojimui.

Individualinių kapitalų apytaka jų sąryšyje su visuomeniniu kapitalu, vadinasi, apytaka, nagrinėjama kaip visuma, apima ne tik kapitalo cirkuliaciją, bet ir bendrą prekių cirkuliaciją. Pastaroji pradžioje gali susidėti tik iš dviejų sudėtinių dalių: 1) kapitalo apytakos tikrąja šio žodžio prasme ir 2) į individualinį vartojimą įeinančių prekių apytakos, t. y. prekių, kurioms darbininkas išleidžia savo darbo užmokestį, o kapitalistas — savo pridedamąją vertę (arba dalį savo pridedamosios vertės). Šiaip ar taip, kapitalo apytaka apima ir pridedamosios vertės cirkuliaciją, kadangi ji yra prekinio kapitalo dalis, taip pat ir kintamojo kapitalo pavertimą darbo jėga, darbo užmokesčio mokėjimą. Bet šios pridedamosios vertės ir darbo užmokesčio išleidimas prikti nesudaro kapitalo cirkuliacijos grandies, nors, šiaip ar taip, darbo užmokesčio išleidimas sąlygoja šią cirkuliaciją.

I knygoje buvo išanalizuotas kapitalistinis gamybos procesas ir kaip atskiras aktas ir kaip reprodukcijos procesas: pridedamosios vertės gaminimas ir paties kapitalo gaminimas. Tą formos ir medžiagos pasikeitimą, kurį kapitalas patiria cirkuliacijos sferoje, mes buvome paėmę kaip prielaidą, ties kuria mes ilgiau nesustojome. Tuo būdu mes laikėmės prielaidos, kad, iš vienos pusės, kapitalistas parduoda produktą pagal jo vertę ir kad, iš antros pusės, jis randa cirkuliacijos sferoje materialines gamybos priemones, reikalingas procesui atnaujinti arba nepertraukiamai jam tęsti. Vienintelis aktas cirkuliacijos sferoje, ties kuriuo mums teko ten sustoti, buvo darbo jėgos pirkimas bei pardavimas, kuris yra pagrindinė kapitalistinės gamybos sąlyga.

Pirmajame šios II knygos skyriuje mes išnagrinėjome įvairias formas, kurias kapitalas įgauna savo apytakoje, ir įvairias pačios šios apytakos formas. Prie darbo laiko, išnagrinėto I knygoje, dabar prisideda cirkuliacijos laikas.

Antrajame skyriuje mes nagrinėjome kapitalo apytaką kaip periodinę apytaką, t. y. kaip kapitalo apyvartą. Mes parodėme, iš vienos pusės, kaip skirtingos kapitalo sudėtinės dalys (pagrindinis ir apyvartinis kapitalas) formų apytaką išsina per skirtingus laiko tarpus ir skirtingu būdu; iš antros pusės, mes ištyrėme aplinkybes, kurios sąlygoja skirtingą darbo periodo ir cirkuliacijos periodo ilgumą. Mes parodėme, kokią įtaką apytakos periodas ir įvairus jo sudėtinių dalių santykis daro tiek paties gamybos proceso mastui, tiek ir metinei pridėamosios vertės normai. Iš tikrųjų, jei pirmajame skyriuje daugiausia buvo nagrinėjamos viena po kitos sekančios formos, kurias kapitalas savo apytakoje nuolat įgauna ir nusimeta, tai antrajame skyriuje mes išnagrinėjome, koku būdu šiame judėjime ir iš eilės vykstančioje formų kaitoje tam tikro dydžio kapitalas tuo pačiu laiku, nors ir kintančiu santykiu, pasiskirsto į skirtingas formas: į gamybinį kapitalą, piniginį kapitalą ir prekinį kapitalą, ir šios formos ne tik kaitaliojasi viena su kita, bet visos kapitalo vertės skirtingos dalys tuose skirtinguose būviuose nuolat būna viena šalia kitos ir juose funkcionuoja. Būtent, piniginis kapitalas čia pasirodė turįs tą ypatybę, kuri nebuvo iškelta I knygoje. Mes radome tam tikrus dėsnius, pagal kuriuos tam tikro kapitalo sudėtinės dalys, skirtingo didumo, priklausomai nuo apyvartos sąlygų, nuolat turi būti avansuojamos ir atnaujinamos piniginio kapitalo forma, kad tam tikro dydžio gamybinis kapitalas galėtų nuolat funkcionuoti.

Bet tiek pirmajame, tiek ir antrajame skyriuje visą laiką buvo kalbama tik apie individualinį kapitalą, apie atsiskyrusios visuomeninio kapitalo dalies judėjimą.

Tačiau individualinių kapitalų apytakos susipina tarpusavyje, viena yra kitos prielaida ir viena sąlygoja kitą, ir kaip tik šitaip susipindamos sudaro viso visuomeninio kapitalo judėjimą. Kaip vykstant paprastajai prekei cirkuliacijai visa prekės metamorfozė buvo grandis prekių pasaulio metamorfozių grandinėje, taip dabar individualinio kapitalo metamorfozė yra grandis visuomeninio kapitalo metamorfozių grandinėje. Bet jei paprastoji prekinė cirkuliacija nebūtinai turėjo apimti kapitalo cirkuliaciją, nes ji gali vykti nekapitalistinės gamybos pagrindu, tai viso visuomeninio kapitalo apytaka, kaip jau pažymėta, apima ir prekinę cirkuliaciją, vykstančią už atskiro kapitalo apytakos ribų, t. y. cirkuliaciją prekių, kurios nėra kapitalas.

Dabar mes turime išnagrinėti individualinių kapitalų kaip viso visuomeninio kapitalo sudėtinių dalių cirkuliacijos procesą (kuris kaip visuma yra reprodukcijos proceso forma), t. y. viso šio visuomeninio kapitalo cirkuliacijos procesą.

II. PINIGINIO KAPITALO VAIDMUO

{Nors tai, kas čia bus dėstoma, priklauso tik vėlesnei šio skyriaus daliai, vis dėlto mes dabar tai išnagrinėsime, būtent — piniginį kapitalą kaip viso visuomeninio kapitalo sudėtinę dalį.}

Nagrinėjant individualinio kapitalo apyvartą, iškilo dvi piniginio kapitalo pusės.

Pirma, jis sudaro tą formą, kuria kiekvienas individualinis kapitalas stoja į sceną, pradeda savo procesą kaip kapitalas. Dėl to jis pasireiškia kaip primus motor [pirmasis variklis], duodąs postūmį visam procesui.

Antra, priklausomai nuo skirtingo apyvartos periodo ilgumo ir skirtingo santykio tarp abiejų apyvartos periodo sudėtinių dalių — darbo periodo ir cirkuliacijos periodo — kinta ir santykinis dydis tos avansuotosios kapitalo vertės sudėtinės dalies, kuri nuolat turi būti avansuojama ir atnaujinama pinigine forma: kinta jos dydis palyginti su kapitalo vertės paleidžiamu veikti gamybinu kapitalu, t. y. palyginti su nuolatinio gamybos mastu. Tačiau koks bebūtų šis santykis, bet kuriomis sąlygomis tą judėjime esančios kapitalo vertės dalį, kuri nuolat gali funkcionuoti kaip gamybinis kapitalas, apriboja ta avansuotos kapitalo vertės dalis, kuri nuolat turi egzistuoti pinigine forma šalia gamybinio kapitalo. Čia kalbama tik apie normalią apyvartą, apie abstraktų vidurkį. Mes čia paliekame nuošalyje papildomą piniginį kapitalą, kuris reikalingas cirkuliacijos sutrikimams išlyginti.

Dėl pirmojo punkto. Prekinė gamyba numato prekinę cirkuliaciją, o prekinė cirkuliacija numato, kad prekė reiškiasi pinigais, numato piniginę cirkuliaciją; prekės susidvejinimas į prekę ir pinigus ir yra produkto kaip prekės reiškimosi dėsnis. Lygiai taip pat kapitalistinė prekinė gamyba — ar ją nagrinėtume visuomeniniu ar individualiniu požiūriu — numato, kad kapitalas, turįs piniginę formą, arba piniginis kapitalas, yra kiekvienos naujai atsirandančios įmonės primus motor [pirmasis variklis] ir nuolatinis jos variklis. Ypač apyvartinis kapitalas numato, kad per trumpus laiko tarpus nuolat iš naujo pasirodo piniginis kapitalas kaip variklis. Visą avansuotąją kapitalo vertę, t. y. visas kapitalo sudėtines dalis, kurias sudaro prekės: darbo jėga, darbo priemonės ir gamybinės medžiagos, nuolat vis iš naujo reikia pirkti už pinigus. Tai, kas čia sakoma apie individualinį kapitalą, liečia ir visuomeninį kapitalą, kuris funkcionuoja tik daugelio individualinių kapitalų forma. Bet, kaip jau I knygoje parodyta, iš to anaip tol neišplaukia,

kad kapitalo funkcionavimo lauko, net kapitalistiniu pagrindu besiremiančios gamybos masto *absoliučios* ribos priklausytų nuo funkcionuojančio piniginio kapitalo dydžio.

Į kapitalą įeina gamybos elementai, kurių lankstumas, tam tikrose ribose, nepriklauso nuo avansuoto piniginio kapitalo dydžio. Vienodai apmokant darbo jėgą, ją galima ekstensyviai arba intensyviai labiau išnaudoti. Jei kartu su didesniu išnaudojimu yra didinamas ir piniginis kapitalas (t. y. keliamas darbo užmokes- tis), tai jis didinamas ne proporcingai išnaudojimo didėjimui, vadinas, visai ne pro tanto [atitinkamu mastu].

Gamybiškai eksploatuojamos gamtos medžiagos, kurios nesuda- ro kapitalo vertės elemento, — žemė, jūra, rūdos, miškai ir t. t., — labiau įtempiant tą patį darbo jėgų kiekį, gali būti intensyviai arba ekstensyviai labiau eksploatuojamos, neavansuojant didesnio pini- ginio kapitalo kiekio. Tuo būdu realūs gamybinio kapitalo elemen- tai didėja, nereikalaudami papildomo piniginio kapitalo. O jeigu jo prireiks papildomoms pagalbiniams medžiagoms išgyti, tai pini- ginis kapitalas, kurio avansuojama kapitalo vertė, didinamas ne proporcingai gamybinio kapitalo veikimo išplėtimui, vadinas, vi- sai ne pro tanto [atitinkamu mastu].

Tas pačias darbo priemones, t. y. tą patį pagrindinį kapitalą, galima panaudoti efektyviau tiek ilginant jo kasdieninio vartoji- mo laiką, tiek ir didinant jo panaudojimo intensyvumą, neavansuo- jant pagrindiniam kapitalui papildomų pinigų. Tokiu atveju tik pagreitėja pagrindinio kapitalo apyvarta, bet užtat greičiau tiekia- mi ir jo reprodukcijos elementai.

Paliekant nuošalyje gamtos medžiagas, į gamybos procesą kaip daugiau ar mažiau efektyviai veikiantieji agentai gali būti įjung- tos gamtos jėgos, kurios nieko nekainuoja. Jų efektyvumo laips- nis priklauso nuo jų panaudojimo metodų ir mokslo pažangos, kurie kapitalistui nieko nekainuoja.

Tą pat galima pasakyti ir apie visuomeninį darbo jėgos kombi- navimą gamybos procese ir apie atskirų darbininkų įgytą įgudimą. Keris apskaičiuoja, kad žemvaldys niekad negauna pakankamai, nes jam apmokamas ne visas kapitalas, atitinkamai ne visas dar- bas, kuris nuo neatmenamų laikų buvo įdedamas į dirvą, siekiant suteikti jai dabartinį derlingumą. (Zinoma, apie tą derlingumą, kuris iš jos atimamas, neužsimenama.) Sutinkamai su tuo kiek- vienas atskiras darbininkas turėtų būti apmokamas pagal tą dar- bą, kurį yra sunaudojusi visa žmonių giminė, kad iš laukinio būtų išugdytas šiuolaikinis mechanikas. Reikėtų samprotauti kaip tik atvirksčiai: jei apskaičiuosime visą į žemę įdėtą neapmokėtą darbą, žemvaldžio ir kapitalisto paverstą pinigais, tai visas į žemę įdėtas kapitalas jau daug kartų yra sugrąžintas, dargi su lupikiškomis

palūkanomis, vadinasi, žemės nuosavybė jau labai seniai yra daug kartų visuomenės išpirkta.

Darbo gamybinio pajėgumo kėlimas, jeigu jo prielaida nėra papildomas kapitalo verčių sunaudojimas, tiesa, pirmiausia didina tik produkto masę, bet ne jo vertę; išimtį tesudaro tas atvejis, kai darbo gamybinio pajėgumo kėlimas leidžia tuo pačiu darbu atgamtinti daugiau pastoviojo kapitalo, vadinasi, ir išlaikyti didesnio kapitalo vertę. Bet tuo pačiu metu darbo gamybinio pajėgumo kėlimas sukuria naują medžiagą kapitalui, vadinasi, bazę didesniajam kapitalo kaupimui.

Kiek pats visuomeninio darbo organizavimas, vadinasi, ir darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo kėlimas reikalauja, kad gamyba būtų vykdoma stambiu mastu ir kad atskiri kapitalistai avansuotų stambias piniginio kapitalo mases,— tai iš dalies yra pasiekinama, kaip jau I knygoje buvo parodyta, vykstant kapitalo centralizacijai nedaugelyje rankų, ir tokiu atveju visiškai nėra būtinas absoliutus funkcionuojančių kapitalo verčių didėjimas, vadinasi, ir didėjimas to piniginio kapitalo, kurio pavidalu jos avansuojamos. Atskiri kapitalai gali didėti dėl centralizacijos nedaugelyje rankų, nors visuomeninė šių kapitalų suma ir neaugtų. Tai yra tik pasikeitęs atskirų kapitalų pasiskirstymas.

Pagaliau ankstesniame skyriuje buvo parodyta, kad apyvartos periodo sutrumpėjimas įgalina su mažesniu piniginiu kapitalu paleisti veikti tą patį gamybinį kapitalą arba su tuo pačiu piniginiu kapitalu — didesnį gamybinį kapitalą.

Bet visa tai, aišku, neturi nieko bendro su tikruoju piniginio kapitalo klausimu. Tai tik parodo, kad avansuotasis kapitalas,— tam tikra vertės suma, kuri savo laisva forma, savo vertės forma, susideda iš tam tikros pinigų sumos,— pavirtęs gamybiniu kapitalu, turi gamybinių galimumų, kurių ribos nėra vertės dydžio apsprendžiamos ir kurie tam tikruose rémuose gali veikti įvairiu ekstensyvumo arba intensyvumo laipsniu. Jei gamybos elementų — gamybos priemonių ir darbo jėgos — kainos yra duotos, tai tuo yra apibrėžtas dydis piniginio kapitalo, kuris yra reikalingas tam tikram kiekiui šių gamybos elementų, egzistuojančių prekių pavidalu, nupirkti. Kitaip sakant, yra apibrėžtas vertės dydis to kapitalo, kurį tenka avansuoti. Bet mastas, kuriuo šis kapitalas veikia kaip vertės ir produkto kūrimo veiksnys, yra lankstus ir nepastovus.

Dėl antrojo punkto. Savaime suprantama, kad ta visuomeninio darbo ir gamybos priemonių dalis, kuri kasmet sunaudojama aukšui gaminti arba jam pirkti, kad būtų galima pakeisti nusidėvėjusias monetas, yra pro tanto [atitinkamu mastu] išskaitymas iš visuomeninės gamybos. O kai dėl piniginės vertės, funkcionuojančios iš dalies cirkuliacijos priemonės pavidalu, iš dalies lobio pavidalu, tai, jeigu ji jau turima, jeigu ji yra gauta, ji užima vietą

greta darbo jėgos, pagamintų gamybos priemonių ir natūralinių turto šaltinių. Jos negalima laikyti kažkuo juos apribojančiu. Paverčiant ją gamybos elementais, vykdam mainus su kitomis tautomis, galėtų būti išplėstas gamybos mastas. Tačiau tai numato, kad pinigai šiuo atveju, kaip ir anksčiau, vaidina pasaulinių pinigų vaidmenį.

Priklausomai nuo apyvartos periodo ilgumo reikia didesnės ar mažesnės piniginio kapitalo masės, kad būtų galima paleisti veikti gamybinį kapitalą. Lygiai taip pat mes matėme, kad apyvartos periodo skirstymą į darbo laiką ir cirkuliacijos laiką sąlygoja pinigine forma turinčio paslėptinio arba laikinai nenaudojamo kapitalo padidėjimas.

Tuo mastu, kuriuo apyvartos periodą apsprendžia darbo periodo ilgumas, jį, kitoms sąlygoms esant vienodoms, apsprendžia materialinė gamybos proceso prigimtis, vadinasi, ne specifiškai visuomeninis šio gamybos proceso pobūdis. Tačiau kapitalistinės gamybos pagrindu platesnės labiau ilgalaikio pobūdžio operacijos sąlygoja stambesnio piniginio kapitalo avansavimą ilgesniam laikui. Vadinasi, gamyba tokiose sferose priklauso nuo to, kokiose ribose atskiras kapitalistas disponuoja piniginiu kapitalu. Šią ribą pralaužia kredito sistema ir su ja susijęs asocijavimas, pvz., akcinės bendrovės. Dėl to sutrikimai, vykstantieji pinigų rinkoje, sustabdo tokių įmonių veikimą, o šios pastarosios savo ruožtu sukelia sutrikimus pinigų rinkoje.

Remiantis visuomenine gamyba turi būti nustatytas mastas, kuriuo gali būti vykdomos tokios operacijos, kurios ilgam laikui atitraukia darbo jėgą ir gamybos priemones, per visą šį laiką neleidamos jokio produkto — naudingo efekto; turi būti nustatyta, kokių mastu gali būti vykdomos šios operacijos, nedarant žalos tokioms gamybos šakoms, kurios nuolat arba keletą kartų per metus ne tik atitraukia darbo jėgą ir gamybos priemones, bet ir tiekia pragyvenimo reikmenis ir gamybos priemones. Esant visuomeninei gamybai, kaip ir esant kapitalistinei gamybai, darbininkai, dirbantieji gamybos šakose su palyginti trumpais darbo periodais, tik trumpam laikui išims produktus, vietoj jų netiekdami naujo produkto; o gamybos šakos su ilgaus darbo periodais nuolat išima produktus ilgesniam laikui, kol jos pačios pradės juos gražinti atgal. Vadinasi, ši aplinkybė išplaukia iš daiktinių atitinkamo darbo proceso sąlygų, o ne iš visuomeninės jo formos. Esant visuomeninei gamybai, piniginis kapitalas darosi nebereikalingas. Visuomenė paskirsto darbo jėgą ir gamybos priemones tarp įvairių gamybos šakų. Gamintojai gali, ko gero, gauti popierinius liudijimus, pagal kuriuos jie iš visuomeninių vartojimo atsargų ima tokį produktų kiekį, kuris atitinka jų darbo laiką. Šie liudijimai nėra pinigai. Jie necirkuliuoja.

Kaip matome, kiek piniginio kapitalo reikalingumas išplaukia iš darbo periodo ilgumo, jį sąlygoja dvi aplinkybės: *pirma*, pinigai aplamai yra toji forma, kuria turi pasirodyti kiekvienas individualinis kapitalas (kreditą mes paliekame nuošalyje), kad galėtų pavirsti gamybiniu kapitalu. Tai išplaukia iš kapitalistinės gamybos, aplamai prekinės gamybos esmės. — *Antra*, būtinai avansuojamos pinigų sumos dydį <ir laiko, kuriam ji avansuojama, ilgumą> sąlygoja ta aplinkybė, kad ilgesnį ar trumpesnį laiką iš visuomenės nuolat yra atimama darbo jėga ir gamybos priemonės ir tuo metu jai negražinamas joks produktas, kurį būtų galima paversti pinigais. Pirmosios aplinkybės, būtent, kad avansuotinas kapitalas turi būti avansuotas pinigine forma, nepašalina pati šių pinigų forma, ar tai būtų metaliniai pinigai, kreditiniai pinigai, vertės ženklai ir t. t. Antrajai aplinkybei jokios įtakos nedaro tai, kokiomis piniginėmis priemonėmis arba kokiais gamybos formai esant yra atitraukiamas darbas, pragyvenimo reikmenys ir gamybos priemonės, nometant atgal į cirkuliaciją jokio ekvivalento.

DEVYNIOLIKTASIS SKIRSNIS³⁵

ANKSTYVESNĖS PAZIŪROS Į OBJEKTĄ

I. FIZIOKRATAI

Kenė savo veikale «Tableau économique» [«Ekonominė lentelė»] keliais stambiais bruožais parodo, kaip tam tikros vertės metinis nacionalinės gamybos produktas per cirkuliaciją pasiskirsto tokiu būdu, kad, kitoms sąlygoms esant vienodoms, galėtų vykti šio produkto paprastoji reprodukcija, t. y. reprodukcija ankstesniu mastu. Iš esmės imant, gamybos periodo išeities taškas yra paskutinių metų derlius. Nesuskaitomi individualiniai cirkuliacijos aktai iškart jungiasi į būdingą visuomeninį masinį judėjimą,— į cirkuliaciją tarp stambiųjų, funkcionaliai apibrėžtų ekonominių visuomenės klasių. Mus čia domina štai kas: viena viso produkto dalis,— kaip ir bet kuri kita jo dalis, ji, būdama vartojimo reikmuo, yra naujas praėjusiųjų metų darbo rezultatas, — tuo pačiu metu tėra tik reiškęjas senosios kapitalo vertės, naujai pasirodančios ta pačia natūraline forma. Ji necirkuliuoja, bet pasilieka jos gamintojų, žemės nuomininkų klasės, rankose, kad ten vėl pradėtų tarnauti kaip kapitalas. Į šią metinio produkto dalį, kuri yra pastovusis kapitalas, Kenė taip pat įtraukia ir jai nepriklausančius elementus, bet dalyko esmę jam pavyko pagauti dėl to, kad jis, būdamas riboto akiračio, žemės ūkį laiko vienintele žmogaus darbo panaudojimo sfera, kurioje gaminama pridedamoji vertė, t. y. kapitalistiniu požiūriu — vienintele tikrai gamybine darbo sfera. Ekonominis reprodukcijos procesas, koks bebūtų jo specifinis visuomeninis pobūdis, šioje srityje (žemės ūkyje) visada susipina su natūraliniu reprodukcijos procesu. Labai aiškios pastarojo sąlygos nušviečia ir pirmojo sąlygas ir įgalina išvengti painiavos, kurią sukelia tik cirkuliacijos mirażas.

Sistemos etiketė skiriasi nuo kitų prekių etiketės, tarp kitko, tuo, kad ji apgauna ne tik pirkėją, bet dažnai ir pardavėją. Pats Kenė ir artimiausieji jo mokiniai tikėjo savo feodaline iškaba, kaip ja ir lig šiol tebetiki mūsų mokykliniai mokslininkai. Bet iš tikrųjų fiziokratų sistema yra pirmoji sisteminga kapitalistinės gamybos koncepcija. Pramoninio kapitalo atstovas — žemės nuomininkų

³⁵ Čia prasideda VIII rankraštis.

klasė — yra viso ekonominio judėjimo vadovas. Žemės ūkis tvarkomas kapitalistiškai, t. y. kaip stambi kapitalistinio nuomininko verslovė; betarpiškas žemdirbys yra samdomasis darbininkas. Gamyba kuria ne tik vartojimo reikmenis, bet ir jų vertę; gamybos skatinamasis motyvas yra gauti pridedamąją vertę, kurios gimimo vieta yra gamybos sfera, o ne cirkuliacijos sfera. Iš tų trijų klasių, kurios figūruoja kaip cirkuliacijos tarpininkaujamo visuomeninio reprodukcijos proceso reiškiėjai, betarpiškas «gamybinio» darbo išnaudotojas, pridedamosios vertės gamintojas, kapitalistinis nuomininkas, skiriasi nuo tų, kurie ją tik pasisavina.

Kapitalistinis fiziokratinės sistemos pobūdis dar jos klestėjimo metu sukėlė, iš vienos pusės, Lengės ir Mabljo, o iš antros pusės, laisvos smūlkiosios žemėvaldos gynėjų opoziciją.

A. Smitas, analizuodamas reprodukcijos procesą, žengė žingsnį atgal³⁶, ir tai juo labiau krinta į akis, kad šiaipjau jis ne tik toliau vysto teisingą Kenės analizę, pvz., apibendrina jo «avances primitives» [pirminiai avansai] ir «avances annuelles» [kasmetiniai avansai] kaip «pagrindinio» ir «apyvartinio» kapitalo³⁷ sąvokas, bet vietomis ištisai kartoja fiziokratų klaidas. Pavyzdžiui, norėdamas įrodyti, kad žemės nuomininkas gamina didesnę vertę, negu bet kuri kita kapitalistų rūšis, jis sako: «Joks tokio pat dydžio kapitalas nepaleidžia veikti didesnio gamybinio darbo kiekio, negu kapitalistinio nuomininko kapitalas. Ne tik tai jo darbininkai, bet ir jo darbiniai gyvuliai yra gamybiniai darbininkai». (Malonus komplimentas darbininkams!) «Žemės ūkyje gamta taip pat *dirba* kartu su žmonėmis; ir nors jos darbas nereikalauja jokių kaštų, jos produktas *lygiai taip pat* turi savo vertę, kaip ir brangiausiai kainuojančių darbininkų produktas. Svarbiausių žemės ūkio darbų tikslas yra ne tiek padidinti gamtos teikiamą derlingumą, — nors jie ir tai atlieka, — kiek nukreipti tą derlingumą taip, kad jis gamintų kuo naudingiausias žmogui augalus. Laukas, užžėlęs erškėčiais ir krūmais, dažnai gali išauginti ne mažiau augalų, negu kruopščiausiai įdirbtas vynuogynas arba javų laukas. Sėjimas ir įdirbimas dažnai ne tiek sužadina, kiek reguliuoja veiklų gamtos

³⁶ K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 527 psl., 32 pastaba.

³⁷ Ir čia jam kelią praskynė kai kurie fiziokratai, visų pirma Tiurgo. Pastarasis jau dažniau, negu Kenė ir kiti fiziokratai, vartoja žodį «kapitalas» vietoj «avances» ir dar labiau sutapatina manufaktūrinių ir žemės nuomininkų «avances» arba «capitaux». Pavyzdžiui: «Kaip šie pastarieji (jmonininkai-manufaktūrinių), taip ir jie (les fermiers, t. y. kapitalistiniai nuomininkai), be sugrįžtančių kapitalų, turi gauti ir t. t. (Turgot: «Oeuvres», Daire leid., Paryžius 1844, I t., 40 psl.).

21 K. Marksas. Kapitalas, II t.

derlingumą, ir po visų žemdirbio darbų jai visada tenka dar didelis darbas. Todėl darbininkai ir darbiniai gyvuliai (!), dirbantieji žemės ūkyje, atgamina ne tik vertę, lygią jų pačių vartojimui, arba juos samdančiam kapitalui, kartu su kapitalisto pelnu, kaip mes tai matėme kalbėdami apie manufaktūrinius darbininkus, bet ir žymiai didesnę vertę. Be nuomininko kapitalo ir viso jo pelno, jie reguliariai dar atgamina žemvaldžio rentą. Į rentą galima žiūrėti kaip į produktą gamtos jėgų, kurias žemvaldys paskolina nuomininkui. Ji yra didesnė ar mažesnė priklausomai nuo spėjamo šių jėgų dydžio arba, kitaip sakant, nuo spėjamo natūralaus arba dirbtinai pasiekto žemės derlingumo. Ji yra gamtos produktas, pasiliekąs atskaičius arba padengus visa tai, kas gali būti laikoma žmonių rankų sukurta. Ji retai kada yra mažesnė už ketvirtadalį viso produkto, o dažnai viršija jo trečdalį. Toks pat manufaktūrose panaudoto gamybinio darbo kiekis niekad neduos tokios didelės reprodukcijos. Manufaktūroje gamta nedaro nieko, — viską daro žmogus, ir reprodukcija visada turi būti proporcinga ją atliekančių jėgų dydžiui. Tuo būdu kapitalas, įdedamas į žemės ūkį, ne tik paleidžia veikti didesnį gamybinio darbo kiekį, negu tokio pat dydžio kapitalas, įdėtas į manufaktūrą, bet ir prideda, palyginti su jo panaudojamo gamybinio darbo kiekiu, žymiai didesnę vertę metiniam šalies žemės ir darbo produktui, jos gyventojų tikrajam turtui ir pajamoms» (II kn., 5 sk., 242 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 307—308 psl.]

II knygos 1 skirsnyje A. Smitas sako: «Taip pat ir visa sėklų vertė yra pagrindinis kapitalas tikrąja šio žodžio prasme». [Zr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 233 psl.] Vadinasi, čia kapitalas = kapitalo vertei; ji egzistuoja «fiksiuota» forma. «Nors sėklos visą laiką kilnojamos iš svirno į lauką ir atgal, jos niekad nekeičia savininko ir, vadinasi, iš tikrųjų necirkuliuoja. Nuomininkas gauna savo pelną ne iš jų pardavimo, bet dėl jų daugėjimo» (186 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 233 psl.] Ribotumas čia pasireiškia tuo, kad Smitas nemato, kaip tai jau matė Kenė, jog pastoviojo kapitalo vertės pasirodymas atnaujinta forma yra svarbus reprodukcijos proceso momentas, o temato tik dar vieną — ir tai neteisingą — savo skirtumo tarp apyvartinio ir pagrindinio kapitalo iliustraciją. — Versdamas «avances primitives» [pirminiai avansai] ir «avances annuelles» [kasmetiniai avansai] terminais «fixed capital» [pagrindinis kapitalas] ir «circulating capital» [apyvartinis kapitalas], Smitas žengia žingsnį pirmyn vartojant žodį «kapitalas»; ši sąvoka apibendrinama, darosi nepriklausoma nuo to ypatingo dėmesio «žemdirbinei» panaudojimo sferai, kuri būdinga fiziokratams. Žingsnis atgal yra tai, kad skirtumas tarp «pagrindinio» ir «apyvartinio» kapitalo yra suprantamas ir išlaikomas kaip svarbiausias skirtumas.

II. ADOMAS SMITAS

1) *Bendrieji Smito teiginiai*

I knygos 6 skirsnyje, 42 psl., A. Smitas sako: «Kiekvienoje visuomenėje kiekvienos prekės kaina galiausiai suvedama į vieną iš šių trijų dalių (darbo užmokestis, pelnas ir žemės renta) arba į visas tris, o kiekvienoje išsivysčiusioje visuomenėje visos šios trys sudėtinės dalys daugiau ar mažiau įeina į didžiosios prekių dalies kainą»³⁸ [plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 47 psl.], arba, kaip toliau pasakyta (63 psl.): «Darbo užmokestis, pelnas ir žemės renta yra *trys* bet kokių pajamų, kaip ir *bet kokios mainomosios vertės pirminiai šaltiniai*» [ten pat, 49 psl.]. Vėliau mes smulkiau išnagrinėsime šią A. Smito teoriją apie «prekių kainas», arba, atitinkamai, «bet kokios mainomosios vertės sudėtinės dalis». — Toliau sakoma: «Kadangi tai galioja kiekvienai atskirai prekei, skyrium paimtai, tai turi galioti ir visai visumai prekių, sudarančių *visą* kiekvienos šalies žemės ir darbo *metinį produktą*. Šio metinio produkto *bendra arba mainomoji vertė* turi *susiskaidyti* į tokias pat tris dalis ir turi *būti paskirstyta* tarp įvairių šalies gyventojų arba kaip jų darbo *užmokestis*, arba kaip jų kapitalo *pelnas*, arba kaip jų žemėvaldos *renta*» (II kn., 2 sk., 190 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 238 psl.]

Po to, kai A. Smitas tiek visų skyrium paimtų prekių kainą, tiek ir «... visą kiekvienos šalies žemės ir darbo metinio produkto kainą arba mainomąją vertę» tokiu būdu suvedė į tris pajamų šaltinius: samdomojo darbininko, kapitalisto ir žemės savininko, — į darbo užmokestį, pelną ir žemės rentą, jam vis dėlto teko aplinkiniu, kontrabandiniu keliu įvesti ketvirtą elementą, būtent — kapitalo elementą. Tai pasiekama skiriant bendrąsias pajamas nuo grynujų pajamų. «Visų didelės šalies gyventojų *bendrosios* pajamos susideda iš *viso metinio* jų žemės ir darbo *produkto*; jų *grynąsias* pajamas sudaro tai, kas lieka jų žinioje *atskaičius kaštus, susijusius su palaikymu*, pirma, jų *pagrindinio*, o antra, jų *apyvartinio kapitalo*, arba, kitaip sakant, visa tai, ką jie gali, nemažindami savo kapitalo, įtraukti į atsargą, skirtą betarpiškam vartojimui, arba išleisti savo pragyvenimui, patogumams ir malonumui. Jų tikrasis turtas taip pat yra proporcingas ne jų bendrosioms,

³⁸ Kad skaitytojas neklystų dėl frazės «didžiosios prekių dalies kaina» prasmės, pateiksime šią ištrauką, rodančią, kaip pats A. Smitas aiškina šį išsireiškimą: pavyzdžiui, į jūrų žuvų kainą jokia renta neįeina, o įeina tik darbo užmokestis ir pelnas; į Scotch pebbles [Skotijos riedulių] kainą įeina tik darbo užmokestis: «Kai kuriose Skotijos dalyse beturčiai verčiasi rinkdami jūros krante margus akmenėlius, kurie yra žinomi Skotijos riedulių pavadinimu. Kaina, kurią jiems už šiuos akmenėlius moka akmens raižytojai, susideda vien iš darbo užmokesčio, kadangi nei žemės renta, nei pelnas nesudaro nė mažiausios jos dalies».

bet grynosioms pajamoms» (ten pat, 190 psl.). [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 239 psl.]

Ryšium su tuo mes pažymėsime:

1) A. Smitas, be abejonės, čia nagrinėja tik paprastąją reprodukciją, o ne reprodukciją išplėstiniu mastu, arba kaupimą. Jis kalba tik apie išlaidas funkcionuojančiam kapitalui palaikyti (maintaining). «Grynosioms» pajamos yra lygios tai — arba visuomenės, arba individualinio kapitalisto — metinio produkto daliai, kuri gali įeiti į «vartojimo fondą», bet šio fondo dydis neturi liesti funkcionuojančio kapitalo (encroach upon capital). Vadinasi, tam tikra tiek individualinio, tiek ir visuomeninio produkto vertės dalis nesuvedama nei į darbo užmokesį, nei į pelną arba žemės rentą, bet suvedama į kapitalą.

2) A. Smitas pasislepia nuo savo paties teorijos žodžių žaismu, skirdamas gross nuo net revenue,— bendrąsias pajamas nuo grynųjų pajamų. Individualinis kapitalistas, kaip ir visa kapitalistų klasė, arba vadinamoji nacija, vietoj gamyboje suvartoto kapitalo gauna prekinį produktą, kurio vertė,— ją būtų galima išreikšti santykinėmis paties produkto dalimis,— iš vienos pusės, padengia sunaudotą kapitalo vertę, vadinasi, sudaro pajamas, pažodžiui revenue (revenu — dalyvis nuo revenir, grįžti), tačiau, nota bene [įsidėmėtina], sudaro Kapitalrevenue, arba kapitalo pajamas; iš antros pusės, vertės sudėtinės dalys, kurios «paskirstomos tarp ūvairių šalies gyventojų arba kaip jų darbo užmokestis, arba kaip jų kapitalo pelnas, arba kaip jų žemėvaldos renta», ir yra tai, kas kasdieniniame gyvenime vadinama pajamomis. Todėl viso produkto vertė kam nors — arba individualiniam kapitalistui, arba visai šaliai — sudaro pajamas; bet ji yra, iš vienos pusės, kapitalo pajamos, o iš antros pusės,— nuo jų skirtinga «revenue» forma. Tuo būdu tai, kas buvo pašalinta išskaidant prekės vertę į jos sudėtinės dalis, vėl įvedama pro užpakalines duris — vartojant dviprasmišką žodį «revenue». Bet «pasisavinti kaip pajamas» negalima tik tokias produkto vertės sudėtinės dalis, kurios jame jau yra. Kad *kapitalas* sudarytų pajamas kaip «revenue», jis prieš tai turi būti sunaudotas.

A. Smitas toliau sako: «Minimali įprastinė pelno norma visada turi būti kiek didesnė už tą dydį, kurio pakanka padengti atsitiktiniams nuostoliams, galimiems esant kiekvienam kapitalo įdėjimui. Tiktai šis perviršis yra grynasis pelnas». {O koks kapitalistas pelnu laiko būtinas kapitalo sąnaudas?} «Vadinamasis bendrasis pelnas dažnai apima ne tik šį perviršį, bet ir tą sumą, kuri pasilaikoma tokiems nepaprastiems nuostoliams padengti» (I kn., 9 sk., 72 psl.). [Žr. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 87 psl.] Bet tai tereiškia, kad dalis pridedamosios vertės, laikoma bendrojo pelno dalimi, turi sudaryti gamybos draudimo fondą. Šį draudimo fondą sukuria dalis pridedamojo darbo, kuri

atitinkamu mastu betarpiškai gamina kapitalą, t. y. reprodukcijai skirtą fondą. Kai dėl išlaidų pagrindiniam kapitalui ir t. t. «palaikyti» (žr. anksčiau cituotąsias vietas), tai suvartoto pagrindinio kapitalo padengimas nauju kapitalu nėra naujas kapitalo sunaudojimas, bet tėra tik senosios kapitalo vertės atnaujinimas kita forma. Kai dėl pagrindinio kapitalo remonto kaštų, kuriuos A. Smitas taip pat priskiria prie palaikymo kaštų, tai jie įeina į avansuotojo kapitalo kainą. Ta aplinkybė, kad kapitalistui nereikia iš karto įdėti šios kapitalo dalies, kad jis tik palaipsniui, pagal reikalą, ją įdeda kapitalo funkcionavimo metu ir tam tikslui gali naudotis jau gautu pelnu,— ši aplinkybė nėra kiek nekeičia šio pelno šaltinio. Toji vertės sudėtinė dalis, kuri yra šio pelno šaltinis, teparodo tai, kad darbininkas tiekia pridėdamąjį darbą ir draudimo fondui ir remonto fondui.

A. Smitas toliau mums pasakoja, kad iš grynujų pajamų, t. y. iš pajamų specifine prasme, reikia pašalinti visą pagrindinį kapitalą, o taip pat ir visą apyvartinio kapitalo dalį, kuri reikalinga pagrindiniam kapitalui palaikyti veikiančiu ir jam remontuoti, lygiai kaip ir jam atnaujinti, t. y., iš esmės imant, reikia pašalinti visą kapitalą, neturintį natūralinės formos, kuria jis skiriamas vartojimo fondui.

«Aišku, kad visi kaštai pagrindiniam kapitalui palaikyti turi būti pašalinti iš visuomenės grynujų pajamų. Nei medžiagos, kurios reikalingos mašinoms bei darbo įrankiams tvarkingai užlaikyti, . . . nei produktas darbo, kuris reikalingas šioms žaliavoms suteikti tinkamą formą, jokių būdu negali sudaryti šių pajamų dalies. O šio darbo *kaina* gali sudaryti dalį tų pajamų, nes tą darbą dirbantieji darbininkai visą savo darbo užmokesčio vertę gali paversti savo atsarga, skirta betarpiškam vartojimui. O kai dėl kitų darbo rūšių, tai čia ir to darbo *kaina*» {t. y. sumokamas už šį darbą užmokestis}, «*ir produktas*» {kuriame šis darbas įkūnytas} «įeina į tą vartojimo fondą: *kaina* — į darbininkų vartojimo fondą, *produktas* — į vartojimo fondą kitų žmonių, kurių gyvenimas šių darbininkų darbo dėka gerėja, kurių patogumai ir malonumai didėja» (II kn., 2 sk., 190, 191 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкиз, 1935, 239 psl.]

A. Smitas čia susiduria su labai svarbiu skirtumu tarp darbininkų, dirbančių *gamybos priemonių* gamyboje, ir tų darbininkų, kurie betarpiškai gamina *vartojimo reikmenis*. Pirmosios darbininkų kategorijos prekinio produkto vertėje yra sudėtinė dalis, lygi darbo užmokesčių sumai, t. y. vertei tos kapitalo dalies, kuri sunaudota darbo jėgai pirkti. Ši vertės dalis fiziškai egzistuoja kaip tam tikra šių darbininkų pagamintų gamybos priemonių dalis. Pinigai, kuriuos jie gavo kaip darbo užmokestį, jiems sudaro pajamas, bet jų darbas nei jiems patiems, nei kitiems nepagamino produktų, tinkamų vartoti. Vadinasi, patys jų produktai nesudaro elemento tos metinio produkto dalies, kuri turi sudaryti visuomeninį

vartojimo fondą, kuriame tik ir tegali realizuotis «grynosios pajamos». A. Smitas čia užmiršta pridurti, kad tai, kas pasakyta apie darbo užmokestį, vienodai liečia ir tą gamybos priemonių vertės sudėtinę dalį, kuri kaip pridedamoji vertė pelno ir rentos kategorijų pavidalu sudaro (pirmiausia) pramoninio kapitalisto pajamas. Šios vertės sudėtinės dalys taip pat egzistuoja gamybos priemonių forma, vartoti netinkamų reikmenų forma. Tik pavertus jas pinigais, jos gali paimti jų kainą atitinkantį kiekį vartojimo reikmenų, kuriuos yra pagaminusi antroji darbininkų kategorija, ir perkelti jį į šių gamybos priemonių savininkų individualinio vartojimo fondą. A. Smitas tuo labiau turėjo pastebėti, kad kasmet pagaminamų gamybos priemonių vertės dalis, kuri yra lygi šioje gamybos sferoje funkcionuojančių gamybos priemonių — t. y. gamybos priemonių, kuriomis gaminamos gamybos priemonės,— vertei, vadinasi, vertės dalis, lygi čia panaudoto pastoviojo kapitalo vertei, absoliučiai negali būti pajamas sudarančios vertės sudėtinė dalimi — ne tik dėl tos natūralinės formos, kurią ši dalis turi, bet ir dėl to, kad ji funkcionuoja kaip kapitalas.

Kai dėl antrosios darbininkų kategorijos, t. y. tų, kurie betarpiškai gamina vartojimo reikmenis, tai A. Smito apibrėžimai jų atžvilgiu yra ne visai tikslūs. Būtent, jis sako, kad tokiose darbo šakose į betarpiško vartojimo fondą įeina (go to) ir darbo kaina ir produktas: «*kaina* (t. y. pinigai, gauti kaip darbo užmokestis) — į *darbininkų* vartojimo fondą, *produktas* — į vartojimo fondą *kitų žmonių* (that of other people), kurių gyvenimas šių darbininkų darbo dėka gerėja, kurių patogumai ir malonumai didėja». Bet darbininkas negali gyventi savo darbo «*kaina*», pinigais, kuriais jam išmokamas darbo užmokestis; jis realizuoja tuos pinigus, pirkdamas už juos vartojimo reikmenis; šie pastarieji iš dalies gali susidėti iš tų prekių rūšių, kurias jis pats yra pagaminęs. Antra vertus, jo paties produktas gali įeiti vien tik į darbo išnaudotojų vartojimą.

Tokiu būdu visiškai pašalinęs pagrindinį kapitalą iš šalies «net revenue» [«grynųjų pajamų»], A. Smitas toliau sako:

«Bet jei visi pagrindinio kapitalo palaikymo kaštai tokiu būdu būtinai pašalinami iš visuomenės grynųjų pajamų, tai kitaip yra su apyvartinio kapitalo palaikymo kaštais. Iš keturių dalių, sudarančių apyvartinį kapitalą, būtent: pinigų, pragyvenimo reikmenų, žaliavų ir pagamintų produktų, pastarosios trys, kaip jau buvo nurodyta, reguliariai išimamos iš jo ir įdedamos arba į visuomenės pagrindinį kapitalą, arba į atsargas, skirtas betarpiškam vartojimui. Visa toji vartojimui skirtų reikmenų dalis, kuri nepanaudojama palaikyti pirmajam» {pagrindiniam kapitalui}, «iš-tusiai patenka į pastarųjų sudėtį» {į atsargą, skirtą betarpiškam vartojimui} «ir sudaro dalį visuomenės grynųjų pajamų. Dėl to šių trijų apyvartinio kapitalo dalių palaikymas iš visuomenės grynųjų

pajamų nepaima jokios metinio produkto dalies, išskyrus tai, kas yra būtina pagrindiniam kapitalui palaikyti» (II kn., 2 sk., 192 psl.). [Plg. A. Смит.: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 240 psl.]

Pasakyti, kad apyvartinio kapitalo dalis, kuri nenaudojama gamybos priemonėms gaminti, įeina į vartojimo reikmenų gamybą, t. y. į metinio produkto dalį, skirtą visuomenės vartojimo fondui sudaryti,— tai tiesiog tautologija. Bet svarbu tai, kas sakoma tuoju po šito:

«Šiuo atžvilgiu visuomenės apyvartinis kapitalas skiriasi nuo atskiro asmens apyvartinio kapitalo. Atskiro asmens apyvartinis kapitalas yra ištiesai pašalintas iš jo grynųjų pajamų ir niekad negali sudaryti jų dalies; jos gali susidėti vien tik iš jo pelno. Bet nors kiekvieno atskiro asmens apyvartinis kapitalas ir sudaro dalį apyvartinio kapitalo tos visuomenės, kuriai tas asmuo priklauso, vis dėlto tai šio kapitalo absoliučiai nepašalina iš visuomenės grynųjų pajamų ir jis gali sudaryti jų dalį. Nors visos prekės, esančios smulkiojo prekybininko krautuvėje, jokiu būdu negali būti įjungtos į jo paties atsargas, skirtas betarpiškam vartojimui, bet jos gali patekti į vartojimo fondą kitų žmonių, kurie, gaudami pajamas iš kitų fondų, gali reguliariai jam padengti jų vertę kartu su pelnu, tuo nė kiek nesumažindami nei jo kapitalo, nei savo kapitalo» (ten pat). [Plg. A. Смит.: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 240—241 psl.]

Taigi, mes sužinome:

1) Tiek kiekvieno individualinio kapitalisto pagrindinis kapitalas ir jam atgaminti (funkcionavimą jis užmiršta) bei palaikyti reikalingas apyvartinis kapitalas, tiek ir jo apyvartinis kapitalas, funkcionuojantis vartojimo reikmenų gamyboje, yra visiškai pašalinami iš jo grynųjų pajamų, kurias tegali sudaryti tik jo pelnas. Vadinasi, jo kapitalą padengianti jo prekinio produkto dalis negali būti suskaidoma į vertės sudėtines dalis, kurios jam sudaro pajamas.

2) Kiekvieno individualinio kapitalisto apyvartinis kapitalas sudaro dalį visuomenės apyvartinio kapitalo visiškai taip pat, kaip ir kiekvienas individualinis pagrindinis kapitalas.

3) Visuomenės apyvartinis kapitalas, nors jis tėra tik individualinių apyvartinių kapitalų suma, turi būdingą ypatybę, skiriančią jį nuo kiekvieno individualinio kapitalisto apyvartinio kapitalo. Pastarasis niekad negali sudaryti dalies *individualinio kapitalisto pajamų*; priešingai, dalis visuomenės apyvartinio kapitalo (būtent, susidedanti iš vartojimo reikmenų) gali tuo pačiu metu sudaryti ir dalį *visuomenės pajamų*, arba, kaip A. Smitas anksčiau kalbėjo, ši kapitalo dalis neturi būtinai iš visuomenės grynųjų pajamų paimti dalies metinio produkto. Iš tikrųjų tai, ką A. Smitas čia vadina apyvartiniu kapitalu, yra kasmet pagaminamas prekinis

kapitalas, kurį kapitalistai, gaminantieji vartojimo reikmenis, kasmet meta į cirkuliaciją. Šis visas jų metinis prekinis produktas susideda iš vartojimui tinkamų reikmenų ir dėl to sudaro fondą, kuriame yra realizuojamos arba kuriam sunaudojamos visuomenės grynosios pajamos (įskaitant ir darbo užmokestį). Užuoat ėmęs kaip pavyzdį prekes, esančias smulkiojo prekybininko krautuvėje, A. Smitas turėtų imti produktų mases, gulinčias pramoninių kapitalistų sandėliuose.

Jeigu A. Smitas būtų sujungęs drauge tas padrikas mintis, kurios jam buvo kilusios anksčiau nagrinėjant reprodukciją to kapitalo, kurį jis vadina pagrindiniu, o dabar nagrinėjant reprodukciją to kapitalo, kurį jis vadina apyvartiniu, tai jis būtų priėjęs tokį rezultatą:

I. Visuomeninis metinis produktas susideda iš dviejų padalinių: pirmasis apima gamybos priemones, antrasis — vartojimo reikmenis. Kiekvieną iš šių padalinių reikia nagrinėti atskirai.

II. Bendroji iš *gamybos priemonių* susidedančios metinio produkto dalies vertė pasiskirsto šitaip: viena vertės dalis tėra tik vertė gamybos priemonių, kurios buvo sunaudotos šioms gamybos priemonėms pagaminti, vadinasi, tai — kapitalo vertė, kuri vėl pasirodo atnaujinta forma; antra dalis yra lygi darbo jėgai sunaudoto kapitalo vertei, arba yra lygi sumai darbo užmokesčių, kuriuos išmokėjo šios gamybos sferos kapitalistai. Pagaliau trečia vertės dalis sudaro šios kategorijos pramoninių kapitalistų pelno — įskaitant ir žemės rentą — šaltinį.

Pirmoji sudėtinė dalis, pasak A. Smito — atgamintoji visų šiame pirmajame padalinyje veikiančių individualinių kapitalų pagrindinio kapitalo dalis, «aišku, yra pašalinta» tiek iš individualinių kapitalistų, tiek ir visuomenės «grynųjų pajamų ir niekad negali sudaryti jų dalies». Ji nuolat funkcionuoja kaip kapitalas ir niekad nefunkcionuoja kaip pajamos. Šiuo atžvilgiu kiekvieno individualinio kapitalisto «pagrindinis kapitalas» nieku nesiskiria nuo visuomenės pagrindinio kapitalo. Bet kitos iš gamybos priemonių susidedančio visuomenės metinio produkto vertės dalys, kurios, vadinasi, egzistuoja kaip visos šios gamybos priemonių masės atitinkamos dalys, tuo pačiu metu, iš tikrųjų, sudaro *visų šioje gamyboje dalyvaujančių agentų pajamas*: darbininkų darbo užmokestį, kapitalistų pelną ir rentą. Tačiau *visuomenei* jos sudaro ne *pajamas*, bet *kapitalą*, nors metinis visuomenės produktas tėra šiai visuomenei priklausančių individualinių kapitalistų produktų suma. Dažniausiai jos jau dėl pačios savo prigimties tegali funkcionuoti tik kaip gamybos priemonės, ir net tos iš jų, kurios reikalui esant galėtų funkcionuoti kaip vartojimo reikmenys, yra skirtos būti naujos gamybos žaliavomis arba pagalbinėmis medžiagomis. Jos funkcionuoja kaip tokios, — vadinasi, kaip kapitalas, — bet ne savo gamintojų rankose, o rankose tų, kurie jas panaudoja, būtent:

III. antrojo padalinio kapitalistų, betarpiškų *vartojimo reikmenų* gamintojų, rankose. Šios gamybos priemonės jiems padengia kapitalą, sunaudotą vartojimo reikmenims gaminti (jeigu šis kapitalas nepaverčiamas darbo jėga, t. y. jeigu jis nesudaro šio antrojo padalinio darbininkų darbo užmokesčių sumos). O tas sunaudotas kapitalas, kuris vartojimo reikmenų forma dabar egzistuoja tokius reikmenis gaminančių kapitalistų rankose, savo ruožtu — visuomenės požiūriu — *sudaro vartojimo fondą, kuriame pirmojo padalinio kapitalistai ir darbininkai realizuoja savo pajamas.*

Jeigu A. Smitas būtų pratęsęs savo analizę ligi šių ribų, tai nedaug būtų, kad visa problema būtų išspręsta. Iš esmės jis jau buvo visiškai prie to priartėjęs, nes jis jau pastebėjo, kad *vienos* rūšies prekinį kapitalą, — iš kurių susideda visas metinis visuomenės produktas, — vertės tam tikros dalys (gamybos priemonės), nors jos ir sudaro jų gamyboje dirbančių individualinių darbininkų ir kapitalistų pajamas, bet nesudaro visuomenės pajamų sudėtinės dalies; o *kitos* prekinį kapitalą rūšies vertės dalis (vartojimo reikmenys), nors ji ir sudaro kapitalo vertę individualiniams jų savininkams, — kapitalistams, veikiantiems šioje kapitalo panaudojimo sferoje, — vis dėlto tesudaro tik visuomeninių pajamų dalį.

Bet iš viso to, kas aukščiau pasakyta, išeina:

Pirma: nors visuomeninis kapitalas yra lygus tik individualinių kapitalų sumai, todėl ir metinis visuomenės prekinis produktas (arba prekinis kapitalas) yra lygus šių individualinių kapitalų prekinį produktų sumai; nors iš to išeina, kad prekių vertės suskaidymas į jos sudėtines dalis, teisingas kiekvieno individualinio prekinio kapitalo atžvilgiu, turi būti teisingas <ir galų gale iš tikrųjų yra teisingas> ir visos visuomenės kapitalo atžvilgiu, vis dėlto ta forma, kuria šios sudėtinės dalys pasireiškia individualinio kapitalisto požiūriu, *skiriasi* nuo tos formos, kuria jos pasireiškia visame visuomeniniame reprodukcijos procese.

Antra: net paprastosios reprodukcijos pagrindu vyksta ne tik darbo užmokesčio (kintamojo kapitalo) ir pridedamosios vertės gaminimas, bet ir tiesioginis naujos pastoviojo kapitalo vertės gaminimas, nors darbo diena susideda tik iš dviejų dalių: iš vienos dalies, per kurią darbininkas padengia kintamąjį kapitalą, iš tikrųjų — gamina ekvivalentą, reikalingą jo darbo jėgai pirkti, ir iš antros dalies, per kurią jis gamina pridedamąją vertę (pelną, rentą ir t. t.). — Kaip tik tas kasdieninis darbas, kuris sunaudojamas gamybos priemonėms atgaminti — ir kurio vertė susiskaido į darbo užmokesčių ir pridedamąją vertę, — kaip tik šis darbas realizuojamas naujomis gamybos priemonėmis, kurios padengia pastoviąją kapitalo dalį, sunaudotą vartojimo reikmenims gaminti.

Pagrindiniai sunkumai, kurių didesnė dalis jau yra išspręsta pirmesniame dėstyme, iškyla nagrinėjant ne kaupimą, bet paprastąją reprodukciją. Todėl A. Smitas (II kn.), kaip anksčiau ir Kenė

(«Tableau économique»), kalbėdamas apie metinio visuomenės produkto judėjimą ir cirkuliacijos tarpininkaujamą jo reprodukciją, rėmėsi paprastąja reprodukcija.

2) Smitas mainomąją vertę skaido į $v+m$

Pagal A. Smito dogmą kiekvienos atskiros prekės — vadinas, ir visų kartu paimtų prekių, sudarančių metinį visuomenės produktą (jis teisingai visur taria esant kapitalistinę gamybą) — kaina arba mainomoji vertė (exchangeable value) susideda iš trijų sudėtinių dalių (component parts) arba susiskaido (resolves itself into) į darbo užmokestį, pelną ir rentą. Šią dogmą galima suvesti į tai, kad prekės vertė $=v+m$, t. y. lygi avansuoto kintamojo kapitalo vertei plius pridedamoji vertė. Šitaip suvesti pelną ir rentą į tą bendrą vienybę, kurią mes vadiname m , mes galime tiesiog remdamiesi A. Smitu; tai matyti iš toliau pateikiamų citatų, kuriose mes iš pradžių praleidžiame visus šalutinius momentus, t. y. visus tariamuosius arba tikruosius nukrypimus nuo dogmos, pagal kurią prekės vertė susideda vien tik iš elementų, kuriuos mes žymime $v+m$.

Manufaktūroje «vertė, kurią darbininkai prijungia medžiagoms, susiskaido... į dvi dalis, iš kurių viena sunaudojama jų darbo užmokesčiui sumokėti, o kita — apmokėti jų samdytojo pelnui už visą kapitalą, kurį jis avansavo medžiagoms ir darbo užmokesčiui» (I kn., 6 sk., 41 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 46 psl.] — «Nors šeimininkas avansuoja manufaktūriniam darbininkui jo darbo užmokestį, bet pastarasis jam iš tikrųjų nieko nekainuoja, nes šio darbo užmokesčio vertė paprastai išlieka (preserved) kartu su pelnu padidėjusioje vertėje to objekto, kuriam buvo sunaudotas darbininko darbas» (II kn., 3 sk., 221 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 278 psl.] Kapitalo (stock) dalis, sunaudota «gamybiniam darbui išlaikyti... atlikusi jam» {kapitalistui} «savo kaip kapitalo funkciją... sudaro jų» {darbininkų} «pajamas» (II kn., 3 sk., 223 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 280 psl.]

A. Smitas ką tik cituotame skirsnelyje tiesiog sako: «Visas kiekvienos šalies žemės ir darbo metinis produktas... savaime (naturally) susiskaido į dvi dalis. Viena iš jų — ir dažnai didesnė — pirmiausia skiriama padengti kapitalui ir atgaminti pragyvenimo reikmenims, žaliavoms ir pagamintiems produktams, kurie buvo paimti iš kapitalo; kita skiriama pajamoms sudaryti — arba šio kapitalo savininkui, kaip *jo kapitalo pelnas*, arba kuriam nors kitam asmeniui, kaip *jo žemėvaldos renta*» (222 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 279—280 psl.] Tik viena kapitalo dalis, kaip mes anksčiau iš A. Smito esame gir-

dėję, tuo pačiu metu kam nors sudaro pajamas, būtent ta dalis, kuri sunaudota gamybiniam darbui pirkti. Ši dalis — kintamasis kapitalas — iš pradžių «kaip kapitalas funkcionuoja» samdytojo rankose ir jo naudai, o paskui «sudaro» pačių gamybinių darbininkų «pajamas». Kapitalistas dalį savo kapitalo vertės paverčia darbo jėga ir tuo pačiu paverčia ją kintamuoju kapitalu; tik dėl tokio pavertimo ne tik ši kapitalo dalis, bet ir visas jo kapitalas funkcionuoja kaip pramoninis kapitalas. Darbininkas — darbo jėgos pardavėjas — jos vertę gauna darbo užmokesčio forma. Jo rankose darbo jėga tėra tik parduoti skirta prekė, — prekė, iš kurios pardavimo jis gyvena ir kuri dėl to yra vienintelis jo pajamų šaltinis. Kaip kintamasis kapitalas darbo jėga funkcionuoja tik jos pirkėjo, kapitalisto, rankose, ir pačią jos pirkimo kainą kapitalistas avansuoja tik tariamai, nes jos vertę darbininkai jam jau anksčiau yra patiekę.

Tokiu būdu mums parodęs, kad manufaktūrinio produkto vertė = $v+m$ (kur m = kapitalisto pelnui), A. Smitas mums sako, kad žemės ūkyje darbininkai «atgamina ne tik vertę, lygią jų pačių vartojimui, arba juos samdančiam kapitalui» {kintamajam kapitalui}, «kartu su kapitalisto pelnu», ne tik «nuomininko kapitalą ir visą jo pelną, bet reguliariai dar atgamina ir žemvaldžio *rentą*» (II kn., 5 sk., 243 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 307 psl.] Ta aplinkybė, kad renta eina į žemvaldžio rankas, neturi jokios reikšmės klausimui, kurį mes nagrinėjame. Prieš patekdamą į jo rankas, ji turi būti nuomininko rankose, t. y. pramoninio kapitalisto rankose. Prieš pasidarydama kieno nors pajamomis, ji turi būti produkto vertės sudėtinė dalis. Vadinasi, ir renta ir pelnas pačiam A. Smitui tėra tik pridedamosios vertės sudėtinės dalys, kurias gamybinis darbininkas nuolat atgamina kartu su savo darbo užmokesčiu, t. y. kartu su kintamojo kapitalo verte. Vadinasi, renta ir pelnas yra pridedamosios vertės m dalys, ir tuo būdu A. Smitui visų prekių kaina susiskaido į $v+m$.

Dogma, pagal kurią visų prekių kaina (vadinasi, ir metinio prekinio produkto kaina) susiskaido į darbo užmokestį plus pelnas, plus žemės renta, net visur prasmunkančioje ezoterinėje Smito veikalo dalyje įgauna tokią formą, kad kiekvienos prekės vertė, vadinasi, ir metinio visuomenės prekinio produkto vertė = $v+m$ = kapitalo vertei, kuri yra sunaudota darbo jėgai ir nuolat darbininkų atgaminama, plus darbininkų savo darbu prijungta pridedamoji vertė.

Ši baigiamoji A. Smito išvada tuo pačiu metu mums atskleidžia — žr. vėliau — jo vienpusiškos sudėtinių dalių, į kurias gali būti suskaidyta prekės vertė, analizės šaltinį. Kad šios sudėtinės dalys tuo pačiu metu sudaro įvairius pajamų šaltinius įvairioms klasėms, funkcionuojančioms gamyboje, — ši aplinkybė neturi nieko

bendro nei su kiekvienos atskiros šių sudėtinių dalių dydžio apibrėžimu, nei su jų verčių sumos dydžiu.

Kai Smitas sako: «Darbo užmokestis, pelnas ir žemės renta yra trys bet kokių pajamų, kaip ir bet kokios mainomosios vertės pirminiai šaltiniai. Kiekvienos kitokios pajamos galų gale gaunamos iš vieno arba kito šių šaltinių» (I kn., 6 sk., 48 psl.) [plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 49 psl.], — tai čia yra sujaukti į vieną krūvą visokiausi quid pro quo [nesuderinami dalykai].

1) Visi visuomenės nariai, kurie tiesiogiai nedalyvauja reprodukcijoje, ar tai būtų dalyvavimas darbu ar dalyvavimas be darbo, gali gauti savą metinio prekinio produkto dalį, t. y. savo vartojimo reikmenis, pirmiausia tik iš tų klasių, kurioms visų pirma tenka produktas: iš gamybinių darbininkų, pramoninių kapitalistų ir žemvaldžių. Tiek jų pajamos materialiter [materialiai] kyla iš (gamybinių darbininkų) darbo užmokesčio, pelno ir žemės rentos, ir dėl to šių pirminių pajamų atžvilgiu jos yra išvestinės pajamos. Antra vertus, šias ta prasme išvestines pajamas jie įsigyja atlikdami savo, kaip karalių, kunigų, profesorių, prostitučių, kareivių ir t. t., visuomeninę funkciją, ir todėl savo funkcijas jie gali laikyti pirminiais savo pajamų šaltiniais.

2) Kaip tik čia juokinga A. Smito klaida ir pasiekia savo kulminacinį tašką: pradėjęs teisingai apibrėžti prekės vertės sudėtines dalis ir sumą tų naujai sukurtų verčių, kurios įkūnytos šiose dalyse, paskui nurodęs, kaip šios sudėtinės dalys sudaro tiek pat įvairių pajamų šaltinių³⁹, tokiu būdu kildindamas pajamas iš vertės, jis paskui veikia atvirkščiai ir pajamas paverčia iš «sudėtinių dalių» (component parts) į «bet kokios mainomosios vertės pirminius šaltinius», ir tokia lieka jo viešpataujanti pažiūra; tuo jis plačiai atidaro duris vulgariajai ekonomijai. (Žr. mūsų Rošerį.)

3) Pastovioji kapitalo dalis

Pažiūrėkime dabar, kokiais burtais A. Smitas mėgina pašalinti iš prekės vertės pastoviąją kapitalo vertės dalį.

«Pavyzdžiui, viena grūdų kainos dalis apmoka žemvaldžio rentą». Šios vertės sudėtinės dalies kilmė neturi nieko bendro su ta aplinkybe, kad ji sumokama žemvaldžiui ir rentos formą sudaro jo pajamas; lygiai taip pat kitų vertės sudėtinių dalių kilmė neturi nieko bendro su tuo, kad jos, kaip pelnas ir darbo užmokestis, taip pat sudaro pajamų šaltinius.

«Kita dalis apmoka darbo užmokestį arba išlaikymą darbininkų» {ir darbininkų gyvulių! — priduria jis}, «panaudotų šiems

³⁹ Aš cituoju šią frazę pažodžiui, kokia ji yra rankraštyje, nors šiame sąrašyje atrodo, kad ji lyg ir prieštarauja tiek tam, kas anksčiau pasakyta, tiek ir tam, kas eina tuojau po to. Šis tariamas prieštaravimas išsprendžiamas vėliau, 4 poskyryje: «Kapitalas ir pajamos A. Smito teorijoje». — F. E.

grūdams pagaminti, o trečia dalis apmoka nuomininko pelną. Šios trys dalys, kaip atrodo» {seem,— iš tikrųjų taip *atrodo*}, «arba betarpiškai, arba galų gale sudaro visą grūdų kainą»⁴⁰. Visa ši kaina, t. y. jos dydis, visiškai nepriklauso nuo jos pasiskirstymo tarp trijų kategorijų asmenų. «Gali atrodyti, kad reikalinga dar ketvirta dalis nuomininko kapitalui padengti, t. y. jo darbinų gyvulių ir kitų ūkinių įrankių nusidėvėjimui padengti. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad kiekvieno ūkinio įrankio, pvz., darbinio arklio, kaina savo ruožtu susideda iš tokių pat trijų dalių: iš rentos, kurią duoda žemė, kurioje jis buvo išaugintas, iš darbo, kuris buvo sunaudotas jam išauginti, ir iš pelno, kurį gauna nuomininkas, avansavęs žemės rentą ir darbo užmokestį. Tuo būdu, nors grūdų kaina gali padengti arklio kainą ir išlaikymą, vis dėlto visa kaina, betarpiškai arba galų gale, susiskaido į tas pačias tris dalis: žemės rentą, darbą» (jis turi galvoje darbo užmokestį) «ir pelną» (I kn., 6 sk., 42 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 47 psl.]

Štai pažodžiui viskas, ką A. Smitas pateikia savo nuostabiai doktrinai pagrįsti. Jo įrodymas yra tiesiog to paties teigimo pakartojimas. Pateikdamas pavyzdį, jis grūdų kainą taria susidedant ne tik iš $v+m$, bet dar ir iš grūdams pagaminti sunaudotų gamybos priemonių kainos, vadinasi, iš kapitalo vertės, kurią nuomininkas sunaudojo ne darbo jėgai. Tačiau,— sako jis,— visų šių gamybos priemonių kainos savo ruožtu susiskaido, kaip ir grūdų kaina, į $v+m$. A. Smitas tik užmiršta pridurti: be to, į joms pačioms pagaminti sunaudotų gamybos priemonių kainą. Nuo vienos gamybos šakos jis pasiunčia į antrą, o nuo antros vėl pasiunčia į trečią. Teigimas, kad visa prekių kaina «betarpiškai» arba «galų gale» (ultimately) susiskaido į $v+m$, tik tuo atveju nebūtų tuščias išsisukinėjimas, jei būtų parodyta, kad ūkinius produktus, kurių kaina betarpiškai susiskaido į c (sunaudotų gamybos priemonių kaina) $+v+m$, galiausiai kompensuoja prekiniai produktai, kurie padengia šias «sunaudotas gamybos priemones» visu jų mastu ir yra pagaminti, priešingai pirmiesiems prekiniam produktams, sunaudojant tik kintamąjį kapitalą, t. y. kapitalą, sunaudojamą vien tik darbo jėgai. Tokiu atveju pastaryjų prekinų produktų kaina betarpiškai būtų $=v+m$. Todėl ir pirmųjų prekinų produktų kainą $c+v+m$, kur c figūruoja kaip pastovioji kapitalo dalis, galų gale būtų galima suvesti į $v+m$. A. Smitas pats nemanė, kad jis duoda tokį įrodymą, pateikdamas pavyzdį su

⁴⁰ Mes jau visiškai nekalbame apie tai, kad Adomas visai nevykusiai pasirinko savo pavyzdį. Grūdų vertė tik dėl to ir susiskaidoma į darbo užmokestį, pelną ir rentą, kad pašarai, kuriuos suėdė darbiniai gyvuliai, yra pavaizduoti kaip darbinų gyvulių darbo užmokestis, o darbiniai gyvuliai — kaip samdomieji darbininkai, vadinasi, ir samdomasis darbininkas — kaip darbinis gyvulys (Priedas iš II rankraščio.)

Scotch pebbles [Škotijos riedulių] rinkėjais, kurie betgi pagal jo teigimą: 1) neduoda jokios pridėdamosios vertės, o pagamina tik savo pačių darbo užmokesį; 2) nepanaudoja jokių gamybos priemonių (tačiau ir jie panaudoja gamybos priemones — pintines, maišus ir kitus prietaisus akmenėliams nešioti).

Mes jau anksčiau esame matę, kad A. Smitas vėliau pats atmeta savo paties teoriją, nors jis vis dėlto nesupranta savo prieštaravimų. Tačiau jų šaltinio reikia ieškoti kaip tik jo moksliniuose išėjities taškuose. Išmainytas į darbą kapitalas pagamina didesnę vertę negu jo paties vertė. Kokiu būdu? Dėl to, sako A. Smitas, kad darbininkai gamybos procese suteikia apdirbamiems daiktams tokią vertę, kuri, neskaitant jų pačių pirkimo kainos ekvivalento, sudaro pridėdamąją vertę (pelną ir rentą), tenkančią ne jiems, bet tiems, kurie panaudoja jų darbą. Bet tai ir viskas, ką jie tiekia ir gali tiekti. Tai, ką galima pasakyti apie vienos dienos pramoninį darbą, galima pasakyti ir apie tą darbą, kurį visa kapitalistų klasė paleidžia veikti per metus. Todėl visuomenės naujai sukurtos metinės vertės bendra suma tegali būti suskaidyta tik į $v+m$, į ekvivalentą, kuriuo darbininkai padengia kapitalo vertę, sunaudotą jų pačių pirkimo kainos pavidalu, ir į papildomą vertę, kurią jie virš to turi patiekti savo samdytojui. Tačiau abu šie prekių vertės elementai kartu sudaro įvairių reprodukcijoje dalyvaujančių klasių pajamų šaltinius: pirmasis — darbo užmokesį, darbininkų pajamas; antrasis — pridėdamąją vertę, kurios dalį pramoninis kapitalistas pasilaiko pelno forma, o kitą dalį perleidžia kaip rentą, kaip žemvaldžio pajamas. Tad iš kur galėjo atsirasti dar viena vertės sudėtinė dalis, jei per metus naujai sukurtoje vertėje nėra jokių kitų elementų, išskyrus $v+m$? Mes čia remiamės paprastąja reprodukcija. Jei visa melinė darbo suma susiskaido į darbą, kuris reikalingas darbo jėgai sunaudotai kapitalo vertei atgaminti, ir į darbą, kuris reikalingas pridėdamajai vertei sukurti, tai iš kur aplanai dar galėtų atsirasti darbas ne darbo jėgai sunaudotai kapitalo vertei pagaminti?

Dalykas yra toks:

1) A. Smitas prekės vertę apibrėžia tuo darbo kiekiu, kurį samdomasis darbininkas prijungia (adds) darbo objektui. Jis pažodžiui sako: «medžiagoms», nes jis kalba apie manufaktūrą, kuri jau pati perdirba darbo produktus; bet tai nėra kiek nekeičia dalyko. Vertė, kurią darbininkas prijungia (ir šis «adds» yra Adomo išsireiškimas) daiktui, visiškai nepriklauso nuo tos aplinkybės, ar pats objektas, kuriam prijungiama vertė, *ligi* to momento turėjo vertę, ar jos neturėjo. Tuo būdu darbininkas naują vertę sukuria prekiu forma. Dalis šios naujai sukurtos vertės, pasak A. Smito, yra darbininko darbo užmokesčio ekvivalentas; vadinasi, šią dalį apsprendžia jo darbo užmokesčio vertės dydis. Kad galėtų pagaminti arba atgaminti savo darbo užmokesčiui lygią vertę, jis tu-

rės prijungti didesnį arba mažesnį darbo kiekį priklausomai nuo savo darbo užmokesčio dydžio. Bet, iš antros pusės, darbininkas virš tuo būdu nustatomos ribos prijungia tolesnį darbą, kuris sudaro pridedamąją vertę jį samdančiam kapitalistui. Ar ši pridedamoji vertė visa pasilieka kapitalisto rankose, ar jos dalis turi būti jo perleista tretiesiems asmenims, — tai absoliučiai nė kiek nekeičia nei kokybinio (ši vertė aplamai yra pridedamoji vertė), nei kiekybinio (dydžio prasme) pobūdžio tos pridedamosios vertės, kurią yra prijungęs samdomasis darbininkas. Tai — vertė, kaip ir kiekviena kita produkto vertės dalis, bet ji skiriasi tuo, kad darbininkas už ją negavo jokio ekvivalento ir vėliau jo negaus: priešingai, kapitalistas ją pasisavina be ekvivalento. Bendrą prekęs vertę apsprendžia darbo kiekis, kurį darbininkas yra sunaudojęs jai pagaminti. Dalį šios bendros vertės apsprendžia tai, kad ji yra lygi darbo užmokesčio vertei, t. y. sudaro jo ekvivalentą. Dėl to kita dalis, pridedamoji vertė, būtinai yra apsprendžiama lygiai taip pat: ji yra lygi bendrai produkto vertei minus jo vertės dalis, kuri yra darbo užmokesčio ekvivalentas; vadinasi, ji yra lygi gaminant prekę sukurtos naujos vertės pertekliui virš tos produkto esančios vertės dalies, kuri lygi darbo užmokesčio ekvivalentui.

2) Tai, ką galima pasakyti apie prekę, kurią kiekvienas atskiras darbininkas pagamina atskiroje pramonės įmonėje, galima pasakyti ir apie metinį visų kartu paimtų gamybos šakų produktą. Tai, kas liečia individualinio gamybinio darbininko vienos dienos darbą, liečia ir visą metinį darbą, kurį paleidžia veikti visa gamybinė darbininkų klasė. Ji metiniame produkte «fiksuoja» (Smito išsireiškimas) bendrą vertę, kurią apsprendžia per metus sunaudoto darbo kiekis, ir ši bendra vertė dalijasi į dvi dalis: vieną dalį apsprendžia tas metinio darbo kiekis, kuriuo darbininkų klasė sukuria savo metinio darbo užmokesčio ekvivalentą, iš tikrųjų — patį šį darbo užmokestį; kitą dalį apsprendžia papildomas metinis darbas, kuriuo darbininkas sukuria pridedamąją vertę kapitalistų klasei. Vadinasi, metiniame produkte esanti per metus naujai sukurta vertė susideda tik iš dviejų elementų: iš darbininkų klasės gauto metinio darbo užmokesčio ekvivalento ir kapitalistų klasei per metus patiekto pridedamosios vertės. Bet metinis darbo užmokestis sudaro darbininkų klasės pajamas, metinė pridedamosios vertės suma — kapitalistų klasės pajamas. Tuo būdu abi vertės dalys sudaro (ir šis požiūris yra teisingas kalbant apie paprastąją reprodukciją) santykinės metinio vartojimo fondo dalis ir yra jame realizuojamos. Vadinasi, niekur nelieka vietos pastoviojo kapitalo vertei, gamybos priemonių forma funkcionuojančio kapitalo reprodukcijai. Bet savo veikalo įvade A. Smitas aiškiai sako, kad visos prekės vertės dalys, funkcionuojančios kaip pajamos, sutampa su metiniu darbo produktu, skirtu visuomeniniam vartojimo fondui: «Tuo būdu pirmųjų keturių knygų uždavinys yra išaiškinti,

iš ko aplamai susidėjo tautos pajamos arba kokia buvo prigimtis to fondo, kuris... sudarė (supplied) jų metinį vartojimą» (12 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 5 psl.] Ir pačiame pirmame įvado sakinyje sakoma: «Metinis kiekvienos nacijos darbas yra tas pirminis fondas, kuris ją aprūpina visais tais pragyvenimo reikmenimis, kuriuos ji suvartoja per metus ir kurie visada susideda arba iš betarpiškų šio darbo produktų, arba iš daiktų, kurie už šį produktą yra nupirkti iš kitų nacijų» (11 psl.). [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 4 psl.]

Pirmoji A. Smito klaida yra ta, kad jis metinio *produkto vertę* [Produktenwert] sutapatina su per metus *naujai sukurta verte* [Wertprodukt]. Pastaroji tėra *tik* praeitųjų metų darbo produktas; pirmojoje, be to, yra visi tie vertės elementai, kurie buvo sunaudoti metiniam produktui pagaminti, bet *buvo pagaminti praeitaisiais, o iš dalies ir dar ankstesniais metais*: gamybos priemonės, kurių vertė *tik naujai pasirodo* ir kurios, jei kalbėsime apie jų vertę, nebuvo nei pagamintos, nei atgamintos darbu, sunaudotu per pastaruosius metus. Šitai suplakdamas du skirtingus dalykus, A. Smitas atmeta pastoviąją metinio produkto vertės dalį. Pats šis suplakimas yra kitos jo pagrindinių pažiūrų klaidos pasekmė: jis neskiria paties darbo dvejopo pobūdžio, — darbo, kuris, būdamas darbo jėgos sunaudojimas, sukuria vertę ir kuris, kaip konkretus naudingas darbas, sukuria vartojimo reikmenis (vartojamąją vertę). Bendra per metus pagamintų prekių suma, t. y. *visas metinis produktas*, yra per pastaruosius metus veikusio *naudingo* darbo produktas; visos šios prekės egzistuoja tik dėl to, kad visuomeniškai panaudotas darbas buvo sunaudotas labai išsišakojusioje įvairių naudingo darbo rūšių sistemoje. Tik dėl to jų bendroje vertėje išliko joms pagaminti sunaudotų gamybos priemonių vertė, vėl pasirodydama nauja natūraline forma. Vadinasi, bendras *metinis produktas* yra per metus sunaudoto *naudingo* darbo rezultatas. Bet per metus naujai tėra sukuriamas tik dalis metinio *produkto vertės*; ši dalis yra *per metus naujai sukurta vertė*, kurioje įkūnyta per tuos metus paleisto veikti darbo suma.

Vadinasi, kai A. Smitas ką tik cituotoje vietoje sako: «Metinis kiekvienos nacijos darbas yra tas pirminis fondas, kuris ją aprūpina visais tais pragyvenimo reikmenimis, kuriuos ji suvartoja per metus», ir t. t., tai jis vienpusiškai laikosi tiesiog naudingo darbo požiūrio,— naudingo darbo, kuris visiems šiems pragyvenimo reikmenims tik ir suteikė vartojimui tinkamą formą. Bet čia jis užmiršta, kad tai būtų negalima neprisidedant iš ankstesnių metų perteiktoms darbo priemonėms ir darbo objektams ir kad dėl to «metinis darbas», kuris kūrė vertę, jokiu būdu nesukūrė visos jo pagaminto produkto vertės; jis užmiršta, kad naujai sukurta vertė yra mažesnė už produkto vertę.

Jeigu A. Smitui ir negalima padaryti priekaišto, kad jis šioje analizėje nenuėjo toliau už visus savo pasekėjus (nors jau fiziokratai mėgino teisingai išspręsti klausimą), tai toliau jis, priešingai, klaidžioja chaose, ir svarbiausia kaip tik dėl to, kad jo «ezoterinis» prekės vertės supratimas iš viso nuolat susipina su ekzoteriniu, kuris jo teorijoje daugeliu atvejų vyrauja, nors mokslinis instinktas laikas nuo laiko vėl leidžia pasirodyti ezoteriniam požiūriui.

4) Kapitalas ir pajamos A. Smito teorijoje

Kiekvienos prekės (todėl ir metinio produkto) vertės dalis, tesudaranti tik darbo užmokesčio ekvivalentą, yra lygi kapitalui, kurį kapitalistas yra avansavęs darbo užmokesčiui, t. y. lygi kintamajai viso jo avansuoto kapitalo sudėtinei daliai. Šią avansuotosios kapitalo vertės sudėtinę dalį kapitalistas vėl atgauna per samdomųjų darbininkų naujai pagamintą prekės vertės sudėtinę dalį. Ar kintamasis kapitalas avansuojamas ta prasme, kad kapitalistas išmoka pinigais darbininkui tenkančią pardavimui dar negatavo arba jei ir gatavo, tai kapitalisto dar neparduoto produkto dalį, ar jis sumoka darbininkui pinigais, kuriuos jis jau gavo, pardavęs darbininko pagamintą prekę, ar jis, naudodamasis kreditu, iš anksto gauna tuos pinigus už būsimą prekės pardavimą, — visais šiais atvejais kapitalistas sunaudoja kintamąjį kapitalą, kuris darbininkams įplaukia pinigų pavidalu, bet, iš antros pusės, visais šiais atvejais jis šios kapitalo vertės ekvivalentą turi tos savo prekių vertės dalies pavidalu, kurią gamindamas darbininkas naujai pagamino jam pačiam tenkančią visos prekių vertės dalį, kitaip sakant, pagamino savo paties darbo užmokesčio vertę. Užtuot davęs darbininkui šią vertės dalį natūraline jo paties pagaminto produkto forma, kapitalistas šią vertės dalį jam išmoka pinigais. Tuo būdu kapitalistui kintamoji jo avansuotosios kapitalo vertės sudėtinė dalis dabar egzistuoja prekių forma, o darbininkas ekvivalentą už savo parduotą darbo jėgą gavo pinigų forma.

Vadinasi, tuo metu, kai kapitalisto avansuoto kapitalo dalis, darbo jėgos pirkimo aktu paversta kintamuoju kapitalu, pačiame gamybos procese funkcionuoja kaip veikimu pasireiškianti darbo jėga ir naudojant šią jėgą yra prekiu forma naujai pagaminama kaip nauja vertė, t. y. atgaminama, — vadinasi, įvyksta avansuotosios kapitalo vertės reprodukcija, t. y. jos pagaminimas iš naujo! — darbininkas savo parduotos darbo jėgos vertę, atitinkamai — kainą, išleidžia pragyvenimo reikmenims, savo darbo jėgos atgaminimo reikmenims. Pinigų suma, lygi kintamajam kapitalui, sudaro jo įplaukas, t. y. jo pajamas (revenue), kurias jis gauna tik tol, kol gali pardavinėti savo darbo jėgą kapitalistui.

Samdomojo darbininko prekę — pati jo darbo jėga — tik tada funkcionuoja kaip prekę, kai ji įjungžiama į kapitalisto kapitalą,

funkcionuoja kaip kapitalas; iš antros pusės, kapitalisto kapitalas, piniginio kapitalo pavidalu sunaudotas darbo jėgai pirkti, funkcionuoja kaip pajamos darbo jėgos pardavėjo, samdomojo darbininko, rankose.

Čia susipina skirtingi cirkuliacijos ir gamybos procesai, kurių A. Smitas neskiria.

Pirma. Aktai, priklausantieji *cirkuliacijos* procesui: darbininkas parduoda savo prekę — darbo jėgą — kapitalistui; pinigai, už kuriuos kapitalistas ją perka, jam yra pinigai, panaudojami vertei padidinti, t. y. piniginis kapitalas; šis kapitalas nėra išleistas, bet avansuotas. (Tai yra tikroji «avansavimo» — fiziokratų avance — prasmė, visiškai nepriklausomai nuo to, iš kur pats kapitalistas ima pinigus. Kapitalistui avansuota yra kiekviena vertė, kurią jis sumoka gamybos proceso tikslais, nepriklausomai nuo to, ar tai įvyksta iki ar post festum [po įvykusio akto]. Ji avansuojama pačiam gamybos procesui.) Čia tęjvyksta vien tai, kas įvyksta ir kiekvieno prekių pardavimo metu: pardavėjas atiduoda vartojamąją vertę (šiuo atveju darbo jėgą) ir gauna jos vertę (realizuoja jos kainą) pinigais; pirkėjas atiduoda savo pinigus ir už juos gauna pačią prekę — šiuo atveju darbo jėgą.

Antra. *Gamybos* procese pirktoji darbo jėga dabar sudaro funkcionuojančio kapitalo dalį, o pats darbininkas čia funkcionuoja tik kaip ypatinga natūralinė šio kapitalo forma, skirtinga nuo tų jo elementų, kurie turi natūralinę gamybos priemonių formą. Proceso eigoje darbininkas, sunaudodamas savo darbo jėgą, jo paverstoms į produktą gamybos priemonėms prijungia vertę, lygią jo darbo jėgos vertei (pridedamąją vertę mes paliekame nuošalyje); vadinasi, jis prekine forma atgamina kapitalistui tą kapitalo dalį, kurią kapitalistas jam yra avansavęs arba turi avansuoti darbo užmokesčio pavidalu; darbininkas pagamina kapitalistui šio užmokesčio ekvivalentą. Vadinasi, jis atgamina kapitalistui kapitalą, kurį kapitalistas vėl gali «avansuoti» darbo jėgai pirkti.

Trečia. Vadinasi, parduodant prekę dalis pirkimo kainos kapitalistui padengia jo avansuotą kintamąjį kapitalą, ir tuo kapitalistui sudaroma galimybė vėl pirkti darbo jėgą, o darbininkui — vėl ją parduoti.

Vykstant visiems prekių pirkimo ir pardavimo aktams — jei kalbama tik apie pačius šiuos santorius — yra visiškai vis vien, ką pardavėjas padarys su pinigais, kuriuos jis gavo už savo prekę, ir ką padarys pirkėjas su jo pirktais vartojimo reikmenimis. Vadinasi, jei kalbama tik apie cirkuliacijos procesą, jokios reikšmės neturi ta aplinkybė, kad kapitalisto pirka darbo jėga atgamina jam kapitalo vertę ir kad, iš antros pusės, pinigai, gauti kaip darbo jėgos pirkimo kaina, sudaro darbininko pajamas. Darbininko parduodamos prekės, jo darbo jėgos, vertės dydis nė kiek nepriklau-

so nuo to, kad ji sudaro jo «pajamas», lygiai kaip ir nuo to, kad pirkėjas, vartodamas šią darbininko parduotą prekę, atgamina savo kapitalo vertę.

Darbo užmokestis pavirsta pajamomis, iš kurių turi gyventi darbininkas, nes darbo jėgos vertė,— t. y. adekvatinę kainą, kuria ši prekė parduodama,— apsprendžia jai atgaminti reikalingas darbo kiekis, o patį šį darbo kiekį čia apsprendžia tas jo kiekis, kuris reikalingas būtiniams darbininko pragyvenimo reikmenims pagaminti, t. y. jo gyvybei palaikyti.

Visiškai neteisingas yra šis A. Smito teigimas (223 psl.): «*Kapitalo dalis*, sunaudota gamybiniam darbui išlaikyti... atlikusi jam» {kapitalistui} «savo kaip kapitalo funkciją... sudaro jį» {darbininkų} «pajamas». [Plg. A. Смит: «Богатство народов». Соц-экониз, 1935, 280 psl.] *Pinigai*, kuriais kapitalistas apmoka savo pirktą darbo jėgą, «atlieka jam kapitalo funkciją», nes jis šių pinigų dėka prie daiktinių savo kapitalo sudėtinių dalių prijungia darbo jėgą, o vien tai ir tedaro galimą jo kapitalo, kaip gamybinio kapitalo, funkcionavimą. Mes turime skirti štai ką: darbo jėga darbininkui yra *prekė*, o ne kapitalas; ji teikia jam pajamas, jeigu jis nuolat gali kartoti jos pardavimą; kaip kapitalas ji funkcionuoja *po* pardavimo, kapitalisto rankose, paties gamybos proceso metu. Darbo jėga čia atlieka dvigubą tarnybą: darbininkui ji yra prekė, kuri parduodama pagal jos vertę; kapitalistui, kuris ją pirkto, ji yra jėga, gaminanti vertę ir vartojamąją vertę. Bet pinigus, kuriuos darbininkas gauna iš kapitalisto, jis gauna tik po to, kai yra atidavęs savo darbo jėgą kapitalistui vartoti, po to, kai jo darbo jėga jau realizuota darbo produkto vertėje. Kapitalistas turi šią vertę prieš tai, kai jis ją apmoka. Vadinasi, ne pinigai funkcionuoja dukart: iš pradžių kaip pinigine kintamojo kapitalo forma, o paskui kaip darbo užmokestis. Dukart funkcionuoja darbo jėga: pirma, kaip *prekė* parduodant darbo jėgą (nustatant mokėtino darbo užmokesčio dydį, pinigai vaidina tik idealaus vertės mato vaidmenį, ir jų gali dar ir nebūti kapitalisto rankose); antra, gamybos procese, kur darbo jėga kapitalisto rankose funkcionuoja kaip *kapitalas*, t. y. kaip elementas, kurias vartojamąją vertę ir vertę. Ji prekine forma jau pristatė tą ekvivalentą, kurį reikės išmokėti darbininkui,— patiekė šį ekvivalentą anksčiau, negu kapitalistas jį pinigine forma išmokės darbininkui. Tuo būdu darbininkas pats sukuria mokėjimo fondą, iš kurio kapitalistas jį apmoka. Bet tai dar ne viskas.

Pinigus, kuriuos gauna darbininkas, jis išleidžia savo darbo jėgai išlaikyti, vadinasi,— nagrinėjant kapitalistų klasę ir darbininkų klasę kaip visumą,— darbininkas išleidžia šiuos pinigus, kad išlaikytų kapitalistui įrankį, su kurio pagalba jis ir tegali likti kapitalistas.

Tuo būdu nuolatinis darbo jėgos pirkimas bei pardavimas žina, iš vienos pusės, darbo jėgą kaip kapitalo elementą; dėl to tas kapitalas atrodo esąs kūrėjas prekių, vartojimui skirtų daiktų, turinčių vertę; toliau, dėl tos pačios priežasties kapitalo dalį, perkančią darbo jėgą, nuolat atkuria pastarosios pagamintas produktas, ir, vadinas, pats darbininkas nuolat sukuria tą kapitalo fondą, iš kurio jam mokama. Iš antros pusės, nuolatinis darbo jėgos pardavimas darosi nuolat atsinaujinanti priemonė darbininko gyvybei išlaikyti, ir tuo būdu jo darbo jėga atrodo esanti turtas, iš kurio jis gauna pajamas savo pragyvenimui. Šiuo atveju pajamos reiškia ne ką kitą, kaip verčių pasisavinimą, kuris yra nuolat besikartojančio prekės (darbo jėgos) pardavimo rezultatas, o pačios šios vertės tarnauja tik nuolatiniam parduodamos prekės atgaminimui. Ir tiek A. Smitas yra teisus, sakydamas, kad darbininkui pajamų šaltiniu darosi ta paties darbininko sukurto produkto vertės dalis, už kurią kapitalistas jam sumoka ekvivalentą darbo užmokesčio forma. Bet dėl šios aplinkybės nė kiek nesikeičia nei šios prekės vertės dalies prigimtis, nei jos dydis; lygiai taip pat, kaip nė kiek nesikeičia gamybos priemonių vertė nuo to, kad jos funkcionuoja kaip kapitalo vertės, arba kaip nesikeičia tiesiosios linijos savybės ir dydis nuo to, kad ši linija sudaro trikampio pagrindą arba yra elipsės ašis. Darbo jėgos vertė, kaip ir anksčiau, yra apsprendžiama taip pat nepriklausomai nuo nurodytosios aplinkybės, kaip ir gamybos priemonių vertė. Ši prekės vertės dalis *nesusideda* iš pajamų, kaip vieno iš ją sudarančių savarankiškų veiksmų, ir nėra *suvedama* į pajamas. Nors ši nauja vertė, darbininko nuolat atgaminama, ir sudaro jam pajamų šaltinį, bet jo pajamos, atvirkščiai, dėl to nesudaro jo gaminamos naujos vertės sudėtinės dalies. Jo sukurtos naujos vertės dalies, kurią jam sumoka, dydis apsprendžia jo pajamų vertės dydį, o ne atvirkščiai. Ta aplinkybė, kad ši naujai sukurtos vertės dalis sudaro jam pajamas, parodo vien tai, kas su ja vyksta, jos panaudojimo pobūdį, bet lygiai taip pat nė kiek neliečia jos kilmės, kaip ir bet kurios kitos vertės kilmės. Jei aš kas savaitę gaunu dešimt talerių, tai tas faktas, kad aš kas savaitę gaunu šias pajamas, nė kiek nekeičia nei dešimties talerių vertės *prigimties*, nei jų vertės *dydžio*. Kaip ir bet kurios kitos prekės vertę, darbo jėgos vertę apsprendžia jai atgamtinti reikalingas darbo kiekis; šiai prekei (darbo jėgai) yra būdinga tai, kad šį darbo kiekį apsprendžia būtinųjų darbininko pragyvenimo reikmenų vertė, t. y., kad šis darbo kiekis yra lygus darbui, kuris reikalingas pačioms darbininko gyvenimo sąlygoms atgamtinti. Bet ši aplinkybė nė kiek nėra labiau būdinga darbo jėgos vertei, negu darbininkų gyvulių vertei yra būdinga tai, kad ją apsprendžia vertė egzistavimo reikmenų, reikalingų šiems gyvuliams laikyti, t. y. žmogaus darbo kiekis, kuris reikalingas šiems egzistavimo reikmenims pagamtinti.

Bet visų A. Smito nesėkmių šiuo klausimu priežastis yra «revenue» [«pajamų»] kategorija. Įvairios pajamų rūšys Smitui sudaro kasmet pagaminamos, naujai sukuriamos prekių vertės «component parts», sudėtinės dalis, o tos dvi dalys, į kurias ši prekių vertė susiskaido *kapitalistui*, — ekvivalentas jo kintamojo kapitalo, pinigine forma avansuoto perkant darbą, ir kita vertės dalis, kuri taip pat jam priklauso, nors jam nieko nekainavo, pridedamoji vertė, — atvirkščiai, sudaro pajamų šaltinius. Kintamojo kapitalo ekvivalentas vėl yra avansuojamas darbo jėgai ir tiek jis sudaro darbininko pajamas jo darbo užmokesčio forma. Kitą dalį — pridamąją vertę, — kadangi ji neturi padengti kapitalistui jokios avansuotojo kapitalo dalies, jis gali išleisti vartojimo reikmenims (būtiniesiems vartojimo reikmenims ir prabangos dalykams), gali ją išleisti kaip pajamas, jos nepavertęs vienos ar kitos rūšies kapitalo verte. Šių pajamų prielaida yra pati prekių vertė, ir jos sudėtinės dalys kapitalistui tiek tesiskiria, kiek jos sudaro arba ekvivalentą už jo avansuoto kintamojo kapitalo vertę, arba perteklių *virš* avansuoto kintamojo kapitalo vertės. Abi dalys susideda ne iš ko kito, kaip tik iš darbo jėgos, kuri buvo sunaudota prekių gaminimo metu, buvo paleista veikti darbo procese. Jas sudaro sąnaudos, o ne pajamos arba revenue — jas sudaro darbo sąnaudos.

Sutinkamai su šiuo *quid pro quo* [vieno pavartojimu vietoj kito], kuriam esant pajamos pasidaro prekės vertės šaltiniu, o ne prekės vertė pajamų šaltiniu, prekės vertė pasirodo esanti «sudaryta» iš įvairios rūšies pajamų. Jos nustatomos nepriklausomai viena nuo kitos, ir bendra prekės vertė nustatoma sudedant šių pajamų vertės dydžius. Bet, kyla klausimas, kaip nustatoma vertė kiekvienų šių pajamų, iš kurių turi atsirasti prekės vertė? Kai dėl darbo užmokesčio, tai jį galima nustatyti, nes jis yra atitinkamos prekės, darbo jėgos, vertė, o šią vertę apsprendžia (kaip ir bet kurios kitos prekės vertę) darbas, reikalingas šiai prekei atgaminti. Bet kaip galima nustatyti pridamąją vertę, arba, pagal A. Smitą, dvi jos formas: pelną ir žemės rentą? Čia belieka išsisukti tuščiu plepėjimu. A. Smitas darbo užmokestį ir pridamąją vertę (atitinkamai — darbo užmokestį ir pelną) čia vaizduoja kaip sudėtinės dalis, iš kurių susideda prekės vertė, atitinkamai kaina, čia — ir dažnai be jokio atokvėpio — vaizduoja jas kaip dalis, į kurias «susiskaido» (resolves itself) prekės kaina; o tai, atvirkščiai, reiškia, kad prekės vertė yra iš anksto duota ir kad šios jau duotos vertės įvairios dalys įvairių pajamų forma tenka įvairiems asmenims, dalyvaujantiems gamybos procese. Bet tai jokių būdu nėra tolygu tam, kad vertė susideda iš šių trijų «sudėtinių dalių». Aš galiu savarankiškai nustatyti trijų įvairių tiesiųjų linijų dydį, o paskui, paėmęs šias tris linijas kaip «sudėtinės dalis», nubrėžti ketvirtą tiesiąją liniją, kuri būtų lygi trijų linijų sumai; bet tai anaip tol ne ta pati procedūra, kaip jeigu aš, prieš akis turėdamas

tam tikrą tiesiąją liniją, vienu arba kitu tikslu pradėčiau ją dalyti, tam tikra prasme «skaityti» į tris įvairias dalis. Pirmuoju atveju linijos dydis neišvengiamai kinta kintant dydžiui trijų linijų, kurių sumą ji sudaro; pastaruoju atveju trijų linijos dalių dydis yra iš anksto apribotas tuo, kad jos sudaro tam tikro dydžio linijos dalis.

Jei mes iš tikrųjų laikysimės to, ką A. Smitas yra teisingai pavaizdavęs, būtent: kad *metinio darbo naujai sukurta vertė*, esanti metiniame visuomenės prekiniame produkte (kaip ir kiekvienoje atskiroje prekėje arba dienos, savaitės ir t. t. produkte), yra lygi avansuoto kintamojo kapitalo vertei (t. y. vertės daliai, kuri vėl yra skirta darbo jėgai pirkti) plius pridedamoji vertė, kurią kapitalistas — esant paprastajai reprodukcijai ir kitoms sąlygoms esant vienodoms — gali realizuoti pirkdamas savo asmeninio vartojimo reikmenis; toliau, jei turėsime galvoje, kad A. Smitas suplaka į vieną krūvą darbą, kuris sukuria vertę ir yra darbo jėgos sunaudojimas, ir darbą, kuris sukuria vartojamąją vertę, t. y. yra sunaudojamas naudojama, tikslinga forma, tai tokiu atveju visą A. Smito pažiūrą sudaro štai kas: kiekvienos prekės vertė yra darbo produktas, vadinasi, ir metinio darbo produkto vertė arba metinio visuomenės prekinio produkto vertė taip pat yra darbo produktas. Bet kiekvienas darbas susiskaido į 1) būtinąjį darbo laiką, per kurį darbininkas atgamina tik jo darbo jėgai pirkti avansuoto kapitalo ekvivalentą, ir 2) pridedamąjį darbą, kuriuo jis tiekia kapitalistui vertę, už kurią pastarasis nesumoka jokie ekvivalento, t. y. tiekia kapitalistui pridedamąją vertę; tuo būdu kiekvienos prekės vertė tegali susiskaidyti tik į šias dvi skirtingas sudėtines dalis ir galiausiai kaip darbo užmokestis sudaro darbininkų klasės pajamas, o kaip pridedamoji vertė — kapitalistų klasės pajamas. O kai dėl pastoviojo kapitalo vertės, t. y. gaminant metinį produktą sunaudotų gamybos priemonių vertės, tai nors ir negalima pasakyti (išskyrus tai, kad kapitalistas ją priskaito pirkėjui parduodamas savo prekę), kaip ši vertė įeina į naujo produkto vertę, bet kadangi pačios gamybos priemonės yra darbo produktas, tai galų gale — ultimately — ši vertės dalis ir vėl tegali susidėti tik iš kintamojo kapitalo ekvivalento ir iš pridedamosios vertės: iš būtinojo darbo ir pridedamojo darbo produkto. Jei šių gamybos priemonių vertės jas panaudojančių asmenų rankose funkcionuoja kaip kapitalo vertės, tai ši aplinkybė netrukdo tam, kad «pradžioje», o tyrinėjant iš pagrindų — kitose rankose, — nors jau ir anksčiau, — jos buvo susiskaidžiusios į tas pačias dvi vertės dalis, vadinasi, į du įvairius pajamų šaltinius.

Siame aiškinime teisinga yra tai, kad visuomeninio kapitalo, t. y. individualinių kapitalų visumos, judėjime dalykas atrodo kitaip, negu kiekvienam individualiniam kapitalui, skyrium paimtam, t. y. negu jis atrodo kiekvieno atskiro kapitalisto požiūriu. Pasta-

rajam prekės vertė susiskaido į 1) pastovųjį elementą (ketvirtąjį, kaip sako Smitas) ir 2) į darbo užmokesčio ir pridedamosios vertės sumą, arba, atitinkamai, į darbo užmokesčio, pelno ir žemės rentos sumą. Atvirkščiai, visuomenės požiūriu ketvirtasis Smito elementas, pastoviojo kapitalo vertė, išnyksta.

5) Išvados

Absurdiška formulė, pagal kurią trys pajamų rūšys: darbo užmokestis, pelnas, renta, sudaro tris prekės vertės «sudėtinės dalis», A. Smito teorijoje išplaukia iš įtikinamesnės formulės, pagal kurią prekės vertė susiskaido (resolves itself) į šias tris sudėtinės dalis. Tačiau ir tai neteisinga, net tariant, kad prekės vertė gali būti padalyta tik į sunaudotos darbo jėgos ekvivalentą ir į jos sukurtą pridedamąją vertę. Bet ir ši klaida čia vėl remiasi gilesniu, teisingu pagrindu. Kapitalistinė gamyba remiasi tuo, kad gamybinis darbininkas parduoda kapitalistui savo paties darbo jėgą, kaip savo prekę, ir kad kapitalisto rankose ji paskui funkcionuoja tik kaip jo gamybinio kapitalo elementas. Šis cirkuliacijai priklausęs santoris — darbo jėgos pardavimas ir pirkimas — ne tik yra įvadas į gamybos procesą, bet ir implicite [tuo pačiu] apsprendžia specifinį jo pobūdį. Vartojamosios vertės gaminimas ir net pačios prekės gaminimas (kadangi tai gali atlikti ir nepriklausomi gamybiniai darbininkai) čia tėra tik priemonė absoliutinei ir santykinei pridedamajai vertei kapitalistui gaminti. Todėl, analizuodami gamybos procesą, mes matėme, kaip absoliutinės ir santykinės pridedamosios vertės gaminimas apsprendžia: 1) kasdieninio darbo proceso ilgumą, 2) visą visuomeninį ir techninį kapitalistinio gamybos proceso sutvarkymą. Pačiame šiame gamybos procese pasireiškia skirtumas tarp paprasto vertės (pastoviojo kapitalo vertės) išlaikymo, tikrojo avansuotosios vertės (darbo jėgos ekvivalento) atgaminimo ir pridedamosios vertės gaminimo, t. y. gaminimo tokios vertės, už kurią kapitalistas nėra avansavęs jokio ekvivalento ir neavansuoja post festum [atgaline data].

Nors pasisavinimą pridedamosios vertės — vertės, kuri yra perteklius virš kapitalisto avansuotos vertės ekvivalento, paruošia darbo jėgos pirkimas ir pardavimas, tačiau šis pasisavinimas yra aktas, vykstantis pačiame gamybos procese ir sudarąs esminį jo momentą.

Įžanginis aktas, kuris yra cirkuliacijos aktas: darbo jėgos pirkimas ir pardavimas, savo ruožtu remiasi gamybos *elementų* pasiskirstymu, kuris vyksta pirma visuomeninių *produktų* pasiskirstymo ir yra jo prielaida; būtent, remiasi darbo jėgos, kaip darbininko prekės, atskyrimu nuo gamybos priemonių, kaip nedarbininkų nuosavybės.

Bet kartu šis pridedamosios vertės pasisavinimas arba šis vertės gaminimo suskaidymas į avansuotosios vertės atgaminimą ir

jokių ekvivalentu nepadengiamos naujos (pridedamosios) vertės gaminimą nė kiek nekeičia nei pačios vertės substancijos, nei vertės gaminimo prigimties. Vertės substancija visada tėra tik sunaudota darbo jėga — darbas, nepriklausomai nuo šio darbo specialaus naudingo pobūdžio, — o vertės gaminimas yra ne kas kita, kaip šio darbo jėgos sunaudojimo procesas. Antai, baudžiauninkas šešias dienas naudoja savo darbo jėgą, dirba šešias dienas, ir pačiam šio darbo jėgos sunaudojimo faktui visiškai neturi reikšmės tai, kad iš šių darbo dienų baudžiauninkas dirba, pvz., tris dienas sau savo lauke, o kitas tris dienas dirba savo dvarininkui jo lauke. Tiek laisvanoriškas jo darbas sau, tiek ir priverčiamasis jo darbas ponui vienodai yra darbas. Ar mes nagrinėsime baudžiauninko šešių dienų darbą jo sukurtų verčių atžvilgiu ar jo sukurtų naudingų produktų atžvilgiu, mes šiame darbe nerasime jokių skirtumų. Skirtumas liečia tik tas skirtingas sąlygas, kurios sukelia jo darbo jėgos naudojimą per dvi šešių dienų darbo laiko puses. Visiškai taip pat yra su samdomojo darbininko būtinuoju ir pridedamuoju darbu.

Gamybos procesas pasibaigia prekybe. Tas faktas, kad prekę pagaminti yra sunaudota darbo jėga, dabar atrodo kaip daiktinė prekės savybė, — kaip prekės savybė turėti vertę; šios vertės dydis matuojamas sunaudoto darbo dydžiu; prekės vertė į nieką kita nesiskaido ir iš nieko kito nesuseda. Jei aš nubrėžčiau tam tikro dydžio tiesiąją liniją, tai aš pirmiausia «pagaminau» tiesiąją liniją (tiesa, tik simboliškai, ką aš iš anksto žinau), nubrėždamas ją pagal tam tikras nuo manęs nepriklausomas taisykles (dėsnius). Jeigu aš šią liniją padalysiu į tris atkarpas (kurios ir vėl gali atitekti tam tikro uždavinio sąlyga), tai kiekviena iš šių trijų atkarpų pasilieka, kaip ir buvusi, tiesioji linija, ir visa linija, kurios dalys jos yra, dėl tokio dalijimo nepavirs kažkuo skirtingu nuo tiesiosios linijos, pvz., kokia nors kreive. Lygiai taip pat aš negalėčiau tam tikro ilgio linijos padalyti taip, kad šių dalių suma būtų didesnė, negu pati ši linija, kai ji buvo nepadalyta; vadinasi, visos linijos dydžio taip pat neapsprendžia bet kokie laisvai pasirinkti jos dalių dydžiai. Atvirkščiai, santykiniai šių dalių dydžiai iš pat pradžių priklauso nuo ribų tos linijos, kurios dalys jos yra.

Šiuo atžvilgiu kapitalisto pagaminta prekę nieku nesiskiria nuo prekių, kurias pagamino savarankiškas darbininkas, darbininkų bendruomenės [Arbeitergemeinden] arba vergai. Tačiau mūsų nagrinėjamu atveju visas darbo produktas, kaip ir visa jo vertė, priklauso kapitalistui. Kaip ir kiekvienas kitas gamintojas, jis iš pradžių pardavimo aktu turi paversti prekę pinigais, kad galėtų toliau manipuluoti: jis turi paversti prekę į visuotinio ekvivalento formą. —

Išnagrinėjime prekinį produktą iki jį paverčiant pinigais. Jis visas priklauso kapitalistui. Iš antros pusės, kaip naudingas dar-

bo produktas, kaip vartojamoji vertė, jis visas yra ankstesniojo darbo proceso produktas; kitaip yra su jo verte. Dalis šios vertės tėra tik vėl nauja forma pasirodžiusi vertė gamybos priemonių, sunaudotų gaminant prekę; ši vertė nebuvo pagaminta šios prekės gamybos proceso metu; šią vertę gamybos priemonės turėjo dar iki gamybos proceso, nepriklausomai nuo jo; jos įėjo į šį procesą kaip šios vertės atstovai; atsinaujino ir pasikeitė tik jos pasireiškimo forma. Ši prekės vertės dalis kapitalistui sudaro ekvivalentą tos jo avansuoto pastoviojo kapitalo vertės dalies, kuri buvo sunaudota prekės gamybos metu. Anksčiau ji egzistavo gamybos priemonių forma; dabar ji egzistuoja kaip naujai pagamintos prekės vertės sudėlinė dalis. Kai tik ši prekė yra paversta į pinigus, ši vertė, dabar egzistuojanti pinigų pavidalu, vėl turi būti paversta į gamybos priemones, į savo pirminę formą, kurią apsprendžia gamybos procesas ir tos vertės funkcija šiame procese. Prekės vertės pobūdžio nė kiek nekeičia tai, kad ši vertė funkcionuoja kaip kapitalas.

Antroji prekės vertės dalis yra vertė darbo jėgos, kurią samdomasis darbininkas parduoda kapitalistui. Ji, kaip ir gamybos priemonių vertė, apsprendžiama nepriklausomai nuo gamybos proceso, į kurį turi įeiti darbo jėga, ir, prieš jai įeinant į jį, ši vertė fiksuojama cirkuliacijos akte, darbo jėgos pirkimo ir pardavimo akte. Funkcionuodamas, sunaudodamas savo darbo jėgą, samdomasis darbininkas pagamina prekės vertę, lygią vertei, kurią kapitalistas turi jam sumokėti už jo darbo jėgos vartojimą. Jis kapitalistui šią vertę duoda preke, tas išmoka ją darbininkui pinigais. Ta aplinkybė, kad ši prekės vertės dalis kapitalistui tėra darbo užmokesčiui avansuojamo jo kintamojo kapitalo ekvivalentas, nė kiek nekeičia to fakto, kad ši vertė yra prekės vertė, naujai sukurta gamybos proceso metu, susidedanti ne iš ko kito, kaip tik iš to paties, iš ko susideda ir pridedamoji vertė, būtent — iš įvykusio darbo jėgos sunaudojimo. Šiam faktui neturi jokios reikšmės ir ta aplinkybė, kad darbo jėgos vertė, kurią kapitalistas darbo užmokesčio forma sumoka darbininkui, pastarajam įgauna pajamų formą ir kad tuo būdu nuolat yra atgaminama ne tik darbo jėga, bet ir samdomųjų darbininkų klasė kaip tokia, o kartu ir visos kapitalistinės gamybos pagrindas.

Bet šių dviejų vertės dalių suma dar nesudaro visos prekės vertės. Be abiejų dalių, lieka dar perteklius: pridedamoji vertė. Ši pastaroji, kaip ir vertės dalis, padengianti darbo užmokesčiui avansuotą kintamąjį kapitalą, yra vertė, darbininko naujai sukurta gamybos proceso metu, yra sustingęs darbas. Tačiau viso produkto savininkui, kapitalistui, ji nieko nekainuoja. Pastaroji aplinkybė iš tikrųjų leidžia kapitalistui ją visą sunaudoti kaip pajamas, jeigu jis jos dalių neturi perleisti kitiems dalyviams, — kaip, pvz., žemės rentą žemvaldžiams, ir šiuo atveju atitinkamos dalys sudaro tokių

trečiųjų asmenų pajamas. Ta pati aplinkybė buvo tas skatinamasis motyvas, kuris aplamai verčia mūsų kapitalistą verstis prekių gamyba. Bet nei iš pradžių skatinęs jį geras noras gauti pridėdamąją vertę, nei vėlesnis jo ir kitų šios pridėamosios vertės kaip pajamų sunaudojimas nedaro jokios įtakos pridėmajai vertei kaip tokiai. Visa tai nieko nekeičia tuo atžvilgiu, kad ji yra sustingęs neapmokėtas darbas, nė kiek nekeičia ir jos dydžio, kurį apsprendžia visiškai kitos sąlygos.

Bet jeigu A. Smitas, nagrinėdamas prekės vertę, norėjo kartu išnagrinėti, — kaip jis ir daro, — kokį vaidmenį atlieka įvairios jos dalys visame reprodukcijos procese, tai buvo aišku, kad jei tam tikros vertės dalys funkcionuoja kaip pajamos, tai kitos dalys taip pat pastoviai funkcionuoja kaip kapitalas ir todėl, pagal jo logiką, turi būti pripažintos dalimis, sudarančiomis prekės vertę, arba dalimis, į kurias ji susiskaido.

A. Smitas sutapatina prekinę gamybą aplamai su kapitalistine prekių gamyba; gamybos priemonės iš pat pradžių yra «kapitalas», darbas — iš pat pradžių samdomasis darbas ir todėl «naudingų ir gamybinių darbininkų skaičius visuomet... proporcingas jiems pasamdyti reikalingo kapitalo dydžiui» («to the quantity of capital stock which is employed in setting them to work». Introduction, 112 psl.). Žodžiu sakant, įvairūs darbo proceso veiksniai, tiek daiktiniai, tiek ir asmeniniai, iš pat pradžių pasirodo su kapitalistiniam gamybos laikotarpiui būdingomis kaukėmis. Kaip tik dėl to prekės vertės analizė betarpiškai sutampa su išaiškinimu to, kiek ši vertė sudaro, iš vienos pusės, paprastą sunaudoto kapitalo ekvivalentą ir kiek, iš antros pusės, ji sudaro «laisvą» vertę, nepaden-giančią kurios nors avansuotos kapitalo vertės, t. y. sudaro pridėdamąją vertę. Tuo būdu prekės vertės dalys, šiuo požiūriu sugretinamos viena su kita, nepastebimai pavirsta jos savarankiškomis «sudėtinėmis dalimis» ir pagaliau «bet kurios vertės šaltiniais». Tolesnė išvada yra ta, kad prekės vertė susideda iš įvairios rūšies pajamų arba kad ji «susiskaido» į įvairios rūšies pajamas; tuo būdu ne pajamos susideda iš prekės vertės, bet prekės vertė iš «pajamų». Bet ta aplinkybė, kad prekės vertė vėliau funkcionuoja kaip kiemo nors pajamos, taip pat nekeičia šios vertės prigimties, kaip ir prekės vertės kaip tokios arba pinigų kaip tokių prigimtis nė kiek nekinta, jeigu jie funkcionuoja kaip kapitalo vertė. Prekė, su kuria A. Smitui tenka turėti reikalą, iš pat pradžių yra prekinis kapitalas (kuriame, be prekės gamyboje suvartotos kapitalo vertės, yra dar ir pridėamoji vertė), vadinasi, kapitalistiškai pagaminta prekė, kapitalistinio gamybos proceso rezultatas. Todėl prieš tai reikėtų išanalizuoti kapitalistinį gamybos procesą, o kartu ir į jį įeinantį vertės didinimo ir vertės kūrimo procesą. Bet kadangi kapitalistinio gamybos proceso prielaida savo ruožtu yra prekinė cirkuliacija, tai, norint jį atvaizduoti, reikia prieš tai ir nepriklaus-

somai nuo jo išanalizuoti prekę. Net kai A. Smitas «ezoteriškai» laikas nuo laiko suranda teisingą kelią, ir tuo atveju jis visada atsižvelgia į vertės gaminimą tik analizuodamas prekę, t. y. analizuodamas prekinį kapitalą.

III. VĖLESNIEJI EKONOMISTAI⁴¹

Rikardo beveik pažodžiui atkartoja A. Smito teoriją. «Yra pri pažinta, kad visi šalies produktai suvartojami, bet yra be galo didelis skirtumas, ar juos suvartoja tie, kurie atgamina kitą vertę, ar tie, kurie neatgamina. Kai mes sakome, kad pajamos sutaupomos ir pridamos prie kapitalo, mes turime galvoje, jog tą pajamų dalį, kuri pridama prie kapitalo, suvartoja gamybiniai darbininkai vietoj negamybinių» («Principles», 163 psl.). [Žr. Рикардо: «Начала политической экономии». Москва, 1955, 129—130 psl.]

Iš tikrųjų, Rikardo ištiesai priėmė A. Smito teoriją apie prekės kainos susiskaidymą į darbo užmokestį ir pridamąją vertę (arba kintamąjį kapitalą ir pridamąją vertę). Su Smitu jis polemizuoja: 1) dėl pridamosios vertės sudėtinių dalių; iš būtinų jos elementų jis pašalina žemės rentą; 2) Rikardo *suskaido* prekės kainą į šias sudėtines dalis. Vadinasi, vertės dydis jam yra prius [pirmesnis dalykas]. Rikardo laikosi prielaidos, kad sudėtinių dalių suma yra duotas dydis, jis remiasi juo priešingai A. Smitui, kuris dažnai, prieštaraudamas savo paties gilesnei pažiūrai, prekės vertės dydį išveda post festum [atgaline data], sudėdamas sudėtines dalis.

Ramsėjus prieštarauja Rikardo: «Rikardo užmiršta, kad visas produktas dalijasi ne tik į darbo užmokestį ir pelną, bet kad jo dalis yra reikalinga pagrindiniam kapitalui padengti» («An Essay on the Distribution of Wealth». Edinburgh 1836, 174 psl.). Ramsėjus pagrindiniu kapitalu laiko tą pat, ką aš laikau pastoviuoju kapitalu: «pagrindinis kapitalas egzistuoja tokia forma, kuria jis prisideda prie darbe esančios prekės gaminimo, bet neprisideda prie darbininkų išlaikymo» (59 psl.).

A. Smitas griežtai prieštaravo išvadai, būtinai išplaukiančiai iš teigimo, kad prekės vertė, vadinasi, ir visuomeninio metinio produkto vertė, susiskaido į darbo užmokestį ir pridamąją vertę, vadinasi, tik į pajamas,— išvadai, pagal kurią galėtų būti sunaudotas visas metinis produktas. Originalūs mąstytojai niekad nedarė absurdiškų išvadų. Jie palieka tai daryti Sėjams ir Mak-Kulochams.

Iš tikrųjų, Sėjus gana lengvai susidoroja su šiuo dalyku. Tai, kas vienam yra kapitalo avansavimas, kitam yra arba buvo pajamos, grynasis produktas. Skirtumas tarp bendrojo ir grynojo produkto tėra vien subjektyvus, ir «tuo būdu visuomenėje bendra

⁴¹ Nuo čia iki skirsnio pabaigos priedas iš II rankraščio.

visų produktų vertė pasiskirstė kaip pajamos» (Say: «Traité d'Économie politique», 1817, II, 64 psl.). «Bendra kiekvieno produkto vertė susideda iš pelno, tenkančio žemvaldžiams, kapitalistams ir besiverčiantiems pramoniniu darbu» {darbo užmokestis čia figūruoja kaip profits des industriels! [besiverčiančių pramoniniu darbu pelnas!]}, «kurie prisidėjo prie jo gaminimo. To dėka visuomenės pajamos yra lygios *pagamintai bendrajai vertei*, o ne tik grynajam žemės produktui, kaip kad manė ekonomistų sekta» {fizioratatai} (63 psl.).

Šį Sėjaus atradimą kartu su kitais pasisavino ir Prudonas.

Tačiau Storchas, kuris iš principo taip pat priima A. Smito doktriną, mano, kad Sėjaus padarytas jos pritaikymas neišlaiko kritikos. «Jei laikysimės nuomonės, kad nacijos pajamos yra lygios jos bendrajam produktui, t. y. kad visiškai neturi būti atskaitytas kapitalas» {reikėjo pasakyti: pastovusis kapitalas}, «tai reikia taip pat pripažinti, kad ši nacija gali negamybiškai suvartoti visą savo metinio produkto vertę, nedarydama nė mažiausio nuostolio savo būsimoms pajamoms... Produktai, kurie sudaro nacijos» {pastovųjį} «kapitalą, negali būti skirti vartojimui» (Storch: «Considérations sur la nature du revenu national». Paris 1824, 147, 150 psl.).

Bet Storchas užmiršo pasakyti, kaip šios pastoviosios kapitalo dalies buvimas suderinamas su kainos analize, kurią jis paėmė iš Smito ir pagal kurią prekės vertėje tėra tik darbo užmokestis ir pridėjamoji vertė, bet nėra jokios pastoviojo kapitalo dalies. Tiktai Sėjaus dėka jam darosi aišku, kad ši kainos analizė atveda į absurdiškus rezultatus, ir jo baigiamasis žodis šiuo klausimu skamba: «būtinios kainos negalima suskaidyti į jos paprasčiausius elementus» (Storch: «Cours d'Économie Politique». Petersbourg 1815, II, 141 psl.).

Sismondis, kuris specialiai stengėsi nagrinėti kapitalo santykį su pajamomis ir iš tikrųjų ypatingą šio santykio suformulavimą pavertė savo «Nouveaux Principes» *differentia specifica* [būdinguoju skirtumu], nepasakė *nė vieno* mokslinio žodžio, nė kiek nepadėjo išspręsti problemos.

Bartonas, Ramsėjus ir Šerbiuljė mėgina šį dalyką išaiškinti geriau už Smitą. Bet jiems nepavyksta, nes jie iš pat pradžių problemą kelia vienpusiškai, neišvesdami aiškios ribos tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo vertės skirtumo ir pagrindinio ir apyvartinio kapitalo skirtumo.

Ir Džonas Stiuartas Milis su įprastu išdidumu atkartoja iš A. Smito jo pasekėjų paveldėtą doktriną.

Rezultatas: Smito sąvokų painiava išliko lig šiol, ir jo dogma yra ortodoksalus politinės ekonomijos tikėjimo simbolis.

DVIDESIMTASIS SKIRSNIS PAPRASTOJI REPRODUKCIJA

I. KLAUSIMO PASTATYMAS

Jei mes išnagrinėsime⁴² metinį visuomeninio kapitalo funkcionavimą jo rezultato požiūriu, vadinasi, išnagrinėsime metinį funkcionavimą viso kapitalo, kurio atžvilgiu individualiniai kapitalai tėra tik trupmeninės dalys, o šių dalių judėjimas yra tiek jų individualinis judėjimas, tiek ir būtina viso kapitalo judėjimo sudėtinė grandis, t. y. jei mes išnagrinėsime prekinį produktą, kurį visuomenė tiekia per metus, tai paaiškės, kaip vyksta visuomeninio kapitalo reprodukcijos procesas, kokie būdingi bruožai skiria šį reprodukcijos procesą nuo individualinio kapitalo reprodukcijos proceso ir kokie bruožai yra bendri jiems abiem. Metinis produktas apima tiek tas visuomeninio produkto dalis, kurios padengia kapitalą — visuomeninę <gamybą, atitinkamai> reprodukciją, — tiek ir tas dalis, kurios įeina į vartojimo fondą, darbininkų ir kapitalistų yra suvartojamos, vadinasi, apima tiek gamybinį, tiek ir individualinį vartojimą. Reprodukcija apima <tiek prekių pasaulio atgaminimą, tiek> ir kapitalistų klasės ir darbininkų klasės atgaminimą (t. y. išlaikymą), vadinasi, ir viso gamybos proceso kapitalistinio pobūdžio atgaminimą.

Aišku, tai yra cirkuliacijos figūra $Pr' - \left\{ \begin{matrix} P - Pr \dots G \dots Pr' \\ p - pr \end{matrix} \right.$,

kurią mes turime analizuoti, ir čia vartojimas būtinai vaidina tam tikrą vaidmenį: pradiniam taške $Pr' = Pr + pr$, prekiniam kapitale, yra tiek pastoviojo bei kintamojo kapitalo vertė, tiek ir pridedamoji vertė. Dėl to jo judėjimas apima tiek individualinį, tiek ir gamybinį vartojimą. Apytakose $P - Pr \dots G \dots Pr' - P'$ ir $G \dots Pr' - P' - Pr \dots G$ pradinis ir baigiamasis taškas yra *kapitalo* judėjimas. Žinoma, tai apima ir vartojimą, nes prekė, produktas, turi būti parduota. Bet jei tariama, kad tai yra įvykę, tai atskiro kapitalo judėjimui bus nesvarbu, kas toliau atsitiks tai prekei. Priešingai, judėjime $Pr' \dots Pr'$ visuomeninės reprodukcijos sąlygos pasireiškia kaip tik tuo, kad čia reikia parodyti, kas atsitiks kiekvienai to viso produkto Pr' vertės daliai. Visas reprodukcijos procesas čia apima tiek cirkuliacijos tarpininkaujama vartojimo procesą, tiek ir patį kapitalo reprodukcijos procesą.

⁴² Iš II rankraščio.

Turėdami galvoje užsibrėžtą tikslą, mes čia turime išnagrinėti reprodukcijos procesą tiek atskirų P' sudėtinių dalių vertės, tiek ir jų natūralinės formos padengimo požiūriu. Dabar mes jau nebegalime, kaip analizuodami atskiro kapitalo produkto vertę, tenkintis *prielaida*, kad atskiras kapitalistas, parduodamas savo prekinį produktą, gali savo kapitalo sudėtinės dalis paversti iš pradžių pinigais, o paskui, iš naujo pirkdamas prekių rinkoje gamybos elementus, vėl paversti jas gamybinio kapitalu. Kadangi šie gamybos elementai iš prigimties yra daiktai, jie taip pat sudaro visuomeninio kapitalo sudėtinę dalį, kaip tas individualinis pagamintas produktas, kuris yra į juos mainomas ir jų yra padengiamas. Iš antros pusės, judėjimas tos visuomeninio prekinio produkto dalies, kurią suvartoja darbininkas, išleidamas darbo užmokestį, ir kapitalistas, išleidamas pridėdamąją vertę, ne tik yra būtina viso produkto judėjimo sudėtinė grandis, bet ir susipina su individualinių kapitalų judėjimu, ir dėl to negalima šio proceso aiškinti taip, kad jis tiesiog yra priimamas kaip *prielaida*.

Klausimas, kuris mums betarpiškai iškyla, yra šis: kaip sunaudotas gamyboje *kapitalas* pagal savo vertę <ir pagal savo natūralinę formą> yra padengiamas iš metinio produkto ir kaip šio padengimo procesas susipina su kapitalistų vykdomu pridėdamosios vertės išleidimu ir darbininkų vykdomu darbo užmokesčio išleidimu? Vadinasi, pirmiausia kalbama apie reprodukciją nesikeičiančiu mastu. Toliau yra laikomasi prielaidos, kad ne tik produktai yra mainomi pagal jų vertę, bet ir kad nevyksta jokia gamybinio kapitalo sudėtinių dalių vertės revoliucija. Beje, kai dėl kainų nukrypimo nuo verčių, tai ši aplinkybė negali turėti jokios įtakos visuomeninio kapitalo judėjimui. Ir čia, aplanant, yra mainomi tokie pat produktų kiekiai, nors atskiriems kapitalistams tokiu atveju tenka vertės dalys, jau neproporcingos atitinkamiems jų avansavimams ir toms pridėdamosios vertės masėms, kurias kiekvienas iš jų atskirai yra pagaminęs. Kai dėl vertės revoliucijų, tai jos, būdamos visuotinio pobūdžio ir tolygiai pasiskirstydamos, nė kiek nekeičia santykių tarp viso metinio produkto vertės sudėtinių dalių. Priešingai, būdamos dalinio pobūdžio ir netolygiai pasiskirstydamos, jos reiškia sutrikimus, kurie, *pirma*, tegali kaip tokie būti suprasti tik tuo atveju, jei mes žiūrėsime į juos kaip į *nukrypimus* nuo nekintamų vertės santykių; bet, *antra*, jei įrodytas dėsnis, pagal kurį viena metinio produkto vertės dalis padengia pastovųjį, kita — kintamąjį kapitalą, tai šio dėsnio nė kiek nepakeistų nei pastoviojo, nei kintamojo kapitalo vertės revoliucija. Ji tepakeistų tik santykinį dydį tų vertės dalių, kurios funkcionuoja kaip vienas arba kaip antras, nes į pirminių verčių vietą stotų kitos vertės.

Kol mes nagrinėjome vertės gaminimą ir kapitalo produkto vertę individualinio kapitalo požiūriu, mūsų analizei natūralinė prekinio produkto forma visiškai nerūpėjo,— pvz., buvo vis vien, ar jis susi-

deda iš mašinų, ar iš grūdų, ar iš veidrodžių. Visos šios natūralinės formos mums buvo tik pavyzdžiai, ir bet kuri gamybos šaka, kurią mes būtume paėmę, vienodai galėjo tikti iliustracijai. Mums teko turėti reikalą su pačiu betarpišku gamybos procesu, kuris kiekvienu atskiru atveju yra individualinio kapitalo procesas. Kadangi mes nagrinėjome kapitalo atgaminimą, mums užteko vienos prielaidos: kad prekinio produkto dalis, kuri išreiškia kapitalo vertę, cirkuliacijos sferoje randa galimumą atgal pavirsti į savo gamybos elementus ir, vadinasi, vėl įgauti gamybinio kapitalo formą; visiškai taip pat mums užteko tos prielaidos, kad darbininkas ir kapitalistas randa rinkoje prekes, kurioms jie išleidžia darbo užmokestį ir pridėdamąją vertę. Bet šis grynai formalus dėstymo būdas jau nebepakankamas, kai mes nagrinėjame visą visuomeninį kapitalą ir jo produkto vertę. Vienos produkto vertės dalies pavirtimas atgal į kapitalą, kitos dalies stojimas į kapitalistų klasės ir darbininkų klasės individualinį vartojimą sudaro judėjimą pačioje produkto vertėje, kuri yra visuomeninio kapitalo rezultatas; ir šis judėjimas yra ne tik vertės padengimas, bet ir natūralinės produkto formos padengimas, todėl jį lygiai taip pat sąlygoja tiek visuomeninio produkto vertės sudėtinųjų dalių tarpusavio santykis, tiek ir jų vartojamoji vertė, jų natūralinė forma.

Paprastoji reprodukcija⁴³, reprodukcija nesikeičiančiu mastu, yra abstrakcija tiek, kiek, iš vienos pusės, kapitalizmo sąlygomis bet kokio kaupimo arba reprodukcijos išplėstinium mastu nebuvimas yra neįtikima prielaida, o iš antros pusės, santykiai, kuriais vykdoma gamyba, įvairiais metais nepasilieka absoliučiai nekintami (kaip tik tokios prielaidos ir laikomasi). Mūsų prielaida yra ta, ~~kad tam tikros vertės visuomeninis kapitalas tiek praeitais, tiek ir šiais metais vėl ir vėl tiekia ankstesnę prekių verčių masę ir patenkina ankstesnį poreikių kiekį, nors reprodukcijos procese prekių formos ir būtų pasikeitusios.~~ Tarp kita ko, vykstant kaupimui paprastoji reprodukcija visada sudaro jo dalį, vadinasi, ją galima nagrinėti kaip tokią, ji yra realus kaupimo veiksnys. Metinio produkto vertė gali sumažėti, nors vartojamųjų verčių masė pasilieka nepasikeitusi; vertė gali pasilikti nepasikeitusi, nors vartojamųjų verčių masė sumažėja; verčių masė ir atgamtųjų vartojamųjų verčių masė tuo pačiu metu gali mažėti. Viso to rezultatas yra toks, kad reprodukcija vyksta arba palankesnėmis sąlygomis, negu anksčiau, arba pablogėjusiomis sąlygomis, o šių pastarųjų rezultatas gali būti nepilna — nepakankama — reprodukcija. Tačiau visa tai teliečia tik įvairių reprodukcijos elementų kiekybinę pusę, bet ne tą vaidmenį, kurį jie vaidina bendrame procese kaip atgaminantis kapitalas arba kaip atgamtos pajamos.

⁴³ Iš VIII rankraščio.

II. DU VISUOMENINĖS GAMYBOS PADALINIAI⁴⁴

Visas visuomenės produktas, vadinasi, ir visa jos gamyba dalijasi į du didelius padalinius:

I. *Gamybos priemonės*, prekės, turinčios tokią formą, kuria jos turi būti arba bent gali būti į gamybinį vartojimą.

II. *Vartojimo reikmenys*, prekės, turinčios tokią formą, kuria jos įeina į kapitalistų klasės ir darbininkų klasės individualinį vartojimą.

Kiekviename iš šių padalinių visuma įvairių gamybos šakų, priklausančių šiam padaliniiui, sudaro vieną vienintelę didelę gamybos šaką: vienu atveju gamybos priemonių gamybos šaką, antru atveju — vartojimo reikmenų gamybos šaką. Visas kapitalas, panaudojamas kiekvienoje iš šių dviejų gamybos šakų, sudaro atskirą stambų visuomeninio kapitalo padalinį.

Kapitalas kiekviename padalinyje dalijasi į dvi sudėtines dalis:

1) *Kintamasis kapitalas*. *Vertės* požiūriu jis yra lygus šioje gamybos šakoje panaudojamos visuomeninės darbo jėgos vertei, vadinasi, yra lygus darbo užmokesčio sumai, sumokėtai už šią darbo jėgą. Natūralinės formos požiūriu jis susideda iš pačios veikimu pasireiškiančios darbo jėgos, t. y. iš gyvojo darbo, kurį paleidžia veikti ši kapitalo vertė.

2) *Pastovusis kapitalas*, t. y. visų šioje šakoje gamybai panaudojamų gamybos priemonių vertė. Savo ruožtu jos dalijasi į *pagrindinį* kapitalą: mašinos, darbo įrankiai, pastatai, darbiniai gyvuliai ir t. t., ir *apyvartinį* pastovųjį kapitalą: gamybinės medžiagos, t. y. žaliavos, pagalbines medžiagas, pusfabrikačiai ir t. t.

Vertė viso metinio produkto, kuris su šio kapitalo pagalba yra pagamintas kiekviename iš dviejų padalinių, dalijasi į vertės dalį, sudarančią pastovųjį kapitalą *c*, suvartotą gamyboje ir pagal savo vertę tiksliai perkeltą į produktą, ir vertės dalį, kurią visas darbas yra prijungęs per metus. Pastaroji ir vėl dalijasi į avansuoto kintamojo kapitalo *v* padengimą ir į perteklių virš šio kapitalo, sudarantį pridedamąją vertę *m*. Vadinasi, kaip kiekvienos atskiros prekės vertė, taip ir viso kiekvieno padalinio metinio produkto vertė dalijasi į $c+v+m$.

Vertės dalis *c*, sudaranti gamyboje *suvartotą* pastovųjį kapitalą, nesutampa su gamyboje *panaudoto* pastoviojo kapitalo verte. Tiesa, gamybinės medžiagos visos suvartojamos, ir dėl to visa jų vertė yra perkeliama į produktą. Bet tiksliai tam tikra panaudoto *pagrindinio* kapitalo dalis yra visa suvartojama, vadinasi, tiksliai šios dalies vertė pereina į produktą. Kita pagrindinio kapitalo dalis, mašinos, pastatai ir t. t., egzistuoja ir funkcionuoja kaip anksčiau, nors dėl metinio nusidėvėjimo jos vertė ir yra sumažėjusi. Kai mes nagrinėjame produkto vertę, ši ir toliau funkcionuojanti pagrindinio kapitalo dalis mums neegzistuoja. Ji sudaro kapitalo vertės dalį, nepri-

⁴⁴ Pagrindas paimtas iš II rankraščio. Schema iš VIII rankraščio.

klausomą nuo šios naujai pagamintos prekės vertės, egzistuojančią šalia jos. Tai jau iškilo nagrinėjant atskiro kapitalo produkto vertę (I knyga, VI skirsnis). Bet čia mes tuo tarpu turime palikti nuošalyje ten panaudotą nagrinėjimo būdą. Nagrinėdami atskiro kapitalo produkto vertę, mes matėme, kad vertė, pagrindinio kapitalo prarandama dėl nusidėvėjimo, persikelia į prekinį produktą, pagamintą nusidėvėjimo metu,— vis vien, ar per šį laiką dalis pagrindinio kapitalo yra in natura padengiama iš šios perkeliamos vertės ar nėra padengiama. Priešingai, čia, nagrinėdami visą visuomeninį produktą ir jo vertę, mes turime, bent tuo tarpu, vertės dalį, kuri dėl pagrindinio kapitalo nusidėvėjimo per metus perkeliama į metinį produktą, palikti nuošalyje, jei tik šis pagrindinis kapitalas per metus nėra padengiamas in natura. Viename iš sekančių šio skirsnio poskyrių mes specialiai panagrinėsime šį momentą.

Paprastosios reprodukcijos tyrinėjimo pagrindu mes imsime šią schemą, kurioje c = pastovusis kapitalas, v = kintamasis kapitalas, m = pridedamoji vertė, o vertės didėjimo santykis $\frac{m}{v}$ yra laikomas 100%. Skaičiai gali reikšti milijonus markių, frankų arba svarų sterlingų.

I. Gamybos priemonių gamyba:

$$\text{kapitalas} \dots \dots \dots 4\,000_c + 1\,000_v = 5\,000,$$

$$\text{prekinis produktas} \dots 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m = 6\,000,$$

egzistuojantis gamybos priemonių pavidalu.

II. Vartojimo reikmenų gamyba:

$$\text{kapitalas} \dots \dots \dots 2\,000_c + 500_v = 2\,500,$$

$$\text{prekinis produktas} \dots 2\,000_c + 500_v + 500_m = 3\,000,$$

egzistuojantis vartojimo reikmenų pavidalu.

Jei suvesime drauge, tai visas metinis prekinis produktas:

$$\text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m = 6\,000 \text{ gamybos priemonėmis.}$$

$$\text{II. } 2\,000_c + 500_v + 500_m = 3\,000 \text{ vartojimo reikmenimis.}$$

Viša vertė = 9 000, be to, pagal mūsų prielaidą, iš tos sumos yra pašalintas pagrindinis kapitalas, kuris tebefunkcionuoja savo natūraline forma.

Jei mes dabar išnagrinėsime mainų aktus, kurie yra būtini paprastosios reprodukcijos pagrindu, kai visa pridedamoji vertė suvartojama negamybiškai, ir čia iš pradžių paliksime nuošalyje pinigų cirkuliaciją, tarpininkaujančią šiems mainų aktams, tai pirmiausia gausime tris esminius atramos taškus.

1) 500_v , II padalinio darbininkų darbo užmokestis, ir 500_m , šio padalinio kapitalistų pridedamoji vertė, turi būti išleisti vartojimui

reikmenims. Bet jų vertė egzistuoja 1 000 dydžio vertės vartojimo reikmenimis, kurie II padalinio kapitalistų rankose padengia avansuotuosius 500_v ir atstovauja 500_m . Vadinasi, II padalinio darbo užmokestis ir pridėjamoji vertė II padalinio ribose yra mainomi į II padalinio produktą. Kartu iš viso produkto vartojimo reikmenų pavidalu išnyksta $(500_v + 500_m)$ $II = 1\ 000$.

2) I padalinio $1\ 000_v + 1\ 000_m$ taip pat turi būti išleisti vartojimo reikmenims, vadinasi, II padalinio produktui. Vadinasi, jie turi būti išmainyti į likusią šio produkto dalį, savo dydžiu lygią pastoviajai kapitalo daliai — $2\ 000_c$. Už tai II padalinys gauna tokiai pat sumai gamybos priemonių, I padalinio produktą, įkūnijantį I padalinio $1\ 000_v + 1\ 000_m$ vertę. Tuo pačiu iš skaičiavimo išnyksta $2\ 000 II_c$ ir $(1\ 000_v + 1\ 000_m)$ I.

3) Pasilieka dar $4\ 000 I_c$. Jie yra gamybos priemonės, kurios tegali būti sunaudotos tik I padalinyje ir skiriamos jame suvartotam pastoviajam kapitalui padengti; dėl to juos liečiantis klausimas išsprendžiamas vykstant tarpusavio mainams tarp atskirų I padalinio kapitalistų, lygiai taip pat, kaip $(500_v + 500_m)$ II atžvilgiu jis buvo išspręstas vykstant mainams tarp I padalinio darbininkų ir kapitalistų, atitinkamai tarp atskirų šio padalinio kapitalistų.

Tai mes tuo tarpu palietėme tik tam, kad geriau būtų galima suprasti tolesnį dėstymą.

III. MAINAI TARP DVIEJŲ PADALINIŲ: I ($v+m$) Į II⁴⁵

Mes pradėdame nuo stambių mainų tarp dviejų padalinių. $(1\ 000_v + 1\ 000_m)$ I — šios vertės, kurios savo gamintojų rankose egzistuoja natūraline gamybos priemonių forma, yra mainomos į $2\ 000 II_c$, į vertes, egzistuojančias natūraline vartojimo reikmenų forma. Tokiu būdu II padalinio kapitalistai pavertė savo pastovųjį kapitalą = $2\ 000$ iš vartojimo reikmenų formos į vartojimo reikmenų gamybos priemonių formą, kuria jis vėl gali funkcionuoti kaip darbo proceso veiksnys, o vertės didinimo atžvilgiu — kaip pastoviojo kapitalo vertė. Antra vertus, tuo pačiu I padalinio darbo jėgos ekvivalentas $(1\ 000 I_v)$ ir I padalinio kapitalistų pridėjamoji vertė $(1\ 000 I_m)$ yra realizuoti vartojimo reikmenimis; ir viena ir kita iš savo natūralinės gamybos priemonių formos pavirto į tokią natūralinę formą, kuria jie gali būti suvartoti kaip pajamos.

Bet tokie tarpusavio mainai vyksta per pinigų cirkuliaciją, kuri tarpininkauja jiems tiek pat, kiek apsunkina juos suprasti, bėg kuri vaidina nepaprastai svarbų vaidmenį, nes kintamoji kapitalo dalis nuolat vėl turi pasirodyti pinigine forma, kaip piniginis kapitalas, kuris iš piniginės formos pavirsta į darbo jėgą. Visose gamybos šakose, tuo pačiu laiku veikiančiose viena šalia kitos visoje visuomenės periferijoje, vis vien, ar jos priklauso I ar II padaliniui, kin-

⁴⁵ Nuo čia vėl VIII rankraštis.

tamasis kapitalas turi būti avansuojamas pinigine forma. Kapitalistas perka darbo jėgą anksčiau, negu ji stos į gamybos procesą, bet jis ją teapmoka tik sutarties sąlygojamais terminais, po to, kai ji jau yra sunaudota vartojamajai vertei gaminti. Panašiai kaip likusioji produkto vertės dalis, jam priklauso ir ta dalis, kuri tėra tik ekvivalentas pinigų, sunaudotų darbo jėgai apmokėti, ta produkto vertės dalis, kuri atstovauja kintamojo kapitalo vertei. Pačia šia produkto vertės dalimi darbininkas jau patiekė kapitalistui savo darbo užmokesčio ekvivalentą. Prekės pavertimas atgal į pinigus, jos pardavimas, atkuria kapitalistui jo kintamąjį kapitalą kaip piniginį kapitalą, kurį jis vėl gali avansuoti darbo jėgai pirkti.

Vadinasi, I padalinyje kapitalistas, laikomas visuminiu kapitalistu, sumokėjo darbininkams 1 000 sv. st. (aš sakau sv. st. vien norėdamas pažymėti, kad tai — vertė *pinigine forma*) = 1 000_v už tą I padalinio produkto, t. y. darbininkų pagamintų gamybos priemonių, vertę, kuri jau egzistuoja *v* dalies pavidalu. Už šiuos 1 000 sv. st. darbininkai perka iš II padalinio kapitalistų tokios pat vertės vartojimo reikmenis ir tuo būdu pusę II padalinio pastoviojo kapitalo paverčia pinigais; II padalinio kapitalistai savo ruožtu už šiuos 1 000 sv. st. perka iš I padalinio kapitalistų 1 000 dydžio vertės gamybos priemonės; tuo pačiu pastarųjų kintamojo kapitalo vertė = 1 000_v, egzistuojanti kaip produkto natūraline gamybos priemonių forma, vėl yra paversta pinigais ir dabar I padalinio kapitalistų rankose vėl gali funkcionuoti kaip piniginis kapitalas, kuris paverčiamas darbo jėga, vadinasi, svarbiausiuoju gamybinio kapitalo elementu. Vadinasi, realizavus dalį jų prekinio kapitalo, jiems atgal įplaukia kintamasis kapitalas pinigine forma.

O kai dėl pinigų, reikalingų I padalinio prekinio kapitalo daliai *m* išmainyti į pastoviosios II padalinio kapitalo dalies antrąją pusę, tai jie gali būti avansuoti įvairiais būdais. Ši cirkuliacija iš tikrųjų apima begalinį skaičių atskirų pirkimo ir pardavimo aktų, kuriuos atlieka individualiniai abiejų padalinių kapitalistai; be to, pinigai visomis sąlygomis turi eiti iš šių kapitalistų, nes su tuo pinigų kiekiu, kurį darbininkai yra paleidę į cirkuliaciją, jau yra atsiskaityta. II padalinio kapitalistas dalį savo piniginio kapitalo, egzistuojančio šalia gamybinio kapitalo, gali sunaudoti gamybos priemonėms iš I padalinio kapitalistų pirkti; arba, atvirkščiai, I padalinio kapitalistas iš piniginio fondo, skirto asmeninėms išlaidoms, o ne kapitalo sąnaudoms, gali pirkti vartojimo reikmenis iš II padalinio kapitalistų. Kaip jau buvo parodyta I ir II skyriuje, mes turime laikytis prielaidos, kad kapitalistų rankose, esant bet kurioms sąlygoms, šalia gamybinio kapitalo yra tam tikros pinigų atsargos, ar tai būtų kapitalui avansuoti, ar pajamoms išleisti. Įsivaizduokime — mūsų tikslams proporcija čia visiškai neturi reikšmės, — kad II padalinio kapitalistai pusę pinigų avansuoja pirkti gamybos priemonėms, reikalingoms pastoviam kapitalui padengti, o kitą pusę I padalinio

kapitalistai išleidžia vartojimui. Tokiu atveju II padalinys avansuoja 500 sv. st., perka už juos iš I padalinio gamybos priemonės ir tuo (įskaitant anksčiau minėtus 1 000 sv. st., einančius iš I padalinio darbininkų) padengia $\frac{3}{4}$ savo pastoviojo kapitalo in natura; už tokiu būdu gautus 500 sv. st. I padalinys perka iš II padalinio vartojimo reikmenis, ir tuo pačiu pusė tos I padalinio prekinio kapitalo dalies, kuri susideda iš m , atliko cirkuliaciją $pr-p-pr$, vadinasi, šis I padalinio produktas yra realizuotas kaip vartojimo fondas. Dėl šio antrojo proceso 500 sv. st. grįžta į II padalinio rankas kaip piniginis kapitalas, kurį II padalinio kapitalistai turi šalia savo gamybinio kapitalo. Iš antros pusės, I padalinys sąskaita pusės savo prekinio kapitalo m dalies, kuri vis dar tebeguli jo sandėlyje produkto pavidalu, dar prieš tai, kai ta dalis bus parduota, išleidžia 500 sv. st. pinigų sumą vartojimo reikmenims iš II padalinio pirkti. Už tuos pačius 500 sv. st. II padalinys perka gamybos priemones iš I padalinio ir tuo būdu padengia in natura visą savo pastovųjį kapitalą ($1\ 000 + 500 + 500 = 2\ 000$), o I padalinys visą savo pridedamąją vertę realizavo vartojimo reikmenimis. Aplamai paėmus, 4 000 sv. st. sumos prekių mainai įvyktų su 2 000 sv. st. pinigų cirkuliacijos pagalba; be to, pastarosios sumos dydį tesąlygoja tai, kad, kaip mūsų pavaizduota, visas metinis produktas mainomas iš karto, keliomis stambiomis dalimis. Čia tėra svarbi ta aplinkybė, kad II padalinys ne tik vėl pavertė į gamybos priemonių formą savo pastovųjį kapitalą, atgamintą vartojimo reikmenų pavidalu, bet kad jam, be to, sugrįžo 500 sv. st., kuriuos jis buvo avansavęs cirkuliacijai — gamybos priemonėms pirkti; ir kad I padalinys lygiai taip pat ne tik vėl pinigine forma — kaip piniginį kapitalą, kuris vėl gali būti betarpiškai paverstas į darbo jėgą, — turi savo kintamąjį kapitalą, kurį jis buvo atgaminęs gamybos priemonių forma, bet kad jam, be to, sugrįžo 500 sv. st., kuriuos jis, numatydamas būsimą pardavimą pridedamosios vertės, sudarančios dalį jo prekinio kapitalo, dar prieš šį pardavimą išleido vartojimo reikmenims pirkti. Tačiau jie sugrįžo jam atgal ne dėl to, kad buvo išleisti, bet dėl to, kad vėliau buvo parduota jo prekinio produkto dalis, kurioje glūdi pusė jo pridedamosios vertės.

Abiem atvejais ne tik II padalinio pastovusis kapitalas iš produkto formos vėl paverčiamas į natūralinę gamybos priemonių formą, vienintelę formą, kuria jis gali funkcionuoti kaip kapitalas; ir lygiai taip pat ne tik kintamoji I padalinio kapitalo dalis paverčiama į piniginę formą, o pridedamosios vertės dalis, įkūnyta I padalinio gamybos priemonėse, paverčiama į tokią formą, kuria ji tinka vartojimui ir gali būti suvartota kaip pajamos. Į II padalinį, be to, įplaukia atgal 500 sv. st. piniginio kapitalo, kuriuos jis buvo avansavęs gamybos priemonėms pirkti, prieš parduodamas atitinkamą, šiuos 500 sv. st. kompensuojančią pastoviojo kapitalo vertės dalį, turinčią vartojimo reikmenų formą; ir toliau I padalinui sugrįžta 500 sv. st.,

kuriuos jis, numatydamas būsimąjį pardavimą, prieš tai išleido vartojimo reikmenims pirkti. Jei II padalinui sugrįžta atgal pinigai, kuriuos jis buvo avansavęs pastoviosios savo prekinio produkto dalies sąskaita, o I padalinui — pinigai, avansuoti sąskaita tos jo prekinio produkto dalies, kurioje yra pridedamoji vertė, tai jie sugrįžta tik dėl to, kad ir viena ir antra kapitalistų kategorija metė į cirkuliaciją dar po 500 sv. st. pinigų; viena — išskyrus II padalinio prekinę formą egzistuojantį pastovųjį kapitalą, antra — išskyrus I padalinio prekinę formą egzistuojančią pridedamąją vertę. Galiausiai, vykstant atitinkamų prekių ekvivalentų mainams, jie tarpusavyje visiškai atsiskaitė vienas su kitu. Tie pinigai, kuriuos, kaip šių prekių mainų priemonę, jie yra metę į cirkuliaciją virš savo prekių vertės bendros sumos, kiekvienam iš jų sugrįžta iš cirkuliacijos pro rata [proporcingai] tai daliai, kurią kiekvienas iš jų yra metęs į cirkuliaciją. Jie dėl to nepasidarė nė skatiku turtingesni. II padalinys turėjo pastovųjį kapitalą = 2 000 vartojimo reikmenų forma + +500 pinigais; dabar jis, kaip ir anksčiau, turi 2 000 gamybos priemonėmis ir 500 pinigais; lygiai taip pat I padalinys turi, kaip ir anksčiau, pridedamąją vertę — 1 000 (jį sudarė prekės, gamybos priemonės, kurios dabar paverstos į vartojimo fondą) + 500 pinigais. — Bendra išvada yra ši: iš pinigų, kuriuos pramoniniai kapitalistai meta į cirkuliaciją savo pačių prekių cirkuliacijai aptarnauti, — ar tai būtų daroma prekės vertės pastoviosios dalies sąskaita, ar prekėse esančios pridedamosios vertės sąskaita, jei ši pridedamoji vertė išleidžiama kaip pajamos, — iš šių pinigų į atitinkamų kapitalistų rankas sugrįžta tiek, kiek jie buvo avansavę pinigų cirkuliacijai.

Kai dėl I padalinio kintamojo kapitalo pavertimo atgal į piniginę formą, tai I padalinio kapitalistams, po to, kai jie yra jį sunaudoję darbo užmokesčiui, jis iš pradžių egzistuoja ta prekinė forma, kuria darbininkai jį patiekė kapitalistams. Kapitalistai išmokėjo jį darbininkams pinigine forma, kaip jų darbo jėgos kainą. Tiek jie apmokėjo tą savo prekinio produkto vertės sudėtinę dalį, kuri lygi šiam kintamajam kapitalui, sunaudotam pinigų pavidalu. Dėl to jie yra ir šios prekinio produkto dalies savininkai. Bet jų panaudojama darbininkų klasės dalis araiptol nėra šių darbininkų gaminamų gamybos priemonių pirkėjas. Ši darbininkų dalis yra pirkėjai vartojimo reikmenų, kurie gaminami II padalinyje. Vadinasi, kintamasis kapitalas, avansuotas darbo jėgai apmokėti pinigais, ne betarpiškai sugrįžta I padalinio kapitalistams. Darbininkams atliekant pirkimus, jis atitenka kapitalistams, gaminantiems prekes, būtinai ir apamai prieinamas darbininkų sluoksniui, vadinasi, pereina į II padalinio kapitalistų rankas, ir tik dėl to, kad pastarieji tuos pinigus sunaudoja gamybos priemonėms pirkti, tik tokiu aplinkiniu keliu jie sugrįžta atgal į I padalinio kapitalistų rankas.

Pasirodo, kad, vykstant paprastajai reprodukcijai, I padalinio prekinio kapitalo verčių $v+m$ suma (vadinasi, ir atitinkama

proporcinga viso I padalinio prekinio produkto dalis) turi būti lygi pastoviam kapitalui II_c , kuris yra išskirtas kaip atitinkama viso II padalinio prekinio produkto dalis; arba $I_{(v+m)} = II_c$.

IV MAINAI II PADALINIO RIBOSE. BŪTINIEJI PRAGYVENIMO REIKMENYS IR PRABANGOS DALYKAI

Iš II padalinio prekinio produkto vertės mums dar lieka iširti sudėtinės dalis $v+m$. Jų nagrinėjimas neturi nieko bendro su svarbiausiuoju klausimu, kuris mus čia domina: būtent, kiek kiekvieno individualinio kapitalistinio prekinio produkto vertės pasidalijimas į $c+v+m$ galioja ir viso metinio produkto vertės atžvilgiu, net jei šiam pasidalijimui tarpininkauja įvairios pasireiškimo formos. Šis klausimas yra išsprendžiamas, iš vienos pusės, vykstant $I_{(v+m)}$ mainams į II_c , o iš antros pusės, — vėlesniam laikui atidėtame tyrinėjime, kaip I_c yra atgaminamas metiniame I padalinio prekiniam produkte. Kadangi $II_{(v+m)}$ egzistuoja natūraline vartojimo reikmenų forma; kadangi kintamasis kapitalas, avansuotas apmokant darbo jėgą darbininkams, aplamai ir ištiesai imant, pastarųjų turi būti išleidžiamas vartojimo reikmenims ir kadangi prekių vertės dalis m , jei tariame esant paprastąją reprodukciją, faktiškai kaip pajamos išleidžiama vartojimo reikmenims, tai prima facie [iš pirmo žvilgsnio] yra aišku, kad už darbo užmokestį, gautą iš II padalinio kapitalistų, II padalinio darbininkai išperka savo pačių produkto dalį, kuri atitinka jų kaip darbo užmokestį gautos piniginės vertės dydį. Tuo būdu II padalinio kapitalistai paverčia atgal į piniginę formą savo piniginį kapitalą, kuris buvo avansuotas darbo jėgai apmokėti; padėtis visiškai tokia pat, kaip ir tuo atveju, jei šie kapitalistai apmokėtų darbininkus tiesiog vertės ženklais [Wertmarken]. Kadangi darbininkai šiuos vertės ženklus realizuoja pirkdami dalį jų pagaminto ir kapitalistams priklausančio prekinio produkto, tai šie vertės ženklai sugrįš atgal kapitalistams; skirtumas tėra tas, kad čia vertės ženklai ne tik atstovauja vertei, bet ir turi ją aukso ar sidabro pavidalu. Vėliau mes smulkiau išnagrinėsime šį pinigine forma avansuoto kintamojo kapitalo sugrįžimo būdą, — sugrįžimo, kurį sąlygoja toks procesas, kuriame darbininkų klasė yra pirkėjas, o kapitalistų klasė — pardavėjas. Tačiau čia kalbama apie kitą momentą, kurį reikia išnagrinėti ryšium su kintamojo kapitalo grįžimu į savo išėties tašką.

Metinės prekių gamybos II padalinys susideda iš įvairiausių pramonės šakų, kurias betgi — jų produktų atžvilgiu — galima padalyti į du didelius poskyrius:

a) Vartojimo reikmenys, kurie įeina į darbininkų klasės vartojimą ir, jeigu tai — būtini pragyvenimo reikmenys, taip pat sudaro dalį kapitalistų klasės vartojimo, nors šiuo atveju jie pagal kokybę ir pagal vertę dažnai skiriasi nuo darbininkų pragyvenimo reikmenų. Mūsų tikslui mes visą šį poskyrį galime apimti rubrika: *būtinieji*

vartojimo reikmenys, ir šiuo atveju yra visiškai nesvarbu, ar atitinkamas produktas, pvz., tabakas, fiziologiniu požiūriu yra būtinas vartojimo reikmuo ar ne; užtenka, kad jis — įprastai reikalingas vartojimo reikmuo.

b) *Prabangos* dalykai, kurie įeina tik į kapitalistų klasės vartojimą, vadinasi, tegali būti išmainyti tik į išleidžiamą pridedamąją vertę, kuri niekad netenka darbininkui. Dėl pirmosios rubrikos yra aišku, kad kintamasis kapitalas, avansuotas šiai rubrikai priklausančių prekių rūšių gamybai, turi pinigine forma betarpiškai sugrįžti tai II padalinio kapitalistų daliai (vadinasi, II *a* kapitalistams), kuri gamina šiuos būtinuosius pragyvenimo reikmenis. Šie kapitalistai parduoda juos savo pačių darbininkams tokia kintamojo kapitalo sumai, kuri buvo jiems išmokėta kaip darbo užmokestis. Viso šio II padalinio *a* poskyrio kapitalistų atžvilgiu toks sugrįžimas yra *betarpiškas*, kad ir kokie gausūs būtų santoriai tarp įvairių šiam padaliniui priklausančių pramonės šakų kapitalistų, — santoriai, per kuriuos pro rata [proporcingai] yra paskirstomas šis sugrįžtantis kintamasis kapitalas. Tai — cirkuliacijos procesai, kuriems cirkuliacijos priemonės betarpiškai tiekia darbininkai, išleisdami savo gautus pinigus. Kitaip yra su poskyriu II*b*. Visa ši naujai sukurta vertės dalis, su kuria mums čia tenka turėti reikalą, II*b* ($v+m$), turi natūralinę prabangos dalykų formą, t. y. formą tokių dalykų, kurių darbininkų klasė taip pat negali pirkti, kaip ir I_v prekių vertės, turinčios gamybos priemonių formą, nors ir šie prabangos dalykai ir tos gamybos priemonės yra tų darbininkų produktai. Vadinasi, tas grįžtamas įplaukimas, per kurį šiame poskyryje avansuotas kintamasis kapitalas savo pinigine forma sugrįžta kapitalistiniams gamintojams, negali vykti betarpiškai, bet turi būti tarpininkaujamas taip pat, kaip ir I_v atveju.

Kaip ir anksčiau, tarkime, pvz., visam II padaliniui: $v=500$, $m=500$; bet tarkime, kad kintamasis kapitalas ir jį atitinkanti pridedamoji vertė yra paskirstyti šitaip:

Poskyris *a*, būtinieji pragyvenimo reikmenys: $v=400$, $m=400$; vadinasi, prekių masė būtinųjų vartojimo reikmenų pavidalu yra $400_v + 400_m = 800$ dydžio vertės, arba II *a* ($400_v + 400_m$).

Poskyris *b*: prabangos dalykai $100_v + 100_m = 200$ dydžio vertės, arba II *b* ($100_v + 100_m$).

Poskyrio II *b* darbininkai, apmokant jų darbo jėgą, gavo 100 pinigais, sakysime — 100 sv. st.; už juos darbininkai iš II *a* kapitalistų perka vartojimo reikmenis 100 dydžio sumai. Tada ši kapitalistų kategorija už šiuos pinigus perka II *b* prekes, ir dėl to II *b* kapitalistams pinigine forma sugrįžta jų kintamasis kapitalas.

II *a* kapitalistų rankose, dėl mainų su jų pačių darbininkais, jau vėl egzistuoja 400_v pinigine forma; be to, ketvirtadalis tos jų produkto dalies, kuri yra pridedamoji vertė, atiteko II *b* darbininkams, ir už ją prabangos prekėmis yra gauta II *b* (100_v).

Jei mes dabar laikysimės prielaidos, kad II *a* ir II *b* kapitalistų pajamų išleidimas vienodai pasiskirsto tarp išlaidų būtiniesiems pragyvenimo reikmenims ir išlaidų prabangos dalykams,— tarkime, kad ir vieni ir kiti išleidžia po $\frac{3}{5}$ būtiniesiems pragyvenimo reikmenims, po $\frac{2}{5}$ prabangos dalykams,— tai II *a* poskyrio kapitalistai $\frac{3}{5}$ savo pridedamosios vertės, savo 400_m dydžio pajamų, t. y. 240, išleidžia savo pačių produktams, būtiniesiems pragyvenimo reikmenims, ir $\frac{2}{5} = 160$ — prabangos dalykams. II *b* poskyrio kapitalistai savo pridedamąją vertę = 100_m skirstys taip pat: $\frac{3}{5} = 60$ būtiniesiems reikmenims ir $\frac{2}{5} = 40$ prabangos dalykams; pastarieji gaminami ir realizuojami savojo poskyrio ribose.

Tie 160 dydžio prabangos dalykai, kuriuos gauna (II *a*)_{*m*}, II *a* kapitalistams įplaukia šitaip: iš (II *a*) 400_m , kaip mes matėme, 100, turintieji būtinųjų pragyvenimo reikmenų formą, yra mainomi į tokią pat (II *b*)_{*v*} sumą, egzistuojančią prabangos dalykų pavidalu, o kiti 60, turintieji būtinųjų pragyvenimo reikmenų formą, yra mainomi į (II *b*) 60_m , kuriuos sudaro prabangos dalykai. Vadinasi, bendras rezultatas yra toks:

$$\text{II } a: 400_v + 400_m ; \text{ II } b: 100_v + 100_m.$$

1) 400_v (*a*) suvartoja II *a* darbininkai, kurių produkto (būtinieji pragyvenimo reikmenys) dalis yra šie 400_v (*a*); darbininkai juos perka iš savojo padalinio kapitalistinių gamintojų. Tuo būdu šiems gamintojams sugrįžta 400 sv. st. pinigų, sugrįžta 400 dydžio jų kintamojo kapitalo vertė, išmokėta kaip darbo užmokestis tiems patiems darbininkams; už šią vertę kapitalistai vėl gali pirkti darbo jėgą.

2) 400_m (*a*) dalis, lygi 100_v (*b*), t. y. $\frac{1}{4}$ pridedamosios vertės (*a*), realizuojama prabangos dalykų pavidalu šitaip: darbininkai (*b*) gauna iš savo poskyrio kapitalistų (*b*) 100 sv. st. kaip darbo užmokestį; už šią sumą jie perka $\frac{1}{4}_m$ (*a*), t. y. prekes, susidedančias iš būtinųjų pragyvenimo reikmenų; kapitalistai *a* perka už šiuos pinigus prabangos dalykų už tokią pat vertės sumą = 100_v (*b*), t. y. pusę visų pagamintų prabangos dalykų. Tuo būdu kapitalistams *b* pinigine forma sugrįžta jų kintamasis kapitalas, ir jie, atnaujinę darbo jėgos pirkimą, vėl gali pradėti savo reprodukciją, kadangi dėl $I_{(v+m)}$ mainų į II_c visas viso II padalinio pastovusis kapitalas jau yra padengtas. Vadinasi, prabangos poskyryje dirbančių darbininkų darbo jėga tik dėl to gali būti iš naujo parduota, kad jų pačių produkto dalį, kuri yra sukurta kaip jų darbo užmokesčio ekvivalentas, II *a* kapitalistai yra paėmę į savo vartojimo fondą, yra pavertę pinigais. (Tas pat liečia ir darbo jėgos pardavimą I padalinyje: nes II_c , į kurį mainomas $I_{(v+m)}$, susideda tiek iš prabangos dalykų, tiek ir iš būtinųjų pragyvenimo reikmenų, o tai, ką atnaujina $I_{(v+m)}$, susideda tiek iš prabangos dalykų gamybos priemonių, tiek ir iš būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybos priemonių.)

3) Pereikime prie mainų tarp a ir b , turint galvoje, kad jie tėra mainai tik tarp abiejų poskyrių kapitalistų. Ankstesniame dėstyme mes baigėme nagrinėti kintamąjį kapitalą (400_v) ir dalį pridedamosios vertės (100_m) poskyryje a ir kintamąjį kapitalą (100_v) poskyryje b . Toliau, mes buvome padarę prielaidą, kad vidutinis santykis išleidžiant kapitalistines pajamas abiejose kategorijose reiškiasi $2/5$ -siomis prabangos dalykams ir $3/5$ -siomis būtiniesiems pragyvenimo reikmenims. Dėl to, neskaitant 100, kurie jau išleisti prabangos dalykams, visam poskyriui a prabangos dalykams dar pasilieka 60 ir, esant tai pačiai proporcijai, 40 poskyriui b .

Vadinasi, (II a) $_m$ pasiskirsto šitaip: 240 pragyvenimo reikmenims ir 160 prabangos dalykams = $240 + 160 = 400_m$ (II a).

(II b) $_m$ pasiskirsto santykiu 60 pragyvenimo reikmenims ir 40 prabangos dalykams: $60 + 40 = 100_m$ (II b). Pastaruosius 40 šis poskyris vartojimui ima iš savo paties produkto ($2/5$ savo pridedamosios vertės); 60 pragyvenimo reikmenims jis gauna tuo būdu, kad 60 iš savo pridedamojo produkto maino į 60_m (a).

Vadinasi, visiems II padalinio kapitalistams turime (šiuo atveju $v+m$ poskyryje a yra būtinųjų pragyvenimo reikmenų pavidalu, poskyryje b — prabangos dalykų pavidalu):

II a ($400_v + 400_m$) + II b ($100_v + 100_m$) = 1 000; vykstant šiai cirkuliacijai, yra realizuojama: 500_v ($a + b$) {realizuojami tiektybėje 400_v (a) ir tiektybėje 100_m (a)} + 500_m ($a + b$) {realizuojami tiektybėje 300_m (a) + 100_v (b) + 100_m (b)} = 1 000.

Poskyriams a ir b , kiekvieną atskirai nagrinėjant, gauname tokią realizaciją:

$$a) \frac{v}{400_v(a)} + \frac{m}{240_m(a) + 100_v(b) + 60_m(b)} = 800$$

$$b) \frac{v}{100_m(a)} + \frac{m}{60_m(a) + 40_m(b)} = \frac{200}{1000}.$$

Jeį mes paprastumo dėlei tarsime esant vienodą santykį tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo (beje, tai visai nėra būtina), tai tiektybei 400_v (a) tenka pastovusis kapitalas = 1 600, o tiektybei 100_v (b) pastovusis kapitalas = 400, ir II padaliniių mes gausime šiuos du poskyrius a ir b :

$$\text{II } a) \quad 1\,600_c + 400_v + 400_m = 2\,400.$$

$$\text{II } b) \quad 400_c + 100_v + 100_m = 600.$$

Iš viso:

$$2\,000_c + 500_v + 500_m = 3\,000.$$

Sutinkamai su tuo iš 2 000 II $_c$, esančių vartojimo reikmenų pavidalu ir mainomų į 2 000 I ($v+m$), 1 600 yra mainomi į būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybos priemones ir 400 — į prabangos dalykų gamybos priemones.

Tuo būdu šie 2 000 $I_{(v+m)}$ savo ruožtu dalytųsi į $(800_v + 800_m)$ I poskyriui $a = 1\,600$ dydžio būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybos priemonėms ir į $(200_v + 200_m)$ I poskyriui $b = 400$ dydžio prabangos dalykų gamybos priemonėms.

Žymi dalis ne tik tikrųjų darbo priemonių, bet ir žaliavų bei pagalbinių medžiagų ir t. t. yra vienoda abiem padaliniams. Kai dėl įvairių viso produkto $I_{(v+m)}$ vertės dalių mainų, tai šis pasidalijimas neturėtų jokios reikšmės. Tiek anksčiau minėtieji 800 I_v , tiek ir 200 I_v yra realizuojami dėl to, kad darbo užmokestis yra išleidžiamas 1 000 II_c vartojimo reikmenims, vadinasi, darbo užmokesčiui avansuotas piniginis kapitalas grįždamas atitinkamai pasiskirsto tarp kapitalistinių I padalinio gamintojų, jų avansuotasis kintamasis kapitalas vėl pro rata [proporcingai] yra padengiamas pinigais. Antra vertus, kai dėl 1 000 I_m realizavimo, tai ir šiuo atveju kapitalistai tolygiai (proporcingai jų m dydžiui) paims savo dalis iš visos II_c antros pusės = 1 000, paims 600 II_a ir 400 II_b vartojimo reikmenų pavidalu; vadinasi, tie, kurie padengia II_a pastovųjį kapitalą, paims:

$$480 \left(\frac{3}{5}\right) \text{ iš } 600_c \text{ (II } a) \text{ ir } 320 \left(\frac{2}{5}\right) \text{ iš } 400_c \text{ (II } b) = 800;$$

tie, kurie padengia II_b pastovųjį kapitalą, paims:

$$120 \left(\frac{3}{5}\right) \text{ iš } 600_c \text{ (II } a) \text{ ir } 80 \left(\frac{2}{5}\right) \text{ iš } 400_c \text{ (II } b) = 200.$$

Suma = 1 000.

Kas čia laisva nuožiūra paimta ir I ir II padaliniai, tai — kintamojo kapitalo santykis su pastoviuoju, o taip pat tai, kad šis santykis yra tolygus ir I ir II padaliniuose ir jų poskyriuose. Kai dėl šio tolygumo, tai jo čia laikomasi tik paprastumo dėlei, ir, jei mes čia tartume esant skirtingas proporcijas, tai nuo to absoliučiai nepasikeistų problemos sąlygos ir jos sprendimas. Bet, šiaip ar taip, tardami esant paprastąją reprodukciją, mes būtinai prieiname tokį rezultatą:

1) Naujoji vertė, metinio darbo sukurta natūraline gamybos priemonių forma (kuri dalijasi į $v + m$), yra lygi vartojimo reikmenų forma atgamintai pastoviojo kapitalo vertei c , kurią sukūrė kita metinio darbo dalis ir kuri yra produkto vertėje. Jeigu ši naujoji vertė būtų mažesnė už II_c , tai II padalinys negalėtų pilnai padengti savo pastoviojo kapitalo; jeigu ji būtų didesnė, tai perteklius liktų nepanaudotas. Abiem atvejais būtų pažeista paprastosios reprodukcijos prielaida.

2) Kai dėl vartojimo reikmenų forma atgaminto metinio produkto, tai kintamasis kapitalas v , pinigine forma avansuotas jam pagaminti, jo gavėjų; — jeigu jie yra darbininkai, gaminantieji prabangos dalykus, — tegali būti realizuotas tik ta būtinųjų pragyvenimo reikmenų dalimi, kurioje prima facie [pirminiu pavidalu] yra įkūnyta jų kapitalistinių gamintojų pridedamoji vertė; vadinasi, v , sunaudotas prabangos dalykams gaminti, pagal savo

vertės dydį yra lygus atitinkamai m daliai, pagamintai būtinųjų pragyvenimo reikmenų forma, todėl turi būti mažesnis už visą šią m , t. y. mažesnis už $(II a)_m$, — ir, tik realizuojant pažymėtąjį v šia m dalimi, kapitalistiniams prabangos dalykų gamintojams pinigine forma sugrįžta jų avansuotas kintamasis kapitalas. Šis reiškinys visiškai analogiškas $I_{(v+m)}$ realizavimui II_c ribose; skirtumas tėra tas, kad antruoju atveju $(II b)_v$ realizuojasi $(II a)_m$ dalimi, kuri pagal vertės dydį yra lygi $(II b)_v$. Šie santykiai lieka kokybiškai lemiami vykstant bet kokiam viso metinio produkto pasiskirstymui, jei tas metinis produktas tikrai įeina į cirkuliacijos tarpininkaujamą metinės reprodukcijos procesą. $I_{(v+m)}$ tegali būti realizuotas tik II_c ribose, o II_c , funkcionuojantis kaip gamybinio kapitalo sudėtinė dalis, savo ruožtu gali būti atnaujintas tik vykstant šiam realizavimui; lygiai taip pat $(II b)_v$ gali būti realizuotas tik $(II a)_m$ dalimi ir tik tuo būdu $(II b)_v$ gali vėl pavirsti atgal į savo piniginio kapitalo formą. Savaiame suprantama, tai, kas pasakyta, galioja tik tuo atveju, jei visa tai — tikrai paties reprodukcijos proceso rezultatas, vadinasi, jei, pvz., $II b$ kapitalistai kreditui tarpininkaujant negauna v reikalams piniginio kapitalo iš kokių nors kitų šaltinių. Priešingai, kai dėl kiekybinės pusės, tai įvairių metinio produkto dalių mainymas tokiu proporcingumu, kaip aukščiau yra pavaizduota, tegali vykti tik tuo atveju, jei gamybos mastas ir vertės santykiai lieka nekintami ir jei šių tvirtai susidariusių santykių nepakeičia užsienio prekyba.

Jei sekant A. Smitu buvo sakoma, kad $I_{(v+m)}$ suvedamas į II_c , o II_c suvedamas į $I_{(v+m)}$, arba, kaip jis dar dažniau ir dar absurdiškiau sako, $I_{(v+m)}$ sudaro II_c kainos (atitinkamai vertės, jis sako value in exchange [mainomosios vertės]) sudėtinės dalis, o II_c sudaro visą $I_{(v+m)}$ vertės sudėtinę dalį, tai lygiai taip pat būtų galima ir reikėtų pasakyti, kad $(II b)_v$ suvedamas į $(II a)_m$ arba $(II a)_m$ į $(II b)_v$, arba $(II b)_v$ sudaro $II a$ pridedamosios vertės sudėtinę dalį, ir vice versa [atvirkščiai]: tuo būdu pridedamoji vertė būtų suvedama į darbo užmokestį, atitinkamai į kintamąjį kapitalą, o kintamasis kapitalas sudarytų pridedamosios vertės «sudėtinę dalį». Tokia nesąmonė iš tikrųjų dažnai pasitaiko A. Smito teorijoje, nes jam darbo užmokestį apsprendžia būtinųjų pragyvenimo reikmenų vertė, o šias prekių vertes ir vėl apsprendžia vertė jose esančio darbo užmokesčio (kintamojo kapitalo) ir pridedamosios vertės. Jis taip sutelkia savo dėmesį į tas dalis, į kurias kapitalistiniu pagrindu dalijasi naujai per vieną darbo dieną surakta vertė — būtent į $v+m$, — jog visiškai užmiršta tą aplinkybę, kad, esant paprastiesiems prekių mainams, visiškai nesvarbu, ar ekvivalentai, egzistuojantieji skirtingomis natūralinėmis formomis, susideda iš apmokėto ar neapmokėto darbo: juk abiem atvejais jiems pagaminti reikia vienodo darbo kiekio; ir kad taip pat nesvarbu, ar kapitalisto A prekė yra gamybos priemonė, o kapitalisto B prekė — vartojimo

reikmuo, ar viena prekė, ją pardavus, funkcionuos kaip kapitalo sudėtinė dalis, o kita, priešingai, jeis į vartojimo fondą ir, secundum Adam [pagal Adomą], bus suvartota kaip pajamos. Individualinis pirkėjas savo prekę vartoja ne mainydamas, ne cirkuliacijos sferoje, ir tai neliečia prekės vertės. Tai nė kiek nesikeičia nuo to, kad, analizuojant viso visuomenės metinio produkto cirkuliaciją, reikia atsižvelgti į tam tikrą įvairių šio produkto sudėtinių dalių panaudojimo pobūdį, jų suvartojimo momentą.

Anksčiau išnagrinėtuose (II b)_v mainuose į tokios pat vertės (II a)_m dalį ir tolesniuose mainuose tarp (II a)_m ir (II b)_m anaip tol nesilaikoma prielaidos, kad kapitalistai — ar tai būtų atskiri II a ir II b kapitalistai ar atitinkamos kapitalistų grupės — savo pridėdamąją vertę vienoda proporcija dalija tarp būtinųjų vartojimo reikmenų ir prabangos dalykų. Vienas gali daugiau išleisti vienai vartojimo rūšiai, kitas — kitai. Remdamiesi paprastąja reprodukcija, mes tik laikomės prielaidos, kad vertės suma, lygi visai pridėdamajai vertei, realizuojama kaip vartojimo fondas. Vadinasi, ribos yra apibrėžtos. Kiekvieno padalinio ribose vienas gali daugiau išleisti a poskyriui, kitas — b poskyriui; bet čia galimas tarpusavio kompensavimas, tad a ir b kapitalistų kategorijos, kiekvieną paėmus kaip visumą, vienoda proporcija dalyvaus a poskyryje ir b poskyryje. Bet verčių santykiai — proporcinga bendros II padalinio produkto vertės dalis, tenkanti kiekvienai a ir b gamintojų kategorijai, — vadinasi, ir tam tikras kiekybinis santykis tarp gamybos šakų, tiekiančių produktus II a poskyriui ir II b poskyriui, — šie santykiai kiekvienu konkrečiu atveju būtinai yra duotas dydis; hipotetinis tėra tik santykis, kuris figūroja kaip pavyzdys; jei tarsime esant kitokį santykį, nuo to kokybiniai momentai nė kiek nepasikeis; tepasikeis tik kiekybiniai apibrėžimai. Bet jei dėl vienų ar kitų aplinkybių tikrai pasikeistų a ir b santykinis dydis, tai atitinkamai pasikeistų ir paprastosios reprodukcijos sąlygos.

Iš tos aplinkybės, kad (II b)_v yra realizuojamas ekvivalentine (II a)_m dalimi, išplaukia štai kas: tuo mastu, kuriuo auga metinio produkto dalis, susidedanti iš prabangos dalykų, vadinasi, tuo mastu, kuriuo didėja prabangos dalykų gamybos absorbuojamas darbo jėgos kiekis, tuo pačiu mastu (II b)_v reikalams avansuoto kintamojo kapitalo pavertimą atgal į piniginį kapitalą, kuris vėl funkcionuos kaip piniginė kintamojo kapitalo forma, o tuo pačiu ir darbininkų klasės dalies, dirbančios II b gamybos srityje, egzistavimą ir atgaminimą, — šios darbininkų dalies galimumą gauti būtinuosius vartojimo reikmenis, — sąlygoja kapitalistų klasės išlaidumas, žymios jų pridėamosios vertės dalies pavertimas prabangos dalykais.

Kiekviena krizė iš karto sumažina prabangos dalykų vartojimą; ji sulėtina, sustabdo (II b)_v pavirtimą atgal į piniginį kapitalą, daro galimą tik dalinį šį pavirtimą ir tuo pačiu dalį darbininkų, gaminan-

čių prabangos dalykus, išmeta į gatvę, o iš antros pusės, kaip tik dėl to ji stabdo ir mažina būtinųjų vartojimo reikmenų pardavimą. Mes jau nekalbame apie tai, kad tuo pačiu metu yra atleidžiami negamybiniai darbininkai, kurie už savo patarnavimus iš kapitalistų gauna dalį jų daromų išlaidų prabangos dalykams (patys šie darbininkai pro tanto [atitinkamu mastu] yra prabangos dalykas) ir kurie kaip tik labai plačiai dalyvauja ir būtinųjų pragyvenimo reikmenų vartojime. Priešingas reiškinys esti klestėjimo laikotarpiu ir ypač klestint spekuliacijai, kai santykinė, prekėmis išreikšta pinigų vertė jau krinta dėl kitų priežasčių (tačiau aplamai nėra tikros vertės revoliucijos), vadinasi, prekių kaina, nepriklausomai nuo jų pačių vertės, kyla. Kartu didėja ne tik būtinųjų pragyvenimo reikmenų vartojimas; darbininkų klasė (į kurią dabar aktyviai įsijungia visa jos rezervinė armija) kurį laiką dalyvauja ir šiaip jai neprieinamų prabangos dalykų vartojime, o taip pat vartojime tos būtinųjų vartojimo reikmenų kategorijos, kuri aplamai tesudaro «būtinuosius» vartojimo reikmenis tik kapitalistų klasei; tai savo ruožtu sukelia kainų didėjimą.

Būtų paprasta tautologija pasakyti, kad krizės išplaukia iš mokauso vartojimo arba iš mokių vartotojų trūkumo. Kapitalistinė sistema nežino kitų vartojimo rūšių, kaip tik vartojimą to, kas apmokama, išskyrus vartojimą sub forma pauperis [elgetos vartojimą] arba «sukčiaus» vartojimą. Jei prekės negali būti parduotos, tai ši aplinkybė tereiškia, kad joms neatsiranda mokių pirkėjų, t. y. vartotojų (vis tiek, ar prekės galiausiai yra perkamos gamybiniam ar individualiniam vartojimui). Bet kai šiai tautologijai mėginama suteikti tariamai gilesnį pagrindimą teigiant, kad darbininkų klasė gaunanti per mažą savo pačios produkto dalį ir kad, vadinasi, negrovę esą galima pašalinti, jeigu darbininkų klasė gaus didesnę produkto dalį, t. y. jeigu jos darbo užmokestis pakils, tai čia tereikia pažymėti, kad krizes kaskart paruošia kaip tik toks laikotarpis, kai vyksta bendras darbo užmokesčio kilimas ir darbininkų klasė realiter [iš tikrųjų] gauna didesnę dalį tos metinio produkto dalies, kuri skirta vartojimui. Priešingai, toks laikotarpis — šių sveiko ir «papras-to» (!) žmogaus proto riterių požiūriu — turėtų atitolinti krizę. Taigi, atrodo, kad kapitalistinėje gamyboje yra sąlygų, kurios nepriklauso nuo geros ar blogos valios ir kurios santykinę darbininkų klasės gerovę tedaro galimą tik kuriam laikui, ir tai tik kaip audronašą krizės atžvilgiu⁴⁶.

Anksčiau mes matėme, kaip proporcingas santykis tarp būtinųjų vartojimo reikmenų gamybos ir prabangos dalykų gamybos sąlygoja $II_{(v+m)}$ skirstymą tarp $II a$ ir $II b$, — vadinasi, ir II_c skirstymą tarp $(II a)_c$ ir $(II b)_c$. Tuo būdu šis skirstymas turi pagrindinę reikšmę gamybos pobūdžiui bei kiekybiniais santykiams ir yra

⁴⁶ Ad notam (įsidėmėti) galimiems Rodbertaus krizių teorijos šalininkams.— F. E.

momentas, kuris pagrindiniais bruožais apsprendžia visą jos struktūrą.

Iš esmės imant, paprastosios reprodukcijos tikslas yra vartojimas, nors pridedamosios vertės gavimas ir yra individualinių kapitalistų skatinamasis motyvas; bet pridedamoji vertė — koks bebūtų jos santykinis dydis — galų gale čia turi tarnauti tik individualiniam kapitalisto vartojimui.

Kadangi paprastoji reprodukcija sudaro ir kiekvienos metinės reprodukcijos išplėstiniu mastu dalį, be to, žymiausiąją dalį, tai šis motyvas — asmeninis vartojimas — pasilieka; jis pasireiškia lydimas turtėjimo — kaip tokio — motyvo ir priešingai šiam motyvui. Tikrovėje dalykas yra painesnis, nes laimikio — kapitalisto pridedamosios vertės — dalyviai (partners) pasireiškia kaip nuo to kapitalisto nepriklausomi vartotojai.

V. PINIGŲ CIRKULIACIJOS TARPININKAVIMAS MAINAMS

Kiek mes lig šiol esame susipažinę su reikalu, cirkuliacija tarp atskirų gamintojų kategorijų vyko pagal šią schemą:

1) Tarp I padalinio ir II padalinio:

$$I. 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m$$

$$II. \dots\dots\dots 2\,000_c \dots\dots + 500_v + 500_m.$$

Vadinasi, yra užbaigta cirkuliacija $II_c = 2\,000$, kuris yra išmainytas į I ($1\,000_v + 1\,000_m$).

Kadangi $4\,000 I_c$ mes tuo tarpu paliekame nuošalyje, tai dar pasilieka $v + m$ cirkuliacija II padalinio ribose. Šie II ($v + m$) pasiskirs-tot tarp II a ir II b poskyrių šitaip:

$$2) II. 500_v + 500_m = a (400_v + 400_m) + b (100_v + 100_m).$$

$400_v (a)$ cirkuliuoja savo pačių poskyrio ribose; šiais $400_v (a)$ apmokėti darbininkai už juos perka iš savo samdytojų, iš II a kapitalistų, savo pačių pagamintus būtinuosius pragyvenimo reikmenis.

Kadangi abiejų poskyrių kapitalistai $\frac{3}{5}$ savo pridedamosios vertės išleidžia II a produktams (būtiniesiems pragyvenimo reikmenims) ir $\frac{2}{5}$ — II b produktams (prabangos dalykams), tai $\frac{3}{5}$ pridedamosios vertės a , t. y. 240, yra suvartojama paties II a poskyrio ribose; lygiai taip pat $\frac{2}{5}$ pridedamosios vertės b (kuri pagaminta ir egzistuoja prabangos dalykų pavidalu) — II b poskyrio ribose.

Vadinasi, tarp II a ir II b dar lieka išmainyti:

II a pusėje: 160_m ,

II b pusėje: $100_v + 60_m$. Šie produktai padengia vieni kitus. II b darbininkai už savo 100_v , gautus pinigais kaip darbo užmokes-tį, perka iš II a būtinuosius pragyvenimo reikmenis už 100. II b kapitalistai už $\frac{3}{5}$ savo pridedamosios vertės = 60_m savo ruožtu perka-si būtinuosius pragyvenimo reikmenis iš II a . Tokiu būdu II a kapi-

talistai gauna reikalingus pinigus, kad galėtų, kaip buvo spėta, $\frac{2}{5}$ savo pridedamosios vertės = 160_m išleisti prabangos prekėms, pagamintoms II b poskyryje (100_v , kuriuos II b poskyrio kapitalistai turi kaip produktą, padengiantį išmokėtą darbo užmokestį, ir 60_m). Vadinasi, gauname šią schemą:

$$3) \text{ II } a. \frac{[400_v] + [240_m] + 160_m}{b \dots \dots 100_v + 60_m + [40_m]},$$

kur į skliaustus yra paimti tie dydžiai, kurie cirkuliuoja ir yra suvartojami tik savo poskyrio ribose.

Tas faktas, kad piniginis kapitalas, avansuotas kaip kintamasis kapitalas, betarpiškai sugrįžta tik II a poskyrio kapitalistams, gaminantiesiems būtinuosius pragyvenimo reikmenis, — tas faktas tėra tik specialių sąlygų modifikuota išraiška to anksčiau minėto bendro dėsnio, kad prekių gamintojams, avansuojantiems pinigus cirkuliacijai, šie pinigai, esant normaliai prekių cirkuliacijos eigai, sugrįžta atgal. Iš to, tarp kita ko, išeina, kad jeigu už prekių gamintojo aplamai stovi piniginis kapitalistas, kuris pramoniniam kapitalistui naujai avansuoja piniginį kapitalą (griežčiausia šio žodžio prasme, vadinasi, kapitalo vertę pinigine forma), tai tikrasis šių pinigų sugrįžimo punktas yra šio piniginio kapitalisto kišenė. Kaip tik tokiu būdu, nors pinigai cirkuliuodami daugiau ar mažiau eina per visokias rankas, cirkuliuojančių pinigų masė priklauso piniginio kapitalo poskyriui, kuris yra organizuotas ir koncentruotas bankų ir t. t. forma; būdas, kuriuo šis poskyris avansuoja savo kapitalą, galų gale sąlygoja nuolatinį baigiamąjį šio kapitalo sugrįžimą jam pinigine forma, nors tokiu atveju tarpininkaujančią grandį ir vėl sudaro pramoninio kapitalo pavirtimas atgal į piniginį kapitalą.

Prekinei cirkuliacijai visada yra reikalingi dviejų rūšių daiktai: prekės, kurios metamos į cirkuliaciją, ir pinigai, kurie metami į cirkuliaciją. «Cirkuliacijos procesas neužsibaigia, kaip betarpiški produktų mainai, vartojamosioms vėrtėms pasikeitus vietomis ir savininkais. Pinigai neišnyksta nuo to, kad jie pabaigoje iškrinta iš šios prekės metamorfozių eilės. Jie vėl ir vėl nusėda tose cirkuliacijos proceso vietose, kurias išlaisvina prekės», ir t. t. (I knyga, III skirsnis, 92 psl.) [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 106 psl.]

Pavyzdžiui, nagrinėdami cirkuliaciją tarp II, ir $I_{(v+m)}$, mes laikėmės prielaidos, kad II padalinys šiai cirkuliacijai avansavo 500 sv. st. pinigų. Esant begaliniam kiekiui tų cirkuliacijos procesų, kuriuos sudaro cirkuliacija tarp stambių visuomeninių gamintojų grupių, čia vienos, čia kitos grupės atstovas pirmas pasirodo kaip pirkejas, vadinasi, meta pinigus į cirkuliaciją. Visiškai paliekant nuošalyje individualines aplinkybes, tai jau sąlygoja įvairių prekių kapitalų gamybos periodų ir, vadinasi, jų apyvartų skirtingumas. Taigi, II padalinys už 500 sv. st. perka tokiai pat vertės sumai gamybos priemonių iš I padalinio, o I padalinys perka už 500 sv. st.

vartojimo reikmenų iš II padalinio: vadinasi, pinigai sugrįžta atgal II padaliniui; pastarasis dėl tokio sugrįžimo nė kiek nepraturtėja. Iš pradžių jis metė į cirkuliaciją 500 sv. st. pinigų ir išėmė iš jos prekių tokiai pat vertės sumai, paskui jis parduoda prekių už 500 sv. st. ir išima iš cirkuliacijos tokią pat vertės sumą pinigais; tuo būdu 500 sv. st. sugrįžta atgal. Iš tikrųjų II padalinys tokiu būdu metė į cirkuliaciją 500 sv. st. pinigų ir už 500 sv. st. prekių = 1 000 sv. st.; jis išima iš cirkuliacijos prekių už 500 sv. st. ir 500 sv. st. pinigų. Norint išmainyti 500 sv. st. vertės (I) prekes ir 500 sv. st. vertės (II) prekes, cirkuliacijai tereikia tik 500 sv. st. pinigų; vadinasi, kas, pirkdamas svetimą prekę, avansavo pinigus, tas gauna juos atgal, parduodamas savo prekę. Todėl, jei I padalinys iš pradžių pirkty iš II padalinio prekių už 500 sv. st., o paskui parduotų II padaliniui prekių už 500 sv. st., tai 500 sv. st. sugrįžtų I padaliniui, o ne II padaliniui.

I padalinyje pinigai, sunaudoti darbo užmokesčiui, t. y. kintamasis kapitalas, avansuotas pinigine forma, šia forma sugrįžta ne betarpiškai, bet netiesiogiai, aplinkiniu keliu. Priešingai, II padalinyje 500 sv. st. darbo užmokesčio betarpiškai sugrįžta iš darbininkų kapitalistams; aplamai šis sugrįžimas yra tiesioginis visais atvejais, kai pirkimas ir pardavimas tarp tų pačių asmenų nuolat pasikartoja taip, kad tie asmenys pakaitomis stovi vienas priešais kitą čia kaip prekių pirkėjai, čia kaip jų pardavėjai. II padalinio kapitalistas darbo jėgą apmoka pinigais; tuo būdu jis įjungia darbo jėgą į savo kapitalą ir tik dėl šio cirkuliacijos akto, kuris jam tėra tik piniginio kapitalo pavertimas gamybinio kapitalu, jis kaip pramoninis kapitalistas stovi priešais darbininką kaip prieš savo samdomąjį darbininką. Bet darbininkas, kuris pirmojoje stadijoje buvo savo darbo jėgos pardavėjas, prekiavo ta darbo jėga, antrojoje stadijoje kaip pirkėjas, kaip pinigų savininkas, stovi priešais kapitalistą kaip prieš prekės pardavėją; tuo būdu pinigai, sunaudoti darbo užmokesčiui, sugrįžta atgal kapitalistui. Jei šių prekių pardavimas nėra susijęs su apgavyste ir t. t. ir čia prekių ir pinigų pavidalu yra mainomi ekvivalentai, tai šis pardavimas nėra procesas, kurio dėka kapitalistas turtėja. Jis darbininko neapmoka dukart: iš pradžių pinigais, o paskui prekėmis; jo pinigai jam sugrįžta, kai darbininkas išmaino pinigus į jo prekę.

Bet piniginis kapitalas, paverstas kintamuoju kapitalu, t. y. darbo užmokesčiui avansuoti pinigai, vaidina svarbiausią vaidmenį pačioje pinigų cirkuliacijoje: kadangi darbininkų klasė šiaip taip manosi diena iš dienos, vadinasi, negali ilgesnį laiko tarpą kredituoti pramoninių kapitalistų, tai,— kad ir kokie skirtingi būtų kapitalų apyvartos periodai įvairiose pramonės šakose,— be galo gaučiuose, teritoriškai skirtinguose visuomenės punktuose kintamasis kapitalas turi būti vienu metu avansuojamas pinigais per tam tikrus trumpus laiko tarpus, pvz., kas savaitė ir t. t., per palyginti

dažnai pasikartojančius laiko tarpus (kuo trumpesni šie tarpai, tuo santykinai mažesnė gali būti visa pinigų suma, kuri kaskart per šį kanalą metama į cirkuliaciją). Šitaip avansuojamas piniginis kapitalas visose kapitalistinės gamybos šalyse sudaro santykinai lemiamą visos cirkuliacijos dalį, tuo labiau, kad tie patys pinigai, prieš sugrįždami į išeities tašką, prasiskverbia į įvairiausių kanalų ir kaip cirkuliacijos priemonė funkcionuoja begalinėje daugybėje kitų operacijų.

Dabar išnagrinėkime cirkuliaciją tarp $I_{(v+m)}$ ir II_c kitu požiūriu.

I padalinio kapitalistai darbo užmokesčiui išmokėti avansuoja 1 000 sv. st., už kuriuos darbininkai 1 000 sv. st. sumai perka pragyvenimo reikmenis iš II padalinio kapitalistų, o tie savo ruožtu už tuos pačius pinigus perka gamybos priemones iš I padalinio kapitalistų. Dabar pastariesiems pinigine forma sugrįžo jų kintamasis kapitalas, o II padalinio kapitalistai pusę savo pastoviojo kapitalo iš prekinio kapitalo formos vėl pavertė į gamybinį kapitalą. II padalinio kapitalistai vėl avansuoja 500 sv. st. pinigais, kad gautų gamybos priemonių iš I padalinio; I padalinio kapitalistai išleidžia pinigus II padalinio vartojimo reikmenims; tuo būdu šie 500 sv. st. sugrįžta atgal II padalinio kapitalistams; jie vėl avansuoja šiuos pinigus, norėdami vėl paversti į gamybinę natūralinę formą paskutinį ketvirtadalį savo pastoviojo kapitalo, kuris buvo paverstas į prekes. Šie pinigai vėl sugrįžta I padaliniiui ir vėl išima iš II padalinio vartojimo reikmenų tokiai pat sumai; tuo pačiu 500 sv. st. įplaukia atgal II padaliniiui; šio padalinio kapitalistai dabar, kaip ir anksčiau, turi 500 sv. st. pinigų ir 2 000 sv. st. pastoviojo kapitalo, kuris betgi vėl iš prekinio kapitalo formos yra paverstas į gamybinį kapitalą. 5 000 sv. st. prekių masės cirkuliacija įvyko su 1 500 sv. st. pinigų pagalba, būtent: 1) I padalinys sumoka darbininkams 1 000 sv. st. už tokios pat vertės darbo jėgą; 2) darbininkai už tuos pačius 1 000 sv. st. perka iš II padalinio pragyvenimo reikmenis; 3) II padalinys už tuos pačius pinigus perka gamybos priemones iš I padalinio, kuriam tuo būdu pinigine forma vėl atkuriamas 1 000 sv. st. kintamasis kapitalas; 4) II padalinys už 500 sv. st. perka gamybos priemones iš I padalinio; 5) I padalinys už tuos pačius 500 sv. st. perka vartojimo reikmenis iš II padalinio; 6) II padalinys už tuos pačius 500 sv. st. perka gamybos priemones iš I padalinio; 7) I padalinys už tuos pačius 500 sv. st. perka pragyvenimo reikmenis iš II padalinio. II padaliniiui sugrįžo atgal 500 sv. st., kuriuos jis prekių pavidalu metė į cirkuliaciją virš savo 2 000 sv. st. ir už kuriuos jis neišėmė iš cirkuliacijos jokio ekvivalento prekių pavidalu⁴⁷.

⁴⁷Cia dėstymas kiek nukrypsta nuo to, kuris pateiktas anksčiau (394 psl.) [šio tomo 349—350 psl.]. Ten I padalinys taip pat meta į cirkuliaciją nepriklausomą sumą — 500 Cia tik II padalinys tiekia papildomą piniginę medžiagą cirkuliacijai. Tačiau tai galutinės išvados nė kiek nekeičia. — F. E.

Taigi, mainai vyksta šitaip:

1) I padalinys moka 1 000 sv. st. pinigų už darbo jėgą, vadinasi, už prekę = 1 000 sv. st.

2) Darbininkai už savo darbo užmokestį, kuris sudaro 1 000 sv. st. pinigų sumą, perka vartojimo reikmenis iš II padalinio; vadinasi, prekę = 1 000 sv. st.

3) II padalinys už gautus iš darbininkų 1 000 sv. st. perka iš I padalinio tokios pat vertės gamybos priemones; vadinasi, prekę = 1 000 sv. st.

Tuo pačiu I padaliniui sugrįžo 1 000 sv. st. pinigų kaip pinigine kintamojo kapitalo forma.

4) II padalinys perka iš I padalinio gamybos priemones už 500 sv. st.; vadinasi, prekę = 500 sv. st.

5) I padalinys už tuos pačius 500 sv. st. perka vartojimo reikmenis iš II padalinio; vadinasi, prekę = 500 sv. st.

6) II padalinys už tuos pačius 500 sv. st. perka gamybos priemones iš I padalinio; vadinasi, prekę = 500 sv. st.

7) I padalinys už tuos pačius 500 sv. st. perka vartojimo reikmenis iš II padalinio; vadinasi, prekę = 500 sv. st.

Išmainytų prekių verčių suma = 5000 sv. st.

500 sv. st., kuriuos II padalinys avansavo pirkimui, sugrįžo jam atgal.

Rezultatas toks:

1) I padalinys pinigine forma turi 1 000 sv. st. dydžio kintamąjį kapitalą; tuos 1 000 sv. st. šis padalinys iš pradžių avansavo cirkuliacijai; be to, jis savo individualiniam vartojimui išleido 1 000 sv. st. — savo paties prekinio produkto pavidalu, t. y. jis išleido pinigus, kuriuos gavo, pardavęs 1 000 sv. st. vertės gamybos priemones.

Antra vertus, ta natūralinė forma, į kurią turi pavirsti kintamasis kapitalas, turintis piniginę formą, t. y. darbo jėga, vartojimo dėka išliko, buvo atgaminta ir vėl yra čia pat kaip vienintelė jos savininkų prekę, kurią jie turi pardavinėti, jei nori gyventi. Tuo būdu yra atgamintas ir santykis tarp samdomųjų darbininkų ir kapitalistų.

2) II padalinio pastovusis kapitalas yra padengtas in natura, ir 500 sv. st., kuriuos tas pats II padalinys avansavo cirkuliacijai, sugrįžo jam atgal.

I padalinio darbininkams cirkuliacija yra paprastoji cirkuliacija $Pr - P - Pr$; $\frac{1}{Pr}$ (darbo jėga) — $\frac{2}{P}$ (1 000 sv. st., pinigine I padalinio kintamojo kapitalo forma) — $\frac{3}{Pr}$ (būtinieji pragyvenimo reikmenys 1 000 sv. st. sumai); šie 1 000 sv. st. paverčia pinigais tokios pat vertės II padalinio pastovųjį kapitalą, turintį prekių — pragyvenimo reikmenų — formą.

II padalinio kapitalistams šis procesas yra $Pr-P$, dalies jų prekinio produkto pavertimas į piniginę formą, iš kurios jis vėl paverčiamas į gamybinio kapitalo sudėtinę dalį,— būtent į dalį šiems kapitalistams būtinų gamybos priemonių.

Kai II padalinio kapitalistai avansuoja P (500 sv. st.) kitai gamybos priemonių daliai pirkti, tai tuo anticipuojama pinigine forma tos II_c dalies, kuri dar tebeturi prekinę formą (vartojimo reikmenys); akte $P-Pr$, kuriame II padalinys perka už P , o I padalinys parduoda Pr , pinigai (II) pavirsta į dalį gamybinio kapitalo, o Pr (I) atlieka aktą $Pr-P$, pavirsta į pinigus; bet šie pinigai I padaliniiui nėra kapitalo vertės sudėtinė dalis, o yra į pinigus paversta pridedamoji vertė, kuri išleidžiama vien tik vartojimo reikmenims.

Cirkuliacijoje $P-Pr \dots G \dots Pr'-P'$ pirmasis aktas, $P-Pr$, yra vieno kapitalisto aktas, paskutinis, $Pr'-P'$, yra kito kapitalisto aktas (arba dalis akto). Ar tas Pr , kuriuo P yra paverčiamas į gamybinį kapitalą, Pr pardavėjui (kuris tuo būdu šį Pr paverčia į pinigus) yra pastovioji kapitalo sudėtinė dalis, kintamoji kapitalo sudėtinė dalis ar pridedamoji vertė,— tai pačiai prekių cirkuliacijai neturi jokios reikšmės.

Kai dėl I padalinio, kiek tai liečia jo prekinio produkto sudėtinę dalį $v + m$, tai šis padalinys išėmė iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu buvo metęs į ją. Pirma, I padaliniiui sugrįžta jo 1 000 sv. st. kintamasis kapitalas; antra, jis parduoda (žr. anksčiau, mainai Nr. 4) gamybos priemonių už 500 sv. st.; tuo būdu pusė jo pridedamosios vertės paverčiama į pinigus; paskui (mainai Nr. 6) jis vėl parduoda gamybos priemonių už 500 sv. st., antrąją savo pridedamosios vertės pusę, ir tuo pačiu visa pridedamoji vertė yra išimta iš cirkuliacijos pinigine forma. Vadinasi, iš eilės: 1) kintamasis kapitalas paverčiamas atgal į pinigus = 1 000 sv. st.; 2) pusė pridedamosios vertės paverčiama į pinigus = 500 sv. st.; 3) kita pridedamosios vertės pusė = 500 sv. st.; tuo būdu į pinigus yra paversta suma $1\ 000_v + 1\ 000_m = 2\ 000$ sv. st. Nors I padalinys (paiekiant nuošalyje mainų aktus, kurie bus išnagrinėti vėliau ir kurie tarpininkauja I_c atgaminimui) į cirkuliaciją metė tik 1 000 sv. st., jis išėmė iš cirkuliacijos dvigubai daugiau. Žinoma, šis pinigais virtęs m (paverstas į P) tuoj pat dingsta kitose rankose (II) dėl to, kad šie pinigai išleidžiami vartojimo reikmenims. I padalinio kapitalistai pinigų pavidalu išėmė tik tiek, kiek jie pagal vertę buvo metę į cirkuliaciją prekių pavidalu; o tas faktas, kad ši vertė yra pridedamoji vertė, vadinasi, kad ji kapitalistams nieko nekainuoja, absoliučiai nekeičia pačios tų prekių vertės; vadinasi, šis faktas visiškai neturi reikšmės, jei kalbama apie prekinėje cirkuliacijoje vykstantį vertės pavirtimą iš vienos formos į kitą. Pridedamosios vertės buvimas pinigine forma, suprantama, yra trumpalaikis, kaip trumpalaikės yra ir visos kitos formos, kurias iš eilės įgauna

avansuotasis kapitalas, pereidamas iš vieno būvio į kitą. Jis tetrunka kaip tik tą laiko tarpą, kuris praeina nuo I padalinio prekės pavertimo į pinigus ligi po jo sekančio I padalinio pinigų pavertimo į II padalinio prekę.

Jei mes tartume esant trumpesnes apyvartas — arba, nagrinėjant klausimą paprastosios prekinės cirkuliacijos požiūriu, greitesnę pinigų cirkuliaciją, — tai tam, kad vyktų mainomų prekių verčių cirkuliacija, užtektų dar mažesnio pinigų kiekio; pinigų suma — esant tam tikram iš eilės vykstančių mainų aktų kiekiui — visuomet apsprendžia cirkuliuojančių prekių kainų suma — atitinkamai tų prekių verčių suma. Ir čia visai neturi reikšmės tai, kuria proporcija ši verčių suma susidėtų iš pridedamosios vertės, iš vienos pusės, ir kapitalo vertės — iš antros.

Jei mūsų pavyzdyje darbo užmokestis I padalinyje būtų mokamas keturis kartus per metus, tai $250 \times 4 = 1\,000$. Vadinas, 250 sv. st. pinigų užtektų cirkuliacijai $I_v - \frac{1}{2} II_c$ ir cirkuliacijai tarp kintamojo kapitalo I_v ir I padalinio darbo jėgos. Lygiai taip pat, jei cirkuliacija tarp I_m ir II_c vyktų per keturias apyvartas, tam tereikėtų 250 sv. st., — vadinas, aplamai paėmus, 5 000 sv. st. sumos prekių cirkuliacijai būtų reikalinga 500 sv. st. dydžio pinigų suma, atitinkamai to paties dydžio piniginis kapitalas. Tada pridedamoji vertė būtų paverčiama į pinigus ne per du kartus paeiliui pusėmis, bet per keturis kartus paeiliui ketvirtadaliais.

Jei mainuose Nr. 4 pirkėjas yra ne II, bet I padalinys ir, vadinas, jis išleidžia 500 sv. st. pinigų tokios pat vertės vartojimo reikmenims, tai II padalinys mainuose Nr. 5 už tuos pačius 500 sv. st. perka gamybos priemones; 6) I padalinys už tuos pačius 500 sv. st. perka vartojimo reikmenis; 7) II padalinys už šiuos 500 sv. st. perka gamybos priemones; vadinas, 500 sv. st. galų gale sugrįžta I padaliniui, kaip anksčiau jie sugrįždavo II padaliniui. Pridedamoji vertė čia paverčiama į pinigus su pagalba pinigų, kuriuos kapitalistinis gamintojas pats išleidžia savo asmeniniam vartojimui ir kurie yra anticipuotos pajamos, anticipuotos įplaukos iš pridedamosios vertės, esančios prekėje, kuri dar turi būti parduota. Pridedamosios vertės pavirtimas į pinigus įvyksta ne dėl 500 sv. st. sugrįžimo: juk I padalinys, be 1 000 sv. st. I_v prekės pavidalu, mainų Nr. 4 pabaigoje metė į cirkuliaciją 500 sv. st. pinigais, ir šie pinigai, kaip mums žinoma, yra papildomi pinigai, o ne įplaukos už parduotą prekę. Kai šie pinigai sugrįžta atgal I padaliniui, tai jais pastarasis tik susigražina savo papildomus pinigus, o ne paverčia į pinigus savo pridedamąją vertę. I padalinio pridedamoji vertė paverčiama į pinigus tik pardavus I_m prekes, kuriose yra ši pridedamoji vertė, ir jos buvimas pinigų pavidalu kaskart trunka tik tol, kol pinigai, gauti pardavus prekę, vėl bus išleisti vartojimo reikmenims.

I padalinys už papildomus pinigus (500 sv. st.) perka iš II padalinio vartojimo reikmenis; šiuos pinigus I padalinys sunaudojo ir už juos gavo ekvivalentą II padalinio prekėmis; pirmą kartą pinigai sugrįžta atgal dėl to, kad II padalinys perka iš I padalinio prekes už 500 sv. st.; vadinasi, jie sugrįžta kaip I padalinio parduotų prekių ekvivalentas, bet šios prekės I padaliniui nieko nekainuoja, t. y. I padaliniui sudaro pridedamąją vertę, ir tuo būdu pinigai, jo paties mesti į cirkuliaciją, jo paties pridedamąją vertę paverčia į pinigus; lygiai taip pat I padalinys, vykdydamas savo antrąjį pirkimą (Nr. 6), gauna ekvivalentą II padalinio prekėmis. Jei laikytumės prielaidos, kad II padalinys neperka (Nr. 7) iš I padalinio gamybos priemonių, tai I padalinys iš tikrųjų sumokėtų už 1 000 sv. st. vertės vartojimo reikmenis — suvartotų visą savo pridedamąją vertę kaip pajamas — būtent 500 savomis I padalinio prekėmis (gamybos priemonėmis) ir 500 pinigais; priešingai, jo sandėliuose dar liktų už 500 sv. st. I padalinio prekių (gamybos priemonėmis) ir 500 sv. st. būtų sunaudota pinigais.

Priešingai, II padalinys tik tris ketvirtadalius savo pastoviojo kapitalo paverstų atgal iš prekinio kapitalo formos į gamybinį kapitalą; likusis ketvirtadalis turėtų piniginio kapitalo formą (500 sv. st.), o iš tikrųjų būtų nenaudojami pinigai, arba pinigai, kurie nutraukė savo funkcionavimą ir yra laukimo padėtyje. Jei tokia padėtis užtruktų, tai II padalinys turėtų vienu ketvirtadaliu sumažinti reprodukcijos mastą.— Kai dėl tų gamybos priemonių pavidalu esančių 500, kurie pasiliko I padaliniui ant sprando, tai jie nėra prekinę formą turinti pridedamoji vertė; jie pasirodė vietoj pinigais avanšuotų 500 sv. st., kuriuos I padalinys turėjo prekinė forma šalia savo 1 000 sv. st. pridedamosios vertės. Kaip pinigai jie turi tokią formą, kuria visada gali būti realizuoti; kaip prekė jie negali būti tuoju pat parduoti. Iš to yra aišku, kad paprastoji reprodukcija,— kuriai vykstant turi būti padengtas kiekvienas gamybinio kapitalo elementas tiek II, tiek ir I padalinyje, — čia pasilieka galima tik su sąlyga, jei 500 auksinių paukščių sugrįš tam I padaliniui, kuris pradžioje juos yra išleidęs.

Jei kapitalistas (mes čia vis dar kalbame apie pramoninius kapitalistus, kurie tuo pačiu metu yra visų kitų kapitalistų atstovai) išleidžia pinigus vartojimo reikmenims, tai reiškia, kad jis šių pinigų daugiau jau nebeatys, kad jie nuėjo žemiškuoju keliu. Jeigu jie sugrįš jam atgal, tai toks sugrįžimas tegali įvykti tik tuo atveju, jeigu jis už prekes, t. y. savo prekinio kapitalu, juos surinks iš cirkuliacijos. Panašiai kaip viso metinio prekinio produkto (kuris jam = prekiniam kapitalui) vertė, kiekvieno jo elemento vertė, t. y. kiekvienos atskiros prekės vertė, jam gali būti suskaidyta į pastoviojo kapitalo vertę, kintamojo kapitalo vertę ir pridedamąją vertę. Vadinasi, kiekvieno prekių (kurios kaip elementai sudaro prekinį

produktą) vieneto pavertimas į pinigus tuo pačiu metu yra pavertimas į pinigus tam tikros dalies visame prekiniame produkte esančios pridedamosios vertės. Vadinasi, šiuo atveju yra teisinga tiesiogine prasme, kad kapitalistas pats metė į cirkuliaciją tuos pinigus — būtent, išleisdamas juos vartojimo reikmenims, — su kurių pagalba yra paverčiama į pinigus, arba realizuojama, jo pridedamoji vertė. Suprantama, čia kalbama ne apie tuos pačius pinigų vienetus, bet apie skambių monetų kiekį, lygų tai sumai (arba lygų daliai tos sumos), kurią jis metė į cirkuliaciją asmeniniams poreikiams patenkinti.

Praktikoje tai įvyksta dviem būdais: jeigu įmonė yra įsteigta tik šiais metais, tai praeis gerokai laiko, geriausiu atveju keli mėnesiai, kol kapitalistas galės savo asmeniniam vartojimui išleisti pinigus iš pačios įmonės pajamų. Bet dėl to jis nė valandėlę nenutraukia savo vartojimo. Jis pats avansuoja sau pinigus kaip pridedamąją vertę, kurią dar turės gauti (ir čia visiškai nesvarbu, ar jis avansuoja iš savo kišenės ar iš svetimos, panaudodamas kreditą), bet tuo pačiu jis avansuoja ir cirkuliacijos priemones realizuoti pridedamajai vertei, kuri turi būti vėliau realizuota. Priešingai, jeigu įmonė reguliariai veikia jau palyginti ilgą laiką, tai mokėjimai ir įplaukos pasiskirsto įvairiems laiko tarpams per metus. Bet nenutrūkstamai vyksta kapitalisto vartojimas, kuris yra anticipuojamas ir savo dydžiu apskaičiuojamas tam tikromis proporcijomis su įprastinėmis ar spėjamomis pajamomis. Parduodant kiekvieną prekių partiją, yra realizuojama ir dalis pridedamosios vertės, kuri turi būti pagaminta per metus. Bet jei per ištikus metus tebtų parduota tik tiek pagamintų prekių, kiek reikia jose esančioms pastoviojo ir kintamojo kapitalo vėrtėms padengti, arba jei kainos tiek kristų, kad, parduodant visą metinį prekinį produktą, tepavyktų realizuoti tik esančią jame avansuotojo kapitalo vertę, tai, išleidžiant pinigus, aiškiai pasireikštų anticipavimo, atsižvelgimo į būsimą pridedamąją vertę pobūdis. Jei mūsų kapitalistas subankrutuos, tai jo kreditoriai ir teismas pradės tyrinėti, ar jo anticipuotos asmeninės išlaidos buvo reikiamame santykiyje su jo verslovinės veiklos mastu ir su pajamomis (pridedamąją vertę), paprastai arba normaliai atitinkančiomis tą mastą.

Tačiau visos kapitalistų klasės atžvilgiu tas teiginys, kad ji pati turi mesti į cirkuliaciją pinigus savo pridedamajai vertei realizuoti (atitinkamai ir savo kapitalo, pastoviojo ir kintamojo, cirkuliacijai), ne tik nėra paradoksalus, bet yra būtina viso mechanizmo sąlyga; juk čia tėra tik dvi klasės: darbininkų klasė, kuri turi tik savo darbo jėgą, ir kapitalistų klasė, kuri monopolistiškai valdo visuomenines gamybos priemones ir pinigus. Būtų paradoksas, jei darbininkų klasė iš pat pradžių iš nuosavų lėšų avansuotų pinigus, reikalingus <prekių cirkuliacijai, vadinasi, taip pat ir> prekėse esančiai pridedamajai vertei realizuoti. O atskiras kapitalistas šį

avansavimą visuomet vykdo tik ta forma, kad jis veikia kaip pirkėjas, išleidžia pinigus vartojimo reikmenims pirkti arba avansuoja pinigus savo gamybinio kapitalo elementams, — ar darbo jėgai, ar gamybos priemonėms, — pirkti. Jis visuomet atiduoda pinigus tik už ekvivalentą. Pinigus jis avansuoja cirkuliacijai tik tokiu pat būdu, kaip avansuoja jai savo prekes. Ir vienu ir kitu atveju jis veikia kaip prekių ir pinigų cirkuliacijos išėities taškas.

Tikrąją dalyktį eigą užtemdo dvi aplinkybės:

1) Pramoninio kapitalo cirkuliacijos procese pasirodo *prekybinis kapitalas* (kurio pirmoji forma visuomet yra pinigai, nes pirklys kaip toks nesukuria jokio «produkto» arba «prekės») ir *piniginis kapitalas*, kaip specialios kapitalistų kategorijos manipuliacijų objektas.

2) Pridedamoji vertė — kuri pirmiausia visuomet turi būti pramoninio kapitalisto rankose — pasidalija į įvairias kategorijas, kurių atstovai šalia pramoninio kapitalisto yra žemvaldys (žemės rentai), lupikautojas (palūkanoms) ir t. t., paskui vyriausybė su savo valdininkais, rentininkai ir t. t. Šitie šaunūs vyrai pramoninio kapitalisto atžvilgiu yra pirkėjai, ir kaip tokie jie paverčia jo prekes į pinigus; ir jie pro parte [pagal savo dalį] meta «pinigus» į cirkuliaciją, o kapitalistas iš jų gauna tuos pinigus. Čia nuolat užmirštama, iš kokio šaltinio jie pradžioje gavo tuos pinigus ir iš kur jie kaskart vėl juos gauna.

VI. I PADALINIO PASTOVUSIS KAPITALAS ⁴⁸

Mums dar lieka ištirti I padalinio pastovųjį kapitalą = 4 000 I_c. Ši vertė yra lygi I padalinio prekiniam produktui naujai pasirodanti vertei gamybos priemonių, kurios buvo suvartotos šiai prekių masei pagaminti. Ši naujai pasirodanti vertė, kuri nėra pagaminta I padalinio gamybos procese, bet metais anksčiau stoji į jį kaip pastovioji vertė, kaip tam tikra jo gamybos priemonių vertė, dabar egzistuoja kaip visa ta I padalinio prekių masės dalis, kurios neabsorbavo II padalinys; ir tuo būdu pasilikusios I padalinio kapitalistų rankose prekių masės vertė = $\frac{2}{3}$ viso jų metinio prekinio produkto vertės. Apie atskirą kapitalistą, kuris gamina kokią nors specialią gamybos priemonių rūšį, mes galėtume pasakyti: jis parduoda savo prekinį produktą, paverčia jį į pinigus. Paversdamas jį į pinigus, jis paverčia atgal į pinigus ir pastoviąją savo produkto vertės dalį. Už šią vertės dalį, paverstą į pinigus, jis paskui vėl perka jam reikalingas gamybos priemones iš kitų prekių pardavėjų arba pastoviąją savo produkto vertės dalį paverčia į tą natūralinę formą, kuria ji vėl gali funkcionuoti kaip gamybinis pastovusis kapitalas. Priešingai, mūsų atveju tokia prielaida

⁴⁸ Nuo čia iš II rankraščio.

negalima. I padalinio kapitalistų kategorija apima visus kapitalistus, kurie gamina gamybos priemones. Be to, jiems likęs 4 000 dydžio prekinis produktas yra ta visuomeninio produkto dalis, kurios negalima išmainyti į jokią kitą, nes jau nebėra jokios kitos metinio produkto dalies. Išskyrus šiuos 4 000, visas likutis jau susirado vieta; dalį absorbavo visuomeninis vartojimo fondas, o kita dalis turi padengti pastovųjį kapitalą II padalinio, kuris jau išmainė visa, ką jis gali mainyti su I padaliniu.

Sunkumas įveikiamas labai paprastai, jei mes atsižvelgsime į tai, kad visas I padalinio prekinis produktas savo natūraline forma susideda iš gamybos priemonių, t. y. iš medžiaginių paties pastoviojo kapitalo elementų. Čia pasirodo toks pat reiškinys, kaip anksčiau II padalinyje, tik kitokiu pavidalu. II padalinyje visas prekinis produktas susidėjo iš vartojimo reikmenų; dėl to jo dalį, matuojamą šiame prekiniam produkte esančiu darbo užmokesčiu plius pridamoji vertė, galėjo suvartoti patys šios dalies gamintojai. Čia, I padalinyje, visas prekinis produktas susideda iš gamybos priemonių, pastatų, mašinų, talpyklų, žaliavų bei pagalbinių medžiagų ir t. t. Dėl to jų dalis, padengiant šiame sferoje panaudotą pastovųjį kapitalą, gali savo natūraline forma tuojau vėl pradėti funkcionuoti kaip gamybinio kapitalo sudėtinė dalis. Kai ji stoja į cirkuliaciją, ji cirkuliuoja I padalinio ribose. II padalinyje dalį prekinio produkto in natura individualiai suvartoja jo paties gamintojai, priešingai, I padalinyje dalį produkto in natura gamybiškai suvartoja kapitalistiniai šio produkto gamintojai.

I padalinio prekinio produkto dalyje, = 4 000, vėl pasirodo šiame padalinyje suvartoto pastoviojo kapitalo vertė, ir tai tokia natūraline forma, kuria ji tuojau gali vėl pradėti funkcionuoti kaip gamybinis pastovusis kapitalas. II padalinyje 3 000 dydžio prekinio produkto dalis, kurios vertė yra lygi darbo užmokesčiui plius pridamoji vertė (= 1 000), betarpiškai įeina į II padalinio kapitalistų ir darbininkų individualinį vartojimą; o šiame prekiniam produkte esanti pastoviojo kapitalo vertė (= 2 000), priešingai, negali iš naujo įeiti į II padalinio kapitalistų gamybinį vartojimą ir turi būti padengta vykdant mainus su I padaliniu.

Priešingai, I padalinyje 6 000 dydžio prekinio produkto dalis, kurios vertė yra lygi darbo užmokesčiui plius pridamoji vertė (= 2 000), neįeina ir pagal savo natūralinę formą negali įeiti į šio produkto gamintojų individualinį vartojimą. Ši dalis anksčiau turi būti išmainyta į II padalinio produktą. Atvirkščiai, pastovioji šio produkto vertės dalis, = 4 000, turi tokią natūralinę formą, kuria ji — nagrinėjant I padalinio kapitalistus kaip visumą — betarpiškai gali naujai funkcionuoti kaip I padalinio pastovusis kapitalas. Kitaip tariant: visas I padalinio produktas susideda iš vartojamųjų verčių, kurios pagal savo natūralinę formą tegali — esant kapitalistiniam gamybos būdai — būti naudojamos tik kaip pastoviojo ka-

pitalo elementai. Vadinas, iš šio bendros 6 000 dydžio vertės produkto vienas trečdalis (2 000) padengia II padalinio pastovųjį kapitalą, o kiti $\frac{2}{3}$ — I padalinio pastovųjį kapitalą.

I padalinio pastovusis kapitalas susideda iš eilės įvairių kapitalo grupių, įdėtų į įvairias gamybos priemonių gamybos šakas: tiek ir tiek į aukštakrosnes, tiek ir tiek į akmens anglies kasyklas ir t. t. Kiekviena iš šių kapitalo grupių arba kiekvienas iš šių visuomenės grupių kapitalų savo ruožtu susideda iš didesnio ar mažesnio kiekio savarankiškai funkcionuojančių atskirų kapitalų. Pirma, visuomenės kapitalas, pvz., 7 500 (tai gali reikšti milijonus ir t. t.), susideda iš įvairių kapitalo grupių; 7 500 dydžio visuomeninis kapitalas yra pasidalijęs į atskiras dalis, iš kurių kiekviena yra įdėta į atskirą gamybos šaką; į kiekvieną atskirą gamybos šaką įdėta visuomeninio kapitalo vertės dalis savo natūraline forma dalinai susideda iš kiekvienos atskiros gamybinės sferos gamybos priemonių, dalinai iš darbo jėgos, reikalingos gamybai šioje sferoje vykdyti ir atitinkamai kvalifikuotos, dėl darbo pasidalijimo įvairiai modifikuotos, priklausomai nuo specifinio pobūdžio to darbo, kurį ji turi vykdyti kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje. Visuomeninio kapitalo dalis, kuri yra įdėta į kiekvieną atskirą gamybos šaką, savo ruožtu susideda iš į ją įdėtų savarankiškai funkcionuojančių atskirų kapitalų sumos. Savaiame suprantama, tai vienodai galioja abiejų padalinių — tiek I, tiek ir II — atžvilgiu.

Kai dėl pastoviojo kapitalo vertės, naujai pasirodančios I padalinyje prekinio produkto forma, tai ji iš dalies vėl gamybos priemonių pavidalu įeina į tą atskirą gamybos sferą (arba net į tą individualinę įmonę), iš kurios ji išėjo kaip produktas, pvz., grūdai į grūdų gamybą, anglis į anglies gavybą, geležis mašinų forma į geležies gamybą ir t. t.

Tačiau jei atskiri produktai, iš kurių susideda I padalinio pastoviojo kapitalo vertė, betarpiškai neįeina vėl į savo atskirą arba individualinę gamybos sferą, jie pasikeičia tik vietomis. Jie natūraline forma įeina į kitą I padalinio gamybos sferą, o kitų I padalinio gamybinių sferų produktas juos padengia in natura. Tai yra tik tai šių produktų pasikeitimas vietomis. Visi jie vėl įeina kaip veiksniai, padengiantieji I padalinio pastovųjį kapitalą, bet tik vietoj vienos I padalinio grupės įeina į kitą grupę. Kai čia vyksta mainai tarp atskirų I padalinio kapitalistų, jie yra vienos pastoviojo kapitalo natūralinės formos mainymas į kitą pastoviojo kapitalo natūralinę formą, vienos rūšies gamybos priemonių mainymas į kitos rūšies gamybos priemones. Tai yra įvairių individualinių pastovųjų I padalinio kapitalo dalių tarpusavio mainai. Produktai, jeigu jie betarpiškai nėra naudojami kaip gamybos priemonės savo pačių gamybos šakoje, pereina iš savo gamybos vietos į kitą ir tuo būdu padengia vienas kitą. Kitaip tariant (panašiai kaip II padalinyje esti su pridedamąja verte): kiekvienas I padalinio kapitalistas proporcingai

tam, kiek jis yra šio 4 000 dydžio pastoviojo kapitalo bendrasavininkis, išima iš šios prekių masės jam reikalingas atitinkamas gamybos priemonės. Jei gamyba būtų visuomeninė, o ne kapitalistinė, tai aišku, kad šie I padalinio produktai atgaminimo tikslu nuolat vėl taip pat kaip gamybos priemonės būtų paskirstomi tarp šio padalinio gamybos šakų: viena dalis betarpiškai liktų toje gamybos sferoje, iš kurios ji išėjo kaip produktas, o kita pereitų į kitas gamybos vietas, ir tuo būdu tarp įvairių šio padalinio gamybos vietų vyktų nuolatinis judėjimas priešingomis kryptimis.

VII. KINTAMASIS KAPITALAS IR PRIDEDAMOJI VERTĖ ABIEJUOSE PADALINIUOSE

Vadinasi, visa per metus pagamintų vartojimo reikmenų vertė yra lygi per metus atgamtai II padalinio kintamojo kapitalo vertei plius naujai pagaminta II padalinio pridedamoji vertė (t. y. lygi vertei, per metus pagamintai II padalinyje) plius per metus atgamtai I padalinio kintamojo kapitalo vertė ir naujai pagaminta I padalinio pridedamoji vertė (vadinasi, plius vertė, per metus pagaminta I padalinyje).

Jei tarsime esant paprastąją reprodukciją, tai visa per metus pagamintų vartojimo reikmenų vertė bus lygi naujai sukurtai metinei vertei, t. y. lygi visai vertei, kurią visuomeninis darbas pagamino per metus,— ir turi būti jai lygi, nes paprastosios reprodukcijos sąlygomis visa ši vertė yra suvartojama.

Visa visuomeninė darbo diena dalijasi į dvi dalis: 1) būtinas darbas; per metus jis sukuria $1\ 500_v$ dydžio vertę; 2) pridedamasis darbas; jis sukuria $1\ 500_m$ dydžio papildomą vertę, arba tokio dydžio pridedamąją vertę. Šių verčių suma = 3 000, yra lygi 3 000 dydžio per metus pagamintų vartojimo reikmenų vertei. Vadinasi, visa per metus pagamintų vartojimo reikmenų vertė yra lygi visai vertei, kurią per metus pagamino visa visuomeninė darbo diena, lygi visuomeninio kintamojo kapitalo vertei plius visuomeninė pridedamoji vertė, t. y. lygi visam metiniam naujam produktui.

Tačiau mes žinome, kad nors šie du vertės dydžiai vienas kitą padengia, vis dėlto anaipol ne visa II padalinio prekių, vartojimo reikmenų, vertė yra pagaminta šiame visuomeninės gamybos padalinyje. Jie padengia vienas kitą, nes II padalinyje vėl pasirodanti pastoviojo kapitalo vertė yra lygi vertei (kintamojo kapitalo vertei plius pridedamoji vertė), kuri naujai pagaminta I padalinyje; todėl $I_{(v+m)}$ gali pirkti tą II padalinio produkto dalį, kuri to produkto gamintojams (II padalinyje) yra pastoviojo kapitalo vertė. Iš to matyti, kodėl, nors II padalinio kapitalistams jų produkto vertė dalijasi į $c + v + m$, visos visuomenės atžvilgiu nagrinėjama šio produkto vertė gali būti suskaidyta į $v + m$. Bet taip yra tik dėl to, kad II_c čia yra lygus $I_{(v+m)}$ ir kad šios abi visuomeninio produkto

sudėtinės dalys per mainus tarpusavyje išmaino savo natūralines formas, tad po tokio akto II_c vėl egzistuoja gamybos priemonių pavidalu, o $I_{(v+m)}$ vartojimo reikmenų pavidalu.

Šita aplinkybė ir paskatino A. Smitą teigti, kad metinio produkto vertė susiskaido į $v + m$. Tai teisinga: 1) tik kalbant apie tą metinio produkto dalį, kuri susideda iš vartojimo reikmenų; 2) teisinga ne ta prasme, kad visa ši vertė yra pagaminta II padalinyje ir kad, vadinasi, II padalinio produkto vertė yra lygi II padalinyje avansuoto kintamojo kapitalo vertei plius II padalinyje pagaminta pridedamoji vertė. Tai teisinga tik ta prasme, kad $II_{(c+v+m)} = II_{(v+m)} + I_{(v+m)}$, arba dėl to, kad $II_c = I_{(v+m)}$.

Iš to toliau išeina:

Visuomeninė darbo diena (t. y. darbas, kurį visa darbininkų klasė sunaudojo per visus metus), kaip ir kiekviena individualinė darbo diena, dalijasi tik į dvi dalis, būtent į būtinąjį darbą plius pridedamasis darbas; todėl ir vertė, kurią pagamino ši darbo diena, taip pat dalijasi tik į dvi dalis, būtent į kintamojo kapitalo vertę, t. y. tą vertės dalį, už kurią darbininkas perka jam pačiam atgaminti būtinus reikmenis, ir pridedamąją vertę, kurią kapitalistas gali išleisti savo paties individualiniam vartojimui. Vis dėlto visuomenės požiūriu dalis visuomeninės darbo dienos sunaudojama vien tik *naujam pastoviajam kapitalui gaminti*, t. y. gaminti produktams, kurie yra skirti darbo procese funkcionuoti vien tik kaip gamybos priemonės, vadinasi, jį lydinčiame vertės didinimo procese — kaip pastovus kapitalas. Pagal mūsų prielaidą visa visuomeninė darbo diena reiskiasi pinigine verte — 3 000, iš kurių tik $\frac{1}{3}$, = 1 000, yra pagamintas II padalinyje, gaminančiame vartojimo reikmenis, t. y. prekes, kuriomis galų gale realizuojama visa visuomenės kintamojo kapitalo vertė ir visa jos pridedamoji vertė. Taigi, pagal šią prielaidą $\frac{2}{3}$ visuomeninės darbo dienos yra sunaudojami naujam pastoviajam kapitalui gaminti. Nors I padalinio individualinių kapitalistų ir darbininkų požiūriu šie $\frac{2}{3}$ visuomeninės darbo dienos tėra panaudojami tik kintamojo kapitalo vertei plius pridedamoji vertė gaminti, visiškai taip pat, kaip likęs trečdalis visuomeninės darbo dienos II padalinyje, vis dėlto, nagrinėjant dalyką visuomenės požiūriu ir taip pat nagrinėjant jį produkto vartojamosios vertės požiūriu, — šių $\frac{2}{3}$ visuomeninės darbo dienos produktu yra padengiamas tik pastovusis kapitalas, kuris tebėra gamybinio vartojimo procese arba jame jau galutinai yra sunaudotas. Taip pat ir individualiniu požiūriu, nors visa vertė, pagaminta per šiuos $\frac{2}{3}$ darbo dienos, yra lygi tik kintamojo kapitalo vertei plius pridedamoji vertė jos gamintojams, tačiau per šiuos $\frac{2}{3}$ darbo dienos visai nepagaminama tokios rūšies vartojamųjų verčių, kad joms būtų galima išleisti darbo užmokestį arba pridedamąją vertę; šių $\frac{2}{3}$ darbo dienos produktas yra gamybos priemonės.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad jokia visuomeninės darbo dienos dalis, nei I, nei II padalinyje, nenaudojama gaminti vertei pastoviojo kapitalo, kuris panaudojamas šiose dviejose stambiose gamybos sferose ir jose funkcionuoja. Jos pagamina tik papildomą vertę $2\,000 I_{(v+m)} + 1\,000 II_{(v+m)}$, kuri papildo pastoviojo kapitalo vertę, $= 4\,000 I_c + 2\,000 II_c$. Nauja vertė, kuri gaminama gamybos priemonių forma, dar nėra pastovusis kapitalas. Ji tėra skirta tam, kad ateityje funkcionuotų kaip pastovusis kapitalas.

Visas II padalinio produktas — vartojimo reikmenys, — nagrinėjamas jo vartojamosios vertės požiūriu, konkrečiai imant, jo natūraline forma, yra produktas vieno trečdalyio visuomeninės darbo dienos, kuri sunaudota II padalinyje; tai yra produktas darbo, paimto konkrečia forma, kaip kad audėjo darbas, kepėjo darbas ir t. t., panaudoto šiame padalinyje, turint galvoje, kad tas darbas funkcionuoja kaip subjektyvus darbo proceso elementas. Priešingai, kai dėl pastoviosios šio II padalinio produkto vertės dalies, tai ji vėl pasireiškia tik nauja vartojamąja verte, nauja natūraline forma, vartojimo reikmenų forma, o anksčiau ji egzistavo gamybos priemonių forma. Vykstant darbo procesui, šios dalies vertė iš ankstesnės natūralinės formos yra perkelta į naują natūralinę formą. Bet šių $\frac{2}{3}$ metinio produkto vertės *vertė*, $= 2\,000$, yra pagaminta ne II padalinio vertės didinimo procese, kuris vyko šiais metais.

Panašiai kaip nagrinėjamas darbo proceso požiūriu II padalinio produktas yra rezultatas naujai funkcionuojančio gyvojo darbo ir gamybos priemonių, kurios yra jam duotos, jo numatomos ir kuriose jis kaip savo daiktinėse sąlygose realizuojasi, lygiai taip pat vertės didinimo proceso požiūriu II padalinio produkto vertė, $= 3\,000$, susideda iš naujos vertės, kurią pagamina naujai pridėtas $\frac{1}{3}$ visuomeninės darbo dienos ($500_v + 500_m = 1\,000$), ir iš pastoviosios vertės, kurioje yra sudaiktinti $\frac{2}{3}$ ankstesniosios visuomeninės darbo dienos, praėjusios iki prasidedant čia nagrinėjamam II padalinio gamybos procesui. Ši II padalinio produkto vertės dalis reiškiasi viena paties produkto dalimi. Ji egzistuoja tam tikrame vartojimo reikmenų kiekyje, kurio vertė yra $2\,000 = \frac{2}{3}$ visuomeninės darbo dienos. Tai — toji nauja vartojamoji forma, kuria vėl pasirodo minėtoji vertės dalis. Tuo būdu dalies vartojimo reikmenų, $= 2\,000 II_c$, mainymas į I padalinio gamybos priemones, $= I (1\,000_v + 1\,000_m)$, iš tikrųjų yra mainymas $\frac{2}{3}$ visos darbo dienos, kurie nesudaro jokios šių metų darbo dalies ir yra praėję iki šių metų pradžios, į $\frac{2}{3}$ darbo dienos, naujai pridėtos šiais metais. $\frac{2}{3}$ šių metų visuomeninės darbo dienos negalėtų būti panaudoti gaminant pastovųjį kapitalą ir kartu negalėtų sudaryti kintamojo kapitalo vertės plius pridėdamosi vertė jų gamintojams, jei tie $\frac{2}{3}$ darbo dienos nebūtų išmainyti į vertės dalį kasmet suvartojamų vartojimo reikmenų, kuriuose yra $\frac{2}{3}$ darbo dienos, sunaudotos ir realizuotos iki šių metų, ne per šiuos metus. Tai — $\frac{2}{3}$ šių metų

darbo dienos mainymas į $\frac{2}{3}$ darbo dienos, sunaudotos iki šių metų, tai — šių metų darbo laiko mainymas į praėjusiųjų metų darbo laiką. Vadinasi, tai mums išaiškina mįslę, kodėl visos visuomeninės darbo dienos naujai sukurta vertė gali susiskaidyti į kintamojo kapitalo vertę plius pridedamoji vertė, nors $\frac{2}{3}$ šios darbo dienos yra sunaudojami ne gaminti daiktams, kuriais galėtų būti realizuotas kintamasis kapitalas arba pridedamoji vertė, bet gaminti gamybos priemonėms, panaudojamos per metus sunaudotam kapitalui padengti. Tai paaiškinama tiesiog tuo, kad tie $\frac{2}{3}$ II padalinio produkto vertės, kuriais I padalinio kapitalistai ir darbininkai realizuoja savo pagamintą kintamojo kapitalo vertę plius pridedamoji vertė (sudarantieji $\frac{2}{9}$ visos metinio produkto vertės), savo verte yra $\frac{2}{3}$ iki šių metų praėjusios visuomeninės darbo dienos produktas.

Nors I ir II padalinio visuomeninio produkto suma, gamybos priemonės ir vartojimo reikmenys, nagrinėjami jų vartojamosios vertės požiūriu, konkrečiai imant, jų natūraline forma, yra šių metų darbo produktas, bet tik tiek, kiek pats tas darbas nagrinėjamas kaip naudingas konkretus darbas, o ne kaip darbo jėgos sunaudojimas, ne kaip darbas, kuriąs vertė. Ir šiuo atveju pirmasis momentas tėra teisingas tik ta prasme, kad gamybos priemonės, tik prijungus prie jų gyvąjį darbą, kuris jomis operavo, pavirto į naują produktą, į šių metų produktą. Atvirkščiai, be gamybos priemonių, egzistuojančių nepriklausomai nuo šių metų darbo, be darbo priemonių ir gamybos medžiagų šių metų darbas negalėtų pavirsti į produktą.

VIII. PASTOVUSIS KAPITALAS ABIEJUOSE PADALINIUOSE

Kai dėl visos 9 000 dydžio produkto vertės ir tų kategorijų, į kurias ji dalijasi, tai čia analizė nesudaro didesnių sunkumų, negu atskiro kapitalo produkto vertės analizė, ir netgi yra jai tapatinga.

Mūsų pavyzdyje visame metiniame visuomenės produkte yra trys vienerių metų visuomeninės darbo dienos. Kiekvienos iš šių darbo dienų vertės išraiška = 3 000; todėl viso produkto vertės išraiška = $3\ 000 \times 3 = 9\ 000$.

Toliau, iki prasidedant tam vienerių metų gamybos procesui, kurio produktą mes analizuojame, iš viso šio darbo laiko praėjo: I padalinyje — $\frac{4}{3}$ darbo dienos (naujai sukurta 4 000 dydžio vertė) ir II padalinyje — $\frac{2}{3}$ darbo dienos (naujai sukurta 2 000 dydžio vertė). Iš viso 2 visuomeninės darbo dienos, kurios davė naują vertę = 6 000. Dėl to $4\ 000\ I_c + 2\ 000\ II_c = 6\ 000_c$, figūruoja kaip gamybos priemonių vertė, arba pastoviojo kapitalo vertė, kuri naujai pasirodo visoje visuomeninio produkto vertėje.

Toliau, I padalinyje $\frac{1}{3}$ naujai prijungtos visuomeninės metinės darbo dienos yra būtinas darbas, arba darbas, padengiąs kintamojo kapitalo vertę, 1 000 I_w , ir apmokąs I padalinyje panaudoto

darbo kainą. Lygiai taip pat II padalinyje $\frac{1}{6}$ visuomeninės darbo dienos yra būtinas darbas, duodąs 500 dydžio vertės sumą. Taigi, $1\ 000 I_v + 500 II_v = 1\ 500_v$, pusės visuomeninės darbo dienos vertės išraiška, yra šiais metais prijungtos visos darbo dienos pirmosios pusės vertės išraiška; t. y. pirmąją pusę sudaro būtinas darbas.

Pagaliau I padalinyje $\frac{1}{3}$ visos darbo dienos, naujai sukurta vertė = 1 000, yra pridedamasis darbas; II padalinyje $\frac{1}{6}$ darbo dienos, naujai sukurta vertė = 500, yra pridedamasis darbas; kartu tai sudaro visos naujai prijungtos darbo dienos antrąją pusę. Dėl to visa pagaminta pridedamoji vertė = $1\ 000 I_m + 500 II_m = 1\ 500_m$.

Taigi:

visuomeninio produkto vertėje esanti pastovioji kapitalo dalis (c):
2 darbo dienos, sunaudotos iki šio gamybos proceso; vertės išraiška = 6 000.

Per metus sunaudotas būtinas darbas (v):
pusė darbo dienos, sunaudotos metinei gamybai; vertės išraiška = 1 500.

Per metus sunaudotas pridedamasis darbas (m):
pusė darbo dienos, sunaudotos metinei gamybai; vertės išraiška = 1 500.

Metiniu darbu naujai sukurta vertė ($v + m$) = 3 000.

Visa produkto vertė ($c + v + m$) = 9 000.

Vadinasi, sunkumą sudaro ne paties visuomeninio produkto vertės analizė. Jis atsiranda lyginant visuomeninio produkto *vertės* sudėtines dalis su jo *daiktinėmis* sudėtinėmis dalimis.

Pastovioji, tik naujai pasirodanti vertės dalis, yra lygi iš *gamybos* priemonių susidedančios šio produkto dalies vertei; ji įsikūnija šioje produkto dalyje.

Per metus naujai sukurta vertė, = $v + m$, yra lygi iš *vartojimo* reikmenų susidedančios šio produkto dalies vertei; ji įsikūnija šioje produkto dalyje.

Bet, paliekant nuošalyje čia reikšmės neturinčias išimtis, gamybos priemonės ir vartojimo reikmenys yra visiškai skirtingos prekių rūšys, visiškai skirtingos natūralinės arba vartojamosios formos produktai, vadinasi, visiškai skirtingų konkrečių darbo rūšių produktai. Darbas, naudojās mašinas pragyvenimo reikmenims gaminti, visiškai skiriasi nuo darbo, gaminančio mašinas. Atrodo, lyg visa metinė visuminė darbo diena, kurios vertės išraiška = 3 000, būtų sunaudota gaminti vartojimo reikmenims = 3 000, kuriuose naujai nepasireiškia jokia pastovioji vertės dalis: šie $3\ 000_v = 1\ 500_v + 1\ 500_m$, susiskaido tik į kintamojo kapitalo vertę + pridedamoji vertė. Antra vertus, pastoviojo kapitalo vertė, = 6 000, naujai pasirodo nuo vartojimo reikmenų visiškai skirtingų produktų — gamy-

bos priemonių — pavidalu, o atrodo, lyg šiems naujiems produktams gaminti nebūtų sunaudota jokia visuomeninės darbo dienos dalis; priešingai, atrodo, lyg visa darbo diena susidėtų tik iš tokių darbo rūšių, kurių rezultatas yra ne gamybos priemonės, bet vartojimo reikmenys. Paslaptis jau išpėta. Metiniu darbu naujai sukurtą vertę yra lygi II padalinio produkto vertei, visai iš naujo pagamintų vartojimo reikmenų vertei. Bet šio produkto vertė yra $\frac{2}{3}$ -iais didesnė už tą metinio darbo dalį, kuri yra sunaudota (II padalinio) vartojimo reikmenų gamyboje. Jiems pagaminti tėra sunaudotas tik $\frac{1}{3}$ metinio darbo. $\frac{2}{3}$ šio metinio darbo yra sunaudoti gamybos priemonės gaminti, vadinasi, I padalinyje. Per tą laiką I padalinyje pagaminta nauja vertė, — lygi I padalinyje pagamintai kintamojo kapitalo vertei plius pridedamoji vertė, — yra lygi II padalinio pastoviojo kapitalo vertei, kuri vartojimo reikmenų pavidalu naujai pasirodo II padalinyje. Vadinasi, jos gali būti išmainytos viena į kitą, gali in natura padengti viena kitą. Todėl visa II padalinio vartojimo reikmenų vertė yra lygi I + II padalinyje naujai pagamintos vertės sumai, arba $II_{(c+v+m)} = I_{(v+m)} + II_{(v+m)}$, vadinasi, yra lygi metiniu darbu $v+m$ forma pagamintos naujos vertės sumai.

Antra vertus, visa (I) gamybos priemonių vertė yra lygi sumai pastoviojo kapitalo vertės, naujai pasirodančios (I) gamybos priemonių forma ir (II) vartojimo reikmenų forma, vadinasi, yra lygi sumai pastoviojo kapitalo vertės, kuri naujai pasirodo visame visuomenės produkte. Visa ši vertė yra lygi vertės išraiškai $\frac{1}{3}$ -ių ankstesniosios darbo dienos, sunaudotų I padalinyje iki prasidedant gamybos procesui, ir $\frac{2}{3}$ -ių ankstesniosios darbo dienos, sunaudotų II padalinyje iki prasidedant gamybos procesui, vadinasi, kartu paėmus, — dviejų visuminių darbo dienų vertės išraiškai.

Taigi, analizuojant visuomeninį metinį produktą sunkumas atsiranda iš to, kad pastovioji vertės dalis yra gamybos priemonės — visiškai kitokios rūšies produktai, negu šiai pastoviajai vertės daliai prijungta nauja vertė $v + m$, kuri yra vartojimo reikmenys. Tai atrodo taip, tarytum $\frac{2}{3}$ -iai suvartotos produktų masės — nagrinėjant vertės požiūriu — vėl turėtų naują formą, tarytum jie pasirodytų kaip naujas produktas, nors jiems pagaminti visuomenė nėra sunaudojusi jokio darbo. Atskiro kapitalo atžvilgiu taip nėra. Kiekvienas individualinis kapitalistas panaudoja tam tikrą konkretaus darbo rūšį, kuri šį darbą atitinkančias gamybos priemones paverčia į < tam tikros natūralinės formos > produktą. Tarkime, pvz., kad kapitalistas yra mašinų gamintojas, per metus sunaudotas pastovusis kapitalas = 6 000_c, kintamasis kapitalas = 1 500_v, pridedamoji vertė = 1 500_m; produktas = 9 000, tarkime, kad šis produktas — 18 mašinų, iš kurių kiekviena = 500. Visas produktas čia turi tą pačią formą, mašinų formą. (Jei mašinų gamintojas gamina keletą rūšių, tai kiekviena skaičiuojama atskirai.) Visas prekinis produktas

yra per metus mašinų gamyboje sunaudoto darbo produktas, yra tos pačios konkretaus darbo rūšies suderinimas su tomis pačiomis gamybos priemonėmis. Todėl įvairios produkto vertės dalys turi tą pačią natūralinę formą: 12-je mašinų yra $6\,000_c$, 3-se mašinose — $1\,500_v$, 3-se mašinose — $1\,500_m$. Čia yra aišku, kad 12 mašinų vertė = $6\,000_c$ ne todėl, kad tose 12-je mašinų būtų įkūnytas tik darbas, sunaudotas iki pradendant mašinų gamybą, ir nebūtų įkūnytas darbas, sunaudotas mašinų gamybai. 18-ai mašinų pagaminti reikalingų gamybos priemonių vertė savaime nepavirto į 12 mašinų, bet šių 12 mašinų vertė (savo ruožtu susidedanti iš $4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m$) yra lygi visai pastoviojo kapitalo vertei, kuri yra 18-je mašinų. Todėl mašinų gamintojas turi iš 18 mašinų parduoti 12, kad padengtų savo sunaudotą pastovųjį kapitalą, kuris jam reikalingas 18-ai naujų mašinų atgaminti. Priešingai, dalykas būtų neišaiškinamas, jei panaudoto darbo rezultatas, nors tas darbas tėra panaudojamas tik mašinoms gaminti, būtų: iš vienos pusės, 6 mašinos = $1\,500_v + 1\,500_m$, iš antros pusės, geležis, varis, sraigtai, diržai ir t. t. bendros $6\,000_c$ vertės, t. y. mašinų gamybos priemonės savo natūraline forma, kurių, kaip žinoma, atskiras mašinų gamintojas-kapitalistas pats negamina, bet kurias jis turi padengti per cirkuliacijos procesą. Ir vis dėlto iš pirmo žvilgsnio atrodo, tarytum visuomeninio metinio produkto atgaminimas vyksta tokiu absurdišku būdu.

Individualinio kapitalo produktas, t. y. kiekvienos savarankiškai funkcionuojančios, savo gyvenimą gyvenančios visuomeninio kapitalo dalies produktas, gali turėti bet kurią natūralinę formą. Vieniintelė sąlyga yra ta, kad jis iš tikrųjų turėtų vartojamąją formą, vartojamąją vertę, kuri jį pažymėtų kaip cirkuliuoti galintį prekių pasaulio narį. Čia visiškai bereikšmė ir atsitiktinė yra ta aplinkybė, ar jis kaip gamybos priemonė vėl gali įeiti į tą patį gamybos procesą, iš kurio išėjo kaip produktas, vadinasi, ar ta šio produkto vertės dalis, kurioje yra pastovioji kapitalo dalis, turi tokia natūralinę formą, kuria ji faktiškai vėl gali funkcionuoti kaip pastovusis kapitalas. Jei to nėra, tai nurodytoji produkto vertės dalis pardavimo ir pirkimo aktu vėl paverčiama į to produkto daiktinių gamybos elementų formą, o pastovusis kapitalas tuo būdu atgaminamas ta natūraline forma, kuria jis kaip toks gali funkcionuoti.

Kitai yra su viso visuomeninio kapitalo produktu. Visi daiktiniai reprodukcijos elementai savo natūraline forma turi sudaryti paties šio produkto dalis. Suvartota pastovioji kapitalo dalis gali būti visos gamybos padengta tik tuo atveju, jei visa produkte naujai pasirodanti pastovioji kapitalo dalis pasirodo natūraline naujų gamybos priemonių forma, — gamybos priemonių, kurios iš tikrųjų gali funkcionuoti kaip pastovusis kapitalas. Todėl — jei mes tariame vykstant paprastąją reprodukciją — vertė tos produkto dalies,

kuri susideda iš gamybos priemonių, turi būti lygi pastoviajai visuomeninio kapitalo vertės daliai.

Toliau, nagrinėjant dalyką individualiai paimtą, kapitalistas naujai prijungiamu darbu pagamina tik savo kintamąjį kapitalą plius pridedamoji vertė, įeinančius į jo produkto vertę, o pastovioji vertės dalis naujai prijungiamo darbo konkretaus pobūdžio dėka yra perkeliama į produktą.

Jeigu nagrinėsime dalyką visuomenės požiūriu, tai toji visuomeninės darbo dienos dalis, kuri gamina gamybos priemones, vadinasi, prijungia joms naują vertę ir į jas perkelia joms pagaminti suvartotų gamybos priemonių vertę,— ši dalis nepagamina nieko kito, kaip tik naują *pastovųjį kapitalą*, kuris turi padengti senųjų gamybos priemonių forma suvartotą pastovųjį kapitalą tiek I, tiek ir II padalinyje. Ši dalis pagamina tik produktą, kuris turi įeiti į gamybinį vartojimą. Vadinasi, visa šio produkto vertė yra vertė, kuri naujai gali funkcionuoti tik kaip pastovusis kapitalas, už kurią naujai galima pirkti tik pastovųjį kapitalą jo natūraline forma ir kuri, vadinasi, nagrinėjant dalyką visuomenės požiūriu, nesiskaido nei į kintamąjį kapitalą, nei į pridedamąją vertę.— Antra vertus, ta visuomeninės darbo dienos dalis, kuri gamina vartojimo reikmenis, nepagamina jokios dalies visuomeniniam kapitalui padengti. Ji pagamina tik produktus, kurie savo natūraline forma yra skirti tam, kad I ir II padaliniuose būtų realizuota kintamojo kapitalo vertė ir pridedamoji vertė.

Nagrinėjant klausimą visuomenės požiūriu, vadinasi, nagrinėjant visą visuomeninį produktą, kuris apima tiek visuomeninio kapitalo reprodukciją, tiek ir individualinį vartojimą, nereikia pasiduoti tai manierai, kurią Prudonas pasisavino iš buržuazinės ekonomijos, ir į dalyką žiūrėti taip, tarytum visuomenė, kurioje viešpatuoja kapitalistinis gamybos būdas, paimta en bloc, kaip visuma, netektų šio savo specifinio istorinio-ekonominio pobūdžio. Atvirkščiai. Tokiu atveju tenka turėti reikalą su visuminiu kapitalistu. Visas kapitalas yra lyg visų kartu paimtų atskirų kapitalistų akcinis kapitalas. Tokia akcinė bendrovė turi tiek bendra su daugeliu kitų akcinių bendrovių, kad kiekvienas žino, ką jis įdėjo, bet *nežino*, ką jis gaus atgal.

IX. RETROSPEKTYVUS ZVILGSNIS Į A. SMITĄ, STORCHĄ IR RAMSĖJŲ

Visa visuomeninio produkto vertė sudaro $9\,000 = 6\,000_c + 1\,500_v + 1\,500_m$, kitaip tariant: $6\,000$ atgamina gamybos priemonių vertę, o $3\,000$ — vartojimo reikmenų vertę. Vadinasi, visuomeninių pajamų vertė $(v+m)$ sudaro tik $\frac{1}{3}$ viso produkto vertės, ir vartotojų visuma — darbininkai ir kapitalistai — tik šio trečdaliao vertės sumai tegali imti iš viso visuomeninio produkto prekes, produktus,

ir įjungti jas į savo vartojimo fondą. Priešingai, 6 000, = $\frac{2}{3}$ produkto vertės, yra vertė pastoviojo kapitalo, kuris turi būti padengtas ir natura. Vadinasi, gamybos priemonės tokiai sumai turi būti vėl įjungtos į gamybinį fondą. Kad tai yra būtina, matė jau Storchas, nors jis ir negalėjo pateikti įrodymų: «Aišku, kad metinio produkto vertė pasidalija iš dalies į kapitalą ir iš dalies į pelną ir kad kiekviena iš šių metinio produkto vertės dalių reguliariai perka produktus, kurie reikalingi nacijai tiek savo kapitalui atkurti, tiek ir savo vartojimo fondui padengti... Produktai, kurie sudaro nacijos kapitalą, neturi būti suvartojami» (Storch: «Considérations sur la nature du revenu national». Paryžius 1824, 150 psl.).

Tačiau A. Smitas šią nuostabią dogmą, kuria ir lig šiol tikima, iškėlė ne tik jau minėtąja forma, kad visa visuomeninio produkto vertė susiskaidanti į pajamas — į darbo užmokestį plus pridedamoji vertė,— arba, kaip jis tai išreiškia, į darbo užmokestį plus pelnas (palūkanos) plus žemės renta. Jis iškėlė ją ir ta dar populiariesne forma, kad galų gale (ultimately) *vartotojai* turį apmokėti gamintojams *visą produkto vertę*. Tai vadinamajam politinės ekonomijos mokslui lig šiol pasilieka viena iš neginčijamų banalybių arba net viena iš amžinųjų tiesų. Tokią pažiūrą stengiamasi akivaizdžiai paaiškinti šitokiu neva įtikinamu būdu. Paimkime kokį nors daiktą, pvz., drobinius marškinius. Linų verpėjas pirmiausia turi apmokėti linų augintojui visą linų vertę, t. y. sėmenis, trąšas, darbinų gyvulių pašarus ir t. t., o taip pat tą vertės dalį, kurią linų augintojo pagrindinis kapitalas perteikia produktui, būtent: pastatus, žemės ūkio inventorių ir t. t.; padengti darbo užmokestį, išmokėtą auginant linus; pridedamąją vertę (pelną, žemės rentą), esančią linuose; pagaliau kaštus, susijusius su linų pervežimu iš jų auginimo vietos į verpyklą. Paskui audėjas turi gražinti linų verpėjui ne tik šią linų kainą, bet ir tą mašinų, pastatų ir t. t., trumpai tariant, pagrindinio kapitalo vertės dalį, kuri yra perkelta į linus; toliau, visas verpimo procese suvartotas pagalbinės medžiagos, verpėjų darbo užmokestį, pridedamąją vertę ir t. t., — ir taip pat yra toliau su balintoju, su išsaustos drobės transportavimo kaštais, pagaliau su marškinių fabrikantu, kuris apmoka visą kainą visų ankstesnių gamintojų, kurie jam pristatė tik žaliavą. Jo fabrike vyksta tolesnis vertės prijungimas: iš dalies pridedant vertę pastoviojo kapitalo, kuris gaminant marškinius buvo sunaudotas darbo priemonių, pagalbinių medžiagų ir t. t. forma, ir iš dalies pridedant juos gaminant sunaudotą darbą, kuris prijungia gaminančių marškinius darbininkų darbo užmokesčio vertę plus marškinių fabrikančio pridedamoji vertė. Tarkime, kad visas šis produktas — marškiniai — galų gale kainuoja 100 sv. st., ir tarkime, kad tokia suma išreiškia tą visos metinio produkto vertės dalį, kurią visuomenė išleidžia marškiniams. Marškinių vartotojai apmoka 100 sv. st., vadinasi, visų marškiniuose esančių gamybos priemonių vertę, o taip pat darbo užmokestį plus linų au-

gintojo, verpėjo, audėjo, balintojo, marškinių fabrikanto, lygiai kaip ir visų transportininkų pridedamoji vertė. Tai visiškai teisinga. Tai iš tikrųjų yra toks dalykas, kuris suprantamas kiekvienam vaikui. Bet paskui sakoma: taip yra ir su visų kitų prekių verte. Reikėtų pasakyti: taip yra su *visų vartojimo reikmenų* verte; su verte tos visuomeninio produkto dalies, kuri įeina į vartojimo fondą, vadinasi, su ta visuomeninio produkto vertės dalimi, kuri gali būti išleista kaip pajamos. Žinoma, visų šių prekių vertės suma yra lygi visų joms sunaudotų gamybos priemonių (pastoviųjų kapitalo dalių) vertei plius ta vertė, kurią sukūrė paskutinį kartą prijungtas darbas (darbo užmokestis plius pridedamoji vertė). Vadinasi, vartotojų visuma gali apmokėti visą šią vertės sumą, nes nors kiekvienos atskiros prekės vertė susideda iš $c+v+m$, bet visų į vartojimo fondą įeinančių prekių vertės suma, kartu paėmus, kaip maksimalus dydis, tegali būti lygi tai visuomeninio produkto vertės daliai, kuri susiskaido į $v+m$, t. y. tegali būti lygi tai vertei, kurią per metus sunaudotas darbas prijungė jau esančioms gamybos priemonėms, pastoviojo kapitalo vertei. O kai dėl pastoviojo kapitalo vertės, tai, kaip mes esame matę, ji iš visuomeninio produkto masės padengiama dviem būdais. Pirma, vykstant mainams tarp II padalinio kapitalistų, gaminančių vartojimo reikmenis, ir I padalinio kapitalistų, gaminančių tam tikslui reikalingas gamybos priemones. Iš to ir atsirado frazė, kad tai, kas vienam yra kapitalas, kitam yra pajamos. Iš tikrųjų yra ne taip. Tie 2 000 II_c, kurie egzistuoja 2 000 dydžio vertės vartojimo reikmenų pavidalu, II padalinio kapitalistams yra pastoviojo kapitalo vertė. Vadinasi, patys II padalinio kapitalistai negali suvartoti šios vertės, nors savo natūraline forma produktas yra skirtas vartojimui. Iš antros pusės, 2 000 I_(v+m) yra I padalinio kapitalistų ir darbininkų pagamintas darbo užmokestis plius pridedamoji vertė. Jie egzistuoja natūraline gamybos priemonių forma, ir, jiems turint tokių daiktų natūralinę formą, jų pačių vertė negali būti suvartota. Vadinasi, mes čia turime vertės sumą — 4 000, <iš kurių tegali būti suvartoti tik 2 000> ir iš kurių — tiek iki mainų, tiek ir po mainų — pusė yra panaudojama tik pastoviam kapitalui padengti, o kita pusė sudaro tik pajamas.— Bet, antra, I padalinio pastovusis kapitalas yra padengiamas in natura iš dalies vykstant mainams tarp I padalinio kapitalistų, iš dalies vykstant padengimui in natura kiekvienoje atskiroje įmonėje.

Frazė, kad visa metinio produkto vertė galų gale turi būti vartotojų apmokama, būtų teisinga tik tuo atveju, jei vartotojais būtų laikomos dvi visiškai skirtingos vartotojų rūšys: individualiniai vartotojai ir gamybiniai vartotojai. Bet jei dalis produkto turi būti suvartota *gamybiškai*, tai tereiškia viena: ji *turi funkcionuoti kaip kapitalas* ir negali būti *suvartota kaip pajamos*.

Jei viso produkto vertė = 9 000, mes padalysime į 6 000_c + +1 500_v + 1 500_m ir 3 000_(v+m) telaikysime tik pajamomis, tai,

atvirkščiai, susidaro toks įspūdis, tarytum kintamasis kapitalas būtų išnykęs, ir kapitalas, nagrinėjamas visuomenės požiūriu, susidėtų tik iš pastoviojo kapitalo. Juk tai, kas pradžioje buvo pasirodę kaip 1500, pavojo dalimi visuomeninių pajamų — darbo užmokesčiu, darbininkų klasės pajamomis — ir tuo pačiu išnyko šios dalies kaip kapitalo pobūdis. Ir Ramsėjus iš tikrųjų padarė tokią išvadą. Pagal jį kapitalas, nagrinėjamas visuomenės požiūriu, susideda tik iš pagrindinio kapitalo, bet pagrindiniu kapitalu jis laiko pastovųjį kapitalą, verčių masę, esančią gamybos priemonėse, ar šios gamybos priemonės būtų darbo priemonės ar darbo medžiagos, kaip žaliavos, pufabrikacija, pagalbinės medžiagos ir t. t. Kintamąjį kapitalą jis vadina apyvartiniu: «Apyvartinis kapitalas susideda vien tik iš pragyvenimo reikmenų ir kitų darbininkams avansuojamų būtinų reikmenų, kol bus užbaigtas jų darbo produktas. . . Tiksliai pagrindinis kapitalas, o ne apyvartinis, yra nacionalinio turto šaltinis tikraja šio žodžio prasme. . . Apyvartinis kapitalas nėra betarpiškas gamybos agentas ir aplamai neturi jai esminės reikšmės; tai yra tik sąlyga, pasidariusi būtina dėl apgailėtino liaudies masės neturto. . . Nacijų požiūriu tik pagrindinis kapitalas sudaro gamybos kaštų elementą» (Ramsay, 1. c., 23—26 psl. passim). Šmalesniu Ramsėjus taip aiškina pagrindinį kapitalą, kuriuo jis laiko pastovųjį kapitalą: «Ilgumas laiko, per kurį kokia nors šio darbo» (būtent darbo, kuriuo siekiama pagaminti kokią nors prekę) «produkto dalis egzistavo kaip pagrindinis kapitalas, t. y. turėjo tokią formą, kuria ji, nors ir padėdama gaminti būsimąją prekę, nėra *skirta darbininkams išlaikyti*. . .» (59 psl.).

Čia mes vėl susiduriame su ta painiava, kurią sukėlė A. Smitas, paskandindamas pastoviojo ir kintamojo kapitalo skirtumą pagrindinio ir apyvartinio kapitalo skirtume. Ramsėjaus pastovusis kapitalas susideda iš darbo priemonių, o jo apyvartinis kapitalas — iš pragyvenimo reikmenų; abu yra tam tikros vertės prekės; ir vienos ir kitos vienodai negali pagaminti pridėamosios vertės.

X. KAPITALAS IR PAJAMOS: KINTAMASIS KAPITALAS IR DARBO UZMOKESTIS⁴⁹

Visa metinė reprodukcija, visas šių metų produktas yra šių metų naudingo darbo produktas. Bet viso šio produkto vertė yra didesnė už tą jo vertės dalį, kurioje įsikūnija metinis darbas — darbo jėga, sunaudota šiais metais. *Nauja šių metų vertė*, prekinė forma per šiuos metus naujai sukurta vertė, yra mažesnė negu per visus metus pagaminta *produkto vertė*, negu visa per tą laiką pagamintos prekių masės vertė. Skirtumas, kurį gausime, jeigu iš visos metinio produkto vertės atimsime šių metų darbu jam prijungtą vertę, yra ne iš tikrųjų atgaminta vertė, bet tik nauja egzistavimo

⁴⁹ Nuo čia pagal VIII rankraštį.

forma vėl pasirodžiusi vertė; vertė, perkelta į metinį produktą iš anksčiau už jį egzistavusios vertės, kuri priklausomai nuo to, kiek laiko tarnavo pastoviojo kapitalo sudėtinės dalys, dalyvavusios šių metų visuomeninio darbo procese, gali būti kilusi anksčiau ar vėliau, kuri, gal būt, yra kilusi iš vertės gamybos priemonių, pasirodžiusių praėjusiais metais ar kuriais nors ankstesniais metais. Šiaip ar taip, tai — vertė, kuri yra perkelta iš praėjusiųjų metų gamybos priemonių į šių metų produktą.

Jeį mes pažvelgsime į mūsų schemą, tai, įvykus lig šiol išnagrinėtų elementų mainams tarp I ir II padalinio ir II padalinio ribose, gauname:

I) $4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m$ (pastarieji 2 000 realizuojami II_c vartojimo reikmenų pavidalu) = 6 000.

II) $2\,000_c$ (atgaminami vykstant mainams su I_(v+m)) + $500_v + 500_m = 3\,000$.

Vertės suma = 9 000.

Per metus naujai pagaminta vertė yra tik v ir m . Vadinasi, per šiuos metus naujai sukurtos vertės suma yra lygi $v+m$ sumai = $2\,000 I_{(v+m)} + 1\,000 II_{(v+m)} = 3\,000$. Visos likusios šių metų produkto vertės dalys tėra tik vertė, perkelta iš metinėje gamyboje suvartotų ankstesnių gamybos priemonių vertės. Išskyrus 3 000 vertę, šių metų darbas nepagamino jokios kitos vertės; tai — visa per metus jo naujai sukurta vertė.

Bet $2\,000 I_{(v+m)}$, kaip mes esame matę, padengia II padaliniiu $2\,000 II_c$ natūraline gamybos priemonių forma. Vadinasi, du trečdaliai metinio darbo, sunaudoti I padalinyje, vėl pagamino II padalinio pastovųjį kapitalą — tiek visą jo vertę, tiek ir jo natūralinę formą. Tuo būdu, nagrinėjant visuomenės požiūriu, du trečdaliai per metus sunaudoto darbo sukūrė naujo pastoviojo kapitalo vertę, kuri buvo realizuota natūraline forma, atitinkančia II padalinį. Vadinasi, didesnė metinio visuomeninio darbo dalis yra sunaudota gaminti naujam pastoviajam kapitalui (kapitalo vertei, egzistuojančiai gamybos priemonių pavidalu), kuris turi padengti pastoviojo kapitalo vertę, sunaudotą vartojimo reikmenims gaminti. Šiuo atžvilgiu kapitalistinė visuomenė skiriasi nuo laukinio žmogaus visiškai ne tuo, kaip mano Senioras⁵⁰, kad laukinis žmogus turįs privilegiją ir ypatybę kartais tokiu būdu naudoti savo darbą, jog jis visai neduoda jam jokių produktų, virstančių pajamomis, t. y. vartojimo reikmenimis. Iš tikrųjų skirtumas yra toks:

a) Kapitalistinė visuomenė didesnę jos žinioje esančio metinio darbo dalį vartoja gaminti gamybos priemonėms (vadinasi, pastoviajam kapitalui), kurios negali būti suskaidytos į pajamas nei

⁵⁰ «Jeį laukinis žmogus gaminasi lanką, tai jis verčiasi pramone, bet nepraktikuoja susilaikymo» (Senior: «Principes fondamentaux de l'Économie Politique», trad. Arrivabene, Paryžius 1836, 308 psl.). «Kuo labiau visuomenė daro pažangą, tuo daugiau ji reikalauja susilaikymo» (ten pat, 342 psl.). [Plg. K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 532—533 psl.]

darbo užmokesčio forma, nei pridedamosios vertės forma ir tegali funkcionuoti tik kaip kapitalas.

b) Jei laukinis žmogus padaro lanką, strėles, akmeninius plaktukus, kirvius, pintines ir t. t.,— tai jis labai gerai supranta, kad laiką jis sunaudojo ne vartojimo reikmenims pagaminti, t. y., kad jis patenkino savo gamybos priemonių poreikį ir daugiau nieko. Be to, laukinis žmogus padaro sunkų ekonominį nusidėjimą dėl to, kad jis visiškai abejingas tam, kiek jis sunaudoja laiko; pvz., kaip pasakoja Teiloras⁵¹, vienai strėlei pasigaminti jis dažnai sugaišta ištisą mėnesį.

Paplitusi pažiūra, kurios laikydamosi dalis politekonomistų stengiasi apeiti teorinį sunkumą, t. y. realaus sąryšio supratimą, pažiūra, kad tai, kas vienam yra kapitalas, kitam yra pajamos, ir atvirkščiai,— ši pažiūra iš dalies yra teisinga, bet pasidaro visiškai klaidinga (vadinasi, reiškia visišką nesupratimą viso mainų proceso, vykstančio esant metinei reprodukcijai, t. y. nesupratimą faktinio pagrindo, parodančio, kas paminėtoje pažiūroje iš dalies yra teisinga), kai tik jai suteikiamas visuotinumų pobūdis.

Dabar mes susumuosime tuos faktinius santykius, kuriais remiasi dalinis šios pažiūros teisingumas, ir čia iš karto pasirodys šių santykių supratimo klaidingumas.

1) Kintamasis kapitalas funkcionuoja kaip kapitalas kapitalisto rankose ir funkcionuoja kaip pajamos samdomojo darbininko rankose.

Kapitalisto rankose kintamasis kapitalas iš pradžių egzistuoja kaip *piniginis kapitalas*; jis funkcionuoja kaip *piniginis kapitalas*, kai kapitalistas už jį perka darbo jėgą. Kol jis lieka jo rankose pinigine forma, jis yra ne kas kita, kaip tam tikra vertė, turinti piniginę formą, vadinasi, yra pastovus, anaipso ne kintamas dydis. Tai — tik potencialiai kintamasis kapitalas kaip tik dėl to, kad jis gali būti paverstas į darbo jėgą. Tikruoju kintamuoju kapitalu jis pasidaro tik nusimetęs savo piniginę formą, po to, kai jis yra paverstas į darbo jėgą, o pastaroji pradeda funkcionuoti kapitalistiniame procese kaip gamybinio kapitalo sudėtinė dalis.

Pinigai, kurie kapitalistui pradžioje funkcionavo kaip pinigine kintamojo kapitalo forma, darbininko rankose dabar funkcionuoja kaip pinigine forma jo darbo užmokesčio, kurį jis paverčia į pragyvenimo reikmenis, vadinasi, kaip pinigine forma *pajamų*, kurias jis gauna iš nuolat kartojamo savo darbo jėgos pardavimo.

Cia mes turime tik tą paprastą faktą, kad pirkėjo, šiuo atveju kapitalisto, *pinigai* iš jo rankų pereina į pardavėjo, šiuo atveju darbo jėgos pardavėjo, darbininko, rankas. Cia dukart funkcionuoja — kaip kapitalas kapitalistui ir kaip pajamos darbininkui — ne kintamasis *kapitalas*, bet tie patys *pinigai*, kurie kapitalisto rankose

⁵¹ E. B. Tylor: «Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit». Vertė H. Miuleris, Leipzigas, be datos, 240 psl.

iš pradžių egzistavo kaip piniginė jo kintamojo kapitalo forma, vadinasi, kaip potencinis kintamasis kapitalas, ir kurie, kapitalistui pavertus juos į darbo jėgą, darbininko rankose yra parduotos darbo jėgos ekvivalentas. Bet tai, kad tie patys pinigai pardavėjo rankose panaudojami kitaip negu pirkėjo rankose, šis reiškinys yra būdingas bet kuriam prekių pirkimui ir pardavimui.

Apologetai-ekonomistai dalyką vaizduoja klaidingai, o tai geriausiai pamatysime, jeigu, kol kas nesirūpindami tuo, kas vėliau eina, atkreipsime dėmesį vien tik į cirkuliacijos aktą $P-D (=P-Pr)$: pinigų pavertimas į darbo jėgą kapitalistinio pirkėjo pusėje, $D-P (=Pr-P)$, darbo jėgos kaip prekės pavertimas į pinigus pardavėjo, darbininko, pusėje. Jie sako: tie patys pinigai čia realizuoja du kapitalus; pirkėjas — kapitalistas — savo piniginių kapitalą paverčia į gyvąją darbo jėgą, kurią jis prijungia prie savo gamybinio kapitalo; iš antros pusės, pardavėjas — darbininkas — savo prekę — darbo jėgą — paverčia į pinigus, kuriuos jis išleidžia kaip pajamas, dėl ko jis kaip tik ir gali vėl iš naujo pardavinėti savo darbo jėgą ir tuo būdu ją išlaikyti; vadinasi, pati jo darbo jėga yra turintis prekinę formą jo kapitalas, iš kurio jam nuolat plaukia pajamos. Iš tikrųjų gi darbo jėga yra jo turtas (nuolat atsinaujinantis, atsigaminantis), o ne kapitalas. Ji yra vienintelė prekė, kurią jis nuolat gali ir turi pardavinėti, kad galėtų gyventi, ir kuri kaip kapitalas (kintamasis) teveikia tik pirkėjo, kapitalisto, rankose. Ta aplinkybė, kad žmogus nuolat yra priverstas vėl ir vėl pardavinėti trečiajam asmeniui savo darbo jėgą, t. y. patį save, įrodo, pasak minėtųjų ekonomistų, kad jis — kapitalistas, nes jis nuolat turi pardavinėti «prekę» (patį save). Šia prasme ir vergas yra kapitalistas, nors jis yra trečiojo asmens visam laikui parduodamas kaip prekė, nes šios prekės — darbo vergo — prigimtis yra tokia, kad jos pirkėjas ne tik kasdien verčia ją vėl dirbti, bet ir duoda jai tuos pragyvenimo reikmenis, kurių dėka ji vėl ir vėl gali dirbti. (Šiuo klausimu palygink Sismondį ir Sėjū laiškuose Maltui.)

2) Taigi, tai, kas mainant $1\ 000\ I_v + 1\ 000\ I_m$ į $2\ 000\ II_c$ vieniems yra pastovusis kapitalas ($2\ 000\ II_c$), kitiems pasidaro kintamuoju kapitalu ir pridedamąja verte, vadinasi, aplamai pajamomis; o kas vieniems yra kintamasis kapitalas ir pridedamoji vertė ($2\ 000\ I_{(v+m)}$), vadinasi, aplamai pajamos, kitiems pasidaro pastoviuoju kapitalu.

Iš pradžių išnagrinėkime I_v mainus į II_c , ir visų pirma darbininko požiūriu.

I padalinio visuminis darbininkas pardavė savo darbo jėgą I padalinio visuminiam kapitalistui už 1 000; ši vertė jam sumokėta pinigais darbo užmokesčio forma. Už šiuos pinigus jis perka iš II padalinio vartojimo reikmenis už tą pačią vertės sumą. II padalinio kapitalistas priešais jį stovi tik kaip prekių pardavėjas, ir ne daugiau, nors darbininkas pirktų iš savo kapitalisto, kaip, pvz.,

anksčiau (400 psl.) [šio leid. 353—354 psl.], mainant 500 II_v . Cirkuliacijos forma, kurią išaina jo prekė, darbo jėga, tai — forma tos paprastosios prekių cirkuliacijos, kurios tikslas tėra vien poreikių patenkinimas, vartojimas: Pr (darbo jėga)— P — Pr (vartojimo reikmenys, II padalinio prekės). Šio cirkuliacijos akto rezultatas yra toks: darbininkas turi išlikti kaip darbo jėga I padalinio kapitalistui ir kad galėtų išlikti ateityje kaip toks, jis nuolat vėl turi kartoti procesą $D(Pr)$ — P — Pr . Jo darbo užmokestis realizuojamas vartojimo reikmenimis, jis išleidžiamas kaip pajamos ir, imant darbininkų klasę kaip visumą, nuolat vėl išleidžiamas kaip pajamos.

Dabar išnagrinėkime tuos pačius I_v minus į II_c kapitalisto požiūriu. Visas II padalinio prekinis produktas susideda iš vartojimo reikmenų, vadinasi, iš daiktų, kurie turi įeiti į metinį vartojimą, t. y. kieno nors — čia nagrinėjamu atveju I padalinio visuminio darbininko — jie turi būti panaudojami pajamoms realizuoti. Bet II padalinio visuminiui kapitalistui jo prekinio produkto dalis, = 2 000, dabar yra į prekę paversta pastoviosios jo gamybinio kapitalo dalies forma, — gamybinio kapitalo, kuri iš šios prekės formos reikia vėl paversti atgal į tą natūralinę formą, kuria jis vėl gali funkcionuoti kaip pastovioji gamybinio kapitalo dalis. Lig šiol II padalinio kapitalistas pasiekė tai, kad pusę (= 1 000) savo pastoviojo kapitalo vertės, atgamintos prekių forma (vartojimo reikmenimis), jis, parduodamas I padalinio darbininkui, vėl pavertė į piniginę formą. Tuo būdu į šią pirmąją pastoviojo kapitalo vertės II_c pusę pavirto ne kintamasis kapitalas I_v , bet pinigai, kurie, mainant į darbo jėgą, I padalinui funkcionavo kaip piniginis kapitalas ir tuo būdu atiteko darbo jėgos pardavėjui, kuriam jie anaipol nėra kapitalas, bet pajamos pinigine forma, t. y. jie išleidžiami kaip pirkimo priemonė vartojimo reikmenims įsigyti. Antra vertus, pinigai = 1 000, kurie iš I padalinio darbininkų įplaukė II padalinio kapitalistams, negali funkcionuoti kaip II padalinio gamybinio kapitalo pastovusis elementas. Tai — tuo tarpu tik jo prekinio kapitalo piniginė forma, kuri dar turi būti paversta į pagrindines arba apyvartines pastoviojo kapitalo sudėtines dalis. Vadinasi, II padalinys už pinigus, gautus iš I padalinio darbininkų, jo prekės pirkėjų, perka iš I padalinio gamybos priemonės už 1 000. Tokiu būdu visos II padalinio pastoviojo kapitalo vertės sumos pusė atnaujinama ta natūraline forma, kuria ji vėl gali funkcionuoti kaip II padalinio gamybinio kapitalo elementas. Šiuo atveju cirkuliacijos forma buvo Pr — P — Pr : 1 000 vertės vartojimo reikmenys — pinigai = 1 000—1 000 vertės gamybos priemonės.

Bet Pr — P — Pr šiuo atveju yra kapitalo judėjimas. Pr , parduotas darbininkams, pavirsta į P , o šis P paverčiamas į gamybos priemonės; tai — virtimas atgal iš prekės į medžiaginius šios prekės sukūrimo elementus. Iš antros pusės, kaip II padalinio kapitalis-

tas I padalinio atžvilgiu tėra tik prekės pirkėjas, taip I padalinio kapitalistas II padalinio atžvilgiu čia funkcionuoja tik kaip prekės pardavėjas. Iš pradžių I padalinys už 1 000 pinigų sumą, kuri turi funkcionuoti kaip kintamasis kapitalas, pirko 1 000 vertės darbo jėgą; vadinasi, jis gavo ekvivalentą už savo 1 000_v, atiduos sunaudoja pinigine forma; dabar pinigai priklauso darbininkui, kuris juos sunaudoja pirkimo iš II padalinio aktams; šiuos pinigus, šitaip patekusius į II padalinio kasą, I padalinys tegali atgauti tik tuo būdu, kad jis juos vėl surenka parduodamas prekes tokiai pat vertės sumai.

Iš pradžių I padalinys turėjo tam tikrą pinigų sumą = 1 000, kuri turi funkcionuoti kaip kintamoji kapitalo dalis; kaip tokia ji funkcionuoja pavirsdama į tokios pat vertės darbo jėgą. O darbininkas jam kaip gamybos proceso rezultatą patiekė tam tikrą 6 000 vertės prekių (gamybos priemonių) kiekį, kurio 1/6, arba 1 000, savo verte yra pinigais avansuotos kintamosios kapitalo dalies ekvivalentas. Kaip anksčiau savo pinigine forma, taip ir dabar savo prekinė forma kintamojo kapitalo vertė nefunkcionuoja kaip kintamasis kapitalas; ji taip tegali funkcionuoti tik būdama paversta į gyvąją darbo jėgą, ir tik tą laiką, kol pastaroji funkcionuoja gamybos procese. Pasiilikdama pinigų pavidalu, kintamojo kapitalo vertė buvo tik potencinis kintamasis kapitalas. Bet ši vertė turėjo tokią formą, kuria ji betarpiškai galėjo būti paversta į darbo jėgą. Pasiilikdama prekės forma, ta pati kintamojo kapitalo vertė kol kas tėra tik potencinė pinigine vertė; pirmine pinigine forma ji tegali būti vėl atkurta tik pardavus prekę, t. y. šiuo atveju tokiu būdu, kad II padalinys perka už 1 000 prekių iš I padalinio. Cirkuliacijos judėjimas čia yra toks: 1 000_v (pinigai) — 1 000 vertės darbo jėga — 1 000 prekėmis (kintamojo kapitalo ekvivalentas) — 1 000_v (pinigai), vadinasi, $P-Pr \dots Pr-P (=P-D \dots Pr-P)$. Pats gamybos procesas, esąs tarp $Pr \dots Pr$, nepriklauso cirkuliacijos sferai; jis nepasireiškia įvairių metinės reprodukcijos elementų mainymu vienu į kitus, nors šis mainymas apima visų gamybinio kapitalo elementų: tiek pastoviojo elemento, tiek ir kintamojo — darbo jėgos — reprodukciją. Visi šito mainymo agentai tėra tik pirkėjai arba pardavėjai — arba ir tie ir kiti; mainant darbininkai tėra tik prekių pirkėjai; kapitalistai — pakaitomis pirkėjai ir pardavėjai; o tam tikrose ribose — tik vienpusiškai prekių pirkėjai arba vienpusiškai prekių pardavėjai.

Rezultatas yra toks: I padalinys vėl turi kintamąją savo kapitalo vertės dalį pinigine forma, iš kurios ši dalis tik ir tegali būti betarpiškai paversta į darbo jėgą, t. y. turi ją vėl ta vienintele forma, kuria ji tikrai gali būti avansuota kaip kintamasis jo gamybinio kapitalo elementas. Antra vertus, kad vėl galėtų stoti kaip prekės pirkėjas, darbininkas dabar vėl turi stoti iš pradžių kaip prekės pardavėjas, kaip savo darbo jėgos pardavėjas.

II padalinio kintamojo kapitalo (500 II_v) atžvilgiu cirkuliacijos procesas tarp to paties gamybos padalinio kapitalistų ir darbininkų,— jei mes į šį procesą žiūrime taip, tarytum jis vyktų tarp II padalinio visuminio kapitalisto ir II padalinio visuminio darbininko,— pasirodo tiesiogine forma, be jokių tarpinių grandžių.

II padalinio visuminis kapitalistas avansuoja 500_v pirkti tokios pat vertės darbo jėgai; šiuo atveju visuminio kapitalistas yra pirkėjas, visuminis darbininkas — pardavėjas. Paskui su gautais už savo darbo jėgą pinigais pasirodo darbininkas kaip dalies savo pagamintų prekių pirkėjas. Vadinasi, čia kapitalistas yra pardavėjas. Darbininkas pagaminto II padalinio prekinio kapitalo dalimi, būtent 500_v prekėmis, padengė kapitalistui pinigus, kurie buvo sumokėti perkant darbo jėgą; dabar kapitalistas turi prekinę formą tą patį v , kurį jis pinigine forma turėjo anksčiau, prieš jį paversdamas į darbo jėgą; iš antros pusės, darbininkas savo darbo jėgos vertę realizavo pinigais, o dabar savo ruožtu realizuoja šiuos pinigus, išleisdamas juos kaip pajamas savo vartojimui, daliai savo paties pagamintų vartojimo reikmenų pirkti. Tai — darbininko piniginių pajamų mainymas į jo paties prekinę formą atgamintą 500_v dydžio prekių sudėtinę dalį, kuri priklauso kapitalistui. Tuo būdu šie pinigai sugrįžta II padalinio kapitalistui kaip pinigine jo kintamojo kapitalo forma. Ekvivalentinė pajamų vertė pinigine forma čia padengia prekinę formą turinčią kintamojo kapitalo vertę.

Kapitalistas neturtėja nuo to, kad tuos pinigus, kuriuos jis sumokėjo darbininkui, pirkdamas darbo jėgą, vėl atima iš darbininko, parduodamas jam ekvivalentinę prekių masę. Iš esmės imant, jis apmokėtų darbininką dukart, jeigu iš pradžių sumokėtų jam 500, pirkdamas jo darbo jėgą, ir paskui, be to, duotų jam veltui tą 500 vertės prekių kiekį, kurį pagaminti jis darbininką privertė. Atvirkščiai, jei darbininkas nebūtų pagaminęs kapitalistui nieko daugiau, kaip tik 500 prekių — savo darbo jėgos 500 dydžio kainos ekvivalentą,— tai po šios operacijos kapitalistas turėtų tą pat, ką jis ir anksčiau turėjo. Bet darbininkas atgamino 3 000 dydžio produktą; jis išlaikė pastoviąją produkto vertės dalį, t. y. jam sunaudotų gamybos priemonių vertę = 2 000, paversdamas juos į naują produktą; be to, šiai esamai vertei jis prijungė 1 000 ($v+m$) vertę. (Pažiūrą, kad kapitalistas pasidaręs turtingesnis ta prasme, kad jis gaunąs pridedamąją vertę dėl 500 sugrįžimo pinigų pavidalu, dėsto Destiut-de-Trasi; apie tai smulkiau kalbama šio skirsnio XIII poskyryje.)

Dėl to, kad II padalinio darbininkas perka 500 vertės vartojimo reikmenis, II padalinio kapitalistui 500 II_v vertė, kurią jis tuo tarpu turėjo prekėmis, vėl sugrįžta pinigais, ta forma, kuria jis pradžioje buvo ją avansavęs. Betarpiškas santorio, kaip ir kiekvieno kito prekių pardavimo, rezultatas yra tam tikros vertės pavirtimas iš prekinės formos į piniginę formą. To santorio dėka įvykęs pinigų

sugrįžimas į savo išėities tašką taip pat nesudaro nieko ypatingo. Jei II padalinio kapitalistas už 500 pinigais pirktų iš I padalinio kapitalisto prekių ir paskui savo ruožtu parduotų I padalinio kapitalistui prekes už 500 sumą, tai jam taip pat sugrįžtų 500 pinigais. Šie 500 pinigais būtų panaudoti tik 1 000 dydžio prekių masei mainyti ir, pagal anksčiau nurodytą bendrą dėsnį, sugrįžtų tam, kuris metė pinigus į cirkuliaciją šiai prekių masei mainyti.

Bet tie 500 pinigais, kurie sugrįžo II padalinio kapitalistui, tuo pačiu metu yra atnaujintas potencinis kintamasis kapitalas pinigine forma. Kodėl taip? Pinigai, vadinasi, ir piniginis kapitalas, yra potencinis kintamasis kapitalas tik dėl to ir tuo atveju, jeigu jie gali būti paversti į darbo jėgą. Šių 500 sv. st. pinigų sugrįžimą II padalinio kapitalistui lydi II padalinio darbo jėgos sugrįžimas į rinką. Pinigų ir darbo jėgos sugrįžimą į priešingus polius, — vadinasi, ir šių 500 pinigais ne tik kaip pinigų, bet ir kaip pakartotinį pinigines formos kintamojo kapitalo pasirodymą, — sąlygoja ta pati procedūra. Pinigai, = 500, sugrįžta II padalinio kapitalistui dėl to, kad jis II padalinio darbininkams pardavė 500 sumos vartojimo reikmenis, vadinasi, dėl to, kad darbininkas išleido savo darbo užmokestį ir tuo būdu gavo galimybę išlaikyti save ir savo šeimą, o kartu ir savo darbo jėgą. Kad galėtų toliau gyventi ir ateityje vėl stoti kaip prekių pirkėjas, jis vėl turi parduoti savo darbo jėgą. Tuo būdu šių 500 pinigais sugrįžimas II padalinio kapitalistui kartu yra sugrįžimas — atitinkamai išlikimas — darbo jėgos kaip prekės, kurią galima pirkti už šiuos 500 pinigais, ir todėl yra šių 500 pinigais kaip potencinio kintamojo kapitalo sugrįžimas.

Kai dėl II *b* kategorijos, gaminančios prabangos dalykus, tai su jos *v* — (II *b*)_v — yra taip pat, kaip su I_v. Pinigai, kurie II *b* kapitalistams atnaujina jų kintamąjį kapitalą pinigine forma, jiems įplaukia aplinkiniu keliu, per II *a* kapitalistų rankas. Bet vis dėlto yra skirtumas, ar darbininkai savo pragyvenimo reikmenis betarpiškai perka iš tų kapitalistinių gamintojų, kuriems jie parduoda savo darbo jėgą, ar jie juos perka iš kitos kategorijos kapitalistų, per kurių rankas pinigai pirmiesiems sugrįžta tik aplinkiniu keliu. Kadangi darbininkų klasė šiaip taip manosi diena iš dienos, tai ji perka, kol gali pirkti. Kitaip yra su kapitalistu, pvz., mainant 1 000 II_c į 1 000 I_v. Kapitalistas gyvena ne šiaip taip manydamasis diena iš dienos. Jo skatinamasis motyvas yra kiek galint didesnis jo kapitalo vertės augimas. Todėl, jei susidaro kokios nors aplinkybės, dėl kurių II padalinio kapitalistui atrodo naudingiau ne tuojau atnaujinti savo pastovųjį kapitalą, o bent iš dalies ilgesniam laikui išlaikyti jį pinigine forma, tai šių 1 000 II_c (pinigais) sugrįžimas I padalinui sulėtėja; vadinasi, sulėtėja ir 1 000 I_v atkūrimas pinigine forma, ir I padalinio kapitalistas tegali tęsti darbą ankstesniu mastu tik tuomet, jeigu jo žinioje yra atsarginių pinigų, — kaip ir aplanai yra reikalingas atsarginis kapitalas pinigais,

kad būtų galima nenutrūkstamai tęsti darbą, nepriklausomai nuo greitesnio ar lėtesnio kintamojo kapitalo vertės sugrįžimo pinigų pavidalu.

Nagrinėjant įvairių šių metų reprodukcijos elementų mainus, taip pat reikia išnagrinėti ir pernykščių metų darbo, jau pasibaigusį metų darbo rezultata. Gamybos procesas, kurio rezultatas yra šis metinis produktas, liko praetyje, pasibaigė, susiliejo su savo produktu: vadinasi, tuo labiau tai liečia cirkuliacijos procesą, kuris vyksta prieš gamybos procesą arba vyksta lygiagrečiai su juo, potencinio kintamojo kapitalo pavirtimą į tikrąjį kintamąjį kapitalą, t. y. darbo jėgos pirkimą ir pardavimą. Darbo rinka jau nebėra dalis tos prekių rinkos, kurią mes čia matome. Čia darbininkas ne tik jau yra pardavęs savo darbo jėgą, bet ir prekėmis, neskaitant pridamosios vertės, yra patiekęs savo darbo jėgos kainos ekvivalentą; antra vertus, savo darbo užmokestį jis jau turi kišenėje ir mainuose jis figūruoja tik kaip prekės (vartojimo reikmenų) pirkėjas. Bet, toliau, metiniame produkte turi būti visi reprodukcijos elementai, metinis produktas turi atkurti visus gamybinio kapitalo elementus, vadinasi, visų paima svarbiausiąjį jo elementą, kintamąjį kapitalą. Ir mes iš tikrųjų matėme, kad kintamojo kapitalo atžvilgiu mainų rezultatas yra toks: darbininkas, kaip prekės pirkėjas, išleisdamas savo darbo užmokestį ir suvartodamas pirktą prekę, tuo pačiu išlaiko ir atgamina savo darbo jėgą kaip vienintelę prekę, kurią jis gali pardavinėti; kaip pinigai, kapitalisto avansuoti šiai darbo jėgai pirkti, sugrįžta kapitalistui, taip ir darbo jėga kaip prekė, kuri mainoma į šiuos pinigus, sugrįžta į darbo rinką; kaip rezultatą — čia specialiai 1 000 I_v atveju — gauname: I padalinio kapitalistų pusėje — 1 000_v pinigais, priešingoje pusėje, I padalinio darbininkų pusėje — 1 000 vertės darbo jėga, tad visas I padalinio reprodukcijos procesas gali būti pradėtas iš naujo. Tai — vienas mainų proceso rezultatas.

Iš antros pusės, už I padalinio darbininkų darbo užmokestį iš II padalinio buvo paimta vartojimo reikmenų 1 000_c sumai ir tuo būdu jie buvo paversti iš prekinės formos į piniginę formą; II padalinys iš šios piniginės formos pavertė juos atgal į natūralinę savo pastoviojo kapitalo formą, pirkdamas prekių = 1 000_v iš I padalinio, kuris tuo būdu vėl pinigine forma susigrąžino savo kintamojo kapitalo vertę.

I padalinio kintamasis kapitalas išeina tris pavirtimus iš vienos formos į kitą, kurie mainant metinį produktą visiškai nepasireiškia arba pasireiškia tik labai nežymiai.

1) Pirmoji forma, 1 000 I_v pinigais, kurie paverčiami į tokios pat vertės darbo jėgą. Pats šis pavirtimas iš vienos formos į kitą nepasireiškia prekių mainuose tarp I ir II padalinio, bet jo rezultatas pasireiškia tuo, kad I padalinio darbininkai su 1 000 pinigų stovi priešais II padalinio prekių pardavėją, visiškai taip pat, kaip

II padalinio darbininkai, gavę 500 pinigų, stovi priešais prekių — 500 II_v, turinčių prekinę formą — pardavėją.

2) Antroji forma,— vienintelė, kurioje kintamasis kapitalas tikrai kinta, funkcionuoja kaip kintamasis, kurioje vertę kurianti jėga užima į ją išmainytos, esamos vertės vietą,— ši forma priklauso išimtinai gamybos procesui, kuris jau yra praėjęs.

3) Trečioji forma, kurioje kintamasis kapitalas kaip toks pasirodė kaip gamybos proceso rezultatas, yra per metus naujai sukurta vertė, vadinasi, I padaliniui = 1 000_v + 1 000_m = 2 000 I_(v+m). Vietoj jo pirminės vertės, = 1 000 pinigais, stojo dvigubai didesnė vertė, = 2 000 prekėmis. Todėl kintamojo kapitalo vertė, = 1 000 prekėmis, tesudaro tik pusę tos naujos vertės, kurią kintamasis kapitalas, kaip gamybinio kapitalo elementas, naujai sukūrė. Šie 1 000 I_v prekėmis yra tikslus ekvivalentas tos pagal savo paskirtį pradžioje I padalinio avansuotos viso kapitalo kintamosios dalies, kuri sudaro 1 000_v pinigais; bet, turėdami prekinę formą, jie yra pinigai tik potencialiai (iš tikrųjų jie pasidarys pinigai tik juos pardavus) ir, vadinasi, dar mažiau yra betarpiškai kintamasis piniginis kapitalas. Galų gale jie pasidaro kintamasis piniginis kapitalas tik pardavus 1 000 I_v prekes, kurių pirkėjas yra II_c, ir netrukus vėl pasirodžius darbo jėgai kaip parduodamai prekei, kaip medžiagai, į kurią gali pavirsti 1 000_v pinigai.

Visų šių pavirtimų iš vienos formos į kitą metu kintamasis kapitalas nuolat pasilieka I padalinio kapitalisto rankose: 1) pradžioje kaip piniginis kapitalas; 2) paskui kaip jo gamybinio kapitalo elementas; 3) dar vėliau kaip jo prekinio kapitalo vertės dalis, vadinasi, prekės vertės pavidalu; 4) pagaliau vėl kaip pinigai, priešais kuriuos vėl stovi darbo jėga, į kurią jie gali būti paversti. Darbo proceso metu kapitalistas savo rankose turi kintamąjį kapitalą kaip veikiančią, vertę kuriančią darbo jėgą, o ne kaip tam tikro dydžio vertę; bet kadangi kapitalistas visuomet apmoka darbininką tik po to, kai pastarojo jėga tam tikrą, ilgesnį ar trumpesnį laiką jau yra veikusi, tai, prieš ją apmokėdamas, jis savo rankose jau turi jos sukurtą vertę, padengiančią jos pačios vertę, plus pridėdamoji vertė.

Kadangi kintamasis kapitalas viena ar kita forma nuolat pasilieka kapitalisto rankose, tai anaipol negalima teigti, kad jis kam nors pavirsta pajamomis. Priešingai, 1 000 I_v prekėmis pavirsta į pinigus parduodant jį II padaliniui, kuriam in natura padengiama pusė jo pastoviojo kapitalo.

Į pajamas pavirsta ne I padalinio kintamasis kapitalas, 1 000_v pinigais. Kai tik šie pinigai yra paversti į darbo jėgą, jie nustoja funkcionavę kaip piniginė I padalinio kintamojo kapitalo forma, — lygiai kaip ir kiekvieno kito prekių pardavėjo pinigai nustoja jam priklausyti, kai tik jie bus paversti į kurio nors pardavėjo prekę. Pavirtimai iš vienos formos į kitą, kuriuos darbininku

klasės rankose patiria pinigai, gauti kaip darbo užmokestis, yra ne kintamojo kapitalo, bet į pinigus paverstos darbininkų klasės darbo jėgos vertės pavirtimai iš vienos formos į kitą: visiškai taip pat, kaip darbininko naujai sukurtos vertės ($2\,000 I_{(v+m)}$) pavirtimas iš vienos formos į kitą tėra tik kapitalistui priklausančios prekės pavirtimas iš vienos formos į kitą, nė kiek neliečiąs darbininko. Bet kapitalistas — ir dar daugiau jo teorinis aiškintojas, politekonomas — tik labai sunkiai tegali atsikratyti nuo įsivaizdavimo, kad pinigai, išmokėti darbininkui, vis dar tebėra jo, kapitalisto, pinigai. Jei kapitalistas yra aukso verslovininkas, tai kintamoji vertės dalis, t. y. tas ekvivalentas prekėmis, kuris jam padengia darbo pirkimo kainą, pati betarpiškai pasirodo pinigine forma, vadinasi, vėl gali funkcionuoti kaip kintamasis piniginis kapitalas, neturėdama sugrįžti aplinkiniu keliu. O kai dėl darbininko II padalinėje, — paliekant nuošalyje darbininkus, gaminančius prabangos daiktus, — tai pats 500_v egzistuoja prekėmis, kurios skirtos darbininko vartojimui, kurias jis, kaip visuminis darbininkas, vėl betarpiškai perka iš to paties visuminio kapitalisto, kuriam jis pardavė savo darbo jėgą. Kintamoji II padalinio kapitalo vertės dalis savo natūraline forma susideda iš vartojimo reikmenų, kurie daugiausia skirti darbininkų klasės vartojimui. Bet tai, ką darbininkas išleidžia tokia forma, yra ne kintamasis kapitalas, bet darbo užmokestis, darbininko pinigai, kurie, kaip tik būdami realizuoti šiais vartojimo reikmenimis, atkuria kapitalistui kintamąjį kapitalą $500 II_v$ pinigine forma. Kintamasis kapitalas II_v yra atgamintas vartojimo reikmenų pavidalu, kaip ir pastovusis kapitalas $2\,000 II_c$; tiek vienas, tiek ir antras vienodai nėra suvedamas į pajamas. Abiem atvejais į pajamas yra suvedamas darbo užmokestis.

Bet ta aplinkybė, kad, išleidžiant darbo užmokestį kaip pajamas, vienu atveju yra atkuriamas $1\,000 II_c$ — ir tokiu pat aplinkiniu keliu $1\,000 I_v$, — o taip pat $500 II_v$, vadinasi, piniginio kapitalo pavidalu yra atkuriami pastovusis ir kintamasis kapitalas (pastarasis yra atkuriamas iš dalies tiesioginiu, iš dalies netiesioginiu sugrįžimu), — ši aplinkybė yra svarbus faktas metinio produkto mainuose.

XI PAGRINDINIO KAPITALO PADENGIMAS

Vaizduojant metinės reprodukcijos mainų aktus, didelį sunkumą sudaro štai kas. Jei paimsime paprasčiausią formą, kaip galima dalyką pavaizduoti, tai gausime:

$$(I) 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m +$$

$$(II) 2\,000_c + 500_v + 500_m = 9\,000,$$

o tai galų gale susiskaido į:

$$4\,000 I_c + 2\,000 II_c + 1\,000 I_v + 500 II_v + 1\,000 I_m + 500 II_m = \\ = 6\,000_c + 1\,500_v + 1\,500_m = 9\,000. \text{ Dalis pastoviojo kapitalo vertės,}$$

ypač jeigu jis susideda iš tikrųjų darbo priemonių (kaip atskiro gamybos priemonių padalinio), yra perkelta iš darbo priemonių į darbo produktą (prekę); šios darbo priemonės toliau funkcionuoja kaip gamybinio kapitalo elementai ir kartu išlaiko savo senąją natūralinę formą; jų nusidėvėjimas, tas vertės netekimas, kurį jos pamažu patiria funkcionuodamos tam tikrą laiką tarpą,— štai kas naujai pasirodo kaip šiomis darbo priemonėmis pagamintų prekių vertės elementas, štai kas perkeliama iš darbo įrankio į darbo produktą. Vadinasi, kalbant apie metinę reprodukciją, čia pirmiausia reikia turėti galvoje tik tokias pagrindinio kapitalo sudėtines dalis, kurių amžius yra ilgesnis kaip vieneri metai. Jeigu jos savo amžių atgyvena per vienerius metus; tai jas reikia ištiesai pakeisti ir atnaujinti vykdant metinę reprodukciją, ir todėl iškeltasis klausimas su jomis neturi nieko bendro. Gali atsitikti — ir dažnai taip atsitinka,— kad tam tikri atskiri mašinų ir kitų palyginti ilgai tarnaujančių pagrindinio kapitalo formų organai turi būti ištiesai pakeisti per vienerius metus, nors visas pastatas arba visa mašina gali tarnauti labai ilgą laiką. Šie atskiri organai priklauso vis tai pačiai kategorijai pagrindinio kapitalo elementų, kurie turi būti padengti per vienerius metus.

Šio prekių vertės elemento jokia būdu negalima painioti su remonto kaštais. Kai prekė bus parduota, šis vertės elementas, kaip ir kiti, bus paverstas į pinigus; bet jam pavirtus į pinigus, išskyla jo skirtumas nuo kitų vertės elementų. Kad galėtų prasidėti prekių atgaminimas (aplamai, kad prekių gamybos procesas būtų nenutrūkstamas), reikia, kad žaliavos ir pagalbinės medžiagos, sunaudotos prekėms gaminti, būtų padengtos in natura; joms sunaudota darbo jėga taip pat turi būti kompensuota nauja darbo jėga. Vadinasi, už prekes gautus pinigus nuolat vėl reikia paversti į šiuos gamybinio kapitalo elementus, iš piniginės formos paversti į prekinę formą. Dalykas nėra nesikeičia, jei, pvz., žaliavos ir pagalbinės medžiagos tam tikrais laiko tarpais yra perkamos palyginti stambiomis masėmis,— tuo būdu jos sudaro gamybinės atsargas,— vadinasi, jei šių gamybos priemonių tam tikrą laiką nereikia iš naujo pirkti, t. y. jei už parduotas prekes gauti pinigai, kurie yra skirti šiam tikslui, gali kauptis tol, kol pasilieka šios gamybos priemonės,— ir ši pastoviojo kapitalo dalis laikinai yra piniginis kapitalas, kurio aktyvus funkcionavimas laikinai sustabdytas. Šis kapitalas nėra pajamos; tai — gamybinis kapitalas, kuris sustingdytas pinigine forma. Gamybos priemonių atnaujinimas turi vykti nuolat, nors šio atnaujinimo forma — cirkuliacijos atžvilgiu — gali būti įvairi. Naujas pirkimas, cirkuliacijos operacija, kuria jos atnaujinamos, padengiamos, gali vykti ilgais laiko tarpais: tokiu atveju iš karto daromi stambūs pinigų įdėjimai, kuriuos kompensuoja atitinkama gamybinė atsarga; arba ši operaciją

įvyksta laiko tarpais, greitai sekančiais vienas po kito, — ir tada piniginės sąnaudos daromos palyginti smulkiomis dozėmis, greitai sekančiomis viena po kitos, o gamybinės atsargos yra nežymios. Paties dalyko tai nė kiek nekeičia. Tas pat ir su darbo jėga. Kur gamyba per visus metus nenutrūkstamai vykdoma tuo pačiu mastu, — ten suvartota darbo jėga nuolat kompensuojama nauja; kur darbas yra sezoninio pobūdžio arba įvairiais laiko tarpais panaudojami skirtingi darbo kiekiai, kaip kad žemės ūkyje, — ten sutinkamai su tuo perkamas čia mažesnis, čia didesnis darbo jėgos kiekis. Priešingai, gauti už parduotas prekes pinigai, jeigu jie paverčia į pinigus prekių vertės dalį, kuri lygi pagrindinio kapitalo nusidėvėjimui, — šie pinigai nepaverčiami vėl į sudėtinę dalį gamybinio kapitalo, kurio vertės netekimą jie padengia. Jie nusėda ir išlieka savo pinigine forma šalia gamybinio kapitalo. Toks pinigų nusėdimas kartojasi tol, kol pasibaigia daugiau ar mažiau metų trunkantis reprodukcijos periodas, per kurį pagrindinis pastoviojo kapitalo elementas savo senąja natūraline forma visą laiką funkcionuoja gamybos procese. Kai pagrindinis elementas — pastatai, mašinos ir t. t. — bus atgyvenęs savo amžių, nebegalės toliau funkcionuoti gamybos procese, tuo metu jo vertė jau egzistuos šalia jo, bus visa padengta pinigais: suma piniginių nuosėdų, verčių, palapsniui perkeltų iš pagrindinio kapitalo į prekes, kurias gaminant jis dalyvavo, ir pardavus prekes įgavusių piniginę formą. Šie pinigai paskui panaudojami pagrindiniam kapitalui (arba pastarojo elementams, nes įvairių jo elementų amžius yra nevienodo ilgumo) in natura padengti ir tuo būdu šiai gamybinio kapitalo sudėtinei daliai iš tikrųjų atnaujinti. Vadinasi, šie pinigai yra pastoviojo kapitalo vertės dalies, jos pagrindinės dalies, piniginė forma. Tuo būdu šis lobio sudarymas pats yra kapitalistinio reprodukcijos proceso elementas, pagrindinio kapitalo arba jo atskirų elementų vertės atgaminimas ir sukauptimas — pinigine forma — iki to laiko, kol pagrindinis kapitalas atgyvens savo amžių ir, vadinasi, visą savo vertę perteiks pagamintoms prekėms, o pats turės būti atnaujintas in natura. Bet kai šie pinigai vėl paverčiami naujais pagrindinio kapitalo elementais, siekiant padengti savo amžių atgyvenusius kapitalo elementus, jie praranda tik lobio formą ir dėl to iš naujo aktyviai stoja į cirkuliacijos tarpininkaujamą kapitalo reprodukcijos procesą.

Kaip paprastoji prekinė cirkuliacija nėra tolygi paprastiesiems produktų mainams, taip ir metinio prekinio produkto pavirtimo iš vienos formos į kitą negalima suvesti į paprastus, netarpininkaujamus to produkto įvairių sudėtinių dalių tarpusavio mainus. Pinigai jame vaidina specifinį vaidmenį, kuris pasireiškia ir pagrindinio kapitalo vertės atgaminimo būdu. (Paskui turėsime išnagrinėti, kaip tai atrodytų kitokiu pavidalu, tariant, kad gamyba yra kolektyvinė ir neturi prekinės gamybos formos.)

Dabar, grįždami prie pagrindinės schemos, mes II padaliniui turime: $2\,000_c + 500_v + 500_m$. Visi per metus pagaminti vartojimo reikmenys čia yra lygūs 3 000 vertei; ir kiekvienas iš įvairių prekinųjų elementų, iš kurių susideda ši prekių suma, pagal savo vertę susiskaido į $\frac{2}{3}c + \frac{1}{6}v + \frac{1}{6}m$ arba, skaičiuojant procentais, į $66\frac{2}{3}\%_c + 16\frac{2}{3}\%_v + 16\frac{2}{3}\%_m$. Įvairiose II padalinio prekių rūšyse pastovusis kapitalas gali būti įvairiomis proporcijomis; pagrindinė pastoviojo kapitalo dalis jose taip pat gali būti skirtinga; lygiai taip pat skirtingas gali būti ir pagrindinių kapitalo dalių amžiaus ilgumas, vadinasi, ir metinis nusidėvėjimas arba ta vertės dalis, kurią jos pro rata [proporcingai] perkelia į prekes, kurios gaminašoms dalyvaujant. Visa tai čia neturi reikšmės. Visuomeninio reprodukcijos proceso atžvilgiu svarbu tiktai mainai tarp II ir I padalinio. Bet II ir I padaliniai čia stovi vienas priešais kitą tik savo visuomeniniais, masiniais santykiais; todėl II padalinio prekinio produkto c vertės dalies proporcingas dydis (čia nagrinėjiamam klausimui jis vienas teturi lemiamą reikšmę) yra tas vidutinis santykis, kurį gausime, padarę bendrą santrauką visų gamybos šakų, kurios įeina į II padalinį.

Tuo būdu kiekviena iš prekių rūšių (o tai daugiausia yra tos pačios prekių rūšys), kurių bendra vertė yra suvesta į $2\,000_c + 500_v + 500_m$, pagal savo vertę yra vienodai lygi $66\frac{2}{3}\%_c + 16\frac{2}{3}\%_v + 16\frac{2}{3}\%_m$. Tai liečia kiekviena 100 prekių vienetus, ar jie figūruotų kaip c , ar kaip v , ar kaip m .

Prekes, kuriose yra įkūnyti $2\,000_c$, savo ruožtu pagal vertę galima suskaidyti į:

$$1) 1\,333\frac{1}{3}_c + 333\frac{1}{3}_v + 333\frac{1}{3}_m = 2\,000_c ;$$

lygiai taip pat 500_v galima suskaidyti į:

$$2) 333\frac{1}{3}_c + 83\frac{1}{3}_v + 83\frac{1}{3}_m = 500_v ;$$

pagaliau 500_m galima suskaidyti į:

$$3) 333\frac{1}{3}_c + 83\frac{1}{3}_v + 83\frac{1}{3}_m = 500_m .$$

Dabar, sudėję 1, 2 ir 3 punktuose esantį c , gausime $1\,333\frac{1}{3}_c + 333\frac{1}{3}_c + 333\frac{1}{3}_c = 2\,000$. Lygiai taip pat $333\frac{1}{3}_v + 83\frac{1}{3}_v + 83\frac{1}{3}_v = 500$, ir tas pat su m ; sudėję visus šiuos dydžius, kaip ir anksčiau, gausime bendrą 3 000 vertę.

Taigi, visą pastoviojo kapitalo vertę, esančią 3 000 vertės II padalinio prekių masėje, turi $2\,000_c$, ir nei 500_v , nei 500_m neturi nė atomo šios vertės. Tai savo ruožtu galioja ir v ir m atžvilgiu.

Kitaip tariant: visa ta II padalinio prekių masės dalis, kuri sudaro pastoviojo kapitalo vertę ir dėl to vėl turi būti paversta arba į natūralinę, arba į piniginę jo formą, — egzistuoja $2\,000_c$ ribose. Tuo būdu visa, kas yra susiję su pastoviosios II padalinio prekių vertės mainais, apsiriboja $2\,000_c$ judėjimu; ir šie mainai tegali būti vykdomi tiktai su I ($1\,000_v + 1\,000_m$).

Lygiai taip pat I padaliniui visa, kas yra susiję su į tą padalinį įeinančios pastoviojo kapitalo vertės mainais, reikia apriboti 4 000 I_c nagrinėjimu.

1) *Nusidėvėjusios vertės dalies padengimas pinigine forma*

Jei dabar mes pirmiausia paimsime:

$$\text{I. } 4\,000_c + \underbrace{1\,000_v + 1\,000_m}_{2\,000_c + 500_v + 500_m},$$

tai 2 000 II_c prekių mainų į tos pačios vertės I ($1\,000_v + 1\,000_m$) prekes prielaida būtų, kad 2 000 II_c in natura ištiesai vėl pavirsta į I padalinio pagamintas natūralines II padalinio pastoviojo kapitalo sudėtinės dalis; bet 2 000 dydžio prekių vertėje, kurios pavidalu egzistuoja tas pastovusis kapitalas, yra elementas, kuris padengia pagrindinio kapitalo vertės netekimą ir kuris neturi būti tuoju padengtas in natura, bet yra paverčiamas pinigais, kurie palaipsniui susikaupia į bendrą sumą tol, kol ateis laikas atnaujinti pagrindinį kapitalą jo natūraline forma. Kiekvieni metai yra mirties metai pagrindiniam kapitalui, kurį reikia padengti čia vienoje, čia kitoje atskiroje įmonėje arba net čia vienoje, čia kitoje pramonės šakoje; tame pačiame individualiniame kapitale reikia padengti čia vieną, čia kitą pagrindinio kapitalo dalį (nes jo dalių amžiaus ilgumas yra skirtingas). Nagrinėdami metinę reprodukciją — kad ir vykstančią nekintamu mastu, t. y. palikdami nuosalyje bet kokį kaupimą, — mes pradėsime ne ab ovo [nuo pat pradžios]; mes paimsime vienerius metus iš visos eilės metų, ne pirmuosius kapitalistinės gamybos gyvavimo metus. Taigi, įvairių kapitalų, idėtu į įvairias II padalinio gamybos šakas, amžius yra skirtingas, ir, kaip kasmet miršta žmonės, funkcionuojantieji tose gamybos šakose, taip ir pagrindinių kapitalų masės kasmet pasiekia savo gyvenimo pabaigą ir turi būti atnaujinamos in natura iš sukaupto pinigų fondo. Tiek 2 000 II_c mainai į 2 000 $I_{(v+m)}$ apima 2 000 II_c pavirtimą iš jo prekinės formos (vartojimo reikmenų) į natūralinius elementus, kurie susideda ne tik iš žaliavų ir pagalbinių medžiagų, bet ir iš natūralinių pagrindinio kapitalo elementų — mašinų, įrankių, pastatų ir t. t. Todėl nusidėvėjimas, kuris 2 000 II_c vertėje turi būti padengtas pinigais, anaip tol neatitinka funkcionuojančio pagrindinio kapitalo dydžio, nes dalį šio kapitalo kasmet tenka padengti *in natura*; laikomasi prielaidos, kad ankstesniais metais II padalinio kapitalistų rankose susikaupė šiems mainams reikalingi pinigai. Bet ši prielaida tiek pat galioja šių metų atžvilgiu, kaip ji laikoma galiojančia ankstesniųjų metų atžvilgiu.

Mainuose tarp I ($1\,000_v + 1\,000_m$) ir 2 000 II_c pirmiausia reikia pažymėti, kad $I_{(v+m)}$ vertės sumoje nėra pastoviosios vertės elementų, vadinasi, nėra vertės elementų padengti nusidė-

vėjimui, t. y. vertei, kuri iš pagrindinės pastoviojo kapitalo sudėtinės dalies yra perkelta į tas prekes, kurių natūraline forma egzistuoja $v+m$. Priešingai, šis elementas egzistuoja II_c ribose, ir tai kaip tik yra ta pagrindinio kapitalo dėka egzistuojančio vertės elemento dalis, kuri neturi betarpiškai pavirsti iš piniginės formos į natūralinę formą, bet kuri pradžioje turi likti pinigine forma. Todėl I ($1\ 000_v + 1\ 000_m$) mainuose į $2\ 000\ II_c$ mes tuojau pat susiduriame su tuo sunkumu, kad I padalinio gamybos priemonės, kurių natūraline forma egzistuoja $2\ 000_{(v+m)}$, visai savo $2\ 000$ vertės sumai turi būti išmainytos į ekvivalentą, egzistuojantį II padalinio vartojimo reikmenų pavidalu; bet, iš antros pusės, $2\ 000\ II_c$ vartojimo reikmenys negali būti visai savo vertės sumai išmainyti į I ($1\ 000_v + 1\ 000_m$) gamybos priemones dėl to, kad tam tikra jų vertės dalis,— lygi nusidėvėjimui, kuris turi būti padengtas, arba lygi pagrindinio kapitalo vertės netekimui,— iš pradžių turi nusėsti pavidalu pinigų, kurie mūsų čia kaip tik nagrinėjamo šių metų reprodukcijos periodo ribose jau nebegalės vėl funkcionuoti kaip cirkuliacijos priemonės. Bet pinigai, kuriais paverčiamas į pinigus nusidėvėjimo elementas, kuris glūdi $2\ 000\ II_c$ prekių vertėje,— šie pinigai tegali atsirasti tik iš I padalinio, kadangi II padalinys negali savęs apmokėti, o yra apmokamas tik parduodant jo prekes ir kadangi, pagal prielaidą, $I_{(v+m)}$ perka visą $2\ 000\ II_c$ prekių sumą; vadinasi, šiuo pirkiu I padalinys turi nurodytą nusidėvėjimą paversti į pinigus II padaliniui. Bet, pagal anksčiau išdėstytą dėsnį, pinigai, avansuoti cirkuliacijai, sugrįžta kapitalistiniam gamintojui, kuris vėliau meta į cirkuliaciją tokį pat kiekį prekių pavidalu. Aišku, kad I padalinys, pirkdamas II_c , negali duoti II padaliniui prekių už $2\ 000$ ir, be to, dar papildomą pinigų sumą visam laikui (duoti taip, kad ji jam nesugrįžtų vykstant mainų operacijoms). Tai apamai reikštų, kad II_c prekių masė yra perkama aukščiau jos vertės. Jei II padalinys mainais į savo $2\ 000_c$ iš tikrųjų išmaino I ($1\ 000_v + 1\ 000_m$), tai jis iš I padalinio nieko daugiau negali reikalauti, ir pinigai, cirkuliuavę šiuose mainuose, sugrįžta I ar II padaliniui priklausomai nuo to, kuris iš jų metė pinigus į cirkuliaciją, t. y. kuris iš jų anksčiau stėjo kaip pirkejas. Kartu II padalinys tokiu atveju vėl paverstų savo prekinį kapitalą visai jo vertės sumai į natūralinę gamybos priemonių formą, o mes laikėmės prielaidos, kad tam tikra jo dalis, būdama parduota, šių metų reprodukcijos periode nepavirsta atgal iš pinigų į jo pastoviojo kapitalo pagrindinių sudėtinių dalių natūralinę formą. Vadinasi, II padaliniui skirtumas pinigais tegalėtų įplaukti tik tuomet, jei II padalinys parduotų I padaliniui kaip tik už $2\ 000$, o iš I padalinio pirktų mažiau kaip už $2\ 000$, pvz., tik už $1\ 800$; tuomet I padalinys skirtumą turėtų padengti sumokėdamas 200 pinigais, kurie jam nesugrįžtų, nes šie cirkuliacijai avansuoti pinigai negalėtų būti vėl iš jos išimti metant į cirkuliaciją prekes = 200 . Tokiu atveju mes II padaliniui jo pagrindinio kapitalo nusidėvėjimui

padengti turėtume pinigų fondą; bet antroje pusėje, I padalinio pusėje, mes turėtume 200 dydžio sumai gamybos priemonių perprodukciją, ir tuo būdu iširtų visas schemas pagrindas, būtent reprodukcija nesikeičiančiu mastu, kurios sąlygomis laikomasi prielaidos, kad yra visiškas proporcingumas tarp įvairių gamybos sistemų. Vienas sunkumas būtų pašalintas kitu, žymiai nemalonesniu.

Kadangi ši problema yra susijusi su ypatingais sunkumais ir iki šiol politekonomistų iš viso nebuvo nagrinėjama, tai mes iš eilės išnagrinėsime visus galimus (bent tariamai galimus) pačios problemos sprendimus arba, tiksliau tariant, jos įstatymus.

Pirmiausia, mes ką tik tarėme, kad II padalinys parduoda I padalinui už 2 000, o iš I padalinio perka prekių tik už 1 800. 2 000 II_c prekių vertėje yra 200 nusidėvėjimui padengti; pastarieji turi būti išlaikomi pinigų pavidalu kaip lobis; tuo būdu 2 000 II_c vertė susiskaido į 1 800, kurie turi būti išmainyti į I padalinio gamybos priemones, ir į 200 nusidėvėjimui padengti, kurie (pardavus I padalinui 2 000_c) turi būti išlaikyti pinigų pavidalu. Arba savo vertės atžvilgiu 2 000 II_c būtų = 1 800_c + 200_c (d), kur d = déchet {nusidėvėjimas}.

Tokiu atveju mes turėtume išnagrinėti

$$\begin{array}{l} \text{mainus I. } 1\,000_v + 1\,000_m \\ \text{II. } \frac{1\,000_v + 1\,000_m}{1\,800_c + 200_c(d)}. \end{array}$$

Už 1 000 sv. st., kurie darbo užmokesčio pavidalu atiteko darbininkams kaip jų darbo jėgos apmokėjimas, I padalinys perka 1 000 II_c vartojimo reikmenis; už tuos pačius 1 000 sv. st. II padalinys perka 1 000 I_v gamybos priemones. Tuo būdu I padalinio kapitalistams sugrįžta jų kintamasis kapitalas pinigine forma, ir jie sekantais metais gali už jį pirkti tokios pat vertės darbo jėgą, t. y. gali in natura padengti kintamąją savo gamybinio kapitalo dalį.— Toliau, II padalinys už avansuotus 400 sv. st. perka I_m gamybos priemones, o I_m už tuos pačius 400 sv. st. perka II_c vartojimo reikmenis. Tie 400 sv. st., kuriuos II padalinys avansavo cirkuliacijai, tokiu būdu sugrįžo II padalinio kapitalistams, bet sugrįžo tik kaip ekvivalentas už parduotas prekes. I padalinys už avansuotus 400 sv. st. perka vartojimo reikmenis; II padalinys perka iš I padalinio gamybos priemones už 400 sv. st., ir dėl to šie 400 sv. st. sugrįžta I padalinui. Vadinasi, lig šiol sąskaita yra ši:

I padalinys meta į cirkuliaciją 1 000_v + 800_m prekių pavidalu; toliau, meta į cirkuliaciją pinigų pavidalu: 1 000 sv. st. darbo užmokesčiui ir 400 sv. st. mainams su II padaliniumi. Mainams pasibaigus, I padalinys turi: 1 000_v pinigais, 800_m, paverstus į 800 II_c (vartojimo reikmenys), ir 400 sv. st. pinigais.

II padalinys meta į cirkuliaciją 1 800_c prekėmis (vartojimo reikmenys) ir 400 sv. st. pinigais; mainams pasibaigus, jis turi: 1 800 I padalinio prekėmis (gamybos priemonės) ir 400 sv. st. pinigais.

Dabar mes I padalinio pusėje dar turime 200_m (gamybos priemonėmis), II padalinio pusėje — $200_c(d)$ (vartojimo reikmenimis).

Pagal prielaidą I padalinys už 200 sv. st. perka bendros 200 vertės vartojimo reikmenis $c(d)$; bet II padalinys pasilaiko šiuos 200 sv. st., nes $200_c(d)$ atstovauja nusidėvėjimui, vadinasi, betarpiškai neturi būti paversti į gamybos priemones. Taigi, $200 I_m$ negali būti parduoti; $\frac{1}{10}$ I padalinio pridamosios vertės, kuri turi būti padengta, negali būti realizuota, iš savo gamybos priemonių natūralinės formos negali būti paversta į natūralinę vartojimo reikmenų formą.

Tai ne tik prieštarauja tam, kad mes tariame esant paprastąją reprodukciją; tai savaime nėra hipotezė, kuri išaiškintų, kaip $200_c(d)$ pavirsta į pinigus. Tai veikiau reiškia, kad toks pavirtimas aplamai yra neišaiškinamas. Kadangi nepavyksta parodyti, koku būdu $200_c(d)$ gali pavirsti į pinigus, tai laikomasi prielaidos, kad I padalinys teikiasi paversti juos į pinigus kaip tik dėl to, kad I padalinys nepajėgia paversti į pinigus savo paties 200_m likučio. Laikyti tai normalia mainų mechanizmo operacija — tai tas pat, kaip jei mes laikytumės prielaidos, jog 200 sv. st. kasmet nukrinta iš dangaus, kad reguliariai šiuos $200_c(d)$ paverstų į pinigus.

Bet tokios hipotezės absurdiškumas taip tiesiai nekrinta į akis, jei I_m nepasirodo tokia primityvia egzistavimo forma, kaip čia, būtent — kaip gamybos priemonių vertės sudėtinė dalis, vadinasi, kaip prekių vertės sudėtinė dalis, — prekių, kurias jų kapitalistiniai gamintojai parduodami turi realizuoti pinigais, o pasirodo rankose tų, su kuriais kapitalistai dalijasi pridamąją vertę, pvz., kaip žemės renta žemvaldžių rankose arba kaip palūkanos — pinigų skolintojų rankose. Bet jei ta prekėse esančios pridamosios vertės dalis, kurią pramoninis kapitalistas turi kaip žemės rentą arba kaip palūkanas atiduoti kitiems pridamosios vertės bendrasavininkiams, jei ši dalis per ilgą laiką negali būti realizuota parduodant pačias prekes, tai ši aplinkybė reiškia galą ir rentos arba palūkanų mokėjimui, ir todėl nei žemvaldžiai, nei palūkanų gavėjai rentos ir palūkanų suvartojimu negali būti kaip *dei ex machina* [dievai iš mašinos] panaudojami tam, kad laisva nuožiūra būtų paverčiamos į pinigus tam tikros metinės reprodukcijos dalys. Taip pat yra ir su išlaidomis visų vadinamųjų negamybinių darbininkų — valstybinių valdininkų, gydytojų, advokatų ir t. t., ir aplamai visų tų, kurie «didžiosios publikos» forma daro politekonomistams tą «paslaugą», kad paaiškina tai, kas jų nėra išaiškinta.

Tiek pat mažai padedama reikalui, jei vietoj tiesioginių mainų tarp I ir II padalinio — tarp dviejų stambių pačių kapitalistinių gamintojų padalinių — kaip tarpininkas pritraukiamas pirklys ir jo «pinigais» apeinami visi sunkumai. Pavyzdžiui, šiuo atveju $200 I_m$ galų gale turi būti galutinai parduoti pramoniniams II padalinio kapitalistams. Tarkime, kad jie pereis per eilės pirklių rankas, — ir

vis dėlto paskutinis iš jų, pagal hipotezę, II padalinio atžvilgiu bus tokioje pat padėtyje, kokioje iš pradžių buvo kapitalistiniai I padalinio gamintojai, t. y. jie II padaliniui negali parduoti 200 I_m , ir nelaimingoji perkamoji suma negali atnaujinti to paties proceso su I padaliniu.

Iš to matyti, kad, net paliekant nuošalyje mūsų tikrąjį tikslą, reprodukcijos procesas būtinai turi būti nagrinėjamas pagrindine savo forma, pašalinančia visas dalyką užtemdančias šalutines aplinkybes, kad tuo būdu būtų galima atsipalaiduoti nuo melagingų išsisukinėjimų, kurie tedaro tik «mokslinio» aiškinimo įspūdi tuo, kad visuomeninį reprodukcijos procesą painia konkrečia jo forma iš pat pradžių padaro analizės objektu.

Taigi, dėsnis, pagal kurį pinigai, kapitalistinio gamintojo avansuoti cirkuliacijai, normaliai vykstant reprodukcijai (arba nekintamu, arba išplėstiniu mastu), turi sugrįžti į savo išeities tašką (ir čia neturi reikšmės, ar pinigai priklauso kapitalistiniams gamintojams, ar jų yra paskolinti), — šis dėsnis kartą visam laikui pašalina tą hipotezę, kad 200 II_c (d) pavirsta į pinigus su pagalba tų pinigų, kuriuos avansavo I padalinys.

2) Pagrindinio kapitalo padengimas in natura

Pašalinus ką tik išnagrinėtą hipotezę, dar pasilieka tokios galimybės, kurios, neskaitant nusidėvėjusios dalies padengimo pinigais, taip pat apima ir visiškai atgyvenusio savo amžių pagrindinio kapitalo padengimą in natura.

Lig šiol mes laikėmės prielaidos:

a) kad 1 000 sv. st., kuriuos I padalinys išmokėjo darbo užmokesčio pavidalu, darbininkai išleidžia tos pačios vertės II_c įsigyti, t. y. kad jie už šiuos 1 000 sv. st. perka vartojimo reikmenis.

Kad I padalinys šiuos 1 000 sv. st. čia avansuoja pinigais, tai yra tiktai fakto konstatavimas. Atitinkami kapitalistiniai gamintojai darbo užmokestį turi išmokėti pinigais; paskui darbininkai šiuos pinigus išleidžia pragyvenimo reikmenims įsigyti, ir šie pinigai pragyvenimo reikmenų pardavėjams savo ruožtu vėl yra cirkuliacijos priemonė paverčiant jiems savo pastovųjį kapitalą iš prekinio kapitalo į gamybinį. Čia jie pereina daugelį kanalų (krautuvininkai, namų savininkai, mokesčių rinkėjai, negamybiniai darbininkai, kaip kad gydytojai ir t. t., kurie reikalingi pačiam darbininkui), ir todėl tik dalis jų betarpiškai iš I padalinio darbininkų rankų įplaukia į II padalinio kapitalistų rankas. Jų plaukimas gali daugiau ar mažiau susitrukdyti, dėl to kapitalistams gali prireikti naujų piniginių atsargų. Nagrinėjant šią pagrindinę formą, visa tai paliekama nuošalyje.

b) Mes laikėmės prielaidos, kad vieną kartą I padalinys, norėdamas pirkti iš II padalinio, avansuoja naujus 400 sv. st. pinigais.

kurie jam sugrįžta, o kitą kartą II padalinys, norėdamas pirkti iš I padalinio, avansuoja 400 sv. st., kurie jam sugrįžta. Šią prielaidą reikėjo padaryti, nes būtų savavališka manyti priešingai, kad arba I padalinio kapitalistai, arba II padalinio kapitalistai vienašališkai avansuoja cirkuliacijai pinigų, reikalingų prekių mainams. Kadangi ankstesniame 1) paragrafe buvo parodyta, kad turi būti atmeta kaip absurdiška ta hipotezė, pagal kurią papildomus pinigų, kurie yra reikalingi 200 II_c (d) paversti į pinigų, meta į cirkuliaciją I padalinys, tai, aišku, toliau pasilieka tik viena hipotezė, kuri atrodo esanti dar absurdiškesnė: II padalinys pats meta į cirkuliaciją pinigų, kuriais paverčiama į pinigų ta prekės vertės sudėtinė dalis, kuri turi padengti pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą. Pavyzdžiui, vertės dalis, kurios netenka gamyboje pono X verpimo mašina, iš naujo pasirodo kaip verpalų vertės dalis; kiek jo verpimo mašina vienoje pusėje netenka vertės atžvilgiu arba kiek ji nusidėvi, tiek jam kitoje pusėje turi susikaupti pinigų pavidalu. Pavyzdžiui, tarkime, kad X už 200 sv. st. perka medvilnę iš Y ir tuo būdu avansuoja cirkuliacijai 200 sv. st. pinigais; Y už tuos pačius 200 sv. st. perka iš jo verpalus, ir šiuos 200 sv. st. X dabar panaudoja kaip fondą verpimo mašinos nusidėvėjimui padengti. Tai būtų tiesiog tas pat, kaip jeigu X, nepriklausomai nuo savo gamybos, jos produkto ir jo pardavimo, turėtų in petto [atsargoje] 200 sv. st., kuriais pats sau sumokėtų už verpimo mašinos vertės netekimą, t. y. kaip jeigu jis, neskaitant savo verpimo mašinos vertės netekimo, pasireiškiančio 200 sv. st., kasmet turėtų iš savo kišenės pridėti dar po 200 sv. st. pinigais, kad pagaliau galėtų pirkti naują verpimo mašiną.

Bet tai tik atrodo absurdiška. II padalinys susideda iš kapitalistų, kurių pagrindinis kapitalas yra visiškai skirtingose savo atgaminimo stadijose. Vieniems jau atėjo laikas ištaisai jį padengti in natura. Kitų pagrindinis kapitalas yra daugiau ar mažiau toli nuo šios stadijos; visiems pastarosios grupės nariams bendra yra tai, kad jų pagrindinis kapitalas nėra realiai atgaminamas, t. y. nėra atnaujinamas in natura, nėra padengiamas nauju tos pačios rūšies egzempliorium, bet kad jo vertė palaipsniui telkiama pinigais. O pirmoji grupė yra visiškai (arba iš dalies,— tai čia neturi reikšmės) tokioje pat padėtyje, kaip steigiant savo įmonę, kai kapitalistai su piniginiu kapitalu stojo rinkoje, kad paverstų jį, iš vienos pusės, į pastovųjį (pagrindinį ir apyvartinį) kapitalą, o iš antros pusės — į darbo jėgą, į kintamąjį kapitalą. Kaip ir tada, jie dabar šį piniginį kapitalą vėl turi avansuoti cirkuliacijai,— vadinasi, turi avansuoti pastoviojo pagrindinio kapitalo vertę visiškai taip pat, kaip apyvartinio ir kintamojo kapitalo vertę.

Taigi, laikantis prielaidos, kad iš 400 sv. st., kuriuos II padalinio kapitalistai meta į cirkuliaciją mainams su I padaliniu, viena pusė yra paleista tokių II padalinio kapitalistų, kurie savo prekiems turi ne tik padengti savo gamybos priemones, priklausančias

apyvartiniam kapitalui, bet ir turi savo pinigais atnaujinti savo pagrindinį kapitalą in natura, tuo tarpu kai kita II padalinio kapitalistų pusė savo pinigais tepadengia in natura tik apyvartinę savo pastoviojo kapitalo dalį, bet neatnaujina savo pagrindinio kapitalo in natura,— laikantis tokios prielaidos, nieko prieštaringo nesudaro tai, kad sugrįžtantieji atgal 400 sv. st. (sugrįžtantieji, kai I padalinys už juos perka vartojimo reikmenis) įvairiai pasiskirsto tarp šių dviejų II padalinio kapitalistų grupių. Jie sugrįžta atgal II padaliniui, bet jie sugrįžta ne į ankstesnes rankas, o įvairiai pasiskirsto to padalinio viduje, pereina iš vienos jo dalies į kitą.

Viena II padalinio kapitalistų dalis, neskaitant gamybos priemonių dalies, kurią galų gale padengia jos prekės, pavertė 200 sv. st. pinigų į naujus pagrindinio kapitalo elementus in natura. Tokiu būdu sunaudoti jų pinigai,— kaip kad steigiant įmonę,— tik per eilę metų palaipsniui jiems sugrįžta iš cirkuliacijos kaip nusidėvėjimą atitinkanti šiuo pagrindiniu kapitalu pagaminamų prekių vertės sudėtinė dalis.

Priešingai, kita II padalinio kapitalistų dalis už 200 sv. st. negavo jokių prekių iš I padalinio, bet I padalinys už prekes moka tais pinigais, už kuriuos pirmoji II padalinio kapitalistų dalis pirko pagrindinio kapitalo elementus. Viena II padalinio kapitalistų dalis vėl turi savo pagrindinio kapitalo vertę atnaujinta natūraline forma, kita — vis dar telkia tą vertę pinigine forma, kad vėliau padengtų savo pagrindinį kapitalą in natura.

Padėtis, kuria mes turime remtis, yra tokia: po ankstesnių mainų aktų išmainytinų prekių likutis abiejose pusėse išreiškiamas: I padaliniui 400_m, II padaliniui 400_c⁵². Mes laikomės prielaidos, kad II padalinys avansuoja 400 pinigais šių 800 sumos prekių mainams. Pusę šių 400 (=200) bet kuriomis sąlygomis turi sunaudoti ta II_c dalis, kuri sukaupė 200 pinigais kaip nusidėvėjimo vertę ir kuri dabar vėl turi paversti juos atgal į natūralinę savo pagrindinio kapitalo formą.

Visiškai taip pat, kaip pastoviojo kapitalo vertė, kintamojo kapitalo vertė ir pridedamoji vertė,— į kurias gali būti suskaidyta II ir I padalinio prekių kapitalų vertė,— gali būti pateiktos atskiromis proporcingomis pačių II padalinio, atitinkamai I padalinio, prekių dalimis,— visiškai taip pat pačios pastoviojo kapitalo vertės ribose gali būti pateikta ir toji vertės dalis, kuri dar neturi būti paversta į natūralinę pagrindinio kapitalo formą, bet kurią tuo tarpu reikia pinigine forma palaipsniui kaupti kaip lobį. Tam tikras II padalinio prekių kiekis (vadinasi, mūsų pavyzdyje — pusė likučio = 200) čia tėra tik atstovas tos nusidėvėjimo vertės, kuri per mainus turi nusėsti pinigų pavidalu. (Pirmoji II padalinio kapitalistų dalis, atnaujinanti pagrindinį kapitalą in natura, kartu su nusidėvėjimo verte, esančia toje prekių masėje, kurios čia, gal būt,

⁵² Skaičiai vėl nesuderinti su anksčiau paimtaisiais. Tačiau tai neturi reikšmės, nes dalykas čia teliečia tik proporcijas.— *F. E.*

lefigūruoja tik likutis, tokiu būdu jau realizavo dalį nusidėvėjimą atitinkančios vertės; tačiau jie dar turi tokiu būdu realizuoti 200 pinigų.)

Toliau, kai dėl antrosios pusės (=200) tų 400 sv. st., kuriuos II padalinys per šią baigiamąją operaciją metė į cirkuliaciją, tai už ją iš I padalinio yra perkamos apyvartinės pastoviojo kapitalo sudėtinės dalys. Dalį šių 200 sv. st. metė į cirkuliaciją, gal būt, abi II padalinio kapitalistų dalys arba tik ta dalis, kuri vertės pagrindinės sudėtinės dalies neatnaujina in natura.

Vadinasi, šiais 400 sv. st. iš I padalinio yra išimta: 1) 200 sv. st. sumai tokių prekių, kurios susideda tik iš pagrindinio kapitalo elementų, 2) 200 sv. st. sumai tokių prekių, kurios natūraline forma padengia tik apyvartinės II padalinio pastoviojo kapitalo dalies elementus. I padalinys dabar pardavė visą savo metinį prekinį produktą, turint galvoje, kad jis turi būti parduotas II padaliniiui; bet vieno šio produkto penktadalio vertė, 400 sv. st., dabar jo rankose egzistuoja pinigine forma. Tačiau šie pinigai yra į pinigus paversta pridedamoji vertė, kuri kaip pajamos turi būti išleista vartojimo reikmenims. Vadinasi, I padalinys už šiuos 400 sv. st. perka visą II padalinio prekių vertę = 400. Tuo būdu pinigai, paleisdami judėti II padalinio prekes, sugrįžta atgal II padaliniiui.

Dabar paimkime tris atvejus. Tą II padalinio kapitalistų dalį, kuri pagrindinį kapitalą padengia in natura, mes pavadinkime «1-ji dalis», o tą, kuri pinigine forma kaupia pagrindinio kapitalo nusidėvėjimo vertę, pavadinkime «2-ji dalis». Trys atvejai yra šie: a) tam tikra dalis tų 400, kurie kaip likutis prekių pavidalu dar egzistuoja II padalinyje, turi padengti tam tikrą dalį apyvartinių pastoviojo kapitalo dalių 1-jai daliai ir 2-jai daliai (sakysime, po $\frac{1}{2}$); b) 1-ji dalis jau pardavė visas savo prekes, vadinasi, 2-ji dalis dar turi parduoti 400; c) 2-ji dalis pardavė visa, išskyrus tuos 200, kurie atstovauja nusidėvėjimo vertei.

Tada mes gausime šiuos pasiskirstymus:

a) Iš prekių vertės = 400, kuri dar tebėra II padalinio rankose, 1-jai daliai priklauso 100 ir 2-jai daliai — 300; 200 iš šių 300 atstovauja nusidėvėjimui. Šiuo atveju iš tų 400 sv. st. pinigų, kuriuos I padalinys dabar siunčia atgal, kad gautų II padalinio prekes, 1-ji dalis iš pradžių sunaudojo 300, būtent — pinigais 200, už kuriuos ji iš I padalinio išėmė pagrindinio kapitalo elementus in natura, ir pinigais 100 jos prekių mainams su I padaliniu aptarnauti; priešingai, 2-ji dalis iš šių 400 avansavo tik $\frac{1}{4}$, t. y. 100,— taip pat savo prekių mainams su I padaliniu aptarnauti.

Vadinasi, iš šių 400 pinigų 1-ji dalis avansavo 300 ir 2-ji dalis avansavo 100.

Bet iš šių 400 sugrįžta:

1-jai daliai — 100, vadinasi, tik $\frac{1}{3}$ jos avansuotų pinigų. Bet vietoj likusių $\frac{2}{3}$ ji turi atnaujintą 200 vertės pagrindinį kapitalą.

Už šį 200 vertės pagrindinio kapitalo elementą ji davė I padaliniui pinigų, bet nedavė papildomų prekių. Kai dėl šių 200 pinigais, tai 1-ji dalis I padalinio atžvilgiu stoja tik kaip pirkėjas, bet po to nestoja kaip pardavėjas. Vadinasi, šie pinigai negali sugrįžti 1-jai daliai; kitaip išeity, kad pagrindinio kapitalo elementus ji iš I padalinio gavo kaip dovaną. — Kai dėl likusio trečdalyo pinigų, kuriuos avansavo 1-ji dalis, tai ji iš pradžių stoja kaip apyvartinių savo pastoviojo kapitalo sudėtinių dalių pirkėjas. Už tuos pačius pinigus I padalinys perka iš 1-sios dalies jos 100 vertės prekių likutį. Vadinasi, pinigai sugrįžta jai (II padalinio 1-jai daliai), nes ji stoja kaip prekių pardavėjas tuoju pat po to, kai ji buvo stojusi kaip pirkėjas. Jeigu jie nesugrįžtų, tai išeity, kad II padalinys (1-ji dalis) už 100 sumos prekes iš pradžių I padaliniui atiduotų 100 pinigais ir paskui dar 100 prekėmis, — vadinasi, padovanotų jam savo prekes.

Priešingai, 2-jai daliai, sunaudojusiai 100 pinigais, sugrįžta 300 pinigais: 100 — dėl to, kad ji iš pradžių kaip pirkėjas metė į cirkuliaciją 100 pinigais ir paskui susigrąžino juos atgal kaip pardavėjas; 200 — dėl to, kad ji funkcionuoja tik kaip 200 vertės prekių pardavėjas, o ne kaip pirkėjas. Taigi, pinigai negali sugrįžti I padaliniui. Vadinasi, pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą padengia pinigai, kuriuos II padalinys (1-ji dalis) metė į cirkuliaciją pagrindinio kapitalo elementams pirkti; bet į 2-sios dalies rankas jie patenka ne kaip 1-sios dalies pinigai, bet kaip pinigai, priklausantieji I padaliniui.

b) Laikantis šios prielaidos, II_c likutis pasiskirsto taip, kad 1-jai daliai priklauso 200 pinigais, o 2-jai daliai priklauso 400 prekėmis.

1-ji dalis pardavė visas savo prekes, bet 200 pinigais yra pakeistinė forma jos pagrindinės pastoviojo kapitalo sudėtinės dalies, kurią ji turi atnaujinti in natura. Vadinasi, 1-ji dalis čia stoja tik kaip pirkėjas ir vietoj savo pinigų ji tai pačiai vertės sumai natūraline forma gauna I padalinio prekes pagrindinio kapitalo elementų pavidalu. 2-ji dalis kaip maksimumą turi mesti į cirkuliaciją (jei I padalinys neavansavo pinigų prekių mainams tarp I ir II padalinio) tik 200 sv. st., nes pusės savo prekių vertės atžvilgiu ji tėra tik pardavėjas I padaliniui, o ne pirkėjas iš I padalinio.

2-jai daliai iš cirkuliacijos sugrįžta 400 sv. st.: 200 — dėl to, kad ji avansavo juos kaip pirkėjas ir gauna juos atgal kaip prekių už 200 pardavėjas; 200 — dėl to, kad ji I padaliniui parduoda 200 vertės prekes, neišimdama už jas prekinio ekvivalento iš I padalinio.

c) 1-ji dalis turi 200 pinigais ir 200_c prekėmis; 2-ji dalis — 200_c (d) prekėmis.

Laikantis šios prielaidos, 2-ji dalis nieko neturi avansuoti pinigais, nes ji I padalinio atžvilgiu iš viso jau funkcionuoja nebe

kaip pirkėjas, bet tik kaip pardavėjas, vadinasi, ji turi laukti, kol iš jos pirks.

1-ji dalis avansuoja 400 sv. st. pinigais: 200 — tarpusavio prekių mainams su I padaliniu, 200 — tiesiog kaip pirkėjas iš I padalinio. Šiais pastaraisiais 200 sv. st. ji perka pagrindinio kapitalo elementus.

I padalinys 200 sv. st. pinigais perka iš 1-sios dalies prekių už 200, ir dėl to šiai daliai sugrįžta jos 200 sv. st. pinigų, kurie buvo avansuoti šitiems prekių mainams; kitais 200 sv. st., — kurie taip pat gauti iš 1-sios dalies, — I padalinys perka prekių už 200 iš 2-sios dalies, ir dėl to pastarojoje jos pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas nusėda pinigų pavidalu.

Dalykas nė kiek nepasikeistų, jei mes tartume, kad c) atveju ne II padalinys (1-ji dalis), bet I padalinys esamų prekių mainams avansuoja 200 pinigais. Jei I padalinys pirma pirks iš II padalinio 2-sios dalies prekių už 200, — laikomasi prielaidos, kad 2-ji dalis turi parduoti tik šį prekių likutį, — tai šie 200 sv. st. nesugrįžta I padaliniui, nes II padalinio 2-ji dalis nestoja vėl kaip pirkėjas; bet II padalinio 1-ji dalis paskui turi pirkti už 200 sv. st. pinigų, o taip pat išmainyti prekių už 200, — vadinasi, turi išmainyti su I padaliniu iš viso už 400. Tada 200 sv. st. pinigų iš II padalinio 1-sios dalies sugrįžta I padaliniui. Jei I padalinys juos vėl sunaudoja pirkdamas prekes už 200 iš II padalinio 1-sios dalies, tai jie jam sugrįš, kai II padalinio 1-ji dalis paims iš I padalinio ant-rają 400 prekių pusę. 1-ji dalis (II) sunaudojo 200 sv. st. pinigų tiesiog kaip pagrindinio kapitalo elementų pirkėjas; dėl to jie nesugrįžta jai, bet padeda paversti į pinigus 200_c , II padalinio 2-sios dalies prekių likutį, o I padaliniui pinigai, jo sunaudoti prekių mainams, 200 sv. st., sugrįžta — ne iš II padalinio 2-sios dalies, bet iš II padalinio 1-sios dalies. Už jo 400 vertės prekes jam sugrįžo 400 vertės ekvivalentas prekių; 200 sv. st. pinigų, kuriuos jis avansavo prekių už 800 mainams, jam taip pat sugrįžo, — ir tuo būdu viskas tvarkoje.

Sunkumas, kuris kilo mainant:

I. $\frac{1\ 000_v + 1\ 000_m}{2\ 000_c}$, atvedė į sunkumą mainant likučius:

II. $2\ 000_c$

I. $\dots\dots\dots 400_m$.

II. (1) 200 pinigais + 200_c prekių + (2) 200_c prekių, arba, norint dalyką pavaizduoti dar aiškiau:

I. $200_m + 200_m$.

II. (1) 200 pinigais + 200_c prekių + (2) 200_c prekių.

Kadangi II padalinio 1-je dalyje 200_c prekių išmainomi į $200 I_m$ (prekių) ir kadangi visi pinigai, cirkuliuojantieji tarp I ir II padalinio, vykstant šiems prekių už 400 mainams, sugrįžta tam,

kas juos avansavo,— I arba II padaliniui,— tai šie pinigai, kaip mainų tarp I ir II padalinio elementas, iš esmės imant, nėra elementas tos problemos, kuri mus čia domina. Arba, vaizduojant dalyką kitaip: jei laikysimės prielaidos, kad mainuose tarp $200 I_m$ (prekėmis) ir $200 II_c$ (II padalinio 1-sios dalies prekės) pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė, o ne kaip pirkimo priemonė, vadinasi, ir ne kaip «cirkuliacijos priemonė» siaurąja prasme, tai bus aišku,— kadangi $200 I_m$ ir $200 II_c$ (1-sios dalies) prekės savo verte yra lygios,— kad 200 vertės gamybos priemonės išmainomos į 200 vertės vartojimo reikmenis, kad pinigai čia funkcionuoja tik idealiai ir kad skirtumui vienoje ar kitoje pusėje apmokėti iš tikrųjų visai nereikia mesti pinigų į cirkuliaciją. Vadinasi, problema savo grynu pavidalu teišskyla tik tada, jei mes abiejose pusėse, I ir II padalinyje, išbrauksime prekes $200 I_m$ ir jų ekvivalentą — prekes $200 II_c$ (1-sios dalies).

Taigi, pašalinus šiuos du vienas kitą padengiančius vienodos vertės (I ir II) prekių dydžius, mainams pasilieka toks likutis, kuriame problema išskyla grynu pavidalu, būtent:

I. 200_m prekėmis.

II. (1) 200_c pinigais + (2) 200_c prekėmis.

Čia aišku: II padalinio 1-ji dalis už 200 pinigais perka $200 I_m$ — savo pagrindinio kapitalo sudėtinės dalis; dėl to II padalinio 1-sios dalies pagrindinis kapitalas yra atnaujintas in natura, o I padalinio pridėjamoji vertė, kurios dydis — 200 , iš prekinės formos (gamybos priemonės,— būtent, pagrindinio kapitalo elementai) yra paversta į piniginę formą. Už šiuos pinigus I padalinys perka vartojimo reikmenis iš II padalinio 2-sios dalies, ir II padaliniui rezultatas yra toks, kad 1-jai daliai pagrindinė jos pastoviojo kapitalo sudėtinė dalis yra atnaujinta in natura ir kad 2-jai daliai kita sudėtinė dalis (padengianti pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą) nusėdo pinigų pavidalu; ir tai kasmet trunka tol, kol ir šią sudėtinę dalį reikės atnaujinti in natura.

Būtiną sąlygą čia, aišku, sudaro tai, kad ši pagrindinė II padalinio pastoviojo kapitalo sudėtinė dalis, kuri visu savo vertės dydžiu vėl paverčiama į pinigus ir dėl to kasmet turi būti atnaujinama in natura (1-ji dalis),— kad ji būtų lygi metiniam nusidėvėjimui kitos pagrindinės II padalinio pastoviojo kapitalo sudėtinės dalies, kuri vis dar tebefunkcionuoja savo senąja natūraline forma ir kurios nusidėvėjimas,— vertės netekimas ryšium su jos perkėlimu į prekes, kurias gaminant ši dalis funkcionuoja,— pradžioje turi būti padengtas pinigais. Todėl tokia pusiausvyra būtų reprodukcijos nekintamu mastu dėsnis; kitaip tariant, tai reiškia, kad proporcingas darbo pasidalijimas I padalinyje, gaminančiame gamybos priemones, turi likti nekintamas, kadangi jis

II padaliniiui tiekia, iš vienos pusės, apyvartines, o iš antros — pagrindines pastoviojo kapitalo sudėtinės dalis.

Prieš nagrinėdami tai smulkiau, mes turime pažiūrėti, kaip dalykas atrodys, jei II_c (1) likutis nėra lygus II_c (2) likučiiui; jis gali būti didesnis arba mažesnis už šį likutį. Paimkime vieną po kito abu šiuos atvejus.

Pirmasis atvejis

I. 200_m .

II. (1) 220_c (pinigais) + (2) 200_c (prekėmis).

Cia II_c (1) už 200 sv. st. perka prekes $200 I_m$, o I padalinys už tuos pačius pinigus perka prekes $200 II_c$ (2), vadinasi, tą pagrindinio kapitalo sudėtinę dalį, kuri turi nusėsti pinigų pavidalu; tuo būdu ji yra paversta į pinigus. Bet $20 II_c$ (1) pinigais negali būti vėl paversti į pagrindinį kapitalą in natura.

Matyti, šį keblumą galima pašalinti, jei laikysimės prielaidos, kad I_m likutis yra lygus ne 200, bet 220 ir kad, vadinasi, ankstesniais mainais yra baigtas reikalas ne su 1 800, bet tik su 1 780 iš 2 000 I. Tokiu atveju gausime:

I. 220_m .

II. (1) 220_c (pinigais) + (2) 200_c (prekėmis).

II_c , 1-ji dalis, už 220 sv. st. pinigų perka $220 I_m$, o I padalinys paskui už 200 sv. st. perka $200 II_c$ (2) prekėmis. Bet tada I padalinio pusėje pasilieka 20 sv. st. pinigais — tokia pridėdamosios vertės dalis, kurią I padalinys tegali išlaikyti tiktai pinigų pavidalu, neišleisdamas vartojimo reikmenims. Tuo būdu sunkumas tik nukeliamas iš II_c (1-sios dalies) į I_m .

Tarkime dabar, priešingai, kad II_c , 1-ji dalis, yra mažesnė už II_c (2-ji dalis), vadinasi:

Antrasis atvejis

I. 200_m (prekėmis).

II. (1) 180_c (pinigais) + (2) 200_c (prekėmis).

II padalinys (1-ji dalis) už 180 sv. st. pinigų perka prekes $180 I_m$; už šiuos pinigus I padalinys perka iš II padalinio (2-sios dalies) tokios pat vertės prekes, vadinasi, $180 II_c$ (2); vienoje pusėje pasilieka $20 I_m$, kurie negali būti parduoti, ir lygiai taip pat — $20 II_c$ (2) kitoje pusėje; šios 40 dydžio vertės prekės negali būti paverstos į pinigus.

Jei mes būtume tarę, kad I padalinio likutis = 180, mums tai nė kiek nepadėtų; tiesa, tada I padalinyje nebūtų likę jokio

pertekliaus, bet II_c (2-sios dalies) ribose, kaip ir anksčiau, būtų likęs 20 dydžio likutis, kuris negali būti parduotas, paverstas į pinigų.

Pirmuoju atveju, kur II (1) yra didesnis už II (2), II_c (1) pusėje pasilieka perteklius pinigais, kuris negali būti vėl paverstas į pagrindinį kapitalą, arba, tariant, kad I_m likutis = II_c (1), I_m pusėje pasirodo toks pat perteklius pinigais, kuris negali būti paverstas į vartojimo reikmenis.

Antruoju atveju, kur II_c (1) yra mažesnis už II_c (2), 200 I_m ir II_c (2) pusėje pasilieka pinigų deficitas ir abiejose pusėse pasilieka vienodas prekių perteklius, arba, tariant, kad I_m likutis = II_c (2), pinigų deficitas ir prekių perteklius pasilieka II_c (2) pusėje.

Jeigu mes būtume tarę, kad I_m likučiai visą laiką yra lygūs II_c (1), — kadangi gamybą apsprendžia užsakymai ir reprodukcija nė kiek nepasikeis nuo to, jeigu šiais metais daugiau pagaminta II ir I padalinio pastoviojo kapitalo pagrindinių sudėtinių dalių, o sekančiais metais daugiau to paties kapitalo apyvartinių sudėtinių dalių, — tai pirmuoju atveju I_m tegalėtų būti vėl paverstas į vartojimo reikmenis tik tada, jeigu I padalinys už I_m pirktų dalį pridedamosios vertės iš II padalinio, vadinasi, jeigu ji nebūtų I padalinio suvartota, bet būtų sukaupta pinigų pavidalu; antruoju atveju būtų galima padėti, jei I padalinys pats būtų sunaudojęs pinigų, — hipotezė, kurią mes atmetėme.

Jei II_c (1) yra didesnis už II_c (2), tai, norint realizuoti I_m sudėtyje esantį pinigų perteklių, reikia įsivežti užsienio prekių. Jei II_c (1) yra mažesnis už II_c (2), tai, norint realizuoti nusidėvėjusią II_c gamybos priemonių dalį, atvirkščiai, yra reikalingas II padalinio prekių (vartojimo reikmenų) išvežimas. Vadinasi, abiem atvejais yra reikalinga užsienio prekyba.

Je ir tariama, kad, nagrinėjant reprodukciją nekintamu mastu, reikia laikytis prielaidos, jog visų gamybos šakų našumas, vadinasi, ir atitinkami tų šakų prekių produktų verčių santykiai lieka nepasikeitę, — tai abu pastarieji atvejai, kur II_c (1) yra didesnis arba mažesnis už II_c (2), vis dėlto turėtų svarbos nagrinėjant gamybą išplėstiniu mastu, kur, be abejonės, šie atvejai gali pasitaikyti.

3) Išvados

Kai dėl pagrindinio kapitalo padengimo, tai aplamai reikia pažymėti štai ką:

Je — tariant, kad visos kitos sąlygos, vadinasi, ne tik gamybos mastas, bet, skyrium imant, ir darbo našumas, nepasikeičia — šiais metais miršta didesnė II_c pagrindinio elemento dalis negu ankstesniais metais ir dėl to didesnė dalis turi būti atnaujinta in natura, tai toji pagrindinio kapitalo dalis, kuri tėra tik kelyje į savo mirtį

ir iki mirties momento tuo tarpu turi būtį padengta pinigais, atitinkama proporcija taip pat turi sumažėti, nes, pagal prielaidą, II padalinyje funkcionuojančios pagrindinės kapitalo dalies suma (taip pat ir vertės suma) pasilieka ta pati. Bet iš to išplaukia šios aplinkybės. *Pirma*, jei didesnė I padalinio prekinio kapitalo dalis susideda iš II_c pagrindinio kapitalo elementų, tai atitinkamai mažesnė dalis — iš apyvartinių II_c sudėtinių dalių, kadangi visa I padalinio gamyba II_c reikalams lieka nekintama. Jei viena dalis didėja, tai kita mažėja, ir atvirkščiai. Bet, iš antros pusės, visa II padalinio gamyba taip pat pasilieka ankstesnio dydžio. Bet kaipgi tai yra galima, mažėjant žaliavų, pusfabrikačių, pagalbinių medžiagų (t. y. apyvartinių II padalinio pastoviojo kapitalo elementų) kiekiui? *Antra*, didesnė iš naujo pinigine forma atkurto II_c pagrindinio kapitalo dalis ima plaukti į I padalinį, kad vėl pavirstų iš piniginės formos į natūralinę formą. Vadinasi, į I padalinį ima plaukti dar pinigų, neskaitant tų pinigų, kurie cirkuliuoja tarp I ir II padalinio tik prekių mainams; ima plaukti daugiau tokių pinigų, kurie netarpininkauja tarpusavio prekių mainams, bet tik vienpusiškai funkcionuoja kaip pirkimo priemonė. Tuo pačiu metu proporcingai sumažėtų prekių masė II_c , kuri atstovauja nusidėvėjimo vertės padengimui, vadinasi, toji II padalinio prekių masė, kuri turi būti paversta ne į I padalinio prekes, bet tik į I padalinio pinigus. Iš II padalinio įplauktų I padaliniai daugiau pinigų tiesiog kaip pirkimo priemonė, ir II padalinys turėtų mažiau prekių, kurių atžvilgiu I padalinys funkcionuotų tik kaip pirkėjas. Didesnė I_m dalis negalėtų būti paversta į II padalinio prekes — nes I_v jau yra paverstas į II padalinio prekes, — šią I_m dalį tektų laikyti pinigine forma.

Priešingo atvejo, — kai tam tikriems metams II padalinio mirusio pagrindinio kapitalo atgamimas yra mažesnis ir, atvirkščiai, dalis nusidėvėjimui padengti yra didesnė, — po to, kas anksčiau išdėstyta, nėra reikalo čia toliau nagrinėti.

Ir tokiu būdu, nors reprodukcija vyktų nekintamu mastu, kiltų krizė — gamybos krizė.

Zodžiu tariant: jei esant paprastajai reprodukcijai ir kitoms sąlygoms pasiliekant toms pačioms, — vadinasi, skyrium imant, esant ankstesniam darbo gamybiniam pajėgumui, bendram jo kiekiui ir intensyvumui, — mes laikėmės prielaidos, kad santykis tarp mirusio (reikalingo atnaujinimo) pagrindinio kapitalo ir senąja natūraline forma tebeveikiančio (prijungiančio produktams tik vertę, padengiančią jo nusidėvėjimą) pagrindinio kapitalo yra nepastovus, tai vienu atveju atgamintinių apyvartinių sudėtinių dalių masė liktų ta pati, bet padidėtų atgamintinių pagrindinių sudėtinių dalių masė; vadinasi, visa I padalinio gamyba turėtų padidėti arba, net paliekant nuošalyje piniginius santykius, pasirodytų atgamavimo deficitas.

Kitu atveju: jei II padalinio in natura atgamintino pagrindinio kapitalo santykinis dydis sumažėtų ir dėl to tuo pačiu santykiu

padidėtų toji II padalinio pagrindinio kapitalo sudėtinė dalis, kuri tuo tarpu turi būti padengta tik pinigais, tai masė apyvartinių II padalinio pastoviojo kapitalo sudėtinių dalių, kurias atgamino I padalinys, liktų nepasikeitusių, o atgamintųjų pagrindinių sudėtinių dalių masė sumažėtų. Vadinasi, sumažėtų arba visa I padalinio gamyba, arba perteklius (kaip kad anksčiau buvo deficitas), ir tai perteklius, kuris negali būti paverstas į pinigus.

Tiesa, pirmuoju atveju tas pats darbas, didėjant jo našumui, ilgumui arba intensyvumui, galėtų duoti didesnę produktą, ir tuo būdu būtų galima padengti deficitą pirmuoju atveju; bet toks pasikeitimas negalėtų įvykti, jei darbas ir kapitalas nebūtų perkelti iš vienos I padalinio gamybos šakos į kitą, o kiekvienas toks perkėlimas tuojau sukeltų sutrikimų. O, antra, I padalinys (kadangi padidėjo darbo ilgumas ir intensyvumas) turėtų didesnę vertę išmaišyti į mažesnę II padalinio vertę, vadinasi, įvyktų I padalinio produkto nuvertėjimas.

Atvirkščiai yra antruoju atveju, kur I padalinys turi sumažinti savo gamybą, o tai reiškia krizę jame dirbantiems darbininkams ir kapitalistams, arba jis tiekia perteklių, o tai ir vėl yra krizė. Savaimė tokie pertekliai yra ne blogybė, bet nauda; tačiau esant kapitalistinei gamybai jie yra blogybė.

Abiem atvejais galėtų padėti užsienio prekyba; pirmuoju atveju — siekiant paversti į vartojimo reikmenis I padalinio prekes, laikomas pinigine forma; antruoju atveju — siekiant realizuoti prekių perteklių. Bet užsienio prekyba, kadangi ji padengia ne tik elementus (taip pat ir pagal vertę), tik nustumia prieštaravimus į platesnę sferą, atveria jiems platesnę erdvę.

Pašalinus kapitalistinę reprodukcijos formą, susidarys tokia padėtis, kad mirštančios ir dėl to in natura padengtos pagrindinio kapitalo (šiuo atveju kapitalo, funkcionuojančio vartojimo reikmenų gamyboje) dalies dydis įvairiais iš eilės sekančiais metais kitės. Jei vienais metais ši dalis yra labai didelė (viršija vidutinį mirtingumą, panašiai kaip žmonių gyvenime), tai sekančiais metais ji neabejotinai bus atitinkamai mažesnė. Jei tarsime, kad kitos sąlygos nėra pasikeitusios, tai žaliavų, pusfabrikačių ir pagalbinių medžiagų kiekis, reikalingas metinei vartojimo reikmenų gamybai, nuo to nesumažės; vadinasi, visa gamybos priemonių gamyba vienu atveju turėtų išsiplėsti, kitu — sumažėti. Čia būtų galima padėti tik nuolatine santykinę perprodukcija: iš vienos pusės, pagrindinio kapitalo pagaminama tam tikru kiekiu daugiau, negu betarpiškai reikalinga; iš antros pusės, sudaroma žaliavų ir t. t. atsarga, kuri viršija betarpiškus metinius poreikius (tai ypač liečia pragyvenimo reikmenis). Tokia perprodukcijos rūšis savo reikšme prilygsta visuomenės kontrolei materialinėms jos pačios reprodukcijos priemonėms. Bet kapitalistinėje visuomenėje perprodukcija yra anarchijos elementas.

Sis pavyzdys su pagrindiniu kapitalu — esant nekintančiam re-produkcijos mastui — yra įtikinantis. Pagrindinio ir apyvartinio kap-pitalo gamybos neatitikimas — tai viena iš ekonomistų pamėgtųjų priežasčių krizėms išaiškinti. Kad toks neatitikimas gali ir turi at-sirasti, kai pagrindinis kapitalas tėra vien *palaikomas*; kad jis gali ir turi atsirasti idealiai normalios gamybos sąlygomis, vykstant jau funkcionuojančio visuomeninio kapitalo paprastajai reprodukcijai, tai jiems — kažkas naujo.

XII. PINIGINĖS MEDŽIAGOS ATGAMINIMAS

Lig šiol mes visiškai nekreipėme dėmesio į vieną momentą, bū-tent — į metinį aukso ir sidabro atgaminimą. Kaip paprasta me-džiaga prabangos dalykams, paauskinimui ir t. t., auksas ir sidab-ras, kaip visi kiti produktai, čia neturėtų būti atskirai minimi. Prie-šingai, kaip piniginė medžiaga ir, vadinasi, kaip potencialiai pini-gai, jie vaidina svarbų vaidmenį. Paprastumo dėlei mes pinigine medžiaga čia telaikysime tik auksą.

Remiantis senais duomenimis, visa metinė aukso gamyba sudarė 800—900 tūkstančių svarų = apvaliais skaičiais 1 100 ar 1 250 milijonų markių. Priešingai, pagal Zetberį⁵³, 1871—1875 me-tais vidutiniškai tebuvo gaminama tik 170 675 kilogramai, apvaliais skaičiais 476 milijonų markių vertės. Iš šio skaičiaus tiekė: Aust-ralija apvaliais skaičiais 167, Jungtinės Valstijos 166, Rusija 93 mi-lijonus markių. Likutis pasiskirsto tarp įvairių šalių mažesnėmis kaip 10 milijonų markių sumomis. Metinė sidabro gamyba per tą patį laikotarpį sudarė kiek mažiau kaip 2 milijonus kilogramų 354½ milijono markių vertės; iš šio skaičiaus Meksika tiekė apva-liais skaičiais 108, Jungtinės Valstijos 102, Pietų Amerika 67, Vo-kietija 26 milijonus ir t. t.

Iš šalių, kuriose vyrauja kapitalistinė gamyba, tik Jungtinės Valstijos yra aukso ir sidabro gamintojos; Europos kapitalistinės šalys beveik visą savo auksą ir didžiąją savo sidabro dalį gauna iš Australijos, Jungtinių Valstijų, Meksikos, Pietų Amerikos ir Rusijos.

Tačiau aukso kasyklas perkelsime į tą kapitalistinės gamybos šalį, kurios metinę reprodukciją mes čia analizuojame, ir taip pasi-elsime šiais sumetimais.

Kapitalistinė gamyba aplamai neegzistuoja be užsienio preky-bos. Bet jei tariame esant normalią metinę reprodukciją tam tikru mastu, tai tuo pačiu mes jau laikomės prielaidos, kad užsienio pre-kyba tik pakeičia vietines prekes kitos vartojamosios arba natūrali-nės formos prekėmis, visiškai nepaliesdama vertės santykių, vadi-nasi, nepaliesdama nei tų vertės santykių, kuriais tarpusavyje mai-nomos dvi kategorijos: gamybos priemonės ir vartojimo reikmenys, nei santykių tarp pastoviojo kapitalo, kintamojo kapitalo ir pride-

⁵³ Ad. Soelbeer: «Edelmetall-Produktion». Gotha 1879.

damosios vertės, į kuriuos susiskaido kiekvienos iš šių kategorijų produkto vertė. Vadinasi, užsienio prekybos įtraukimas į kasmet atgaminamos produkto vertės analizę tegali tik supainioti reikalą, nesusiteikdamas naujo momento nei pačiai problemai, nei jos sprendimui. Vadinasi, į ją visiškai nereikia atsižvelgti; dėl to į auksą čia reikia žiūrėti kaip į betarpišką metinės reprodukcijos elementą, o ne kaip į prekinį elementą, įvežamą iš kitur per mainus.

Aukso gamyba, kaip ir aplamai metalų gamyba, priklauso I padaliniiui, kategorijai, kuri apima gamybos priemonių gamybą. Tarkime, kad metinė aukso gamyba = 30 (patogumo dėlei; faktiškai šis skaičius palyginti su mūsų schemos skaičiais yra per didelis); tarkime, kad ši vertė susiskaido į $20_c + 5_v + 5_m$; 20_c turi būti išmainyti į kitus I_c elementus, ir tai mes vėliau išnagrinėsime; o $5_v + 5_m$ (I) turi būti išmainyti į II_c elementus, t. y. į vartojimo reikmenis.

Kai dėl 5_v , tai kiekviena auksą gaminanti verslovė pirmiausia pradeda nuo darbo jėgos pirkimo: ne už auksą, pagamintą pačioje šioje verslovėje, bet už tam tikrą dalį pinigų, kurių atsarga yra šalyje. Už tuos 5_v darbininkai įsigyja vartojimo reikmenis iš II padalinio, o pastarasis už tuos pinigus perka gamybos priemones iš I padalinio. Jei II padalinys perka iš I padalinio už 2 auksą kaip prekinę medžiagą ir t. t. (savo pastoviojo kapitalo sudėtinę dalį), tai I padalinio aukso verslovininkui sugrįžta 2_v pinigais, kurie jau anksčiau priklausė cirkuliacijai. Jei II padalinys toliau neperka iš I padalinio jokios medžiagos, tai I padalinys perka iš II padalinio, mėsdamas savo auksą kaip pinigus į cirkuliaciją, nes už auksą galima pirkti kiekvieną prekę. Skirtumas tėra tas, kad I padalinys čia stoja ne kaip pardavėjas, bet tik kaip pirkėjas. I padalinio auksakasiai bet kuriuo metu gali realizuoti savo prekę; ji visada turi tokią formą, kuria gali būti betarpiškai išmainyta.

Tarkime, kad verpyklos savininkas sumokėjo savo darbininkams 5_v , o jie jam už tai patiekė — paliekant nuošalyje pridedamąją vertę — verpalus produktu = 5; darbininkai už 5 perka iš II_c , pastarasis perka už 5 pinigais verpalus iš I padalinio, ir tuo būdu 5_v pinigais sugrįžta verpyklos savininkui. Priešingai, ką tik paimtu atveju I a (taip mes žymėsime aukso verslovininką) avansuoja savo darbininkams 5_v pinigais, kurie jau anksčiau priklausė cirkuliacijai; darbininkai išleidžia pinigus pragyvenimo reikmenims; bet iš 5 tik 2 tesugrįžta iš II padalinio į I a. Tačiau I a lygiai taip pat, kaip verpyklos savininkas, vėl gali pradėti reprodukcijos procesą: jo darbininkai jam patiekė auksu 5, iš kurių jis pardavė 2, likusius 3 turi aukso pavidalu. — vadinasi, jis teturi tik nukalti iš jų monetas⁵⁴ arba paversti juos į banknotus, — ir visas jo kintamasis kapi-

⁵⁴ «Didelį aukso lydinių (gold bullion) kiekį... auksakasiai pristato tiesiai į San-Francisko pinigų kalyklą». «Reports of H. M. Secretaries of Embassy and Legation», 1879. III dalis, 337 psl.

talas tiesiai, II padaliniiui toliau netarpininkaujant, vėl pinigine forma atsiduria jo rankose.

Bet jau šiame pirmame metinės reprodukcijos procese pasikeitė pinigų kiekis, kuris iš tikrųjų ar potencialiai priklauso cirkuliacijai. Mes laikėmės prielaidos, kad II_c pirko 2_v ($I a$) kaip medžiagą; o $I a$ savo ruožtu 3 sunaudoja II padalinio ribose kaip piniginę kintamojo kapitalo formą. Vadinasi, iš to pinigų kiekio, kurį patiekė nauja aukso gamyba, 3 pasiliko II padalinio ribose ir nesugrįžo I padaliniiui. Pagal mūsų prielaidą II padalinys patenkino savo piniginės medžiagos poreikį. 3 jo rankose pasilieka kaip aukso lobis. Kadangi jie negali sudaryti jokio jo pastoviojo kapitalo elemento ir kadangi II padalinys jau anksčiau turėjo pakankamą piniginių kapitalą darbo jėgai pirkti; kadangi, toliau, šie papildomi 3 a , išskyrus nusidėvėjimo elementą, neturi atlikti jokios funkcijos II_c ribose, — II_c , į kurio dalį jie buvo išmainyti (jie galėtų būti panaudoti tik pro tanto [atitinkamu mastu] nusidėvėjimo elementui padengti, jei II_c (1) yra mažesnis už II_c (2), o tai yra atsitiktinis atvejis); kadangi, iš antros pusės, kaip tik išskyrus nusidėvėjimo elementą, visas prekinis produktas II_c turi būti išmainytas į gamybos priemones $I_{(v+m)}$, — tai visi tie pinigai turi būti perkelti iš II_c į II_m nepriklausomai nuo to, ar pastarasis sudarytų būtinuosius pragyvenimo reikmenis ar prabangos dalykus, ir, priešingai, atitinkama prekių vertė turi būti perkelta iš II_m į II_c . Rezultatas: dalis pridedamosios vertės yra kaupiama kaip piniginis lobis.

Antraisiais reprodukcijos metais, jei lygiai tokia pat per metus pagaminto aukso dalis ir toliau yra panaudojama kaip medžiaga, 2 vėl sugrįš į $I a$, o 3 bus padengti in natura, t. y. II padalinyje vėl bus išlaisvinti kaip lobis, ir t. t.

Dėl kintamojo kapitalo aplamai: kapitalistas $I a$, kaip kiekvienas kitas, šį kapitalą nuolat turi avansuoti pinigais darbui pirkti. Už tą v ne jis, bet jo darbininkai turi pirkti iš II padalinio; vadinasi, niekad negali būti tokio atvejo, kad jis stotų kaip pirkėjas, t. y., II padaliniiui nerodant iniciatyvos, mestų į jį auksą. Bet jeigu II padalinys iš jo perka medžiagos, jeigu jis savo pastovųjį kapitalą II_c turi paversti į aukso medžiagą, tai dalis ($I a$) $_v$ sugrįžta iš II padalinio į $I a$ lygiai taip pat, kaip kitiems I padalinio kapitalistams; ir jeigu tai neįvyksta, jis savo v padengia auksu betarpiškai iš savo produkto. Bet tiek, kiek pinigine forma avansuotas v jam iš II padalinio nesugrįžta, dalis jau esančių cirkuliacijos priemonių (pinigai, įplaukę iš I padalinio II padaliniiui ir nesugrįžę I padaliniiui) II padalinyje yra paverčiama į lobį, ir todėl dalis II padalinio pridedamosios vertės nėra išleidžiama vartojimo reikmenims. Kadangi nuolat pradedama eksploatuoti vis naujas aukso kasyklas arba atnaujinami darbai senosiose, tai tam tikra dalis pinigų, kuriuos $I a$ turi sunaudoti v reikalams, visada sudaro dalį to pinigų kiekio, kuris buvo iki naujos aukso gamybos; tuos pinigų $I a$ per savo

darbininkus meta į II padalinį ir, jeigu jie iš II padalinio nesugrįžta į I a, jie ten sudaro elementą lobiui sudaryti.

O kai dėl $(Ia)_m$, tai I a čia visada gali stoti kaip pirkejas; jis meta į cirkuliaciją savo m aukso pavidalu ir už tai išima vartojimo reikmenis II_c ; II padalinyje auksas iš dalies sunaudojamas kaip medžiaga, dėl to jis funkcionuoja kaip gamybinio kapitalo pastoviosios sudėtinės dalies c tikrasis elementas; bet jei šitaip nėra, tai jis ir vėl pasidaro elementas lobiui sudaryti — kaip pinigine forma sulaikoma II_m dalis. Iš to matyti, — net paliekant nuošalyje I_c , kuris bus vėliau išnagrinėtas⁵⁵, — kad vis dėlto net paprastoji reprodukcija, nors čia nėra kaupimo tikrąja šio žodžio prasme, t. y. reprodukcijos išplėstiniu mastu, būtinai apima ir pinigų kaupimą, arba lobių sudarymą. Ir kadangi tai kasmet pasikartoja iš naujo, tai tuo paaiškinama prielaida, kuria mes rėmėmės, nagrinėdami kapitalistinę gamybą: prielaida, kad reprodukcijos pradžioje I ir II padalinio kapitalistų rankose yra prekių mainus atitinkas pinigų kiekis. Toks kaupimas vyksta net atskaičius auksą, kuris prarandamas dėl cirkuliuojančių pinigų nusidėvėjimo.

Savaime suprantama, kad kuo senesnis yra kapitalistinės gamybos amžius, tuo didesnė yra visur sukaupiama pinigų masė ir, vadinasi, tuo santykinai mažesnė yra ta dalis, kurią nauja metinė aukso gamyba prijungia prie tos masės, nors to priedo absoliutus dydis gali būti žymus. Ta proga dar kartą sugrįšime prie prieštaravimo, kuris buvo pareikštas Tukai: kaip gali būti, kad kiekvienas kapitalistas išimtų iš metinio produkto pridedamąją vertę pinigais, t. y. išimtų iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu į ją yra metęs, — kaip tai yra galima, jei pati kapitalistų klasė galų gale turi būti laikoma tuo šaltiniu, kuris aplamai meta pinigus į cirkuliaciją?

Reziumuodami tai, kas anksčiau (XVII skirsnis) pasakyta, mes į tai atsakysime:

1) Vienintelės čia reikalingos prielaidos: jog aplamai yra pakankamai pinigų, kad įvyktų įvairių metinės reprodukcijos masės elementų mainai, — nė kiek nepaliečia ta aplinkybė, kad dalis prekių vertės susideda iš pridedamosios vertės. Jei tartume, kad visa gamyba priklauso patiems darbininkams ir jų pridedamasis darbas yra pridedamasis darbas tik jiems patiems, o ne kapitalistams, tai cirkuliuojančios prekių vertės masė liktų ta pati ir, kitoms sąlygoms esant vienodoms, jos cirkuliacijai būtų reikalingas tas pats pinigų kiekis. Taigi, abiem atvejais klausimas tėra toks: iš kur atsiranda pinigai visai šiai prekių vertei išmainyti? — bet anaipatol ne toks: iš kur atsiranda pinigai pridedamajai vertei paversti į pinigus?

Zinoma, kiekviena atskira prekė — dar kartą prie to grįžtame — susideda iš $c+v+m$, ir, vadinasi, visos prekių masės cirkuliacijai

⁵⁵ Tyrinėjimo, kaip naujai pagamintas auksas išmainomas I padalinio pastoviojo kapitalo ribose, rankraštyje nėra. — F. E.

yra reikalinga, iš vienos pusės, tam tikra pinigų suma kapitalo $c+v$ cirkuliacijai, o iš antros pusės — kita pinigų suma kapitalistų pajamų, pridedamosios vertės m , cirkuliacijai. Tiek atskiriems kapitalistams, tiek ir visai kapitalistų klasei pinigai, kuriais avansuojamas kapitalas, skiriasi nuo pinigų, kuriais išleidžiamos pajamos. Iš kur atsiranda pastarieji pinigai? Tiesiog iš tų pinigų, kurie yra kapitalistų klasės rankose; vadinasi, aplamai ir ištiesai imant, iš visų pinigų, esančių visuomenėje, <viena dalis funkcionuoja kaip piniginis kapitalas, kita dalis> tarnauja kapitalistų pajamų cirkuliacijai. Mes jau esame matę, kaip kiekvienas naują įmonę steigiantis kapitalistas, išleidęs pinigus savo pragyvenimui reikalingiems vartojimo reikmenims įsigyti, paskui, jau veikiant įmonei, juos vėl susigrąžina kaip pinigus, tarnaujančius jo pridedamajai vertei paversti į skambią monetą. Bet, aplamai kalbant, visas sunkumas kyla iš dviejų šaltinių.

Pirma, jei mes nagrinėsime tik kapitalo cirkuliaciją ir apyvartą, vadinasi, ir kapitalistą nagrinėsime tik kaip kapitalo personifikaciją, o ne kaip kapitalistinį vartotoją ir žmogų, mėgstantį pagyventi savo malonumui, tai, nors mes pamatysime, kad jis nuolat meta į cirkuliaciją pridedamąją vertę kaip savo prekinio kapitalo sudėtinę dalį, bet mes niekad nepamatysime jo rankose pinigų kaip pajamų formos; mes niekad nepamatysime, kad jis mestų į cirkuliaciją pinigus, norėdamas suvartoti pridedamąją vertę.

Antra, jei kapitalistų klasė meta į cirkuliaciją tam tikrą pinigų sumą pajamų pavidalu, tai atrodo, kad ji sumoka ekvivalentą už atitinkamą viso metinio produkto dalį ir, vadinasi, pastaroji nustoja buvusi pridedamoji vertė. Bet pridedamasis produktas, kuriame yra pridedamoji vertė, kapitalistų klasei nieko nekainuoja. Kaip klasė, ji turi jį ir naudojasi juo veltui, ir šito dalyko piniginė cirkuliacija nė kiek negali pakeisti. Piniginės cirkuliacijos sukeltas pakitimas tėra vien tas, kad kiekvienas kapitalistas, užuot suvartojęs savo pridedamąjį produktą in natura, kas daugeliu atvejų yra negalima, iš visos metinio visuomeninio pridedamojo produkto masės išima ir pasisavina visokios rūšies prekes jo pasisavintos pridedamosios vertės sumai. Bet cirkuliacijos mechanizmas parodė, kad, jei kapitalistų klasė meta į cirkuliaciją pinigus pajamoms išleisti, ji taip pat išima tuos pinigus iš cirkuliacijos ir tuo būdu nuolat gali iš naujo pradėti tą patį procesą; kad, vadinasi, nagrinėjama kaip kapitalistų klasė, ji, kaip ir anksčiau, pasilieka savininkė tos pinigų sumos, kuri reikalinga pridedamajai vertei į pinigus paversti. Taigi, jei kapitalistas ne tik pridedamąją vertę prekių forma išima iš prekių rinkos savo vartojimo fondui, bet tuo pačiu metu susigrąžina ir pinigus, už kuriuos jis pirko tas prekes, tai aišku, kad jis išėmė iš cirkuliacijos prekes, iš savo pusės neduodamas už jas ekvivalento. Jos jam nieko nekainuoja, nors jis sumokėjo už jas pinigais. Jeigu aš perku prekių už svarą sterlingų, o

prekių pardavėjas gražina man svarą sterlingų už pridėdamąjį produktą, kuris man nieko nekainavo, tai aišku, kad aš prekes gavau veltui. Nuolatinis šios operacijos kartojimas nė kiek nekeičia to dalyko, kad aš nuolat išimu prekes ir nuolat pasilieku svoro sterlingų savininkas, nors prekėms gauti aš laikinai to svoro sterlingų netenku. Kapitalistas šiuos pinigus nuolat susigražina atgal kaip pinigais paverstą pridėdamąją vertę, kuri jam nieko nekainavo.

Mes matėme, kad A. Smitui visa visuomeninio produkto vertė suvedama į pajamas, į $v+m$, vadinasi, pastoviojo kapitalo vertė prilyginama nuliui. Iš to būtinai išeina, kad metinių pajamų cirkuliacijai reikalingų pinigų pakanka ir viso metinio produkto cirkuliacijai; kad, vadinasi, mūsų atveju, pinigų, kurie reikalingi 3 000 vertės vartojimo reikmenų cirkuliacijai, pakanka ir viso metinio 9 000 vertės produkto cirkuliacijai. Tokia iš tikrųjų yra A. Smito pažiūra, ir T. Tukas ją kartoja. Ši klaidinga pažiūra į tai, kaip santykiauja pinigų kiekis, kuris reikalingas pajamoms paversti pinigais, su tuo pinigų kiekiu, kuris reikalingas viso visuomeninio produkto cirkuliacijai, yra neišvengiamas rezultatas to, kad nesuprantama, absurdiškai įsivaizduojama tai, koku būdu yra atgaminami ir kasmet padengiami įvairūs viso metinio produkto medžiaginiai elementai ir vertės elementai. Todėl ji yra jau sugriauta.

Pasiklausykime pačių Smito ir Tuko.

Smitas — II knyga, 2 sk. — sako: «Kiekvienos šalies cirkuliaciją galima suskirstyti į dvi dalis: cirkuliacija, vykstanti tarp prekybininkų, ir cirkuliacija, vykstanti tarp prekybininkų ir vartotojų. Nors tie patys piniginiai ženklai — popieriniai ar metaliniai — gali būti vartojami čia vienoje, čia kitoje cirkuliacijoje, vis dėlto abu šie cirkuliacijos procesai vyksta tuo pačiu metu ir kiekvienas iš jų, kad galėtų vykti, reikalauja tam tikros vienos arba kitos rūšies pinigų sumos. Tarp įvairių prekybininkų cirkuliuojančių prekių vertė niekad negali viršyti tarp prekybininkų ir vartotojų cirkuliuojančių prekių vertės, nes visa, ką prekybininkai perka, galų gale turi būti perduota vartotojams. Kadangi mainai tarp prekybininkų yra didmeninio pobūdžio, tai kiekvienam atskiram santoriui paprastai reikia gana didelės sumos. Priešingai, cirkuliacija tarp prekybininkų ir vartotojų, kadangi ji daugiausia yra mažmeninio pobūdžio, dažnai tereikalauja tik labai nedidelių sumų, — neretai pakanka šilingo ar net pusės penso. Bet smulkios sumos cirkuliuoja žymiai greičiau už stambias. . . Dėl to, nors visų vartotojų pirkiniai per metus savo verte mažiausia» {gražus tas «mažiausia»!} «yra lygūs visų prekybininkų pirkiniams per metus, jie, kaip taisyklė, gali būti atlikti žymiai mažesniu pinigų kiekiu» ir t. t. [Plg. A. Smit: «Богатство народов». Соцэкономиз, 1935, 270—271 psl.]

Ryšium su šia Adomo vieta T. Tukas pažymi («An Inquiry into the Currency Principle», London 1844, 34—36 ir sek. psl.): «Negali būti jokios abejonės, kad čia daromas skirtumas, iš esmės imant,

yra teisingas. . . Mainai tarp prekybininkų ir vartotojų taip pat apima ir išmokėjimą darbo užmokesčio, kuris yra svarbiausios vartotojų pajamos (the principal means). . . Visi mainų aktai tarp prekybininkų, t. y. visi pardavimai, pradedant nuo gamintojų arba importininkų, einant per visas manufaktūros ir t. t. tarpinių procesų gradacijas ir baigiant mažmenininku arba pirkliu-eksportininku, gali būti suvesti į kapitalo perkėlimus. Bet kapitalo perkėlimai nebūtinai numato, — ir tai nėra iš tikrųjų su jais susiję, — kad, esant dideliame mainų aktų skaičiui, perkėlimo metu tikrai vyktų banknotų arba monetų perdavimas, — aš turiu galvoje materialinį, o ne fiktyvų perdavimą. . . Bendra tarp prekybininkų vykstančių mainų aktų suma gali gale turi būti apsprendžiama ir apribojama sumos tų mainų aktų, kurie vyksta tarp prekybininkų ir vartotojų».

Jei pastarasis teiginys būtų išdėstytas skyrium, tai būtų galima manyti, kad Tukas tiesiog konstatuoja, jog egzistuoja tam tikras mainų aktų tarp prekybininkų ir mainų aktų tarp prekybininko ir vartotojo santykis, — kitaip tariant, atitikimas tarp visų metinių pajamų vertės ir vertės kapitalo, kuriuo yra gaminamos pajamos. Tačiau taip nėra. Jis tiesiog pritaria A. Smito pažiūrai. Todėl nėra reikalo atskirai kritikuoti jo cirkuliacijos teoriją.

2) Kiekvienas pramoninis kapitalas pradžioje iš karto meta į cirkuliaciją pinigus visai savo pagrindinei sudėdinei daliai, kurią jis paskui teišima atgal tik palaipsniui, per eilę metų, parduodamas savo metinį produktą. Vadinasi, pradžioje jis meta į cirkuliaciją daugiau pinigų, negu išima iš jos. Tai kaskart kartojasi atnaujinant visą kapitalą in natura; tai kasmet kartojasi kalbant apie tam tikrą skaičių įmonių, kurių pagrindinis kapitalas turi būti atnaujinamas in natura; iš dalies tai kartojasi vykdant kiekvieną pagrindinio kapitalo remontą, vykdant kiekvieną kad ir dalinį jo atnaujinimą. Vadinasi, jei viena pusė išima iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu meta į ją, tai kita pusė — atvirkščiai.

Visose gamybos šakose, kuriose gamybos periodas (kaip dydis, skirtingas nuo darbo periodo) apima palyginti ilgą laiką, kapitalistiniai gamintojai per šį periodą visą laiką meta pinigus į cirkuliaciją, — iš dalies panaudojami darbo jėgai apmokėti, iš dalies suvartotinioms gamybos priemonėms pirkti; tuo būdu gamybos priemonės tiesiogiai išimamos iš rinkos, vartojimo reikmenys išimami iš dalies netiesiogiai, darbininkų, išleidžiančių savo darbo užmokesį, iš dalies tiesiogiai, pačių kapitalistų, kurie anaiptol neatideda savo vartojimo; be to, šie kapitalistai tuo pačiu metu nemeta į rinką jokio ekvivalento prekėmis. Pinigai, kuriuos jie meta į cirkuliaciją, per tą periodą yra panaudojami prekių vertei, įskaitant ir joje esančią pridėjamąją vertę, į pinigus paversti. Šis momentas pasidaro labai svarbus išsivysčiusios kapitalistinės gamybos sąlygomis, vykdant ilgalaikius darbus, kuriuos organizuoja akcinės bendrovės ir t. t., kaip kad geležinkelių tiesimas, kanalų kasimas, dokų,

stambių įrenginių statyba miestuose, geležinių laivų statyba, stambūs dirvos drenavimo darbai ir t. t.

3) Tuo metu, kai kiti kapitalistai — neskaitant sąnaudų pagrindiniam kapitalui — išima iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu į ją yra metę pirkdami darbo jėgą ir apyvartinius elementus, kapitalistai, gaminantieji auksą ir sidabrą, — paliekant nuošalyje taurųjį metalą, kuris yra panaudojamas kaip žaliavos, — į cirkuliaciją meta tik pinigus, o išima iš jos tik prekes. Pastovusis kapitalas, išskyrus nusidėvėjusią dalį, didesnė dalis kintamojo kapitalo ir visa pridėdama vertė, išskyrus nebent lobį, kuris kaupiasi jų pačių rankose, — visa tai metama į cirkuliaciją pinigų pavidalu.

4) Iš vienos pusės, kaip prekės cirkuliuoja įvairiausi daiktai, kurie yra pagaminti ne šiais metais: namų sklypai, namai ir kt.; toliau, produktai, kurių gamybos periodas apima daugiau kaip metus: gyvuliai, miško medžiaga, vynas ir t. t. Šių ir kitų reiškinų atžvilgiu svarbu nustatyti, kad be pinigų sumos, kuri reikalinga betarpiškai cirkuliacijai, tam tikras <pinigų> kiekis nuolat yra paslėptiniame būvyje, nefunkcionuoja, bet, gavęs postūmį, gali pradėti funkcionuoti. Be to, tokių produktų vertė neretai į cirkuliaciją stoja dalimis ir palaipsniui, pvz., namų vertė kaip nuomos mokestis per eilę metų.

Iš antros pusės, ne visiems reprodukcijos proceso judėjimams tarpininkauja pinigų cirkuliacija. Visas gamybos procesas, kai tik jo elementai yra įgyti, pašalinamas iš cirkuliacijos. Toliau pašalinamas visas produktas, kurį betarpiškai suvartoja pats gamintojas, — ar individualiai, ar gamybiškai; be to, čia priklauso ir kaimo darbininkų maistas natūra.

Vadinasi, ta pinigų masė, kuri verčia cirkuliuoti metinį produktą, visuomenėje jau yra, palaipsniui yra sukaupta. Ji, išskyrus nebent auksą, padengiantį nusidėvėjusias monetas, nesudaro dalies tos naujos vertės, kuri yra sukurta šiais metais.

Nors paprastosios metalinės cirkuliacijos pagrindu pinigai gali funkcionuoti ir kaip mokėjimo priemonė ir istoriškai iš tikrųjų taip yra funkcionavę, nors šiuo pagrindu išsivystė kredito sistema ir tam tikros jos mechanizmo pusės, vis dėlto mūsų dėstyme turima galvoje vien tik tauriųjų metalų pinigų cirkuliacija, ir net paprasčiausia jos forma — pirkimai ir pardavimai už grynuosius.

Ši prielaida daroma ne tiktai metodologiniais sumetimais, kurių svarba pasireiškia jau tuo, kad tiek Tukas ir jo mokykla, tiek ir jų priešininkai, nagrinėdami banknotų cirkuliaciją, savo kontroverzose nuolat buvo priversti grįžti prie grynai metalinės cirkuliacijos hipotezės. Jie buvo verčiami tai daryti post festum [atgaline data], bet tokiomis aplinkybėmis tai darė labai paviršutiniškai, ir turėjo taip daryti, nes išeities taškas tevidino tik antraeilės aplinkybės vaidmenį.

Bet paprasčiausias nagrinėjimas pinigų cirkuliacijos, kuri yra pateikta jos *pirmine* forma, — o ji čia yra imanentinis metinio re-produkcijos proceso momentas, — parodo:

a) Jei mes tarsime esant išsivysčiusią kapitalistinę gamybą, vadinasi, samdomojo darbo sistemos viešpatavimą, tai piniginis kapitalas, aišku, vaidina svarbiausią vaidmenį, nes jis yra ta forma, kuria avansuojamas kintamasis kapitalas. Besivystant samdomojo darbo sistemai, kiekvienas produktas pavirsta preke, todėl — išskyrus kai kurias svarbias išimtis — jis visas turi pavirsti į pinigus, tokiu būdu išeidamas savo judėjimo fazę. Cirkuliuojančių pinigų kiekis turi būti pakankamas tam prekių pavirtimui į pinigus, ir didesnė šio kiekio dalis yra patiekama darbo užmokesčio forma, kaip pinigai, kurie pramoninių kapitalistų yra avansuoti kaip pinigine kintamojo kapitalo forma darbo jėgai apmokėti ir kurie funkcionuoja darbininkų rankose — didesne dalimi — tik kaip cirkuliacijos priemonė (pirkimo priemonė). Tai — visiška priešybė natūraliniam ūkiui, kuris yra vyraujantis kiekvienos priklausomumo sistemos (įskaitant ir baudžiavą) pagrindu ir dar labiau vyraujantis daugiau ar mažiau primityvių bendruomenių pagrindu, vis vien, ar pastarosios būtų susijusios su priklausomumo ir vergovės santykiais ar ne.

Esant vergovės sistemai, piniginis kapitalas, sunaudojamas darbo jėgai pirkti, vaidina pinigines pagrindinio kapitalo formos vaidmenį, — pagrindinio kapitalo, kuris padengiamas tik palaiptinui, pasibaigus aktyviam vergo gyvenimo laikotarpiui. Todėl atėniečiai pelną, kurį vergvaldys gauna betarpiškai, panaudodamas savo vergą pramonės tikslams, arba netiesiogiai, išnuomodamas jį kitiems asmenims panaudoti pramonėje (pvz., kalnakasyboje), laikė tik avansuotojo piniginio kapitalo palūkanomis (kartu su amortizacija), — visiškai taip pat, kaip esant kapitalistinei gamybai dalį pridedamosios vertės plius pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas pramoninis kapitalistas priskiria palūkanoms ir savo pagrindinio kapitalo padengimui; taip pat, kaip tai yra taisyklė tiems kapitalistams, kurie išnuomoja pagrindinį kapitalą (namus, mašinas ir t. t.). Paprastų naminių vergų, ar jie būtų panaudojami būtiniais patarnavimams atlikti ar tik prabangai demonstruoti, čia neturima galvoje, jie atitinka mūsų tarnų klasę. Bet ir vergovės sistema, — jeigu ji yra viešpataujanti gamybinio darbo forma žemės ūkyje, manufaktūroje, laivininkystėje ir t. t., kaip kad buvo išsivysčiusiose Graikijos valstybėse ir Romoje, — išlaiko natūralinio ūkio elementą. Pačios vergų rinkos prekė — darbo jėga — nuolat papildoma per karus, plėšikavimą jūroje ir t. t., ir šiam plėšikavimui, kuris yra natūralinis svetimos darbo jėgos pasisavinimas tiesiog naudojant fizinę prievartą, savo ruožtu cirkuliacijos procesas netarpininkauja. Net Jungtinėse Valstijose, po to, kai tarpinė sritis tarp šiaurinių samdomojo darbo valstijų ir pietinių vergovės valstijų pavirto sritimi, kur buvo auginami vergai Pietums, — vadinasi, kur į rinką

metami vergai patys pasidarė metinės reprodukcijos elementas,— to ilgainiui nebepakako, ir dėl to rinkai papildyti ilgą laiką, kiek tai buvo galima, ir toliau tebevyko Afrikos vergų prekyba.

b) Kapitalistinės gamybos pagrindu stichiškai vykštą pinigų įplaukimas ir nuslūgimas mainant metinį produktą; vienkartiniai visos pagrindinių kapitalų vertės avansavimai ir laipsniškas, daugiamečius periodus apimęs jų vertės išėmimas iš cirkuliacijos, vadinasi, laipsniškas pinigine forma jų atkūrimas kasmetiniu lobio sudarymu,— lobio sudarymu, savo esme visiškai skirtingu nuo to lobio sudarymo, kuris vyksta lygiagrečiai su juo ir remiasi kasmetine nauja aukso gamyba; skirtingas ilgumas laiko, kuriam, priklausomai nuo prekių gamybos periodų ilgumo, avansuojami pinigai, ir, vadinasi, būtinumas jau iš anksto turėti juos lobio forma prieš tai, kai pardavus prekes bus galima juos atgal išimti iš cirkuliacijos; skirtingas ilgumas laiko, kuriam avansuojami pinigai ir kuris priklauso jau vien nuo skirtingo gamybos vietos tolummo nuo realizavimo rinkos; lygiai taip pat pinigų sumų dydžio ir jų sugrįžimo laiko skirtingumas, priklausomai nuo to, kokia yra įvairių tos pačios gamybos šakos įmonių ir įvairių atskirų kapitalistų turimų gamybinių atsargų būklė arba jų santykinis dydis, vadinasi, pastoviojo kapitalo elementų užpirkimų laiko skirtingumas — ir visa tai per vienerius reprodukcijos metus,— pakanka tik patyrimo pastebėti visus šiuos įvairius stichiško judėjimo momentus ir atkreipti į juos dėmesį, kad būtų galima juos planingai panaudoti tiek mechaninėms pagalbinėms kredito sistemos priemonėms, tiek ir tikram sutelkimui tų esamų kapitalų, kurie gali būti paskolinti.

Prie to dar prisideda skirtumas tarp tokių šakų, kurių gamyba aplamai normaliomis sąlygomis nenutrūkstamai vyksta tuo pačiu mastu, ir tokių šakų, kurios įvairiais metų laikotarpiais darbo jėgą panaudoja skirtingu mastu, kaip kad žemės ūkis.

XIII. DESTIUT-DE-TRASI REPRODUKCIJOS TEORIJA⁵⁶

Kaip pavyzdį, rodantį supainiotą ir kartu pretenzingą politinės ekonomijos atstovų minties lėkštumą, pasireiškusį nagrinėjant visuomeninę reprodukciją, mes paimsime didį logiką Destiut-de-Trasi (plg. I knvga. IV skirsnis, 2 poskyris, 30 past.), į kurį rimtai žiūrėjo net Rikardo, vadindamas jį labai įžymiu rašytoju [a very distinguished writer] («Principles», 333 psl.).

Šis įžymus rašytojas visą visuomeninę reprodukcijos ir cirkuliacijos procesą aiškina šitaip:

«Mane gali paklausti, kaip tie pramoniniai įmonininkai gauna tokį didelį pelną ir iš ko jie gali jį paimti. Aš atsakau, kad jie tai

⁵⁶ Iš II rankraščio.

gauna, parduodami visa, ką jie gamina, brangiau, negu jiems yra kainavusi gamyba; jie tai gauna, parduodami:

1) vienas kitam visa tai, kas skiriama jų vartojimui, kas skiriama jų poreikiams patenkinti ir ką jie apmoka dalimi savo pelno;

2) samdomiesiems darbininkams, tiek tiems, kuriuos jie patys samdo, tiek ir tiems, kuriuos samdo dykinėjantieji kapitalistai; tuo būdu jie iš šių samdomųjų darbininkų gauna atgal visą pastarųjų darbo užmokestį, išskyrus nebent nedideles jų santaupas;

3) dykinėjantiems kapitalistams, kurie sumoka jiems savo pajamų dalimi, dar nesunaudota jų betarpiškai samdomiems darbininkams apmokėti; tad visa renta, kurią įmonininkai kasmet sumoka dykinėjantiems kapitalistams, vienokiu ar kitokiu būdu vėl sugrįžta pirmiesiems» (Destutt de Tracy: «Traité de la volonté et de ses effets». Paris 1826, 239 psl.).

Vadinasi, kapitalistai turtėja, pirma, apgaudinėdami vienas kitą mainant tą pridedamosios vertės dalį, kuri jų yra skiriama asmeniui vartojimui arba suvartojama kaip pajamos. Vadinasi, jei ši jų pridedamosios vertės, atitinkamai jų pelno, dalis = 400 sv. st., tai šie 400 sv. st. pavirsta, pvz., į 500 sv. st. tuo būdu, kad kiekvienas šių 400 sv. st. bendrasavininkis parduoda savo dalį kitam 25% brangiau. Kadangi taip daro visi, tai rezultatas gaunamas toks pat, kaip jeigu jie būtų pardavinėję vienas kitam pagal tikrąją vertę. Tik 400 sv. st. prekių vertės cirkuliacijai jiems prireiks 500 sv. st. pinigų kiekio, o tai veikiau yra nuskurdimo negu turtėjimo metodas, nes didelę viso savo turto dalį jie turi negamybiškai laikyti nenaudinga cirkuliacijos priemonių forma. Visa suvedama į tai, kad kapitalistų klasė, nepaisant bendro nominalaus jų prekių kainų pakilimo, tegali savo asmeniniam vartojimui tarpusavyje pasiskirstyti tik 400 sv. st. vertės prekių kiekį, bet kad jie vienas kitam teikia abipusišką malonumą, 400 sv. st. prekių vertę paleisdami cirkuliuoti tokiu pinigų kiekiu, kuris reikalingas 500 sv. st. prekių vertei.

Mes jau visiškai paliekame nuošalyje, kad čia kaip prielaida yra imama «dalis jų pelno» ir, vadinasi, aplamai prekių atsarga, kurioje yra pelnas. O Destiutas kaip tik ketino paaiškinti, iš kur atsiranda šis pelnas. Pinigų kiekis, reikalingas jo cirkuliacijai, yra visiškai antrąeilis klausimas. Prekių masė, kurioje yra pelnas, matyti, atsiranda iš to, kad kapitalistai ne tik parduoda šią prekių masę vienas kitam, nors jau ir tai labai gera ir gilų, bet kad visi jie vienas kitam parduoda brangiau. Taigi, mes dabar žinome vieną kapitalistų turtėjimo šaltinį. Jį sudaro «entspektoriaus Brezigo» paslaptis, kad didelis skurdas kyla iš didelio pauvretė [skurdo].

2) Toliau, tie patys kapitalistai parduoda «samdomiesiems darbininkams, tiek tiems, kuriuos jie patys samdo, tiek ir tiems, kuriuos samdo dykinėjantieji kapitalistai; tuo būdu jie iš šių samdomųjų darbininkų gauna atgal visą pastarųjų darbo užmokestį, išskyrus nedideles jų santaupas».

Sugrįžimas kapitalistams to piniginio kapitalo, kurio pavidalu jie avansavo darbo užmokestį darbininkui, yra, pagal p. Destiūtą, antrasis tų pačių kapitalistų turtėjimo šaltinis.

Taigi, jei kapitalistų klasė darbo užmokesčio pavidalu išmokėjo darbininkams, pvz., 100 sv. st., o paskui tie patys darbininkai iš tos pačios kapitalistų klasės perka tokios pat 100 sv. st. vertės prekes, ir tuo būdu 100 sv. st. suma, kurią avansavo kapitalistai kaip darbo jėgos pirkėjai, jiems sugrįžta atgal, kai jie parduoda darbininkams prekių už 100 sv. st., tai dėl to kapitalistai *turtėja*. Galvojant sveiku protu, atrodo, kad kapitalistai per šią procedūrą vėl atgauna 100 sv. st., kuriuos jie turėjo iki procedūros. Procedūros pradžioje jie turėjo 100 sv. st. pinigų, už šiuos 100 sv. st. jie pirko darbo jėgą. Už šiuos 100 sv. st. pinigų pirktas darbas pagamina, kaip mes jau žinome, 100 sv. st. vertės prekių. Parduodami darbininkams šių 100 sv. st. vertės prekes, kapitalistai gauna atgal 100 sv. st. pinigų. Vadinasi, kapitalistai vėl turi 100 sv. st. pinigų, o darbininkai — už 100 sv. st. prekių, kurias jie patys yra pagaminę. Sunku suprasti, kaip galėtų kapitalistai iš to turtėti. Jei 100 sv. st. pinigų jiems nebūtų sugrįžę, tai jie turėtų, pirma, sumokėti darbininkams už jų darbą 100 sv. st. pinigų ir, antra, veltui atiduoti jiems to darbo produktą, 100 sv. st. vertės vartojimo reikmenis. Tuo būdu pinigų grįžimas daugių daugiausia galėtų paaiškinti, kodėl kapitalistai dėl šios operacijos nesidaro neturtingesni, bet anaipol jis negali paaiškinti, kodėl jie jos dėka turtėja.

Zinoma, yra kitas klausimas, kodėl kapitalistai turi šiuos 100 sv. st. pinigais ir kodėl darbininkai yra priversti mainyti savo darbo jėgą į šiuos 100 sv. st., užuot patys gaminę prekes savo sąskaita. Bet tai yra kažkas tokio, kas tokiam dideliame mąstytojui, kaip Destiutas, savaime yra suprantama.

Destiutas pats ne visai patenkintas tokiu sprendimu. Juk jis mums nepasakė, kad turtėjama dėl to, kad yra išleidžiama 100 sv. st. pinigų suma ir paskui vėl ateina 100 sv. st. pinigų suma, t. y., kad turtėjama dėl 100 sv. st. pinigų sugrįžimo, kuris tiktai teparodo, kodėl 100 sv. st. pinigų nėra prarasti. Jis mums pasakė, kad kapitalistai turtėja, «parduodami visa, ką jie gamina, brangiau, negu jiems yra kainavusi gamyba».

Taigi, išeina, kad kapitalistai, sudarydami savo santorį su darbininkais, turi turtėti taip pat dėl to, kad jie parduoda darbininkams per brangiai. Puiku! «Jie sumoka darbo užmokestį. . . ir visa tai sugrįžta jiems atgal dėl išlaidų visų tų žmonių, kurie už juos» {už produktus} «moka brangiau, negu jie dėl šio darbo užmokesčio jiems» {kapitalistams} «yra kainavę» (240 psl.). Vadinasi, kapitalistai sumoka darbininkams 100 sv. st. darbo užmokesčio, o paskui parduoda darbininkams jų pačių produktą už 120 sv. st., tad kapitalistams ne tik sugrįžta šie 100 sv. st., bet jie dar laimi 20 sv. st.? Tai neįmanoma. Darbininkai tegali sumokėti tik tais pinigais, kuriuos jie gavo

darbo užmokesčio forma. Jeigu jie iš kapitalistų gavo 100 sv. st. darbo užmokesčio, tai jie tegali pirkti tik už 100 sv. st., o ne už 120 sv. st. Vadinas, taip neišeina. Bet yra dar kitas kelias. Darbininkai perka iš kapitalistų prekių už 100 sv. st., bet iš tikrųjų tegau-na tik 80 sv. st. vertės prekių. Todėl jie, be abejonės, yra 20-ia sv. st. apgauti. O kapitalistas neabejotinai praturtėjo 20-ia sv. st., nes jis faktiškai apmokėjo darbo jėgą 20% žemiau jos vertės arba aplinkini- niu keliu iš nominalaus darbo užmokesčio išskaitė 20%.

Kapitalistų klasė pasiektų tą patį tikslą, jeigu ji iš pat pradžių išmokėtų darbininkams tik 80 sv. st. darbo užmokesčio, o paskui už šiuos 80 sv. st. pinigų iš tikrųjų jiems patiektų 80 sv. st. dydžio pre-kių vertę. Toks, atrodo, — nagrinėjant kapitalistų klasę kaip vi- sumą, — yra normalus kelias, nes, pasak paties p. Destiuto, dar- bininkų klasė turi gauti «pakankamą darbo užmokestį» (219 psl.), kadangi šio darbo užmokesčio mažų mažiausia turi užtekti tam, kad būtų palaikomas jos egzistavimas ir darbingumas, «kad ji galėtų įsigyti būtiniausias pragyvenimo reikmenis» (180 psl.). Jei darbi- ninkai negauna tokio pakankamo užmokesčio, tai čia yra, kaip sako tas pats Destiutas, «mirtis pramonei» (208 psl.), vadinasi, tai, ma- tyt, anaipol nėra kapitalistų turtėjimo priemonė. Tačiau kokio dydžio bebūtų darbo užmokestis, kurį kapitalistų klasė moka darbininkų kla- sei, jis turi tam tikrą, pvz., 80 sv. st., vertę. Vadinas, jei kapitalistų klasė sumoka darbininkams 80 sv. st., tai ji už tuos 80 sv. st. turi jiems patiekti 80 sv. st. prekių vertę, ir todėl šių 80 sv. st. sugrįžimas jos nedaro turtingesne. Bet jeigu ji sumoka jiems pinigais 100 sv. st. ir 80 sv. st. prekių vertę parduoda už 100 sv. st., tai ji pinigais su- moka jiems 25% daugiau už jų normalų darbo užmokestį, bet už šiuos pinigus patiekia jiems 25% mažiau prekių.

Kitais tariant: fondas, iš kurio kapitalistų klasė aplamai ima sa- vo pelną, būtų sudaromas išskaitant iš normalaus darbo užmokesčio, apmokant darbo jėgą žemiau jos vertės, t. y. žemiau vertės tų pragy- venimo reikmenų, kurie yra būtini darbo jėgai, samdomiesiems dar- bininkams, normaliai atgaminti. Vadinas, jei būtų mokamas nor- malus darbo užmokestis, kas, pasak Destiuto, ir turi būti daroma, tai nebūtų jokio pelno fondo nei pramonininkams, nei dykinėjantiems kapitalistams.

Vadinas, visą paslaptį, kokiu būdu turtėja kapitalistų klasė, p. Destiutas turėtų suvesti štai į ką: ji turtėja išskaitydama iš darbo užmokesčio. Tokiu atveju nėra kitų pridėamosios vertės fondų, apie kuriuos jis kalba 1 ir 3 punktuose.

Taigi, visose šalyse, kur darbininkų piniginis darbo užmokestis yra suvestas į vertę vartojimo reikmenų, būtinų jiems kaip klasei egzistuoti, nebūtų nei kapitalistų vartojimo fondo, nei jų kaupimo fondo, vadinasi, taip pat nebūtų kapitalistų klasės egzistavimo fon- do, nebūtų ir kapitalistų klasės. Pasak Destiuto, kaip tik taip ir būtų

visose turtingose, išsivysčiusiose senosios civilizacijos šalyse, nes čia, «mūsų seniai įsišaknijusiose visuomenėse, fondas, iš kurio padengiamas darbo užmokestis... yra beveik pastovus dydis» (202 psl.).

Ir apkar pant darbo užmokestį kapitalistų turtėjimas išplaukia ne iš to, kad jie iš pradžių sumoka darbininkui 100 sv. st. pinigais, o paskui už šiuos 100 sv. st. pinigų patiekia jam 80 sv. st. prekėmis,— vadinasi, 80 sv. st. prekių, iš esmės imant, cirkuliuoja naudojant 100 sv. st. pinigų sumą, 25-iais % didesnę,— bet iš to, kad kapitalistas iš darbininko produkto pasisavina ne tik pridėjamąją vertę — tą produkto dalį, kuria reiškiasi pridėjamoji vertė,— bet dar ir 25% tos produkto dalies, kuri darbo užmokesčio forma turėtų atitekti darbininkui. Tokiu beprasmišku būdu, kaip reikalas atrodo Destiutui, kapitalistų klasė absoliučiai nieko nelaimėtų. Ji išmoka darbininkams 100 sv. st. kaip darbo užmokestį ir už šiuos 100 sv. st. darbininkui iš jo paties produkto grąžina 80 sv. st. prekių vertės. Bet sekančioje operacijoje ji tai pačiai procedūrai vėl turi avansuoti 100 sv. st. Vadinasi, ji tik tuščiai žaidžia, avansuodama 100 sv. st. pinigų ir patiekdama už juos 80 sv. st. prekėmis, užuot avansavusi 80 sv. st. pinigų ir patiekusi už juos 80 sv. st. prekėmis. T. y. ji be jokios naudos nuolat avansuoja savo kintamojo kapitalo cirkuliacijai 25% didesnę piniginių kapitalą, o tai yra nepaprastai savotiškas turtėjimo metodas.

3) Pagaliau kapitalistų klasė parduoda «dykinėjantiems kapitalistams, kurie sumoka jai savo pajamų dalimi, dar nesunaudota jų betarpiškai samdomiems darbininkams apmokėti; tad visa renta, kurią ji kasmet sumoka jiems» (dykinėjantiems), «vienokiu ar kitokiu būdu vėl jai sugrįžta».

Anksčiau mes esame matę, kad pramoniniai kapitalistai «dalimi savo pelno apmoka visą tą jų vartojimo dalį, kuri skiriama jų poreikiams patenkinti». Taigi, tarkime, kad jų pelnas = 200 sv. st. Tarkime, pvz., kad 100 sv. st. išleidžiami jų individualiniam vartojimui. Bet kita pusė = 100 sv. st. priklauso ne jiems, bet dykinėjantiems kapitalistams, t. y. žemės rentos gavėjams, ir kapitalistams, skolinantiems už palūkanas. Vadinasi, pramoniniai kapitalistai turi šiai kompanijai mokėti 100 sv. st. pinigų. Iš šių pinigų dykinėjantiems kapitalistams reikia, sakysim, 80 sv. st. savo pačių vartojimui ir 20 sv. st. tarnams samdyti ir kt. Vadinasi, už šiuos 80 sv. st. jie perka vartojimo reikmenis iš pramoninių kapitalistų. Tuo pačiu nuo pastarųjų pasitraukia 80 sv. st. produktas, bet kartu jiems sugrįžta 80 sv. st. pinigų, arba $\frac{4}{5}$ tų 100 sv. st., kuriuos jie rentos, palūkanų ir t. t. pavadinimu yra sumokėję dykinėjantiems kapitalistams. Toliau, tarnų klasė, dykinėjančių kapitalistų betarpiški samdomieji darbininkai, iš savo ponų yra gavę 20 sv. st. Už juos jie perka — taip pat iš pramoninių kapitalistų — vartojimo reikmenis už 20 sv. st. Vadinasi, tuo metu, kai nuo šių kapitalistų pasitraukia 20 sv. st. pro-

dukta, jiems sugrįžta 20 sv. st. pinigų, arba paskutinis penktadalis tų 100 sv. st. pinigų, kuriuos jie kaip rentą, palūkanas ir kt. yra sumokėję dykinėjantiems kapitalistams.

Pasiibaigus santoriui pasirodo, kad 100 sv. st. pinigų, kuriuos pramoniniai kapitalistai yra dykinėjantiems kapitalistams sumokėję kaip rentą, palūkanas ir t. t., jiems sugrįžo, o pusė jų pridedamojo produkto = 100 sv. st. iš jų rankų perėjo į dykinėjančių kapitalistų vartojimo fondą.

Vadinasi, klausimui, apie kurį čia kalbama, aišku, nėra jokie reikalo vienu ar kitu pavidalu įtraukti šių 100 sv. st. pasiskirstymą tarp dykinėjančių kapitalistų ir jų betarpiškų samdomųjų darbininkų. Dalykas paprastas: jų rentas, palūkanas, trumpai tariant, tą dalį, kuri jiems tenka iš pridedamosios vertės = 200 sv. st., pramoniniai kapitalistai jiems sumoka pinigais, 100 sv. st. pavidalu. Už šiuos 100 sv. st. jie tiesiogiai ar netiesiogiai perka vartojimo reikmenis iš pramoninių kapitalistų. Vadinasi, jie sumoka jiems atgal 100 sv. st. pinigų ir ima iš jų už 100 sv. st. vartojimo reikmenis.

Tuo būdu sugrįžo 100 sv. st. pinigų, kuriuos pramoniniai kapitalistai sumokėjo dykinėjantiems kapitalistams. Ar šis pinigų sugrįžimas yra, kaip fantazuoja Destiutas, pramoninių kapitalistų turėjimo priemonė? Iki santorio jie turėjo 200 sv. st. vertės sumą, — 100 sv. st. pinigais, 100 sv. st. vartojimo reikmenimis. Po santorio jie teturi tik pusę pirminės vertės sumos. Jie vėl turi šiuos 100 sv. st. pinigais, bet jie neteko tų 100 sv. st. vartojimo reikmenimis, kurie perėjo į dykinėjančių kapitalistų rankas. Vadinasi, jie pasidarė ne 100-u sv. st. turtingesni, bet neturtingesni 100-u sv. st. Jeigu jie vietoj šio aplinkinio kelio, — iš pradžių sumokėti 100 sv. st. pinigais, o paskui gauti šiuos 100 sv. st. pinigų atgal kaip apmokėjimą už 100 sv. st. vertės vartojimo reikmenis, — jeigu jie rentą, palūkanas ir t. t. betarpiškai sumokėtų natūraline savo produkto forma, tai jiems iš cirkuliacijos nesugrįžtų jokie 100 sv. st. pinigų, nes jie nebūtų metę į cirkuliaciją jokių 100 sv. st. pinigų. Sumokant natūra, reikalas atrodytų tiesiog taip, kad jie iš 200 sv. st. vertės pridedamojo produkto vieną pusę paliktų sau, o kitą pusę be ekvivalento atiduotų dykinėjantiems kapitalistams. Net ir Destiutas nepajustų pagundos tai paskelbti turėjimo priemone.

Zinoma, žemė ir kapitalas, kuriuos pramoniniai kapitalistai pasiskolino iš dykinėjančių kapitalistų ir už kuriuos jie pastariesiems turi sumokėti dalį pridedamosios vertės žemės rentos, palūkanų ir t. t. forma, buvo jiems pelningi; nes tai yra viena iš gamybos sąlygų, — tiek aplamai produkto gamybos, tiek ir tos produkto dalies, kuri sudaro pridedamąjį produktą arba kuria reiškiasi pridedamoji vertė. Šitas pelnas išplaukia iš pasiskolintos žemės ir pasiskolinto kapitalo panaudojimo, o ne iš kainos, kuri sumokama už juos. Priešingai, ši kaina yra išskaitymas iš pelno. O kitokiu atveju reikėtų teigti, kad pramoniniai kapitalistai pasidarytų ne turtingesni, bet

neturtingesni, jeigu jie, užuot atidavę antrą pridedamosios vertės pusę, galėtų ją pasilikti sau. Bet tokia painiava gaunama, kai cirkuliacijos reiškiniai, kaip, pvz., pinigų sugrįžinias, yra suplakami į vieną krūvą su produkto pasiskirstymu, kuriam tokie cirkuliacijos reiškiniai tiktai tarpininkauja.

Ir vis dėlto tas pats Destiutas yra toks gudrus, kad sako: «Iš kur atsiranda šių dykinėjančių žmonių pajamos? Ar jos neatsiranda iš rentos, kurią jiems iš savo pelno sumoka žmonės, paleidžiantieji veikti pirmųjų kapitalus, t. y. žmonės, iš pirmųjų fondo apmokantieji darbą, pagaminantį daugiau, negu jis kainuoja, — žodžiu tariant, pramonininkai? Dėl to, norint atrasti bet kokio turto šaltinį, visada reikia grįžti prie jų. Tai jie iš tikrųjų maitina pirmųjų samdomus darbininkus» (246 psl.).

Taigi, rentos ir t. t. mokėjimas dabar yra išskaitymas iš pramonininkų pelno. Anksčiau tai buvo jiems turtėjimo priemonė.

Bet vis dėlto mūsų Destiutui dar liko viena paguoda. Tie šaukieji pramonininkai elgiasi su dykinėjančiais kapitalistais taip pat, kaip jie elgiasi vienas su kitu ir su darbininkais. Jie visas prekes jiems parduoda brangiau, pvz., 20%. Čia galimi du atvejai. Be tų 100 sv. st., kurie kasmet gaunami iš pramonininkų, dykinėjantieji arba turi kitas pinigines lėšas, arba jų neturi. Pirmuoju atveju pramonininkai parduoda jiems savo 100 sv. st. vertės prekes, sakysim, už 120 sv. st. Vadinasi, parduodant prekes jiems sugrįžta ne tik tie 100 sv. st., kuriuos jie yra sumokėję dykinėjantiems, bet dar įplaukia 20 sv. st., sudarantieji jiems tikrai naują vertę. Tad kaip dabar atrodo sąskaita? Jie veltui atidavė prekių už 100 sv. st., nes tie 100 sv. st. pinigų, kuriais jiems iš dalies sumokėjo, buvo jų pačių pinigai. Vadinasi, jų pačių prekė jiems yra apmokėta jų pačių pinigais: Taigi — 100 sv. st. nuostolio. Bet jie, be to, gavo 20 sv. st. kaip kainos perteklių palyginti su verte. Vadinasi — 20 sv. st. pelno; palyginus tai su 100 sv. st. nuostoliu, liks 80 sv. st. nuostolis, — vis dėlto bus minusas, o ne pliusas. Tai, kad dykinėjantieji buvo apgauti, sumažino pramonininkų nuostolį, bet dėl to turto nuostolis jiems nepavirto į turtėjimo priemonę. Bet toks metodas negali būti naudojamas ilgą laiką, nes dykinėjantieji negali metai iš metų mokėti 120 sv. st. pinigų, jeigu jie kiekvienais metais teagauna tik 100 sv. st. pinigų.

Taigi, kitas būdas: pramonininkai 80 sv. st. vertės prekes parduoda už tuos 100 sv. st. pinigų, kuriuos jie yra sumokėję dykinėjantiems. Šiuo atveju, kaip ir anksčiau, jie veltui atiduoda 80 sv. st. rentos, palūkanų ir t. t. forma. Tokia apgavyste jie sumažino duoklę dykinėjantiems, bet ji yra duodama, kaip ir anksčiau, ir, pagal tą pačią teoriją, pagal kurią kainos priklauso nuo geros pardavėjų valios, dykinėjantieji vietoj ankstesnių 100 sv. st. ateityje gali už savo žemę ir kapitalą reikalauti 120 sv. st. rentos, palūkanų ir t. t.

Šis puikus tyrinėjimas visiškai yra vertas gilaus mąstytojo, kuris viename puslapyje nusirašo iš A. Smito, kad «darbas yra bet kurio turto šaltinis» (242 psl.), kad pramoniniai kapitalistai «panaudoja savo kapitalą, kad apmokėtų darbą, atgaminantį jį kartu su pelnu» (246 psl.), o kitame puslapyje daro išvadą, kad šie pramoniniai kapitalistai «maitina visus kitus žmones, kad tiktai jie gausina visuomenės turtą ir sukuria visus mūsų malonumų reikmenis» (242 psl.), kad ne darbininkai maitina kapitalistus, bet kapitalistai darbininkus, ir tai tuo puikiu pagrindu, kad pinigai, kuriais apmokami darbininkai, nepasilieka jų rankose, bet nuolat sugrįžta kapitalistams darbininkų pagamintoms prekėms apmokėti. «Jie tik gauna viena ranka, o kita atiduoda atgal. Vadinasi, jų vartojimą reikia laikyti sukurtu tų, kurie juos apmoka» (235 psl.).

Taip išsamiai pavaizdavęs, kaip pinigine cirkuliacija tarpininkauja visuomeninei reprodukcijai ir vartojimui, Destiutas toliau rašo: «Štai kuo užsibaigia šis turto perpetuum mobile,— judėjimu, kuris, nors jis ir blogai suprastas» (mal connu — teisingai!), «pagrįstai yra vadinamas cirkuliacija, nes jis iš tikrųjų yra apytaka ir nuolat sugrįžta į savo išeities tašką. Šis taškas — tas, kur vyksta gamyba» (239—240 psl.).

Destiutas, that very distinguished writer, membre de l'Institut de France et de la Société Philosophique de Philadelphie [šis labai įžymus rašytojas, Prancūzijos Instituto ir Filadelfijos Filosofijos draugijos narys] ir tam tikra prasme iš tikrųjų lumen [įžymybė] vulgariųjų ekonomistų tarpe, baigdamas prašo skaitytojus stebėtis, kaip jis nuostabiai aiškiai atvaizdavo visuomeninio proceso eigą, stebėtis tuo šviesos srautu, kuriuo jis nušvietė dalyką, ir pasirodo net toks maloningas, kad praneša skaitytojui, iš kur kyla visa ši šviesa. Tai reikia pateikti pagal originalą:

«On remarquera, j'espère, combien cette manière de considérer la consommation de nos richesses est concordante avec tout ce que nous avons dit à propos de leur production et de leur distribution, et en même temps *quelle clarté elle répand sur toute la marche de la Société*. D'où viennent cet accord et cette *lucidité*? De ce que nous avons rencontré la vérité. Cela rappelle l'effet de ces miroirs, où les objets se peignent nettement et dans leurs justes proportions, quand on est placé dans leur vrai point de vue, et où tout paraît confus et désuni quand on est trop près ou trop loin» (p. 242, 243)*.

Voilà le crétinisme bourgeois dans toute sa béatitude! [Štai buržuazinis kretinizmas visu savo grožiu!]

* «Tikiuosi, kad bus atkreiptas dėmesys į tai, kiek tokia pažiūra į mūsų turty vartojimą suderinama su visu tuo, ką esame pasakę apie jų gamybą ir paskirstymą ir tuo pačiu metu, kiek aiškumo inėša ji į visos visuomeninio gyvenimo eigos nagrinėjimą. Iš kur kyla ši harmonija ir ši šviesa? Jos kyla iš mūsų atrastos tiesos. Tai mūsų primena tuos veidrodžius, kurie tiksliai ir išlaikydami dalių proporcijas vaizduoja visa, ką mes tinkamoje vietoje pastatome prieš juos, o visa, kas yra arčiau ar toliau tos vietos, atrodo sudarkyta ir iškreipta». *Red.*

DVIDESIMT PIRMASIS SKIRSNIS⁵⁷

KAUPIMAS IR IŠPLĖSTINĖ REPRODUKCIJA

I knygoje buvo parodyta, kaip atskiras kapitalistas vykdo kaupimą. Paversdamas į pinigus prekinį kapitalą, jis kartu paverčia į pinigus ir pridedamąjį produktą, kuriame yra pridedamoji vertė. Šią pridedamąją vertę, tokiu būdu paverstą į pinigus, kapitalistas vėl paverčia į papildomus natūralinius savo gamybinio kapitalo elementus. Sekančioje gamybos apytakoje padidintas kapitalas tiekia didesnį produktą. Bet tai, kas vyksta su individualiniu kapitalu, turi įvykti ir visuminėje metinėje gamyboje, visiškai taip pat, kaip mes esame matę nagrinėdami paprastąją reprodukciją, kur — esant individualiniam kapitalui — iš eilės vyksta jo suvartotų pagrindinių sudėtinųjų dalių nusėdimas kaupiamų kaip lobis pinigų pavidalu pasireiškia ir metinėje visuomeninėje reprodukcijoje.

Jei individualinis kapitalas = $400_c + 100_v$, o metinė pridedamoji vertė = 100, tai prekinis produktas = $400_c + 100_v + 100_m$. Šie 600 paverčiami į pinigus. Iš šių pinigų 400_c vėl paverčiami į natūralinę pastoviojo kapitalo formą, 100_v — į darbo jėgą ir jei visa pridedamoji vertė kaupiama, tai dar 100_m paverčiami į papildomą pastovųjį kapitalą, išmainant į natūralinius gamybinio kapitalo elementus. Tokiu atveju laikomasi prielaidos: 1) kad, esant tam tikroms techninėms sąlygoms, šios sumos pakanka tiek funkcionuojančiam pastoviajam kapitalui padidinti, tiek ir naujai pramonės įmonei įkurti. Bet esti ir taip, kad pridedamoji vertė turi būti paversta į pinigus ir tie pinigai turi būti kaupiami lobio pavidalu daug ilgesnį laiką, kol galės įvykti šis procesas, vadinasi, kol galės prasidėti tikrasis kaupimas, gamybos plėtimas. 2) Laikomasi prielaidos, kad iš tikrųjų jau anksčiau įvyko gamybos išplėtimas: kad pinigus (pinigų pavidalu sukauptą pridedamąją vertę) būtų galima paversti į gamybinio kapitalo elementus, šie elementai jau turi būti pardavinėjami rinkoje kaip prekės; ir tokiu atveju visiškai neturi reikšmės, jeigu jie nėra perkami pagamintų prekių pavidalu, bet yra gaminami užsakymui. Jie apmokami tik tuomet, kai bus gauti, ir, šiaip ar taip, po to, kai jų atžvilgiu jau įvyko tikroji reprodukcija išplėstinio mastu, įvyko iki to laiko normalios gamybos išplėtimas. Jie

⁵⁷ Nuo čia iki pabaigos VIII rankraštis.

turėjo egzistuoti potencialiai, t. y. savo elementais, nes tam, kad jie iš tikrųjų būtų pagaminti, tebuvo reikalingas tik užsakymo postūmis, t. y. prieš prekę egzistuojant įvyksta jos pirkimas ir išankstinis jos pardavimas. Tokiu atveju pinigai, būdami vienoje pusėje, sukelia išplėstinę reprodukciją kitoje pusėje, nes išplėstinės reprodukcijos galimybė jau yra ir *nesant* pinigų, kadangi pinigai patys savaime nesudaro tikrosios reprodukcijos elemento.

Jei, pvz., kapitalistas *A* per vienerius metus arba per kelerius metus parduoda jo iš eilės gaminamus prekinio produkto kiekius, tai tuo pačiu jis iš eilės paverčia į pinigus ir tą prekinio produkto dalį, kurioje yra pridedamoji vertė,— t. y. pridedamąjį produktą,— vadinasi, paverčia į pinigus pačią pridedamąją vertę, kurią jis pagamina prekiu forma, pamažėliais kaupia pinigus ir tuo būdu sudaro naują potencinį piniginių kapitalą; tai — potencinis kapitalas dėl to, kad jis gali būti paverstas į gamybinio kapitalo elementus ir tokia yra jo paskirtis. Bet faktiškai kapitalistas kaupia tik paprastą lobį, kuris nėra tikrosios reprodukcijos elementas. Ir čia jo veiklą pradžioje tesudaro tai, kad jis iš cirkuliacijos paėmė išimtinę cirkuliuojančius pinigus, be to, žinoma, nėra negalima, kad cirkuliuojantieji pinigai, kuriuos jis tokiu būdu laiko po spyna, prieš patekdami į cirkuliaciją, patys buvo kito loby dalimi. Šis kapitalisto *A* lobis, kuris potencialiai yra naujas piniginis kapitalas, tiek pat nėra papildomas visuomeninis turtas, kaip jei šie pinigai būtų išleisti vartojimo reikmenims. Bet pinigai, išimti iš cirkuliacijos, vadinasi, prieš tai buvę cirkuliacijoje, jau anksčiau galėjo gulėti loby pavidalu, kaip jo sudėtinė dalis, arba būti pinigine darbo užmokesčio forma; jie galėjo būti naudojami gamybos priemonėms arba kitoms prekėms į pinigus paversti, galėjo būti naudojami kapitalisto pastoviųjų kapitalo dalių arba pajamų cirkuliacijai. Jie taip pat nėra naujas turtas, kaip ir pinigai, nagrinėjami paprastosios prekinės cirkuliacijos požiūriu, atstovaudami tik savo vertę, neatstovauja dešimteriopai vertei, jeigu jie padarė 10 apyvartų per dieną, realizavo dešimt įvairių prekių verčių. Prekės egzistuoja be pinigų, ir jie patys lieka tuo, kas jie yra (arba dėl nusidėvėjimo sumažėja), tiek esant vienai apyvartai, tiek ir dešimčiai apyvartų. Tik aukso gamyboje yra sukurtas naujas turtas (potenciniai pinigai), jeigu aukso produkte yra pridedamasis produktas, kuris atstovauja pridedamai vertei, ir tik jeigu visas naujas piniginis produktas stoja į cirkuliaciją, jis didina potencinių naujų piniginių kapitalų piniginę medžiagą.

Nors ši pinigine forma sukaupia pridedamoji vertė nėra papildomas naujas visuomeninis turtas, vis dėlto ji yra naujas potencinis piniginis kapitalas dėl tos funkcijos, kuriai ji kaupiama. (Vėliau mes pamatysime, kad naujas piniginis kapitalas gali atsirasti ir kitokiu būdu, o ne tik laipsniškai paverčiant pridedamąją vertę į pinigus.)

Pinigai yra išimami iš cirkuliacijos ir kaupiami kaip lobis pardavus prekes ir po to neatliekant pirkimų. Vadinasi, jeigu įsivaizduosime, kad ši operacija yra visuotinio pobūdžio, tai, atrodo, negalima suprasti, iš kur atsiras pirkėjų, kadangi šiame procese, — o jį reikia įsivaizduoti visuotiniu, nes kiekvienas individualinis kapitalas gali būti kaupimo stadijoje, — visi nori parduoti, siekdami kaupti lobį, ir niekas nenori pirkti.

Jeigu įsivaizduosime, kad cirkuliacijos tarp įvairių metinės reprodukcijos dalių procesas vyksta tiesiąja linija, — tai yra neteisinga, nes jis, išskyrus nedaugelį išimčių, visuomet susideda iš tarpusavyje priešingų judėjimų, — tai teks pradėti nuo aukso (atitinkamai sidabro) verslovininko, kuris perka neparduodamas, ir laikytis prielaidos, kad visi kiti jam parduoda. Tokiu atveju visas metinis visuomeninis pridėdamasis produktas (atstovaujās visai pridėdamajai vertei) atitektų jam, o visi kiti kapitalistai pro rata [proporcingai] pasiskirstytų tarpusavyje jo pridėdamąjį produktą, kuris iš prigimties egzistuoja pinigų forma ir yra natūralinis jo pridėdamosios vertės įkūnijimas auksu; nes aukso verslovininko produkto dalis, kuri turi padengti jo funkcionuojantį kapitalą, jau yra surišta ir atitinkamu būdu panaudota. Aukso pavidalu pagaminta aukso verslovininko pridėdamoji vertė tokiu atveju būtų vienintelis fondas, iš kurio visi kiti kapitalistai gautų medžiagos savo metiniam pridėdamajam produktui į pinigus paversti. Vadinasi, pagal savo vertės dydį ji turėtų būti lygi visai visuomenei metinei pridėdamajai vertei, kuri dar tikrai turi pavirsti į lėlytę — į lobio formą. Būdamos visiškai absurdiškos, šios prielaidos mums nieko nebeduotų, išskyrus tai, kad išaiškintų visuotinio viena laikio lobių sudarymo galimumą, o pati reprodukcija, išskyrus aukso verslovininkų vykdomą reprodukciją, nė per žingsnį nepasistūmėtų į priekį.

Prieš išspręsdami šį tariamą sunkumą, mes turime skirti kaupimą I padalinyje (gamybos priemonių gamyba) ir II padalinyje (vartojimo reikmenų gamyba). Pradėsime nuo I padalinio.

I. KAUPIMAS I PADALINYJE

1) Lobio sudarymas

Aišku, kad tiek kapitalai, įdėti į gausias pramonės šakas, sudarančias I padalinį, tiek ir įvairūs individualiniai kapitalai kiekvienoje iš šių pramonės šakų, priklausomai nuo jų amžiaus, t. y. nuo jau praėjusio jų funkcionavimo laiko ilgumo, — mes visiškai paliekame nuošalyje jų dydį, technines sąlygas, rinkos sąlygas ir t. t., — kad tie kapitalai yra įvairiose paeiliui vykstančio pridėdamosios vertės pavirfimo į potencinį piniginių kapitalą proceso pakopose, vis tiek, kuriai iš šių dviejų gamybos plėtimo formų vėliau šis piniginis kapitalas bus panaudotas: funkcionuojančiam kapitalui

didinti ar naujoms pramonės įmonėms steigti. Todėl viena kapitalistų dalis savo potencialinį piniginių kapitalą, išaugusį ligi atitinkamo dydžio, nuolat paverčia į gamybinį kapitalą, t. y. už pinigus, kurie yra sukaupti paverčiant į pinigus pridedamąją vertę, perka gamybos priemones, papildomus pastoviojo kapitalo elementus; o kita kapitalistų dalis dar kaupia savo potencialinį piniginių kapitalą. Vadinasi, šių dviejų kategorijų kapitalistai vieni priešais kitus stovi: vieni kaip pirkėjai, kiti kaip pardavėjai, ir kiekvienas, priklausęs vienai iš šių dviejų kategorijų, atlieka tik vieną iš tų dviejų vaidmenų.

Pavyzdžiui, kapitalistas *A* parduoda kapitalistui *B* (kuris gali atstovauti ir keliems pirkėjams) 600 ($=400_c + 100_v + 100_m$). Jis pardavė prekių už 600, už 600 pinigais, iš kurių 100 yra pridedamoji vertė; šiuos 100 jis išima iš cirkuliacijos, kaupia juos kaip pinigus; bet šie 100 pinigų tėra tik piniginė forma pridedamojo produkto, kuris atstovavo 100 dydžio vertei. Aplamai lobių sudarymas visai nėra gamyba, vadinasi, pirmiausia, ir ne gamybos prieauglis. Ir čia kapitalisto veikla pasireiškia vien tuo, kad jis išima iš cirkuliacijos, palieka pas save ir laiko nepaliestus pinigus, kuriuos gavo parduodamas 100 dydžio pridedamąjį produktą. Šią operaciją atlieka ne tik kapitalistas *A*, — ją daugelyje cirkuliacijos periferijos punktų atlieka ir kiti kapitalistai: *A'*, *A''*, *A'''*; visi jie taip pat uoliai siekia sudaryti tokios rūšies lobius. Daugelis punktų, kuriuose pinigai išimami iš cirkuliacijos ir kaupiami daugelio individualinių lobių pavidalu, atitinkamai potencialių piniginių kapitalų pavidalu, atrodo esą tokios pat gausios kliūtys cirkuliacijai, nes jie imobilizuoja pinigus ir ilgesniam ar trumpesniam laikui atima jiems galimybę cirkuliuoti. Bet reikia turėti galvoje, kad lobių sudarymas jau vyksta esant paprastajai prekiniai cirkuliacijai, ilgą laiką prieš tai, kai ši cirkuliacija pradeda vyksti kapitalistinės prekinės gamybos pagrindu; visuomenėje esantis pinigų kiekis visada yra didesnis už aktyvioje cirkuliacijoje esančią jų dalį, nors ta dalis, priklausomai nuo aplinkybių, čia didėja, čia mažėja. Čia mes vėl randame tokius pat lobius ir tokį pat lobių sudarymą, bet šį kartą jau kaip momentą, būdingą kapitalistiniam gamybos procesui.

Galima suprasti malonumą, kai, esant kredito sistemai, visi šie potencialiniai kapitalai dėl jų koncentracijos bankų ir t. t. rankose pasidaro kapitalu, kuriuo galima disponuoti, «loanable capital» [skolinamuoju kapitalu], piniginiu kapitalu, ir jau nebe pasyviu, ne ateities muzika, bet aktyviu, lupikiškuoju (čia lupikiškasis augimo prasme) kapitalu.

Bet kapitalistas *A* tokius lobius tesudaro tik tuo atveju, jeigu jis — savo pridedamojo produkto atžvilgiu — funkcionuodamas tik kaip pardavėjas, nefunkcionuoja paskui kaip pirkėjas. Tuo būdu reguliariai vykdoma pridedamojo produkto — atstovaujančio jo

pridedamajai vertei, kuri turi būti paversta į pinigus,— gamyba yra jo lobio sudarymo prielaida. Šiuo atveju, kur mes cirkuliaciją nagrinėjame tik I padalinio ribose, pridedamojo produkto, kaip ir viso produkto, kurio dalį sudaro pridedamasis produktas, natūralinė forma yra vieno iš I padalinio pastoviojo kapitalo elementų natūralinė forma, t. y. priklauso tokiai kategorijai, kaip gamybos priemonių gamybos priemonės. Kas iš to išeina, t. y. kokiai funkcijai jie panaudojami pirkėjų B , B' , B'' ir t. t. rankose, tai mes tuojau pamatysime.

Bet pirmiausia mes čia turime atsiminti štai ką: nors kapitalistas A už savo pridedamąją vertę išima pinigus iš cirkuliacijos ir kaupia juos kaip lobį, jis, iš antros pusės, meta į cirkuliaciją prekes, neišimdamas už jas kitų prekių, ir dėl to pirkėjai B , B' , B'' ir t. t. savo ruožtu gali mesti pinigus į cirkuliaciją ir vietoj jų tik išimti iš jos prekes. Šiuo atveju tos prekės ir savo natūraline forma ir pagal savo paskirtį įeina kaip pagrindinis arba apyvartinis elementas į kapitalistų B , B' ir t. t. pastovųjį kapitalą. Apie pastarąjį mes kalbėsime smulkiau, kai turėsime reikalą su pridedamojo produkto pirkėjais, B , B' ir t. t.

Tarp kitko, čia pažymėsime štai ką. Kaip ir anksčiau, nagrinėjant paprastąją reprodukciją, mes čia vėl konstatuojame, kad įvairių metinio produkto sudėtinių dalių mainų, t. y. jų cirkuliacijos (kuri tuo pačiu metu turi apimti kapitalo reprodukciją ir kartu jo atkūrimą įvairiomis jo formomis: pastoviojo, kintamojo, pagrindinio, apyvartinio, piniginio kapitalo ir prekinio kapitalo forma), prielaida anaipol nėra vien prekės pirkimas, kurį papildo paskesnis pardavimas, arba pardavimas, kurį papildo paskesnis pirkimas, kad tuo būdu faktiškai viena prekė būtų mainoma į kitą, kaip apie tai mano politinė ekonomija, būtent fritrederinė [laisvosios prekybos] mokykla nuo fiziokratų ir Adomo Smito laikų. Mes žinome, kad jei yra padarytas įdėjimas į pagrindinį kapitalą, tai po to jis per visą savo funkcionavimo laiką nėra atnaujinamas, bet ir toliau veikia senąja forma, o jo vertė palaipsniui nusėda pinigų pavidalu. Mes esame matę, kad <pagrindinės kapitalo sudėtinės dalies, pvz., pastoviojo kapitalo> II_c periodiško atnaujinimo (o visa kapitalo vertė II_c yra išmainoma į $I_{(v+m)}$ vertės elementus) prielaida, iš vienos pusės, yra *paprastas pirkimas* II_c pagrindinės dalies, kuri pavirsta iš piniginės formos į natūralinę formą, ir šį pirkimą atitinka *paprastas* I_m pardavimas; iš antros pusės, jo prielaida yra II_c vykdomas *paprastas pardavimas* tos jo vertės pagrindinės dalies (nusidėvėjusios dalies vertės), kuri nusėda pinigų pavidalu, ir šį pardavimą atitinka *paprastas* I_m pirkimas. Kad šiuo atveju mainai vyktų normaliai, reikia laikytis prielaidos, kad II_c vykdomas *paprastas pirkimas* pagal vertės dydį yra lygus II_c vykdomam *paprastam pardavimui*, lygiai kaip *paprastas* I_m pardavimas II_c 1-jai

daliai yra lygus paprastam II_c 2-sios dalies pirkimui (405—406 psl.). Kitaip paprastoji reprodukcija bus sutrikdyta; paprastą pirkimą vienoje pusėje turi padengti paprastas pardavimas kitoje. Lygiai taip pat čia reikia laikytis prielaidos, kad paprastą I_m dalies, sudarančios lobį kapitalistams A, A', A'' , pardavimą išlygina paprastas I_m dalies pirkimas, vykdomas kapitalistų B, B', B'' , kurie savo lobį paverčia į papildomo gamybinio kapitalo elementus.

Jei pusiausvyra yra atkurama tokiu būdu, kad pirkėjas vėliau tokiai pat vertės sumai funkcionuoja kaip pardavėjas ir atvirkščiai, tai vyksta pinigų sugrįžimas tai pusei, kuri juos avansavo pirkdama, kuri pirma pardavė, negu pirkė. O pačiuose prekių mainuose, įvairių metinio produkto dalių mainuose, tikrąją pusiausvyrą sąlygoja tarpusavyje mainomų prekių vertės dydžio lygybė.

Bet jei vyksta tik vienpusiški mainų aktai, daugybė paprastų pirkimų, iš vienos pusės, ir daugybė paprastų pardavimų, iš antros, — o mes matėme, kad normalūs metinio produkto mainai kapitalistiniu pagrindu sąlygoja tokias vienpusiškas metamorfozes, — tai pusiausvyra susidaro tik esant tai prielaidai, kad vienpusiškų pirkimų vertės suma ir vienpusiškų pardavimų vertės suma padengia viena kitą. Tas faktas, kad prekinė gamyba yra visuotinė kapitalistinės gamybos forma, jau parodo tą vaidmenį, kurį joje vaidina pinigai ne tik kaip cirkuliacijos priemonė, bet ir kaip piniginis kapitalas, ir sudaro tam tikras, šiam gamybos būdai sąvaybingas normalių mainų sąlygas, vadinasi, tiek paprastosios, tiek ir išplėstinio mastu normaliai vykstančios reprodukcijos sąlygas, kurios pavirsta tokiomis pat gausiomis nenormaliai vykstančios reprodukcijos sąlygomis, tokiais pat gausiais krizių galimūmais, nes pati pusiausvyra — esant stichiškam šios gamybos pobūdžiui — yra atsitiktinumas.

Lygiai taip pat mes esame matę, kad vykstant I_v mainams į atilinkamą II_c vertės sumą, kaip tik II_c reikalams galų gale įvyksta II padalinio prekių padengimas tokia pat I padalinio prekių vertės suma, ir, vadinasi, visuminis II padalinio kapitalistas vėliau savo prekių pardavimą papildo tokios pat vertės sumos I padalinio prekių pirkimu. Toks padengimas įvyksta; tačiau tarp I ir II padalinio kapitalistų, jų prekėms pavirstant iš vieno į kitas, mainai neįvyksta. II_c savo prekes parduoda I padalinio darbininkams; pastarieji vienpusiškai stovi priešais jį kaip prekių pirkėjai, o II_c vienpusiškai stovi priešais darbininkus kaip prekių pardavėjas; II_c su tokiu būdu gautais pinigais vienpusiškai stovi priešais visuminį I padalinio kapitalistą kaip prekių pirkėjas, o I padalinys vienpusiškai stovi priešais jį kaip I_v sumos prekių pardavėjas. Tik šiuo prekių pardavimu I padalinys galų gale vėl atgamina savo kintamąjį kapitalą piniginio kapitalo forma. Jei I padalinio kapitalas vienpusiškai stovi priešais II padalinio kapitalą kaip I_v sumos prekių pardavėjas, tai priešais I padalinio darbininkus jis vienpusiškai stovi

kaip prekės pirkėjas, perka jų darbo jėgą; ir jei I padalinio darbininkai vienpusiškai stovi priešais II padalinio kapitalistą kaip prekių pirkėjai (būtent kaip pragyvenimo reikmenų pirkėjai), tai priešais I padalinio kapitalistą jie vienpusiškai stovi kaip prekės pardavėjai, būtent kaip savo darbo jėgos pardavėjai.

Nuolatinė I padalinio darbininkų darbo jėgos pasiūla, dalies I padalinio prekinio kapitalo pavirtimas atgal į piniginę I padalinio kintamojo kapitalo formą, dalies II padalinio prekinio kapitalo padengimas natūraliniais pastoviojo kapitalo II_c elementais, — visos šios <reprodukcijos> būtinos prielaidos tarpusavyje sąlygoja viena kitą, bet joms tarpininkauja labai sudėtingas procesas, kuris apima tris vienas nuo kito nepriklausomus, bet tarpusavyje susipynusius cirkuliacijos procesus. Pats proceso sudėtingumas duoda tokią pat daugybę pagrindų jo nenormaliai eigai.

2) *Papildomas pastovusis kapitalas*

Pridedamasis produktas, atstovaujās pridedamajai vertei, jo pasisavintojams, I padalinio kapitalistams, nieko nekainuoja. Jam gauti jie jokia forma neturi avansuoti nei pinigų, nei prekių. Avansavimas (avance) jau fiziokratų teorijoje yra visuotinė gamybinio kapitalo elementuose realizuotos vertės forma. Vadinas, jie avansuoja tik savo pastovųjį ir kintamąjį kapitalą. Savo darbu darbininkas ne tik išlaikė jiems pastovųjį kapitalą, jis ne tik padengia jiems kintamojo kapitalo vertę, pateikdamas jiems atitinkamą prekės forma naujai sukurtą vertės dalį: savo pridedamuoju darbu jis, be to, tiekia jiems pridedamąją vertę, egzistuojančią pridedamojo produkto forma. Reguliariai pardavinėdami šį pridedamąjį produktą, jie sudaro lobį, papildomą potencialinę piniginių kapitalą. Čia nagrinėjamu atveju šis pridedamasis produktas iš pat pradžių susideda iš gamybos priemonių gamybos priemonių. Tik (I) kapitalistų B , B' , B'' ir t. t. rankose šis pridedamasis produktas funkcionuoja kaip papildomas pastovusis kapitalas; bet potencialiai jis toks yra prieš būdamas parduotas, jau lobį kaupiančių (I) kapitalistų A , A' , A'' rankose. Kol mes nagrinėjame tik I padalinio vykdomos reprodukcijos vertės dydį, mes dar esame paprastosios reprodukcijos ribose, nes joks papildomas kapitalas nėra paleistas veikti, siekiant sukurti šį potencialinį papildomą pastovųjį kapitalą (pridedamąjį produktą), nėra paleistas veikti ir didesnis pridedamojo darbo kiekis už tą, kuris buvo sunaudojamas paprastosios reprodukcijos pagrindu. Skirtumą čia tesudaro tiktai panaudojamo pridedamojo darbo forma, konkreti jo ypatingo naudingo pobūdžio prigimtis. Jis buvo sunaudotas gamybos priemonėms I_c reikalams, o ne II_c reikalams, gamybos priemonių gamybos priemonėms, o ne vartojimo reikmenų gamybos priemonėms. Esant paprastajai reprodukcijai, buvo laikomasi prielaidos, kad visa I padalinio pridedamoji vertė yra išlei-

džiama kaip pajamos, vadinasi, II padalinio prekėms; vadinasi, ji susidėjo tik iš tokių gamybos priemonių, kurios turėjo padengti pastovųjį kapitalą II, jo natūraline forma. Tuo būdu perėjimas iš paprastosios reprodukcijos į išplėstinę reikalauja, kad I padalinio gamyba galėtų sukurti mažiau pastoviojo kapitalo elementų II padalinui, bet atitinkamai daugiau I padalinui. Šį perėjimą, ne visuomet vykstantį be sunkumų, palengvina tas faktas, kad kai kurie I padalinio produktai gali būti panaudojami kaip gamybos priemonės abiejuose padaliniuose.

Iš to išeina,— nagrinėjant klausimą tik vertės dydžio atžvilgiu,— kad paprastosios reprodukcijos rėmuose sukuriamas materialinis išplėstinės reprodukcijos substratas. Tiesiog toks yra I padalinio darbininkų pridedamasis darbas, betarpiškai sunaudotas gamybos priemonėms gaminti, potencialiam I padalinio papildomam kapitalui sukurti. Vadinasi, (I) kapitalistų A, A', A'' vykdomas potencialinio papildomo piniginio kapitalo kūrimas — reguliariai pardavinėjant savo pridedamąjį produktą, kuris susidaro be jokio kapitalistinio pinigų sunaudojimo, — čia tėra papildomai pagamintų I padalinio gamybos priemonių piniginė forma.

Taigi, potencialinio papildomo <piniginio> kapitalo gaminimas mūsų atveju (nes, kaip mes pamatysime, jis ir visiškai kitaip gali susidaryti) išreiškia ne ką kita, kaip paties gamybos proceso reiškinį: tai — gamyba tam tikra forma, — gamybinio kapitalo elementų gamyba.

Vadinasi, papildomo potencialinio piniginio kapitalo gaminimas stambiu mastu — daugelyje punktų cirkuliacijos periferijoje — yra ne kas kita, kaip daugiapusiškos potencialinio papildomo gamybinio kapitalo gaminimo rezultatas ir išraiška, — tokio kapitalo, kurio pats atsiradimas nereikalauja iš pramoninių kapitalistų jokių papildomų piniginių išlaidų.

(I) kapitalistų A, A', A'' ir t. t. reguliariai vykdomas šio potencialinio papildomo gamybinio kapitalo pavertimas į potencialinį piniginį kapitalą (į lobį), pavertimas, kurį sąlygoja reguliariai vykdomas jų pridedamojo produkto pardavinėjimas, — vadinasi, pakartotinis vienusiškąs prekės pardavimas be jų papildančio pirkimo, — vyksta pakartotinai išimant iš cirkuliacijos pinigus ir atitinkamai sudarant lobį. Toks lobia sudarymas, — išskyrus tą atvejį, kai pirkėjas yra aukso verslovininkas, — anaipol nereikalauja papildomo turto tauriųjų metalų pavidalu, bet tėra susijęs su iki to laiko cirkuliuojusių pinigų funkcijos pakitimu. Iki tol jie funkcionavo kaip cirkuliacijos priemonė, dabar jie funkcionuoja kaip lobis, kaip susidarantis potencialiai naujas piniginis kapitalas. Vadinasi, tarp papildomo piniginio kapitalo sudarymo ir šalyje esančio tauriojo metalo kiekio nėra jokio priežastinio ryšio.

Toliau iš to išeina: kuo didesnis yra gamybinis kapitalas, jau funkcionuojantis tam tikroje šalyje (įskaitant ir prie jo prijungiamą

darbo jėgą, pridedamojo produkto gamintoją), kuo labiau yra išsivystęs darbo gamybinis pajėgumas, o tuo pačiu ir techninės priemonės gamybos priemonių gamybai sparčiai plėsti ir, vadinasi, kuo didesnė yra pridedamojo produkto masė tiek savo verte, tiek ir kiekiu vartojamųjų verčių, kuriomis jis išreikštas, tuo didesnis yra

1) potencialis papildomas gamybinis kapitalas pridedamojo produkto forma kapitalistų A , A' , A'' ir t. t. rankose ir

2) į pinigus paversto šio pridedamojo produkto, vadinasi, potencialinio papildomo piniginio kapitalo masė kapitalistų A , A' , A'' rankose. Tuo būdu, jei, pvz., Fulartonas nė girdėti nenori apie perprodukciją įprastine prasme, bet pripažįsta kapitalo, būtent piniginio kapitalo, perprodukciją, tai ši aplinkybė dar kartą įrodo, kad net geriausieji buržuaziniai ekonomistai absoliučiai nieko nenusimano apie savo sistemos mechanizmą.

Jei pridedamasis produktas, kurį betarpiškai pagamina ir pasisavina (I) kapitalistai A , A' , A'' , yra realus kapitalo kaupimo, t. y. išplėstinės reprodukcijos, pagrindas, nors jis tokiaime vaidmenyje aktyviai funkcionuoja tik (I) kapitalistų B , B' , B'' ir t. t. rankose, — tai, priešingai, savo pinigines lėlytės pavidalu, — kaip lobs ir kaip palaipsniui dar tik besiformuojantis potencialinis piniginis kapitalas, — jis yra absoliučiai negamybinis, ir nors šia forma jis juda lygiagrečiai su gamybos procesu, bet yra už jo ribų. Jis yra kapitalistinės gamybos negyvasis krūvis (dead weight). Troškimas panaudoti šią potencialinio piniginio kapitalo, lobsio pavidalu kaupiamą pridedamąją vertę pelnui ir pajamoms gauti patenkina mas kredito sistema ir «popierėliais». Dėl to piniginis kapitalas kita forma įgauna mišžinišką įtaką kapitalistinės gamybos sistemos eigai ir galimam jos vystymuisi.

Į potencialinį piniginį kapitalą paversto pridedamojo produkto kiekis bus tuo didesnis, kuo didesnė buvo bendra suma jau funkcionuojančio kapitalo, kuriam funkcionuojant atsirado šis produktas. Bet absoliučiai augant kasmet atgaminamo potencialinio piniginio kapitalo dydžiui, darosi lengvesnė ir jo segmentacija, tad jis greičiau gali būti įdėtas į atskirą įmonę, esančią arba to paties arba kito kapitalisto (pvz., jo šeimos narių, pasidalijus palikimą ir t. t.) rankose. Piniginio kapitalo segmentacija čia suprantama ta prasme, kad jis visiškai atskiriamas nuo pirminio kapitalo, kad kaip naujas piniginis kapitalas būtų įdėtas į naują savarankišką įmonę.

Jeigu pridedamojo produkto pardavėjai (I) kapitalistai A , A' , A'' ir t. t. jį yra gavę kaip betarpišką rezultatą gamybos proceso, kuris, išskyrus ir paprastosios reprodukcijos sąlygomis reikalingą avansavimą pastoviam ir kintamajam kapitalui, nereikalauja tolesnių cirkuliacijos aktų; toliau, jeigu jie tokiu būdu sukuria realų pagrindą reprodukcijai išplėstinio mastu ir iš tikrųjų gamina po-

tenčinį papildomą kapitalą, tai, priešingai, (I) kapitalistų B , B' , B'' ir t. t. padėtis yra kitokia. 1) Tikrai jų rankose kapitalistų A , A' , A'' ir t. t. pridedamasis produktas aktyviai funkcionuos kaip papildomas pastovusis kapitalas (kitą gamybinio kapitalo elementą, papildomą darbo jėgą, vadinasi, papildomą kintamąjį kapitalą, mes kol kas paliekame nuošalyje); 2) kad pridedamasis produktas patektų į jų rankas, yra reikalingas cirkuliacijos aktas, — jie turi pirkti tą pridedamąjį produktą.

Dėl 1) punkto čia reikia pažymėti, kad didesnė dalis pridedamojo produkto (potencinio papildomo pastoviojo kapitalo), kurį yra pagaminę (I) kapitalistai A , A' , A'' , nors ji yra pagaminta šiais metais, bet (I) kapitalistų B , B' , B'' rankose tegali kaip pramoninis kapitalas aktyviai funkcionuoti tik sekančiais metais arba net vėliau; dėl 2) punkto kyla klausimas, iš kur atsiranda pinigai, reikalingi cirkuliacijos procesui.

Jei produktai, kuriuos gamina (I) kapitalistai B , B' , B'' ir t. t., patys in natura vėl įeina į tą patį gamybos procesą, tai savaime suprantama, kad pro tanto [atitinkamu mastu] dalis jų pačių pridedamojo produkto tiesiai (cirkuliacijai netarpininkaujant) perkeliama į jų gamybinį kapitalą ir įeina į jį kaip papildomas pastoviojo kapitalo elementas. Bet pro tanto jie netarnauja ir (I) kapitalistų A , A' ir t. t. pridedamajam produktui paversti į pinigus. Paliekant tai nuošalyje, iš kur gi atsiranda pinigai? Mes žinome, kad (I) kapitalistai B , B' , B'' ir t. t. savo lobį sudarė kaip kapitalistai A , A' ir t. t., parduodami atitinkamus pridedamuosius produktus, ir dabar pasiekė momentą, kai jų lobių pavidalu sukauptas tik potencinis piniginis kapitalas iš tikrųjų turi pradėti funkcionuoti kaip papildomas piniginis kapitalas. Bet taip mes tik sukinėjamės aplinkui. Kaip ir anksčiau, lieka klausimas, iš kur atsiranda pinigai, kuriuos (I) kapitalistai B anksčiau išėmė iš cirkuliacijos ir sukauptė.

Tačiau, jau nagrinėdami paprastąją reprodukciją, mes matėme, kad I ir II padalinio kapitalistų rankose turi būti tam tikras pinigų kiekis, kad būtų galima išmainyti jų pridedamąjį produktą. Pinigai, kurie tebuvo panaudojami tik kaip pajamos vartojimo reikmenims įsigyti, ten kapitalistams atgal sugrįždavo tuo mastu, kuriuo kapitalistai juos avansuodavo atitinkamų savo prekių mainams; čia vėl pasirodo tie patys pinigai, bet jų funkcija pasikeitė. (I) kapitalistai A ir B pakaitomis tiekia pinigus pridedamajam produktui į papildomą potencinį piniginį kapitalą paversti ir naujai sudarytą piniginį kapitalą pakaitomis vėl kaip pirkimo priemonę meta į cirkuliaciją.

Šiuo atveju vienintelė prielaida yra ta, kad šalyje esančių pinigų kiekio (cirkuliacijos greitis ir kt. laikomas nekintamu) pakanka tiek aktyviai cirkuliacijai, tiek ir atsarginiam lobiui sudaryti; vadinasi, ta pati prielaida, kurios, kaip mes esame matę, reikia laikytis ir esant paprastajai prekiinei cirkuliacijai. Tik lobių

funkcija čia kitokia. Be to, grynyjų pinigų kiekis turi būti didesnis: 1) nes esant kapitalistinei gamybai kiekvienas produktas yra gaminamas kaip prekė, vadinasi, turi pavirsti į piniginę lėlytę (išimtį sudaro naujai gaminami taurieji metalai ir nedaugelis produktų, kuriuos suvartoja pats gamintojas); 2) nes kapitalistiniu pagrindu prekinio kapitalo masė ir jo vertės dydis ne tik yra absoliučiai didesni, bet ir nepalyginamai greičiau auga; 3) vis didėjantis kintamasis kapitalas nuolat turi pavirsti į piniginį kapitalą; 4) nes naujų piniginių kapitalų susidarymas vyksta lygia greta su gamybos plėtimu, vadinasi, čia pat turi būti ir medžiaga jiems lobio forma kaupti. — Jei šis momentas, šiaip ar taip, turi reikšmės pirmajai kapitalistinės gamybos fazei, kai net kredito sistema daugiausia yra susijusi su metaline cirkuliacija, tai jis tebeturi reikšmės ir labiausiai išsivysčiusiai kredito sistemos fazei, kadangi jos pagrindas pasilieka metalinė cirkuliacija. Iš vienos pusės, papildoma tauriųjų metalų gamyba, kadangi ji pakaitomis yra čia gausesnė, čia menkesnė, gali sukelti prekių kainų sutrikimus ne tik palyginti ilgiems, bet ir labai trumpiems laiko tarpams; iš antros pusės, visas kredito mechanizmas nuolat siekia visokiausiomis operacijomis, metodais, techniniais būdais sumažinti tikrąją metalinę cirkuliaciją ligi santykinai vis mažėjančio minimumo, ir dėl to atitinkamai didėja viso mechanizmo dirbtinumas ir didėja jo normalios eigos sutrikimo galimūmai.

Įvairūs (I) kapitalistai B , B' , B'' ir t. t., kurių potencinis naujas piniginis kapitalas pradeda aktyviai veikti, gali pirkti vienas iš kito ir pardavinėti vienas kitam savo produktus (dalis savo pridedamojo produkto). Esant normaliai padėčiai, pinigai, avansuoti pridedamojo produkto cirkuliacijai, sugrįžta įvairiems kapitalistams B pro tanto [atitinkamu mastu], tokia pat proporcija, kuria kiekvienas iš jų avansavo tuos pinigus atitinkamų savo prekių cirkuliacijai. Jei pinigai cirkuliuoja kaip mokėjimo priemonė, tai turi būti sumokamas tik mokėjimų skirtumas, jei tarpusavio pirkimai ir pardavimai vieni kitų nepadengia. Bet visur, kaip mes čia tai darome, svarbu laikytis prielaidos, kad pradžioje vyksta metalinė cirkuliacija savo paprasčiausia, pirmine forma, nes dėl to pinigų įplaukimas ir išplaukimas, skirtumo padengimas, trumpai tariant, visi momentai, kurie, esant kredito sistemai, atrodo sąmoningai sureguliuoti procesai, čia pasireiškia kaip nepriklausomi nuo kredito sistemos, ir visas reikalas atrodo turįs dar neišsivysčiusią formą, o ne vėlesnę atspindėtą formą.

3) Papildomas kintamasis kapitalas

Dabar nagrinėsime papildomą kintamąjį kapitalą, nes lig šiol mes tekalbėjome tik apie papildomą pastovųjį kapitalą.

I knygoje buvo smulkiai išdėstyta, koku būdu kapitalistinės gamybos pagrindu visuomet yra darbo jėgos atsarga ir koku būdu,

esant reikalui, galima paleisti veikti daugiau darbo, nedidinant dirbančiųjų darbininkų skaičiaus arba darbo jėgos kiekio. Todėl dabar šio dalyko nėra reikalo plačiau nagrinėti; priešingai, mes turime laikytis prielaidos, kad naujai susidariusio piniginio kapitalo dalis, kuri turi būti paversta kintamuoju kapitalu, visada suranda darbo jėgą, į kurią ji turi pavirsti. Lygiai taip pat I knygoje buvo išaiškinta, kaip tam tikras kapitalas, nevykdydamas kaupimo, tam tikrose ribose gali plėsti savo gamybos mastą. Bet čia kalbama apie kapitalo kaupimą specifine prasme, tad gamybos plėtimą sąlygoja pridedamosios vertės pavertimas į papildomą kapitalą, vadinasi, ir gamybos pagrindą sudarančio kapitalo didinimas.

Aukso verslovininkas gali tam tikrą savo pridedamosios vertės — aukso — dalį kaupti kaip potencinį piniginių kapitalą; kai tik ši dalis bus reikiama dydžio, jis betarpiškai gali ją paversti į naują kintamąjį kapitalą, nepardavęs prieš tai savo pridedamojo produkto; lygiai taip pat jis tą dalį gali paversti į pastoviojo kapitalo elementus. Tačiau pastaruoju atveju jis turi rasti šiuos daiktinius savo pastoviojo kapitalo elementus, ir čia visai nesvarbu, ar kiekvienas gamintojas, kaip mes tarėme lig šiol dėstydami, dirba atsargai, o paskui gabena pagamintas savo prekes į rinką, ar jis dirba užsakygai. Abiem atvejais tariama esant realų gamybos plėtimą, t. y. tariama esant pridedamąjį produktą, kuris pirmuoju atveju iš tikrųjų egzistuoja, o antruoju atveju egzistuoja potencialiai, gali būti patiektas.

II. KAUPIMAS II PADALINYJE

Lig šiol mes laikėmės prielaidos, kad (I) kapitalistai A , A' , A'' savo pridedamąjį produktą parduoda kapitalistams B , B' , B'' ir t. t., priklausantiems tam pačiam I padaliniiui. Bet tarkime, kad (I) kapitalistas A paverčia į pinigus savo pridedamąjį produktą, parduodamas jį kapitalistui B iš II padalinio. Tai gali įvykti tik dėl to, kad (I) kapitalistas A , pardavęs (II) kapitalistui B gamybos priemones, paskui neperka vartojimo reikmenų, vadinasi, dėl to, kad jis tik vienpusiškai yra pardavęs. Jei II_c iš prekinio kapitalo formos yra paverčiamas į natūralinę gamybinio pastoviojo kapitalo formą tik dėl to, kad ne vien I_v , bet mažiausia ir tam tikra dalis I_m yra išmainoma į tam tikrą dalį II_c , egzistuojančio vartojimo reikmenų forma; o dabar kapitalistas A paverčia į pinigus savo I_m tik dėl to, kad šie mainai neįvyksta, bet, priešingai, mūsų kapitalistas A pinigus, kuriuos jis gavo iš II padalinio parduodamas savo I_m , išima iš cirkuliacijos, užuot juos išleidęs pirkti II_c vartojimo reikmenims,— tai nors (I) kapitalisto A pusėje susidaro papildomas potencinis piniginis kapitalas, bet kitoje pusėje pasirodo prekinio kapitalo forma įtvirtinta pagal vertės dydį lygi (II) kapitalisto B pastoviojo kapitalo dalis, kuri negali būti paversta

į natūralinę gamybinio pastoviojo kapitalo formą. Kitaip tariant: dalis (II) kapitalisto *B* prekių, ir tai prima facie [iš pirmo žvilgsnio] ta dalis, kurios nepardavęs (II) kapitalistas *B* negali viso savo pastoviojo kapitalo vėl paversti į gamybinę formą, negali būti parduota; todėl šios dalies atžvilgiu įvyksta perprodukcija, kuri ir vėl šios dalies atžvilgiu apsunkina net nekintamu mastu vykstančią reprodukciją.

Taigi, nors šiuo atveju papildomas potencinis piniginis kapitalas (I) kapitalisto *A* pusėje ir yra pinigų formą įgavęs pridėdamasis produktas (pridedamoji vertė), bet pridėdamasis produktas (pridedamoji vertė), nagrinėjamas kaip toks, šiuo atveju yra paprastosios reprodukcijos, dar ne reprodukcijos išplėstiniu mastu reiškinys. $I_{(v+m)}$, — kuriam tai, kas pasakyta, šiaip ar taip, galioja tam tikros *m* dalies atžvilgiu, — galų gale turi būti išmainytas į II_c , kad II_c reprodukcija galėtų vykti nekintamu mastu. (I) kapitalistas *A*, pardavęs savo pridėdamąjį produktą (II) kapitalistui *B*, patiekė (II) kapitalistui *B* atitinkamą pastoviojo kapitalo vertės dalį natūraline forma, bet kartu, išimdamas pinigus iš cirkuliacijos ir po pardavimo akto neatlikęs pirkimo, jis padarė negalimu, kad būtų parduota (II) kapitalisto *B* tokios pat vertės prekių dalis. Vadinasi, jei mes turime galvoje visą visuomeninę reprodukciją, lygiai apimančią I ir II padalinio kapitalistus, tai (I) kapitalisto *A* pridėdamojo produkto pavertimas į potencinį piniginį kapitalą išreiškia tai, kad pagal vertės dydį lygus (II) kapitalisto *B* prekinis kapitalas negali būti vėl paverstas į gamybinį (pastovųjį) kapitalą; vadinasi, išreiškia ne gamybos išplėstiniu mastu galimumą, bet paprastosios reprodukcijos sutrikimą, vadinasi, paprastosios reprodukcijos deficitą. Kadangi (I) kapitalisto *A* pridėdamojo produkto sukūrimas ir jo pardavimas patys savaime yra normalūs paprastosios reprodukcijos reiškiniai, tai čia mes jau paprastosios reprodukcijos pagrindu turime šiuos vienas kitą sąlygojančius reiškinius: potencinio papildomo piniginio kapitalo susidarymas I padalinyje (todėl nepakankamas vartojimas II padalinio požiūriu); užsilaikymas II padalinyje prekių atsargų, kurios negali būti vėl paverstos į gamybinį kapitalą (vadinasi, santykinė perprodukcija II padalinyje); piniginio kapitalo perteklius I padalinyje ir reprodukcijos deficitas II padalinyje.

Nesustodami ilgiau ties šiuo momentu, mes tepažymėsime štai ką: vaizduojant paprastąją reprodukciją buvo laikomasi prielaidos, kad visa I ir II padalinio pridėamoji vertė yra išleidžiama kaip pajamos. Bet iš tikrųjų viena pridėamosios vertės dalis išleidžiama kaip pajamos, o kita dalis paverčiama kapitalu. Tiktai esant tokiai prielaidai vyksta tikrasis kaupimas. Prielaida, kad kaupimas vyksta vartojimo sąskaita, ją suprantant tokia bendra forma, pati sa-

vaine yra iliuzija, prieštaraujanti kapitalistinės gamybos esmei, nes pagal ją išeina, kad tos gamybos tikslas ir skatinamasis motyvas yra vartojimas, o ne pridedamosios vertės gavimas ir jos kapitalizavimas, t. y. kaupimas.

Dabar kiek smulkiau išnagrinėkime kaupimą II padalinyje.

Pirmasis sunkumas, su kuriuo susiduriame nagrinėdami II_c , t. y. jo pavirtimą atgal iš II padalinio prekinio kapitalo sudėtinės dalies į natūralinę II padalinio pastoviojo kapitalo formą, yra susijęs su paprastąja reprodukcija. Paimkime ankstesnę schemą:

$$(1\ 000_v + 1\ 000_m) \text{ I mainomi į } 2\ 000\ II_c.$$

Jei, pvz., pusė I padalinio pridedamojo produkto, vadinasi, $\frac{1\ 000}{2} m$, arba $500 I_m$, vėl kaip pastovusis kapitalas yra įjungiamo į I padalinį, tai ši I padalinyje sulaikyta pridedamojo produkto dalis negali padengti jokios II_c dalies. Užtuot buvusi paversta į vartojimo reikmenis (o čia, šitoje cirkuliacijos tarp I ir II padalinio dalyje, — skirtingai nuo I padalinio darbininkų tarpininkaujamo $1\ 000 II_c$ padengimo su pagalba $1\ 000 I_v$, — įvyksta tikrieji tarpusavio mainai, vadinasi, dvipusiškas prekių pasikeitimas vietomis), ši dalis turi būti panaudota kaip papildomos gamybos priemonės pačiame I padalinyje. Ji negali tuo pačiu laiku vykdyti šios funkcijos ir I ir II padalinyje. Kapitalistas negali išleisti savo pridedamojo produkto vertės vartojimo reikmenims ir tuo pačiu metu gamybiškai suvartoti patį pridedamąjį produktą, t. y. įjungti jį į savo gamybinį kapitalą. Taigi, vietoj $2\ 000 I_{(v+m)}$ tik $1\ 500$, būtent $(1\ 000_v + 500_m)$ I tegali būti išmainyti į $2\ 000 II_c$; vadinasi, $500 II_c$ negali būti vėl paversti iš savo prekinės formos į II padalinio gamybinį (pastovųjį) kapitalą. Tuo būdu II padalinyje įvyktų perprodukcija, kurios dydis tiksliai atitiktų I padalinyje įvykusio gamybos išsiplėtimo dydį. Galimas dalykas, kad perprodukcija II padalinyje taip smarkiai atsilieps I padaliniui, kad net $1\ 000$, kuriuos I padalinio darbininkai išleido II padalinio vartojimo reikmenims, tik iš dalies tesugrįš atgal, vadinasi, kintamojo piniginio kapitalo forma šie $1\ 000$ nesugrįš į I padalinio kapitalistų rankas. Šiems pastariesiems net reprodukcija nekintamu mastu būtų apsunkinta, ir būtent vien dėl mėginimo ją išplėsti. Ir čia reikia atsižvelgti į tai, kad faktiškai I padalinyje teįvyko tik paprastoji reprodukcija ir kad jos elementai, kaip jie pavaizduotį mūsų schemoje, tėra kitaip sugrupuoti, siekiant ateityje, pvz., sekančiais metais, ją išplėsti.

Siuos sunkumus būtų galima mėginti apeiti šitaip: $500 II_c$, kurie guli kapitalistų sandėliuose ir kurie betarpiškai negali būti paversti į gamybinį kapitalą, visiškai nereiškia perprodukcijos, bet, atvirkščiai, yra būtinas reprodukcijos elementas, į kurį mes lig

šiol nebuvo atsižvelgę. Mes matėme, kad pinigų atsarga turi kauptis daugelyje punktų, vadinasi, pinigai turi būti išimami iš cirkuliacijos iš dalies tam, kad pačiame I padalinyje būtų galima sudaryti naują piniginį kapitalą, iš dalies tam, kad palaipsniui suvartojamo pagrindinio kapitalo vertė kurį laiką būtų sulaikoma pinigine forma. Bet kadangi, sudarant schemą, laikomasi prielaidos, kad visi pinigai ir visos prekės iš pat pradžių yra vien tiktai I ir II padalinio kapitalistų rankose, kad šiuo atveju nėra nei prekių pirklių, nei pinigų pirklių, nei bankininkų, nei tokių klasių, kurios tiktai vartoja ir betarpiškai nedalyvauja prekių gamyboje, tai nuolatiniam reprodukcijos mechanizmo veikimui palaikyti čia yra būtina, kad pas pačius atitinkamus gamintojus nuolat susidarytų prekių atsargos. Vadinasi, 500 II_c, esantieji II padalinio kapitalistų sandėliuose, yra iš vartojimo reikmenų susidedanti prekių atsarga, kuri užtikrina reprodukcijos numatomo vartojimo proceso nenu-trūkstumą, vadinasi, šiuo atveju užtikrina perėjimą iš vienu metų į kitus. Vartojimo fondas, kuris čia dar tebėra jo pardavėjų ir kartu jo gamintojų rankose, šiais metais negali sumažėti ligi nulio, kad tuo būdu ateinantieji metai prasidėtų nuo nulio,— visiš-kai taip pat, kaip tai negalima pereinant iš šios dienos į rytdieną. Kadangi tokios prekių atsargos turi būti nuolat sudaromos iš naujo, nors jų dydis keičiasi, tai mūsų kapitalistiniai II padalinio gamintojai turi turėti atsarginį piniginį kapitalą, kuris įgalintų juos nenu-trūkstamai tęsti gamybos procesą, nors dalis jų gamybinio kapitalo laikinai užsilaikytų prekių forma. Juk pagal prie-laidą jie savo rankose jungia visą prekybą su gamyba; vadinasi, jie turi turėti ir papildomą piniginį kapitalą, kuris, atskiroms re-produkcijos proceso funkcijoms atskiriant kaip įvairių kapitalistų kategorijų funkcijoms, bus pirklių rankose.

Į tai galima atsakyti štai ką: 1) Toks atsargų sudarymas ir jo būtinumas galioja visų — tiek I, tiek ir II padalinio — kapitalistų atžvilgiu. Žiūrint į juos kaip į paprastus prekių pardavėjus, jie vienas nuo kito tesiskiria tik tuo, kad pardavinėja skirtingos rūšies prekes. Prekių atsarga II padalinyje numato, kad I padalinyje jau anksčiau yra prekių atsarga. Neatsižvelgdami į šią atsargą vienoje pusėje, mes neturime į ją atsižvelgti ir kitoje pusėje. Bet jei mes atsižvelgiame į jas abiejose pusėse, tai problema nėra kiek nesikeičia.— 2) Jei II padalinyje einamieji metai pasibaigia su prekių atsarga sekantiems metams, tai jie tame pačiame II padalinyje prasi-dėjo su prekių atsarga, perėjusia iš praeitų metų. Vadinasi, analizuo-dami metinę reprodukciją, kuo abstrakčiausiai išreikštą, mes abiem atvejais turime nubraukti prekių atsargą. Jei mes visą gamybą pri-skirsime einamiesiems metams, vadinasi, ir tą dalį, kurią jie kaip prekių atsargą perduoda sekantiems metams, bet, iš antros pusės, atimsime iš jos prekių atsargą, kurią jie gavo iš praeitų metų, tai mes tuo pačiu kaip mūsų analizės objektą iš tikrųjų turėsime visą

vidulinį metinį produktą. — 3) Ta paprasta aplinkybė, kad, nagrinėdami paprastąją reprodukciją, mes nesusidurdavome su sunkumu, kurį dabar reikia įveikti, įrodo, kad čia mes turime reikalą su specifiniu reiškiniu, kurį sukelia tik kitoks I padalinio elementų sugrupavimas (reprodukcijos atžvilgiu): pakeistas sugrupavimas, be kurio apilai negalėtų vykti jokia reprodukcija išplėstiniu mastu.

III SCHEMATINIS KAUPIMO PAVAIZDAVIMAS

Dabar išnagrinėsime reprodukciją pagal šią schemą:

$$\text{Schema a) } \left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m = 6\,000 \\ \text{II. } 1\,500_c + 376_v + 376_m = 2\,252 \end{array} \right\} \text{ Suma} = 8\,252.$$

Pirmiausia pastebime, kad bendra metinio visuomeninio produkto suma, = 8 252, yra mažesnė negu pirmojoje schemoje, kur ji buvo = 9 000. Mes visiškai taip pat galėtume paimti žymiai didesnę sumą, pvz., galėtume ją dešimteriopai padidinti. Mes paėmėme mažesnę sumą negu I schemoje, kaip tik norėdami akivaizdžiai parodyti, kad reprodukcija išplėstiniu mastu (kurią mes šiuo atveju suprantame tik kaip gamybą, vykdomą įdedant didesnį kapitalą) nė kiek nėra susijusi su absoliučiu produkto dydžiu, kad tam tikrai prekių masei ji tenumato tik kitokią įvairių tam tikro produkto elementų išdėstymą arba kitokią funkcionalinę jų paskirtį, vadinasi, pagal vertės dydį ji pradžioje tėra tik paprastoji reprodukcija. Keičiasi ne tam tikrų paprastosios reprodukcijos elementų kiekis, bet jų kokybinė paskirtis, ir toks pasikeitimas yra po to vykstančios reprodukcijos išplėstiniu mastu materialinė prielaida⁵⁸.

Mes galėtume šią schemą pateikti kitaip, esant kitokiam kintamojo ir pastoviojo kapitalo santykiui, pvz., šitaip:

$$\text{Schema b) } \left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 875_v + 875_m = 5\,750 \\ \text{II. } 1\,750_c + 376_v + 376_m = 2\,502 \end{array} \right\} \text{ Suma} = 8\,252.$$

Tokia schema būtų pritaikyta paprastajai reprodukcijai, — lyg visa pridėjamoji vertė būtų išleidžiama kaip pajamos ir nebūtų kaupiama. Abiem atvejais, tiek schemoje a), tiek ir schemoje b), mes turime vienodo vertės dydžio metinį produktą, tik b) atveju jo elementai grupuojami pagal jų funkcijas taip, kad vėl prasideda reprodukcija ankstesniu mastu, o a) atveju yra sudaromas reprodukcijos išplėstiniu mastu materialinis pagrindas. Būtent, schemoje b) $(875_v + 875_m) I = 1\,750 I_{(v+m)}$ yra mainoma be likučio

⁵⁸ Tai kartą visiems laikams padaro galą ginčui dėl kapitalo kaupimo tarf. Džemso Milio ir S. Beilio, kuris I knygoje (XXII skirsnis, 5 poskyris, 64 ir 65 pastaba) buvo išnagrinėtas kitokiu požiūriu, būtent — ginčui dėl pramoninio kapitalo veikimo plėtimo esant nekintamam jo dydžiui. Prie to grįšime vėliau.

į 1 750 II_c , o schemoje a) $(1\ 000_v + 1\ 000_m)$ $I = 2\ 000 I_{(v+m)}$ mai-
nant į 1 500 II_c duoda 500 I_m likutį kaupimui I padalinyje.

Dabar smulkiau išanalizuokime schemą a). Tarkime, kad tiek I, tiek ir II padalinyje pusė pridedamosios vertės nėra išleidžiama kaip pajamos, bet yra kaupiama, t. y. paverčiama į papildomo kapitalo elementą. Kadangi pusė $1\ 000 \cdot I_m = 500$ viena ar kita forma turi būti sukaupta, panaudota kaip papildomas piniginis kapitalas, t. y. turi būti paversta į papildomą gamybinį kapitalą, tai kaip pajamos tebus išleista tik $(1\ 000_v + 500_m)$ I. Todėl kaip normalus II_c dydis čia savo ruožtu tefigūruoja tik 1 500. Mainų tarp 1 500 $I_{(v+m)}$ ir 1 500 II_c nėra reikalo toliau nagrinėti, nes jie, kaip paprastosios reprodukcijos procesas, jau yra pavaizduoti; lygiai taip pat nėra reikalo analizuoti 4 000 I_c , nes kitokį jo išdėstymą naujai prasi-
dedančiai reprodukcijai (kuri šį kartą įvyksta išplėstiniu mastu) mes taip pat jau išnagrinėjome kaip paprastosios reprodukcijos procesą.

Taigi, mums čia belieka išnagrinėti viena: 500 I_m ir $(376_v + 376_m)$ II, turint galvoje, iš vienos pusės, vidinius santykius I ir II padalinyje, o iš antros pusės — judėjimą tarp jų abiejų. Kadangi laikomasi prielaidos, kad II padalinyje taip pat turi būti kaupiama pusė pridedamosios vertės, tai į kapitalą čia turi būti paversta 188, iš jų į kintamąjį kapitalą $1/4 = 47$, apvaliais skaičiais, sakysim, 48, likusieji 140 turi būti paversti į pastovųjį kapitalą.

Cia mes susiduriame su nauja problema, kurios pats buvimas turi pasirodyti keistas paplitusiai pažiūrai, pagal kurią vienos rūšies prekės mainomos į kitos rūšies prekes arba, kas yra tas pat, prekės mainomos į pinigus, o tie pinigai vėl mainomi į kitos rūšies prekes. Tie 140 II_m dėl to gali būti paversti į gamybinį kapitalą, kad jie padengiami tos pačios vertės sumos prekių I_m dalimi. Savime suprantama, kad I_m dalis, mainoma į II_m , turi susidėti iš gamybos priemonių, kurios gali įeiti tiek į I padalinio gamybą, tiek ir į II padalinio gamybą arba vien tik į II padalinio gamybą. Toks padengimas tegali įvykti tiktai II padalinui vykdant vienpusišką pirkimą, nes visas pridedamasis produktas 500 I_m , kurį mes dar turime išnagrinėti, turi būti skirtas kaupimui I padalinio ribose, vadinasi, negali būti išmainytas į II padalinio prekes; kitaip tariant, I padalinys negali tuo pačiu metu ir kausti jį ir suvalgyti. Vadinasi, II padalinys turi pirkti 140 I_m už grynus pinigus, ir šie pinigai jam nesugrįš vėliau parduodant savo prekes I padaliniui. Ir tai yra procesas, kuris nuolat pasikartoja, kiekvienoje naujoje metinėje gamyboje, jei tik ji yra reprodukcija išplėstiniu mastu. Tad kur II padalinyje yra tam pinigų šaltinis?

Priešingai, II padalinys, atrodo, yra visiškai nepalanki dirva naujo piniginio kapitalo sudarymui, kuris lydi tikrąjį kaupimą ir, esant kapitalistinei gamybai, jį sąlygoja ir kuris faktiškai pradžioje pasirodo kaip paprastas lobbio sudarymas.

Pradžioje mes turime 376 II_v; 376 dydžio piniginis kapitalas, avansuotas darbo jėgai, II padalinio prekių užpirkimu nuolat sugrįžta II padalinio kapitalistui kaip kintamasis kapitalas pinigine forma. Toks nuolat pasikartojantis pasitraukimas iš išeities taško — iš kapitalisto kišenės — ir sugrįžimas į jį nė kiek nepadidina šią apytaką išeinančių pinigų kiekio. Vadinasi, jis nėra pinigų kaupimo šaltinis; šie pinigai taip pat negali būti išimti iš šios cirkuliacijos tam, kad būtų sudarytas kaupiamas kaip lobis potencinis naujas piniginis kapitalas.

Bet palaukit! ar čia negalima kiek pasipelnyti?

Mes neturime užmiršti, kad II padalinys turi prieš I padalinį tą pranašumą, kad jame dirbantieji darbininkai vėl turi pirkti iš jo prekes, kurias jie patys yra pagaminę. II padalinys yra darbo jėgos pirkėjas ir kartu prekių pardavėjas šiame padalinyje panaudojamos darbo jėgos savininkams. Vadinasi, II padalinys gali:

1) — ir tai jam yra bendra su I padalinio kapitalistais — tiesiog sumažinti darbo užmokestį žemiau jo normalaus vidutinio lygio. Tokiu būdu yra išlaisvinama dalis pinigų, funkcionuojančių kaip piniginė kintamojo kapitalo forma, ir, nuolat kartojantis tokiam procesui, tai galėtų pasidaryti normaliu lobbio sudarymo šaltiniu, vadinasi, ir potencinio papildomo piniginio kapitalo II padalinyje sudarymo šaltiniu. Žinoma, čia, kur kalbama apie normalų kapitalo sudarymą, mums nerūpi atsitiktinis pelnas, kuris gaunamas apgaunant. Bet nereikia užmiršti, kad tikrai mokamas normalus darbo užmokestis (kuris ceteris paribus [kitoms sąlygoms esant vienodoms] apsprendžia kintamojo kapitalo dydį) yra mokamas visai ne dėl kapitalistų gerumo, bet dėl to, kad, esant tam tikroms sąlygoms, jis turi būti mokamas. Vadinasi, šis aiškinimo būdas atkrinta. Jei mes laikomės prielaidos, kad kintamasis kapitalas, kurį turi sunaudoti II padalinys, sudaro 376_v, tai, norėdami išaiškinti naujai iškilusią problemą, mes iš karto negalime iškelti hipotezės, kad II padalinys avansuoja tik 350_v, o ne 376_v.

2) Bet, iš antros pusės, kaip mes jau esame pasakę, II padalinys, nagrinėjamas kaip visuma, turi prieš I padalinį tą pranašumą, kad, būdamas darbo jėgos pirkėjas, jis kartu yra savo prekių pardavėjas savo paties darbininkams. Apie tai, kaip šis pranašumas gali būti išnaudojamas,— kaip nominaliai gali būti mokamas įprastinis darbo užmokestis, o iš tikrųjų dalis jo be atitinkamo prekinio ekvivalento atsiimama atgal, alias [kitais tarimais]: pavagiama, kaip tai gali būti atliekama iš dalies panaudojant truck-system, iš dalies klastojant cirkuliacijos priemones (nors įstatymas šio klastojimo dažnai negali pagauti),— nenuginčijamų duomenų apie tai yra kiekvienoje pramoninėje šalyje, pvz., Anglijoje ir Jungtinėse Valstijose. (Ryšium su tuo reikia pateikti keletą tinkamų pavyzdžių.) Tai — ta pati operacija, kaip ir 1) atveju, tik užmaskuota ir vykdoma aplinkiniu keliu. Vadinasi, ji taip pat turi būti atmesta, kaip

ir ana. Čia kalbama apie darbo užmokestį, kuris sumokamas ne nominaliai, bet iš tikrųjų.

Mes matome, kad, objektyviai analizuojant kapitalistinį mechanizmą, nėra reikalo naudotis tam tikromis dar ekstraordinariai jame pasireiškančiomis gėdingomis dėmėmis kaip priemone teoriniams sunkumams pašalinti. Bet keista, kad dauguma mano buržuazinių kritikų šaukia, kad aš, pvz., «Kapitalo» I knygoje savo prielaida, jog kapitalistas sumoka tikrąją darbo jėgos vertę, — ko jis dažniausiai nedaro, — kad aš tuo būdu neteisingai pasielgęs to paties kapitalisto atžvilgiu! (Čia galima su tuo didžiadvasiškumu, kuris man priskiriamas, pacituoti Šeflę.)

Taigi, su 376 II_v minėtam tikslui nieko negalima nuveikti.

Bet, atrodo, su 376 II_m yra dar kebliau. Čia vienas priešais kitą stovi tik to paties padalinio kapitalistai, kurie pardavinėja vienas kitam ir perka vienas iš kito savo pagamintus vartojimo reikmenis. Tokiems mainams reikalingi pinigai funkcionuoja tik kaip cirkuliacijos priemonė ir, esant normaliai padėčiai, turi sugrįžti dalyviams sutinkamai su pastarųjų avansais cirkuliacijai ir paskui nuolat vėl ir vėl išeiti tą patį kelią.

Išimti šiuos pinigus iš cirkuliacijos potencialiai papildomam piniginiam kapitalui sudaryti, atrodo, tėra galima tik dviem būdais. Arba viena II padalinio kapitalistų dalis apgauna kitą ir tokiu būdu pasigrobia iš jos pinigus. Kaip mes žinome, naujam piniginiam kapitalui sudaryti visiškai nereikia iš anksto padidinti cirkuliacijos priemonių kiekio; tam tereikia tik to, kad pinigai tam tikrų pusių būtų išimami iš cirkuliacijos ir būtų kaupiami kaip lobis. Ta aplinkybė, kad pinigai gali būti pavogti ir todėl vienos II padalinio kapitalistų dalies papildomo piniginio kapitalo sudarymas gali būti susijęs su tiesioginiu kitos dalies pinigų praradimu, — ši aplinkybė reikalo nė kiek nekeičia. Apgautoji II padalinio kapitalistų dalis turėtų kiek mažiau lėbauti, ir tiek.

Arba II_m dalis, esanti būtinuosiuose pragyvenimo reikmenyse, tiesiog paverčiama į naują kintamąjį kapitalą II padalinio ribose. Kaip tai įvyksta, mes išnagrinėsime šio skirsnio pabaigoje (Nr. IV).

1) Pirmasis pavyzdys

A) Paprastosios reprodukcijos schema

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m = 6\,000 \\ \text{II. } 2\,000_c + 500_v + 500_m = 3\,000 \end{array} \right\} \text{ Suma} = 9\,000.$$

B) Reprodukcijos išplėstiniu mastu pradinė schema

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m = 6\,000 \\ \text{II. } 1\,500_c + 750_v + 750_m = 3\,000 \end{array} \right\} \text{ Suma} = 9\,000.$$

Tarę, kad schemoje B yra kaupiama pusė I padalinio pridedamosios vertės, t. y. 500, mes pirmiausia gausime, kad $(1\ 000_v + 500_m)$ I, arba $1\ 500\ I_{(v+m)}$, turi būti padengti su pagalba $1\ 500\ II_c$; po to I padalinyje lieka $4\ 000_c + 500_m$, iš kurių pastarieji turi būti kaupiami. $(1\ 000_v + 500_m)$ I padengimas su pagalba $1\ 500\ II_c$ yra paprastosios reprodukcijos procesas ir jį nagrinėjant jau buvo išaiškintas.

Tarkime, kad iš $500\ I_m$ 400 turi būti paversti į pastovųjį kapitalą, 100 — į kintamąjį. Mainymą I padalinio ribose šių 400_m , kurie tokiu būdu turi būti kapitalizuojami, mes jau nagrinėjome; vadinasi, šie 400_m be tolesnių samprotavimų gali būti prijungti prie I_c , ir tada mes I padalinui gausime:

$$4\ 400_c + 1\ 000_v + 100_m \text{ (kurie turi būti išmainyti į } 100_v\text{)}.$$

Savo ruožtu II padalinys kaupimo tikslais perka iš I padalinio šiuos $100\ I_m$ (egzistuojančius gamybos priemonių pavidalu), kurie dabar sudaro papildomą II padalinio pastovųjį kapitalą, o 100 pinigų, jo sumokėti už šias gamybos priemones, yra paverčiami į piniginę I padalinio papildomo kintamojo kapitalo formą. Tada mes I padalinui turime tokio dydžio kapitalą: $4\ 400_c + 1\ 100_v$ (pastaruosius turime pinigų pavidalu) = 5 500.

Dabar II padalinys pastoviajam kapitalui turi $1\ 600_c$; kad galėtų juo operuoti, jis turi pridėti dar 50_v pinigais naujai darbo jėgai pirkti, tuo būdu jo kintamasis kapitalas padidės nuo 750 iki 800. Šis II padalinio pastoviojo, kaip ir kintamojo kapitalo padidinimas iš viso 150 dydžio suma yra padengiamas iš jo pridedamosios vertės; vadinasi, iš $750\ II_m$ tik 600_m lieka kaip II padalinio kapitalistų vartojimo fondas; pastarųjų metinis produktas dabar pasiskirs to šitaip:

$$II. 1\ 600_c + 800_v + 600_m \text{ (vartojimo fondas)} = 3\ 000.$$

Visi 150_m , pagaminti vartojimo reikmenų pavidalu ir čia išmainyti į $(100_c + 50_v)$ II, savo natūraline forma tenka darbininkų vartojimui: 100 suvartoja I padalinio darbininkai ($100\ I_v$), o 50 — II padalinio darbininkai ($50\ II_v$), kaip aukščiau yra parodyta. Iš tikrųjų II padalinyje, kurio visas produktas yra pagaminamas kaupimui reikalinga forma, dalis pridedamosios vertės, padidinta 100-u, turi būti atgaminta būtinųjų vartojimo reikmenų pavidalu. Jei iš tikrųjų prasideda reprodukcija išplėstiniu mastu, tai šie 100 I padalinio kintamojo piniginio kapitalo, perėję per jo darbininkų rankas, sugrįžta II padalinui; o II padalinys prekių atsargos pavidalu 100_m perduoda I padalinui ir tuo pačiu metu prekių atsargos pavidalu 50 perduoda savo paties darbininkams.

Išdėstymas, pakeistas kaupimo tikslais, dabar atrodo šitaip:

$$\left. \begin{array}{l} I. 4\ 400_c + 1\ 100_v + 500 \text{ vartojimo fondas} = 6\ 000 \\ II. 1\ 600_c + 800_v + 600 \text{ vartojimo fondas} = 3\ 000 \end{array} \right\}$$

$$\hline \text{Suma, kaip ir anksčiau, } 9\ 000.$$

Cia kapitalą sudaro:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,400_c + 1\,100_v \text{ (pinigais)} = 5\,500 \\ \text{II. } 1\,600_c + 800_v \text{ (pinigais)} = 2\,400 \end{array} \right\} = 7\,900,$$

o gamybos pradžioje buvo:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v = 5\,000 \\ \text{II. } 1\,500_c + 750_v = 2\,250 \end{array} \right\} = 7\,250.$$

Jei tikrasis kaupimas dabar vyksta šiuo pagrindu, t. y. jei gamyba iš tikrųjų vykdoma tokiu padidintu kapitalu, tai sekančių metų pabaigoje mes gausime:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,400_c + 1\,100_v + 1\,100_m = 6\,600 \\ \text{II. } 1\,600_c + 800_v + 800_m = 3\,200 \end{array} \right\} = 9\,800.$$

Tarsime, kad I padalinyje kaupimas bus ir toliau vykdomas tokią pat proporcija; vadinasi, 550_m bus išleisti kaip pajamos, o 550_m bus sukaupti. Tokiu atveju pirmiausia $1\,100 I_v$ bus padengti su pagalba $1\,100 II_c$; toliau dar $550 I_m$ turi būti realizuoti tokios pat vertės II padalinio prekėmis, t. y. iš viso $1\,650 I_{(v+m)}$. Bet padengtinas II padalinio pastovusis kapitalas tėra tik $1\,600$, vadinasi, likusieji 50 turi būti papildyti iš $800 II_m$. Jei tuo tarpu paliksime nušalyje pinigų, tai šio santorio rezultatas bus toks:

I. $4\,400_c + 550_m$ (kurie turi būti kapitalizuoti); be to, kapitalistų ir darbininkų vartojimo fonde $1\,650_{(v+m)}$, realizuoti II_c prekėmis.

II. $1\,650_c$ (tame tarpe 50 , kaip aukščiau pasakyta, pridėti iš II_m) + $800_v + 750_m$ (kapitalistų vartojimo fondas).

Bet jei II padalinyje tarp v ir c išlieka ankstesnė proporcija, tai 50_c reikalams turės būti sunaudoti dar 25_v ; juos galima paimti iš 750_m ; tuo būdu mes gausime:

$$\text{II. } 1\,650_c + 825_v + 725_m.$$

I padalinyje turi būti kapitalizuota 550_m ; jei išlieka ankstesnė proporcija, tai iš jų 440 sudaro pastovųjį kapitalą ir 110 kintamąjį kapitalą. Šie 110 gali būti paimti iš $725 II_m$, t. y. 110 vertės vartojimo reikmenis vietoj II padalinio kapitalistų suvartos I padalinio darbininkai, vadinasi, II padalinio kapitalistai bus priversti kapitalizuoti šiuos 110_m , kurių jie negali suvartoti. Tuo būdu iš $725 II_m$ lieka $615 II_m$. Bet jei II padalinys tokiu būdu šiuos 110 paverčia į papildomą pastovųjį kapitalą, tai jam prireiks dar 55 papildomo kintamojo kapitalo; juos jis ir vėl turės paimti iš savo pridedamosios vertės; juos atėmus iš $615 II_m$, II padalinio kapitalistų vartojimui liks 560 ; atlikę visus šiuos tikruosius ir potencinius perkėlimus, mes gausime tokią kapitalo vertę:

$$\text{I. } (4\,400_c + 440_c) + (1\,100_v + 110_v) = 4\,840_c + 1\,210_v = 6\,050$$

$$\text{II. } (1\,600_c + 50_c + 110_c) + (800_v + 25_v + 55_v) = 1\,760_c + 880_v = 2\,640$$

8 690.

Kad reikalai galėtų vykti normaliai, kaupimas II padalinyje turi vykti greičiau negu I padalinyje, nes kitaip I_(v+m) dalis, kuri turi būti išmainyta į II_c prekes, didėtų greičiau, negu II_c, į kurią ji ir gali būti išmainyta.

Jei reprodukcija ir toliau tęsiama tokiu pat pagrindu ir vienodomis sąlygomis, tai sekančių metų pabaigoje gauname:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\ 840_c + 1\ 210_v + 1\ 210_m = 7\ 260 \\ \text{II. } 1\ 760_c + 880_v + 880_m = 3\ 520 \end{array} \right\} = 10\ 780.$$

Pirmiausia, esant nesikeičiančiai pridedamosios vertės pasiskirstymo normai, I padalinyje kaip pajamos turi būti išleista 1 210_v ir pusė $m=605$, iš viso 1 815. Šis vartojimo fondas vėl yra 55 didesnis už II_c. Jei šiuos 55 atimsime iš 880_m, tai liks 825. Jei 55 II_m paverčiami į II_c, tai tokį momentą numato, kad atitinkamam kintamajam kapitalui vėliau turi būti padarytas išskaitymas iš II_m = 27¹/₂; vartojimui lieka 797¹/₂ II_m.

Dabar I padalinyje turi būti kapitalizuojami 605_m; iš jų 484 pastoviojo kapitalo ir 121 kintamojo; pastarieji turi būti atimti iš II_m, kuris dabar = 797¹/₂; lieka 676¹/₂ II_m. Vadinasi, II padalinys paverčia į pastovųjį kapitalą dar 121 ir tam jam reikia naujo kintamojo kapitalo = 60¹/₂; pastarasis lygiai taip pat imamas iš 676¹/₂; vartojimui lieka 616.

Tuomet turėsime kapitalo:

$$\begin{array}{l} \text{I. Pastoviojo } 4\ 840 + 484 = 5\ 324. \\ \text{Kintamojo } 1\ 210 + 121 = 1\ 331. \\ \text{II. Pastoviojo } 1\ 760 + 55 + 121 = 1\ 936. \\ \text{Kintamojo } 880 + 27\frac{1}{2} + 60\frac{1}{2} = 968. \\ \text{Iš viso: } \left. \begin{array}{l} \text{I. } 5\ 324_c + 1\ 331_v = 6\ 655 \\ \text{II. } 1\ 936_c + 968_v = 2\ 904 \end{array} \right\} = 9\ 559, \end{array}$$

o metų pabaigoje turėsime produkto:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5\ 324_c + 1\ 331_v + 1\ 331_m = 7\ 986 \\ \text{II. } 1\ 936_c + 968_v + 968_m = 3\ 872 \end{array} \right\} = 11\ 858.$$

Pakartodami šį skaičiavimą ir suapvalindami trupmenas, sekančių metų pabaigoje gausime produkto:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5\ 856_c + 1\ 464_v + 1\ 464_m = 8\ 784 \\ \text{II. } 2\ 129_c + 1\ 065_v + 1\ 065_m = 4\ 259 \end{array} \right\} = 13\ 043.$$

O dar kitų metų pabaigoje:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 6\ 442_c + 1\ 610_v + 1\ 610_m = 9\ 662 \\ \text{II. } 2\ 342_c + 1\ 172_v + 1\ 172_m = 4\ 686 \end{array} \right\} = 14\ 348.$$

Reprodukcijai išplėstiniu mastu vykstant penkerius metus, visas I ir II padalinio kapitalas padidėjo nuo 5 500_c + 1 750_v = 7 250 iki

$8\ 784_c + 2\ 782_v = 11\ 566$, vadinasi, santykiu 100 : 160. Visa pridėjamoji vertė pradžioje buvo 1 750, dabar ji yra 2 782. Suvartota pridėjamoji vertė pradžioje buvo 500 I padaliniiui ir 600 II padaliniiui, iš viso = 1 100; paskutiniaisiais metais ji buvo 732 I padaliniiui ir 745 II padaliniiui, iš viso = 1 477. Vadinasi, ji padidėjo santykiu 100 : 134.

2) Antrasis pavyzdys

Dabar paimkime 9 000 dydžio metinį produktą, kuris kaip prekinis kapitalas visas yra pramoninių kapitalistų klasės rankose ir turi tokią formą, kuriai esant bendras vidutinis kintamojo ir pastoviojo kapitalo santykis yra 1 : 5. Tai numato: jau žymų kapitalistinės gamybos išsivystymą ir atitinkamą visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo išsivystymą; žymų, jau anksčiau įvykusį gamybos masto išsiplėtimą; pagaliau išsivystymą visų sąlygų, kurios darbininkų klasėje sukelia santykinį gyventojų perteklių. Tuomet metinis produktas, jei suapvalinsime trupmenas, pasiskirstys šitaip:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5\ 000_c + 1\ 000_v + 1\ 000_m = 7\ 000 \\ \text{II. } 1\ 430_c + 285_v + 285_m = 2\ 000 \end{array} \right\} = 9\ 000.$$

Tarkime dabar, kad I padalinio kapitalistai pusę pridėdamosios vertės = 500 suvartoja, o kitą pusę kaupia. Tada $(1\ 000_v + 500_m)$ I = = 1 500 turėtų būti išmainyti į 1 500 II_c. Bet kadangi II_c šiuo atveju sudaro tik 1 430, tai 70 turi būti pridėti iš pridėdamosios vertės; atimdami juos iš 285 II_m, gauname likutį — 215 II_m. Vadinasi, turime:

I. $5\ 000_c + 500_m$ (kurie turi būti kapitalizuoti) + 1 500_(v+m) kaip kapitalistų ir darbininkų vartojimo fondas.

II. $1\ 430_c + 70_m$ (kurie turi būti kapitalizuoti) + $285_v + 215_m$.

Kadangi šiuo atveju 70 II_m tiesiog prijungiami prie II_c, tai, norint paleisti veikti šį papildomą pastovųjį kapitalą, yra reikalingas $\frac{70}{5} = 14$ dydžio kintamasis kapitalas; šie 14 vėl imami iš 215 II_m; lieka 201 II_m, ir mes turime:

$$\text{II. } (1\ 430_c + 70_c) + (285_v + 14_v) + 201_m.$$

1 500 I_(v+xm) mainymas į 1 500 II_c yra paprastosios reprodukcijos procesas, ir apie jį jau viskas pasakyta. Tačiau čia mes dar turime pažymėti kai kurias ypatybes, išplaukiančias iš to, kad, esant su kaupimu sujungtai reprodukcijai, I_(v+xm) yra padengiamas ne vien su pagalba II_c, bet su pagalba II_c plius dalis II_m.

Savaime suprantama, kad jei tarsime esant kaupimą, tai I_(v+xm) yra didesnis už II_c, o ne lygus II_c, kaip esant paprastajai reprodukcijai, nes: 1) I padalinys dalį savo pridėdamojo produkto įjungia į savo gamybinį kapitalą ir $\frac{5}{6}$ šios dalies paverčia į pastovųjį kapitalą, vadinasi, jis tuo pačiu metu negali šių $\frac{5}{6}$ padengti II padalinio vartojimo reikmenimis; 2) I padalinys iš savo pridėdamojo produkto

turi patiekti medžiagos pastoviajam kapitalui, kuris yra reikalingas kaupimui II padalinio ribose, — visiškai taip pat, kaip II padalinys turi I padalinui patiekti medžiagos kintamajam kapitalui, kuris turi paleisti veikti tą I padalinio pridedomojo produkto dalį, kurią I padalinys pats naudoja kaip papildomą pastovųjį kapitalą. Mes žinome, kad tikrasis kintamasis kapitalas, vadinasi, ir papildomas kintamasis kapitalas, susideda iš darbo jėgos. I padalinio kapitalistui nereikia iš II padalinio pirkti būtinųjų pragyvenimo reikmenų atsargai arba jų kaupti papildomai darbo jėgai, kuri dar turės būti panaudota, kaip tai turėjo daryti vergvaldys. Su II padaliniu turi reikalą patys darbininkai. Tačiau ši aplinkybė netrukdo tam, kad kapitalisto požiūriu papildomos darbo jėgos vartojimo reikmenys tėra tik papildomai samdomos darbo jėgos gaminimo ir išlaikymo priemonės, vadinasi, natūralinė jo kintamojo kapitalo forma. Jo paties artimiausia operacija, kurią šiuo atveju atlieka I padalinys, tėra ta, kad jis kaupia naują piniginį kapitalą, reikalingą papildomai darbo jėgai pirkti. Kai tik jis prijungia ją prie savo kapitalo, pinigai šiai darbo jėgai pasidaro priemonė II padalinio prekėms pirkti; vadinasi, jie turi rasti atitinkamus vartojimo reikmenis.

Tarp kitko. Ponas kapitalistas ir jo spauda dažnai yra nepatenkinti tuo, kaip darbo jėga išleidžia savo pinigus, ir tomis II padalinio prekėmis, kurias ji perka už tuos pinigus. Jis ta proga filosofuoja, plepa apie kultūrą, dedasi filantropu, kaip, pvz., daro p. Drumondas, Anglijos pasiuntinybės Vašingtone sekretorius. «The Nation» {laikraštis} 1879 m. spalio pabaigoje įdėjo įdomų straipsnį, kuriame tarp kita ko sakoma: «Kultūriniai atžvilgiu darbininkai yra atsilikę nuo išradimų pažangos; jiems pasidarė prieinami daugybė daiktų, kuriais jie nemoka naudotis ir kuriems jie nesukuria rinkos». {Žinoma, kiekvienas kapitalistas nori, kad darbininkas pirktų jo prekę.} «Nėra jokio pagrindo, kad darbininkas nenorėtų gyventi taip pat ištaigingai, kaip dvasininkas, advokatas arba gydytojas, uždirbęs tiek pat, kiek ir jis». {Tad daug ištaigos, norėdami, gali sau leisti tokie advokatai, dvasininkai ir gydytojai!} «Bet jis to nedaro. Klausimas dar vis tebėra tas, kokiu būdu būtų galima racionaliomis ir sveikomomis priemonėmis pakelti jo kaip vartotojo lygį; tai nelengvas klausimas, nes visi jo lūkesčiai apsiriboja tik darbo vlandų sutrumpinimu, ir demagogas veikiau jį tam kursto negu skatina gerinti savo padėtį tobulinant savo protinius ir moralinius sugebėjimus». («Reports of H. M.'s Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures, Commerce etc. of the countries in which they reside». London 1879, 404 psl.)

Atrodo, ilga darbo diena sudaro paslaptį racionalių ir sveikų priemonių, kurios, tobulindamos darbininko protinius ir moralinius sugebėjimus, turi pagerinti jo padėtį ir padaryti jį racionalių vartotoju. Kad galėtų pasidaryti racionalių kapitalisto prekių vartotoju, darbininkas visų pirma turi — bet tam trukdo demagogas! — leisti,

kad jo kapitalistas vartotų jo darbo jėgą neracionaliu ir sveikatai kenksmingu būdu. Kaip kapitalistas supranta racionalų vartojimą, tai parodo truck-system, kurią naudojant kapitalisto palankumas yra toks didelis, kad jis tiesiog kišasi į savo darbininkų vartojimą, ir vienas iš daugelio to kišimosi būdų yra butų suteikimas darbininkams, tad kapitalistas kartu darosi savo darbininkų butų šeimininku.

Tas pats geraširdis Drumondas, kuris žavisi kapitalistiniais mėginimais pakelti darbininkų klasės lygį, toje pačioje ataskaitoje tarp kita ko pasakoja apie pavyzdinius bendrovės Lowell and Lawrence Mills medvilnės verpimo fabrikus. Fabrikų merginoms skirtos valgyklos ir gyvenamosios patalpos priklauso tai pačiai akcinei bendrovei, kuriai priklauso ir patys fabrikai: šių namų vedėjos yra tarnyboje tos pačios bendrovės, kuri nustato tų merginų elgesio taisykles; nė viena mergina negali grįžti namo vėliau kaip 10 valandą vakaro. Bet štai perlas: speciali bendrovės policija patrulinuoja aplinkui, prižiūrėdama, kad šis namų statutų nebūtų pažeidžiamas. Po 10 valandos vakaro nė viena mergina neišleidžiama iš namų ir neįleidžiama į juos. Kiekviena mergina būtinai turi gyventi teritorijoje, priklausančioje bendrovei, kuriai kiekvienas tos teritorijos namas kas savaitė duoda apie 10 dolerių butpinigių, ir čia mes racionalius vartotojus matome visu jų grožiu. «Kadangi daugelyje geresnių namų, skirtų darbininkėms gyventi, yra visur esantis pianinas, tai muzika, dainavimas ir šokiai vaidina rimtą vaidmenį, bent toms iš jų, kurios po nuobodaus nenutrūkstamo dešimties valandų darbo prie audimo staklių daugiau yra reikalingos permainos, negu tikrojo poilsio» (412 psl.). Bet svarbiausia paslaptis, kaip iš darbininko padaryti racionalų vartotoją, dar bus toliau. Ponas Drumondas aplankė Turner's Falls peilių fabriką (Connecticut River), ir čia ponas Okmenas, akcinės bendrovės išdininkas, papasakojęs jam, kad Amerikos valgomieji peiliai savo kokybe yra pranašesni už angliškuosius, toliau sako: «Mes ir kainų atžvilgiu būsime pranašesni už Angliją; mes jau dabar kokybe esame pralenkę ją, tai yra pripažinta; bet mes turime pardavinėti žemesnėmis kainomis, ir mes tai pasiekiame, nes mes pigiau gauname savo plieną ir mažiname užmokestį už savo darbą!» (427 psl.). Darbo užmokesčio mažinimas ir ilga darbo diena — štai visa esmė tų racionalių ir sveikų priemonių, kurios turi darbininką pakelti į racionalaus vartotojo rangą, kad jis sukurtų rinką masei daiktų, kuriuos jam padarė prieinamus kultūra ir išradimų pažanga.

Vadinasi, kaip I padalinys iš savo pridedamojo produkto turi patiekti papildomą II padalinio pastovųjį kapitalą, taip II padalinys šia prasme patiekia papildomą kintamąjį kapitalą I padaliniiui. Turint galvoje kintamąjį kapitalą, II padalinys kaupia I padaliniiui ir sau pačiam, atgamindamas didesnę visos savo produkcijos, vadinasi,

ir savo pridedamojo produkto dalį būtinųjų vartojimo reikmenų forma.

Vykstant gamybai didėjančio kapitalo pagrindu, $I_{(v+m)}$ turi būti lygus II_c plius ta pridedamojo produkto dalis, kuri naujai įjungiamą į kapitalą, plius papildoma pastoviojo kapitalo dalis, kuri reikalinga gamybai II padalinyje išplėsti; o to išplėtimo minimumas turi būti toks, be kurio negali būti vykdomas tikrasis kaupimas, t. y. tikrasis gamybos išplėtimas pačiame I padalinyje.

Jei mes sugrįšime prie paskutinio mūsų išnagrinėto atvejo, tai pamatysime, jog jis turi tą ypatybę, kad II_c yra mažesnis už $I_{(v+m)}$, už I padalinio produkto dalį, kuri kaip pajamos išleidžiama vartojimo reikmenims, tad, mainant 1 500 $I_{(v+m)}$, tuo pačiu yra realizuojama ir II padalinio pridedamojo produkto dalis = 70. Kai dėl $II_c = 1\ 430$, tai jis, kad galėtų II padalinyje vykti paprastoji reprodukcija, kitoms sąlygoms esant vienodoms, turi būti padengtas iš $I_{(v+m)}$ tokiai pat vertės sumai, ir dėl to čia nėra reikalo jo nagrinėti. Kitaip yra su papildomais 70 II_m . Tai, kas I padaliniui yra paprastas pajamų padengimas vartojimo reikmenimis, tiesiog prekių mainai vartojimo tikslu, II padaliniui čia nėra paprastas jo pastoviojo kapitalo pavertimas atgal iš prekinio kapitalo formos į natūralinę formą, kaip esant paprastajai reprodukcijai, bet yra tiesioginis kaupimo procesas, dalies jo pridedamojo produkto pavertimas iš vartojimo reikmenų formos į pastoviojo kapitalo formą. Jei I padalinys už 70 sv. st. pinigų (piniginė atsarga pridedamajai vertei į kapitalą paversti) perka šiuos 70 II_m , o II padalinys paskui neperka 70 I_m , bet kaupia šiuos 70 sv. st. kaip piniginį kapitalą, tai pastaruoju, žinoma, visuomet pasireiškia papildomas produktas (būtent II padalinio pridedamasis produktas, kurio dalis jis yra), nors ir ne toks, kuris vėl įeina į gamybą; bet tokiu atveju šis pinigų kaupimas II padalinyje tuo pačiu metu išreikštų, kad 70 I_m gamybos priemonių pavidalu negali būti parduoti. Vadinasi, I padalinyje įvyktų santykinė perprodukcija, atitinkanti negalimumą tuo pačiu metu išplėsti reprodukciją II padalinyje.

Bet nepriklausomai nuo to, per tą laiką, kol šie 70 pinigais, išėję iš I padalinio rankų, dar nėra jam sugrįžę arba sugrįžo tik iš dalies dėl II padalinio įvykdyto 70 I_m pirkimo akto, 70 pinigais visi arba iš dalies figūruoja II padalinio rankose kaip papildomas potencialis piniginis kapitalas. Tai liečia kiekvienus mainus tarp I ir II padalinio, kol vykstantis tarp jų abipusiškas prekių padengimas sugražins pinigus į jų išėties tašką. Bet, esant normaliai padėčiai, pinigai šiame vaidmenyje čia figūruoja tik laikinai. O esant kredito sistemai, kai visi kád ir trumpam laikui papildomai išlaisvinti pinigai tuojau pat turi aktyviai funkcionuoti kaip papildomas piniginis kapitalas, toks tik laikinai laisvas piniginis kapitalas gali būti įtvirtintas įmonėje, pvz., gali būti panaudojamas naujoms

įmonėms I padalinyje, kai jis turėtų realizuoti užsigulėjusį papildomą produktą kitose įmonėse. Toliau, reikia pažymėti, kad 70 I_m prijungimas prie II padalinio pastoviojo kapitalo kartu reikalauja padidinti II padalinio kintamąjį kapitalą 14 dydžio suma. Tai numato,— panašiai kaip I padalinyje betarpiškai įjungiant pridėjamąjį produktą I_m į kapitalą I_c ,— kad II padalinyje reprodukcija jau vyksta su tolesnėmis kapitalizacijos tendencija; vadinasi, kad ji kartu reiškia didėjamą tos pridėdamojo produkto dalies, kuri susideda iš būtinųjų pragyvenimo reikmenų.

Kaip mes esame matę, antrajame pavyzdyje 9 000 dydžio produktas, kad 500 I_m galėtų būti kapitalizuoti, reprodukcijos tikslu turi pasiskirstyti žemiau pateikiamu būdu. Čia mes turime galvoje tik prekes ir paliekame nuošalyje pinigų cirkuliaciją.

I. $5\ 000_c + 500_m$ (kurie turi būti kapitalizuoti) + $1\ 500_{(v+m)}$ vartojimo fondas = 7 000 prekėmis.

II. $1\ 500_c + 299_v + 201_m = 2\ 000$ prekėmis. Bendra suma 9 000 prekinio produktu.

Kapitalizavimas dabar vyksta šitaip:

I padalinyje kapitalizuojamieji 500 m pasiskirsto į $\frac{5}{6} = 417_c + \frac{1}{6} = 83_v$. Šie 83 v išima iš II m tokią pat sumą, už kurią yra perkami pastoviojo kapitalo elementai ir kuri tuo būdu yra prijungiami prie II c . II c padidėjimas 83-mis sąlygoja II v padidėjimą $\frac{1}{5}$ iš 83 = 17. Taigi, įvykus mainams, turime:

$$I. (5\ 000_c + 417_m)_c + (1\ 000_v + 83_m)_v = 5\ 417_c + 1\ 083_v = 6\ 500$$

$$II. (1\ 500_c + 83_m)_c + (299_v + 17_m)_v = 1\ 583_c + 316_v = 1\ 899$$

Iš viso 8 399.

I padalinyje kapitalas padidėjo nuo 6 000 iki 6 500, vadinasi, padidėjo $\frac{1}{12}$. II padalinyje — nuo 1 715 iki 1 899, vadinasi, beveik $\frac{1}{9}$.

Antraisiais metais reprodukcija tokiu pagrindu metų pabaigoje duoda kapitalą:

$$I. (5\ 417_c + 452_m)_c + (1\ 083_v + 90_m)_v = 5\ 869_c + 1\ 173_v = 7\ 042.$$

$$II. (1\ 583_c + 42_m + 90_m)_c + (316_v + 8_m + 18_m)_v = 1\ 715_c + 342_v = 2\ 057.$$

o trečiųjų metų pabaigoje bus gauta produkto:

$$I. 5\ 869_c + 1\ 173_v + 1\ 173_m.$$

$$II. 1\ 715_c + 342_v + 342_m.$$

Jei šiuo atveju I padalinys, kaip ir anksčiau, kaupia pusę pridėamosios vertės, tai $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ duoda $1\ 173_v + 587_{(\frac{1}{2}m)} = 1\ 760$, vadinasi, daugiau negu visas 1 715 II c , būtent 45-ais daugiau. Tuo būdu šis skirtumas vėl turi būti padengtas perkeliant į II c tokį pat gamybos priemonių kiekį. Taigi, II c padidėja 45-ais, o tai sąlygoja

$\frac{1}{5}=9$ prieauglį II_v ribose. Paskui kapitalizuotieji 587 I_m pasidalija $\frac{5}{6}$ ir $\frac{1}{6}$ dalimis — į 489_c ir 98_v; šie 98 II padalinyje sąlygoja naują pastoviojo kapitalo 98 dydžio priedą, o tai savo ruožtu sukelia II padalinio kintamojo kapitalo padidėjimą $\frac{1}{5}=20$. Tuomet turime:

$$\begin{aligned} \text{I. } & (5\ 869_c + 489_m)_c + (1\ 173_v + 98_m)_v = 6\ 358_c + 1\ 271_v = 7\ 629 \\ \text{II. } & (1\ 715_c + 45_m + 98_m)_c + (342_v + 9_m + 20_m)_v = 1\ 858_c + 371_v = 2\ 229 \\ & \text{Visas kapitalas} = 9\ 858. \end{aligned}$$

Vadinasi, esant didėjančiai reprodukcijai, visas I padalinio kapitalas per trejus metus padidėjo nuo 6 000 iki 7 629, II padalinio kapitalas padidėjo nuo 1 715 iki 2 229, visas visuomeninis kapitalas — nuo 7 715 iki 9 858.

3) II_c padengimas vykstant kaupimui

Taigi, mainant $I_{(v+m)}$ į II_c būna įvairių atvejų.

Esant paprastajai reprodukcijai, abu šie dydžiai turi būti lygūs ir turi padengti vienas kitą, nes kitokiu atveju, kaip mes esame matę, paprastoji reprodukcija negali vykti netrukdomai.

Vykstant kaupimui, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į kaupimo normą. Lig šiol mes visais atvejais laikėmės prielaidos, kad I padalinyje kaupimo norma = $\frac{1}{2}m$ I, o taip pat, kad ji įvairiais metais likdavo pastovi. Mes tikrai tarėme, kad keičiasi proporcija, kuria šis sukauptas kapitalas pasidalija į pastovųjį ir kintamąjį kapitalą. Tad gavome tris atvejus:

1) $I_{(v+\frac{1}{2}m)} = II_c$, kuris, vadinasi, yra mažesnis už $I_{(v+m)}$. Taip visuomet turi būti, kitaip I padalinys nekaupytų.

2) $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ yra didesnis už II_c . Šiuo atveju padengimas įvyksta dėl to, kad prie II_c yra prijungiamas atitinkama II_m dalis, tad suma = $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$. Čia padengimas II padaliniui yra ne paprastas jo pastoviojo kapitalo atgaminimas, bet jau kaupimas, jo padidinimas pridedamojo produkto dalimi, kurią jis išmaino į I padalinio gamybos priemones; toks padidinimas kartu reiškia, kad II padalinys, be to, atitinkamai padidina savo kintamąjį kapitalą, o tam šaltinis yra jo paties pridedamasis produktas.

3) $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ yra mažesnis už II_c . Šiuo atveju II padalinys su mainų pagalba atgamina ne visą savo pastovųjį kapitalą ir dėl to, norėdamas padengti trūkumą, turi pirkti iš I padalinio. Bet tai nesukelia II padalinio kintamojo kapitalo tolesnio kaupimo, nes jo pastovusis kapitalas tokia operacija tėra tik atgaminamas visu savo dydžiu. Iš antros pusės, toji I padalinio kapitalistų dalis, kuri kaupia tik papildomą piniginį kapitalą, dėl tokių mainų iš dalies jau įvykdė šios rūšies kaupimą.

Prielaida, daroma paprastosios reprodukcijos atžvilgiu, būtent, kad $I_{(v+m)} = II_c$, ne tik nesuderinama su kapitalistine gamyba, — o tai, beje, nepašalina galimumo, kad 10—11 metų pramonės cikle

visa kurių nors vienerių metų gamyba dažnai gali būti mažesnė negu pirmesniais metais, vadinasi, kad palyginti su pirmesniais metais gali nevykti net ir paprastoji reprodukcija, — bet, esant natūraliniam metiniam gyventojų prieaugliui, paprastoji reprodukcija tik tuo atveju tegalėtų vykti, jei atitinkamai didesnis negamybinių tarnų skaičius dalyvautų suvartojant tuos 1 500, kurie sudaro visą pridėdamąją vertę. Priešingai, kapitalo kaupimas, t. y. tikroji kapitalistinė gamyba, tokiu atveju būtų negalima. Todėl tas faktas, kad kapitalistinis kaupimas vyksta, daro visiškai negalimu, kad II_c būtų = $I_{(v+m)}$. Tačiau, net vykstant kapitalistiniam kaupimui, gali atsitikti, kad dėl kaupimo proceso, vykusio per visą eilę ankstesnių gamybos periodų, II_c bus ne tikrai lygus, bet ir didesnis už $I_{(v+m)}$. Tai būtų perprodukcija II padalinyje; ją tegalėtų pašalinti tik stambus krachas, dėl kurio kapitalas iš II padalinio persikeltų į I padalinį. — Santykis tarp $I_{(v+m)}$ ir II_c nė kiek nesikeičia, jei dalis II padalinio pastoviojo kapitalo pati save atgamina, kaip, pavyzdžiui, savos gamybos sėklų panaudojimas žemės ūkyje. Vykstant mainams tarp I ir II padalinio, į šią II_c dalį taip pat neturi būti atsižvelgiama, kaip ir į I_c . Dalykas nė kiek nesikeičia ir tuo atveju, jei dalis II padalinio produktų savo ruožtu gali kaip gamybos priemonės įeiti į I padalinį. Jie yra padengiami dalimi I padalinio patiektų gamybos priemonių ir — jei mes norime grynų, neužtemdytu pavidalu išnagrinėti mainus tarp dviejų didelių visuomeninės gamybos padalinių, tarp gamybos priemonių gamintojų ir vartojimo reikmenų gamintojų — šią dalį reikia iš anksto pašalinti abiejose pusėse.

Vadinasi, esant kapitalistinei gamybai, $I_{(v+m)}$ negali būti lygus II_c , ir abu jie vykstant mainams negali padengti vienas kito. Priešingai, jei I_m yra toji I_m dalis, kurią I padalinio kapitalistai išleidžia kaip pajamas, tai $I_{(v+\frac{m}{x})}$ gali būti lygus, didesnis arba mažesnis už II_c ; bet $I_{(v+\frac{m}{x})}$ visada turi būti mažesnis už $II_{(c+m)}$, būtent — mažesnis II_m dalimi, kurią II padalinio kapitalistai patys bet kuriomis sąlygomis turi suvartoti.

Reikia pažymėti, kad šitaip pavaizduojant kaupimą yra netiksliai pavaizduota pastoviojo kapitalo vertė, turint galvoje, kad jis sudaro dalį vertės prekinio kapitalo, kurį gaminant dalyvauja šis pastovusis kapitalas. Pagrindinė naujai sukaupto pastoviojo kapitalo dalis į prekinį kapitalą įeina tik palaipsniui ir periodiškai, sutinkamai su įvairia šių pagrindinių elementų prigimtimi; todėl tais atvejais, kai žaliavos, pusfabrikačiai ir t. t. dideliais kiekiais įeina į prekinę gamybą, didžiausią šio prekinio kapitalo dalį sudaro apyvartinių pastoviųjų sudėtinių dalių ir kintamojo kapitalo padengimas. (Tačiau tai tegali vykti tik su apyvartinių sudėtinių dalių apyvarta; tuo būdu laikomasi prielaidos, kad apyvartinė dalis kartu su

jai perteikta pagrindinio kapitalo vertės dalimi per metus apsverčia taip dažnai, jog visa pagamintųjų prekių vertės suma yra lygi viso į metinę gamybą įeinančio kapitalo vertei.) Bet ten, kur mašininė gamybai yra naudojamos ne žaliavos, bet tik pagalbines medžiagos, darbo elementas = v prekiniam kapitalui vėl turi pasireikšti kaip didesnė jo sudėtinė dalis. Jei nustatant pelno normą pridedamoji vertė apskaičiuojama visam kapitalui, nepriklausomai nuo to, ar daug ar maža vertės produktui periodiškai perteikia pagrindinės sudėtinės dalys, tai prie kiekvieno periodiškai pagaminamo prekinio kapitalo vertės reikia tik tiek priskaičiuoti pagrindinę pastoviojo kapitalo dalį, kiek ji dėl nusidėvėjimo pačiam produktui vidutiniškai perteikia vertės.

IV. PAPILDOMOS PASTABOS

II padaliniiui pirminis pinigų šaltinis yra I padalinio aukso gamybos $v+m$, kurie išmainomi į dalį II_c ; tik tuo atveju, jei aukso verslovininkas kaupia pridedamąją vertę arba paverčia ją į I padalinio gamybos priemones, vadinasi, plečia savo gamybą, jo $v+m$ neįeina į II padalinį; iš antros pusės, kadangi paties aukso verslovininko vykdomas pinigų kaupimas galų gale veda į išplėstinę reprodukciją, tai aukso gamybos pridedamosios vertės dalis, išleidžiama ne kaip pajamos, bet papildomam aukso verslovininko kintamajam kapitalui, įeina į II padalinį, čia padeda naujai sudaryti lobius arba duoda naujas pirkimo priemones, kad būtų galima pirkti iš I padalinio, betarpiškai po to jam neparduodant. Iš pinigų, atsirandančių iš šio aukso gamybos $I_{(v+m)}$, dalis aukso nueina į tam tikras II padalinio gamybos šakas, kurioms jis reikalingas kaip žaliava ir t. t., trumpai tariant, kaip elementas, kuris padengia II padalinio pastovųjį kapitalą. Elementas išankstiniam lobijų sudarymui — būsimo reprodukcijos išplėtimo tikslu — mainuose tarp I ir II padalinio pasirodo šiais atvejais: I padaliniiui tik tuo atveju, jei II padaliniiui dalis I_m parduodama vienpusiškai, be atitinkamo pirkimo ir čia panaudojama papildomam II padalinio pastoviam kapitalui; II padaliniiui tuo atveju, jei I padalinys tą pat daro papildomam kintamajam kapitalui; toliau, tuo atveju, jeigu dalis pridedamosios vertės, kurią I padalinys išleidžia pajamų pavidalu, nepadengiama su pagalba II_c , vadinasi, jeigu už ją bus piršta ir tuo būdu paversta į pinigus dalis II_m . Jei $I\left(v+\frac{m}{x}\right)$ yra didesnis už II_c , tai paprastajai reprodukcijai II_c neturi prekėmis iš I padalinio padengti to, ką I padalinys vartojimui yra paėmęs iš II_m . Kyla klausimas, kiek II padalinio kapitalistų tarpusavio mainuose — mainuose, kurie tegali susidėti tik iš II_m tarpusavio mainymo — gali pasireikšti lobijų sudarymas. Mes žinome, kad II padalinio ribose betarpiškas kaupimas vyksta dėl to, kad dalis II_m tiesiog paverčiama į kintamąjį kapitalą (visiškai taip pat, kaip

I padalinyje dalis I_m tiesiog paverčiama į pastovųjį kapitalą). Esant skirtingo senumo kaupimui įvairiose II padalinio gamybos šakose ir kiekvienos atskiros šakos įmonėse atskirų kapitalistų atžvilgiu, reikalas, mutatis mutandis [padarius atitinkamus pakeitimus], išaiškinamas visiškai taip pat, kaip I padalinyje. Vieni dar tebėra lobijų sudarymo stadijoje, pardavinėja nepirkdami, o kiti jau yra pasiekę tikrojo reprodukcijos išplėtimo tašką, perka nepardavinėdami. Tiesa, pradžioje papildomas kintamasis piniginis kapitalas sunaudojamas papildomai darbo jėgai; bet darbininkai pragyvenimo reikmenis perka iš tų savininkų, kurie turi papildomus vartojimo reikmenis, įeinančius į darbininkų vartojimą, ir kurie dar tebesudarina lobius. Iš tų savininkų pinigai, pro rata [sutinkamai] su kiekvienu iš jų vykdomu lobio sudarymu, nesugrįžta į savo išieities tašką: šie savininkai juos sukaupia.

«KAPITALO» II TOME MINIMŲ
SVARBIAUSIŲ PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

- Adamsas, Viljamas* (Adams, William) (1797—1872) — 146, 148.
Arivabenė, Džiovanis (Arrivabene, Giovanni) (1787—1881) — 383.

B

- Bartonas, Džonas* (Barton, John.) (XVIII amžiaus pabaiga — XIX amžiaus pradžia) — 195, 342.
Beilis, Semiuelis (Bailey, Samuel) (1791—1870) — 92, 443.
Bekuelis, Robertas (Bakewell, Robert) (1725—1795) — 204.

C

- Calmersas, Tomas* (Chalmers, Thomas) (1780—1847) — 133.
Čiuprovai, Aleksandras Ivanovičius (Чупров, Александр Иванович) (1842—1908) — 47.

D

- D'Alamberas, Žanas Lerondas* (D'Alembert, Jean le Rond) (1717—1783) — 67.
Destiut-de-Trasi, Antuanas Luji Klodas, grafas (Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, Comte) (1754—1836) — 388, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427.

- Diuponas de Nemuras, Pjeras Semiuelis* (Dupont de Nemours, Pierre Samuel) (1739—1817) — 163.

E

- Edmondsas, Tomas* (Edmonds, Thomas) (1803—1889) — 11.
Engelsas, Fridrichas (Engels, Friedrich) (1820—1895) — 16, 17, 67, 105, 214, 219, 220, 247, 326, 359, 363, 402, 414.

F

- Ficmorisas* (Fitzmaurice) — 153.
Fularionas, Džonas (Fullarton, John) (1780—1849) — 436.

G

- Gudas, Valteris* (Good, W. Walter) — 203.

H

- Hodskinas, Tomas* (Hodgskin, Thomas) (1787—1869) — 11, 12, 209, 210.
Holdsvortas, V. A. (Holdsworth, W. A.) — 148, 152.

K

- Kenė, Fransua* (Quesnay, François) (1694—1774) — 86, 113, 114, 163, 164, 171, 298, 314, 315, 316, 323.

Keris, Henris Čarlzas (Carey, Henry Charles) (1793—1879) — 310.
Kirchhofas, Fridrichas (Kirchhof, Friedrich) — 153, 208, 211, 213, 214, 221.
Korbetas, Tomas (Corbet, Thomas) — 119.
Kurselis-Seneilis, Zanas Giustavas (Courcelle-Seneuil, Jean Gustave) (1813—1892) — 207.

L

Laloras, Džonas (Lalor, John) (1814—1856) — 120, 122, 123.
Lardneris, Dionisijus (Lardner, Dionysius) (1793—1859) — 146, 147, 153, 154, 155.
Lasalis, Ferdinandas (Lassalle, Ferdinand) (1825—1864) — 6.
Lavelė, Emilis Luji Viktoras de (Laveleye, Emile Louis Victor de) (1822—1892) — 210.
Lavernis, Luji Gabrielis Leonsas de (Lavergne, Louis Gabriel Léonce de) (1809—1880) — 205.
Lavuazjė, Antuanas Loranis (Lavoisier, Antoine Laurent) (1743—1794) — 13, 14, 15.
Lengė, Simonas Nikolas Anris (Linguet, Simon Nicolas Henri) (1736—1794) — 315.
Le Tronas, Gijomas Fransua (Le Trosne, Guillaume François) (1728—1780) — 163.
Listas, Fridrichas (List, Friedrich) (1789—1846) — 6.

M

Mablis, Gabrielis Bonò de (Mably, Gabriel Bonnot de) (1709—1785) — 315.
Majeris, Rudolfas Hermanas (Meyer, Rudolf Hermann) (1839—1899) — 5, 6.
Mak-Kuločas, Džonas Ramsėjus (Mac Culloch, John Ramsey) (1789—1864) — 10, 213, 341.
Makleodas, Henris Deningas (Macleod, Henry Dunning) (1821—1902) — 196.
Mattus, Tomas Robertas (Malthus, Thomas Robert) (1766—1834) — 385.
Marks-Eveling, Eleonora (Tusi) (Marx-Aveling, Eleanor (Tussy) (1855—1898) — 4, 6.
Marksas, Karlas (Marx, Karl) (1818—1883) — 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 67, 132, 174, 195, 246, 268, 301, 315, 361.

Marks, Zeni (Marx, Jenny) (1814—1881) — 16.
Millis, Džemasas (Mill, James) (1773—1836) — 213, 443.
Millis, Džonas Stiuartas (Mill, John Stuart) (1806—1873) — 195, 342.
Miuleris, Adomas Heinrichas (Müller, Adam Heinrich) (1779—1829) — 159.

N

Niumenas, Semiuelis Filipsas (Newman, Samuel Philipps) (1797—1842) — 132.

O

Ouenas, Robertas (Owen, Robert) (1771—1858) — 11.

P

Patersonas, Robertas (Patterson, Robert) (1821—1886) — 196.
Pristlis, Džozefas (Priestley, Joseph) (1733—1804) — 12, 13, 14.
Prudonas, Pjeras Zozefas (Proudhon, Pierre Joseph) (1809—1865) — 5, 11, 342, 379.

R

Ramsėjus, Džordžas (Ramsay, George) (1800—1871) — 136, 196, 341, 342, 379, 382.
Raselis, Džonas, lordas (Russel, John, Lord) (1792—1878) — 9.
Rau, Karlas Heinrichas (Rau, Karl Heinrich) (1792—1870) — 6.
Revenstonas, Pirsis (Ravenstone, Percy) (mirė 1830 metais) — 12.
Rikardo, Dovydas (Ricardo, David) (1772—1823) — 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 129, 185, 186, 187, 188, 192, 194, 195, 258, 341, 420.
Rodbertus, Johanas Karlas (Rodbertus, Johann Karl) (1805—1875) — 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 359.
Rosko, Henris Enfilidas (Roscoe, Sir Henry Enfield) (1833—1915) — 13.
Rošeris, Vilhelmas (Roscher, Wilhelm) (1817—1894) — 326.

S

Sėjus, Zanas Batistas (Say, Jean Baptiste) (1767—1832) — 129, 341, 342, 385.

Senioras, Nasau Viljamas (Senior, Nassau William) (1790—1864) — 383.
Sismondus, Zunas Surlus Leonardas Sismondas de (Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de) (1773—1842)— 15, 96, 97, 120, 342, 385.

Skropas, Džordžas Julijus Puletas (Scrope, George Julius Poulett) (1797—1876) — 160, 161, 162.

Smitas, Adomas (Smith, Adam) (1723—1790) — 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 120, 121, 143, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 195, 301, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 340, 341, 342, 357, 358, 373, 379, 380, 382, 416, 417, 427, 432.

Stiuartas, Džemsas (Steuart, James) (1712—1780) — 7.

S

Seflė, Albertas Eberhardas Fridrichas (Schäffle, Albert Eberhard Friedrich) (1831—1903) — 5, 446.

Selė, Karlas Vilhelmas (Scheele, Karl Wilhelm) (1742—1786) — 13.

Serbiuljė, Antuanas Elizė (Cherbuliez, Antoine Elisée) (1797—1869) — 342.

Sorlemeris, Karlas (Schorlemmer, Karl) (1834—1892) — 13.

Steinas, Lorenčas fon (Stein, Lorenz von) (1815—1890) — 139.

Storchas, Heinrichas Fridrichas (Storch, Heinrich Friedrich) (1766—1835) — 128, 342, 379, 380.

T

Teiloras, Eduardas Benetas (Tylor, Edward Bunnett) (1832—1917) — 384.

Tiurgo, Anas Robertas (Turgot, Anne Robert) (1727—1781) — 164, 298, 315.

Tompsonas, Viljamas (Thompson, William) (1785—1833) — 11, 281, 282.

Tukas, Tomas (Tooke, Thomas) (1774—1858) — 97, 287, 288, 414, 416, 417, 418.

U

Ueilendas, Frensis (Wayland, Francis) (1796—1865) — 193.

V

Viljamsas, R. P. (Williams, R. P.) — 146, 154.

Z

Zetberis, Georgas Adolfas (Soetbeer, Georg Adolph) (1814—1892) — 411.

T U R I N Y S

Psl.

Nuo Marksizmo-leninizmo Instituto prie TSKP CK Lietuvos Filialo	III
Pratarmė	I

ANTROJI KNYGA
KAPITALO CIRKULIACIJOS PROCESAS

PIRMASIS SKYRIUS

KAPITALO METAMORFOZĖS IR JŲ APYTAKA

Pirmasis skirsnis. PINIGINIO KAPITALO APYTAKA	21
I. Pirmoji stadija: $P-Pr$	22
II. Antroji stadija: Gamybinio kapitalo G funkcija	29
III. Trečioji stadija: $Pr'-P'$	32
IV. Apytaka kaip visuma	40
Antrasis skirsnis GAMYBINIO KAPITALO APYTAKA	55
I. Paprastoji reprodukcija	56
II. Kaupimas ir reprodukcija išplėstiniu mastu	67
III. Pinigų kaupimas	71
IV. Atsarginis fondas	72
Trečiasis skirsnis PREKINIO KAPITALO APYTAKA	75
Ketvirtasis skirsnis. TRYS APYTAKOS PROCESO FIGūros	87
Natūralinis, piniginis ir kredito ūkis	—
Paklausos ir pasiūlos padengimas	—
Penktasis skirsnis. CIRKULIACIJOS LAIKAS	105
Seštasis skirsnis. CIRKULIACIJOS KASTAI	112
I. Grynieji cirkuliacijos kaštai	112
1. Pirkimo ir pardavimo laikas	112
2. Sąskaitybą	115
3. Pinigai	117
II. Laikymo kaštai	118
1. Atsargos sudarymas aplamai	118
2. Prekių atsarga tikrąja šio žodžio prasme	123
III. Transporto kaštai	128

ANTRASIS SKYRIUS KAPITALO APYVARTA

Septintasis skirsnis. APYVARTOS LAIKAS IR APYVARTŲ SKAIČIUS	131
Aštuntasis skirsnis. PAGRINDINIS KAPITALAS IR APYVARTINIS KAPITALAS	135
I. Formų skirtingumas	135
II. Pagrindinio kapitalo sudėtinės dalys, jo padengimas, remontas, kaupimas	145
Devintasis skirsnis. BENDRA AVANSUOTOJO KAPITALO APYVARTA. APYVARTŲ CIKLAI	157
Dešimtas skirsnis. PAGRINDINIO IR APYVARTINIO KAPITALO TEORIJOS. FIZIOKRATAI IR ADOMAS SMITAS	163
Vilnuoliktasis skirsnis. PAGRINDINIO IR APYVARTINIO KAPITALO TEORIJOS. RIKARDO	185
Dvyliktasis skirsnis. DARBO PERIODAS	197
Tryliktasis skirsnis. GAMYBOS LAIKAS	206
Keturliktasis skirsnis. CIRKULIACIJOS LAIKAS	215
Penkioliktasis skirsnis. APYVARTOS LAIKO ĮTAKA AVANSUOJAMOJO KAPITALO DYDZIUI	223
I. Darbo periodas lygus cirkuliacijos periodui	231
II. Darbo periodas ilgesnis už cirkuliacijos periodą	234
III. Darbo periodas trumpesnis už cirkuliacijos periodą	238
IV. Išvados	242
V. Kainų kitimo įtaka	247
Sešioliktasis skirsnis. KINTAMOJO KAPITALO APYVARTA	255
I. Metinė pridedamosios vertės norma	255
II. Atskiro kintamojo kapitalo apyvarta	268
III. Kintamojo kapitalo apyvarta visuomenės požiūriu	272
Septynioliktasis skirsnis. PRIDAMOSIOS VERTĖS CIRKULIACIJA	278
I. Paprastoji reprodukcija	283
II. Kaupimas ir išplėstinė reprodukcija	300

TREČIASIS SKYRIUS

VISO VISUOMENINIO KAPITALO REPRODUKCIJA IR CIRKULIACIJA

Aštuonioliktasis skirsnis. ĮVADAS	306
I. Tyrinėjimo objektas	306
II. Piniginio kapitalo vaidmuo	309
Devynioliktasis skirsnis. ANKSTYVESNĖS PAZIŪROS Į OBJEKTĄ	314
I. Fiziokratai	314
II. Adomas Smitas	317
1) Bendrieji Smito teiginiai	317
2) Smitas mainomąją vertę skaido į $v+m$	324
3) Pastovioji kapitalo dalis	326
4) Kapitalas ir pajamos A. Smito teorijoje	331
5) Išvados	337
III. Vėlesnieji ekonomistai	341

Dvidešimtas skirsnis. PAPRASTOJI REPRODUKCIJA	343
I. Klausimo pastatymas	343
II. Du visuomeninės gamybos padaliniai	346
III. Mainai tarp dviejų padalinių: I _(v+m) į II _c	348
IV. Mainai II padalinio ribose. Būtinieji pragyvenimo reikmenys ir prabangos dalykai	352
V. Pinigų cirkuliacijos tarpininkavimas mainams	360
VI. I padalinio pastovusis kapitalas	369
VII. Kintamasis kapitalas ir pridedamoji vertė abiejuose padaliniuose	372
VIII. Pastovusis kapitalas abiejuose padaliniuose	375
IX. Retrospektyvus žvilgsnis į A. Smitą, Storchą ir Ramsėjų	379
X. Kapitalas ir pajamos: kintamasis kapitalas ir darbo užmokestis	382
XI. Pagrindinio kapitalo padengimas	392
1) Nusidėvėjusios vertės dalies padengimas pinigine forma	396
2) Pagrindinio kapitalo padengimas in natura	400
3) Išvados	408
XII. Piniginės medžiagos atgaminimas	411
XIII. Destiut-de-Trasi reprodukcijos teorija	420
Dvidešimt pirmasis skirsnis. KAUPIMAS IR ISPLĖSTINĖ REPRODUKCIJA	428
I. Kaupimas I padalinyje	430
1) Lobio sudarymas	430
2) Papildomas pastovusis kapitalas	434
3) Papildomas kintamasis kapitalas	438
II. Kaupimas II padalinyje	439
III. Schematinis kaupimo pavaizdavimas	443
1) Pirmasis pavyzdys	446
2) Antrasis pavyzdys	450
3) II _c padengimas vykstant kaupimui	455
IV. Papildomos pastabos	457
«Kapitalo» II tome minimų svarbiausių pavardžių rodyklė	459
FOTOILIUSTRACIJOS	
«Kapitalo» II tomo antrąjo vokiško leidimo viršelis	V
K. Markso «Kapitalo» II tomo rankraščio puslapio faksimilė	41
F. Engelso suredaguoto ir perrašyto «Kapitalo» II tomo rankraščio puslapio faksimilė	45

Vertė B. FOGELVIČIUS

Ruošė spaudai:

*J. LEBEDYS (atsakingasis redaktorius),
R. MALIUKEVIČIUS, J. MISEVIČIUS*

К. МАРКС. К А П И Т А Л, т. II

На литовском языке

Госполитнаучиздат Литовской ССР

Techninis redaktorius *D. Gotleris*

Korektoriai

A. Petruševičienė ir *B. Rimkevičienė*

Leidinyo Nr. [redacted] Tiražas 10 000 egz.

Duota rinkti 1958.I.4.

Pasirašyta spausdinti 1958.X.20.

Popier. 60x92/16=14,75 popier. lapo — 29,5 sp. l.
36,24 apsk. leid lanko. 49 134 ženklai 1 sp. lanke.
Kaina Rb. 10,35.

Spaudė Valst. «Pergalės» sp. Vilniuje, Latako g. 6.
Užsakymo Nr. 14.

